



Faculteit Letteren en Wijsbegeerte

Departement Geschiedenis

Met dank aan de overkant
Vlaamse en Waalse identiteitsconstructie
aan de hand van alteriteitsvertogen,
1840-1993

Proefschrift voorgelegd tot het behalen van de graad van doctor in de geschiedenis

aan de Universiteit Antwerpen te verdedigen door

Vincent SCHELTENS

Promotor: Prof. dr. Marnix Beyen

Antwerpen, 2015.

Inhoud

Woord vooraf	5
Inleiding	9
Hoofdstuk I. 1840. In statu nascendi.	55
Hoofdstuk II. 1912. Lijden doet scheiden.	115
Hoofdstuk III. 1939. Grenzen trekken.	195
Hoofdstuk IV. 1960-1962. Staken, marcheren en praten.	263
Hoofdstuk V. 1993. Zelf doen.	341
Van epiloog tot algemene conclusie	417
Bibliografie	435

Woord vooraf

Op de cover van dit proefschrift staan drie turners afgebeeld. Het zijn leden van de gymnastiekafdeling van het Gentse liberale werkliedengenootschap Geluk in 't Werk. Het kunstje dat ze vertonen is de vrucht van een gemeenschappelijke doelstelling, heldere afspraken, onderling vertrouwen en heel veel oefening. Harmonie en gelijkwaardigheid tussen de twee vleugelturners, die hun handelingen nauwgezet op elkaar moeten afstemmen en elkaars spiegelbeeld lijken, is essentieel om in het opzet te slagen.

Toen ik deze foto voor het eerst bekeek en situeerde, maakte ik me de bedenking dat ik de afgelopen vier jaar misschien wel aspecten van een soortgelijke evenwichtsoefening heb bestudeerd, eentje die inmiddels al 185 jaar voortduurt en waarvan de verhouding tussen de verschillende componenten minder harmonieus is verlopen dan bij de turners van Geluk in 't Werk. Maar vooral dacht ik bij mezelf dat ik de afgelopen vier jaar ook veel vreugde en 'geluk in 't werk' heb gekend.

Eerst en vooral wil ik daar Marnix Beyen, Dave Sinardet en Jef Verschueren voor bedanken. Zij boden me de kans om aan dit project te beginnen. Ze stelden hun deskundigheid ter beschikking en schonken me veel vertrouwen. Dit geldt in het bijzonder voor mijn promotor, Marnix Beyen, die mijn voortgang op de voet volgde, mijn teksten becommentarieerde en met zijn inzichten mijn horizon verbreedde. Marnix Beyen bood me meermaals de gelegenheid om met mijn onderzoek uit te pakken en trad ook op wanneer praktische beslommeringen onbezorgd werken in de weg dreigden te staan. Mijn erkentelijkheid is immens. Met z'n drieën vormden Marnix Beyen, Dave Sinardet en Jef Verschueren mijn doctoraatscommissie onder voorzitterschap van Maarten Van Ginderachter. Tot nut en voordeel van het werk dat voorligt, wees Maarten Van Ginderachter me in de laatste rechte lijn op een aantal hiaten en onbeantwoorde vragen. Ik ben hem daar oprecht dankbaar voor.

Ik bewaar de beste herinneringen aan de bijeenkomsten en de collega's van mijn onderzoeksgroep, *Power in History – Centre for Political History*. Ik zag er hoe in een

plichtsbewuste maar relaxte sfeer mooie onderzoeksprojecten vorm kregen, goede artikels nog beter werden. Mijn dank gaat uit naar alle fijne collega's, ook die van het *Centre for Urban History*, en in het bijzonder naar Kaspar Beelen en Michael Auwers. Samen voerden we ontelbare lunchgesprekken over wel en wee in stad, land, wereld en planeet Academia.

Toen ik aan deze opdracht begon, nam ik me voor suggesties en inzichten te sprokkelen bij deskundigen en instellingen. Ik dank Chantal Kesteloot, Alain Colignon, Frans-Jos Verdoodt, Luc Boeva, Frank Seberechts en Tom Cobbaert.

Eenmaal aan de slag vond ik veel vreugde en geluk in 't archiefwerk. Ik ben in het bijzonder dank verschuldigd aan de medewerkers van het Luikse Musée de la Vie wallonne waarin het Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon ondergebracht werd. Mijn dank gaat in het bijzonder uit naar Fabrice Meurant-Pailhe, niet alleen omdat hij mijn bezoeken minutieus voorbereidde, maar ook omdat hij mij vele waardevolle suggesties en documenten bezorgde. Ook in het Antwerpse ADVN was het aangenaam en comfortabel werken. Dat heb ik in hoge mate te danken aan Ann Van Gastel, Sophie Gyselinck en Serge Van Tilburg.

Tijdens de voorbereiding van dit proefschrift werd ik in de gelegenheid gesteld om delen van mijn onderzoek voor te stellen, wat me hielp om bepaalde aspecten nadien beter uit te werken. Hier past een oprecht dankjewel aan Andreas Stynen met wie ik onder de vertalers mocht begeven en, alweer, Dave Sinardet die me bij de politieke wetenschappers introduceerde. Eveneens dank aan Catherine Lanneau en Philippe Destatte voor een congres in Luik dat me inspireerde voor het tweede hoofdstuk van dit proefschrift. Ook dank aan Michel Huysseune, Michiel van Oudheusden en Dirk Luyten die me inspiratie en/of documentatie bezorgden.

Geluk in 't werk vond ik ook dankzij de aanmoedigingen van vrienden als Ludo Janssens, destijds mijn coördinator bij Oxfam-Wereldwinkels, en Fred Van Rillaer, tevens co-bestuursleden bij Het Andere Boek.

In de periode dat ik aan dit proefschrift werkte heb ik gepoogd mij zo min mogelijk van vrienden en familie af te sluiten. Toch ben ik een aantal mensen ontzettend dankbaar voor de steun die ze verleenden. Ik dank mijn zus Maria-Angeles en mijn schoonzus Hilde die mijn vader, na het overlijden van mijn moeder in 2012, opnieuw geluk in 't leven bezorgden. Ook dank aan mijn schoonouders Iesje en Wim.

Geluk in 't werk door geluk in 't leven. Tatjana heeft alles mogelijk gemaakt. Aan haar en aan onze twee kinderen, Andrea en Víctor, draag ik dit werk op.

Vincent Scheltiens
Antwerpen, april 2015.

Inleiding

Nationalisme werd al vaak dood verklaard maar zelden werd dat overlijden zo eloquent overwogen als door Eric Hobsbawm. Begin jaren tachtig van de twintigste eeuw bemerkte de Britse historicus voortekenen die er op wezen dat het nationalistische fenomeen over zijn hoogtepunt heen zou zijn. Hobsbawm baseerde zich hiervoor ietwat paradoxaal op een kwantitatieve en kwalitatieve toename van het wetenschappelijk onderzoek over naties en nationalisme. De paradox loste hij op door de Duitse filosoof Georg Hegel te parafraseren over de uil van Minerva die in de schemeravond uitvliegt en wijsheid brengt. Hegel bedoelde hiermee dat de filosofie, bij uitbreiding de wetenschap, pas vat krijgt op een historisch fenomeen als dat wegwijnt of er zelfs niet meer is. Dat de vogel toen rond naties en nationalisme cirkelde moest dus volgens Hobsbawm als een gunstig teken geïnterpreteerd worden.¹

Hobsbawm zette zich immers van dat nationalisme af. Hij was bovendien de mening toegedaan dat een toegewijd nationalist niet in staat kon zijn het fenomeen ernstig te bestuderen.² Als nationalist moest je immers geloven in dingen die zich pertinent niet of anders voordeden. Daarmee zat Hobsbawm op dezelfde anti-nationalistische golflengte als Albert Einstein die in juni 1917 nationalisme als een kinderziekte, 'de mazelen van de mensheid', had afgewezen.³

De hoop van Hobsbawm, Einstein en anderen die erop speculeerden dat nationalisme de twintigste eeuw niet zou overleven, werd geen realiteit.

In de loop van de negentiende en twintigste eeuw slaagden nationale bewegingen erin de natiestaat vrijwel overal te laten uitgroeien tot de norm voor politieke organisatie, zelfs indien zij bestaande natiestaten bestreden. Nationalisme

¹ Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, p. 192.

² Hobsbawm, op.cit., p. 12.

³ Martin Tyrell, 'Homage to Ruritania: Nationalism, Identity, and Diversity', *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 19, 4, 2007, p. 514.

legitimeerde dit ideologisch.⁴ Het kende verschillende verschijningsvormen, ups en downs ook. Zo kwam het concept niet ongeschonden uit de Eerste Wereldoorlog, een conflict tussen staten dat het destructieve potentieel van nationalisme aan het licht bracht.⁵ Het belette niet dat op de puinhopen van de voormalige keizerrijken nieuwe natiestaten ontstonden in naam van het zelfbeschikkingsrecht van de volkeren, een begrip dat zowel door de Noord-Amerikaanse president Woodrow Wilson als door de Sovjet-Russische regeringsleider Vladimir Iljitsj Oeljanov bepleit werd.⁶ In het interbellum, volgens historicus Olivier Boehme ‘de broeierige tijd die aan de Tweede Wereldoorlog voorafging’, exploiteerden fascisme en andere uiterst-rechtse stromingen het nationalisme.⁷ De vervlechting leek zo innig dat fascisme als een extreme variant van het nationalisme beschouwd werd.⁸ De uitkomst van de Tweede Wereldoorlog en de verwantschap met het fascisme discrediteerden in Europa het label nationalisme nagenoeg volledig. Maar tegelijkertijd namen twee andere expressies van nationalisme een hoge vlucht. In het westen domineerde het patriotisme van de zegevierende natiestaten dat als ‘natuurlijk’ antidotum werd geplaatst tegen het nationalisme, een term die geassocieerd werd met hevige emoties en extremisme, en voorbehouden werd voor *anderen*.⁹ In het zuiden brak het bevrijdingsnationalisme door dat een hele dekolonisatiegolf representeerde.¹⁰

Op de drempel van het derde millennium werd duidelijk dat ondanks hovaardige voorspellingen zelfs het post-Koude Oorlog-tijdperk noch het ‘einde van de

⁴ Michael Jeismann, ‘Nation, Identity and Enmity’, in: Timothy Baycroft and Mark Hewitson, *What is a Nation? Europe 1789-1914*, Oxford, Oxford University Press, 2009, pp. 17-27.

⁵ Arnold Labrie, ‘Ijkkpunten in het theoretische en historiografische debat’, in: Leo H.M. Wessels & Toon Bosch (eds.), *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden*, Nijmegen, Vantilt, 2012, p. 67.

⁶ Allen Lynch, ‘Woodrow Wilson and the principle of “self-determination”: a reconsideration’, *Review of International Studies*, 28, 2, 2002, pp. 419-436. Michael Löwy, *Fatherland or Mother Earth? Essays on the National Question*, London, Pluto Press, 1998, pp. 30-50.

⁷ Olivier Boehme, *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum. Ideeënhistorische bijdrage*, Leuven, Acco, 2011 [1999], p. 9. Voor een overzicht van het fascisme in België tijdens het interbellum: Bruno De Wever, ‘Belgium’, in: R.J.B. Bosworth (ed.), *The Oxford Handbook of Fascism*, Oxford, Oxford University Press, 2009, pp. 470-488.

⁸ Over deze en andere definiëringen en interpretaties van fascisme: Roger Griffin & Matthew Feldman (eds.), *The Nature of Fascism*, London, Routledge, 2004.

⁹ Michael Billig, *Banal Nationalism*, London, Sage, 2010 [1995], p. 17.

¹⁰ Frank Furedi, *Colonial Wars and the Politics of Third World Nationalism*, London, I.B. Tauris, 1994. De auteur behandelt drie casussen van bevrijdingsnationalisme tegenover het Britse imperium: Malaya (dat vandaag deel uitmaakt van Maleisië), Kenia en Guyana.

geschiedenis' noch dat van de naties en het nationalisme zou inluiden. De implosie van de Sovjet-Unie in 1991 deed het 'hete nationalisme' de kop opsteken en nadat Joegoslavië datzelfde jaar uiteen viel, brak een burgeroorlog uit met Servische en Kroatische nationalistena als hoofdrolspelers en gewelddadige etnische zuivering als beproefde strategie van nationale afbakening.¹¹ De Noord-Amerikaanse socioloog Michael Mann noemde dit de donkere zijde van de democratie, resultaat van de verwarring tussen demos en ethnos.¹² Commentatoren zagen in deze dramatische gebeurtenissen een 'terugkeer van de onderdrukten'. Een pre-communistisch nationalisme dat er altijd geweest was, maar dat nu – bij het uiteenspatten van de loden laag van het communisme dat het onderdrukte – met verdubbelde kracht de vrije loop kreeg. Deze gewelddadige conflicten gaven ook aanleiding tot een andere variant, die van de 'overkokende fluitketel', een metafoor voor etnisch-nationalistische spanningen die op elk moment kunnen uitbarsten.¹³ Een schijnbaar evident voorbeeld van deze 'overkokende fluitketel' leek de Rwandese genocide van 1993 te zijn, waarbij naar schatting 500.000 tot één miljoen Tutsi's en gematigde Hutu's werden vermoord.¹⁴ Quasi simultaan met de zuiveringen in voormalig Joegoslavië bevestigde deze genocide dat doelgericht etnisch gemotiveerd nationalistisch massageweld ook na de judeocide niet uit de wereld gebannen was. Integendeel, het leek in wat begon als een strijd om de politieke macht een efficiënte legitimering om massa's in beweging te zetten en te moorden.¹⁵

De Britse sociaal psycholoog Michael Billig zette dat in de verf door erop te wijzen dat mensen, heus niet alleen extreem geachte nationalistena, bereid zijn te doden en te sterven voor een natie, dat dit in een in naties ingedeelde wereld overal

¹¹ Jean-Arnault Dérens & Cathérine Samary, *Les conflits yougoslaves de A à Z*, Paris, Les éditions de l'Atelier, 2000. 'Heet nationalisme' wordt door Michael Billig gebruikt als antipode van 'banaal nationalisme', het ideologische complex dat autonome natiestaten moet handhaven. Billig, *Banal Nationalism*, p. 43.

¹² Michael Mann, *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006 [2005]. Voor zijn behandeling van de Joegoslavische casus: pp. 353-427.

¹³ Beide varianten worden besproken en verworpen in: Rogers Brubaker, 'Myths and misconceptions in the study of nationalism', in: John Hall (ed.), *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp. 272-305.

¹⁴ Mann, *The Dark Side of Democracy*, pp. 428-473.

¹⁵ Filip Reyntjens, 'Rwanda, Ten Years on: from Genocide to Dictatorship', *African Affairs*, 103, 2004, p. 177.

een vanzelfsprekendheid is – elke natie, schreef hij, houdt er immers een leger op na - en dat zelfs God wordt ingeschakeld om de natie hierbij te ondersteunen. De auteur illustreerde zijn punt door te verwijzen naar de retoriek van de Noord-Amerikaanse president George Bush Sr. tijdens de Golfoorlog van 1991.¹⁶

Ook vandaag blijkt nationalisme nog steeds een sterke kracht die mensen in beweging zet en organiseert; een belangrijke, misschien zelfs de voornaamste factor van identificatie. Benedict Andersons omschrijving van ‘*nation-ness*’ als universeel de meest gelegitimeerde waarde in het politieke leven lijkt nauwelijks aan actualiteit te hebben ingeboet.¹⁷

Hoe taai dat nationalisme is, blijkt uit de hedendaagse heropleving in een eengemaakt Europa en in een geglobaliseerde wereld waarvan nochtans beweerd werd dat die, alweer, de dood van de natiestaat zouden inluiden.¹⁸ De nationalistische revival wordt nu echter vooral gezien als een reactie op de afname van soevereiniteit van natiestaten, met hun toenemend onvermogen om economische en culturele transacties te reguleren.¹⁹ Nationalistische en regionalistische reacties op globalisering, Europese integratie en immigrantenmobiliteit verwierven een hernieuwde aantrekkingskracht onder brede lagen van de bevolking.²⁰ In die mate, schreef de Nederlandse literatuurwetenschapper Joep Leerssen aan de vooravond van de

¹⁶ Michael Billig, *Banal nationalism*, London, Sage, 2010 [1995], pp. 1-4.

¹⁷ Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1983, p. 12.

¹⁸ Voor een uitvoerige en genuanceerde benadering van deze problematiek, zie: Michael Mann, ‘Has globalization ended the rise and rise of the nation-state?’, *Review of International Political Economy*, 4, 3, 1997, pp. 472-496. Voor een ‘omgekeerde’ argumentatie over de doorbraak van nationalisme als gevolg van een eerdere globalisering, zie: John Breuilly, ‘Nationalism as Global History’, in: Daphne Halikiopoulou en Sofia Vasilopoulou, *Nationalism and Globalisation. Conflicting or complementary?*, London / New York, Routledge, 2011, pp. 65-83. Ook John Hutchinson verwerpt de stelling van een globalisering die de natiestaat bedreigt en benadrukt de onderlinge verbondenheid en het feit dat nationalistena altijd al in bredere netwerken gefunctioneerd hebben. John Hutchinson, ‘Globalisation and Nation Formation in the Longue Durée’, in: Halikiopoulou en Vasilopoulou, *Nationalism and Globalisation. Conflicting or complementary?*, pp.84_99.

¹⁹ Michael Hardt en Antonio Negri, *Empire*, Amsterdam, Van Gennepe, 2000, p. 12

²⁰ Graham Day and Andrew Thompson, *Theorizing Nationalism*, Basingstoke, Pallgrave Macmillan, 2004, p. xi.

millenniumwisseling, dat nationaliteit terug *salonfähig* werd na een periode van impopulariteit.²¹

De vele gedaanten van nationalisme lijken moeilijk te vatten. Alleen al voor contemporain Europa onderscheidde de politieke wetenschappers Zsuzsa Csergo en James Goldgeier een typologie met vier varianten.²² Een traditioneel nationalisme streeft volgens de definitie van Ernest Gellner naar het samenvallen van politieke en culturele grenzen en dus naar de vorming van een natiestaat.²³ Een nationalisme van substaten beoogt de versterking van de politieke vertegenwoordiging van de regio tegenover de staat. Een transsoeverein nationalisme wenst de oprichting van instellingen die de natie over staatsgrenzen heen verbinden. Een protectionistische variant, ten slotte, ijvert voor het behoud van de nationale cultuur tegenover immigratie en sociale verandering.

Dat nationalisme vandaag vele vormen en gedaanten aanneemt en typologieën als deze hierboven onder druk gezet worden bleek recent met de massamobilisaties in het najaar van 2014 voor een referendum over zelfbeschikking in Catalonië en zo'n volksraadpleging in Schotland. Waren dit enkele jaren geleden voor Csergo en Goldgeier nog voorbeelden van 'substaat-nationalisme', lijken ze nu qua intentie verschoven naar 'traditioneel nationalisme'. Ander probleem. Beide politieke wetenschappers situeren het 'protectionistische nationalisme' uitsluitend in de xenofobe en extreem-rechtse hoek. Dit kan bevestigd worden voor politieke formaties als Front National (Frankrijk), Partij voor de Vrijheid (Nederland) of UKIP (Engeland).²⁴ Maar Joep Leerssen nodigde uit tot meer precisie. Met wat hij etnopopulisme noemde, vulde hij de '*political instrumentalization of cultural memory*', die hij zowel in het voormalige Oostblok als in Denemarken en Nederland aan het werk ziet, nauwekeuriger in als een nieuwe, post-1989-variant die zich situeert tussen

²¹ Joep Leerssen, *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999, p. 9.

²² Zsuzsa Csergo & James M. Goldgeier, 'Nationalist Strategies and European Integration', *Perspectives on Politics*, nr. 1, 2004, pp. 21-37.

²³ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca, Cornell University Press, 1983, p. 1.

²⁴ Csergo & Goldgeier, National Strategies and European Integration, p. 25 en p. 29.

vulgair etnocentrisme, neo-fascisme en neo-conservatisme.²⁵ En waar moeten nieuwere linkse en antiracistische formaties gecatalogeerd worden, zoals Syriza (Griekenland) en Podemos (Spanje), die zich als patriottisch profileren en ijveren voor het behoud of terugwinnen van soevereiniteit van de natiestaat tegenover als sociaal-economisch verstikkend en ondemocratisch ervaren supranationale Europese instellingen?²⁶

Het fenomeen doorgronden is dus geen sinecure. Dat had Walter Bagehot in 1872 al aangevoeld toen onder zijn ogen de natievorming veralgemeend gestalte kreeg en hij het thema als *'most puzzling'* omschreef. We weten wat het is als je er niet naar vraagt, schreef de Britse journalist en zakenman, maar we kunnen het niet zo snel verklaren of definiëren.²⁷ Bij het begin van de eenentwintigste eeuw leek de vaagheid nog steeds niet geheel opgehelderd. Als een late echo van Bagehot openden de psychologen Stephen Reicher en Nick Hopkins hun studie over naties met de opmerking dat het fenomeen hen herinnerde aan een oud Engels rijmpje: *'I saw a man on the stair and when I looked he wasn't there'*.²⁸

De aanhoudende schimmigheid legt een belangrijke paradox bloot. Van alle politieke stromingen uit de negentiende en twintigste eeuw is nationalisme degene die zich op de meest succesvolle wijze heeft geïstitutionaliseerd, maar waarvan de ideologische basis het minst duidelijk omschreven is. Er bleef grote onduidelijkheid bestaan over de *nationale identiteit* die eraan ten grondslag heette te liggen. Zelfs leiders van de meest succesvolle natiestaten of nationale bewegingen bleken zelden bij machte de nationale identiteit die zij verdedigden op een eenduidige manier te definiëren. Het ontlokte Benedict Anderson de opmerking dat er een wanverhouding

²⁵ Joep Leerssen, *When was Romantic Nationalism? The Onset, the long tail, the banal*, Antwerp, NISE, 2014, p. 36.

²⁶ Pablo Iglesias Turrión, *Disputar la democracia. Política para tiempos de crisis*, Madrid, Akal, 2014. Dimitris Bounias, 'Syriza Rising', *The Nation*, 20 januari 2015. Bounias schrijft: *'Apart from its economic policies, what distances Syriza from traditional left-wing values is the issue of sovereignty: infusing patriotism into its rhetoric has earned the party a large measure of its popularity and has helped to attract confused, disillusioned voters normally drawn to right-wing Euroskeptics or even the neofascist Golden Dawn'*.

²⁷ Walter Bagehot, *Physics and Politics, or: Thoughts on the application of the principles of 'natural selection' and 'inheritance' to political society*, London, Kegan Paul, Trench, Trübner & C^o, 1940 [1872], p. 20-21 en p. 83.

²⁸ Stephen Reicher & Nick Hopkins, *Self and Nation. Categorization, Contestation and Mobilization*, London, Sage, 2001, p. 7.

bestond tussen de politieke kracht van nationalisme en haar filosofische armoede, meteen ook de verklaring volgens de Noord-Amerikaanse antropoloog en politicoloog waarom het in tegenstelling tot andere ismen nooit grote denkers heeft voortgebracht.²⁹ Interessant is dat dit verwijt aantoont hoe bij de studie van nationale identiteitsconstructie doorgaans gekeken werd naar hoe de actoren zichzelf representeerden.

Opzet

Met mijn onderzoek wil ik een andere, vernieuwende manier aanreiken om ontstaan en ontwikkeling van nationale identiteitsconstructies te lezen en te begrijpen. Ik vertrek daarvoor van de hypothese, die ook door de historici Ronald Grygor Suny en Geoff Eley gedeeld wordt, dat nationale identiteitsconstructie en institutionele stabiliteit niet zozeer moeten verklaard worden vanuit nationale identiteit op zich, als wel vanuit de capaciteit van nationale elites om een harde grens aan te brengen tussen identiteit en alteriteit, het aanbrengen van '*markers of difference*'.³⁰

De vraag kan inderdaad worden gesteld of nationale bewegingen en staten zich niet veeleer ontwikkelden rond een beeld van *de andere* dan rond stabiele zelfbeelden. Om het met Michael Billig te zeggen: als nationalisme een ideologie van de eerste persoon meervoud is die 'ons' vertelt wie 'we' zijn, is het ook een ideologie van de derde persoon. Er bestaat geen 'wij' zonder een 'zij'.³¹

Terwijl het articuleren van zelfbeelden interne verschillen kan blootleggen, kunnen deze verschillen worden verdoezeld of zelfs overstegen in het licht van een gemeenschappelijke als bedreigend of vijandig ervaren *andere*. Interne contradicties in het proces van identiteitsopbouw kunnen immers relatief onbelangrijk worden indien tegenover het *eigene* een herkenbare *andere* kan worden geconstrueerd. De Griekse

²⁹ Anderson, *Imagined Communities*, p. 14. Als voorbeelden van grote denkers noemde Anderson Alexis de Tocqueville, Karl Marx en Max Weber.

³⁰ Geoff Eley en Ronald Grigor Suny (eds.), *Becoming National*, New York / Oxford, Oxford University Press, 1996, p. 21.

³¹ Michael Billig, *Banal nationalism*, p. 78.

politicologe Anna Triandafyllidou omschreef wat ze een *kritische andere* noemde als meestal minstens potentieel bedreigend, nuttig om crisissen, interne verdeeldheid, spanningen of twijfels te overwinnen.³² Dit veronderstelt een nabijheid van die *kritische andere*. In de psychologie omschreef Sigmund Freud dit fenomeen als ‘*der Narzißmus der kleinen Differenzen*’.³³ Ook Pierre Bourdieu schreef dat bij het benadrukken van verschil, hetgeen het meest nabij is als grootste dreiging wordt gerepresenteerd.³⁴ Zoals Umberto Eco één van zijn romanpersonages, de Russische spion Pjotr Rachkovsky, laat zeggen: ‘Om herkenbaar en schrikwekkend te zijn moet een vijand zich in ons eigen huis bevinden, of op de drempel ervan staan’. Waarna de Italiaanse semioticus en romancier zijn personage lapidair laat resumeren: ‘De vijand is de vriend van de volkeren’.³⁵

Die belangrijke rol van de *andere* wordt in theoretisch werk over nationale identiteit en nationalisme vaak impliciet erkend, maar vormde zelden het voorwerp van systematisch empirisch onderzoek. Die leemte wil ik hier invullen aan de hand van de vanuit dit methodologisch perspectief tot nu toe onbehandelde ‘Belgische’ casus.

In deze studie analyseer ik concreet hoe ontstaan, ontwikkeling en samenhang van de Vlaamse én Waalse nationale bewegingen en hun identiteitsconstructie kunnen verklaard worden aan de hand van de begrippen *alteriteit*, *alterificatie* en *alteriseren*. Ik kijk naar het beeld van de *andere* in de vertogen van de Vlaamse en Waalse bewegingen en uiteindelijk ook van de geïstitutionaliseerde entiteiten die er de historische uitkomst van werden.

De centrale vragen die ik aan de hand van mijn onderzoek wil beantwoorden zijn: als het bestaan of construeren van een *andere* daadwerkelijk een beslissend

³² Anna Triandafyllidou, ‘National identity and the “other”’, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 21, N° 4, 1988, p. 603.

³³ Sigmund Freud, *Civilization, Society and Religion*, London, Penguin, 1991 (1930).

³⁴ Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge, Harvard University Press, 1984 [1979], p. 479. Zie ook: Henri Zuckier, ‘The Essential Other and the Jew’, *Social Research*, Vol. 64, nr. 3, 1996, p. 117. ‘It is precisely the familiarity which threatens to upset the social order and the group’s sense of inner cohesion and integrity’.

³⁵ Umberto Eco, *De begraafplaats van Praag*, Amsterdam, Prometheus, 2011, p. 381. Eco werkte deze stelling eerder uit in een in 2008 gehouden lezing die als essay opgenomen werd in de bundel: Umberto Eco, *Inventing the enemy and other occasional stories*, London, Harvill Secker, 2012, pp. 1-21.

aandeel heeft gehad in de vorming van een eigen identiteit, wie werd dan geconstrueerd als *andere(n)*? Welke strategieën van representatie van die *andere(n)* werden ingezet? Welke kenmerken werden die *andere(n)* toebedeeld? Op welk soort narratieven werd de constructie van nationale gelijkheid en uniciteit of werden tegenstellingen en verschillen gebouwd? Blevten deze alteriteitsvertogen stabiel, trotseerden ze verschillende socio-politieke contexten of ondergingen ze veranderingen?

Om mijn onderzoeksopzet te verduidelijken bespreek ik in deze inleiding eerst de adequaatheid van de ‘Belgische casus’ en haar historiografie. Ik behandel die geschiedschrijving niet met de onmogelijke ambitie om exhaustief te zijn, wel om aan te tonen hoe een studie van de alteriteitsvertogen een lacune kan opvullen en op een zinvolle en overtuigende manier in dialoog kan treden met die historiografie.

Vervolgens behandel ik een aantal voor mijn onderzoek cruciale begrippen als nationalisme, naties, identiteit en alteriteit. Het betreft immers geïmpliciteerde begrippen, onderwerp van debat onder wetenschappers. Het gebruik van deze en aanverwante begrippen veronderstelt assumpties die moeten geëxpliciteerd worden.

Daarna focus ik me op de te hanteren methodologie, wat me in staat stelt om de noodzakelijke interdisciplinariteit van mijn project uit de doeken te doen en in te gaan op de discoursanalytische aspecten ervan. Het vereist dat ik even stil sta bij de actieve rol van taal, een correcte invulling van het ermee verwante begrip ideologie en een definitie van het begrip discours of vertoog. De constructie van collectieve en dus ook nationale identiteiten gebeurt immers aan de hand van vertogen en door middel van linguïstische mechanismen en strategieën.³⁶ Wat voorligt, is echter een historisch werkstuk dat chronologisch een grote tijdspanne omvat. Dit dwingt me tot een methodologische oplossing tussen het inzoomen op een beperkte dataset, zoals linguïsten doen, en het uitzoomen en kiezen voor de ruime blik met oog voor evoluties en veranderingen. Zoals zal gekeken worden naar wat de conceptuele behandeling de

³⁶ Anna Duszak (ed.), *Us and Others*, Amsterdam, John Benjamin, 2002.

Belgische geschiedschrijving kan bijbrengen, zal ook nagegaan worden hoe de ‘Belgische casus’ het taalkundige, conceptuele debat kan verrijken.

Na de explicitering van mijn methodologie volgt de verantwoording van mijn bronnenmateriaal. Aangezien ik vertogen analyseer van wat ik hier identiteitsmakers zal noemen, bestaat mijn bronnenmateriaal voornamelijk uit wat deze zeggen en schrijven op tal van fora. Het gaat dus om een selectie van gepubliceerde bronnen.

Tot slot verantwoord ik de chronologische indeling van mijn onderzoek in vijf crisismomenten die elk in een apart hoofdstuk behandeld worden.

Historiografie van een antagonisme

De ‘Belgische’ casus leent zich uitstekend voor een studie van de identiteitsconstructie aan de hand van alteriteitsvertogen. In de Belgische geschiedenis ontwikkelden zich immers twee aan elkaar gewaagde nationale bewegingen die er gaandeweg in zouden slagen ideologische en sociale tegenstellingen te overstijgen en de Belgische identiteitsconstructie fundamenteel te ondermijnen.³⁷ In dit proces, dat een aanvang nam met de onvrede van een Nederlandstalige elite met het Franstalige karakter van de Belgische staat, speelde de wederzijdse beeldvorming tussen de twee subnaties een belangrijke rol. Er bestaat, op basis van deze succesvolle institutionalisering, een vruchtbare grond om de alteriteitsvertogen van beide over een lange periode te analyseren. Indirect wordt dat bevestigd door de Belgische historiografie die een centrale plaats toekent aan de Vlaams-Waalse tegenstelling.

Meer dan vijftig jaar geleden schreef Lode Wils, verwijzend naar het eerste decennium van het Belgische koninkrijk: ‘Heel spoedig ontstond in België het bewustzijn van een Vlaams-Waalse tweeledigheid, dat mettertijd zou verscherpen tot een *tegenstelling*’.³⁸ Recent beschouwde Mark Van den Wijngaert het huidige federale

³⁷ Lode Wils, *Van Clovis tot Di Rupo. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Antwerpen / Apeldoorn, Garant, 2005.

³⁸ Lode Wils, *De Vlaamse beweging tot 1914*, Antwerpen, Standaard-Boekhandel, 1955, p. 62. De cursieve benadrukking gebeurde door mij, ook verderop in deze paragraaf.

België als het resultaat van herhaalde pogingen tot *conflictbeheersing* van de twee grote taalgroepen in België. Elk hebben ze hun territorium en om te besturen zijn ze op elkaar aangewezen, aldus Van den Wijngaert. Toch, moest hij toegeven, bleef de communautaire *tweespalt* geleidelijk groeien.³⁹ Ongeveer tegelijkertijd noemde Marnix Beyen het Vlaams-Waals *antagonisme* haast onoverbrugbaar. De succesvolle institutionalisering van de Vlaamse en Waalse bewegingen belette niet dat het antagonisme het eigenlijke bestaan van België bedreigde.⁴⁰ Nogal verrassend bekeek Lode Wils enige jaren geleden het land door een Gramsciaanse bril. De Sardijnse marxist zou, aldus Wils, de voorwaarden voor een succesvolle revolutie en de vernietiging van België als ‘eindelijk vervuld’ beschouwen.⁴¹ De voor elke revolutie noodzakelijke actor of subjectieve factor was volgens Wils het Vlaamse nationalisme. Met het gebruik van het bijwoord ‘eindelijk’ suggereerde de mentor van het wetenschappelijk onderzoek over de Vlaamse beweging dat dit een niet erg verrassende ontknoping van meer dan 180 jaar geschiedenis betekende.

Deze ten aanzien van België sombere meningen worden ook breeduit gedeeld in de hedendaagse internationale literatuur. Doorgaans wordt België beschreven als historisch verdeeld tussen Vlamingen en Walen. Vaak eindigt de beschrijving op een voor België fatale prognose: de breuk.⁴²

Anderzijds wordt het door haar subnaties onder druk gezette België ook geloofd omdat het grote gewelddadige conflicten wist te vermijden. Hoewel de communautaire botsingen een paar maal fysiek waren en er ook doden vielen, bleef een algemene confrontatie, een burgeroorlog, het land inderdaad bespaard.⁴³ De soms

³⁹ Mark Van den Wijngaert, ‘Van een unitair naar een federaal België’, in: Mark Van den Wijngaert (ed.), *Van een unitair naar een federaal België. 40 jaar beleidsvorming in gemeenschappen en gewesten (1971-2011)*, Brussel, ASP, 2011, p. 19.

⁴⁰ Marnix Beyen, ‘Tragically Modern. Centrifugal Sub-nationalisms in Belgium, 1830-2009’, in: Michel Huyseune (ed.), *Contemporary Centrifugal Regionalism: Comparing Flanders and Northern Italy*, Brussels, KVAB, 2012, p. 18.

⁴¹ Lode Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie. Een geschiedenis van de Vlaamse beweging*, Leuven, Acco, 2009, p. 327.

⁴² Julius W. Friend, *Stateless Nations. Western European Regional Nationalisms and the Old Nations*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012, p. 126.

⁴³ Het scenario van een burgeroorlog in België vormde wel de achtergrond van een roman. Dirk Draulans, *De charme van chaos: Berichten uit de burgeroorlog in België*, Amsterdam, Atlas, 2000. In dit kwaliteitsarm werk zijn het de Walen die Brussel veroveren en Vlaanderen binnenvallen.

ingenieus geachte institutionele hervormingen die het bestaan van België wisten te verlengen en de inventiviteit van de Belgische staatsinrichters worden zelfs aanbevolen als model voor het Europese imbroglio.⁴⁴ Anderen kijken weliswaar kritisch neer op de gefederaliseerde staat, bepleiten een aantal institutionele aanpassingen, maar verdedigen haar als ‘minste kwaad’ tegenover nefast geachte alternatieven.⁴⁵ Dat ‘*ce pays improbable*’ nog op de kaart staat, genereert een mengeling van ongeloof en bewondering.⁴⁶ In een populaire variant wordt daarvoor een verklaring gezocht bij het surrealisme en wordt het Belg-zijn tot ‘kunst’ verheven.⁴⁷ Maar al deze ernstige en meer luchtige gevallen onderkennen en bevestigen het antagonisme.

Die voorname en zelfs vaak doorslaggevende plek die het communautaire antagonisme kreeg toebedeeld, werd echter niet door iedereen als legitiem beschouwd. Zo klaagde historicus Pieter Lagrou aan dat elke vraagstelling tot een Vlaams-Waalse tegenstelling kon herleid worden, terwijl deze ‘haarkloverij’ in de meeste historische contexten irrelevant of van secundair belang was.⁴⁸ Door het bestaan van een kloof te suggereren tussen historische realiteiten en hun communautaire *framing*, raakte Lagrou een belangrijk punt. In het in de Belgische historiografie centraal geplaatste Vlaams-Waalse antagonisme wordt elke component een aantal kenmerken toebedeeld die meer zijn dan occasionele of efemere eigenschappen. Een rechts en katholiek Vlaanderen werd tegenover een links en seculier Wallonië geplaatst, platteland versus stad, landbouw tegen industrie.⁴⁹ Omdat het homogeniserende verbeeldingen zijn laten ze geen ruimte voor nuance, voor interne meerstemmigheid of uiteindelijk voor

Belangwekkender zijn de hoofdstukken in een recente bundel tegenfeitelijke geschiedenis waarin bijvoorbeeld na WOII revolutie in België uitbreekt of na de Koningskwesie de Republiek wordt uitgeroepen. Maarten Van Ginderachter, Koen Aerts en Toon Vrints (eds.), *Het land dat nooit was. Een tegenfeitelijke geschiedenis van België*, Antwerpen, De Bezige Bij Antwerpen, 2014.

⁴⁴ Zie bijvoorbeeld: Wilfried Swenden, ‘Belgian Federalism: Basic Institutional Features and Potential as a Model for the European Union’, paper voorgelegd op de *RIIA Conference: governing together in the New Europe location*, Cambridge UK, 13 april 2003. Zie ook: John Fitzmaurice, *The Politics of Belgium: A Unique Federalism*, London, Hurst, 1996.

⁴⁵ Guy Verhofstadt, Erwin Mortier, Bart Somers e.a., *Een beter België: een federale toekomst voor ons land*, Antwerpen, De Bezige Bij, 2014.

⁴⁶ *Le Monde*, 7 maart 2005.

⁴⁷ Richard Hill, *The Art of being Belgian*, Brussels, Europublic, 2005.

⁴⁸ Pieter Lagrou, ‘Een glorieus verleden’, in: Eric Corijn (ed.), *Collaboratie in Vlaanderen. Vergeten en vergeven?*, Antwerpen, Manteau, p. 66-67.

⁴⁹ Bruno De Wever (ed.), *Right-wing Flanders, left-wing Wallonia? Is this so? If so, why? And is it a problem?*, Brussels, Re-Bel e-book, 2011.

multicausale verklaringen van het Belgische wel en wee. Zo worden het topoi die op een normatieve manier worden ingezet.

De diepgang en ernst van dit antagonisme bepalen, haar oorsprong detecteren, veroorzaakte heel wat discussie onder historici. Zo kreeg Henk de Smaele, voor wie het beeld van een ‘rechts Vlaanderen’ zijn oorsprong vond vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw, van zijn Naamse collega Paul Wynants het verwijt dat ‘deze systematisch binaire en van ideologie doordrongen idee simplistisch en anachronistisch is’. Sommige ‘Vlaamse historici’ zouden, aldus Wynants, een visie over ‘het zuiden van het land’ op het verleden projecteren.⁵⁰ Merkwaardig is dat Wynants de aanbevelenswaardige academische sereniteit opoffert om de Smaele te *framen* als een partijdig historicus, eentje die de geschiedenis instrumentaliseert om vandaag een politiek punt te maken.

Deze korte polemiek herinnert aan de tot statement verheven passage bij de Italiaanse filosoof Benedetto Croce waarin hij schreef dat elke echte geschiedenis contemporaine geschiedenis is.⁵¹ Historici bedrijven nu eenmaal hun vak in en niet buiten de wereld en in meer of mindere mate sijn hun meningen en opvattingen door in hun historisch werk. In weerwil van Hobsbawms opmerking dat je maar beter geen nationalist kan zijn om erover te schrijven, waren het schrijven van nationale geschiedenis, de historiografie van naties en nationalisme, ook in België, lange tijd een uitgelezen manier om die geschiedenissen ook daadwerkelijk te *maken*.⁵² Noch de Vlaamse noch de Waalse historiografieën vormen hier een uitzondering op.

⁵⁰ Henk de Smaele, *Rechts Vlaanderen. Religie en stemgedrag in negentiende-eeuws België*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2009. Paul Wynants, ‘Rechts Vlaanderen ou une certaine idée de la Wallonie de Henk de Smaele’, *La Revue Nouvelle*, 5/6, 2010, pp. 134-136. Henk de Smaele neemt Wynants kritiek als uitgangspunt in zijn bijdrage: Henk de Smaele, ‘How “real” is Right-Wing Flanders’, in: Bruno De Wever (ed.), *Right-wing Flanders, left-wing Wallonia? Is this so? If so, why? And is it a problem?*, Brussels, Re-Bel e-book, 2011, pp. 6-10.

⁵¹ Benedetto Croce, *Theory and History of Historiography*, London, George G. Harrap, 1921 [1917], pp. 12-13. ‘Thus if contemporary history springs straight from life, so too does that history which is called non-contemporary, for it is evident that only an interest in the life of the present can move one to investigate past fact. Therefore this past fact does not answer to a past interest, in so far as it is unified with an interest of the present life’.

⁵² Stefan Berger, ‘Introduction: Towards a Global History of National Historiographies’, in: Stefan Berger (ed.), *Writing the Nation. A Global Perspective*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007, p. 1-29. Stefan Berger and Chris Lorenz, *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*,

Met zijn kritiek op Henk de Smaele plaatste Paul Wynants zich in een lange historiografische traditie, wat Maarten Van Ginderachter een ‘continuüm van opvattingen’ noemde, die de Belgische natie beschouwt als volwaardig, origineel en historisch diep ingeworteld.⁵³ Eén van de meest eminente stemmen binnen dit ‘continuüm’ was ongetwijfeld de Brusselse historicus Jean Stengers. Tot aan 1914 werd door de inwoners van België weinig tot niet gegeven om Vlaanderen of Wallonië, stelde hij.⁵⁴ Samen met Eliane Gubin plaatste hij een vraagteken bij de emancipatorische intenties van de ontluikende Vlaamse beweging. Die zou enkel gedreven zijn door professionele ambities.⁵⁵

Daartegenover staat een andere traditie die België bij voorkeur als een kunstmatige constructie beschouwt of als het product van buitenlandse diplomatieke belangen. Zoals de voormalige Franse president Charles de Gaulle ooit zou gezegd hebben: een door de Britten uitgevonden land om de Fransen op de heupen te werken. Marnix Beyen stipte aan dat het verwijt een ‘toevallige of artificiële’ constructie te zijn België reeds vanaf zijn ontstaan achtervolgt. De Belgische elite zou daarop gereageerd hebben met een combinatie van twee aspecten in haar discours. Enerzijds werd gezocht naar bewijzen van ‘oudheid’ van de natie, een romantisch, essentialistisch spoor. Anderzijds werd de natie gelegitimeerd door haar moderniteit, een ‘verlicht’ spoor dat België voorstelde als een onvoltooid project waaraan moest verder gewerkt worden.⁵⁶

De pleitbezorgers van het tweede ‘continuüm’ rond het artificiële karakter van de natiestaat splitsen zich op in een Waalsgezinde en een Vlaamsgezinde traditie. In

Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010. Beide werken maken deel uit van het European Science Foundation project *Representations of the Past. The Writing of National Histories in Nineteenth and Twentieth-Century Europe* (NHIST), 2003-2008. <http://www.uni-leipzig.de/zhsesf/>

⁵³ Maarten Van Ginderachter, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WOI*, Tielt, Lannoo, 2005, p. 13.

⁵⁴ Jean Stengers, *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918. Tome 1. Les racines de la Belgique. Jusqu'à la Révolution de 1830*, Bruxelles, Racine, 2000.

⁵⁵ Jean Stengers en Éliane Gubin, *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918. Tome 2. Le grand siècle de la nationalité belge*, Bruxelles, 2002, p. 63-67.

⁵⁶ Marnix Beyen, ‘De natie, de stad en de wereld. Vlaamse en Waalse identiteitsvorming als antwoorden op de moderniteit’, *Deus Ex Machina*, nr. 100, 2000, p. 8.

beide wordt België als ‘zwakker’ gerepresenteerd dan de Vlaamse of Groot-Nederlandse eigenheid, of dan de Waalse of Franse factor. Voornaamste pleitbezorger van de Groot-Nederlandse gedachte was de met de Vlaamse beweging sympathiserende Nederlandse historicus Pieter Geyl.⁵⁷

Lode Wils benadrukte, tegenover beide stromingen, vooral de compatibiliteit tussen nationale en subnationale loyaliteiten.⁵⁸ De ontluikende Vlaamse beweging was voor hem ‘zelfs van ultra-patriottische oorsprong’ in een België ‘met proto-nationale wortels’.⁵⁹ Daar kwam, aldus de Leuvense hoogleraar, pas verandering in door de *Flamenpolitik* en het activisme, ‘een anti-Belgische beweging (...) door de Duitsers kunstmatig op de Vlaamse Beweging ingeënt’. Zijn metafoor vervolledigend schreef Wils dat de boom weliswaar ontvankelijk was voor de nieuwe twijg.⁶⁰

Militantisme en partijdigheid waren inderdaad niet vreemd aan de Waalse en Vlaamse historiografieën die zich ontwikkelden. Een blik op de trends in die historiografieën bevestigt dat, zoals de Gentse historica Gita Deneckere schreef, er historici zijn die nationale mythen helpen opbouwen en andere vakgenoten die deze mythen meehelpen afbreken.⁶¹ Haar Leuvense collega Louis Vos stelt dat ‘bewegingsgeschiedenis’ de eerste en oudste variant is van een typologie van historisch nationalisme-onderzoek. Die variant wordt gekenmerkt door een zwart-wit tekening van helden en schurken, is naar binnen gericht, streeft mobilisatie na.⁶²

Nadat historici en filologen hun duit in het zakje deden om de Vlaamse gewesten op de kaart te zetten, bleef de geschiedschrijving van de Vlaamse beweging

⁵⁷ Voor het Groot-Nederlandse engagement van Geyl, zie: Jo Tollebeek, *De toga van Fruin: denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*, Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1990, p. 323 e.v. Voor de Waalse variant van dit ‘continuüm’, zie: Hervé Hasquin, *Historiographie et politique en Belgique*, Bruxelles, Editions de l’Université de Bruxelles, 1996.

⁵⁸ Lode Wils, *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt*, Leuven, Davidsfonds, 2001, p. 10.

⁵⁹ Wils, *Van Clovis tot Di Rupo*, p. 162.

⁶⁰ Lode Wils, *Onverfranst, onverduist? Flamenpolitik, activisme, frontbeweging*, Kalmthout, Pelckmans, 2014. Lode Wils, *Flamenpolitik en aktivisme*, Leuven, Davidsfonds, 1974, p. 259.

⁶¹ Gita Deneckere, ‘Vlaamse identiteit of verdeeldheid? Straatmanifestaties als graadmeter voor groepsgevoel’, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 3, 1997, p. 204.

⁶² Louis Vos, ‘Nationalisme en historiografie’, *Wetenschappelijke Tijdingen*, bijzonder nummer, LXIV, 2005, p.195-196.

ook na de Tweede Wereldoorlog gekenmerkt door een vóór-wetenschappelijke fase, door Harry Van Velthoven treffend omschreven als ‘gekleurd engagement en ervaringsgeschiedenis’.⁶³ Notoir voorbeeld van zo’n naoorlogse geëngageerde historicus was Hendrik Elias, voormalig leider van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV), de extreem-rechtse Vlaams-nationalistische partij die tijdens de Tweede Wereldoorlog collaboreerde met de nazi-Duitse bezettingskrachten.⁶⁴ Na de Bevrijding werd Elias ter dood veroordeeld. Hij kreeg gratie en bracht veertien jaar in de gevangenis door.⁶⁵ In zijn prominent werk, geschreven tijdens en na zijn opsluiting, bracht Elias zijn toenmalig engagement in herinnering. Hij beschreef zijn generatie niet alleen als getuigen maar ook als mensen die partij hadden gekozen en ‘ons daarbij volop in de strijd [hadden] geworpen’.⁶⁶

Vanaf de jaren 1970 trad de studie van de Vlaamse beweging en van het Vlaams nationalisme in een fase van professionalisering die zich volgens de Leuvense historicus Jo Tollebeek uitte in een aanzienlijke kwantitatieve toename van onderzoek, gekenmerkt door een meer systematische aanpak, de zoektocht naar nieuwe bronnen en een thematische verbreding.⁶⁷ Rond het midden van de jaren negentig bereikten de institutionalisering en de wetenschappelijke onthechting van de Vlaamse historiografie een hoogtepunt, volgens Marnix Beyen gekarakteriseerd door een deconstructie van de

⁶³ Harry Van Velthoven, ‘De historiografie over de Vlaamse beweging: ideeëngeschiedenis, machtsstrijd, natievorming’, in: Karen Celis en Jasmien Van Daele (eds.), *Harry Van Velthoven. Waarheen met België? Van taalstrijd tot communautaire conflicten. Een selectie uit 35 jaar wetenschappelijk onderzoek*, Brussel, ASP, 2011, p. 35.

⁶⁴ Hendrik J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte, 1780-1914*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963-1965 (vier delen); Hendrik J. Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging. 1914/1939*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1969 (vier delen). In een recent historiografisch overzicht haalt ook Bruno De Wever het voorbeeld van Elias nog eens aan: Bruno De Wever, ‘The Flemish Movement and Flemish Nationalism. Instruments, Historiography and Debates’, *Studies on National Movements*, 1, 2013, pp. 50-80. <http://snm.nise.eu>.

⁶⁵ Lode Wils, ‘Elias of het gevecht met de geschiedenis’, *Wetenschappelijke Tijdingen*, 51, 1992, p. 193-209. Bruno De Wever, ‘Hendrik Elias: historicus in de politiek’, in: Dirk Martin and Alain Colignon (eds.), *1940. België, een maatschappij in crisis en oorlog*, Brussel, NCWOII, 1993, pp. 327-335. Tom Cobbaert, ‘Een onuitgegeven erfenis. Het archief Hendrik Jozef Elias’, *ADV-N-Medelingen*, nr. 31, 2001, pp. 4-8.

⁶⁶ Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging*, pp. 8-9.

⁶⁷ Jo Tollebeek, ‘Historiografie’, in: Reginald De Schryver, Bruno De Wever e.a. (eds.) *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tiel, Lannoo, 1998, p. 132.

Vlaamse natie als *imagined community* en door een verschuiving van de studie van nationale bewegingen naar die van de creatie van nationale identiteiten.⁶⁸

Het tastbare product van deze omslag op het vlak van de historiografische output vormde de publicatie in 1998 van de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*.⁶⁹ Deels werd dat project gelanceerd uit onvrede met de vaak partijdige *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, uitgegeven in 1973-1975.⁷⁰ Symptomatisch was dat een tiental voormalige VNV-leiders hun medewerking aan de eerste encyclopedie hadden verleend, terwijl het geheel mee gesuperviseerd werd door Hendrik Elias.⁷¹

Een andere vergelijking dringt zich echter op, ditmaal tussen de voornamelijk ‘deconstructivistische’ *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* en de vanaf 2000 gepubliceerde *Encyclopédie du mouvement Wallon* (2000-2010), een uitermate ‘constructivistische’ onderneming, nadrukkelijk binnen het kader van een geïnstitutionaliseerde inspanning van Waalse natievorming.⁷² De representativiteit van beide encyclopedieën staat buiten kijf: in elke regio werkte een meerderheid van op dit terrein actieve vorsers mee. In de Waalse historiografie lijkt men echter de omslag van ‘bewegingsgeschiedenis’ naar ‘ontmaskering’ of naar een meer afstandelijke attitude nauwelijks gemaakt te hebben. Na de natie-opbouwende geschiedenissen van de filologen en historici, ging deze inspanning na de Tweede Wereldoorlog door met

⁶⁸ Marnix Beyen, ‘Een uitdijend verhaal. De historiografie van de Vlaamse beweging, 1995-2005’, *Wetenschappelijke Tijdingen*, LXIV, bijzonder nummer, 2005, pp. 18-34. Marnix Beyen and Benoît Majerus, ‘Weak and Strong Nations in the Low Countries: National Historiography and its ‘Others’ in Belgium, Luxembourg and the Netherlands in the Nineteenth and Twentieth Centuries’, in: Stefan Berger and Chris Lorenz (eds.), *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, p. 300.

⁶⁹ Reginald De Schryver, Bruno De Wever e.a. (eds.) *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Lannoo, 1998. Ik verwijs verder naar deze encyclopedie als NEVB.

⁷⁰ Reginald De Schryver e.a. (eds.) *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Terra-Lannoo, 1973-1975.

⁷¹ Louis Vos, ‘Nationalisme en historiografie’, *Wetenschappelijke Tijdingen*, bijzonder nummer, 2005, pp. 193-200. Een gelijkaardige situatie én polemiek doet zich vandaag in Spanje voor waar de redactie van het nationaal autobiografisch woordenboek onder toezicht staat van figuren die een actief aandeel hadden in de Franco-dictatuur. ‘Los historiadores se alarman ante la hagiografía de Franco’, *Público*, 30 mei 2011.

⁷² Paul Delforge, Philippe Destatte and Micheline Libon (eds.), *Encyclopédie du mouvement wallon*, Namur, Institut Jules Destrée, 2000-2010. Voor een kritische bespreking van de EMW en over de historiografie van de Waalse beweging zie: Chantal Kesteloot, ‘Écrire l’histoire du Mouvement Wallon: une démarche historique et citoyenne?’, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 13-14, 2004, pp. 17-44. Chantal Kesteloot, ‘L’historiographie du Mouvement Wallon’, *Wetenschappelijke Tijdingen*, LXIV, bijzonder nummer, 2005, pp. 36-57.

standaardwerken van de mediëvist en Waals militant Léopold Genicot en van Hervé Hasquin, historicus en Waals liberaal politicus.⁷³ Het leert wat over de ambiguïteit van de Waalse historiografie. Enerzijds lijken Waalse historici ook vandaag niet erg geneigd tot ‘deconstructivistisch’ werk waarbij op zoek gegaan wordt naar te ontcrachten mythes of kritisch gereflecteerd wordt over de bestaande geschiedschrijving. Direct of indirect steunen de meeste auteurs de pogingen tot identiteitsconstructie van de gefederaliseerde Waalse instellingen, ‘*dans la volonté de mettre la Wallonie dans la tête des wallons*’.⁷⁴ Die inspanning wordt onder meer geconcretiseerd door Wallonië’ te representeren aan de hand van wat Louis Vos ‘helden’ zou noemen.⁷⁵ Of door zijn natuurlijke rijkdom en erfgoed als uniek in de verf te zetten.⁷⁶ In continuïteit met hun voorgangers reproduceren de meeste huidige historici een nogal onkritisch zelfbeeld van een ‘civiel’ Wallonië ten overstaan van een meer ‘etnisch’ Vlaams-nationalisme.⁷⁷ Anderzijds steken deze inspanningen paradoxaal genoeg schril af met de broze archivalische situatie, het gebrek aan logistieke en academische steun vanwege diezelfde Waalse instellingen.

Illustratief voor de verschillende aanpak tussen de toonaangevende Vlaamse en Waalse historiografie zijn twee belangrijke publicaties gericht op een breder, niet louter academisch publiek die in dezelfde periode uitgebracht werden. Historicus en journalist Marc Reynebeau publiceerde een radicale demystificatie van de Vlaamse identiteit, waarbij hij anticipeerde op de kritiek van ‘het flamingantisme’ door te stellen dat de grootwarenhuisbediende het ook niet op prijs stelt dat een snotneus aan

⁷³ Léopold Genicot, *Histoire de la Wallonie*, Paris, Privat, 1973. Léopold Genicot, *Racines d’Espérance, 20 siècles en Wallonie par les textes, les images et les cartes*, Bruxelles, Didier Hatier, 1986. Hervé Hasquin, *La Wallonie, le pays et les hommes: histoire et société*, Bruxelles, Racine, 1975. Hervé Hasquin, *La Wallonie, son histoire*, Bruxelles, Luc Pire, 1999.

⁷⁴ Freddy Joris & Frédéric Marchesani, *Sur les traces du mouvement wallon*, Namur, Institut du Patrimoine Wallon, 2009, p. 5.

⁷⁵ Paul Delforge, *Cent Wallons du siècle*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 1995.

⁷⁶ Zoals met de publicatie naar aanleiding van de tentoonstelling *Cent merveilles de Wallonie*. Valérie Dejardin, Guy Focant & Julien Maquet, *Cent merveilles de Wallonie*, Namur, Institut du patrimoine wallon, 2007.

⁷⁷ Maarten Van Ginderachter en Joep Leerssen, ‘Denied ethnicity: On the Walloon Movement in Belgium’, *Nations and nationalism*, 18 (2), 2012, p. 233.

zijn watten baard trekt.⁷⁸ Iets later volbracht historicus Philippe Destatte net het tegenovergestelde met een omvangrijk en uitermate goed gedocumenteerd werk over de Waalse identiteit, voorzien van een betekenisvolle ondertitel: '*Essai sur l'affirmation politique de la Wallonie*'.⁷⁹

Uiteraard moet er opgelet worden voor homogeniserende beoordelingen. Hoewel niet langer toonaangevend in academische kringen, houdt een partijdige Vlaamsgezinde historiografie stand. Het gaat om werk dat voornamelijk zijn weg vindt via de kanalen van een rechtse flamingantische subcultuur en voornamelijk gericht is op het versterken van het collectieve geheugen.⁸⁰ Toch staan deze publicaties niet compleet geïsoleerd van erkend wetenschappelijk werk of publicaties. Zo werd 'snotneus' Reynebeau getrakteerd op een repliek vanwege 'grootwarenhuisbediende met watten baard' Eric Defoort, eminent historicus en tevens notoir Vlaams-nationalistisch militant.⁸¹ Vermeldenswaardig is ook de evolutie van het tijdschrift *Wetenschappelijke Tijdingen* van 'bewegingstijdschrift' naar platform voor wetenschappelijk werk rond het Vlaams-nationalisme zonder evenwel de 'bewegers' uit te sluiten.⁸²

Ook binnen de recente historiografie van de Waalse beweging moet genuanceerd worden. Het oeuvre van de Brusselse historica Chantal Kesteloot getuigt van veel scrupulositeit én van onthechting ten aanzien van de Waalse beweging.⁸³ Het

⁷⁸ Marc Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12^{de} tot de 21^{ste} eeuw*. Leuven, Van Halewyck, 1995, p. 9. Ik ga ervan uit dat die grootwarenhuisbediende als sinterklaas of kerstman verkleed ging.

⁷⁹ Philippe Destatte, *L'identité wallonne. Essai sur l'affirmation politique de la Wallonie (XIX-XX^{es} siècles)*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 1997.

⁸⁰ Zie bijvoorbeeld het volumineuze oeuvre van bibliothecaris Pieter Jan Verstraete, voornamelijk biografisch werk. Verstraete schrijft eveneens voor tal van Vlaams-nationalistische en extreem-rechtse publicaties.

⁸¹ Eric Defoort, *Het klauwen van de historicus*, Antwerpen, Hadewych, 1996.

⁸² Het driemaandelijks tijdschrift wordt uitgegeven door het in 1984 opgerichte ADVN, Archief- en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme, dat als instelling een gelijkaardige 'verwetenschappelijking' doormaakte en toch ingebed blijft in de Vlaams-nationale beweging. www.wt.be en www.advn.be.

⁸³ Zie onder meer naast de reeds geciteerde werken: Chantal Kesteloot, 'Mouvement wallon et identité nationale', *Courrier hebdomadaire du CRISP*, nr. 1392, 1993. Chantal Kesteloot, *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français. Les origines du FDF*, Bruxelles, Complexe 2004. Chantal Kesteloot, 'Être ou vouloir être. Le cheminement difficile de l'identité wallonne', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 3, 1997, pp. 181-201. Chantal Kesteloot, *Waal regionalisme tegenover Vlaams nationalisme. Andere*

werk dat vanuit het Institut Jules Destrée geproduceerd wordt door historici als Philippe Destatte, tevens directeur van de instelling, of Paul Delforge mag dan de ‘valorisation de la Wallonie comme une région’ beogen; het blijft voor elke historicus van het nationalisme in België een waardevol en inmiddels omvangrijk oeuvre.⁸⁴

De ‘affirmation’ en ‘valorisation’ van het Waalse ‘regionalisme’ en de verwerping van ‘nationalisme’ dat er mee gepaard gaat, ligt – zoals Billig aantoonde – ingebed in een bredere traditie. Maarten Van Ginderachter boog zich over het onderscheid tussen een inclusief, onschadelijk Waals ‘civiel regionalisme’ en een exclusief, kwalijk Vlaams ‘etnisch nationalisme’.⁸⁵ Deze binaire constructie werd als een Waals zelfbeeld doorprikt.⁸⁶ Hierdoor werd aansluiting gevonden bij wetenschappers die deze ‘manicheïstische kijk’ naar het rijk der fabelen verwezen en in elk nationalisme civiele en etnische elementen ontdekten.⁸⁷ Het betreft een oude contradictie die in wezen verschillende woordvoerders gekend heeft. Als locus classicus van deze tweespalt geldt de in 1882 geformuleerde kritiek van de Franse filosoof Ernest Renan op de Duitse historicus en politicus Heinrich von Treitschke.⁸⁸ De Franse traditie staat dan voor de voluntaristische gemeenschap, voor burgerschap zoals geformuleerd door Ernest Renan. De Duitse, Herderiaanse of romantische traditie bestaat daarentegen uit een organisch, romantisch nationalisme.⁸⁹ Het in 1919 door Friedrich Meinecke

projecten of enkel een andere naam?, Brussel, ASP (VUB-press), 2013. Kesteloot werkte ook lang niet alleen over de Waalse beweging, ze spitte zich toe op de Franstalige Brusselaars maar ook op de (omgang met) de Tweede Wereldoorlog.

⁸⁴ Statuten van de vzw Institut Jules Destrée, artikel 2. Het Institut Jules Destrée werd in 1938 door Waalse militanten opgericht. Zie hoofdstuk IV. www.institut-destrée.eu.

⁸⁵ Maarten Van Ginderachter, ‘L’introuvable opposition entre le régionalisme citoyen wallon et le nationalisme ethnique flamand. À propos de l’Encyclopédie du Mouvement wallon’, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 13/14, 2004, pp. 67-96. Maarten Van Ginderachter, *Le chant du coq. Nation et nationalisme en Wallonie depuis 1880*, Gent, Academia Press, 2005. Maarten Van Ginderachter, ‘Nationalist vs. regionalist? The Flemish and Walloon movements in belle époque Belgium’, in: Joost Augusteyn en Eric Storm (eds.), *Region and State in Nineteenth-Century Europe. Nation-building, regional identities and separatism*, Basingstoke, Palgrave-Macmillan, 2012, pp. 209-228.

⁸⁶ Maarten Van Ginderachter en Joep Leerssen, ‘Denied ethnicity: On the Walloon Movement in Belgium’, *Nations and nationalism. Journal of the Association for the study of Ethnicity and Nationalism*, 18 (2), 2012, pp. 230-246.

⁸⁷ Rogers Brubaker, ‘The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between “Civic” and “Ethnic” Nationalism’, in: Hanspeter Kriesl, Klaus Armingeon, Hannes Slegrist & Andreas Wimmer (eds.), *Nation and National Identity. The European Experience in Perspective*, Zürich, Rüeger, 1999, pp. 55-71.

⁸⁸ Ernest Renan, ‘Qu’est-ce qu’une nation? Conférence prononcée le 11 mars 1882 à la Sorbonne’, in: Philippe Forest, *Qu’est-ce qu’une nation? Littérature et identité nationale de 1871 à 1914*, Paris, Pierre Bordas et fils, 1991, pp. 32-52.

⁸⁹ Anthony D. Smith, *Nationalism. Theory, Ideology, History*, Cambridge, Polity, 2001, pp. 36-42.

geïntroduceerde verschil tussen *Staatsnation* en *Kulturnation* vormt er een bekende variant op.⁹⁰ Dat is ook het geval voor het onderscheid tussen ‘Westers’ en ‘Oosters’ nationalisme bij Hans Kohn in het midden van de twintigste eeuw.⁹¹ In haar onderzoek over nationalistische vertogen in Slovenië doorprikte de Antwerpse historica Veronique Van Humskerke deze vermeende civiel-etnische dualiteit en de koppeling ervan aan respectievelijk West- en Oost-Europa.⁹²

Naast de rollen van ‘scheppers’ en ‘afbrekers’ ligt er voor historici een derde rol weggelegd die de Indische socioloog Krishan Kumar omschreef als ‘*narrators of the origins of nations and the rise of nationalist ideology*’.⁹³ Vanuit dit meer serene vertelperspectief kunnen oorsprong en ontwikkeling van de Vlaamse én Waalse identiteitsconstructie bestudeerd worden. Dit betekent dat ze beide behandeld worden, dat aan de hand van de analyse van alteriteitsvertogen de impact op elkaars identiteitsconstructie wordt nagegaan. Het is een aanpak die een nuttige bijdrage kan leveren aan de hierboven geschetste debatten. Wanneer ontstond het Vlaams-Waals antagonisme? Op basis van welke kenmerken werden de verschillen gedefinieerd? Welk aandeel had het etnische aspect? Maakte het deel uit van zelfbeelden of werd het ingezet als onderdeel van een delegitimerende strategie ten opzichte van de *andere*? Welk aandeel hadden de met elkaar concurrerende Franse en Duitse tradities van identiteitsbepaling op de ‘Belgische’ casus? Werd er expliciet naar verwezen? Als model of als afschrikking? Wanneer ontstond het beeld van een ‘rechts Vlaanderen’? Wie construeerde het en waarop baseerde men zich? Hoe representeerde de embryonale Vlaamse beweging de eigen gewesten en welk beeld had ze van ‘het zuiden van het land’? Hoe verhielden de ontluikende subnationale identiteiten zich tegenover

⁹⁰ John Breuilly, ‘Nations and Nationalism in Modern German History’, *The Historical Journal*, Vol. 33, nr. 3, 1990, pp. 659-675.

⁹¹ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism. Study in its origins and background*. New Brunswick / London, Transaction Publishers, 2008 [1944]. Voor een bespreking van deze tegenover elkaar geplaatste tradities, zie o.m. Elley en Suny, *Becoming National*, pp. 4-5.

⁹² Veronique Van Humskerke, ‘Slovenië, het land aan “de zonnige zijde van de Alpen”. Over de problematische dichotomie tussen “etnisch” en “civiel” nationalisme’, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, nr. 123, 2010, pp. 94-107.

⁹³ Krishan Kumar, ‘Nationalism and the Historians’, in: Gerard Delanty and Krishan Kumar (eds.), *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*, Londen, Sage Publications, 2006, pp. 7-8. Zie ook: Anthony D. Smith, ‘Nationalism and the Historians’, in: Gopal Balakrishnan (ed.), *Mapping the Nation*, Londen, Verso, 1996, p. 175-176.

de Belgische natie? En tegenover elkaar? Beschouwden ze zichzelf en de *andere* als een versterking of als een concurrent van België? Vanaf wanneer werd België als een *kritische andere* beschouwd? Welke impact hadden oorlogen, waarvan Lode Wils schreef dat ze een sterke natievormende kracht hebben, op het beeld van de *andere*?⁹⁴ Genereerden ze nieuwe topoi? Zetten ze stabiel geachte vertogen onder druk? Welke andere gebeurtenissen hadden een natieversterkende kracht?

In schril contrast met de prominente plaats die het Vlaams-Waalse antagonisme in de Belgische historiografie inneemt, zagen slechts weinig expliciet comparatieve publicaties het licht waarin de identiteitsvertogen met elkaar geconfronteerd werden en gepeild werd naar de onderlinge relatie. Dat werd nochtans door Lode Wils als een noodzaak ervaren. Vermits beide bewegingen zich in reactie op elkaar ontwikkelden, moesten ze – aldus Wils – in onderlinge relatie bestudeerd worden.⁹⁵ Ook journalist en Wallonië-kenner Guido Fonteyn suggereerde dat daar goede redenen voor bestaan: ‘De Vlaamse en de Waalse bewegingen hebben bijzonder bevruchtend op mekaar ingewerkt, al gebeurde dit bijna altijd in onderlinge strijd, uiterst zelden in overleg’.⁹⁶ In zijn overzicht van de historiografie van de Vlaamse beweging merkte ook Marnix Beyen op dat er nog maar weinig studies verricht waren over de ‘mogelijke interactie tussen het Vlaamse en het Waalse bewustzijn’.⁹⁷

Historici, zoals bijvoorbeeld in de reeds besproken werken van Reynebeau en Destatte, focusten voornamelijk op de afzonderlijke nationale bewegingen, op de vertogen van die bewegingen over de eigen natie. Andere belangrijke werken bogen zich over de verhouding van die bewegingen tot de Belgische overheid of tot de monarchie.⁹⁸ Daarnaast bestaan er vermeldenswaardige comparatieve bijdragen

⁹⁴ Wils, *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt*, p. 10.

⁹⁵ Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie*, p. 285.

⁹⁶ Guido Fonteyn, *De Walen. Een onderhuidse beweging*, Tielt, Lannoo, 1980. De Brusselse journalist schreef zelf tal van bevattelijke bijdragen over Wallonië. Guido Fonteyn, *De nieuwe Walen*, Tielt, Lannoo, 1988. Guido Fonteyn, *Afscheid van Magritte. Over het oude en nieuwe Wallonië*, Antwerpen, Meulenhoff-Manteau, 2004. Guido Fonteyn, *Over de taalgrens. Van Komen naar Voeren*, Berchem, EPO, 2009.

⁹⁷ Beyen, ‘Een uitdijend verhaal.’, pp. 27-28.

⁹⁸ Kas Deprez and Louis Vos (eds.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging. 1770-2000*, Antwerpen, Houtekiet, 1999. Herman Van Goethem, *De monarchie en ‘het einde van België’*, Tielt, Lannoo, 2008. Op journalistiek vlak, zie o.m. Jos Bouverouw, *De barst in België... is er altijd al geweest*,

hoewel het resultaat in een aantal van deze gevallen te nevenschikkend bleef.⁹⁹ Onderzoek over de representatie van de nochtans onvermijdelijke nationale *andere* bleven schaars in de Belgische historiografie en spreidden zich over uiteenlopende wetenschappelijke disciplines. Midden jaren zeventig verscheen een sociaal psychologische studie over stereotype beelden onder studenten.¹⁰⁰ In het domein van de sociologie was er het comparatieve werk van Denise Van Dam en Jean Nizet die peilde naar wederzijdse beeldvorming aan de hand van enquêtes onder een selectie van kaderleden uit beide regio's.¹⁰¹ Belangrijk is dat deel van de studie van Yves Quairiaux, oorspronkelijk een proefschrift, over de representatie van Vlaamse arbeiders in Waalse fabrieken, waarbij de auteur in een geschiedenis van onderuit gebruik maakt van populaire bronnen om te kijken welke stereotypen er eind negentiende, begin twintigste eeuw bestonden over Vlamingen.¹⁰² In zijn proefschrift bestudeerde de Antwerpse politicoloog Dave Sinardet de representaties van de nationale *andere* in de hedendaagse Belgische massamedia.¹⁰³ Deze belangwekkende werken hebben met elkaar gemeen dat ze momentopnamen zijn. Het was Sinardet zelf die de nood bepleitte aan een *historische* studie waarin, gebaseerd op originele bronnen, de verschillende stadia van natievorming zouden onderzocht worden.¹⁰⁴

Leuven, Van Halewyck, 2011, en: Paul van Velthoven, *Franstaligen tegen Vlamingen. Hoe België als natie mislukte*, Soesterberg, Aspekt, 2002.

⁹⁹ Zo is Van den Wijngaerts *Van een unitair naar een federaal België* een mooie aanzet tot vergelijkende beleidsgeschiedenis. De comparatieve bekommernis is eveneens expliciet aanwezig bij Marnix Beyen ['De natie, de stad en de wereld. Belgische, Vlaamse en Waalse identiteitsvorming als antwoorden op de moderniteit', *Deus Ex Machina*, 100, 2000, p. 7-11], Chantal Kesteloot [*Waals regionalisme tegenover Vlaams nationalisme. Andre projecten of enkel een andere naam?* Brussel, ASP / VUBpress, 2013] en Maarten Van Ginderachter ['L'introuvable opposition entre le régionalisme citoyen wallon et le nationalisme ethnique flamand. À propos de *l'Encyclopédie du Mouvement wallon*', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 13/14, 2004, p. 67-96].

¹⁰⁰ Joseph Nuttin, *Het stereotiep beeld van Walen, Vlamingen en Brusselaars. Hun kijk op zichzelf en op elkaar. Een empirisch onderzoek bij universitair*, Brussel, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1976.

¹⁰¹ Denise Van Dam, *Blijven we burens in België? Vlamingen en Walen over Vlamingen en Walen*, Leuven, Van Halewyck, 1996. Denise Van Dam & Jean Nizet, *Wallonie Flandre. Des regards croisés*, Bruxelles, De Boeck & Larcier, 2002.

¹⁰² Yves Quairiaux, *L'image du flamand en Wallonie (1830-1914). Essai d'analyse sociale et politique*, Bruxelles, Labor, 2006.

¹⁰³ Dave Sinardet, *Wederzijdse mediarepresentaties van de nationale "andere": Vlamingen, Franstaligen en het Belgische federale samenlevingsmodel*, Antwerpen, Universiteit Antwerpen, doctoraal proefschrift, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen, 2007.

¹⁰⁴ Sinardet, *Wederzijdse mediarepresentaties van de nationale "andere": Vlamingen, Franstaligen en het Belgische federale samenlevingsmodel*, p. 61.

Maakbaarheid van de nationale identiteit

Achter mijn onderzoeksvragen schuilen een aantal assumpties die moeten geëxpliciteerd worden. De voornaamste van die aannames is dat collectieve en dus ook nationale identiteiten geen vastomlijnde gegevens zijn. Zij bestonden niet eeuwig en onveranderd.

Deze doorgaans door romantische nationalistes verdedigde transhistorische of zelfs ahistorische stelling gaat er vanuit dat iedereen sowieso een identiteit ‘heeft’, ook al is men zich daar niet van bewust, en dat die identiteit moet ‘ontdekt’ worden. Het is die gedachtegang die in het nationalisme-onderzoek ook de ‘schone slaapster’-theorie wordt genoemd: een onderdrukt volk dat zich in slaap heeft laten dommelen ‘herontdekt’ zijn identiteit en krabbelt recht.¹⁰⁵

In tegenstelling tot deze essentialistische visie worden identiteiten geconstrueerd.¹⁰⁶ Dit veronderstelt handelings- of actiecapaciteit, *agency*. ‘Nationaal worden’ vereist een ‘politieke interventie’, vatten de historici Geoff Eley en Ronald Grigor Suny samen.¹⁰⁷ Dat is ook de mening van de sociologen Richard Jenkins en Spiros Sofos die nationalisme als een politiek fenomeen beschouwen en naties als ‘*political artefacts*’ in het leven geroepen door nationalistische ideologieën en bewegingen.¹⁰⁸

Vandaag bestaat hierover in de wetenschappelijke wereld nagenoeg een consensus. Identiteiten worden niet meer gedefinieerd als stabiele en homogene realiteiten. Integendeel, collectieve en nationale identiteiten worden beschouwd als immer onvoltooide ‘producties’, een proces dat steeds het resultaat is van

¹⁰⁵ Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw*, p. 30.

¹⁰⁶ Karim Mezran, *Negotiation and Construction of National Identities*, Leiden / Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2007.

¹⁰⁷ Eley en Suny, *Becoming National*, p. 7.

¹⁰⁸ Brian Jenkins en Spiros A. Sofos (eds.), *Nation and Identity in Contemporary Europe*, London / New York, Routledge, 1996, p. 11.

representatie.¹⁰⁹ In deze studie volg ik dus een proces van identiteitsconstructie, haar ontstaan en haar ontwikkeling, de continuïteiten, de veranderingen.

De nationale identiteitsconstructie verleent politieke legitimiteit aan het afbakenen van grenzen en introduceert onderlinge affiniteiten binnen verbeelde gemeenschappen waarvan de leden hun medeleden niet kennen, er geen rechtstreeks contact mee hebben.¹¹⁰ Massacommunicatie speelt hierbij een cruciale rol en dus ook de via deze kanalen ingezette vertogen. Mensen moeten ervan overtuigd worden dat ze tot eenzelfde natie behoren, dat ze een aantal eigenschappen delen en dit binnen duidelijk grenzen. De natie wordt immers ook verbeeld als afgebakend, want geen enkele natie verbeeldt zichzelf als samenvallend met de hele mensheid.¹¹¹

In hun zoektocht naar een affirmatieve en overtuigende legitimering van de natie hadden haar architecten nood aan een duidelijke afbakening van taal, geschiedenis, territorium, cultuur, folklore, mentaliteit, officiële representatie, alle zogenaamde *identity markers*, door de Franse historica Anne-Marie Thiesse omschreven als de 'identitaire checklist'.¹¹² Bovenal moest deze door nationalistes als onverbreekelijk gerepresenteerde cluster gelegitimeerd worden als het hedendaagse resultaat van een lange historische continuïteit die gebaseerd was op een etnisch vertrekpunt. Geschiedenis was cruciaal in de constructie van een nationale identiteit. Voor Hobsbawm vormden naties zonder een verleden een *contradictio in terminis*.¹¹³ Hoe langer die geschiedenis, hoe beter voor nationalistes, schreef de Duitse historicus Stefan Berger.¹¹⁴ Joep Leerssen bevestigde in algemenere termen. Voor hem ligt historisch bewustzijn aan de basis van elke groepsidentiteit en vormt het een *conditio*

¹⁰⁹ Stuart Hall en Paul du Gay, *Questions of Cultural Identity*, London, Sage, 2011 [1996].

¹¹⁰ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, p. 15.

¹¹¹ Anderson, *Imagined Communities*, p. 16.

¹¹² Anne-Marie Thiesse, *La création des identités nationales. Europe XIII^e-XX^e siècle*, Paris, Seuil, 1999, pp. 13-14.

¹¹³ Eric Hobsbawm, 'Ethnicity and Nationalism in Europe Today', in: Gopal Balakrishnan (ed.), *Mapping the Nation*, London / New York, Verso, 1996, p. 255.

¹¹⁴ Stefan Berger, 'Introduction: Towards a Global History of National Historiographies', in: Stefan Berger (ed.), *Writing the Nation. A Global Perspective*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007, p. 1.

sine qua non.¹¹⁵ De constructie van een geschiedenis was zowel het resultaat van de inventarisering van erfgoed als van verdichtsel.¹¹⁶ *'Historians stamped nations out of the ground and wove new tricolours out of old legends'*, schreef de Welshe historicus Gwyn Williams.¹¹⁷ Uitgevonden tradities (*invented traditions*), mythen en zelfs bedrog werden verveelvoudigd door een transnationaal proces waarin ideeën circuleerden, grenzen overstaken, inspireerden, werden overgenomen, aangepast aan lokale noden en ingepast in nieuwe nuttige frames. Niets is internationaler dan de vorming van nationale identiteiten, vatte Anne-Marie Thiesse het samen. Ze vergeleek dit proces zelfs met het concept van een wereldwijd opererende Zweedse meubelfirma: dezelfde elementaire onderdelen staan verschillende assemblages toe.¹¹⁸

Deze constructivistische positionering over naties en nationalisme werd vaak bekritiseerd. Het belangrijkste debat op dit veld was er een over de periodisering, geen detail voor historici. Critici benadrukten het pre-moderne bestaan van vergelijkbare structuren, entiteiten met gelijkaardige bestuurlijke functies. Zij wezen op vormen van eenmaking die in vroegere dan de moderne tijden voorkwamen, alleszins lang vóór de overgang van een agrarische naar een industriële maatschappij (Ernest Gellner) of vóór de neergang van godsdienst in combinatie met de opkomst van vernaculaire of inlandse talen (Benedict Anderson). Voor een perennialistische auteur als Adrian Hastings kon nationalisme als een product van de verspreiding van het christendom in

¹¹⁵ Joep Leerssen, 'Identity, alterity, hybridity', in: Manfred Beller and Joep Leerssen (eds.), *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, Amsterdam / New York, Rodopi, 2007, p. 335.

¹¹⁶ Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism*, London: Routledge, 1998.

¹¹⁷ Geciteerd in: Eley en Suny, *Becoming National*, p. 13. Williams deconstrueerde zelf de legende van de Welshe zeevaarders die in de twaalfde eeuw ergens aan de andere kant van de Atlantische Oceaan een kolonie stichtten. Gwyn A. Williams, *Madoc: The Making of a Myth*, Oxford, Oxford University Press, 1987 [1979].

¹¹⁸ Thiesse, *La création des identités nationales*, p. 11 en p. 14. Als voorbeeld van bedrog verwijst Thiesse naar de zogenaamde ontdekking door de Schotse dichter James Macpherson van de Ossian-gedichten. Voor een omschrijving van 'invented traditions': Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, p. 1. Voor een overtuigende definiëring van nationale mythen, verwijs ik naar George Schöpflin: 'Myth is one of the ways in which collectivities – nations – establish and determine the foundations of their own being, their own system of morality and values (...) Centrally, myth is about perceptions rather than historically validated thrust (in so far as these exist at all), about the ways in which communities regard certain propositions as normal and natural and others as perverse and alien'. George Schöpflin, 'The functions of myth and a taxonomy of myths', in: Geoffrey Hosking and George Schöpflin (eds.), *Myths and Nationhood*, London, Hurst & Co., 1997, p. 19.

Europa teruggevoerd worden tot de middeleeuwen.¹¹⁹ De Britse etnograaf Anthony D. Smith omschreef, met de modernisten, naties als actieve, doelgerichte sociologische gemeenschappen, ingebed in specifieke historische perioden. Anderzijds verschilde hij met de modernisten van mening over de periodisering van natievorming en beschouwde hij etnische identiteiten als cruciaal voor zowel de vorming als de persistentie van naties.¹²⁰ In een paradigma dat etno-symbolisme genoemd werd, benadrukten auteurs als Anthony Smith, John Hutchinson en anderen de band tussen moderne naties, oudere structuren en nog oudere etnische groepen.

Hoewel ik alle essentialistische of primordialistische aannames afwijs, verwerp ik geenszins het bestaan van proto-naties of culturele verschillen. Het lijkt me duidelijk dat het concept van de moderne natie, met ontegensprekelijk nieuwe eigenschappen en functies vanaf de achttiende eeuw, niet in het luchtledige werd ontworpen.

Toch zijn daarmee niet alle theoretische uitdagingen van de baan. Identiteit is een problematisch begrip waarrond zich de afgelopen decennia een discursieve explosie heeft voorgedaan. Samen met Rogers Brubaker en de Noord-Amerikaanse historicus Frederick Cooper verwerp ik de term in zijn statische, integrale, essentialistische 'sterke betekenis', waarin het 'teveel wil betekenen'.¹²¹ Een vaak weerkerend voorbeeld van zo'n te sterke betekenis doet zich voor wanneer mensen worden geïdentificeerd of ingedeeld op basis van één enkele benaming ('zwarte', 'vrouw', 'Vlaming'...). Volgens de Indiase econoom Amartya Sen leidt deze '*singular affiliation*' tot een goede manier om zowat iedereen in de wereld verkeerd te verstaan.¹²² Ook Serge Gutwirth beklemtoont het reducerende effect van 'identiteit'.

¹¹⁹ Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007. Voor een heldere en bondage bespreking van het werk van Hastings, zie: Anthony D. Smith, 'Adrian Hastings on nations and nationalism', *Nations and Nationalism*, 9 (1), 2003, pp. 25-28. Recent situeerde de Zwitserse historicus Caspar Hirschi de eerste nationalistten onder de humanisten van de Renaissance. Cruciaal in zijn analyse zijn waarden als eer en schaamte. *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to early Modern Germany*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

¹²⁰ Anthony D. Smith, *Ethno-Symbolism and Nationalism. A cultural approach*, London / New York, Routledge, 2009, pp. 19-20.

¹²¹ Rogers Brubaker and Frederick Cooper, 'Beyond "identity"', *Theory and Society*, nr. 29, 2000, p. 1.

¹²² Amartya Sen, *Identity and Violence. The Illusion of Destiny*, London / New York, Norton, 2006, p. 20.

Aanspraken op collectieve identiteit, stelt de Brusselse rechtskundige, kunnen slechts werken als ze het individu reduceren tot één à twee kenmerken, een belachelijk gering aantal van zijn vele kenmerken, mogelijkheden of eigenschappen.¹²³ Dat reductieproces wordt treffend beschreven door de 'Kroatische' journaliste Slavenka Drakulic die vertelt hoe 'Kroaat-zijn' voor haar en haar generatie aanvankelijk geen bijzondere betekenis had. De oorlog, zo vervolgt ze, reduceerde haar en haar vrienden tot één dimensie: de natie. De 'ideologie van het nationaal bewustzijn' werd een politieke identiteit, als een te krap zittend hemd, met te korte mouwen en te nauwe boord, terwijl er niets anders te dragen valt.¹²⁴ Amartya Sen wijst op de gevaren van zo'n reductie. Wie vasthoudt aan één enkele identiteit, ervan overtuigd is dat die onontkoombaar is en in de illusie leeft dat dit deel uitmaakt van een lotsbestemming ('*illusion of destiny*') eist teveel van zijn identiteit wat druk genereert, een krijgsmentaliteit doet ontstaan en kan leiden tot sektarische confrontaties met geweld.¹²⁵

Andersom stellen Brubaker en Cooper, kan de term 'identiteit' in een 'zwakke betekenis' ook te weinig of helemaal niets zeggen. Doorgaans wordt teruggevallen op de van oorsprong freudiaanse term 'identificatie' (*Identifizierung*). In deze oorspronkelijke betekenis gaat het om een psychisch proces waarbij het subject zich een of meer aspecten, eigenschappen, attributen van de ander eigen maakt en zichzelf geheel of gedeeltelijk transformeert naar het model van deze ander. Dat proces staat voor een gewone, dagelijkse compensatie voor het verlies van geliefde objecten.¹²⁶ Het voordeel van deze term is dat het statische ('identiteit') ingeruild wordt voor een dynamiek of actie. Toch benadrukt de cultuurtheoreticus en socioloog Stuart Hall dat ook deze term niet volledig aan het 'teveel' of te weinig' dilemma ontsnapt.¹²⁷ Voor Brubaker en Cooper volstaat dit om ook die term te laten vallen als een zachte variant van het essentialisme. Hoewel ze met hun kritiek aansluiten bij een bredere en

¹²³ Serge Gutwirth, 'Beyond Identity?', *Identity in the Information Society*, nr. 1, 2008, p. 127.

¹²⁴ Slavenka Drakulic, *Balkan-Expres*, Baarn, De Prom, pp. 99-101.

¹²⁵ Amartya Sen, *Identity and Violence. The Illusion of Destiny*, p. 21.

¹²⁶ Diana Fuss, *Identification Papers: Readings on Psychoanalysis, Sexuality and Culture*, New York / London, Routledge, 1995, p. 1.

¹²⁷ Stuart Hall, 'Who needs "identity"?', in: Paul du Gay, Jessica Evans and Peter Redman (eds.), *identity: a reader*, London, Sage, 2000, p. 16-17. Stuart Hall and Paul Du Gay (eds.), *Questions of Cultural Identity*, London, Sage, 2011 [1996].

heilzame anti-essentialistische traditie, slaan beide auteurs er jammer genoeg niet in werkbare alternatieven naar voor te schuiven.¹²⁸

In navolging van Stuart Hall behoud ik wat Charles Tilly de troebele maar onontbeerlijke categorie ‘identiteit’ noemt, en zijn tegenpool, ‘alteriteit’.¹²⁹ In elk geval betekenen beide termen voor mij dat ze onderwerp zijn van een radicale historisering en onderhevig zijn aan een ononderbroken transformatieproces. Identiteit hoeft dus niet bestudeerd te worden als iets dat ‘is’, maar als een fenomeen dat in beweging is, ‘aan het worden is’.¹³⁰ Wanneer ik het procesmatige of de handeling zal benadrukken, zal ik eveneens de term ‘identificatie’ inzetten.

Meer nog, zoals Stuart Hall schreef, zijn collectieve identiteiten het product van het invoeren van verschil en uitsluiting. Indien een groep tot een zelfidentiteit wenst te komen, moet het een vertoog genereren van zowel verschil als gelijkheid en moet het specifieke identiteiten zowel omarmen als verwerpen. Identiteit kan dus enkel opgevat worden in relatie tot de andere, in verhouding tot wat het niet is, tot wat het ontbeert.¹³¹ Het afbakenen van grenzen, schrijft de Zuid-Afrikaanse politieke wetenschapster Aletta Norval, is hierbij cruciaal. Politieke identiteiten worden geconstrueerd via het trekken van grenzen. De essentiële eigenschap van een politieke grens ligt in het feit dat zo’n constructie slechts mogelijk is door het buitensluiten van de *andere*.¹³²

Vershil en de *andere*

Net als bij het begrip ‘identiteit’ doet zich de afgelopen jaren ook een inflatoir gebruik voor van het antoniem ‘alteriteit’ en de ermee verwante concepten alterificatie,

¹²⁸ Brubaker en Cooper, *Beyond “identity”*, p. 14 e.v.

¹²⁹ ‘The concept “identity” has remained blurred but indispensable in political analysis and social history’. Charles Tilly (ed.), *Citizenship, Identity and Social History*, Cambridge, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis / Cambridge University Press, 1996, p. 7.

¹³⁰ Stephen Reicher en Nick Hopkins, *Self and Nation*, London, Sage, 2001.

¹³¹ Stuart Hall, ‘Who needs “identity”?’, p. 17.

¹³² Aletta J. Norval, ‘Thinking Identities: Against a Theory of Ethnicity’, in: Edwin N. Wilmsen en Patrick McAllister (eds.), *The Politics of Difference. Ethnic premises in a World of Power*, Chicago / London, The University of Chicago Press, 1996, p. 65.

alteriseren of – in de gangbare Engelse benaming – *othering*. Deze begrippenfamilie heeft een lange geschiedenis in uiteenlopende contexten en disciplines, toegepast op zowel individuele als collectieve subjecten.¹³³ Het loont de moeite even in te zoomen op de meer contemporaine behandeling ervan als aanloop naar een categorisering in functie van mijn methodologie. Die laatste bespreking zal me tot een aantal andere, voor mijn onderzoek cruciale begrippen leiden.

De voorbije decennia werden alteriteit en de ermee verwante concepten vooral ontwikkeld in de cultuurwetenschappen (*cultural studies*), waar onderzoekers de overgang maakten naar post-structurele paradigma's, deconstructie en taal een centrale rol verwierven en in dit postmodern klimaat ook meer interdisciplinair ging gewerkt worden.¹³⁴ Deze begrippen werden ingeschakeld om de contacten met niet-Europese of 'etnische' *anderen* te omschrijven. Dit onderzoek werd ingezet met het baanbrekende werk van Edward Said over de westerse aanmatigende perceptie van samenlevingen in het Midden-Oosten, Azië en Noord-Afrika.¹³⁵ Om het zelfbeeld van de verlichte, rationele, beschaafde westerling te versterken had men de constructie nodig van een achterlijke, emotionele en onbeschaafde 'oriëntaal'. Dit leidde tot de sub-discipline van de postkoloniale studies, waarin zowel voor het oosten als voor Afrika westerse exotische projecties als vorm van *alterisering* werden blootgelegd en aangeklaagd.¹³⁶ Onder meer in de antropologie werden concepten die centraal hadden gestaan, als problematische constructies verworpen.¹³⁷

¹³³ Zoals onder meer in de religieus geïnspireerde filosofie met René Girard (de *andere* als zondebok), Emmanuel Levinas (de 'betere' *andere* die dichter bij God staat) of onder existentialisten als Jean-Paul Sartre (de *andere* die onontbeerlijk is om mezelf te leren kennen). Gemeenschappelijk is hun representatie van een verweesd individu in een 'onttoverde wereld'. Berry Vorstenbosch, 'Wat de Ander mij aandoet. Emmanuel Levinas, René Girard en de alteriteit', Online teksten, Blaise Pascal Instituut, Vrije Universiteit Amsterdam, 1998. http://www.bezinningscentrum.nl/teksten/girard/v/Vorstenbosch_Berry_1.htm. Geraadpleegd op 15 maart 2011. Joachim Duyndam and Marcel Poorthuis, *Levinas*, Rotterdam, Lemniscaat, 2003. Jean-Paul Sartre, *L'existentialisme est un humanisme*, Paris, Nagel, 1970, pp. 66-67. Antoon Braeckman, Raoul Bauer en Jacques de Visscher (eds.), *Onbehagen met de moderniteit. De revolte van de intellectuelen, 1890-1933*, Kalmthout, Pelckmans, 2001.

¹³⁴ Voor een bespreking van deze evolutie en de verschuiving van 'realiteit' naar 'taal', zie o.m. Gabriëlle M. Spiegel, *History, Historicism and the Social Logic of the Text in the Middle Ages*, *Speculum*, Vol. 65, nr. 1, 1990, pp. 59-86.

¹³⁵ Edward Said, *Orientalism*, London, Penguin, 1995 [1977].

¹³⁶ Homi K. Bhabha, 'The Other Question... The Stereotype and Colonial Discourse', *Screen*, , Vol. 24, nr. 6, 1983, pp. 18-36. Homi K. Bhabha, *Nation and Narration*, London, Routledge, 1990. Rana Kabbani, *Imperial Fictions. Europe's Myths of Orient: Devise and Rule*, Basingstoke, Macmillan, 1986. Voor de

Begrippen als alteriteit en de *andere* werden eveneens aangewend om de attitude te omschrijven ten aanzien van mensen en groepen die *binnen* de West-Europese samenlevingen ‘geminoriseerd’, ‘geracialiseerd’ en ‘geëxorciseerd’ werden.¹³⁸ Ook in die context ging het om een kritiek op de marginalisering en op het denigreren van een *andere* die, naargelang het geval, niet westers, niet Europees, niet elitair, niet mannelijk, niet blank, niet heteroseksueel kon zijn.

Een belangrijk concept dat onlosmakelijk verbonden is met het vastleggen van identiteiten, afbakenen van grenzen en dus creëren van een *andere* is *homogeniteit*. De onvermijdelijke dialectiek tussen identiteit en verschil lijkt volgens de politieke wetenschapster Seyla Benhabib gepaard te gaan met een ‘atavistisch geloof’ dat identiteiten kunnen gehandhaafd en beschermd worden door intern verschil en anders-zijn te elimineren.¹³⁹ Toegepast op natievorming staat dit *homogeneïsme* voor de idee dat de maatschappij *onvervreemdbaar* moet zijn; dat de ideale maatschappij zo uniform mogelijk moet zijn.¹⁴⁰ Deze homogeneïstische ambitie vereist een duidelijke afbakening tussen het *eigen* en het *andere*, waarbij een ‘in-groep’ en een ‘out-groep’ gecreëerd worden en er opgetreden wordt tegen intra-territoriale diversiteit. De Oostenrijkse linguïste Ruth Wodak beschrijft hetzelfde onvermijdelijke mechanisme: de constructie van verschil schendt pluralistische en democratische diversiteit en veelvoudigheid door groep-interne homogenisering.¹⁴¹ Volgens deze logica, schrijven

bespreking van een gelijkaardige representatie van Afrika, zie: V[alentin]-Y[ves] Mudimbe, *The Invention of Africa. Gnosis, Philosophy and the Order of Knowledge*, Oxford, James Currey publishers, 1988.

¹³⁷ Voor een kritiek op de ideologische vooronderstellingen achter vermeend wetenschappelijke en ‘neutrale’ etnografie, zie: Johannes Fabian, *Time and Other. How anthropology makes it object*, New York, Colombia University Press, 1983. Johannes Fabian, ‘Presence and Representation: The Other in Anthropological Writing’, *Critical Inquiry*, Vol. 16, nr. 4, 1990, pp. 753-772.

¹³⁸ Raymond Corbey and Joep Leerssen, *Alterity, Identity, Image. Selves and Others in Society and Scholarship*, Amsterdam / Atlanta, Rodopi, 1991.

¹³⁹ Seyla Benhabib, ‘The Democratic Moment and the Problem of Difference’, in: Seyla Benhabib (ed.), *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*, Princeton, Princeton University Press, 1996, pp. 3-4.

¹⁴⁰ Jef Verschueren, ‘De pragmatiek van Europese nationalistische ideologieën’, in Raymond Detrez and Jan Blommaert (eds.), *Nationalisme. Kritische opstellen*. Berchem, Epo, 1994. Jan Blommaert and Jef Verschueren, *Debating Diversity. Analysing the discourse of tolerance*, Londen and New York, Routledge, 1998.

¹⁴¹ Rudolf De Cillia, Martin Reissigl and Ruth Wodak, ‘The Discursive Construction of National Identities’, *Discourse & Society*, 10, 1999, p. 153-154.

de linguïsten Jef Verschueren en Jan Blommaert, wordt het 'ideale' maatschappijmodel mono-linguïstisch, mono-etnisch, mono-religieus en mono-ideologisch.¹⁴²

De constructie van verschil creëert dus zowel 'interne' als 'externe' *anderen* die beide als negatief ervaren worden. Voor sommige onderzoekers kan alterisering dan ook alleen maar negatief, discriminerend, zijn, ook al wordt die *andere* – zoals in het geval van exoticisme – gevaloriseerd.¹⁴³

De Finse sociologe Pille Petersoo benadrukt echter dat een volwaardige typologie ook positieve *anderen* in rekening moet brengen en dat er op elk gegeven moment ruimte is voor meerdere *anderen*. Op die manier komt zij tot vier categorieën: interne positieve en interne negatieve *anderen*, externe positieve en externe negatieve *anderen*.¹⁴⁴ In de positieve gevallen gaat het volgens Petersoo om identiteiten die weliswaar als verschillend gepercipieerd worden, maar een constructieve bijdrage leveren aan de kristallisatie van de eigen nationale identiteit. Ook Anna Triandafyllidou erkent in later werk deze positieve *andere* als 'inspirerende *andere*'.¹⁴⁵ Petersoo vermeldt de populariteit van Aboriginal kunst in Australië als voorbeeld van positieve interne *andere*. Voorbeelden van positieve externe *anderen* zijn Finland, de Scandinavische landen en het supranationale Europa in de identiteitsconstructie van Estland.¹⁴⁶

De typologie van Pille Petersoo, die ik in mijn onderzoek aftoets aan de Waalse en Vlaamse identiteitsconstructie, is bijzonder boeiend omdat die ook kan wijzen op een dialectiek tussen al deze verschillende *anderen*. Een argument tegen een kritische

¹⁴² Jan Blommaert and Jef Verschueren, 'The Role of Language in European Nationalist Ideologies', *Pragmatics*, 2, 3, 1991, p. 362.

¹⁴³ Dat is bijvoorbeeld het geval bij de Franse geograaf Jean-François Staszak, 'Other / Otherness', in: Rob Kitchin & Nigel Thrift (eds.), *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier, 2008. Digitaal beschikbaar op de website van het Département de Géographie et Environnement van de Université de Genève, Zwitserland. <http://www.unige.ch/sciences-societe/geo/collaborateurs/publications/FS/OtherOtherness.pdf>, geraadpleegd op 22 december 2014.

¹⁴⁴ Pille Petersoo, 'Reconsidering otherness: constructing Estonian identity', *Nations and Nationalism*, 13, 1, 2007, pp. 120-121. (Voor het volledige artikel, pp. 117-133.)

¹⁴⁵ Petersoo, Reconsidering otherness, p. 120. Anna Triandafyllidou, *Negotiating nationhood in a changing Europe: Views from the press*, Lampeter, Edwin Mellen Press, 2002.

¹⁴⁶ Petersoo, Reconsidering otherness, p. 126.

of negatieve *andere* kan tegelijkertijd ook een argument zijn voor een positieve *andere*, en omgekeerd. In mijn onderzoek staat deze categorisering alleszins toe te kijken naar de rol van externe *anderen* als Nederland, Duitsland of Frankrijk op de identiteitsconstructie van Vlaanderen en Wallonië, en bijvoorbeeld ook te kijken naar de perceptie van interne *anderen* zoals Franstaligen in Vlaanderen ('franskiljons') en Vlamingen in Wallonië. Dit laatste werpt meteen de vraag op welke categorie van *andere* Vlamingen dan ten opzichte van Walen zijn en omgekeerd. In de methodologische uitwerking die volgt, zal ik daarop ingaan en de typologie van Petersoo ook wat meer problematiseren.

Ideologie en discours

Leiders of woordvoerders van nationale bewegingen stoppen veel energie in het organiseren van publieke *performances* die de boodschap moeten uitdragen.¹⁴⁷ Anders dan vaststellen, beschrijven of '*just saying something*', willen de sprekers of schrijvers dat hun uitspraken gevolgen hebben, dat daardoor dingen gebeuren, gedaan worden..¹⁴⁸ Deze performatieve attitude vergt een volgehouden communicatieve inspanning. In die zin is nationale identiteitsconstructie tegelijk een talige en een ideologische onderneming: de geviseerde bevolkingen worden aangesproken om ze te overtuigen.

Nationalisme is in die zin niet pas ideologisch als het kan meevaren in een '*host-vessel*'.¹⁴⁹ Die interpretatie, die ook inhoudt dat nationalisme de kenmerken overneemt van de gastideologie, moet verworpen worden als te eng. Ideologie, zoals begrepen door de Iers-Britse literatuurcriticus Terry Eagleton, beoogt eenmaking, is actiegericht, moet rationaliseren, legitimeren, veralgemenen en naturaliseren. Ideologie moet mensen samenhang verlenen, ze smeden tot een eengemaakte identiteit. Ideologie, zo schrijft Eagleton nog, is een kwestie van vertogen, uitspraken

¹⁴⁷ Rogers Brubaker, 'Charles Tilly as a Theorist of Nationalism', *American Sociology*, nr. 41, 2001, p. 376.

¹⁴⁸ J.L. Austin, *How to do things with words*, Oxford, Oxford University Press, 1962, pp. 1-11. Het gaat om een aantal lezingen die de auteur in 1955 in Harvard verzorgde.

¹⁴⁹ Michael Freedon, 'Is Nationalism a Distinct Ideology', *Political Studies*, XLVI, 1998, pp. 748-765.

in een discursieve context.¹⁵⁰ Het resultaat moet liefst onbetwist zijn, als vanzelfsprekend aanvaard ('commonsensical') en ook normatief functioneren, aldus Jef Verschueren.¹⁵¹

Boodschappen uitdragen is een kwestie van taal. Taal mag niet beschouwd worden als een weerspiegeling van de realiteiten die het in woorden vat. Taal is mee constitutief voor die realiteiten. Het is niet alleen een expressie, het is tevens een actieve sociale agent die dingen doet met de realiteit.¹⁵² Het was de Britse marxistische historicus E.P. Thompson die in zijn magnum opus aantoonde hoe het ontstaan van de Engelse arbeidersklasse niet zozeer een gevolg was van een materiële werkelijkheid als wel van een 'vertoog' dat zowel de klasse als het klassebewustzijn genereerde: '*The working class did not rise like the sun at an appointed time. It was present at its own making*'.¹⁵³

De Noord-Amerikaanse onderwijs- en communicatiewetenschapper Jay Lemke definieert 'discours' als de sociale activiteit die erin bestaat betekenissen te maken met taal en andere symbolische systemen in een bepaald soort situatie of setting.¹⁵⁴ De term 'discours' (of vertoog) was al sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw onder taalkundigen in zwang. De doorbraak naar interdisciplinaire toepassingen was te danken aan de Franse filosoof Michel Foucault. Voor Foucault moest een discours beschouwd worden als onderdeel van een breder stelsel of repertoire van teksten, waarnaar bewust of onbewust wordt verwezen.¹⁵⁵ De Russische literatuurwetenschapper Michail Bakhtin, die stelde dat we naar teksten moesten 'luisteren' alsof ze in gesprek met elkaar waren, noemde dit de dialogische aard van

¹⁵⁰ Terry Eagleton, *Ideology. An introduction*, London, Verso, 2007, p. 9 en p. 45.

¹⁵¹ Jef Verschueren, *Ideology in Language Use. Pragmatic Guidelines for Empirical Research*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, p. 10. Zie meer in het algemeen zijn stellingen één tot en met vier over de verstrengeling tussen ideologie en discours, ibidem, pp. 19-30.

¹⁵² Spiegel, *History, Historicism, and the Social Logic of the Text*, p. 60 en p. 72. Om haar punt te versterken, verwijst de auteur naar de marxistische literatuurcriticus Raymond Williams. Raymond Williams, *Marxism and Literature*, Oxford / New York, Oxford University Press, 1977. p. 43.

¹⁵³ E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, London, Penguin Books, 1980 (1963), p. 8.

¹⁵⁴ Jay Lemke, *Textual Politics: Discourse and Social Dynamics*, London, Taylor & Francis, 1995, p. 6.

¹⁵⁵ Peter Burke, *History and Social Theory*, Cambridge, Polity, 2007, p. 100. Voor Foucault, zie: Michel Foucault, *L'archéologie du savoir*, Paris, Gallimard, 1969.

teksten en vertogen.¹⁵⁶ Foucault verleende de term ‘discours’ de betekenis van een ‘collectieve constructie’ waarvan de *common-sense* notie moest bekritiseerd worden.

Afgaande op deze definiëringen kan vertoog- of discoursanalyse omschreven worden als het onderzoek naar de samenhang van wat gezegd en geschreven wordt binnen de historische context. Dankzij deze *contextualistische* benadering kan de ‘oogst’ van tekstualistisch onderzoek niet alleen vergeleken worden met andere teksten, maar kan ook de interactie tussen verschillende vertogen, zelfs over verschillende historische perioden, bekeken worden. Deze meer door historici voorgestane benadering staat toe een longitudinaal project vorm te geven.¹⁵⁷

Representaties en strategieën

De constructie van sociale en nationale identiteiten gebeurt via vertogen, door middel van linguïstische mechanismen en strategieën.¹⁵⁸ Nu een aantal begrippen verduidelijkt werden, past het te kijken *hoe* de *andere* geconstrueerd wordt, welke strategieën van alterisering er ingezet worden en hoe ik die op mijn onderzoek ga toepassen.

Voor de discours- en tekstanalyse baseer ik me op de kritische discoursanalyse (*critical discourse analysis*) zoals die door de Britse linguïst Norman Fairclough uitgetekend werd. Fairclough hecht belang aan een sociale praktijk waarbinnen de discursieve praktijk speelt en waarin, op zijn beurt, de tekst kan geanalyseerd worden.¹⁵⁹ Voor de constructie van een positieve zelfidentificatie als gevolg van negatieve alterisering, steun ik op elementen van de vertoog-historische aanpak

¹⁵⁶ Burke, *History and Social Theory*, p. 100. Michail Bakhtin, *The Dialogic Imagination. Four essays*, Austin, The university of Texas Press, 1981 (1975).

¹⁵⁷ Elizabeth A. Clark, *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn*, Harvard University Press, pp. 130-156.

¹⁵⁸ Anna Duszak (ed.), *Us and Others*, Amsterdam, John Benjamin, 2002. Rudolf De Cillia, Martin Reisigl and Ruth Wodak, ‘The Discursive Construction of National Identities’, *Discourse & Society*, 10, 1999, p. 149-173.

¹⁵⁹ Norman Fairclough, *Analysing Discourse. A method for advanced students*, London / New York, Routledge, 2003. Norman Fairclough, *Critical Discourse Analysis. The Cultural Study of Language*, Harlow, Longman-Pearson, 2010.

(*discourse-historical approach*) van Ruth Wodak.¹⁶⁰ Voor een typologie van alteriseringsstrategieën laat ik me inspireren door de Britse socio-linguïst Nikolas Coupland en de ermee verwante pragmatische linguïstiek zoals uitgewerkt door Jef Verschueren.¹⁶¹

De analyse van de ‘discursieve praktijk’ zoals uitgewerkt door Fairclough, kan zoals elke discoursanalyse, niet losgekoppeld worden van een bespreking van de sociale praktijk waarbinnen de teksten spelen.¹⁶² Fairclough stelt drie stappen voor om de discursieve praktijk te vatten. Ten eerste moet er gekeken worden naar genre en statuut van een tekst, ten tweede naar de relatie tussen de tekst en het doelpubliek, de zogenaamde coherentie, en tenslotte naar de intertekstualiteit, de andere teksten waar impliciet of expliciet naar verwezen wordt.

Voor de tekstanalyse werkt Fairclough vier stappen uit. Op het vlak van het woord, moet gekeken worden naar semantische keuzen of frequent voorkomende woordencombinaties, de zogenaamde semantische velden. In zinnen kunnen passief- of actiefvormen onderscheiden worden. In passages kan gezien worden of ze performatief, verklarend of beschrijvend zijn. Bij passages en teksten kunnen verhaallijnen, de zogenaamde narratologie, blootgelegd worden. Twee opmerkingen dienen hier toegevoegd. De volgorde van behandeling is hier van ondergeschikt belang. In mijn onderzoek zal ik, telkens ik op een bepaalde tekst of passage inzoom, vanwege de leesbaarheid niet telkens die systematische stappen expliciteren.

¹⁶⁰ Ruth Wodak, ‘Discourse-analytic and socio-linguistic Approaches to the Study of Nation(alism)’, in: Gerard Dlanty and Krishan Kumur (eds.), *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*, Londen, Sage Publications, 2006, p. 104-107. See also: De Cillia, Reisigl and Wodak, ‘The Discursive Construction of National Identities’.

¹⁶¹ Het moet evenwel gezegd dat Coupland zijn bijdrage over strategieën van alterisering binnen de pragmatische linguïstiek situeert. Nikolas Coupland, ‘Other’ Representation’, in: Jan-Ola Östman en Jef Verschueren (eds.), *Handbook of Pragmatics Online*, John Benjamin Publishing, 2010 [1999]. Jef Verschueren, *Understanding Pragmatics*, London, Arnold, 1999. Jef Verschueren, *Ideology in Language Use. Pragmatic Guidelines for Empirical Research*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

¹⁶² Voor de bespreking van dit stappenplan, verwijs ik naar de module hulpwetenschappen ‘tekst- en discoursanalyse’ die Marnix Beyen uitwerkte voor de masterstudenten geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen.

In wat ze de *'discourse-historical approach'* heeft genoemd, presenteert Ruth Wodak vijf vragen voor de analyse van 'wij' en 'zij' binnen nationale identiteitsconstructie.¹⁶³ Ten eerste, hoe worden personen en collectieven benoemd; hoe wordt er taalkundig naar verwezen? Ten tweede, welke kenmerken, eigenschappen, kwaliteiten worden deze personen of groepen toebedeeld? Ten derde, aan de hand van welke argumenten trachten specifieke personen of sociale groepen de inclusie of exclusie van groepen of individuen te rechtvaardigen? Ten vierde, vanuit welk perspectief worden deze labels, eigenschappen en argumenten uitgedrukt? Ten vijfde, worden deze respectievelijke uitspraken openlijk gesteld, worden ze geïntensifieerd of worden ze verzacht?¹⁶⁴

Wodaks vragen lijken me niet alleen relevant, ze kunnen op elk geselecteerd historisch moment toegepast worden om te onderzoeken hoe een positieve zelfrepresentatie en een negatieve representatie van de andere plaatsvindt. Haar *discours-historical approach* houdt op twee manieren rekening met de historische dimensie van discursieve handelingen. Ten eerste door rekening te houden met alle beschikbare gegevens over het historische raamwerk en de originele bronnen waarbinnen de discursieve daden zich situeren. Ten tweede door na te gaan welke de diachronische wijzigingen zijn, de manier waarop specifieke vormen en genres van vertogen onderhevig zijn aan veranderingen in de tijd.

De invalshoek van Wodak – de 'wij' en 'zij' identificeren en analyseren – sluit aan bij belangrijke verworvenheden op het terrein van de pragmatische linguïstiek. Het gebruik van persoonsdeixis, persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden, wordt er gezien als een linguïstische strategie om inclusiviteit (tweede persoon meervoud) en

¹⁶³ Ruth Wodak, 'Discourse-analytic and socio-linguistic Approaches to the Study of Nation(alism)', in: Gerard Delanty and Krishan Kumar (eds.), *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*, Londen, Sage Publications, 2006, p. 113.

¹⁶⁴ Ruth Wodak, 'Discourse-analytic and socio-linguistic Approaches to the Study of Nation(alism)', in: Gerard Delanty and Krishan Kumar (eds.), *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*, Londen, Sage Publications, 2006, pp. 104-107. Zie ook: De Cillia, Reisigl and Wodak, *The Discursive Construction of National Identities*. Wodaks methodologie is nauw verwant met de kritische discoursanalyse van Fairclough.

exclusiviteit (derde persoon meervoud) te construeren.¹⁶⁵ Eerder zagen we dit ook al bij Billig, die nationalisme omschreef als ‘een ideologie van de eerste persoon meervoud’.¹⁶⁶ Terecht schrijft Joep Leerssen dat het nodig is te onderzoeken binnen welke historische tijdspanne die eerste persoon meervoud gebruikt wordt, alsook te kijken naar de omvang van het grondgebied waarop die ‘we’ slaat en de optelsom van mensen die ermee bedoeld worden.¹⁶⁷

Het alteriseren wordt hier geïnterpreteerd als het construeren en afbakenen van de eigen, positief of legitiem geachte identiteit door een proces van vergelijking en distantiëring. Dat alteriseren maakt als strategie deel uit van wat representatie genoemd wordt. Representatie is ideologisch, het gaat om toebedelen van sociale en culturele waarden.¹⁶⁸ Deze beoordelingen moeten ‘geobjectiveerd’ en ‘genaturaliseerd’ worden, waardoor ze als assumpties, ‘*common sense*’, niet in vraag gestelde gemeenplaatsen worden. Zoals de Franse sociaalpsycholoog Serge Moscovici schrijft: ‘*Objectivation saturates the idea of unfamiliarity with reality, turns it into the very essence of reality*’.¹⁶⁹ Vermits deze strategie erop gericht is deze *verbeelding* als realiteit op te leggen (‘de omvorming van een vals idee tot een echt feit’), wordt een karikatuur geconstrueerd. Het zijn dus reductionistische, gesimplificeerde en zelfs simplistische representaties, stereotypen.¹⁷⁰ Homi Bhabha bestempelt stereotypen als ‘*a substitute and a shadow*’.¹⁷¹ Stereotypering en stigmatisering zijn dan ook de meest voorkomende discursieve strategieën van alterisering. De socioloog Stephen Riggins noemt ze

¹⁶⁵ Y.P. Zupnik, ‘A pragmatic analysis of the use of person deixis in political discourse’, *Journal of Pragmatics*, 21/iv, 1994, pp. 339-383.

¹⁶⁶ Billig, *Banal Nationalism*, p. 70.

¹⁶⁷ Joep Leerssen, ‘Identity, Alterity, Hybridity’, in: Manfred Beller en Joep Leerssen (eds.), *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, Amsterdam / New York, Rodopi 2007, p. 341.

¹⁶⁸ Coupland, *Other Representation*, pp. 2-3.

¹⁶⁹ Serge Moscovici, *Social Representations. Explorations in Social Psychology*, Cambridge, Polity, 2000, p. 49.

¹⁷⁰ Robert Frank, ‘Qu’est-ce qu’un stéréotype?’, in: Jean-Noël Jeanneney (ed.), *Une idée fausse est un fait vrai. Les stéréotypes nationaux en Europe*, Paris, Odile Jacob, 2000, pp. 17-26.

¹⁷¹ Bhabha, *The Other question*, p. 82.

'*apparatus of power*'.¹⁷² Voor zijn vakgenoot Michael Pickering zijn stereotypering en alterisering zelfs synoniemen.¹⁷³

Nikolas Coupland stelt een fijnere categorisering van strategieën voor. Hoewel hij voorzichtig blijft, op mogelijke onderlinge overlapping wijst en de vaagheid van hun begrenzing benadrukt, onderscheidt hij vijf verschillende strategieën van representatie van de *andere*.¹⁷⁴ De eerste is de reeds besproken *homogenisering*, waarvoor Coupland verwijst naar Verschuieren en Blommaert met hun concept van 'homogeneïsme': de idee dat een samenleving zo uniform en homogeen mogelijk moet zijn. Het gaat om een de-individualisering waarbij een selectief aantal kenmerken op een hele groep worden geplakt. Het concept is dan ook verwant met karikaturisering en stereotypering. De *andere* wordt hierbij vreemd en afwijkend gemaakt, een proces dat Verschuieren en Blommaert beschrijven als *abnormalisering*. De negatieve representatie van die andere wordt tegelijk 'genormaliseerd'.¹⁷⁵

De tweede strategie die Coupland voorstelt, noemt hij *pejorisering* ('*pejorisation*'), een term die staat voor een semantische verandering in negatieve zin en verbonden is met homogenisering. De verergering of verslechtering, devaluatie, van een betekenis in de loop van de tijd staat hier centraal. Bekende voorbeelden zijn termen als 'gehandicapt', 'doof', 'neger' of 'zwarte'. Coupland schrijft dat de betekeniswijziging, indien gekoppeld aan homogenisering, vaak neerkomt op het toebedelen van negatieve eigenschappen als 'barbaars', 'onstabiel', 'incompetent'. Vaak neigt deze betekenisverschuiving naar dehumanisering als rechtvaardiging om tegen een groep geweld te gebruiken.¹⁷⁶

Bij de derde van Couplands alteriseringsstrategieën – '*suppression and silencing*' - verplaatst het accent zich naar het op de achtergrond drukken en zelfs verzwijgen van de *andere*. Het gaat om een uiterst beperkte en zelfs nulrepresentatie. Zoals het

¹⁷² Riggins, *Rhetoric of Othering*, p. 8.

¹⁷³ Michael Pickering, *Pickering, Stereotyping. The Politics of Representation*, Basingstoke, Palgrave, 2001, p. 49.

¹⁷⁴ Nikolas Coupland, 'Other' Representation', in: Jan-Ola Östman en Jef Verschuieren (eds.), *Handbook of Pragmatics Online*, John Benjamin Publishing, 2010 [1999].

¹⁷⁵ Jan Blommaert and Jef Verschuieren, 'European Concepts of Nation-Building', in: Wilmsen en McAllister, *The Politics of Difference*, pp. 104-123. Over het concept 'abnormalisering', cfr. pp. 109-112.

¹⁷⁶ William Brennan, *Dehumanizing the Vulnerable. When Word Games take Lives*, Chicago, Loyola University Press, 1995. In deze diepreligieus geïnspireerde toepassing spitst de auteur zich onder meer toe op pejorisering als legitimering van het doden van 'ongeboren leven'.

Turkse nationalisme het bestaan van Koerden op haar grondgebied heeft ontkend, door ze het predicaat ‘bergturken’ toe te bedelen.¹⁷⁷

Alterisering kan ook ‘onschuldiger’ vormen aannemen. In de strategie die Coupland ‘*displaying “liberalism”*’ noemt, zal de spreker een, naar eigen oordeel, ‘tolerante’ houding aannemen door te anticiperen op negatieve uitspraken (‘ik ben geen racist, maar...’). De alterisering kan hierdoor als afgezwakt of gematigd overkomen, wat een brede en minder betwiste aanvaarding tot gevolg kan hebben.

Tenslotte, en ermee verwant, schuift Coupland de strategie naar voor die hij ‘*subverting tolerance*’ noemt, een aanpak die verdraagzaamheid veinst maar die notie eigenlijk ontwricht en ondermijnt. Ook hier zal de spreker blijk geven van enige gevoeligheid voor een beschaafde, progressieve of ‘politiek correcte’ opstelling, maar die tegelijk afdoen als niet realistisch, niet haalbaar, naïef, contraproductief. Het offensief tegen de term ‘politieke correctheid’ is daar een actueel voorbeeld van.¹⁷⁸ Coupland stipt aan dat humor hier vaak wordt ingezet als een soort antidotum tegen ‘politieke correctheid’ dat als humorloos wordt afgeschilderd. Onderdeel hiervan zijn parodiërende representaties van het taalgebruik van *anderen*, zoals in het ‘*Mock Spanish*’ (‘*Hasta la vista, baby*’, ‘*No problema*’, ‘*Buenos nachos*...’). De Noord-Amerikaanse antropologe Jane Hill analyseert hoe het overnemen en verdraaien van uitdrukkingen van de *andere*, wat ze in een aan Raymond Williams ontleend begrip ‘*incorporation*’ noemt, leidt tot het ‘verheffen’ van de eigen groep.¹⁷⁹

Wat voorligt is een narratief, historiserend werk dat steunt op discoursanalytische onderzoeksstrategieën. Dat heeft gevolgen voor de operationalisering van de linguïstische strategieën én voor de compositie van het werk. Die operationalisering zal eerder impliciet gebeuren, vermits de opbouw van de studie prioriteit geeft aan de narratieve aanpak en bijgevolg bestaat uit een selectie van vijf ‘*historical events*’, zoals ik hieronder zal toelichten. Een andere volgorde had mogelijk

¹⁷⁷ Mesut Yegen, ‘The Kurdish Question in Turkish State Discourse’, *Journal of Contemporary History*, 34, 4, 1999, pp. 555-568.

¹⁷⁸ Over de aanvallen op de ‘politieke linkerzijde als ‘politiek correct’ en het ermee verwante begrip ‘linkse kerk’, zie: Jan Blommaert, *Links van de kerk. De linkerzijde en de multiculturele samenleving*, Antwerpen, KifKif vzw, 2001.

¹⁷⁹ Jane H. Hill, ‘Mock Spanish: A Site for the Indexical Reproduction of Racism in American English’, *Language and Culture*, Binghamton University, <http://language-culture.binghamton.edu/symposia/2/part1/index.html>, geraadpleegd op 14 januari 2015.

geweest. Zo had ik de het werk kunnen structureren op basis van de vijf alteriseringsstrategieën van Coupland. Enerzijds had zo'n keuze de vernieuwende aspecten van de studie sterker in de verf gezet. Anderzijds had dit de vraag doen rijzen of het nog wel over een historisch werkstuk zou gaan. Bovendien zou deze alternatieve aanpak een even vlotte leesbaarheid bemoeilijken. Laat ik nu net dit laatste geen detail vinden in wetenschappelijke werken.

Chronologie, structuur en bronnen

In het werk dat voorligt staan de vertolkers, de producenten van alteriteitsvertogen, centraal. Er wordt nagegaan hoe die communautaire alteriteitsvertogen ontstonden en zich ontwikkeld hebben. De interactie met of de impulsen van onderuit, vanuit het publiek, doelwit of bestemming van de vertogen, zit erin vevat, maar het perspectief van dit onderzoek is geen *people's history*, geen *history from below*. Dit betekent geenszins dat ik aanhanger ben van een enge *top-down* constructivistische interpretatie van nationale identiteit. Zoals er geen ahistorische identiteit bestaat die 'ontdekt' moet worden, is er evenmin een alles bepalende constructie van bovenaf of van onderuit. De 'nationalisering van de massa's', het '*becoming national*', is een complex dynamisch proces, waarin *top-down* en *bottom-up* impulsen in een onderlinge dialectische verhouding staan.¹⁸⁰

Aan beide zijden kunnen de hoofdrolspelers in de meeste gevallen tot de maatschappelijke elite gerekend worden, een categorie die eind negentiende, begin twintigste eeuw getheoretiseerd werd door de zogenaamde 'Italiaanse school van elitisten' met denkers als Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto en Robert Michels. In hun theorievorming (heersende klasse, politieke klasse, elitetheorie, ijzeren wet van de oligarchie) gingen ze in tegen de meer beperkte marxistische link tussen

¹⁸⁰ Marnix Beyen en Maarten Van Ginderachter, 'General Introduction, Writing the Mass into a Mass Phenomenon', in: Maarten Van Ginderachter en Marnix Beyen (eds.), *Nationhood from below. Europe in the long nineteenth century*, Basingstoke, Palgrave-MacMillan, 2012.

maatschappelijke macht en sociale klasse.¹⁸¹ In mijn onderzoek worden de producenten van deze vertogen regelmatig ‘elite’ genoemd, niet omdat ze in alle gevallen rechtstreeks politieke macht uitoefenen, maar wel omdat – getrouw aan de omschrijvingen van vooral Mosca en Pareto – het ook kan gaan om mensen die zich in een positie bevinden om de politieke macht te beïnvloeden. Vaak zijn de producten van de vertogen die ik bestudeer intellectuelen: schrijvers, journalisten, academici. Sommigen of anderen bekleden politieke mandaten op nationaal of lokaal vlak die ze dikwijls combineren met een professionele activiteit in de vrije beroepen of in het ondernemingsleven. In een latere fase zal het gaan om ministers, leden van de uitvoerende instellingen van de gefedereerde deelstaten. Behoort een onderwijzer die gedichten publiceert en manifesten opstelt of een postbeambte die in zijn vrije uren een tijdschrift leidt tot de elite? Is dit het geval voor een metaalbewerker die opklom tot vakbondsverantwoordelijke? Hun beroep sluit niet uit dat ze de politieke macht beïnvloeden.

Niet al deze gevallen passen naadloos binnen de elitetheorieën, en al zeker niet voor wat betreft het zich onttrekken aan democratische controle of usurperen van politieke macht. Bovendien gaat het niet altijd om (de evolutie van) politieke organisaties. Van de politieke organisaties die in mijn onderzoek aan bod komen, roeien vele tegen de heersende elites in. Via de nationale identiteitsconstructie en de sub-nationale institutionalisering ontwikkelen zich nieuwe elites die ofwel een plaats trachten af te dwingen onder die van de natiestaat of er – pal tegenin of naast – een alternatieve willen uitbouwen. In dit onderzoek zullen ze alle aan bod komen.

Vermits nationale identiteiten niet stabiel en onveranderlijk zijn, ze zelfs geherinterpreteerd worden in functie van de omstandigheden en belangen, is het noodzakelijk de relatie tussen de natie en zijn *anderen* dynamisch te bekijken, over een langere periode. Dit staat toe de impact van dramatische gebeurtenissen als oorlogen en de destabilisering of zelfs ineenstorting van de staatsorde, volgens de Zweedse

¹⁸¹ Voor een weliswaar strak marxistisch geïnspireerde bespreking, zie: Tom Bottomore, *Elites and Society*, London, Routledge, 1993 (1964). Zie ook het werk van de Italiaanse politieke filosoof Norberto Bobbio, *On Mosca and Pareto*, Genève, Librairie Droz, 1972.

socioloog Göran Therborn hierbij van groot belang, mee in beschouwing te nemen.¹⁸² Dit heeft gevolgen voor de chronologische afbakening van het onderzoek. Het vereist dat het om een longitudinaal project gaat dat methodologische uitdagingen oproept. Het is immers onbegonnen werk om continu 180 jaar alteriteitsvertogen te bestuderen.

Ik heb dit onderzoek dan ook opgesplitst, eerst in vijf perioden, daarna binnen elk van die perioden een kritische fase of een kritisch moment geselecteerd. Het gaat om momenten waarop de spanningen oplopen, de tegenstellingen zich verscherpen.

Voor de selectie van deze katalyserende momenten heb ik me laten inspireren door de notie ‘*historical event*’, zoals gedefinieerd door de Noord-Amerikaanse socioloog en historicus William Sewell Jr.¹⁸³ Sewell schrijft dat voorvallen historische gebeurtenissen worden wanneer ze een keten van voorvallen veroorzaken die de structuren en praktijken van voorheen duurzaam veranderen.¹⁸⁴ Hij benadrukt dat de veranderingen structureel én onvoorzien zijn. Ik heb casussen gekozen die deze definiëring benaderen vooral omdat de auteur schrijft dat ‘*historical events*’ nooit ‘*instantaneous happenings*’ zijn, maar altijd een bepaalde tijd duren, een periode tussen het initiële uitbreken en de uiteindelijke structurele transformaties.¹⁸⁵ In een onderzoek naar alteriteitsvertogen in een nationale identiteitsconstructie die uiteindelijk geleid heeft tot de structurele omvorming van een eenheidsstaat tot een federale staat leek dit me wel gepast. Een aantal van de kenmerken die Sewell aan een ‘*historical event*’ toeschrijft, hebben me geholpen mijn definitieve casussen te selecteren. Zo stelt hij dat historische gebeurtenissen gecreëerd worden door bijzondere omstandigheden, gekenmerkt worden door toegenomen emotie, daden zijn van collectieve creativiteit, doorspekt worden door rituelen, ze meer gebeurtenissen genereren, dat het zowel om spatiale als temporele processen gaat.

¹⁸² Göran Therborn, *European modernity and beyond: The trajectory of European societies 1945-2000*, London, Sage, 1995, p. 230.

¹⁸³ William H. Sewell Jr., ‘Historical events as transformations of structures: Inventing revolution at the Bastille’, *Theory and Society*, Vol. 25, N° 6, 1996, pp. 841-881. William H. Sewell, Jr., *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*, Chicago / London, The University of Chicago Press, 2005.

¹⁸⁴

¹⁸⁵ Sewell, Historical events as transformations of structures, p. 845.

Elke periode, elk kritisch moment, omvat telkens een hoofdstuk. Ik heb ervoor gekozen geen ‘tussenhoofdstukken’ te schrijven die de contextualisering moeten duiden, een chronologische brug moeten vormen tussen de ene en de andere periode. Ik heb er integendeel voor geopteerd de link met de vorige periode, de overbrugging en de contextualiserig telkens vanuit de behandeling van de casus aan de oppervlakte te laten komen.

Er worden uitsluitend publieke bronnen bestudeerd, aangezien het onderzoek focust op de vraag hoe nationale bewegingen en instellingen door externe communicatie legitimiteit trachtten te verwerven of te consolideren. Per hoofdstuk zal ik het gebruikte bronnenmateriaal meer gedetailleerd voorstellen. Bij de selectie van bronnen heb ik rekening gehouden met de politieke en levensbeschouwelijke heterogeniteit van de bewegingen. Dit neemt niet weg dat telkens de vertogen van de ene of andere actor uitvoeriger behandeld worden.

In een eerste fase bestaat het bronnenmateriaal vooral uit culturele tijdschriften waarin de vertoogproducenten schreven of waarin hun toespraken afgedrukt werden. Het zelf schrijven en spreken blijft het hele onderzoek door een belangrijke leidraad in de bronneselectie. Ik ga er immers van uit dat op die manier, in de voorbereiding die ermee gepaard gaat, bedachtzaamheid en zorg aan de dag worden gelegd. Naast de culturele tijdschriften, zullen politieke magazines, week- en maandbladen gebruikt worden alsook verkiezingspropaganda. Daarnaast put ik uit parlementaire debatten, die eveneens belangrijk bronnenmateriaal aanreiken: de Parlementaire Handelingen van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, en in een latere fase de handelingen van Vlaams en Waals parlement. Ik heb ervoor gekozen geen dagbladen te betrekken in mijn onderzoek, tenzij aan bepaalde artikels of uitspraken in kranten zoveel aandacht gehecht werd dat ze elders gereproduceerd of aangehaald werden.

Het eerste hoofdstuk behandelt de periode van de ‘taalminnaren’ en cultuurregionalisten. Het onderzoek vertrekt in 1840 wanneer een embryonale Vlaamse beweging met een ‘petitionnement’ voor het gebruik van ‘Vlaemsch’ of ‘Nederduitsch’ in lokale besturen een eerste politieke daad stelt. De actoren, de

zogenaamde letterheren, vormen een kleine groep van intellectuelen die binnen het kader van de Belgische natiestaat de culturele en taaleigenheid beschermd wilden zien. Dit ‘petitionnement’ ontlokt reactie onder Franstaligen, ‘Walen’, de toen gangbare benaming voor al wat Franstalig was. Van een ‘Waalse beweging’ was in deze periode nog geen sprake.

Het tweede hoofdstuk behandelt de ‘lange Waalse zomer van 1912’. De eisen van een brede Vlaamse beweging, die de partijgrenzen overschrijdt, verontrust de Waalse beweging in hoge mate. Die vestigt haar hoop op de parlamentsverkiezingen van 2 juni 1912 en op het socialistisch-liberaal kartel om de macht te breken van de katholieke meerderheid die sinds 1884 het land bestuurt. Wanneer de katholieken standhouden, worden in Wallonië tal van manifestaties en acties gehouden. De Waalse beweging treedt in een organisatorische stroomversnelling en trekt strategische conclusies.

In het derde hoofdstuk focus ik op het jaar 1939. In het kielzog van de Eerste Wereldoorlog ontwikkelt zich een Vlaams-nationale partij, die in radicaal anti-Belgische richting evolueert en ook binnen de traditionele partijen het ontstaan van Vlaamsgezinde partijvleugels bevordert. Aan Waalse zijde blijft een dergelijke partijvorming achterwege, mede vanwege de onenigheid over het lot van Brussel. De internationale context, de dreiging van een nieuwe wereldbrand, en de verschillende inzichten hierover zetten flaminganten en wallinganten scherp tegenover elkaar.

Mijn vierde hoofdstuk behandelt de periode van de Vlaamse marsen van 1962 en 1963. In deze periode overwint de radicale Vlaamse Beweging het diskrediet waarin zij door de Tweede Wereldoorlog is geraakt en behaalt de Vlaams-nationale partij Volksunie electorale successen. Aan Waalse zijde wordt deze periode gekenmerkt door de nasleep van de algemene staking van de winter van 1960-1961 die ook tot de stichting van nieuwe bewegingen en partijen leidt zoals het Rassemblement Wallon en het Front Démocratique des Francophones.

In mijn vijfde en laatste hoofdstuk bespreek ik de periode van de federale deelstaten. In 1993 scheppen de Sint-Michielsakkoorden een reële, maar

asymmetrische federale structuur. Ik bekijk hoe de Vlaamse regering de identiteitsconstructie opvat aan de hand van een brede en lange termijncampagne als 'Vlaanderen-Europa 2002' en hoe de Waalse en Franstalige entiteiten dat aanpakken. Centraal in dit hoofdstuk staat de houding tegenover de opbouw van het supranationale Europa dat vanaf 1992 in een stroomversnelling is gekomen.

De Turkse politieke wetenschapper Umut Özkirimli schreef nogal oneerbiedig dat het klassieke theoretische debat over naties en nationalisme over de jaren heen te kneuterig en steriel is geworden en er dringend nood is aan een nieuwe onderzoeksagenda.¹⁸⁶ Daar wordt inmiddels volop werk van gemaakt. Met mijn studie probeer ik aan die agenda een bijdrage te leveren. Niet zozeer door te participeren aan het quasi oneindige debat over het ontstaansmoment van naties en over hun definiëring. Ik ben de mening toegedaan dat het productiever is te kijken naar hoe nationale identiteiten geconstrueerd en ontwikkeld worden aan de hand van een beeldvorming van de *andere*. Daar ligt ook het antwoord op de vraag naar de toegevoegde waarde van het eigen werk, een antwoord waarin vaak wordt gewezen op het veranderlijke karakter van geschiedschrijving. De historici van vandaag zeggen het anders aan te pakken dan eminente voorgangers uit een ver en zelfs recenter verleden. Een nieuwe aanpak moet het algemeen aanvaarde historiografische discours in vraag stellen.¹⁸⁷ Aanpak of methodologie legitimeren dus nieuw onderzoek zoals hetgene waarvan de resultaten hier voorliggen. Anthony D. Smith en John Hutchinson stelden al dat de studie van naties en nationalisme niet meer kan uitgevoerd worden vanuit één enkel disciplinair perspectief.¹⁸⁸ Op dat vlak zijn de historici van dit land aan een inhaalbeweging toe. De grote uitdaging van het voorgestelde onderzoeksproject is om een kruisbestuiving tot stand te brengen tussen de taal- en cultuurwetenschappelijke traditie van de alteriteitsstudie enerzijds en het politiekhistorische en – wetenschappelijke nationalisme-onderzoek anderzijds

¹⁸⁶ Umut Özkirimli, *Theories of Nationalism, A Critical Introduction*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010.

¹⁸⁷ Els Witte, Jean-Pierre Nandrin, Eliane Gubin en Gita Deneckere, *Nieuwe Geschiedenis van België, I, 1830-1905*, Tiel, Lannoo, 2005, p. 13.

¹⁸⁸ John Hutchinson and Anthony D. Smith, *Nationalism*, Oxford / New York, Oxford University Press, 1994, p. 3.

I.

1840. In statu nascendi.

In 1840 schreef de dan 28-jarige katholieke volksvertegenwoordiger voor Dendermonde, Pierre De Decker, deze regels over de toekomst van België:

*‘Cet avenir gît tout entier dans l’unité. Les Flandres le comprennent, nous en avons la conviction profonde. Mais elles entendent que cette unité, pour être durable et réelle, repose sur la justice, sur un égal respect pour tous les droits, sur un parfait équilibre de tous les intérêts’.*¹⁸⁹

Mocht dat niet het geval zijn, dreigde er groot onheil, vervolgde het jonge Kamerlid even verderop:

*‘Voulons-nous, ce qui est accessoire et presque indifférent, rétablir une factice unité de langage? Cela ne pourra se faire qu’en attisant le feu des dissensions, qu’en organisant une guerre civile interminable, qu’en laissant la minorité du pays exploiter et opprimer la majorité’.*¹⁹⁰

Pierre De Decker was in de pen gekropen om de verzoekschriften te verdedigen die achtereenvolgens letterheren uit Gent, Antwerpen en Leuven in de eerste helft van het jaar hadden gelanceerd. Ze vroegen om het gebruik in lokale bestuurszaken, gerecht en onderwijs van wat *Vlaemsch* of *Nederduitsch* werd genoemd.¹⁹¹ Het zogenaamde ‘petitionnement’ voor een taalwetgeving was gericht aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

¹⁸⁹ Pierre De Decker, *Du petitionnement en faveur de la langue flamande*, Bruxelles, 1840, p. 10.

¹⁹⁰ Ibidem, p. 11.

¹⁹¹ ‘Nederduits’ was de meest gebruikelijke naam van de taal van het midden van de 17^{de} tot het midden van de 19^{de} eeuw. Vanaf de 18^{de} eeuw werd in toenemende mate ook de term ‘Vlaams’ gebruikt. Kas Deprez, ‘De taal van de Vlamingen’, in: Kas Deprez & Louis Vos, *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000*, Antwerpen, Houtekiet, 1999, p. 105.

In de historiografie, schrijft de Waalse historicus Yves Quairiaux, is men het onderling eens om dat petitionnement te beschouwen als de geboortacte van de politieke Vlaamse beweging.¹⁹² Zo signaleert Els Witte dat het om het ‘eerste politieke optreden’ van de taalminnaars ging, wiens eisen belangrijk waren voor de ontwikkeling van een eigen ‘subnationale’ cultuur gebaseerd op de eigen taal.¹⁹³ In haar geschiedenis van de taalgrens kiest Brigitte Raskin voor de voetbalmetafoor: ‘De aftrap was gegeven, de Vlaamse Beweging had zich op het politieke terrein begeven’.¹⁹⁴ Die omschrijvingen lijken zich in een sterke continuïteit te situeren. Een halve eeuw eerder had de Antwerpse bibliothecaris en conservator Ger Schmook het petitionnement omschreven als het ‘voorspel van de hele negentiende-eeuwse [Vlaamse] bewegingsgeschiedenis’.¹⁹⁵

Toch lijken niet alle historici onder de indruk van de geboortacte. In zijn standaardwerk over de politieke geschiedenis van België vermeldt de Brusselse historicus en politieke wetenschapper Xavier Mabilie het petitionnement, somt eisen en initiatiefnemers op... en springt zonder omkijken vijf jaar verder in de tijd.¹⁹⁶ Jean Stengers en Éliane Gubin doen het hem na.¹⁹⁷ In zijn studie over de Vlaamse identiteit vermeldt Marc Reynebeau de petitie van 1840 niet.¹⁹⁸

Alerte historici die zich over het petitionnement of andere prille uitingen van een embryonale Vlaamse beweging buigen, beseffen uit wat vooraf gaat dat de valkuil van een teleologische visie hen hier wijd open aanstaart. Het zou maar al te makkelijk zijn om de huidige communautaire spanningen in het hedendaagse gefederaliseerde

¹⁹² Yves Quairiaux, *L'image du flamand en Wallonie. Essai d'analyse sociale et politique (1830-1914)*, Bruxelles, Labor, 2006, p. 19.

¹⁹³ Els Witte, ‘De constructie van België, pp. 1828-1847’ in: Els Witte, Jean-Pierre Nandrin, Éliane Gubin en Gita Deneckere, *Nieuwe geschiedenis van België. I. 1830-1905*, Tielt, 2005, p. 198.

¹⁹⁴ Brigitte Raskin, *De taalgrens*, Leuven, Davidsfonds, 2012, p. 129.

¹⁹⁵ Ger Schmook, *Fragment uit “Kleine studie naar aanleiding van Jan Frans Willems’ Honderdste Sterfdag. Genesis van het Petitionnement van 1840-41”*, Antwerpen, 1946, p. 129. Overdruk van *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, Antwerpen, 1946.

¹⁹⁶ Xavier Mabilie, *Histoire politique de la Belgique. Facteurs et acteurs de changement*, Bruxelles, 1997, p. 128.

¹⁹⁷ Jean Stengers en Éliane Gubin, *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918. Tome 2. Le grand siècle de la nationalité belge*, Bruxelles, 2002, pp. 63-67.

¹⁹⁸ Marc Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12^{de} tot de 21^{ste} eeuw*, Leuven, Van Halewyck, 1995.

België terug te projecteren naar toen. Of, omgekeerd, om de eerste uitingen van een Vlaams onbehagen binnen de Belgische natiestaat te delegitimeren door ze ietwat te minimaliseren.

Toch mag niet elke historiografische ‘onderschatting’ van de gebeurtenissen van 1840 herleid worden tot een methodologisch manco. De toenmalige organisatoren claimden 214 petitieën te hebben ingediend uit meer dan 170 gemeenten, goed voor zo’n honderdduizend handtekeningen. Volgens hedendaagse historici variëren de cijfers van 13.000 tot 40.000 handtekeningen. Hoewel de actie werd voortgezet in de provincieraden van Antwerpen en Oost-Vlaanderen, boekte ze op nationaal politiek vlak niet het gewenste resultaat.¹⁹⁹ De wetten bleven onveranderd. Wat een apotheose moest zijn, de bespreking ervan in het parlement op 30 mei 1840, werd ‘een echte begrafenis’.²⁰⁰

In zijn historische context lijkt de petitieactie op het eerste zicht ook haaks te staan op de dominante interpretatie van deze eerste periode van de Belgische geschiedenis. Die werd door de Leuvense cultuurhistoricus Tom Verschaffel haast consensueel omschreven als een periode van Belgisch-patriottisch enthousiasme. Het was een periode die gekenmerkt werd door een algemene intellectuele mobilisatie om de jonge natie historisch bestaansrecht te verschaffen. Via een gevarieerde romantisch-culturele expressie trachtten intellectuelen en artiesten dit enthousiasme over te brengen op de bevolking.²⁰¹ Zijn collega Jo Tollebeek situeert de eerste barsten in de ‘samenhorigheid’ en de afname van dat patriottische ‘enthousiasme’ omstreeks 1870, drie decennia na het petitionnement. Voor de verflauwing van die geestdrift ziet Tollebeek twee factoren: de spanningen tussen liberalen en katholieken enerzijds, een radicalisering omstreeks 1860 van de Vlaamse beweging anderzijds.²⁰² Tollebeek

¹⁹⁹ ‘Een verhoog aen de Volksvertegenwoordigers’, *Kunst- en Letter-Blad*, 1840, pp. 9-10. Lode Wils, *De politieke oriëntering van de Vlaamse beweging (1840-1857)*, Antwerpen, Standaard Boekhandel, 1959, p. 9. Brigitte Raskin, *De taalgrens*, Leuven, Davidsfonds, 2012, p. 129.

²⁰⁰ Éliane Gubin, *Bruxelles au XIXe siècle: berceau d’un flamingantsme démocratique (1840-1873)*, Bruxelles, Crédit Communal de Belgique, 1979, p. 39.

²⁰¹ Tom Verschaffel, *Beeld en geschiedenis. Het Belgische en het Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties*, Turnhout, 1987, pp. 36-37.

²⁰² Jo Tollebeek, ‘Enthousiasme en evidentie in de negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving’, *Leidschrift*, jg. 8, nr. 2, 1992, pp. 74-75.

schrijft dat vanaf dan een ‘modern’ Vlaanderen een eigen verleden zou creëren en de Belgische ‘evidentie’ van 1830 steeds meer uitgehold zou worden. Wat aanvankelijk vanzelfsprekend was geweest, werd nu een politieke keuze, aldus Tollebeek.²⁰³ Henk de Smaele sluit zich bij deze periodisering aan. De associatie in de Vlaamse zelfrepresentatie van de begrippen ‘Vlaanderen’, ‘katholiek’ en ‘platteland’ vindt vanaf dan zijn oorsprong, stelt hij.²⁰⁴

De these van de Belgische ‘evidentie’ houdt impliciet in dat, minstens in de hoofden van de elites, een initieel dualisme overwonnen werd. De uniciteit en specificiteit van de natie bestond, aldus Henri Pirenne, precies uit de ‘*fusion de romanisme et de germanisme*’. Veel eerder in de tijd, zo betoogde Pirenne, waren die twee tegengestelden naar elkaar toegegroeid en samengesmolten tot ‘*une sorte de syncrétisme*’, een ‘*Mischkultur*’.²⁰⁵

Andere auteurs betwisten de *aufhebung* van dit dualisme. In de plaats van het pirennistische syncrétisme, stellen zij dat de Belgische natiegedachte nooit heeft kunnen beklijven, dat ze kunstmatig gecreëerd werd zonder erin te lukken de ‘ware’ Vlaamse en Waalse identiteiten te overvleugelen. Het petitionnement van 1840 moet hun stelling illustreren. Waalsgezinde en Vlaamsgezinde auteurs vinden elkaar in deze betwisting en zelfs verwerping van het syncrétisme.²⁰⁶

De meest adequate manier om teleologische valkuilen en retroactieve projecties te vermijden ligt in het voeren van empirisch onderzoek en dat onderzoek grondig in zijn tijd en omstandigheden te contextualiseren. Gebeurtenissen houden dan op een startpunt of element te zijn in een onverbreekelijke keten waarvan het logische einde

²⁰³ Tollebeek, *Enthousiasme en evidentie*, p. 75.

²⁰⁴ Henk de Smaele, *Rechts Vlaanderen*, pp. 391-392.

²⁰⁵ Tollebeek, *Enthousiasme en evidentie*, p. 76. Jo Tollebeek, ‘Het koppelteken van de nationale cultuur. De paradox van de eigenheid in België en Nederland, 1860-1918’, in: Nele Bemong, Mary Kemperink, Marita Mathijssen en Tom Sintobin (eds.), *Naties in een spanningsveld. Tegenstrijdige bewegingen in de identiteitsvorming in negentiende-eeuws Vlaanderen en Nederland*, Hilversum, Verloren, 2010, p. 20. Pirenne formuleerde deze these voor het eerst in een in 1899 gehouden toespraak, zie: Henri Pirenne, *La nation belge*, Bruxelles, Lamertin, 1899.

²⁰⁶ Hervé Hasquin, *Historiographie et politique en Belgique*, Bruxelles, Editions de l’Université de Bruxelles, 1996, p.30. Marc Platel, *Communautaire geschiedenis van België. Van 1830 tot vandaag*, Leuven, Davidsfonds, 2004, pp. 16-24.

vooraf gekend is. Boeiender voor de historicus wordt het wanneer iedere seconde de kleine poort is waardoor de spreekwoordelijke Messias kan binnentreden.²⁰⁷ Zoals wel vaker gebeurt, heeft dit pijnlijke gevolgen voor ongenueanceerde, schematische en partijdige voorstellingen.

Het empirische onderzoek van de gebeurtenissen van 1840 is oud. Naast de reeds vermelde studie uit 1946 van Ger Schmook moet verwezen worden naar een bijdrage van Lode Wils uit 1958.²⁰⁸ De 'recentste' mij bekende studie dateert van 1972 en is van de hand van Ghislain Lernout.²⁰⁹

Als 1840 inderdaad het moment is waarop een embryonale Vlaamse beweging op het politieke toneel verscheen om taalrechten te eisen in een context van Belgisch patriottisme, dan is het van kapitaal belang een onderzoek te voeren naar haar identiteitsvorming *in statu nascendi*.²¹⁰ Dat kan alleen door de teksten en vertogen van de taalminnaars te analyseren. Hoe verbeeldden ze zichzelf binnen de prille natiestaat? Welke *anderen* construeerden zij in hun vertoog? Welke karakteristieken werden die *anderen* toebedeeld? Welke discursieve strategieën werden ingezet? Hoe reageerden de Franstaligen op deze Vlaamse actie? Werd er onder de Franstalige elite een specifiek zelfbeeld getriggerd door het optreden van de Vlaamse letterheren?

Ik keer dus terug naar Pierre De Decker voor een analyse van de tekstpassage uit zijn pleidooi ten gunste van het petitionnement.

²⁰⁷ Walter Benjamin, *Maar een storm waait over het paradijs. Filosofische essays over taal en geschiedenis*, Nijmegen, Sun, 1996, p. 153.

²⁰⁸ Lode Wils, 'Het Vlaams petitionnement van 1840. De bijdragen van Leuven en Antwerpen', *Bijdragen tot de geschiedenis inzonderheid van het oud hertogdom Brabant*, 1958, pp. 143-155.

²⁰⁹ Ghislain Lernout, 'Het Vlaams petitionnement van 1840 en de reacties van de Belgische pers', in: Lode Wils, *De houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse beweging in de 19^e eeuw*, Heule, UGA, 1972, pp. 12-78. [*Standen en Landen*, LIX, 1972]

²¹⁰ Chris Lorenz, 'Representations of Identity: Ethnicity, Race, Class, Gender and Religion. An Introduction to Conceptual History', in: Stefan Berger & Chris Lorenz (eds.), *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008, p. 25.

Geminoriseerde meerderheid

De Decker publiceerde zijn artikel in de *Revue de Bruxelles*, een katholiek-unionistisch tijdschrift dat hij in 1837 gesticht had en waarvan hij nog steeds redacteur was.²¹¹ Dat de verdediging van het petitionnement hem na aan het hart lag en dat het om een belangrijk publiek debat ging, kon afgeleid worden uit het feit dat hij zijn artikel ook als aparte brochure uitgaf. Het gold in die tijd als een handige en wel vaker aangewende manier om méér lezers te bereiken dan de loutere abonnees van tijdschriften met een vaak bescheiden oplage en om het geschrevene een duurzamer karakter te verlenen.

Pierre De Decker reageerde omdat deze eerste politieke actie van een embryonale Vlaamse beweging onder Franstaligen (in die tijd ‘Walen’ genoemd) op veel onbegrip en tegenkanting stootte. Zij verdedigden het Frans als enige officiële en homogeniserende taal over het hele grondgebied van de jonge natiestaat.

Pierre De Decker stond in contact met de initiatiefnemers van het petitionnement. Alvorens hij zijn argumentatie aanvatte, deelde hij zijn lezers mee dat hij zijn kennis ter zake te danken had aan de heren Willems, David, Serrure, Blommaert en Van Duyse. Zij hadden hem *‘les principaux documents et les meilleurs écrits sur la matière’* bezorgd.²¹² Hij rekende zich zelf ook tot deze eerste generatie Vlaamsgezinde letterheren. Zijn engagement in de politiek koppelde deze doctor in de rechten aan een literaire activiteit. Zo publiceerde hij gedichten en een biografie.

Toch positioneerde de Oost-Vlaming zich met deze bijdrage als een *externe* vertolker en pleitbezorger, als een lid van de volksvertegenwoordiging aan wie het verzoekschrift gericht was en van wie een beoordeling verwacht werd. De *‘nous’* die hij in bovenstaande passages hanteerde, sloeg immers niet op de Vlaamse beweging en haar achterban. Waar de *‘nous’* in de eerste passage kon gelezen worden als een

²¹¹ Reginald De Schryver, ‘Decker, Pierre J.F. de’, NEVB, deel 1, pp. 879-880. Hendrik Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, deel 2, Antwerpen, 1971, pp. 64-67.

²¹² De Decker, Du petitionnement en faveur de la langue flamande, p. 8.

pluralis majestatis die niemand anders dan de auteur omhelsde, dekte de ‘*nous*’ van de tweede passage een bredere lading: de auteur, de lezers van de *Revue de Bruxelles* en mensen die over politieke macht beschikten zoals de volksvertegenwoordiging of , breder, de Belgische overheid. Ze stonden volgens de auteur immers voor de keuze al dan niet een kunstmatige eenheid van taal herin te voeren (*‘voulons-nous [...] rétablir une factice unité de langage’*).

Dat De Decker hier de dialoog opzocht met de politieke machthebbers bleek uit het feit dat hij dit als een vraagzin formuleerde, nadat hij zijn artikel al had ingeleid met vier vragen die hij alle positief beantwoordde. Was het mogelijk tegemoet te komen aan de eisen van het petitionnement? Was het rechtvaardig van dit te doen? Wenselijk? Opportuun?²¹⁴

Het waren de vragen die hij noodzakelijk achtte binnen de interdiscursieve relatie met de overwegend negatieve Franstalige reacties. Maar wellicht ook met actoren die nog geen vastomlijnd standpunt ingenomen hadden. De Decker wilde zijn publiek begrip laten opbrengen voor de eisen die gesteld werden. Desnoods wilde hij dat publiek verontrusten door het spookbeeld op te roepen van een eindeloze burgeroorlog (*‘une guerre civile interminable’*). De ‘*nous*’ in deze passage was verbonden met werkwoorden als *‘rétablir’*, *‘attiser’*, *‘organiser’*. Die werkwoorden beoogden verandering en verleenden de passage een performatief karakter. De ‘*nous*’ kon ingrijpende actie ondernemen en droeg bijgevolg een verantwoordelijkheid. Ze kon twisten heviger maken (*‘attisant le feu des dissensions’*), een eindeloze burgeroorlog organiseren (*‘organisant une guerre civile interminable’*), en toelaten dat de minderheid de meerderheid zou uitbuiten en onderdrukken (*‘laissant la minorité du pays exploiter et opprimer la majorité’*). Maar gezien al het onheil dat dit zou veroorzaken, kon de ‘*nous*’ uiteraard ook – en dat bepleitte de auteur – deze negatieve dynamiek stopzetten en andere beslissingen nemen.

De noordelijke delen van het land – ze maakten geen deel uit van de ‘*nous*’ – duidde hij aan met de derde persoon meervoud, *‘elles’*. Vanwege een auteur die in Zele

²¹⁴ De Decker, *Du petitionnement en faveur de la langue flamande*, pp. 5-7.

geboren was, in Gent had gestudeerd en in Dendermonde werd verkozen, moest deze *alterificatie* wellicht zijn pleidooi objectiever én geloofwaardiger doen klinken. De ‘anderen’, de ‘elles’, omschreef hij als ‘*les Flandres*’. In beide gevallen ging het om een meervoudsvorm, wat wees op de impliciete erkenning van een interne pluraliteit. Administratief bestond er geen entiteit met die naam. De benaming omvatte meer dan de West- en Oost-Vlaamse provincies, de enige op wie historisch het predicaat ‘*les Flandres*’ van toepassing was. In de passage sloeg ‘*les Flandres*’ op de uitgebreidere gebieden die sinds 1814 officieel de ‘Vlaamse provinciën’ (*provinces flamandes*) werden genoemd, ter onderscheiding van de Waalse provinciën (*provinces wallonnes*); een onderscheid tussen twee taalgebieden. Elders in de tekst zou De Decker overigens systematisch voor deze dan courante benaming opteren. Andere veel voorkomende benamingen waren ‘Vlaamse gebieden’ (*territoires flamandes*) en ‘Vlaamse gewesten’ (*regions flamandes*), telkens met hun ‘Waalse’ pendant.²¹⁵

De betekenisevolutie van de noemer ‘Vlaams’ was in volle gang. Met het adjectief ‘*flamandes*’ werd al een eerste gemeenschappelijke noemer geïntroduceerd. Die homogeniseerde provincies als West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Limburg en een deel van Brabant tot ‘Vlaams’, niettegenstaande de onderlinge historische diversiteit buiten kijf stond.²¹⁶

Nu ging De Decker een stap verder in deze ‘vervlaamsing’. Hij gebruikte het substantief ‘*les Flandres*’. Ook al ging het nog steeds om een meervoudsvorm, toch werd door deze substantivering de interne diversiteit niet meer geëxpliciteerd en de homogenisering versterkt. Met deze pars pro toto – een kleiner deel dat een groter geheel omschrijft – bewerkstelligde de auteur een *spatialisatie*, een geografische

²¹⁵ Voor de betekenisevolutie van al deze predicaten, zie: Maurits Gysseling, ‘Vlaanderen: etymologie en betekenisevolutie’, NEVB, deel 3, pp. 3491-3496.

²¹⁶ De Noord-Amerikaanse politieke wetenschapper Aristide Zollberg merkte op dat bij volkstellingen een amalgaam werd gemaakt van onderling verschillende dialecten als ‘Vlaams’ en ‘Waals’, een ongegrond label dat verschillende Romaanse spraken overkoepelde. Aristide Zollberg, ‘The Making of Flemings and Walloons: Belgium 1830-1914’, *Journal of Interdisciplinary History*, 5, 2, 1979, p. 183
Over het gebruik van adjectieven en substantieven als linguïstische strategie om de natie voor te stellen, zie: Marnix Beyen, ‘Who is the Nation and What does it do? The Discursive Construction of the Nation in Belgian and Dutch National Histories of the Romantic Period’, in: Hugh Dunthorne en Michael Wintle (eds.), *The historical imagination in nineteenth-century Britain and the Low Countries*, Leiden, Brill, 2013, pp. 67-85.

homogenisering. Dit was geen primeur, maar als typering van het noordelijke deel van België toch wel ongebruikelijk. In zijn artikel deed hij dat geen enkele keer voor de Romaanse pendant, die hij systematisch '*provinces wallonnes*' bleef noemen. Mocht hij dat gedaan hebben, dan had hij in 1840 wél een nieuwigheid geïntroduceerd, want een verzelfstandiging van de omschrijving van het Romaanse taalgebied in België bestond toen nog niet.²¹⁷

De Decker verbreedde het concept '*les Flandres*' niet alleen zodanig dat die gebieden als geografisch homogeen moesten begrepen worden. Hij versterkte die homogenisering nog meer door '*les Flandres*' actieve handelingsbekwaamheid toe te dicht: '*les Flandres comprennent*', '*elles entendent*'. De geografische benaming '*Flandres*' werd gebruikt als een personificatie. De mensen, alle mensen, in en van '*les Flandres*', leken hetzelfde te verstaan en te begrijpen.

In dezelfde passage voegde De Decker nog een predicaat toe. '*Les Flandres*' vormden een '*majorité*' en werden tegenover een '*minorité du pays*' gesitueerd. In tegenstelling tot '*les Flandres*', werd de introductie van deze nieuwe actor, én meteen ook van een antagonisme, in deze passages niet gespecificeerd door een geografisch predicaat. Uit de onmiddellijke context – de zogenaamde *co-text* – blijkt echter dat de oppositie tussen meerderheid en minderheid met taal te maken had. Meerderheid ('*Flandres*') en minderheid (Franssprekenden, 'Walen') werden niet alleen tegenover elkaar gezet; het kader waarbinnen dat gebeurde én hun onderlinge verhouding werden geproblematiseerd. Hun onderlinge verhouding werd door de auteur als een scherpe tweedeling voorgesteld ('*dissensions*'), wat even voordien ook werd aangekondigd door zijn verwijzing naar de noodzaak van een volmaakt evenwicht tussen alle belangen ('*tous les intérêts*'). Niettegenstaande ze een numerieke meerderheid vormden, werden '*les Flandres*' – voordien in de passage een actor – nu een passief object, slachtoffer van de actieve speler, de '*minorité*', een potentiële dader, die in staat werd geacht uit te buiten en te onderdrukken, aldus De Decker, die de zin in de voorwaardelijke wijs stelde.

²¹⁷ Zie verderop in dit hoofdstuk.

Volgens de auteur was België verdeeld tussen een potentieel onderdrukkende en uitbuitende Franstalige of Waalse minderheid en een potentieel onderdrukte en uitgebuite Vlaamse meerderheid. Deze opdeling had een sterk normatief karakter, waarbij de ‘*minorité*’ – doordat ze kon of zou uitbuiten en onderdrukken - negatieve kenmerken werden toegeschreven. De minderheid werd als een interne kritische *andere* gerepresenteerd. Ze vormde een bedreiging voor de eigenheid van de meerderheid die aan haar taal gerelateerd werd. Maar er was meer. Mocht die minderheid de meerderheid onderdrukken, zou die kritische *andere* eveneens een dreiging voor het land vormen. Ze zou op die manier immers de eenheid op het spel zetten en precies die eenheid moest, volgens de aanvang van de passage, de toekomst van België garanderen.

Dat België verenigd moest zijn, behoorde tot de impliciete, onbetwiste, vanzelfsprekende *common sense*. Een eenheid die niet duurzaam en reëel kon zijn zonder rechtvaardigheid, voegde Pierre De Decker eraan toe. Het concept ‘eenheid’ was *common sense* omdat het zowel door de ‘*elles*’, de ‘*nous*’ als de ‘*minorité du pays*’ gedragen werd. Maar deze laatste begreep de ‘eenheid’ ook als ‘*unité de langage*’. De Decker betwistte dat door die eenheid van taal ‘*indifférent*’ en ‘*accessoire*’ te noemen. Voor de eenheid van België was de taalkundige eenheid niet essentieel maar bijkomstig. Dat kwam omdat ze niet natuurlijk was, niet eigen aan België, aldus De Decker, die de taaleenheid als kunstmatig (*‘factice’*) bestempelde. Ze kon alleen maar via dwang opgelegd worden.

Het gebruik van het werkwoord ‘*rétablir*’ – herstellen of herinvoeren - was in dit opzicht verhelderend. Het suggereerde dat er in het land de facto twee talen in gebruik waren. ‘*Rétablir une unité de langage*’ was een ingreep die op een gedwongen manier van bovenaf moest opgelegd worden. In de representatie van De Decker botsten twee elkaar beconcurrerende concepten van eenheid. Vermits de auteur ervan overtuigd was dat ‘*les Flandres*’ het goed begrepen hadden (*‘comprennent’, ‘entendent’*), lag het probleem bij de *andere*, ‘de minderheid’. ‘*Nous*’ en ‘*elles*’ deelden dus het impliciete gemeengoed, in tegenstelling tot de hierdoor geabnormaliseerde ‘*minorité*’. De erkenning van *Vlaemsch* en van de Vlaamse nationaliteit werd door De Decker niet

gezien als een verzwakking van België, maar integendeel als een versterking ervan. Vlaamsgezindheid en Belgisch patriottisme gingen hand in hand. Dat kon niet gezegd worden van een door dwang opgelegde en kunstmatige eenheid van taal.

Amper tien jaar na de stichting van het koninkrijk België creëerde Pierre De Decker in beide passages – amper vier zinnen – het *frame* van een verdeeld land. Daarbinnen stonden twee antagonistische entiteiten tegenover elkaar. Die werden elk als homogeen voorgesteld. De actoren binnen dat *frame* kregen elk hun rol toebedeeld. De Vlaamse actor werd gerepresenteerd als numerieke meerderheid maar ook een belaagde entiteit, slachtoffer van een onderdrukkende en uitbuitende minderheid, voorwerp van onrechtvaardigheid en vernedering. De Franstalige en Waalse actor werd gerepresenteerd als numerieke minderheid, dader, uitbouter en onderdrukker, agressor, onrechtvaardig en – vermits ze een minderheid was – arrogant.

Die minderheid zette hierdoor het voortbestaan van het land op de helling. Enkel de erkenning van het Vlaams zou een perfect evenwicht (*'parfait équilibre'*) introduceren en zou het land een duurzame en reële op rechtvaardigheid gestoelde toekomst in eenheid doen tegemoet gaan. Het narratief dat op die manier over de eigen collectiviteit ontstond, was des te krachtiger omdat het, door de aangedane onrechtvaardigheid en de vernedering, ook emotioneel geladen was. Deze verstrengeling van het cognitieve en het emotionele construeerde een identificatie, een zelfbeeld dat onbestaand en zelfs onmogelijk zou zijn zonder de interactie met de kritische *andere*, de numerieke, maar klaarblijkelijk heersende minderheid. De aanwezigheid en de actie van de *andere* construeerden en versterkten de eigen identificatie, de 'vervlaamsing', als onderdrukte en uitgebuite meerderheid, slachtoffer van een onrechtvaardigheid.

Deze representatie maakte van Pierre Jacques François De Decker geen zonderling, *outcast of lone wolf*. Zes jaar nadat hij deze regels schreef trad hij toe tot de Académie royale de Belgique en vijftien jaar later werd hij minister van binnenlandse zaken en leidde hij het laatste unionistische kabinet. Ondanks zijn perspectiefwissel in

dit document, was zijn analyse representatief voor de Vlaamsgezindheid omstreeks 1840.

Tweevoudig één

Dat het concept *eenheid* zo'n cruciale plaats innam maar ook geproblematiseerd was, had alles te maken met de manier waarop de jonge Belgische natiestaat onafhankelijk was geworden én met de ongemakkelijke positie waarin het zich bij zijn oprichting had bevonden. De onafhankelijkheid was het resultaat geweest van een succesvolle opstand tegen het Hollandse bewind door een bondgenootschap van in wezen twee antagonistische krachten, de zogenaamde monstercoalitie van katholieken en liberalen. In die zin was België één land met twee levensbeschouwelijke natieprojecten.²¹⁸

Deze dualiteit genoodzaakte een accentuering van de eenheid en een consolidering van haar politieke uitdrukking, het unionisme, waarvan ook De Decker een fervent aanhanger was. Internationaal werd er op de Belgische constructie niet zonder enige laatdunkendheid neergekeken en grootmachten twijfelden aan de overlevingskansen van de jonge natiestaat.²¹⁹

Bovendien zat België vanaf zijn oprichting geprangd tussen Frankrijk en het koninkrijk van Willem I, twee buurlanden die het bestaansrecht van België in twijfel trokken. Franse diplomaten staken hun scepsis niet onder stoelen of banken: '*Les Belges! On appelle ça un peuple! C'est à dire qu'ils jouent au peuple*'.²²⁰ De Franse liberale politicus François Guizot schreef deze misprijzende regels in 1842 toen hij minister van buitenlandse zaken was. Op een minderheid na die economisch verbonden was met Frankrijk en voor een 'reünie' pleitte, werden de grote zuiderbuur annexionistische ambities toegedicht.

²¹⁸ Els Witte, 'De constructie van België. 1828-1847'in: Els Witte, Jean-Pierre Nandrin, Éliane Gubin en Gita Deneckere, *Nieuwe geschiedenis van België. I. 1830-1905*, Tielt, 2005, p. 173.

²¹⁹ Witte, *De constructie van België*, p. 194. Christian Berg, 'Het Belgisch bewustzijn in de Frans-Belgische letterkunde van de 19de eeuw', in: Kas Deprez & Louis Vos (eds.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000*, Antwerpen / Baarn, Houtekiet, 1999, p. 71.

²²⁰ Geciteerd in Berg, *Het Belgisch bewustzijn*, p. 71.

Met noorderbuur Holland, die de nieuwe staat weigerde te erkennen, was België zelfs officieel nog in oorlog. De Hollandse overheersing was als autoritair ervaren, in het bijzonder in de Waalse gebieden omdat ze getracht had de Nederlandse taal op te dringen. Daarnaast was er – vooral maar niet uitsluitend voor de katholieken in de Vlaamse provinciën - een gevaar uitgegaan van het protestantisme. Toch was ook de afkeer van Holland niet unaniem. Sommige kringen hadden Willem I gesteund. Onder deze orangisten bevond zich, uit contrarevolutionaire overwegingen, conservatieve adel. Ook industriëlen met een oog op de internationale markten zagen veel economisch potentieel in het koloniale rijk van Willem I. En dan was er nog een numeriek marginaal maar invloedrijke groep geletterden die zich identificeerden met het beleid van de Hollandse koning inzake taal en onderwijs.²²¹

In hun herderiaanse romantische logica hadden deze voornamelijk Gentse taalminnaren aanvankelijk de convergentie nagestreefd van staat, volk en taal. Hun droom bestond uit een ongefragmenteerde *Ganznationalstaat* die het overgrote deel van de leden van een taalgemeenschap binnen dezelfde grenzen zou verenigen.²²² Handig leek hen ook dat een alliantie met het overwegend protestantse noorden de invloed van de katholieke kerk zou beperken. Maar vanaf het einde van de jaren 1830 waren de hoogdagen van het orangisme voorbij. Prominente figuren als Jan Frans Willems, Prudens Van Duyse en Ferdinand Snellaert besloten binnen het Belgische kader te ijveren voor hun taal, zonder de linguïstische verbondenheid met het noorden te verloochenen. Voor deze eerste generatie van de Vlaamse beweging moest de Belgische nationale identiteit ‘tweevoudig één’ zijn.²²³ Vanuit een etnische gezamenlijke Germaanse stam waren de zuidelijke bewoners van het land geromaniseerd en de noordelijken authentiek gebleven, klonk het doorgaans onder de letterheren.

²²¹ Els Witte, *Het verloren koninkrijk. Het harde verzet van de Belgische orangisten tegen de revolutie, 1828-1850*, Antwerpen, De Bezige Bij, 2014. Els Witte, ‘De constructie van België’, pp. 28-23. Luc François, ‘Orangisme’, NEVB, deel 2, pp. 2355-2357.

²²² Heinz Kloss, ‘Notes concerning a language-nation typology’, in: Joshua Fishman, Charles Ferguson en Jyotirindra Das Gupta (eds), *Language Problems of Developing Nations*, New York, Wiley & Sons, 1968, p. 73.

²²³ Greet Draye, *Laboratoria van de natie. Literaire genootschappen in Vlaanderen. 1830-1914*, Nijmegen, 2009, pp. 12 en 63.

Opnieuw in overeenstemming met het negentiende-eeuwse nationalisme van het herderiaanse type beschouwden deze letterheren de taal als hoeksteen van de natie. De taal heette de nationaliteit te onderschragen.²²⁴ *'De tael is gan(t)sch het volk'*, zo luidde de dichtregel van Prudens van Duyse die de naam zou geven aan de eerste groep Gentse taalminnaars en bovendien zou uitgroeien tot één van de voornaamste slagzinnen van de Vlaamse beweging. Minstens even emblematisch was de titel van Prudens van Duyses gedicht: *'Aen België, meizang'*.

De overheid beschouwde de 'tweevoudige eenheid' als een troef. De confrontatie tussen die twee zou een 'nieuwe synthese' vinden in het Belgische feit.²²⁵ Intellectuelen en artiesten togen enthousiast aan het werk. In een sfeer van Belgische patriottische euforie spanden ze zich in om aan de buitenwereld te tonen dat de nieuwe natie veel meer voorstelde dan een loutere *'nationalité de convention'*.²²⁶

De Vlaamse taalminnaars koppelden hun Belgisch patriottisme niet alleen moeiteloos aan de opwaardering van de Vlaamse taal. Binnen de Belgische eenheid representeerden ze zichzelf als 'complete Belgen', 'superpatriotten', omdat de Vlaamse taal die zij belichaamden de *originaliteit* van het vaderland zou uitmaken. Illustratief is de titel van één van de omstreeks 1840 opgerichte tijdschriften, *Waeren Belg*.²²⁷ De Duitse sociologe Sieglinde Tömmel voerde aan dat de letterheren het concept 'volk' ook etnisch invulden. In deze etnische invulling vielen 'Belgisch volk' en Germaanse taal samen.²²⁸ De facto waren in die visie de *anderen* slechts 'semi-Belgen'.²²⁹ Die Vlaamse taal moest ontwikkeld worden tot alternatieve cultuurtaal tegenover de

²²⁴ Pierre De Decker, 'Souvernirs d'un pèlerinage en l'honneur de Schiller, par le baron de Reiffenberg', *Revue de Bruxelles*, Januari 1840, p. 139-144. BVTs, 484, pp. 188-189.

²²⁵ Louis Vos, 'De nationale identiteit in België: een historisch overzicht', in: Raymond Detrez en Jan Blommaert, *Nationalisme. Kritische opstellen*, Berchem, 1994, p. 127.

²²⁶ Jo Tollebeek, 'De Guldensporenslag. De cultus van 1302 en de Vlaamse strijd', in: Anne Morelli (ed.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, EPO, 1996, p. 192.

²²⁷ Ada Deprez, *Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw, Volume 2*, Gent, 1998.

²²⁸ Sieglinde Tömmel, *Nation und Nationalliteratur. Eine soziologische Analyse des Verhältnisses von Literatur und Gesellschaft in Belgien zwischen 1830 und 1840*, Berlin, Duncker & Humblot, 1976, pp. 165-166.

²²⁹ Harry Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie, 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden*, Kortrijk, 1982, p. 81

dominantie van de Franse taal die als vehikel diende voor gewantrouwd culturele en filosofische waarden. Voor deze eerste generatie van de Vlaamse beweging gingen Belgische loyaliteit, Vlaamsgezindheid en anti-Franse overtuigingen hand in hand.²³⁰

In de steden waren kleine genootschappen ontstaan die Belgisch patriottisme en koestering van de Vlaamse taal en 'nationaliteit' verbonden.²³¹ Naast de al vermelde ex-orangisten in Gent, die zich vanaf februari 1836 verenigd hadden in de kring *De Tael is gan(t)sch het Volk*, waren dat een aantal romantische prozaïsten, poëten maar ook beeldhouwers en schilders in de Antwerpse groep *De Olyftak* (december 1835). Ook de lagere clerus in Leuven rond kanunnik Jan David was invloedrijk en vervulde een pioniersrol met het genootschap *Met Tyd en Vlyt* (oktober 1836) dat oorspronkelijk een studentenvereniging was. Het ging om een sociabiliteit onder gelijkgestemden, uitsluitend mannen, formeel georganiseerd met reglementen, financiële bijdragen, een bestuur en een voorzitter.²³² Het was een kleinburgerlijke, stedelijke beweging. Ze was voornamelijk samengesteld uit lagere ambtenaren, die betrekkelijk veraf stond van de doorgaans analfabete lagere klassen wiens emancipatie uitsluitend in paternalistische, culturele termen opgevat werd, maar niet in termen van *sociale* bevrijding. De massa had nood aan opvoeding, in het Vlaams. Zo dit doel 'democratisch' was, bleek de uitvoering elitair: 'wel voor het volk maar niet door het volk'.²³³ De Britse historicus Eric Hobsbawm kaderde deze beweging in een verweer tegen de oprukkende moderniteit en vroeg zich af: '*What could the defence of small peoples, small languages, small traditions be (...) but an expression of conservative resistance to the inevitable advance of history?*'.²³⁴ Hun verdediging van tradities '*against the subversions of modernity*' leverde hen de steun op van de katholieke clerus.

²³⁰ Jo Tollebeek, 'Historical Representation and the Nation-State in *Romantic Belgium (1830-1850)*', *Journal of the History of Ideas*, 59 (2), 1998, pp. 335-336.

²³¹ Voor ontstaan en ontwikkeling van deze genootschappen, zie: Draye, *Laboratoria van de natie*, 2009.

²³² Zie voor de beschrijving en analyse van dit soort verenigingsleven: Maurice Agulhon, *Le Cercle dans la France bourgeoise, 1810-1848. Étude d'une mutation de sociabilité*, Paris, Armand Colin, 1977.

²³³ Luc Boeva, '*Pour les Flamands la même chose*'. *Hoe de taalgrens ook een sociale grens was*, Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1994, pp. 34-35. Boeva specificeert: 'Als bewuste burgers stond men op zijn bevoorrechte positie en wilde men de maatschappelijke organisatie zoals ze was bewaren, maar tegelijk had men wel oog voor de schrijnende culturele en materiële nood situatie van de volksklasse'.

²³⁴ Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, pp. 41, 119.

Tien jaar na de creatie van de Belgische staat was de Vlaamse beweging echter in een paradoxale positie terecht gekomen tussen enerzijds de bloei van haar activiteit en organisatiegraad en anderzijds de teleurstelling over de positie van de Vlaamse elites en de taal binnen de Belgische staat.

De Franstalige elites beschouwden het Frans onverminderd als de superieure cultuurtaal die beschaving, vooruitgang en moderniteit belichaamde. Ze zagen het Frans als de enige taal in staat om wat Els Witte de ‘vroeg-liberale natiestaat’ genoemd heeft te homogeniseren. Hoewel artikel 23 van de grondwet de vrije taalkeuze stipuleerde, werd in de praktijk vanuit het centrum van de natie een nadrukkelijke verfransing opgezet.²³⁵ Het heette dat Vlaamse en Waalse dialecten, die niet eens over een gestandaardiseerde grammatica beschikten, niet konden concurreren met de cultuurtaal van ‘goede patriotten’. Het Frans was immers de taal van de overwinnaar en het Vlaams werd minstens verwant geacht met die van de voormalige overheerser. Promotie van deze taal klonk in Franstalige middens verdacht, zeker gezien het orangistische verleden van een aantal taalijveraars.²³⁶

De algemene verfransing bevoordeelde ook de Franstaligen bij het invullen van ambtenarenjobs, ook in de Vlaamse gewesten. Voor bewoners van de ‘Vlaamse provincies’ betekende het beheersen van de Franse taal en de verfransing van hun gezinnen die er vaak een resultaat van was een middel tot opwaartse sociale mobiliteit. Samen met Walen die zich in het noorden vestigden om de betere ambtenarenposities te bevolken, creëerde dit de ‘franskiljons’, een pejoratieve benaming die in de 17^{de} eeuw voornamelijk Franse inwijkelingen omschreef en vanaf het einde van de jaren 1830 een herinterpretatie onderging.²³⁷

²³⁵ Els Witte, *De constructie van België*, p. 196. Het oorspronkelijke artikel 23 van de Grondwet stipuleerde letterlijk: ‘Het gebruik van de in België gesproken talen is vrij: het kan niet worden geregeld dan door de wet en alleen voor handelingen van het openbaar gezag en voor gerechtszaken’. De Belgische Grondwet van 1831, Brussel, Bruylant, 1965. Geraadpleegd op de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse letteren (dbnl), <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=beloo3>.

²³⁶ Ibidem, p. 195.

²³⁷ Luc Boeva, ‘Franskiljon, franskiljonisme’, NEVB, deel 1, pp. 1201-1202.

De Vlaamse provincies werden taalkundig ‘*exoglossic areas*’. De officiële taal was een ingevoerde taal en ‘*its few native speakers do not form the majority of the inhabitants in any district or major locality*’.²³⁸ Vermits noch Waals noch Vlaams gebruikt werd in nationale bestuursaangelegenheden, kon het België van het midden van de negentiende eeuw omschreven worden als ‘*all-exoglossic*’. Het feit dat de meerderheid van de bevolking, ongeletterde massa’s die veel Vlaamse of Waalse dialecten spraken, noch politieke rechten noch sociaal-economische macht beschikten, maakte Franse eentaligheid op nationaal niveau, aldus Reginald De Schryver, ‘begrijpelijk en zelfs noodzakelijk’.²³⁹

Dat de Vlaamse letterkundigen hun taal als achtergesteld ervoeren, hadden ze al vroeg aangeklaagd. Zo schreef in 1832 de Gentse historicus en filoloog Philip Blommaert – één van de initiatiefnemers van de petitie van 1840 - zijn *Aenmerkingen over de verwaerloozing der Nederduitsche tael*. Hierin pleitte hij niet alleen voor het herstel van de moedertaal in de Vlaamse gewesten; hij wees er tevens op dat de Vlaamssprekende bevolking de meerderheid uitmaakte in België.²⁴⁰ Dat ze actie zouden ondernemen tegen de verfransing en zich rond de taalbevordering zouden organiseren, had Jan Frans Willems onder meer in 1835 al aangekondigd:

‘Laet u door noodlottige tyden en franschkwelende langennooten niet afschrikken. De tyd nadert waerop onze vlaemsche nationaliteit met meer levendigheid het hoofd gaet opbeuren. Weldra zal ik de gronden leggen tot een verbond van weldenkende vaderlanders’.²⁴¹

Uit zijn visie bleek het normerende onderscheid inzake Belgische patriottische waarde met enerzijds ‘franschkwelenden’ en anderzijds ‘weldenkende vaderlanders’ die zich zouden verenigen met het oog op een heropleving van wat hij een ‘vlaemsche nationaliteit’ noemde. Die moest ‘opgewekt’ worden als kern van de Belgische natie en

²³⁸ Fishman, Ferguson en Das Gupta, *Language problems of developing nations*, p. 71.

²³⁹ Reginald De Schryver, ‘The Belgian Revolution and the Emergence of Belgium’s Biculturalism’, in: Arend Lijphart (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium. The Dynamics of Culturally Divided Society*, Berkeley, Institute of International Studies, 1981, p. 26.

²⁴⁰ Ada Deprez, ‘Blommaert, jonkheer, Philip, M.’, NEVB, deel 1, pp. 515-516.

²⁴¹ Citaat Willems, in, Ada Deprez, ‘Willems, Jan F.’, NEVB, deel 3, p. 3749.

de Belgische staat, 'de ware expressie van de oeroude Belgische volksgeest'.²⁴² Net als voor De Decker was de strijd voor deze 'vlaemsche nationaliteit' onderdeel van de strijd voor een historische Belgische nationaliteit die daardoor 'écht' werd. Zij was 'réelle, fondée en raison et résiste à tout événement'.²⁴³ De politieke nationaliteit was daarentegen slechts 'factice ou de convention, elle n'a rien qui justifie sa création, elle cède à tout vent de diplomatie'.²⁴⁴

Door de inspanningen om tot een eengemaakte spelling te komen, kende de beweging omstreeks 1840 een versnelling in haar ontwikkeling en organisatie. Dit kristalliseerde in de oprichting van een aantal bladen die simultaan de Vlaamse taal en nationaliteit én het Belgische patriottisme wilden promoten. Van belang was de oprichting in Gent van het tweewekelijkse *Kunst- en Letter-blad* door prominente Vlaamsgezinden als Jan-Frans Willems, Ferdinand Snellaert, Prudence Van Duyse, Philippe Blommaert, met de medewerking van Hendrik Conscience en Jan De Laet. Die twee; Antwerpenaren; zouden even later hun eigen blad, *De Noordstar*, lanceren samen met Theodoor Van Ryswyck en Domien Sleenckx, onder leiding van Pieter van Kerckhoven.²⁴⁵ Nog datzelfde jaar publiceerde de Leuvense groep het eerste nummer van *De Middelaer*. Kanunnik Jan David, Hendrik Peters en andere katholieke flaminganten kondigden aan dat het maandblad 'eenparigheid in het spraek- en letterkundige' nastreefde.²⁴⁶

In wat intussen een 'spellingoorlog' genoemd werd die pas in 1844 zou afgesloten worden, kreeg Willems met zijn bij de Hollandse Siegenbeek-spelling aanleunende voorstel tegenwind van katholieke particularistische kringen en zogenaamde 'desrochisten'.²⁴⁷ Sociologisch leefde die weerstand vooral bij

²⁴² Ernst Heinrich Kossman, *De Lage Landen. 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam / Brussel, Elsevier, 1976, p. 119.

²⁴³ De Decker, *Du pétionnement en faveur de la langue flamande*, pp. 38-39.

²⁴⁴ Ibidem, p. 39.

²⁴⁵ *De Noordstar. Tydschrift voor Letteren, Kunsten en Wetenschappen*, verscheen voor het eerst in januari 1840. Het blad zou slechts drie jaargangen bestaan.

²⁴⁶ *De Middelaer*, 1840, p. 1.

²⁴⁷ Jan Des Roches lag omstreeks 1740 aan de basis van de 'Nieuwe Nederduitsche Spraekkonst' die vooral in Brabant in zwang was. Walter Couvreur en Jozef Smeyers, 'Roches, Jan Des', NEVB, deel 3, pp. 2619-2620.

onderwijzers en geestelijken.²⁴⁸ Vanuit de middenpositie waarnaar zijn blad verwees, trachtte kanunnik David zijn gezag in te zetten om het voorstel van zijn vriend Willems aanvaardbaar te maken in de recalcitrante katholieke middens. Dankzij een specifiek Vlaamse spelling wilden die zich afschermen van protestantse lectuur.²⁴⁹ De geestelijke en taalkundige Hendrik Peters, drijvende kracht achter *De Middelaer*, zegde voor een samenwerking met Holland te ijveren maar tegen een ‘gelijkschakeling’: ‘Nee, verre, zeer verre van ons de Vlamingen het Hollands ter aanneming voor te stellen. Reden van godsdienst, van zeden, van reine taal’.²⁵⁰

Het maakte deel uit van een vertoog over Holland als bedreigende externe *andere*, zoals dat ook ten aanzien van Frankrijk werd ingezet. Opmerkelijk was dat deze particularisten daarmee de objectieve bondgenoot zouden worden van een aantal Franstaligen die een wig wilden drijven tussen het ‘Hollands’ en *‘le flamand’*. Maar hoe heikel en aanslepend de spellingkwestie ook was, de Vlaamse beweging bloeide.

Anderzijds voelde ze zich verongelijkt want zowel cultureel (taal) als sociaal (ambtenarenjobs, opwaartse mobiliteit) meende ze zich door de centraal gestuurde verfransing gediscrimineerd. Kenschetsend was de aankondiging bij de lancering van *Kunst- en Letterblad* volgens dewelke het blad zich niet ‘met de staetkunde’ zou bemoeien, ‘ten zy voor zoo verre het de regten onzer Moedertael en het behoud van den Nederlandschen stam’ zou betreffen.²⁵¹

Toen België in 1839 een vredesverdrag afsloot met het Nederland van Willem I, achtte de Gentse tak van de embryonale Vlaamse beweging de politieke conjunctuur geschikt om op een gecoördineerde manier taaleisen te stellen en eindelijk het ‘akelige stilzwijgen’ te doorbreken.²⁵² Een concrete aanleiding vonden de Gentenaars in de

²⁴⁸ Deprez, ‘De taal van de Vlamingen’, p. 106.

²⁴⁹ Lode Wils, *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt*, Leuven, Davidsfonds, 2001, p. 34.

²⁵⁰ Geciteerd in: Lode Wils, *Kanunnik Jan David en de Vlaamse Beweging van zijn tijd*, Leuven, 1956, p. 124.

²⁵¹ *Kunst- en Letterblad*, 1840, Nr. 1, p. 1. Het inleidend artikel is van de hand van hoofdsteller Ferdinand Snellaert.

²⁵² F. Snellaert, ‘Een vertoog aen de Volksvertegenwoordigers’, *Kunst- en Letter-blad*, 1840, Nr. 3, p. 9. De dageraad, na een lange nacht, en het ontwaken maakten deel uit van wat in nationalismestudies de ‘schone slaapster’-theorie wordt genoemd.

weigering van minister de Theux om zijn belofte van de oprichting van een Vlaamse academie voor taal- en letterkunde in te lossen. Op 7 oktober 1839 schreef Ferdinand Snellaert aan zijn Antwerpse strijdgenoot, de chirurg en dichter Jan De Laet: 'Ik geloof dat wij zonder petitie bij onze heeren regeerders niet verre komen zullen. Op de eene of andere wijze zullen wij er op los moeten gaan'.²⁵³

Dat gebeurde met een petitie gericht aan het parlement voor het gebruik van het *Vlaemsch* of *Nederduitsch* in lokale besturen, rechtbanken, in het onderwijs en voor de oprichting van een Vlaamse academie of minstens een Vlaamse afdeling van de Koninklijke academie.²⁵⁴ De keuze voor een petitie kwam niet uit de lucht vallen. Het was een beproefd actiemiddel dat ook ten tijde van de Hollandse dominantie werd aangewend. Tussen november 1828 en mei 1829 werd een eerste petitionnement gelanceerd. Een tweede petitionnement was snel gevolgd: van december 1829 tot februari 1830. Significant was dat in dit laatste verzoekschrift de taalgrievens centraler stonden: klachten tegen het opdringen van het Hollands.²⁵⁵

In 1840 was, zoals zou blijken, de Vlaamse beweging noch het actiemiddel noch de inhoud ervan vergeten. Uiteindelijk werden begin dat jaar niet minder dan vier versies van deze petitie de wereld ingestuurd. Naast de oorspronkelijke Gentse, lanceerde de Leuvense groep een mildere variant en verspreidde de Antwerpse groep een eenvoudige versie voor het platteland en een meer uitgewerkte voor de stad.²⁵⁶ Vermits het al bij al om weinig mensen ging, zei het veel over de heterogeniteit én de

²⁵³ Geciteerd in: Ger Schmook, *Fragment...*, p. 116. Lode Wils, 'Laet, Jan J. de', NEVB, deel 2, pp. 1767-1768.

²⁵⁴ De Gentenaars Filip Blommaert en Ferdinand Snellaert waren de initiatiefnemers van de Gentse petitie met voorkennis van de maatschappij *De Tael is gantsch het Volk*. In 1873 zal Hendrik Conscience in een terugblik Snellaert herinneren als 'de agitator, de corpscommandant'. Ger Schmook, *Fragment uit "Kleine studie naar aanleiding van Jan Frans Willems' Honderdste Sterfdag. Genesis van het Petitionnement van 1840-41"*, Antwerpen, 1946, p. 125.

²⁵⁵ Wils, *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt*, p. 37.

²⁵⁶ De Gentse versie werd gelanceerd in januari 1840 en gepubliceerd in *Kunst- en Letterblad*, 1840, p. 9-10. De Antwerpse teksten verschenen voor het eerst in *De postryder van Antwerpen* op 15 februari 1840 en in *Den Antwerpenaer* van 18 februari 1840. De Leuvense versie werd op 25 februari 1840 gepubliceerd. De Antwerpse stadsversie werd integraal afgedrukt in: Ghislain Lernout, *Het Vlaams petitionnement van 1840 en de reacties van de Belgische pers*, p. 24-27. De plattelandsversie en de Leuvense tekst werden gepubliceerd in: Lode Wils, *Het Vlaams petitionnement van 1840. De bijdragen van Leuven en Antwerpen*, p. 153-155 en p. 146-149.

broosheid van de prille beweging, maar ook over de omzichtigheid die ze aan de dag legde.

De Vlaamse desillusie die na een decennium inspanningen hiermee aan de oppervlakte kwam, leidde niet tot de verhoopte ‘synthese’, maar zou integendeel de Vlaams-Waalse dualiteit tot een antagonisme doen uitgroeien, zoals bleek uit de passages bij Pierre De Decker.²⁵⁷ ‘Syt vrolic, het is gheworden dach’, het motto dat Ferdinand Snellaert liet drukken boven de eerste uitgave van het *Kunst- en Letterblad*, verwees metaforisch naar de revival van de Vlaamse taal, maar echt vrolijk was men na een decennium België niet geworden.²⁵⁸

Broeders

Uit het simultaan streven naar patriottische eenheid en het initiëren van een actie rond de taalgrievens ontstond een spanning die zich zou uiten in een dubbel vertoog over de Waalse *andere*.

Enerzijds wilde de Vlaamse elite geen twijfel laten bestaan over haar Belgische patriottisme en haar wil tot eenheid met de Walen. Of zoals De Decker het zou verwoorden: ‘*Cet avenir gît tout entier dans l’unité. Les Flandres le comprennent.*’ De Gentse initiatiefnemers van het petitionnement beseften dat hun orangistische verleden kon aangewend worden om hen te beschuldigen van het zaaien van verdeeldheid en het verzwakken van België. Ze waren daar zo om bekommerd dat het zelfs hun timing had bepaald. ‘Nu is er vrede, nu zullen de bedoelingen der Vlamingen voor geene verkeerde uitlegging meer vatbaer zyn’, schreef Ferdinand Snellaert in het voorwoord van het vertoogsschrift.²⁵⁹ En in de begeleidende brief bij de Gentse petitie

²⁵⁷ “Heel spoedig ontstond in België het bewustzijn van een Vlaams-Waalse tweeledigheid, dat mettertijd zou verscherpen tot een tegenstelling”, schreef Lode Wils een halve eeuw geleden met betrekking tot het eerste decennium van het Belgische koninkrijk. Lode Wils, *De Vlaamse beweging tot 1914*, Antwerpen, 1955, p. 62.

²⁵⁸ *Kunst- en Letterblad*, 1840, Nr. 1, p. 1.

²⁵⁹ F. Snellaert, ‘Een vertoog aen de Volksvertegenwoordigers’, *Kunst- en Letterblad*, 1840, Nr. 3, p. 9. In datzelfde voorwoord specificieerde Snellaert: “Yverige vrienden van het Vaderland hebben reeds sedert jaren de vraeg geopperd, of men wel wachten mogt van openbare vertoogen te doen, ten voordele der zoo schandelyk verdruckte Moedertael: de bezadigsten, misschien de wysten, oordeelden dat het niet

expliciteerde Philip Blommaert die bedoelingen ten aanzien van de Waalse *andere*: '[dat] wij met onze Waalse broeders in vrede verlangen te leven en elke nationale twist zoeken te vermijden'.²⁶⁰

Twisten of '*dissensions*' vermijden, eenheid, '*justice*', '*parfait équilibre*' waren weerkerende begrippen in dit Vlaamse milderende verzoeken. Walen en Franstaligen werden binnen dat verzoeken zeer vaak 'broeders' genoemd. Deze familiale metafoer benadrukte verwantschap, verstandhouding, gemeenschappelijke verantwoordelijkheid binnen dezelfde 'ouderlijke' staat. De Belgische staat was bevoegd voor twee kinderen en die moesten op gelijke voet behandeld worden: '(...) dat men eindelyk onze tael eerbiedige en handhave zoo als die onzer franschsprekende broeders geëerbiedigd wordt en moet worden'.²⁶¹ Ook bij Jan Frans Willems had de de broedermetafoer een milderende, sussende functie: 'Men moet niet bevreesd zyn dat wy door het herinvoeren van onze tael in het bestuer iets zullen te kort doen aen de verbroedering, welke er tusschen ons en de Walen moet bestaen'.²⁶² In de Gentse petitietekst was dit anticipatief milderend verzoeken, zowel ten aanzien van de 'Waalse broeders' als het centrale gezag, eveneens aanwezig: 'Wy denken dat zy gewilliglyk ons de hand zullen toereiken om de eenheid te herstellen, door den invloed van het vreemde verbroken'.²⁶³

In dit verzoeken werd de 'vreemde', Franse invloed als de hoofdoorzaak van de verbroken eenheid met de vinger gewezen. Frankrijk werd door alle Vlaamse letterkundige kringen gerepresenteerd als de negatieve externe *andere*. Van het land ging niet alleen een annexionistische dreiging uit. De Franse taal was ook en vooral het vehikel voor de introductie en verspreiding van 'volksvreemde' waarden en 'verderf'.²⁶⁴ Volgens de Antwerpse letterheren ging het om 'de dwingelandy eener vreemde tael,

geraedzaam was, zoo lang onze geschillen met Noord-nederland nog onvereffend bleven, de kwestie van de tael als kwestie van nationaliteit te behandelen".

²⁶⁰ Integrale tekst brief in: Ghislain Lernout, Het Vlaams petitionnement van 1840, p. 16.

²⁶¹ Omzendbrief van 26 februari 1840 bij de verspreiding van de Leuvense versie van de petitie. Lode Wils, Het Vlaams petitionnement van 1840..., p. 146.

²⁶² 'De Moedertael in de provincien Antwerpen en Oostvlaenderen', *Kunst- en Letterblad*, 1840, pp. 61-62.

²⁶³ Gentse tekst. 'Aen de Vertegenwoordigers van het Belgisch Volk', *Kunst- en Letterblad*, 1840, nr. 3, p.

9.

²⁶⁴ Voor een overzicht van de representatie van Franse waarden als verderfelijke invloeden, zie: Raf De Bont en Tom Verschaffel (red.), *Het verderf van Parijs*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2004.

die by ons alles bederft en verbastert'.²⁶⁵ De Leuvense katholieke flaminganten hekelden 'het allengskens meer en meer indringen der hedendaegsche fransche literatuur gelyk er geen pestiger pest op aerde is en die niet dan verderf kan stichten in onze vlaemschsprekende gewesten'.²⁶⁶ Hendrik Peters, die in de 'spellingoorlog' ook de protestants-Hollandse kritische, externe *andere* afblokte, liet in *De Middelaer* weten dat de Franse *andere* zo mogelijk nog gevaarlijker was:

'(...) terwyl de huidige fransche literatuur ons dag voor dag met afschuw overstroomt, daer geen hert in de wereld bestand by is. Indien er dan een dyk tegen den stroom des bederfs moet opgeworpen worden, zal die behoefte zich wel honderdmael meer aen onze zuidelyke grenzen doen gevoelen, dan aen de noordzyde'.²⁶⁷

De Antwerpse groep viel eveneens uit naar 'die menigte fransche boeken waerin de godsdienst en de zeden bespot worden, en welke zulken verderfelyken invloed op de belgische jongheid maken'.²⁶⁸ Zelfs de Gentse letterheren – die nochtans niet tot de traditionele katholieke stroming behoorden – klaagden in hun initiële tekst de import van waarden als rationalisme en secularisme aan:

'Dat de Belgische jeugd, weleer zoo godsdienstig toen zy in het vlaemsch werd opgevoed, door den invloed van vreemde denkwyzen en der slechte fransche boeken, waervan ons land overstroomt, zoo litzinnig en ongodsdienstig begint te worden als men by onzen zuidelyken nabuer is'.²⁶⁹

In deze *othering* van de Franse factor traden een aantal significante semantische velden op de voorgrond: 'indringing', 'invasie', 'overstroming', 'dwingelandij' / 'vreemde boeken en denkwijzen', 'slecht', 'lichtzinnigheid', 'ongodsdienstigheid' /

²⁶⁵ Tekst Antwerpse petitie, Lode Wils, *Het Vlaams petitionnement van 1840...* p. 153.

²⁶⁶ Tekst Leuvense petitie, *Idem*, p. 146.

²⁶⁷ *De Middelaer*, 1840-41, p. 37.

²⁶⁸ Tekst Antwerpse petitie, Lode Wils, *Het Vlaams petitionnement van 1840. De bijdragen van Leuven en Antwerpen*, p. 154.

²⁶⁹ Gentse tekst, 'Aen de Vertegenwoordigers van het Belgisch Volk', *Kunst- en Letterblad*, 1840, p. 9.

‘verderf’, ‘bederf’, ‘pest’ en ziekte, ‘verbastering’, ‘bespotting’. Slachtoffer hiervan waren: ‘vlaemschprekende gewesten’, ‘Belgische jeugd’, ‘belgische jongheid’. Pathologisering als bijzondere variant van abnormalisering. De *andere* was ziek en onrein en dreigde ‘ons’ te besmetten. Bij Van Duyse was het Vlaams ‘rein van vreemde smet’.²⁷⁰ Deze pathologisering vormde een belangrijk ingrediënt van deze *othering*-strategie. Indirect dichtte het de jonge mensen in de Vlaamse gewesten een reeks coherentie eigenschappen toe waarover ze *van nature uit* zouden beschikken en die nu in het gedrang werden gebracht: ernstig en godsdienstig (tegenover lichtzinnig en goddeloos), ongerept en authentiek (tegenover verbasterd en verdorven), gezond (tegenover pest en andere ziekten).

Ten aanzien van Fransen en Franstaligen die zich in het noorden kwamen vestigen bediende Jan Frans Willems zich van de militaire metaforiek om het beeld van een ‘invasie’ kracht bij te zetten. Het ging volgens Willems om een ‘*phalange littéraire* (...) *armée gallicane dont le quartier général est à Bruxelles*’.²⁷¹ Door het Brusselse hoofdkwartier als mede-aanstichter van de verfransing én dus taalkundige verdrukking van de Vlaamse gewesten met de vinger te wijzen, ging Willems een stap verder dan De Decker. Bij het Kamerlid stond ‘Brussel’, i.e. het politieke machtscentrum, nog voor de keuze (‘*voulons-nous?*’). Willems zette het topos van de ‘invasie’ of ‘overstroming’ kracht bij: ‘Duizende vreemdelingen in het land gelokt om ons nog meer te verfranschen’.²⁷²

Willems en de Vlaamse letterheren hekelden niet alleen Fransen en Franstaligen, die tot diep in de 19^{de} eeuw ‘Walen’ werden genoemd. Ze kantten zich even scherp tegen verfranste Vlamingen, de zogenaamde franskiljons. Het predicaat ‘Waal’s’ sloeg in alle geval op meer mensen dan de loutere bewoners van de ‘Waal’sse gewesten’. Dus enerzijds bestond ‘Waal’s’ weliswaar als een territoriale afbakening op basis van de taal. Anderzijds, als ook verfransten of franskiljons ‘Walen’ konden zijn,

²⁷⁰ Prudens Van Duyse, *De Nederduitsche Tael*, Geciteerd in: Tömmel, *Nation und Nationalliteratur*, p. 189.

²⁷¹ Jan-Frans Willems, “Petit plaidoyer en faveur de la langue flamande”, *L’Indépendant*, 25 februari 1840, *BVTS*, 496, p. 194-196.

²⁷² Gentse tekst, ‘Aen de Vertegenwoordigers van het Belgisch Volk’, *Kunst- en Letterblad*, 1840, p. 9.

had die afbakening geen duidelijke etnische invulling. Want voor de taalminnaars waren deze franskiljons ‘verbasterden’.

In 1838 had Hendrik Conscience in zijn spraakmakend voorwoord van *De Leeuw van Vlaanderen* de genese van de franskiljons als sociale groep en hun invloed op de ‘verbastering’ van het Belgische noorden in de meest pejoratieve termen beschreven:

‘Die verdrukking voortdurende gaven de Belgen den moed op, de volksgeest verging en van dit oogenblik werd het mogelijk hen door allen vreemden invloed van hun eigenaerdig karakter te doen afwyken. Dit geschiedde ook, men leerde fransch, niet slechts om eene uitheemsche tael te kennen, maer om eene weerde, die het vlaemsch nu niet meer geven kon, te verkrygen; men liet de kleeding der vaderen daer, om den vreemden in alles na te apen, men zwoer de ernstige en ware beleefdheid af, om zich aen de bedriegende politesse en de gemaekte houding der Franschen over te geven; - en op die wyze plaetste zich de Belg voor den vreemden gelyk een leerling voor zynen meester. Wie eenen druppel echt vlaemsch bloed in de aderen heeft zal bekennen dat dit eene schandelyke plaets is, en dat een Volk niet lager zinken kan.’²⁷³

De *othering*-strategie ten aanzien van de franskiljons die hier bij Conscience tot ontwikkeling kwam, voegde nog een aantal eigenschappen toe aan de Vlaamse zelfidentificatie: traditie, ernst en waarachtigheid (tegenover frivoliteit en gekunsteldheid). Maar ook schande en de vernedering voegden elementen toe aan dit zelfbeeld (‘schandelyke plaets’; een volk dat ‘niet lager zinken kan’).

Voor de franskiljons bestond in de Vlaamse beweging niets dan misprijzen. Ze werden gerepresenteerd als verbasterd, goddeloos, zedeloos en laf. In 1842 zou de priester en dramaturg Constant Duvillers er zelfs een volledig ‘hekeldicht’ aan wijden, naar eigen zeggen ‘de vrucht myner verontwaardiging tegen die laffe Vlamingen’.

²⁷³ Hendrik Conscience, *De Leeuw van Vlaanderen of de Slag der Gulden Sporen*, Antwerpen, 1860. Het boek verscheen voor het eerst in 1838.

Duvillers bevestigde: ‘Zy, die hunne moedertael verloochenen, hunne eygen land beschimpen, en der Vaderen godsdienstigen aert en christelyke zeden met vreeemde goddeloosheyd verwisselen’.²⁷⁴

De negatieve *alterificatie* van al wat Frans was met inbegrip van de dreiging van binnenuit door de franskiljons, hielp de homogeniteit binnen het Vlaamsgezinde kamp te versterken. De zelfrepresentatie werd er door *vervlaamst* in de zin dat men een Vlaamse eigenheid representeerde die onlosmakelijk religieus en ruraal was, zoals gebald in dit uittreksel uit de Antwerpse petitietekst: ‘In onze dorpen waer alles vlaemsch is (...) waer wy in de christelyke leering in onze tael onderrigt worden, het zy in de scholen, het zy in de kerken’.²⁷⁵ Niet de welvarende Vlaamse steden uit de middeleeuwen met hun drukke handel en vele buitenlandse bezoekers en inwoners stonden centraal in de zelfrepresentatie van de voornamelijk stedelijke letterheren. Voluit kozen zij voor de identificatie met een als ongeschonden gerepresenteerd ruraal milieu die de stadse Antwerpenaren ook nog met een specifieke petitieversie wilden bezingen en bereiken. Drie decennia vroeger dan aangegeven door Jo Tollebeek of Henk de Smaele stoelde deze Vlaamse zelfrepresentatie op de driespan ‘Vlaams-katholiek-ruraal’.

Tot die bevinding was ook de Duitse sociologe Sieglinde Tömmel gekomen in haar studie over de verhouding tussen literatuur en maatschappij in België tussen 1830 en 1840. De Vlaamse letterheren, concludeerde ze, ontwikkelden een ‘*Denkweise*’ die ‘*sich mühelos verbindet mit den flämischen Konservatismus und dem ethnisch geprägten Nationalismus zu einem Ideenkomplex, der schliesslich das “auserwählte Flandern” propagiert*’.²⁷⁶ Verzet tegen vreemde overheersing en taalvrijheid stonden in het werk van de taalminnaars centraal centraal (*‘Unabhängigkeit von Fremdherrschaft’*).²⁷⁷ Bij

²⁷⁴ C.F.A. Duvillers, *De Fransquiljonnade of dichtproef op de verbasterde Belgen*, Gent, 1842, p. V.

²⁷⁵ Tekst Antwerpse petitie, versie platteland. Lode Wils, *Het Vlaams petitionnement van 1840*, p. 153.

²⁷⁶ Tömmel, *Nation und Nationalliteratur*, p. 211.

²⁷⁷ Tömmel bestudeerde de invulling in zowel de Frans-Belgische als de Vlaamse literatuur van begrippen als vrijheid/liberté, patrie/vaderland, peuple/volk, nation/natie. Tömmel, *Nation und Nationalliteratur*, pp. 211-212.

Lode Wils, *Van Clovis tot Di Rupo*, p. 160.

Consciense waren de onderdrukkers van die vrijheid '*innen und aussen (...) typisch Angehörige anderer Nationen, anderer Sprachen, anderer "Landstriche"*'.²⁷⁸

Egoïsten

In de visie van 'tweevoudige eenheid' hoefde de Vlaamse en Waalse andersheid geen hinderpaal te vormen voor 'verbroedering', als ze maar erkend en gerespecteerd werd. Zoals De Decker het had geformuleerd, moest he samenleven steun op '*un égal respect pour tous les droits, sur un parfait équilibre de tous les intérêts*'. Willems benadrukte dat het daarbij niet alleen om taal, maar ook om zeden en gebruiken ging:

'Vergeefs tracht men te beweren dat de verlangde wet over de tael eene hinderpael zou stellen aen de verbroedering van Walen en Vlamingen. Deze kan onmogelyk tot stand komen door het onderdrukken van vlaemsche zeden en gebruiken'.²⁷⁹

Het zou volstaan, aldus de actievoerende flaminganten, dat de Walen zouden inzien dat hun Vlaamse broeders zich in het nauw bevonden en dat dit de door ieder zo gewenste eenheid op de helling zette. De Antwerpse *Noordstar* zou de vraag ook nog eens 'ronduit' stellen:

'Wy nederduitsche Belgen, vragen rond uit aen onze Waelsche broeders of het hen nog niet genoeg is van in alles boven ons zoo mildelyk bevoordeeld te zyn of het regt is dat de overgroote meerderheid der natie, die, in de openbare lasten verreuit het grootsten aendeel te dragen heeft, in eene vreemde tael en door behulp van persoonen, die haer niet eens verstaen kunnen, hare huishoudelyke zaken te verrigten hebbe, en of het niet billyk en betamelyk is, dat de nederduitsche en de waelsche

²⁷⁸ Tömmel, *ibidem*, p. 189.

²⁷⁹ 'Het Ministerie en de Moedertael', *Kunst- en Letterblad*, 1840, Nr. 15, p. 58. Het artikel is eenvoudigweg getekend 'W.'.

Belgen op eenen en denzelfden voet, zonder eenig onderscheid, geplaetst worden? - Die vraag is niet moeilyk te beantwoorden?²⁸⁰

De taalminnaars bleven beroep doen op het inlevingsvermogen van de 'Waelsche broeders'. Een voorname strategie bestond erin de 'verfransing' te vergelijken met de 'verhollandsing' toen, zo luidde het, de Walen zich in eenzelfde verdrukte positie bevonden.

'Eenen blik op het voorledene, eenen blik op het tegenwoordige slaende zult gy de billykheid van ons verzoek niet ontkennen. Dat de vertgenwoordigers der waelsche gewesten zich slechts herinneren den droevigen indruk welken het invoeren der hollandsche tael in hunne zaken van bestuer op hunne gemoederen gedaen heeft.'²⁸¹

Niet alleen de benarde positie van de Walen onder de Hollandse dominantie werd in herinnering gebracht. Er werd ook verwezen naar de solidariteit die Vlamingen toen oprachten door... mee te petitionneren. Indertijd schoten de Vlamingen de Walen actief te hulp wat nu niet eens gevraagd werd, aldus Willems. Om de goedaardigheid van de Vlamingen in de verf te zetten, verbond hij die met de rurale zelfrepresentatie:

*'Alors que les Wallons jetaient des cris d'effroi à l'aspect de quelques maîtres d'école hollandais (...) maintenant les bons paysans de la Flandre, pétitionnaires pour les Wallons sous le gouvernement des Pays-Bas, demandent-ils que les Wallons pétitionnent à leur tour pour eux ? Non. Cela serait fort raisonnable, sans doute, cela ne se fera pas.'*²⁸²

²⁸⁰ *De Noordstar*, III, deel 1, p. 228.

²⁸¹ Tekst Antwerpse petitie, versie steden. Guy Lernout, 'Het Vlaamse petitionnement van 1840', p. 26.

²⁸² Jan-Frans Willems, 'Petit plaidoyer', BVTs, 496, p. 195.

Willems bagatelliseerde de ‘verhollandsing’ en suggereerde dat wat de Vlamingen nu te verduren kregen van een ander allooi was. Het opdagen van enkele Nederlandse schoolmeesters klonk inderdaad veel minder afschrikwekkend dan de invasie van een ‘*armée gallicane*’. De Walen, zo wist Willems, waren niet in staat dezelfde solidariteit op te brengen als indertijd de Vlamingen hadden tentoon gespreid. De ‘*parfait équilibre*’ van De Decker leek voor Willems niet haalbaar. Het zou al volstaan mochten de Vlamingen recht kunnen doen gelden in hun eigen streek. De Walen waren minder edelmoedig dan de Vlamingen, egoïstischer, concludeerde de vooraanstaande Gentse letterheer.

‘Wy, Vlamingen, beklagen ons echter niet over het onrecht waarmede ons de Walen in *hun* land bejegenen, maer wy verzeilen er ons tegen, zoo die tyranny lot ons wil overslaen, zoo de Walen namenslyk ons willen dwingen om allerlei zaken van bestuer uitsluitelyk in hel fransch te behandelen. Wy denken edelmoediger dan de Walen.’²⁸³

In bovenstaande passage werd het predicaat ‘Walen’ immers nadrukkelijk geterritorialiseerd (‘de Walen in *hun* land’). Vermits bovendien álle Franstaligen *profiteerden* van de verfransing, gingen ook de ‘Waalse broeders’ niet vrijuit binnen de context van uitbuiting en onderdrukking. In de eerste politieke campagne van de Vlaamse beweging zat het *frame* van de onderdrukte meerderheid en van de vernedering gebeiteld. Daders werden afwisselend ‘Walen’ en ‘Franstaligen’ of ‘Franssprekenden’ genoemd:

‘De Franschsprekenden hebben in ons land alle voorregten en voordeelen alleen; terwyl de Vlaemsche burgerstanden, niet tegenstaende zy de groote meerderheid der bevolking uitmaken, gedwongen zyn zich blindelings aen derzelve leiding over te geven,

²⁸³ ‘Het Ministerie en de Moedertael’, *Kunst- en Letterblad*, 1840, Nr. 15, p. 57.

hetgeen een der grootste vernederingen is, welke eene natie kan ondergaen'.²⁸⁴

Het opgeroepen beeld van de vernedering werd versterkt door de zelfrepresentatie als slaven of paria's: 'De kwestie of de tael der Vlamingen als tael van een vry volk of als tael van slaven in België moet behandeld worden, gaet eerstdaegs onder de oogen der Volksvertegenwoordigers worden gebracht', opende het Gentse petitionnement.²⁸⁵ 'Nu zullen zy toch het regt hebben te toonen, dat zy niet willen voor de *Parias* van Europa doorgaen', stond er verderop.²⁸⁶

Die situatie van slaafsheid werd op zijn beurt aangedikt door hem te contrasteren met de historisch heroïsche zelfrepresentaties waarin bloei en trots centraal stonden en waarvoor vaak geput werd uit de geschiedenis van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen, die overigens evenzeer de Belgische identiteit moest schragen.²⁸⁷ Maar verder dan de middeleeuwen werd vaak verwezen naar een goddelijke eeuwigheid of tijdeloosheid. Nog steeds volledig in de geest van het romantisch nationalisme, werden taal en identiteit voorgesteld als transhistorisch: 'gelyk de geschiedenis ons leert dat wy zyn moeten, Vlamingen, Nederduitschers, gelyk God ons geschapen heeft'.²⁸⁸ 'Onze tael is onuytroeibaer. God heeft ze ons tot een pand van nationaliteit gegeven'.²⁸⁹

In dit Vlaamsgezinde verhoog werd met een beschuldigende vinger naar de Franstaligen gewezen, met inbegrip van de bewoners van de Waalse gewesten. Vermits de vraag naar Waals begrip en inleving onbeantwoord bleef, werd die beschuldiging in de loop van de eerste maanden van 1840 versterkt. 'Walen' waren naast 'broeders' ook mensen die profiteerden van de taaltoestand. Ze werden dus vergeleken met of over

²⁸⁴ Gentse tekst, 'Aen de Vertegenwoordigers van het Belgisch Volk', *Kunst- en Letterblad*, 1840, nr. 3, p. 9.

²⁸⁵ Ibidem, p. 9.

²⁸⁶ Ibidem, p. 9.

²⁸⁷ Evert Peeters, *Het labyrint van het verleden. Vrijheid en geweld in de Belgische geschiedschrijving. 1787-1850*, Leuven, 2003, p. 101-102.

²⁸⁸ Gentse tekst, 'Aen de Vertegenwoordigers van het Belgisch Volk', *Kunst- en Letterblad*, 1840, nr. 3, p. 9.

²⁸⁹ 'De Moedertael in de provincien Antwerpen en Oostvlaanderen', *Kunst- en Letterblad*, 1840, p. 62.

dezelfde kam geschoren als de Fransen. ‘Waren er vroeger klagten ontstaen dat vele Hollanders hier te lande in ’t bestuer werden geplæetst, thans zyn het de Walen die deze vervangen’, beschuldigde *Kunst- en Letterblad*.²⁹⁰ Walen en Franstaligen werden in dit vertoog niet van elkaar onderscheiden. Walen waren ook de Franstalige elite, hadden als numerieke minderheid de staatsmacht in handen en stuurden de ‘invasie’ van de Vlaamse gewesten. De populaire Antwerpse dichter Theodoor Van Ryswyck die ook deel uitmaakte van *De Olijftak*, hernam Willems’ beeld van de invasie van de ‘*armée gallicane*’ maar expliciteerde – in tegenstelling tot De Decker – dat de staatsmacht in Waalse handen was:

‘Voor jaren, toen het Waalsch geweld
Het staatsroer kreeg in handen,
Vroeg men verbaasd aan Lei en Scheld:
“Waar zal dat aan gaan landen?
Nu is ’t in Brussel alles Fransch,
En hier begint dezelfde dans”’.²⁹¹

Zowel Franstaligen als geterritorialiseerde Waals ‘broeders’ werden gealteriseerd. Voor Jan Bormans, flamingant en op dat moment hoogleraar klassieke talen in Luik, waren de Walen ‘*trop égoïstes pour s’élever contre un acte d’oppression dont ils n’avaient pas eu eux-mêmes à souffrir*’. Egoïsme, materieel zelfbelang in plaats van empathie ten overstaan van ‘*leurs frères flamands*’ die ditmaal ‘*victimes*’ waren.²⁹² Illustratief was de opname van het gedicht van Prudens Van Duyse, *De Taal is gans het Volk – Aan België* in alle Nederlandstalige nieuwsbladen die het petitionnement actief steunden door onder meer in hun redactielokalen een afschrift van het petitionnement ter ondertekening aan te bieden. De aanhef van dat gedicht luidde:

‘Heft, Belgen, heft de schilden op,

²⁹⁰ ‘De Nederduitsche Tael in zaken van bestuer’, *Kunst- en Letterblad*, 1840, Nr. 2, p. 6. Getekend ‘Ph.B.’ [Philip Blommaert].

²⁹¹ Theodoor Van Rijswijk, ‘Het petitioneren’ (1840), *Politieke refrainen*. Van der Heijden, M.C.A. (red.), *Strevend Vlaanderen. 19-eeuwse teksten in verband met Vlaanderens heropleving*, Utrecht / Antwerpen, 1972, p. 144-145. De bundel *Politieke refrainen* werd in 1844 uitgegeven, het gedicht dateert van 1840.

²⁹² *L’Emancipation*, 17 juni 1840. BVTs, 525, p. 205.

Met vaderlandse harteklop,
Gelijk een enkele man!
Het geldt de dierbare moedertaal,
Haar treffe boei, noch ban
Van Gallobelg, noch Frank, noch Waal.²⁹³

Ook die andere dichter, Prudens van Duyse, liet zich niet onbetuigd in het hekelen van ‘Walen’ en schreef in *Kunst- en Letter-Blad* over volksgebruiken waarbij anti-Waalse spotliederen als deze werden gezongen:

‘Wale, Wale vorte,
Zeven op een sporte,
Zeven op een spelle;
Al de Walen gaen naer d’helle’²⁹⁴

In de Antwerpse petitie viel te lezen dat ‘bij de omwenteling van 1830 de Walen de vrijheid en de overmacht, de Vlamingen de slavernij en de vernedering gevonden hebben’.²⁹⁵ De discursieve tandem slavernij-vernedering werd op het conto van de Walen geschreven. Philip Blommaert wierp de vraag op naar de zin van de Belgische revolutie:

‘De omwenteling van 1830 was onzer tael zeer nadeelig; het fransch werd ons weder opgelegd, niet door onwederstaenbare fransche legers, maer door de Walen, die geen derde deel der Belgische bevolking uitmaken. En thans, na tien jaren, in spyt van herhaelde vertoogen, zyn wy nog door hetzelfde juk onderdrukt!’.²⁹⁶

²⁹³ Ghislain Lernout, *Het Vlaams petitionnement van 1840*, p. 53-54. Florimond van Duyse (ed.), *Bloemlezing uit Prudens van Duyse's gedichten tijdens zijn leven verschenen*, Roeselare, 1889.

²⁹⁴ ‘Volksgebruiken’, *Kunst- en Letter-Blad*, nr. 6, 1840, p. 23.

²⁹⁵ Ghislain Lernout, *Het Vlaams petitionnement van 1840 en de reacties van de Belgische pers*, p. 24-27.

²⁹⁶ ‘De Nederduitsche Tael in zaken van bestuer’, *Kunst- en Letterblad*, nr. 2, 1840, p. 6.

Al van bij het ontstaan van de Vlaamse beweging, bij het afbakenen van de Vlaamse uniciteit, werden verschillen benadrukt, geëssentialiseerd. Bij de lancering van het *Kunst- en Letterblad* in 1840 klonk dat zo:

‘Zoo hoog wy in de geschiedenis kunnen opklimmen, vinden wy ons Vaderland door Duitse volkeren bewoond (...) Gallie’s inwooners van Celtischen oorsprong bogen slaefs den nek by het naderen der Roomsche benden; zij vervormden hunne zeden naer die der verwinners, en vervalschten, by het aenleeren der latynsche tael, in dier voege hunne eigene Spraek dat zy, na eene duizendjarige verwarring, nauwelyks kon geschreven worden. De Vlamingen in tegendeel nauw aen hunne zeden en tael verbonden, droegen slechts morrende het Roomsche juk; zy kropen niet op de wenken hunner beheerschers, en gedoogden niet dat de latynsche spraek op de landstael veld won. Ook is de grens der vlaemsche tael van die tyden af tot op den hedigen dage schier bestendig dezelfde gebleven’.²⁹⁷

De positieve zelfrepresentatie als ‘Vlamingen’ die, zelfs in moeilijke omstandigheden, vasthielden aan hun zeden en aan de ‘vlaemsche tael’, werd onlosmakelijk verbonden met de negatieve representatie van de *andere*, een verschil dat ook *etnisch* ingebed werd. Galliërs van Keltische oorsprong, die het hoofd bogen voor ‘Roomsche benden’ van wie ze de Latijnse taal overnamen, waardoor hun eigen Waals verloederde. Het antagonisme werd *geëssentialiseerd* door de *andere* negatieve *karakterieële* eigenschappen toe te dichten als slaafsheid en willoosheid. Maar ook door de oorsprong van de tweespalt ver weg in de geschiedenis te situeren. De *andere* werd hierdoor *geabnormaliseerd* want de normale toestand – het nulpunt – werd voorgesteld als een door Duitse volkeren bewoond vaderland.

²⁹⁷ ‘De Nederduitsche Tael in zaken van bestuer’, *Kunst- en Letterblad*, 1840, Nr. 1, p. 2. Het betreft het eerste deel van een artikel van de hand van Philip Blommaert.

Het Belgische volk ‘*avanciert zu einem “germanischen Volk”*’, schreef Sieglinde Tömmel en illustreerde dit onder meer door passages bij Prudens Van Duyses De Belgen: ‘De Belg is de eerste in heldenmoed / Der volken, die Germaenje voedt’.²⁹⁸

Toen Jan-Frans Willems in 1840 het initiatief van de petitie verdedigde tegen de Franstalige critici schreef hij over ‘de Duitse nationaliteit, waar wij sedert minstens twintig eeuwen toe behoren’, een Germaanse verwantschap die regelmatig terugkwam in de benaming ‘Nederduitscher’.²⁹⁹

Door de koppeling ‘Belgisch volk-Germaans volk’ eigenden de taalminnaars zich de Belgische exclusiviteit toe en alteriseerden ze de geromaniseerde ‘Waalse broeders’ naar de grens tussen interne en externe *andere*.

Het benadrukken van de verwantschap met het Germaanse moest tevens het argument van de marginaliteit van de ‘Vlaemsche taal’ weerleggen: ‘In acht dagen leest een Vlaming, die zijn taal beheerst, Duits’.³⁰⁰ Ook Willems wees op de etnische verschillen tussen Vlamingen en Walen om de andersheid dieper in te bedden: ‘Twee derde der Belgen zijn van Germaanse oorsprong en spreken Vlaams’.³⁰¹

De immer aanwezige bezorgdheid over de eenheid van België bracht echter enkele Vlaamsgezinden ertoe *tactisch* van mening te verschillen. Zo was voor sommige Vlaamse tenoren elke expliciet contrasterende vergelijking met de Walen, laat staan het ter verantwoording roepen van die Walen, de stap te ver die de eenheid en de samenhang van het frêle Belgische bouwwerk in het gedrang dreigde te brengen. De Leuvenaars verweten Snellaert ten eerste ‘overhaast’ en ‘onbedacht’ tewerk te zijn gegaan, te snel ‘de politieke belangen’ aangesneden te hebben. Maar bovenal, zo schreef de van oorsprong Noord-Nederlandse flamingant Nolet de Brouwere aan Snellaert, was ‘de petitie niet zacht genoeg opgesteld om door de geestelijken

²⁹⁸ Tömmel, *Nation und Nationalliteratur*, pp. 171-172.

²⁹⁹ Jan-Frans Willems, ‘Petit plaidoyer’, *BVTS*, 496, p. 194-196.

³⁰⁰ *Ibidem*.

³⁰¹ Jan-Frans Willems, ‘Petit plaidoyer’, *BVTS*, 496, p. 195.

ondersteund te worden. Gij spreekt te hard tegen de Walen en vergeet dat zij machtig zijn en veel invloed in de kamer uitoefenen'.³⁰²

Hoewel er een brede consensus bestond over de grieven en uiteindelijk ook over het actiemiddel, resulteerde de Leuvense bekommernis – Nolet de Brouwere stond zeer dicht bij kanunnik David – over het discours ten aanzien van de Walen in een eigen petitietekst waarin verwijzingen naar of allusies op de Walen werden vermeden.³⁰³ Het werd een milde variant van het Gentse vertoog waarin het Belgisch patriottisme nóg sterker benadrukt werd. In een verwijzing naar artikel 23 dat de vrijheid van talen toestond, werd geargumenteed dat de huidige taaltoestand niet 'de geest onzer grondwet' kon zijn. Er werd niet alleen een beroep gedaan op de Kamer maar ook 'aen Uwe Majesteit, Sire, die alle de Belgen gelykelyk lief hebt'. Het petitionnement werd omschreven als 'billyke vragen (...) aen den Troon en aen onze wettige Vertegenwoordigers'.³⁰⁴ Op tal van cruciale plaatsen in de tekst was een Franse vertaling toegevoegd, bijvoorbeeld waar de auteurs nog eens benadrukten dat de actie

'niet [is] ingegeven door den geest van partyschap of wederstand (*'l'esprit de parti ou d'opposition'*), maer door de onveranderlyke gekleefdheid aen de tael onzer vaderen, aen die tael welke de vorsten van het voormalig België in hun blyde inkomste zwoeren te zullen handhaven'.³⁰⁵

De eisen bleven onveranderd. Het was deze milde variant, de *démarche* waarmee gepoogd werd geen enkele brug op te blazen en méér dan de onderlinge verschillen tussen Walen en Vlamingen de Belgische gebondenheid te benadrukken, waartoe ook de tekst van Pierre De Decker behoorde '*en faveur de la pétition flamande*'. Het verklaarde meteen ook zijn perspectiefwissel. Maar deze meerstemmigheid binnen de Vlaamse beweging had tactische en geen strategische gronden. Bovendien, zoals Lode Wils opmerkte, dwongen de aanvallen van de tegenstanders de Vlaamse

³⁰² Brief van Jan Nolet de Brouwere van Steeland aan Snellaert, 28 januari, 1840. Geciteerd in: Lode Wils, Het Vlaams petitionnement van 1840, p. 144-145.

³⁰³ De integrale Leuvense tekst is te vinden in: Lode Wils, Het Vlaams petitionnement van 1840, p. 146-149.

³⁰⁴ *Idem*, p. 148-149.

³⁰⁵ *Idem*, p. 148.

beweging tot eenheid.³⁰⁶ En al bij al kon, zoals we bij De Decker zagen, zelfs in dat milde, getemperde vertoog dat ‘niet schreeuwde tegen de Walen’ het verhaal van een diep antagonisme, een onrechtvaardigheid, blootgelegd worden.

De ‘Waalse broeder’ op wie als gelijke beroep gedaan werd en van wie empathie gevraagd werd om in een gelijkwaardige ‘*één plus één*’-formule – de enige mogelijke formule – België *samen te maken*, was ook van nature een ‘semi-Belg’ die uit materieel eigenbelang de eenheid van het land op het spel zette en de Vlamingen onderdrukte. De eenheid van België en hoe die kon gerealiseerd worden was het grote verhaal waarop de hele legitimiteit van de Vlaamse beweging steunde, een beweging die sprak vanuit een positie van onderdrukking, lijden en vernedering, hoewel ze in de meerderheid was en het wezen van de Belgische natie zegde uit te maken.

Twee inversies

Het pleidooi van volksvertegenwoordiger Pierre De Decker was aan Waalse zijde niet in dovenmansoren gevallen. De *Gazette de Liège* publiceerde een omstandig antwoord waaruit de volgende passage:

‘Cette pétition a paru aux pétitionnaires chose fort naturelle; mais s’ils l’avaient envisagée du point de vue wallon, ils en auraient bientôt reconnu l’iniquité ; s’ils l’avaient examinée du point de vue belge, ils auraient bientôt senti quelles conséquences désastreuses peuvent en résulter pour le pays. Leur demande est inique, car du moment où elle sera passée dans l’ordre des faits, la législature aura déclaré que les Wallons seront exclus de l’administration et de la magistrature en Flandres. Où sont les Wallons qui possèdent le flamand? Comptez-les, et vous direz combien le nombre en est minime. Et tandis que les Wallons se verront frappés d’incapacité dans les provinces flamandes, les Flamands, qui eux connaissent le français, continueront à jouir de tous leurs droits dans les provinces wallonnes, à faire partie des différentes

³⁰⁶ Lode wils, Het Vlaams petitonnement van 1840, p.145.

administrations, à siéger dans nos tribunaux, et ces messieurs sont en bon nombre, ce dont nous ne nous plaignons pas. Les provinces wallonnes souffriront-elles une répartition aussi inégale? Non, sans doute. Animées par un sentiment de représailles devenu justice, elles demanderont à leur tour que les Flamands soient repoussés de nos provinces ; et lorsque cette seconde exclusion aura été prononcée, un nouveau fait sera accompli, c'est-à-dire la séparation des deux parties du royaume, l'anéantissement de la nationalité belge'.³⁰⁷

De *Gazette de Liège* die driemaal per week verscheen, was pas voor het eerst op 4 april 1840 van de persen gerold. Initiatiefnemer was de Luikse bisschop Corneille Van Bommel, die zich door de nochtans ook katholieke *Courrier de la Meuse* tekort gedaan voelde.³⁰⁸ De *Gazette* wond geen doekjes over haar levensbeschouwelijke strekking. De bisschop stond openlijk vermeld als stichter en voornaamste aandeelhouder. Het blad deelde met De Decker zijn Belgisch patriottisme en zijn steun aan het unionisme. Elke polemiek met de Luikse en andere liberalen diende vermeden te worden.³⁰⁹ In het *Programme* dat de stichters van de *Gazette* opstelden, prees men journalistieke soberheid en gematigdheid. De feiten hoorden voor zich te spreken volgens het adagium '*Riche de faits, sobre de réflexions*'.

De liberalen maakten zich echter zowel vrolijk over de splitsing in de Luikse katholieke pers als over het beroep van de man die ze smalend '*homme de lettres*' noemden en die het blad zou leiden.³¹⁰ Die hoofdredacteur was Joseph Demarteau, een jonge Luikse postbeambte die voor de *Courrier* had geschreven en een goede indruk op

³⁰⁷ Integraal afgedrukt in: *Suite aux Lettres pour servir de matériaux à l'histoire de deux introductions du système linguistique néerlandais en Belgique*, Bruxelles, 1841, p. 34. Deze publicatie bevat een bundeling brieven en teksten omtrent het petitionnement en de spellingoorlog.

³⁰⁸ André Cordewiener, *Étude de la presse liégeoise de 1830 à 1850 et répertoire général*, Louvain / Paris, Nauwelaerts, 1972, pp. 26-27. Medestichters waren de edellieden Eugène de Méan en Emile d'Oultremont. Ibidem, p. 236. Lernout merkte op dat het driemaal per week verschijnen hoogst ongebruikelijk was voor een Franstalig blad. Volgens Cordewiener had dit uitsluitend te maken met een gebrek aan fondsen om een dagblad meteen een dagblad op te starten. In december 1840 zou de *Courrier* ermee stoppen en vanaf 1 januari 1841 werd de *Gazette* inderdaad een dagblad. Cordewieder, *Étude de la presse liégeoise*, p. 31 en 38-42. Lernout, Het Vlaams petitionnement van 1840, p. 51.

³⁰⁹ Els Witte schrijft dat de 'levensbeschouwelijke dichotomie' zich vanaf de jaren 1840 zal doorzetten. Els Witte, *De constructie van België*, p. 173.

³¹⁰ *L'Espoir*, 2 april 1840. Cordewieder, *Étude de la presse liégeoise*, p. 32-34.

de bisschop had gemaakt. Wellicht schreef hij de niet ondertekende repliek op De Decker, politiek en ideologisch een bondgenoot. Het kan, net als de invloed van het *Programme* van het blad, verklaren waarom de *Gazette* haar reactie opende met de mededeling dat ze noch het patriotisme van De Decker noch dat van de actievoerders in twijfel trok: *'D'abord nous plaçons hors du débat, comme ne pouvant faire l'objet d'une contestation, et le patriotisme des pétitionnants, et le patriotisme de l'écrivain que nous nous proposons de combattre'*.³¹

In het tekstfragment onderscheidde de auteur drie standpunten (*'points de vue'*) van waaruit de petitie kon beoordeeld worden. De eerste was die van de actievoerders (*'pétitionnaires'*), de derde persoon meervoud (*'ils'*). Vanuit hun perspectief, gaf de auteur toe, leek de actie een vanzelfsprekendheid (*'chose fort naturelle'*). Vanuit het tweede perspectief, het Waalse (*'le point de vue wallon'*) ging het echter om een onbillijkheid, een onrechtvaardigheid (*'iniquité'*). Vanuit het derde perspectief, het Belgische (*'point de vue belge'*), zouden de gevolgen van de actie mogelijks rampzalig zijn (*'conséquences désastreuses'*).

Vermits de Vlaamse actievoerders hadden nagelaten de zaak vanuit het tweede en derde perspectief te bekijken, waren ze zelfzuchtig, luidde het. Ze hadden louter en alleen vanuit hun eigen belangen geoordeeld. Het ontbrak hen aan enig begrip of empathie met de Walen. De belangen van België werden, nog steeds volgens de redenering van de auteur, ondergeschikt gemaakt aan de Vlaamse.

Dat gezichtspunt vormde het spiegelbeeld van wat de Vlaamse beweging de Walen verweet: een gebrek aan empathie, een zelfzuchtigheid ten aanzien van de 'broeders'; het op de helling zetten van de eenheid van het land.

De Vlaamse eisen waren – volgens de auteur - onrechtvaardig want, eenmaal wettelijk van toepassing, zouden ze neerkomen op een 'uitsluiting' (*'exclusion'*) van de Walen uit het bestuur en de magistratuur *'en Flandres'*. Ook hier deed zich een inversie voor. Vanuit het oogpunt van de Vlaamsgezinden waren het net de Vlamingen die

³¹ Suite aux Lettres..., p. 33.

‘uitgesloten’ en benadeeld werden omdat het Frans als enige bestuurstaal gold in een streek waar de mensen ‘Vlaams’ spraken. Dat laatste ontkende Dumarteau niet.

De gebieden waarin die besturen en magistraturen gelegen waren en waar ‘*le flamand*’ (Vlaams) gesproken werd, noemde hij ‘*Flandres*, een geografische en taalkundige afbakening. Naast ‘*Flandres*’ gebruikte de auteur, net als De Decker, ook de benaming ‘*les provinces flamandes*’, met als equivalent ‘*les provinces wallonnes*’. Maar een substantivering voor die Waalse provincies, bestond nog niet, zoals we ook al bij De Decker zagen. Het predicaat ‘*Wallons*’ omvatte de Franssprekenden. Dat waren de bewoners van de Franssprekende provincies Namen, Henegouwen, Luik, een deel van Brabant, maar ook de unilinguïstische Franstaligen in ‘*les Flandres*’. Vlamingen kenden, aldus de auteur, Frans, maar omgekeerd was dat niet of nauwelijks het geval. Daar lag de oorzaak van de ‘uitsluiting’. Als de Vlaamse beweging haar zin kreeg, zou Vlaamsonkundigheid belemmeren dat Walen in Vlaanderen ambtenarenposten konden bezetten. Daarentegen zou het Vlamingen in de Waalse provincies vrije baan geven, te meer daar ze ook nog talrijk bleken te zijn.

Dit laatste leek een allusie op de voor de Vlaamse provincies meer gunstige demografische evolutie. Hier ontblootte de auteur zijn eigen positie. Over het gegeven dat die Vlamingen in grote getale waren (*‘en bon nombre’*), klaagden ‘wij’ niet (*‘ce dont nous ne nous plaignons pas’*). De tweetaligheid van de Vlamingen zou maken dat ze kwamen zetelen in ‘onze’ rechtbanken (*‘à siéger dans nos tribunaux’*).

De kwestie van de numerieke meerderheid, in het Vlaamse vertoog een hoofdpunt om aan te tonen dat men onderdrukt en vernederd werd door een minderheid, kreeg hier een andere invulling. Dat ‘we’ er niet over klaagden, suggereerde dat er in principe wel aanleiding toe kón zijn. Zoals: een Vlaamse meerderheid die haar overmacht aanwendde om een kleiner geheel binnen te dringen en te gaan domineren.

De Vlaamse beweging (*‘les pétitionnaires’*) was in deze passage de kritische *andere* die de positie en de eigenheid van de ‘Waalse provincies’ op de helling zette. Zij

creëerde de kritische situatie door de petitie te lanceren en haar eisen te stellen. Haar handelen werd steeds in actieve zinnen weergegeven.

De actieve en kritische *andere* werd doorheen het betoog geëxtrapoleerd van de loutere Vlaamse beweging (die de petitie lanceerde en niet vanuit het Waalse gezichtspunt oordeelde) naar '*les flamands*', de Vlamingen die Frans spraken, hun volledige rechten bleven genieten (*'les Flamands, qui eux connaissent le français, continueront à jouir de tous leurs droits dans les provinces wallonnes'*).

Deze *othering* representeerde de Walen en de Waalse provincies als aangevallen, bedreigd. Hun toestand werd uitgedrukt in passieve constructies als '*les Wallons seront exclus*' en '*les Wallons se verront frappés d'incapacité*'. In de actievere zinnen werd dan weer op ondergaan en lijden gewezen: '*les provinces wallonnes souffriront*' of op eigenschappen die ze... niet bezaten '*Où sont les Wallons qui possèdent le flamand?*'. Maar aan het slot van de passage deed zich een inversie voor. De Walen zouden reageren op hun onderdrukking, waarop de Waalse factor actief werd en de Vlaamse passief: '*Animées par un sentiment de représailles devenu justice, elles demanderont à leur tour que les Flamands soient repoussés de nos provinces*'.

De Waalse provincies zouden een '*répartition aussi inégale*' niet dulden. De Walen hadden een stok achter de deur. Ze zouden vergeldingsmaatregelen treffen, ingrepen die de onrechtvaardigheid opheften (*'représailles devenu justice'*). Op hun beurt zouden ze eisen dat de Vlamingen uit '*nos provinces*' zouden verwijderd worden. De auteur beklemtoonde dat het om een vergelding, het herstel van een onrecht, ging door te spreken van een '*seconde exclusion*', na de eerste, de uitsluiting van Walen uit '*les Flandres*'. Het ging om een soort van zelfverdediging, maar toch: oog om oog, tand om tand.

Het ging vooral over een legitimering van de eigen positie en niet zo zeer over een reëel dreigement. Het gevolg ervan zou immers de scheiding van de twee delen van het koninkrijk zijn; het Vlaamse en het Waalse deel. Een dergelijke scheiding had

voor de auteur immers een onafwendbaar gevolg: de vernietiging van de Belgische nationaliteit.

Net zo min als de *'guerre civile interminable'* die De Decker aanhaalde, kon niemand dit doemscenario wensen. Beide vertogen rustten op dezelfde *common sense*: de eenheid van België. Opmerkelijk was ook dat beiden de Vlaamse en Waalse componenten, de 'wij' en de 'zij' *en bloc* afbakenden, homogeniseerden en tegenover elkaar plaatsten in een geproblematiseerde en gespannen verhouding. Maar de dader-slachtoffer-verhouding was nu omgekeerd. Dat was des te opmerkelijker omdat *La Gazette de Liège* een gematigde stem was die reageerde op een unionistische medestander. Niet zonder hoffelijkheid herhaalde de auteur in de slotparagraaf van zijn artikel het Waalse standpunt, met ditmaal een prominente *'nous'*. De eisen van de *'pétitionnaires'* waren ongegrond en buitensporig (*'prétentions absolues'*), onrechtvaardig ten aanzien van de Walen en rampzalig voor België.

*'Sans chercher à faire acte de mépris ou d'ingratitude envers la langue flamande, nous nous sommes rangés parmi les adversaires du pétitionnement, parce que la situation des Flandres est loin d'exiger les prétentions absolues des pétitionnaires, parce que ces prétentions sont iniques par rapport aux Wallons, désastreuses par rapport au pays'*³¹²

De ferme afwijzing werd voorafgegaan, maar ook bekrachtigd door een *'displaying tolerance'*-strategie: met misprijzen had het niks te maken.

In zijn slotzin brak Joseph Demarteau, de postbeambte die hoofdredacteur was geworden, een lans voor het Waalse alternatief, de status quo zoals in artikel 23 van de grondwet voorzien: taalvrijheid. Tegenover die vrijheid, plaatste de Vlaamse beweging dwang, stelde hij: het opleggen van een taal.

³¹² *Suite aux Lettres*, p. 38.

*'La liberté du langage, voilà ce que nous voulons maintenir; une langue imposée, voilà ce que veut établir le pétitionnement en faveur de la langue flamande.'*³¹³

Eens te meer deed zich hier een inversie voor. Voor De Decker lag de dwang in het herinvoeren of herstellen (*'rétablir'*) van een eenheidstaal. Voor Dumarteau bestond de dwang uit het doorbreken van het Franstalige monopolie dat gehandhaafd (*'maintenir'*) moest worden. De hoffelijke toon maskeerde enigszins de radicaliteit van de geschetste Vlaams-Waalse tweedeling.

Polemiek

Toen eind 1839, begin 1840 Ferdinand Snellaert en de zijnen aan de petitie werkten en ze lanceerden, bestond de *Gazette de Liège* nog niet. De hoffelijke toon van de *Gazette* en vooral de inclusieve houding ten aanzien van de Vlaamsgezinden, van wie de Belgische vaderlandsliefde niet in vraag gesteld werd, was echter niet de hoofdtoon in de Waalse en Franstalige reacties. De meeste Franstalige media opteerden er aanvankelijk voor het Vlaamse petitionnement te negeren. Maar van zodra de campagne enige omvang aannam, bleek deze strategie van *silencing* onhoudbaar.

Op een aantal uitzonderingen na, waren de Franstalige en Waalse reacties negatief. Die uitzonderingen bestonden uit in het Frans uitgegeven bladen in Vlaanderen die openlijk en enthousiast de actie ondersteunden. Hun positie binnen de Franstalige media was echter excentriek en ze konden zeker niet tot de *Frans- of Waalsgezinde* pers gerekend worden. Zo was er de zeer orangistische *Messenger de Gand* onder leiding van de Gentse journalist Pierre Lebrocquy.³¹⁴ De *Messenger* was openlijk antiklerikaal en ging, volgens Ghislain Lernout, door als 'tolk van de Gentse vrijmetselaars'.³¹⁵ Het blad keerde zich tegen alles wat Belgisch was. In schrille

³¹³ *Suite aux Lettres*, p. 38.

³¹⁴ Edmond Voordeckers en Luc François, 'Lebrocquy, Pierre', NEVB, deel 2, pp. 1809-1810.

³¹⁵ Guy Lernout, Het Vlaams petitionnement van 1840, p. 46.

tegenstelling tot wat de initiatiefnemers van de petitie beoogden, zag Lebrocquy in het petitionnement wellicht een wapen om België te verzwakken en te verdelen.

Nog zo'n buitenbeetje met een eigen agenda was het Frans-Duitse *Die Freie Presse* dat streefde naar uitbreiding van de Duitse invloed in België. De etnische invulling van de andersheid door de Vlaamse actievoerders, waarbij de Germaanse stam van de Vlamingen beklemtoond werd, moet dit blad als muziek in de oren geklonken hebben. Het beloofde '*l'appui de l'Europe germanique et de l'Allemagne en particulier*'.³¹⁶ Dit pangermanisme zou vanaf 1845 verspreid worden via een tijdschrift als *De Broederhand*. Het blad onder leiding van de Duitse filoloog Johann W. Wolf, wilde de afkeer van de Franse negatieve *andere* laten overlopen in een aansluiten bij de Duitse positieve *andere*:

'Ondanks eene geheel fransche opvoeding, begint men te verstaan dat Vrankryk even soo vyandig tegen ons volksbestaan is en blyven sal, als Duitschland er sich gunstig en genegen voor betoont'.³¹⁷

Het orangisme van zijn kant, beleefde rond 1840 z'n laatste stuiptrekkingen en een jaar later zou Lebrocquy de journalistiek verlaten en zich op de taalkunde toespitsen.³¹⁸

De petitie kon daarnaast ook op de goedkeuring rekenen van het Gentse *Journal des Flandres* en van de *Journal d'Anvers*, Franstalige publicaties die de volledige tekst van het petitionnement afdrukten en zich lieten opmerken als de Franstalige steunpunten van de Vlaamse actie.³¹⁹

³¹⁶ Guy Lernout, Het Vlaams petitionnement van 1840, p. 41-52 en p. 55-56.

³¹⁷ *De Broederhand*, 1845, p. 4. Voor deze strategie van 'germanisering' als antwoord op de 'verfransing' zie ook de tekstenbundel die een decennium later door Pierre Vermeire werd uitgegeven, *Le Germanisme ou Renaissance Flamande*, Germann, Sint-Niklaas, 1859.

³¹⁸ In zijn in 1842 uitgegeven *Souvenirs d'un ex-journaliste* zou hij zijn vroegere medestanders scherp aanvallen en onder meer bezwarende onthullingen doen over financiële ondersteuning van het Genste orangisme door Willem I. Edmond Voordeckers en Luc François, 'Lebrocquy, Pierre', NEVB, deel 2, pp. 1809-1810.

³¹⁹ Wils, Het Vlaams petitionnement van 1840. De bijdragen van Leuven en Antwerpen, pp. 143-155.

Voor het gros van Franstalige stemmen lagen de zaken geheel anders. Met enige militaire metafoer die alludeerde op twee tegenover elkaar staande vijandige kampen, meldde het *Kunst- en Letterblad* dat de publicaties die ‘in het Walen-kwartier verschynen, (in) vuer en vlam tegen het vertoogschryft uitbraken’.³²⁰

Dat ‘Walen-kwartier’ moest breed geïnterpreteerd worden. Unionisten, invloedrijke katholieke en liberale politici, maar ook Franse journalisten en Waalse gezagsdragers ontpopten zich tot virulente tegenstanders van ‘*les flamingants*’ en haalden zwaar uit naar de petitie en haar initiatiefnemers. Het predicaat ‘flamingant’ begon vanaf die periode door de Franstaligen gebruikt te worden als pejoratief synoniem voor de Vlaamsgezinde.³²¹ De geadresseerden daarentegen zouden het zich later, maar niet in de polemieken van 1840, als een erenaam toe-eigenen.³²² Binnen dit ‘Walen-kwartier’ deelden de verschillende componenten niet alleen hun aversie voor het ‘flamingantisme’. Ten gronde deelden ze dezelfde politieke en materiële belangen. Een veralgemeende verfransing van België vergemakkelijktte zowel de Waalse sociale mobiliteit in Brussel als in de Vlaamse lokale overheden (wat door de Vlaamse literatoren metaforisch als ‘invasie’ gerepresenteerd werd). Enkel deze verfransing kon de jonge natiestaat homogeniseren en stabiliseren, klonk het. Deze doelmatige verbondhenheid versterkte het feit dat, vooral door de Vlaamse actievoerders, de adjectieven ‘Franstalig’ en ‘Waals’ door en voor elkaar werden gebruikt.³²³ Hun strategie, die erop gericht was empathie te verwerven aan Waalse kant, sloeg niet aan. In de polemieken die ontstond, trachtten de tegenstanders van de petitie, Franstaligen, Walen en Fransen, de actie te *delegitimeren*.

Die polemieken was fel en sterk interdiscursief met de Vlaamsgezinde bijdragen waaraan tal van kopstukken deelnamen en waarbij tijdschriften representatief geachte

³²⁰ *Kunst- en Letterblad*, 1840, Nr. 6, p. 24. De rubriek ‘Mengelingen’ bevatte korte nieuwsjes en gaf een overzicht van de petitiecampagne, de reacties en hekelde de tegenkanting van gouverneurs als Rogier in Antwerpen en bepaalde gemeenteraden.

³²¹ Marcel Boey en Pieter van Hees, ‘Flamingant’, NEVB, deel 1, p. 1156-157.

³²² In de materialen van de Vlaamse beweging van 1840 komt de term geen enkele maal voor als naam voor de eigen beweging. Zowel Ger Schmook als Ghislain Lernout gebruiken de term veelvuldig retroactief als substantief voor de Vlaamse beweging van toen en als adjectief: ‘flamingantische beweging’, ‘flamingantische eisen’, etc.

³²³ Zie Nolet de Brouwere’s eerder geciteerde vermaning dat ‘de Walen veel invloed hadden in Brussel’.

artikels overnamen. Zo publiceerde in februari 1840 de van geboorte Maastrichtse publicist en dichter, maar ook militair auditeur van Luik, Théodore Weustenraad in het Luikse liberaal-unionistische blad *Le Politique* een polemisch artikel tegen het petitionnement met de veelzeggende titel *D'une prétention nouvelle*.³²⁴ Het Brusselse dagblad *L'Indépendant* nam het artikel op 16 februari over met de nadrukkelijke vermelding het eens te zijn met de inhoud. Kanunnik Jan David contacteerde Jan-Frans Willems met de vraag er een repliek op te schrijven. Intussen bleef *L'Indépendant* zich tot hardnekkig bestrijder van de petitie profileren met artikels van één van haar redacteurs, de Fransman Robin. Diens stukken werden eveneens door gelijkgestemde publicaties overgenomen. Op 17 februari 1840 nam *L'Indépendant* opnieuw een polemisch artikel tegen het petitionnement op. Auteur was de conservator van de Koninklijke Bibliotheek van België, baron Frederick de Reiffenberg. De titel luidde: *Petit plaidoyer en faveur de cette pauvre langue française*. Willems' repliek werd dan gepubliceerd in *L'Indépendant* van 25 februari 1840 onder de titel *Petit plaidoyer en faveur de la langue flamande* en meteen overgenomen door de *Messenger de Gand*, de *Journal des Flandres*, de *Journal d'Anvers* en op 6 maart 1840 in vertaling door de *Gazette van Gend* als *Kleine pleiting ten voordele der Vlamse taal*.³²⁵

Antimodern

In de delegitimatie van de Vlaamse actie die ze nastreefde ontwikkelde het Franstalige/Waalse discours twee grote strategieën.

Een eerste strategie bestond erin te ontkennen dat het 'Vlaemsch' een cultuurtaal zou kunnen zijn of worden. Van '*displaying tolerance*' of enige milderende aanpak was hier geen sprake. Het is dus zeer plausibel dat toen Dumarteau schreef dat het niet zijn doel was de Vlaamse taal te misprijzen, hij interdiscursief ageerde op deze dominante 'Waalse' strategie. Baron Reiffenberg maakte daarentegen van de '*mépris*' het speerpunt van zijn betoog. In plaats van om een taal, ging het volgens hem over

³²⁴ Over *Le Politique* en Théodore Weustenraad, zie: Cordewiener, *Étude de la presse liégeoise*, pp. 68-73.

³²⁵ Lernout, *Het Vlaams petitionnement van 1840*, pp. 57-58.

*'abominables dialectes qu'on parle dans les villes et dans les campagnes de la Flandre (et qui) sont vulgaires, anti-euphoniques et chargés de tous les débris sans nom que le contact du français y charrie tous le jours.'*³²⁶

Deze misprijzende ontkenning werd onderbouwd met het argument dat *le flamand* over geen eengemaakte spelling beschikte:

*'A l'heure qu'il est, on se querelle encore pour savoir comment on écrira la langue flamande. Et c'est cependant en faveur de cet idiôme inculte, sans fixité, sans principes, qu'on revendique les mêmes droits et les mêmes privilèges que pour la langue française ?'*³²⁷

Als bewijs van de inferioriteit van het 'Vlaemsch' werd spottend aangevoerd dat het geen toeval was dat de flaminganten hun grieven in het Frans verwoordden: *'Les érudits flamands qui écrivent en français pour nous prouver que le flamand est la langue nationale des Belges.'*³²⁸ Die 'taal' was overigens gedoemd om te verdwijnen: *'Nous le répétons encore: oui, la langue flamande doit mourir, mais de sa belle mort, par la suite des temps, sans oppression.'*³²⁹

Die zekerheid had de francofone polemist op basis van een darwiniaanse-spenceriaanse fataliteit avant la lettre: *'Quand deux langues sont en présence, à moins que toutes deux puissent des forces égales dans une puissante littérature, il faut que l'une soit envahissante, l'autre opprimée, il doit toujours venir un moment où l'une absorbera l'autre.'*³³⁰ De auteur ging hier graag op door.

³²⁶ E.R. (de Reiffenberg), 'Petit Plaidoyer en faveur de cette pauvre langue française', *L'Indépendant*, 48, 17 februari 1840, BVTS, 492, p. 192.

³²⁷ 'Une pétition nouvelle', *Le Politique*, overgenomen door *L'Indépendant*, 47, 16 februari 1840. BVTS, 491, pp. 191-192.

³²⁸ E.R., 'Réponse au défenseurs de la pétition', *L'Indépendant*, 2 maart 1840, BVTS, 492, p. 193.

³²⁹ *Idem*, p. 197-199.

³³⁰ *Idem*, p. 193. Herbert Spencer formuleerde voor het eerst zijn theorie van 'the survival of the fittest' in zijn in 1864 gepubliceerde boek, *The Principles of Biology*. Charles Darwin zou de term in 1869 van Spencer overnemen.

*'La langue flamande, comme langue politique, comme langue littéraire, doit périr... la langue française, qui ne connaît ni limites politiques ni barrières de douane, qui n'a point de charte qui la contrôle, qui gouverne despotiquement le monde, qui est conquérante de sa nature, anéantira la langue flamande par voie d'absorption et par la raison du plus fort qui est toujours la meilleur; parce que les gros poissons mangent les petits.'*³³¹

Het inroepen van een natuurlijke selectie bleek geen geïsoleerd argument. De Franse polemist Robin schonk één van zijn artikels de titel *Le Flamand condamné à mourir*.³³²

Niet alleen de taal was inferieur of achterlijk. In een aantal Franstalige reacties werd deze negatieve kwalificatie geëxtrapoleerd naar de achterlijkheid van de regio... en van de mensen die haar bewoonden. Verontwaardigd citeerde het *Kunst- en Letterblad de Gazette de Mons*, die zich tegen de vertoogschriften verzette en het goed vond dat de Vlamingen verstoten werden omdat zij minder verstand en minder capaciteiten bezaten.³³³

Niet elke Waalse of Franstalige stem poneerde deze gedachte zo raciaal expliciet als de *Gazette de Mons*, maar de harde grens die getrokken werd, was die tussen een beschaafd zuiden en een achterlijk, onderontwikkeld, zelfs barbaars noorden. In deze representatie van de *andere* hadden de Vlaamse gewesten dringend nood aan beschaving. Enkel een grondige en onomkeerbare verfransing kon dat verwezenlijken. Frans als officiële taal was een goede keuze die door de regering moest doorgezet worden: *'Il faut qu'il cherche à la répandre partout; car elle est le plus puissant véhicule de la civilisation moderne'*.³³⁴ Voor de katholieke edelman en voormalig volksvertegenwoordiger Louis-François Robiano de Borsbeek was dit de toetssteen van

³³¹ E.R., 'Réponse aux défenseurs de la langue flamande', *L'Indépendant*, 62, 2 maart 1840, BVTS, 498, p. 198.

³³² *Messenger de Gand*, 28 februari 1840. BVTS, 494, p. 194.

³³³ Geciteerd in de rubriek 'Mengelingen', *Kunst- en Letterblad*, nr. 6, 1840, p. 43.

³³⁴ 'Une pétition nouvelle', *Le Politique*, overgenomen door *L'Indépendant*, 47, 16 februari 1840. BVTS, 491, p. 191-192.

het Belgisch patriottisme, waarbij hij beklemtoonde dat dit voor ‘ons, Belgen’ een uitgemaakte zaak was:

‘Pour nous Belges, l’unité nationale, l’union nationale, le progrès intellectuel, les sciences, la littérature, les arts, l’urbanité, les bonnes manières, les moyens de communiquer avec d’autres peuples, le moyen de ne pas être inférieur aux autres nations, la simplification des affaires déjà si compliquées, tout cela, pour nous Belges, est lié intimement à l’extension et à la connaissance parfaite du français. Il sera même facile de prouver que notre nationalité et même la religion sont fortement intéressées aux progrès du français.’³³⁵

Door herhaaldelijk de eerste persoon meervoud te gebruiken én te benadrukken, gekoppeld aan het predicaat ‘Belgen’ liet de Franstalige edelman er geen twijfel over bestaan dat nationale eenheid, beschaving en vooruitgang onlosmakelijk verbonden waren met de veralgemening van de Franse taal.

De *common sense* rond de eenheid had, zoals in de *Gazette de Liège*, een andere invulling dan de Vlaamse. Vermits de eenheid van taal de eenheid van het land schraagde, kon eentaligheid geen probleem zijn en bestond er geen behoefte om als francofoon Vlaams te leren spreken. Demarteau schreef dat weinige Walen het konden (*‘Où sont les Wallons qui possèdent le flamand? Comptez-les, et vous direz combien le nombre en est minime’*). Reiffenberg suggereerde dat ze het vertikten (*‘Jamais, au grand jamais un Wallon ne parlera flamand; vous le feriez plutôt parler Chinois.’*)³³⁶

Maar de passage van Robiano ondersteunde een bijkomend fundamenteel vertoog, dat van de identificatie met en dringende noodzaak van moderniteit, de

³³⁵ Louis-François comte de Robiano de Borsbeek, ‘Sur les pétitions en faveur du Flamand’, in: *Suite aux Lettres pour servir de matériaux à l’histoire de deux introductions du système linguistique néerlandais en Belgique*, Bruxelles, 1841, pp. 1-3.

³³⁶ E.R., *Petit Plaidoyer...*, p. 193. De Belgische filosoof Philippe Van Parijs noemt deze neerbuigende ingesteldheid waarbij instromers van een sterkere cultuurtaal de plaatselijke taal weigeren te spreken een gebrek aan *‘parity of esteem’*. Philippe Van Parijs, *Linguistic Justice for Europe & for the World*, Oxford, Oxford University Press, 2011, pp. 117-130.

koppeling van moderniteit met vooruitgang en beschaving (*'progrès intellectuel'*, *'les sciences'*, *'l'urbanité'*, enz.) Daartegenover, suggereerde hij, stond het kamp van de anti-moderne recalcitranten, zij die een onbehaaglijkheid met die moderniteit uitdrukten en dreigden in de achterlijkheid te blijven steken. Ze dweepten met het platteland, niet met de *'urbanité'*. Ze zweerden bij een dialect in plaats van een algemeen erkende cultuurtaal. Zo dreigden ze de *'progrès intellectuel'* en *'les moyens de communiquer avec d'autres peuples'* aan zich te laten voorbij gaan.

Waals-Waalse stemmen

Van een Waalse beweging was geen sprake, maar in het debat klonken ook stemmen vanuit een Waals-Waals perspectief. Net als de Vlaamse actievoerders een beroep deden op Waals begrip, rekenden ook Waalse auteurs op enige empathie in de dunne rangen van de Vlaamse beweging.

Door het Frans als gemeenschappelijke bestuurstaal te erkennen, klonk het, gaven de Walen het goede Belgisch-patriottische voorbeeld. Zij drongen hun eigen dialecten immers niet op als volwaardige taal. De Vlaamse actie, zo schreef Demarteau in de *Gazette de Liège*, berustte immers op een misverstand. De Vlamingen gingen ervan uit dat Frans *'l'idiome national des provinces wallonnes'* was.³³⁷ Hierdoor zagen ze zich als *'victime d'une injustice dont les Wallons tiraient du profit'*. *'Voilà ce qu'ils nomment l'oppression de la majorité par une minorité'*, onthulde *La Gazette*. Er was dus niets van, volgens Demarteau. De taal van de Walen was Waals. Ook al werd toegegeven dat *'le wallon se rapproche du français plus que le fait le flamand'*, stond iedereen op gelijke voet: *'La plupart des inconvénients que l'emploi de cette langue [het Frans] occasionne dans les Flandres se fait également sentir dans les provinces wallonnes'*.³³⁸

Indien we de Vlaamse logica zouden volgen, vervolgde de *Gazette de Liège*, dan moesten we een petitie opstarten voor het gebruik van het Waals in de Waalse

³³⁷ *Gazette de Liège*, in: *Suite aux Lettres*, p. 35.

³³⁸ *Gazette de Liège*, in: *Suite aux Lettres*, p. 35.

provincies. Maar dat zou niet efficiënt zijn, vervolgde het katholieke Luikse blad, want de Waalse dialecten waren al even divers als de Vlaamse:

*‘Nous sommes persuadés que, pour satisfaire les prétentions qui naîtraient les unes des autres, il faudrait décréter pour le wallon comme pour le flamand, autant de langues officielles qu’il existe des clochers en Belgique’.*³³⁹

In dit opzicht was de superioriteit van de Franse taal, en in het verlengde hiervan ook van de Franse cultuur, een heuglijke noodzakelijkheid. Reiffenberg, beschouwde het gebruik en de dominantie van het Frans als een *‘nécessité’*, een vanzelfsprekendheid ook: *‘un fait patent, inconstestable’*.³⁴⁰ Onder alle Franstaligen leek hierover niet de minste twijfel te bestaan.

Die visie werd immers volmondig gedeeld door het handvol Waalse filologen dat zich begon in te spannen om de lokale Waalse dialecten en folklore te promoten en bewaren. Ze vormden de evenknie van de Vlaamse ‘letterheren’, niettegenstaande hun structurering pas anderhalf decennium later zou plaatsvinden.

De Waalse taalkundige heterogeniteit was overigens best vergelijkbaar met die in de ‘Vlaamse provincies’. De omgangstaal bestond uit verschillende Waalse en Picardische dialecten. Die werden gesproken door ongeletterde mensen van uiteenlopende gemeenschappen als Namen, Luxemburg of Luik die op administratief en politiek vlak lange tijd verschillende voorgedijen hadden gekend. Toch had de gemeenschappelijke noemer ‘Waals’ snel ingang gevonden, wat op zijn beurt ook aan Vlaamse kant de linguïstische homogenisering versnelde.

Hét grote verschilpunt tussen de prille Vlaamse beweging en de Waalse filologen, bekommerd om de Waalse dialecten en dito erfgoed, lag in de positie die ze die taal/dialecten toekenden. Allen deelden de *common sense* over de noodzakelijke

³³⁹ Ibidem, p. 37.

³⁴⁰ De Reiffenberg, *L’Indépendant*, 42, 11 februari 1840, BVTS, 486, p. 189.

eenheid van België. Allen waren zeer beducht voor de gevaren die het kwetsbare land in een turbulent Europa bedreigden. Ze verwelkomden de snelle en algemene verfransing als een zegen. Het machtige Frankrijk speelde voor hen een cruciale rol. Die positieve externe *andere* vormde hét culturele en politieke referentiepunt bij uitstek. Zo bezong de Waalse auteur en eminent magistraat Joseph Grandgagnage ‘*cette grande et belle France qui marcha si longtemps à la tête de la civilisation*’.³⁴¹

De snelle verfransing zou enkele jaren later diezelfde Grandgagnage, ditmaal niet als jurist maar als pionier van de Waalse beweging, ertoe brengen een strijd aan te gaan voor het behoud van de Waalse dialecten en de folkloristische erfenis: ‘*Décidément nous avons trop négligé notre excellent wallon. Saisis de mode française (...)*’.³⁴² De facto zou dit neerkomen op een poging tot identitaire eenmaking van regio’s die uiteenlopende geschiedenissen hadden gekend onder aparte voogdijen. Twee jaar eerder had Ferdinand Hénau zijn *Études historiques et littéraires sur le wallon* uitgegeven.³⁴³ Op de eerste georganiseerde groep zou het nog wachten zijn tot het volgende decennium toen in 1856 de *Société Liégeoise de Littérature Wallonne* werd opgericht. Die werd al snel veelbetekenend herdoopt in *Société de Langues et de Littératures Wallonnes* (met weglating van het té particularistische ‘*liégeoise*’).

Hoewel deze individuen en zeer kleine kringen op dat moment geen Waalse politieke agenda bezaten, wees hun bekommernis – parallel met die van de Vlaamse beweging – op het handhaven van het Waals tegenover het dominante Frans. Net als onder de Vlaamse taalminnaars leidde dit bij de Waalse filologen ook tot een versterkt zelfbewustzijn: ‘*On ose enfin reparler wallon: on écrit et on chante du wallon: on publie des recueils d’anciennes productions wallonnes*’.

Op het eerste zicht leek een synchroniciteit tussen beide ‘bewegingen’ te ontstaan. Allebei waren ze Belgisch-patriottisch, allebei bekommerd om de volkstaal

³⁴¹ Joseph Grandgagnage, *De la Belgique en cas de guerre*, Bruxelles, 1840, p. 30.

³⁴² Joseph Grandgagnage, *Wallonnades, par l’auteur d’Alfred Nicolas*, Liège, Félix Odart, 1845, p. 17.

³⁴³ Ferdinand Hénau, *Études historiques et littéraires sur le wallon*, Félix Oudart, 1843.

als elementaire component van een Belgische identiteit in wording... Maar toch klopte dat niet.

In *Wallonnades*, een poëziebundel voorafgegaan en begeleid door mijmeringen over taal en cultuur, haalde Grandgagnage uit naar de embryonale Vlaamse beweging. Zijn vertoog over de taaltoestand viel samen met die van de overige Franstaligen, niet met die van de Vlaamse letterheren. Grandgagnage liet er geen twijfel over bestaan dat het Frans '*la vraie langue littéraire des Belges*' was en voegde er spottend tussen haakjes aan toe: '*(après le flamand, bien entendu, après cette belle et grande langue que l'on parle, dit-on, en Europe, sur un étendu de quinze lieues carrés)*'.³⁴⁴ Waarop hij zich rechtstreeks tot Jan-Frans Willems richtte: '*Vous me faites beaucoup de peine, mon cher monsieur Willems*'. Willems stemde hem verdrietig omdat die het Vlaams een andere positie toebedeelde dan de Waalse filologen deden met hun Waals. Grandgagnage riep Willems op het Vlaams op dezelfde manier te beschouwen als hij met het Waals deed: '*un sujet d'étude infiniment curieux (...) mais pour tout le reste une simple amulette littéraire, une petite littérature de couleur locale*'.³⁴⁵

De door de critici van de petitie veel gebruikte term '*prétentions*' om de Vlaamse verzuchtingen te omschrijven, kreeg in dit specifieke Waalse discours zijn volle betekenis en viel samen met de eerste vertoogstrategie van de overige Franstalige tegenstanders van de petitie. Waals en Vlaams waren slechts dialecten en zo'n dialect willen verheffen tot taal was een daad van verwaandheid of hovaardigheid.

Hoe de pioniers van de Waalse beweging over zo'n gedrag oordeelden, werd duidelijk eenmaal een Waalse filologische 'beweging' zich daadwerkelijk begon te structureren. In een significante passage toonde Adolphe Picard aan hoe door ontkenning en veroordeling van de Vlaamse actie het Waalse optreden afgebakend werd. Het succes van het Waalse genootschap zou niet leiden tot '*la naissance de ce qu'on pourrait appeler un mouvement wallon. Non, personne n'a conçu l'absurde projet de substituer à une langue littéraire, admirable de clarté, de précision et d'élégance, les*

³⁴⁴ Grandgagnage, *Wallonnades*, p. 17.

³⁴⁵ Grandgagnage, *Wallonnades*, p. 21.

ressources problématiques d'un patois, les balbutiements d'un dialecte à peine formé. Non, personne ne veut abaisser le niveau des intelligences, ni s'opposer à l'invasion bienfaisante et civilisatrice de la langue française'.³⁴⁶ De Vlamingen hadden aldus een beweging opgericht rond een absurd project om een elegante cultuurtaal te vervangen door een inferieur dialect. Ze verlaagden daarmee het intelligentieniveau en verzetten zich tegen de beschavingsinvasie van de Franse taal. De metafoor van de invasie keerde terug, ditmaal met een positieve connotatie.

Belaagd en uitgesloten

Een tweede grote vertoogstrategie bestond erin de Waalse stellingen als belaagd te representeren en, zoals we zagen in de *Gazette de Liège*, deze verstoring van het evenwicht door de Vlaamse factor te interpreteren als een bedreiging van de Belgische eenheid. De term 'exclusion' stond hier centraal. De actie werd geïnterpreteerd als een aanval op de Waalse posities in de Vlaamse provincies: '*Le pétitionnement pour l'adoption du flamand comme langue officielle et pour l'exclusion des Wallons des emplois publics dans les provinces flamandes, trouve beaucoup d'adhérents, et l'empressement à signer est extrême*'.³⁴⁷ Ook Reiffenberg benadrukte de term 'uitsluiting': '*C'est donc contre cette exclusion de la langue française que je me suis élevé*'³⁴⁸

Sommige opiniemakers suggereerden een kwaadaardige motivatie achter deze verstoring van de Belgische eenheid. De Vlaamse beweging werd ervan verdacht over een verborgen agenda te beschikken. Achter de Vlaamse eisen school een poging tot herstel van de band met de Hollandse negatieve externe *andere*. Willems' pogingen in de spellingoorlog om het 'Vlaemsch' zo dicht mogelijk bij het Hollands te laten aansluiten, werden door sommige Franstalige commentatoren gezien als een aanwijzing in die richting. Volgens de *Gazette de Liège* had het '*Hollando-Flamand de*

³⁴⁶ 'Discours prononcé par M. Adolphe Picard au nom du bureau de la Société Liégeoise de Littérature Wallonne dans la séance du 24 juin 1859', *Bulletin de la Société Liégeoise de littérature wallonne, (première année)*, Liège, 1858, p. 20.

³⁴⁷ Citaat uit *Le Messager de Gand*, in *L'Emancipation*, 41, 10 februari 1840, BVTS, 485, p. 189.

³⁴⁸ De Reiffenberg, *L'Indépendant*, 42, 11 februari 1840, BVTS, 486, p. 189.

1834' als prelude gediend voor 'le nouveau néerlandais de 1839' (Willems' commissievoorstel) ten nadele van 'le flamand moderne belge'.³⁴⁹ Robiano de Borsbeek waarschuwde :

'Si la flamanomanie venait à s'emparer de beaucoup d'esprits, (...) bientôt les zélateurs ne tendissent à des rapprochements avec la langue hollandaise, plus cultivée et plus perfectionnée aux yeux de plusieurs. On se ressouviendra de ce qu'on a vu dans ce genre sous le gouvernement hollandais'.³⁵⁰

De term '*flamanomanie*' verlengde het abnormale naar het ongezonde en ziekelijke. Actief opkomen voor de Vlaamse taal werd op die manier als een pathologische, irrationele daad gebrandmerkt. Het ressorteerde onder de *othering*-strategie die Coupland *pejorating* noemt en waarbij pejoratieve kenmerken op de andere geprojecteerd worden als barbaars, achterlijk en mentaal ziek. Ook deze strategie kende haar evenknie in de Vlaamse beweging met het veelvuldig gebruik van labels als 'Fransdolheid'.

Menig Franstalige mengde zich in de spellingskwestie door de kant van de desrochistische particularisten te kiezen tegen Willems' voorstellen in om de Vlaamse spelling zo nauw mogelijk te laten aansluiten bij de Hollandse.

Dit vertoog ging in tegen het 'spenceriaanse' patroon en pleitte zelfs voor de ontwikkeling van de Vlaamse literatuur, ter ondersteuning van de thuistaal, zolang het maar geen Nederlands werd en de pretentie kreeg om als bestuurs- en cultuurtaal te concurreren met het Frans. Als het maar een '*simple amulette*' bleef, zoals Grandgagnage het later zou verwoorden.

De Vlaamse beweging werd ervan beschuldigd een wig te drijven tussen Walen en Vlamingen door de andersheid van de 'Waalse broeders' te beklemtonen als willoze

³⁴⁹ Suite aux Lettres..., p. 32.

³⁵⁰ Robiano de Borsbeek, Sur les pétitions..., p. 2.

verlengstukken van de Franse negatieve externe *andere*: ‘*Ce qui est vraiment injuste, inconvenant, impolitique, c’est de travestir les Wallons en singes ridicules des Français. Laissons-là ces dangereux débats... Il ne doit y avoir en Belgique que des Belges...*’.³⁵¹

In plaats van de verschillen tussen Walen en Vlamingen te benadrukken, moest volgens deze Franstalige commentatoren, de eenheid der Belgen beklemtoond worden, wat in de praktijk neerkwam op het verdedigen van de taalkundige status quo. ‘*Pour nous, nous combattons de toutes nos forces, ces distinctions de provinces flamandes et de provinces wallonnes, au milieu desquelles l’idée d’une Belgique, forte unie, compacte finirait par disparaître... En Belgique, il ne faut voir que des Belges, non des Flamands, des Anversois, des Liégeois et des Brabançons...*’.³⁵²

Enkele jaren later zou deze vertoogstrategie door een familiemetafoor in de streek van Mons en van de Borinage sterk gepopulariseerd worden door het in augustus 1847 geschreven lied van Antoine Clesse, *Le nom de famille. Réponse d’un Belge aux journaux allemands*. Vooral nadat drie coupletten apart werden heruitgebracht onder de titel *Flamands, Wallons* zouden in het bijzonder deze versregels een echt statement worden tegen elke verdeeldheid van buitenaf of binnenin: “*Soyons unis!... Sachez le bien, Flamands, Wallons, Ce ne sont là que des prénoms, Belge est notre nom de famille, De famille !*”.³⁵³

In het oorspronkelijke *Le nom de famille* werden Duitse kranten ervan beschuldigd verdeeldheid tussen Walen en Vlamingen te willen zaaien. Duitsland werd als negatieve externe *andere* op de korrel genomen, omdat het Franstalige karakter van België betwistte. Nochtans, zo luidde het bij Clesse, was het de nabijheid van de positieve externe *andere* die ‘licht’ zou brengen, metafoor voor beschaving en vooruitgang, allusie op moderniteit en Verlichting:

‘*A notre sol vous faites le procès*

³⁵¹ De Reiffenberg (in antwoord op De Decker), *L’Indépendant*, 42, 11 februari 1840, BVTS, 486, p. 189.

³⁵² *L’Indépendant*, 168, 17 april 1840. BVTS, 512, p. 202.

³⁵³ Antoine Clesse, *Chansons*, Bruxelles, Lebègue, 1866. ‘Le nom de famille. Réponse d’un Belge aux journaux allemands’, pp. 109-110. ‘Flamands, Wallons’, pp. 185-186.

*Parce qu'il touche au sol de l'espérance.
Ne pouvons-nous, sans devenir Français,
Tourner les yeux du côté de la France?
Pour les peuples de tous les noms
Un foyer de lumière y brille !
Sachez-le bien, etc.*³⁵⁴

De beste Belgen

Begin 1840 hadden letterheren een aantal concrete eisen opgesteld, waren ze er – na enige aarzeling – gezamenlijk mee naar buiten getreden. Volgens Lode Wils, die zich baseerde op de ontwikkelingsfasen van de Tsjechische historicus Miroslav Hroch, voltooide het petitionnement van 1840 de overgang van de Vlaamse beweging van de fase van wetenschappelijke belangstelling voor de taal vanwege een handvol geleerden naar de fase van patriottische agitatie door kleine groepen.³⁵⁵ Wils schreef dat de Vlaamse beweging overwegend patriottisch of zelfs ultra-patriottisch van oorsprong was.³⁵⁶ De verbittering over het uitblijven van tastbare resultaten na het petitionnement leek het Belgisch patriottisch discours van de Vlaamse beweging niet in het gedrang te brengen. In *De Middelaer* bezwoer priester Peters zijn lezers: ‘Bemin uw vaderland! Zelfs als het ook ondankbaer is, haet nooit uw vaderland!’³⁵⁷

In de confrontatie met de Franstaligen – ‘Walen’ - had de embryonale beweging haar identiteit wel aangescherpt. De Vlaamse beweging representeerde de Vlaamssprekenden als een geminoriseerde meerderheid. Deze slachtofferrol ging

³⁵⁴ Clesse, ‘Le nom de famille. Réponse d’un Belge aux journaux allemands’, pp. 109-110’.

³⁵⁵ Wils, *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt*, p. 46. In Hrochs typologie is dit de overgang van fase A naar fase B. De derde, C-fase is dan die van de overgang naar een massabeweging. Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, New York, Columbia University Press, 2000 [1985]. Louis Vos maakte trok dezelfde parallel tussen de gebeurtenissen van 1840 en Hrochs overgang van de eerste naar de tweede ontwikkelingsfase van nationale bewegingen in kleinere landen. Louis Vos, ‘De nationale identiteit in België: een historisch overzicht’, in: Raymond Detrez and Jan Blommaert, *Nationalisme. Kritische opstellen*, Berchem, Epo, 1994, p. 128.

³⁵⁶ Wils, *Van Clovis tot Di Rupo*, p. 162.

³⁵⁷ *De Middelaer*, jg. 1, nr. 8, blz. 422.

gepaard met een zelfbeeld van vernedering (de onderdrukte meerderheid). Ze was getalsmatig een meerderheid, maar onderdrukt door een 'semi-Belgische' minderheid. België werd immers historisch begrepen als Germaans. Het waren dus, in haar visie, de Vlaamstaligen die hoeder waren van een grote nationaliteit. Die nationaliteit werd in de eerste plaats belaagd door Frankrijk en de Franse taal als vehikel van 'verderfelijke' waarden. Frankrijk vormde, volgens Petersoo's typologie, de negatieve externe *andere*. Vertoogstrategisch werd die radicaal geabnormaliseerd als artificieel en nefast, gepathologiseerd als onzuiver, decadent, artificieel. Dit versterkte een zelfrepresentatie rond ongeschondenheid, vaak gekoppeld aan jeugdige onschuld en vroomheid.

De Vlaamse gewesten werden belaagd, waren voorwerp van een 'invasie'. De 'invasie' van buitenaf was des te gevaarlijker, omdat nog twee *anderen* het panorama voltooiden. De zogenaamde franskiljons ondermijnden van binnenuit de zuiver- en puurheid. De Walen, ook in geterritorialiseerde betekenis, werden weliswaar als 'broeders' gerepresenteerd, maar hadden materieel baat bij de verfransing en dus *denaturalisering*. Als 'broeders' waren ze binnen 'vaderland' België (*la mère patrie*) een interne *andere* die met een milderend vertoog vol familiemetaforiek tegemoet getreden werd. Naarmate ze geen empathie opbrachten voor de Vlaamse onderdrukking werd hun negatieve gehalte nadrukkelijker in de verf gezet. Ze werden 'egoïsme' verweten en hun affiniteit met Frankrijk vormde de 'Walen' om tot een kritische *andere* die zo niet buiten België, dan toch als een destabiliserende factor van België gerepresenteerd werd.

Economische ellende maakte geen deel uit van het vertoog van de taalminnaren. Hun radicalisering – de stap naar de politieke actie – rond het petitionnement trad op aan de vooravond van een diepe economische crisis in het noorden van het land. Maar uit geen enkele van de stemmen in de polemiek van 1840 blijkt dat de Vlaams-Waalse tegenstelling in de eerste plaats als sociaal-economisch geïnterpreteerd werd.

De benadrukking van de Germaanse origine en affiniteit en haar scherpe contrastering met de ontaarde Franse factor voerde wel een etnische dimensie in het vertoog van de Vlaamse beweging.

Franstaligen en Walen hadden vrij moeiteloos het petitionnement als aanslag op de Franstalige hegemonie weten af te slaan. Maar in de Vlaamse beweging vonden ze een vijand, een agressor, betwister van de Belgische status quo.

Beide kampen waren er rotsvast van overtuigd dat zij de 'beste Belgen' waren. Voor de Vlaamse beweging lag dat in de erkenning van haar 'nationaliteit' en taal als voorwaarde voor vrijheid, eenheid en harmonie in het België waarvan zij de kern uitmaakten én om de originaliteit van België te legitimeren tegenover kritische externe *andere* Frankrijk. Voor de Walen stond eenheid evenzeer centraal en opende dat Vlaamse streven de deur voor versnippering, verzwakking en destabilisering van België. België kon alleen maar overleven door eentalig Frans te worden en tegen alle particularismen in de dialecten te laten uitdoven of ze gecontroleerd als 'thuistaal' in een ondergeschikte positie te koesteren.

De Waalse auteurs waren het eens met de Franse eentaligheid en verdedigden een status quo tegen de 'uitsluiting'. De Franstaligheid representeerde zich als de ijveraar bij uitstek voor het civiliseren van België en ook willens nillens van het achtergestelde noorden en beschouwden de verfransing als cruciaal voor het welslagen van deze missie. Maar ook zij zagen zich als slachtoffers. Ze werden in het noorden 'uitgesloten' door een fanatieke groep die irrationale eisen stelde door een dialect op het niveau van een cultuurtaal te willen hijsen en daarmee het Belgische project op de helling te zetten aangezien het de beschavingstrein dreigde te missen.

Beide centrale alteiteitsvertogen kenden in elk kamp een milde variant waarin elkaars bedoelingen als oprecht beschouwd werden maar de actie (van de Vlamingen) of de passiviteit (van de Walen) als hoogst ongelukkig en gevaarlijk veroordeeld werden. Opmerkelijk was dat zelfs in deze mildere vertogen over elkaar weinig tot

geen fundamenteel positieve oordelen over de *andere* aan bod kwamen en dat de onoverbrugbaarheid van de interpretaties ook hier doorspeelde.

Dat in beide gevallen de victimiseringsvertogen zo sterk op de voorgrond traden en identiteitsbepalend werden, kan niet los gezien worden van het recente pre-Belgische verleden. In het prille België ontstond in 1840 een eerste clash tussen twee modellen van elites die echter elk gebaseerd waren op onderdrukking en taaldwang: voor de Vlaamse beweging was dat de periode van Franse overheersing en voor de Waalse opiniemakers die van de Hollandse.

De ingezette *othering*-strategieën leverden op het eerste zicht een paradoxale zelfidentificatie op. In het Waalse geval was er enerzijds de superioriteit (van taal, cultuur, zeden, moderniteit); anderzijds de victimisering (de benadeelde minderheid, slachtoffer van een invasie). Deze ogenschijnlijke tegenstelling maakte ook deel uit van de Vlaamse vertoogstrategieën waarin Walen enerzijds gerepresenteerd werden als willoze, ruggengraatloze, verbasterde instrumenten in handen van de Franse externe *andere*. Dan werden ze weer afgeschilderd als meedogenloze indringers die met hun invasie de Vlaamse jeugd en zeden verbasterde.

In beide gevallen werd de slachtofferrol die men zichzelf toebedeelde – en die werd uitgedrukt met de centrale metaforen van ‘uitsluiting’ en ‘invasie’ - een efficiënt *master narrative* om gezamenlijke actie, onderlinge eenheid en homogenisering te bevorderen.

Dit discours van afzien en vernederd worden was geenszins een Vlaamse exclusiviteit. Zoals Ernest Renan aan het eind van de eeuw zou opmerken: *‘La souffrance en commun unit plus que la joie. En fait de souvenirs nationaux, les deuils valent mieux que les triomphes, car ils imposent des devoirs, ils commandent l'effort en*

commun'.³⁵⁸ Uit het onvermijdelijke lijden dat met die vernedering gepaard ging, kon bovendien een morele superioriteit worden geclaimd³⁵⁹.

Doorheen het debat over het petitionnement trad voor het eerst in de Belgische geschiedenis een homogenisering op van twee tegenover elkaar staande kampen met elk een discours over de *andere* die de eigen identiteit aanscherpte en hielp afbakenen. Deze vertogen over de *andere* werden constitutief voor de eigen subnationale identiteitsbepaling. Meer, het petitionnement van 1840 ontketende in de daaropvolgende decennia de metamorfose van een louter literaire beweging in een politieke beweging die aan het einde van de eeuw de oprichting van zijn Waalse antagonist in het leven riep. In wat de Vlaamse jurist en volksvertegenwoordiger schreef en in de reactie van de Waalse postbeambte en hoofdredacteur zat de essentie van die alteriteitsvertogen.

³⁵⁸ Ernest Renan, « Qu'est-ce qu'une nation? Conférence prononcée le 11 mars 1882 à la Sorbonne », in: Philippe Forest, *Qu'est-ce qu'une nation ? Littérature et identité nationale de 1871 à 1914*, Paris, 1991, p. 32-52.

³⁵⁹ George Schöpflin spreekt in dit verband van 'myths of redemption and suffering' and 'myths of unjust treatment', die hij beschouwt als 'key aspects of Christian doctrine'. George Schöpflin, 'The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths', in: Geoffrey Hosking en George Schöpflin (eds.), *Myths and Nationhood*, London, 1997, p. 29-30.

Hoofdstuk II.

1912. Lijden doet scheiden.

*‘Nous pouvons dire aujourd’hui, en 1912,
au nom de la Wallonie,
ce que M. De Decker disait il y a cinquante ans
à propos de la Flandre’*

Jules Destrée
Lettre au Roi, augustus 1912.

Op 20 januari 1911 verstuurde het culturele tijdschrift *Wallonia* een grootschalige enquête naar haar abonnees en, meer in het algemeen, ‘aux principaux intellectuels belges attachés à la langue française’.³⁶⁰ Initiatiefnemer Fernand Mallieux omschreef de bevraging als ‘une enquête sur les menaces flamingantes’.³⁶¹

Voor wie alteriteitsvertogen bestudeert, zijn de reacties op deze bevraging van grote waarde. Samen met de beknoptere enquête die *L’Anti-Flamingant* midden januari 1912 publiceerde over het idee van een bestuurlijke scheiding, gaat het om een rijke historische bron waarin alle prominente Franstalige en Waalse personen, individuen en woordvoerders van verenigingen zich uitspreken over het flamingantisme, Vlaanderen, de Vlamingen. Tegelijk leren deze vertogen veel over hoe deze intellectuelen ook hun eigen beweging, haar strategische en tactische uitdagingen, Wallonië, de Franstaligheid en België zagen.³⁶²

³⁶⁰ *Wallonia*, XIX, 1911, nrs. 3-4, p. 45.

³⁶¹ *Ibidem*, p. 46.

³⁶² *L’Anti-Flamingant*, ‘Organe de la Ligue Nationale pour la Défense de la Langue Française’, 2^o année, n^o 1, 15 januari 1912.

De Vlaamsgezinden of flaminganten – ze hadden zich inmiddels deze pejoratieve benaming toegeëigend – hadden de afgelopen decennia een aantal successen geboekt. Het belette niet dat ze, tot ontsteltenis van de Franstalige elites, taaleisen bleven stellen. Op dat moment voerde de Vlaamse beweging campagne voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Dat was ook de concrete aanleiding van de enquête van *Wallonia* waarin twee vragen gesteld werden. Primo, paste het om in België een ‘centrum van Latijns gedachtegoed’ te schrappen (*supprimer un centre de pensée latine*) en er een Vlaamse op te richten, aldus het begeleidend rondschrijven. Secundo, welke maatregelen drongen zich op *‘pour arrêter la lutte sans merci poursuivie dans le pays entier contre le français et contre la race wallonne?’*³⁶³

Waaals volk of ras, Franse taal en Latijnse denkwereld werden gerepresenteerd als één bedreigde cluster, mikpunt van een genadeloze strijd (*lutte sans merci*) vanwege de flaminganten. *‘Les flamingants ne s’arrêtent point là’*, schreef Fernand Mallieux in de presentatie van de enquêteresultaten: *‘Ils préparent la haine de race, prélude de la guerre civile’*.³⁶⁴ Zoals Pierre De Decker in 1840 het spookbeeld van een *‘guerre civile interminable’* had opgeroepen, deden nu Waalse stemmen dit, suggererend dat de agressoren gedreven werden door volks- of rassenhaat, een niet rationale, laat staan genuanceerde inspiratie.

De Waalse beweging wilde die bedreiging, die ze percipieerde als een Vlaamse invasie, een halt toeroepen en mobiliseerde massaal. De enquête was niet bestemd om vrijblijvend informatie in te winnen, maar om, zoals de Brusselse magistraat en liberaal politicus Albert Devèze het samenvatte, alarm te slaan en het verzet te organiseren.³⁶⁵ De enquête moest in die zin begrepen worden als een algemene troepenschouw. Georges Renoy, hoofdredacteur van *Vie intellectuelle*, roemde zich *‘heureux de pouvoir participer ainsi, si peu que ce soit, au grand mouvement antiflamingant qui soulève en ce*

³⁶³ *Wallonia*, XIX, 1911, nrs. 3-4, p. 45., p. 45.

³⁶⁴ *Ibidem*, p. 46.

³⁶⁵ *Wallonia*, XIX, 1911, nrs. p. 47.

moment la Wallonie tout entière'.³⁶⁶ Jules Giroul, de liberale volksvertegenwoordiger uit Hoi, bepleitte 'une union défensive de toutes les forces wallonnes'.³⁶⁷

Op communautair vlak was dit, volgens historicus Maarten Van Ginderachter, ongetwijfeld de woeligste periode die België vóór de Eerste Wereldoorlog meemaakte.³⁶⁸ Naar analogie met de uitdrukking in *Kunst-en Letterblad* van 1840 stond bij ingang van het tweede decennium van de twintigste eeuw 'het Walenkwartier meer dan ooit in vuur en vlam'. Eliane Gubin en Jean Stengers gaven toe dat tijdens 'ces quelques années d'immédiate avant-guerre (...) la question linguistique investit les luttes politiques et dessine le contour de deux régions nettement opposées'.³⁶⁹

In de historiografie wordt '1912' voornamelijk gereduceerd tot de figuur van de socialistische volksvertegenwoordiger Jules Destrée en diens open brief van midden augustus aan koning Albert I.³⁷⁰ De Waalse eis voor 'bestuurlijke scheiding' die in 1912 leek te 'ontploffen', werd vaak verklaard als een 'heartfelt cry' voor het verlies van België. Zo schuift Van Ginderachter de plausibele these naar voor dat de 'federalistische doorbraak' binnen de Waalse beweging het paradoxale gevolg was van de Belgisch-nationalistische wortels van deze beweging.³⁷¹ Hetzelfde zou van de

³⁶⁶ *Wallonia*, XIX, 1911, p. 132.

³⁶⁷ *Wallonia*, XIX, 1911, p. 66.

³⁶⁸ Maarten Van Ginderachter, *Het rode vaderland*, p. 305.

³⁶⁹ Stengers en Gubin, *Le grand siècle de la nationalité belge*, p. 140.

³⁷⁰ De brief werd voor het eerst gepubliceerd in de *Revue de Belgique* van 15 augustus. Van koning Albert I is een reactie bekend. Aan zijn privé-secretaris Jules Ingelbleek schreef hij op 30 augustus: 'Tout ce qu'il dit est absolument vrai, mais il est non moins vrai que la séparation administrative serait un mal entraînant beaucoup plus d'inconvénients et de dangers de tout genre que la situation actuelle'. M.R. Thielemans en E. Vandewoude, *Le Roi Albert au travers de ses lettres inédites, 1822-1916*, Bruxelles, 1982, p. 435-436. Volgens Lode Wils maakte de 'chantage' van Destrée – 'door de Vlaams-klerikale dominantie waarin de flaminganten het Vlaams opdrongen, werd Wallonië gedwongen om zich af te scheiden' – indruk op Albert, 'die zijn leven lang de vernederlandsing van het openbare leven in Vlaanderen zou bestrijden, onder meer uit schrik voor Waals separatisme'. Lode Wils, 'De taalpolitiek van Koning Albert I', *Wetenschappelijke Tijdingen*, LV/3/1996, pp. 197-203. Gita Deneckere is het met die inschatting van Alberts positie oneens en is onder meer van oordeel dat Albert I het minimumprogramma ondersteunde van de flaminganten die tijdens WO I loyaal gebleven waren aan België. Gita Deneckere, 'Lode Wils en Koning Albert I', *Wetenschappelijke Tijdingen*, zelfde nummer; en: 'Turbulenties rond de vernederlandsing van de Gentse universiteit na de eerste wereldoorlog. Analyse van een besluitvormingsproces', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, jg. 48, 1994, pp. 201-231.

³⁷¹ Maarten Van Ginderachter, 'Nationalist vs. Regionalist? The Flemish and Walloon movements in Belle Époque-Belgium', in Joost Augusteyn en Eric Storm (eds.), *Regionalism and separation*, Palgrave-Macmillan,

Vlaamse beweging kunnen gezegd worden. Maar in tegenstelling tot bij de Vlaamse beweging – waar de ‘federalistische doorbraak’ bepaald zou worden door de Eerste Wereldoorlog – leefde de federalistische gedachte al veel vroeger in de Waalse beweging.

Harry Van Velthoven schreef dat 1912 de eerste fundamentele contestatie van een unitaristisch België betekende, bedreigd door staatkundige alternatieven. Retroactief wenden Vlaams-nationalistische auteurs de brief aan om de onmogelijkheid van België te bewijzen.³⁷² Destrée wordt gerecupereerd als anti-Belgische ‘bondgenoot’.³⁷³ Waalsgezinden focussen ook op Destrée, die ze ontdoen van elke ambiguïteit, en op het schild heffen als ‘vader van de Waalse beweging’.³⁷⁴³⁷⁵ In werkelijkheid vormde Destée’s brief de synthese van de zienswijze en verzuchtingen die in de verontruste Waalse beweging al twee decennia leefden.

Met de ‘anti-flamingantische’ bevraging van *Wallonia* als insteek, bezoek ik deze periode opnieuw, maar bestudeer ik samen met de Waalse vertogen ook de Vlaamsgezinde, en in het bijzonder de meest toonaangevende: die van de katholieke Vlaamsgezinden. De brief van Destrée plaats ik als ‘*historical event*’ in een keten van voorafgaande gebeurtenissen en vertogen. In plaats van een emotionele noodkreet, was het pleidooi voor ‘*séparation administrative*’ ook en vooral een weloverwogen strategie, uitkomst van een incompatibiliteitsvisie over de Vlaamse *andere*. Ik globaliseer deze keten van gebeurtenissen als de ‘lange Waalse zomer’.³⁷⁶ Ik zal in het Waalse discours

³⁷² Rik Van Cauwelaert, *‘Ils nous ont pris la Flandre’*. *Waals socialisme en Belgische illusies*. Van Jules Destrée tot Elio Di Rupo, Kalmthout, Pelckmans, 2012.

³⁷³ Peter De Roover, ‘Bart De Wever is al honderd jaar oud’, *De Standaard*, 18 augustus 2012.

³⁷⁴ Zo verwerpt de Waalse historicus Philippe Destatte de aantijgingen als zou Destrée gezwalpt hebben tussen wallingantisme en Belgisch nationalisme en zelfs niet bespaard zijn gebleven van antisemitisme. Philippe Destatte, ‘Jules Destrée, l’antisémitisme et la Belgique: lettre ouverte à tous ceux qui colportent des mythes éculés sur les Wallons et leur histoire’, www.wallonie-en-ligne.net, http://www.wallonie-en-ligne.net/wallonie-publications/1995_Destatte_Philippe_Jules-Destree_Antisemitisme-et-Belgique.htm, geraadpleegd op 26 februari 2013. Destatte, tevens ook directeur van het Institut Jules Destrée reageerde in het bijzonder op deze bijdrage: Jean-Philippe Schreiber, ‘Jules Destrée tussen separatisme en nationalisme’, in: Anne Morelli (ed.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonie*, Berchem, EPO, 1996, pp. 223-234.

³⁷⁵ Harry Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie*, p. 82.

³⁷⁶ Ik ontleen deze omschrijving aan de titel van het colloquium dat op 24 april 2012 aan de Universiteit de Liège gehouden werd: *Le long été 1912 en Wallonie, des élections du 2 juin à la création de l’Assemblée wallonne. Cinq mois pour tenter la rupture?*. Voor de gepubliceerde akten, zie: Philippe Destatte,

kijken naar elementen van breuk en continuïteit met de Franstalige reacties op de eerste Vlaamse actie, het petitionnement van 1840. Het nadrukkelijke gebruik door Mailloux van de term ‘*race wallonne*’, samen bedreigd met ‘*le français*’, leidt me ertoe de term ‘ras’ in zijn historische context te verstaan, maar toch ook na te gaan of de onverenigbaarheid ook etnisch gefundeerd werd. En of die term aan Vlaamse kant dezelfde lading dekte.

Echtscheiding

Of hij zich daadwerkelijk tot het kransje van voornaamste Belgische francofiele intellectuelen rekende, blijft een open vraag. Hoe dan ook figureerde Léon Troclet, een 38-jarige socialistische volksvertegenwoordiger uit Luik, in het maart-april nummer van *Wallonia* naast niet minder dan 65 andere respondenten op de enquête.³⁷⁷ Troclet ontwikkelde zijn betoog vanuit de metafoor van de echtscheiding:

‘Quant mari et femme ne parviennent plus à s’entendre et qu’ils “vont chacun de leur côté » comme on dit dans le langage populaire, ce que la sagesse des nations a trouvé de mieux, c’est encore le divorce légal par consentement mutuel pour incompatibilité d’humeur’.

Familiale metaforen waren niet nieuw in de communautaire alteriteitsvertogen. Toen in 1840 de Vlaamse beweging voor het eerst op het politiek toneel trad, zette ze de metafoor van de ‘Waalse broeders’ in om begrip en empathie op te wekken voor haar zaak. Samen, ‘tweevoudig één’, moesten Vlaamssprekenden en Walen de jonge natiestaat consolideren. Uit wat Troclet schreef, bleek dit niet geslaagd te zijn en diende de metafoor om de Vlaamse echtgenoot te doen inzien dat ze beiden beter af waren met een scheiding. Ook dat was een vraag om begrip. Het echtpaar slaagde er niet meer in elkaar te verstaan (*‘ne parviennent plus à s’entendre’*). Maar waarover

Catherine Lanneau et Fabrice Meurant-Pailhe (eds.), *Jules Destrée. La Lettre au roi, et au-delà. 1912-2012*, Liège, Musée de la Vie wallonne / Namur, Institut Destrée.

³⁷⁷ ‘Troclet, Léon’, in: Paul Van Molle, *Le parlement belge, 1894-1969*, Ledeberg-Gent, 1969, p. 320-321. *Wallonia*, XIX, 1911, nrs. 3-4, p. 47-156. In totaal werden 74 reacties gepubliceerd. In het erop volgende nummer kwamen immers nog een tiental respondenten aan bod.

gingen die meningsverschillen tussen het Waalse *zelf* en de Vlaamse *andere*? Waarop steunde de incompatibiliteit?

De constatacie dat er tussen beide partijen een onverenigbaarheid van ‘*humeur*’ bestond, kon zowel duiden op een voorbijgaande stemming of gemoedstoestand, als op een onveranderlijke gemoedsaard of temperament. Wellicht bedoelde Troclet de tweede, meer essentiële interpretatie. Zo niet zouden zowel de diagnose van de onverenigbaarheid als de remedie van de echtscheiding buitenproportioneel zijn. In wat volgde, verduidelijkte Troclet de onverenigbaarheid:

(...) car après tout, il n’est écrit nulle part dans le grand livre de la nature, qu’obligatoirement les Flamands doivent être contrariés dans leurs vues par les intérêts et les sentiments wallons; mais rien ne peut légitimer non plus le fait que les Wallons doivent – comme c’est le cas depuis un quart de siècle – être gouvernés, dominés, vainculés par leurs voisins des Flandres.

(...).

La Wallonie, de mentalité plus sensible, plus éveillée et plus progressive que la Flandre ne serait plus arrêtée dans son développement intellectuel, politique et social par la mentalité tout de même plus lente et plus alourdie de la Flandre.

La Flandre elle-même voyant les progrès d’ordre intellectuel, économique et social accomplis en Wallonie se laisserait plus facilement entraîner par l’exemple que par les meilleurs raisonnements abstraits qu’on est obligé de lui tenir aujourd’hui.

A côté d’autres qualités, les peuples germains ont d’ailleurs une telle facilité d’imitation que je suis convaincu que les Flamands instaureraient, j’allais dire copieraient – très souvent en améliorant – les institutions démocratiques dont la Wallonie, comme tous les peuples modernes, a besoin pour prendre l’essor qui convient au génie de la race.’³⁷⁸

³⁷⁸ Wallonia, XIX, 1911, nrs. 3-4, p. 87.

Om beide kampen te benoemen, gebruikte hij systematisch eigennamen. Het noorden noemde hij *'les Flandres'*, in het meervoud, maar ook verenkelvoudig, *'la Flandre'*, waar *'les Flamands'* woonden. Het stond tegenover *'la Wallonie'* en *'les Wallons'*. De verenkelvoudiging van het substantief van beide landsdelen wees op een homogenisering die completer was dan de meest gangbare omschrijving van het midden van de negentiende eeuw. Die verenkelvoudiging hield een reïficatie in, een verstoffelijk, die een voorheen nog niet volledig bepaalde entiteit aflijnde.

Toen sprak men doorgaans van Vlaamse en Waalse provincies. De adjectivering moest indertijd onderling als verschillend erkende delen van een collectieve identiteit voorzien. Toen al werd het noorden regelmatig benoemd als *'les Flandres'*, een eerste substantivering, weliswaar in meervoudsvorm, ten overstaan van *'provinces wallonnes'*. Voor die eerste substantivering bestond toen nog geen Waals equivalent. Dat was nu anders. Het predicaat 'Walen' omhelsde nu niet meer de Franstaligen van België. Het begrip was nu van die ambiguïteit ontdaan. Walen waren een territoriaal afgebakende, specifieke groep mensen, volgens Mailloux een 'ras'.

Taalkundig had de Vlaamse en Waalse natievorming al een aardige weg afgelegd. Zowel *'la Flandre'* als *'la Wallonie'* hadden immers ook een actieve handelingsbekwaamheid en werd een eensgezinde intentie, een bewustzijn, toegedicht:

'La Wallonie (...) ne serait plus arrêtée dans son développement intellectuel'; 'La Flandre elle-même voyant les progrès d'ordre intellectuel, économique et social (...) se laisserait plus facilement entraîner'.

Troclet schetste twee homogene, tegenover elkaar gepositioneerde gehelen, met onderling verschillende belangen en mentaliteiten die *geëssentialiseerd* werden. Nog steeds volgens Troclets metafoor van het huwelijk, bestonden beide partners al autonoom van elkaar vóór het huwelijk werd aangegaan. Beide hadden een eigen, onderling verschillende geschiedenis. De eenheid of echtelijke verbintenis was geen fataliteit en kon niet geforceerd worden. Het stond althans nergens in 'het grote boek

van de natuur' (*le grand livre de la nature*) geschreven. Het huwelijk was een *keuze* geweest, liet de auteur verstaan, het product van een wederzijdse wil en, gezien de onverenigbaarheden, een vergissing.

Op dat punt verduidelijkte de auteur een belangrijke generische benaming die hij even voordien geïntroduceerd had: het volk. Het ging om een zaak tussen twee volkeren (*les affaires des peuples*). Dat verschil werd etnisch ingevuld. Vlamingen maakten deel uit van '*les peuples germains*', wat impliciet betekende dat Walen tot een andere etnische groep behoorden. Troclet specificeerde die in de passage niet bij naam, maar gebruikte een niet-etnische categorie. De Germaanse volkeren werden gecontrasteerd met '*les peuples modernes*' waartoe de Walen behoorden (*la Wallonie, comme tous les peuples modernes*).

De in de negentiende eeuw gangbare theorie dat Walen en Vlamingen beiden loten waren van dezelfde Germaanse stam, was hier verlaten. Het veronderstelde dat Walen – in tegenstelling tot vroegere theorieën – geen geromaniseerde Germanen waren. Het ging om een *ander* volk, met een *andere* intrinsieke aard, met een ander historisch verworven pakket van kunde en kennis, talent, gevoelens en mentaliteit, door Troclet samengevat in de term '*génie*'.

Het verschil met de Germanen was normatief. Als Germanen waren Vlamingen in het beste geval slimme kopieerders, terwijl Wallonië deel uitmaakte van een breder, moderner geheel dat zelf creëerde, originaliteit aan de dag legde. Volgens Troclet had Wallonië, zoals de overige moderne volkeren, nood aan democratische instellingen om de hoge vlucht te nemen die in overeenstemming was met het geheel van talent, kunde en kennis dat onlosmakelijk verbonden was met '*sa race*'.

De normatieve tegenstelling modern-antimodern leek in de lijn te liggen van de verwijten die de Vlaamse taalminnaars in 1840 toegeworpen kregen. Toen klonk het dat de Franse taal en cultuur superieur waren. Nog vóór Herbert Spencer het

darwiniaanse *'survival of the fittest'* radicaliseerde, bezwoeren Franstalige critici dat het Vlaams-dat-geen-echte-taal-was ten dode opgeschreven was.³⁷⁹

Evolutietheorieën en denken in raciale termen waren rond de eeuwwisseling populair geworden. De Nederlandse historicus Piet De Rooy merkte enerzijds op dat vanaf die periode het begrip 'ras' vaak overlapte met andere termen, zoals 'cultuur' of 'volk'. Anderzijds kon achter termen die niet expliciet naar 'ras' verwezen, wél een nadrukkelijke raciale invulling schuil gaan.³⁸⁰ Ook de Brits-Indiase neurobioloog en wetenschapshistoricus Kenan Malik schreef over deze periode dat 'ras' een vaag gevoel van verschil uitdrukte dat gebaseerd werd op *'variously and physical traits, languages, the aptitude for civilisation and the peculiarities of customs and behaviours'*.³⁸¹

De Waalse beweging maakte in haar expliciete pogingen tot constructie en verankering van een eigen identiteit rijkelijk gebruik van de term. Omstreeks 1912 poogde de filoloog Auguste Doutrepoint, één van de eerste katholieken actief in de Waalse beweging, het begrip 'ras' van een eigen definitie te voorzien. Volgens hem ging het om een groep van mensen die, zonder evenwel de zuiverheid van bloed behouden te hebben en in weerwil van vermengingen, doorheen de tijd een gezamenlijke manier van voelen, denken en willen had ontwikkeld. Ze hadden, anders gezegd, een gemeenschappelijke ziel (*'âme commune'*) verworven.

*'Tout groupement humain qui, sans avoir conservé la pureté du sang, en dépit des croisements, s'est acquis à la longue une même manière de sentir, de penser et de vouloir, en un mot une âme commune.'*³⁸²

De Waalse historica Micheline Libon zou later deze en gelijkaardige passages aangrijpen om te stellen dat 'ras' hier meer stond voor een intellectuele uitkomst dan

³⁷⁹ Zie vorige hoofdstuk.

³⁸⁰ Piet De Rooy, 'De wetenschap van het ras', in: Marnix Beyen en Geert Vanpaemel (eds.), *Rasechte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek vóór de Tweede Wereldoorlog*, Leuven / Amersfoort, Acco, 1998, p. 22.

³⁸¹ Kenan Malik, *The Meaning of Race. Race, History and Culture in Western Society*, Basingstoke, Macmillan Press, 1996, p. 80.

³⁸² Micheline Libon, *Elie Baussart: 'Raciner' les Wallons*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 1993, pp. 18-20.

voor een materieel vertrekpunt.³⁸³ De Waalse identiteitsconstructie werd op die manier weggehouden van een etnisch-nationalistische invulling die als Germaans beschouwd werd. Ze schaarde zich daarentegen achter de Franse invulling, die zich op ‘gemeenschappelijke lotsbestemming’ baseerde.³⁸⁴

‘*Sentir*’, ‘*penser*’ en ‘*vouloir*’ maakten dus de ‘*âme wallonne*’ uit. De constructie van de Waalse ziel vormde een reactie op die van de ‘*âme belge*’ zoals in 1897 gedefinieerd door Edmond Picard.³⁸⁵ Deze advocaat en socialistische senator uit Henegouwen erkende weliswaar een Vlaamse en Waalse eigenheid, maar betwistte dat België slechts de optelsom van beide was. Integendeel, stelde Picard, ‘*une âme unique, une âme commune plane sur ces deux groupes apparents et les inspire. Ils peuvent parler des idiomes différents, leur unité physique n’en domine pas moins toute leur activité*’.³⁸⁶

Meer dan een decennium later betwistte zijn partijgenoot Troclet deze ‘*unité physique*’ ten stelligste en op het Waalse congres van 1905 had de Luikse filoloog Olympe Gilbert de ‘*âme belge*’ al afgedaan als een ‘*ahurissante trouvaille*’, een verbluffende vondst.³⁸⁷ Gerelateerd met de specifieke ziel (‘*âme*’) waren er bij Troclet ook de ‘*sentiments wallons*’ en een qua mentaliteit gevoeliger Wallonië (‘*La Wallonie, de mentalité plus sensible*’). Die specifiek Waalse ‘*sensibilité*’ vormde eveneens een vaker weerkerend element van identiteitsbepaling, zoals bij de Luikse liberale filoloog Maurice Wilmotte.³⁸⁸ Bij Wilmotte, Troclet en anderen stond de Waalse fijnbesnaardere ‘*sensibilité*’ in contrast met de plompere Vlaamse gevoelswereld (‘*la mentalité tout de même plus lente et plus alourdie de la Flandre*’). Ras, ziel of

³⁸³ Micheline Libon, *De la « séparation administrative » au fédéralisme (1912-1950): quête identitaire du mouvement wallon?*, Institut Jules Destrée, 1997. http://www.wallonie-en-ligne.net/Wallonie_Histoire/mouvement-wallon/1998_Libon_Micheline.html, geraadpleegd op 7 februari 2011.

³⁸⁴ Zie de inleiding van dit werk voor een bespreking van die Duits-Franse tweespalt.

³⁸⁵ Picard was advocaat, kunstkenner, -verzamelaar en -mecenas, ook notoir antisemiet. Paul Aron & Cécile Vanderpelen-Diagre, *Edmond Picard. Un bourgeois socialiste belge à la fin du dix-neuvième siècle*, Bruxelles, Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique, 2014.

³⁸⁶ Geciteerd in: Hervé Hasquin, *Historiographie et politique en Belgique*, Bruxelles / Charleroi, Editions ULB / Institut Jules Destrée, 1996, pp. 53-56. Picards oorspronkelijke artikel verscheen in *La Revue encyclopédique* van 24 juli 1897, pp. 598-599.

³⁸⁷ Olympe Gilbert, ‘A propos de l’Ame belge’, in: *Congrès Wallon. Sous le haut patronage du gouvernement. Compte-rendu officiel*, Liège, 1905, p. 102.

³⁸⁸ Maurice Wilmotte, *La culture française en Belgique. Le passé littéraire, les conflits linguistiques, la sensibilité wallonne, l’imagination flamande*, Paris, Champion, 1912, pp. 172-173.

gevoeligheid... tussen Vlamingen en Walen waren ze onderling zo ongelijk dat ze onverenigbaar waren. Ook dat had Olympe Gilbert in zijn toespraak tot het Waalse congres van 1905 duidelijk gemaakt: *‘Nous voyons, quant à nous, dans cette tentative à vouloir confondre les deux races qui se partagent la Belgique, un véritable danger qui menace dans leur essence deux sensibilités profondes et originales’*.³⁸⁹

De echtscheiding, zo besloot Troclet, zou voor Wallonië bevrijdend werken. Haar intellectuele, politieke en sociale ontwikkeling (*‘son développement intellectuel, politique et social’*) zou niet meer afgeremd kunnen worden door die logge Vlaamse mentaliteit. De Vlamingen zouden zelf baat bij een scheiding hebben. Ze zouden in hun inzichten niet meer tegengewerkt worden door Waalse belangen en gevoelens (*‘intérêts et sentiments wallons’*).

Paradoxaal genoeg beschouwde Troclet de superieure Walen als geregeerd, gedomineerd en overwonnen (*‘vainculé’*) door de *‘voisins flamands’*. Dat duurde al een kwart eeuw. Hier verwees de socialist impliciet naar de katholieke meerderheid die in 1884 tot stand was gekomen en tot dan onafgebroken het land regeerde. Dat kon omdat de Vlamingen in de meerderheid waren en dat overtal ook in de administratieve en politieke situatie van het land lieten doorwegen. Vandaar dat de Walen beter af waren, aldus Troclet, als ze hun eigen pad zouden bewandelen, een moderner en democratischer pad. Voor Troclet was het ooit zo bezongen België een door de Vlaamse meerderheid bestuurde structuur die de Waalse vooruitgang afremde, verdrukte en bedreigde.

Troclet was noch de eerste noch de enige die zich van de metafoor van het huwelijk bediende om de relatie tussen Vlamingen en Walen te duiden. Op het Waalse congres van 1905 had Hector Chainhaye in zijn hoedanigheid van afgevaardigde van de Ligue Wallonne de Bruxelles ook de metafoor van het huwelijk gebruikt om de verziekte relatie tussen Vlamingen en Walen te duiden: *‘Nous avons conclu avec les Flamands un mariage de raison et non pas un mariage d’amour’*.³⁹⁰ Chainhaye was hier

³⁸⁹ Gilbert, A propos de l’Ame belge, p. 102.

³⁹⁰ Hector Chainhaye, *Pour la Cause Wallonne*, Braine-L’Alleud, Léon Pastur, 1905.

nog een stap verder gegaan dan Troclet in 1911 zou doen. Niet alleen was het huwelijk stukgelopen, het koppel had zelfs nooit van elkaar gehouden. Het was een verstandshuwelijk. België was dus een product van berekening én dus kunstmatig. Vlaanderen en Wallonië waren dat geenszins. Hun wortels gingen ver terug in de geschiedenis, etnisch waren ze verschillend. Maar ook als naar de toekomst werd gekeken (verschillende ambities, democratische modernen tegen antimodernen) kon in dit Waalse vertoog geen gemeenschappelijken met de Vlaamse *andere* gevonden worden.

Van taalminnaars tot kraaiende hanen

Eind negentiende, begin twintigste eeuw was onder de Waalse en Franstalige elites de onrust over de niet aflatende taaleisen van de Vlaamse beweging toegenomen. De ‘mouvement flamingant’ was de gezamenlijke kop van jut van alle Franstaligen. Afkeurende reactie, vaak gepaard gaand met spot en misprijzen, waren er al vanaf 1840, toen Vlaamsgezinden zich voor het eerst op het politieke forum hadden begeven.³⁹¹

Niettegenstaande het petitionnement van 1840 op Belgisch vlak niets tastbaars opleverde, kregen in 1856 de Vlaamse verzuchtingen officiële erkenning. De regering onder leiding van Pierre De Decker, de Vlaamsgezinde katholiek die in 1840 de actie van de letterheren publiekelijk verdedigd had, ging over tot de oprichting van een ‘Vlaemsche commissie’. Deze zogenaamde grievencommissie werd ‘belast met het opzoeken van middelen om het gebruik der Nederduitsche (Vlaemsche) tael te regelen in hare betrekking met de verschillende gedeelten van het openbaer bestuer’.³⁹² Ondanks de grote omzichtigheid die ze aan de dag legde, bleven concrete realisaties andermaal uit.³⁹³ Amper twee weken nadat het eindverslag bij De Decker was beland, diende hij zijn ontslag in om opgevolgd te worden door de Vlaamsonkundige liberaal

³⁹¹ Zie Hoofdstuk I.

³⁹² KB van 26 juni 1856. Voor de volledige werkzaamheden van deze commissie én van het parlementaire debat dat erop volgde zie: *Vlaemsche Commissie. Instelling, Beraedslagingen, Verslag, Officieel Oorkonden*, Brussel, Korn. Verbruggen, 1859.

³⁹³ Wanneer de commissieleden hun resultaten aan De Decker voorleggen, reageert deze: ‘Willen wy het gewenschte doel bereiken en de grieven doen verdwynen, dan is het noodig met voorzichtigheid te werk te gaen (...) Ik wil de wering der grieven, maer ik wil niet dat dit het land in onrust brenge, en gy zyt allen te goede burgers, om het anders te wenschen, Vlaemsche Commissie, p. 83.

Charles Rogier. De nieuwe regeringsleider verzette zich tegen de publicatie van het rapport en toen het toch verscheen, liet hij een tegenrapport uitbrengen.³⁹⁴

Ofschoon ook het commissierapport niet tot tastbare beleidswijzigingen leidde, waren de inspanningen niet helemaal vergeefs. De Vlaamse beweging had – doorheen de werkzaamheden van de commissie – een programma op punt gesteld. In een polemische reactie op Rogier werd dat door Jan-Baptist Langlois als volgt samengevat: ‘*La question flamande (...) se résume en ces mots: Flamand dans les Flandres (in Vlaanderen Vlaamsch!). Et quoi que vous fassiez, on y atteindra*’.³⁹⁵ De vastberadenheid die hieruit sprak, was niet alleen eigen aan deze jonge flamingant. De Vlaamse beweging bleef ijveren voor tweetalige Vlaamse en eentalige Waalse provincies.

Vanuit een bekommernis om de handhaving van de Belgische eenheid, genoot ze hiervoor de steun van een aantal Waalse prominenten. De meest vooraanstaande van deze zogenaamde ‘Waalse flaminganten’ was ongetwijfeld Lucien Jottrand, die het voorzitterschap van de grievencommissie op zich nam en de eindconclusies op papier zette.³⁹⁶ Maar zoals Yves Quairiaux opmerkte, maakte de excentrieke falanx (‘*singulière phalange*’) van Waals flamingantisme geen school.³⁹⁷

In 1870-1871 trokken Frankrijk en Duitsland tegen elkaar ten oorlog. Net als in 1840 weerlegde de Vlaamse beweging Franstalige aantijgingen van incivisme en wees ze erop dat een echte patriot, een complete Belg, de twee talen diende te beheersen.³⁹⁸ De Duitse overwinning in dit gewapend treffen deed de vrees voor een Franse

³⁹⁴ Lode Wils, ‘Vlaemsche Commissie’, in: *NEVB*, deel 3, pp. 3504-3506. Raf De Mey nuanceert Rogier vijandigheid tegenover de Vlaamse beweging. Volgens De Mey liet Rogier zich leiden door de liberale vertegenwoordigers uit Vlaanderen. ‘Het waren die medestanders die hem in het oor fluisterden wat hem te doen stond ten opzichte van de Nederlandse taal’. Raf De Mey, ‘Charler Rogier (1800-1885) en de Vlaamse beweging. De beeldvorming herbekeken’, *Wetenschappelijke tijdingen*, LXIV/4/2005, pp. 212-235.

³⁹⁵ Jean-Baptiste Langlois, *À propos de la commission flamande. À M. Ch. Rogier, Ministre de l’Intérieur*, Brussel, Korn. Verbruggen, 1860, p. 16.

³⁹⁶ Emiel Lamberts en Sam van Clemen, ‘Jottrand, Lucien, L.J.’, *NEVB*, deel 2, p. 1597.

³⁹⁷ Yves Quairiaux, *L’Image du flamand en Wallonie (1830-1914). Essai d’analyse politique*, Bruxelles, Labor, 2006, pp. 24-25.

³⁹⁸ Els Witte en Harry Van Velthoven, *Taal en politiek. De Belgische casus in een historisch perspectief*, Brussel, VUB-Press, 1998, p. 55-56.

annexatie afnemen, maar betekende geenszins dat de anti-Franse gevoelens in de Vlaamse beweging verdwenen.³⁹⁹

Vanaf 1873 werden een reeks taalwetten goedgekeurd die voor verschillende ambten de kennis van het Nederlands vereisten: de wet-Coremans van 17 augustus 1873 over het gebruik van het Nederlands in de strafrechtpleging in Vlaanderen; de wet-De Laet van 22 mei 1878 over het gebruik van het Nederlands in de rijksbesturen in Vlaanderen en Brussel; de wet-Coremans-de Vigne van 15 juni 1883 over het gebruik van het Nederlands in middelbare scholen in Vlaanderen; de wet-Coremans-De Vriendt, de zogenaamde ‘Gelijkheidswet’, van 18 april 1898 die in wetteksten het Nederlands als officiële taal naast het Frans plaatste; de wet-Van der Linden-Renkin van 22 februari 1908 op strafrechtzaken in het arrondissement Brussel.⁴⁰⁰

De leiders van de Vlaamse beweging vonden dat zij nog een lange weg te gaan hadden voor gelijkberechtiging in het België dat in 1830 middels artikel 23 van de grondwet de taalvrijheid had afgekondigd, maar waar in onderwijs, ambtenarij en magistratuur voornamelijk het Frans van kracht was. Ook het leger vormde een centraal aandachts- en mobilisatiepunt: de Vlaamse beweging stuurde aan op de vorming van aparte Vlaamse en Waalse geledingen, weliswaar onder Franstalig centraal bevel, ten einde de discriminatie van Fransonkundige Vlaamse soldaten te stoppen.

De agitatie en de mobilisatie diende dus onverminderd door te gaan, te meer daar de Vlaamse beweging was uitgegroeid van kleine kringen van literatoren tot een georganiseerde beweging. Maar in dit post-unionistische tijdperk doorkruisten de politieke en levensbeschouwelijke breuklijnen ook de Vlaamse beweging. Pogingen om haar een eigen autonoom politiek verlengstuk te geven, een Vlaamse partij, waren

³⁹⁹ Raf De Bont en Tom Verschaffel (eds.), *Het verderf van Parijs*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2004.

⁴⁰⁰ Voor een recente bespreking: Els Witte en Harry Van Velthoven, *Strijden om taal. De Belgische taalkwestie in historisch perspectief*, Kapellen, Pelckmans, 2010. Voor een analyse van de Kamerdebatten rond deze taalwetten, zie: Maarten Van Ginderachter, *De politieke partijen en de taalwetgeving. Een argumentatieanalyse van de Kamerdebatten (1873-1963)*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling Geschiedenis, Universiteit Gent, 1998.

mislukt.⁴⁰¹ Liberalen, katholieken en intussen ook socialisten profileerden zich en stonden regelmatig pal tegenover elkaar.⁴⁰²

Binnen de Vlaamse beweging versterkte dit vanaf 1895 een ideologische vernieuwing gebaseerd op culturele ontwikkeling. Onder impuls van academici als Jules Mac Leod, August Vermeyelen, Max Rooses en Lodewijk De Raet ontstond het zogenaamde ‘cultuurflamingantisme’. Door Vlaamse ‘volkskracht’ gestuwd, moest een nieuwe elite de franskiljons naar de kroon spannen. ‘Stambewustzijn’ en ‘volksverheffing’ moesten de Vlamingen tot *leading people* van België maken. De vernederlandsing van het hele onderwijs kwam hierdoor centraal te staan. Strategisch opteerde men nu voor een eentalig Vlaanderen. De Antwerpse historicus Olivier Boehme benadrukte hoe de Vlaamse agenda op twee pijlers steunde. Naast taal als sociaal-economische hefboom, was er de territorialiteitsidee. Eigen bodem, eigen economie, eigen taal en eigen cultuur raakten verbonden.⁴⁰³

Bij het ingaan van het tweede decennium van de twintigste eeuw leek ook aan de politieke verdeeldheid een eind te komen. In 1910 sloegen de katholiek Frans Van Cauwelaert, de liberaal Louis Franck en de socialist Camille Huysmans de handen in elkaar om de vernederlandsing van de Gentse universiteit te realiseren. Het bondgenootschap van deze ‘drie kraaiende hanen’ zette heel wat in beweging. De Vlaamse beweging was, breder dan de Vlaamse geledingen van de drie politieke partijen, een volksbeweging geworden.⁴⁰⁴ Er werden meetings gehouden, een petitionnement verzamelde zo’n honderdduizend handtekeningen, honderden

⁴⁰¹ Els Witte & Jan Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830*, Antwerpen, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, 1985, p. 148. Jean-Baptiste Langlois riep na het echeq van de Grievencommissie de Vlaamse beweging op haar apolitisme te laten varen en pleitte er voor dat flaminganten actief zouden lid worden van de verschillende politieke partijen om er hun invloed te laten gelden. In de praktijk gebeurde dit inderdaad. Jean-Baptiste Langlois, *Le mouvement flamand au point de vue politique*, Brussel, 1858.

⁴⁰² Zie hiervoor o.m. het hoofdstuk ‘Een nieuwe beweging: de Vlaamse beweging’. Eliane Gubin & Jean-Pierre Nandrin, ‘Het liberale en burgerlijke België. 1846-1878’, in: Els Witte, Jean-Pierre Nandrin, Eliane Gubin en Gita Deneckere, *Nieuwe Geschiedenis van België I, 1830-1905*, Tielt, Lannoo, 2005, pp. 396-414.

⁴⁰³ Olivier Boehme, *Greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, Leuven, LannooCampus, 2008, p. 91.

⁴⁰⁴ Arie Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht, Ambo, 1969, p. 25.

gemeenteraden steunden de campagne.⁴⁰⁵ De mobilisatie culmineerde in het wetsvoorstel dat de drie volksvertegenwoordigers op 24 maart 1911 gezamenlijk indienden en volgens hetwelk de vernederlandsing geleidelijk moest doorgang vinden vanaf 1916-1917.

Van filologen tot bestuurlijke scheiding

De onrust ten aanzien van de Vlaamse campagnes zorgde voor een versnelling in de organisatie en mobilisatie van de Waalse beweging. Belangrijke versnellings-elementen waren de democratisering met de uitbreiding van het aantal Kamerzetels, en de demografische groei van België. Walen vreesden voor een sterke minorisering. Apolitiek was dat geenszins. Die politieke dimensie werd uitgebouwd vanuit een *defensief* discours waarvan de bedding gegraven was vanaf 1840 als reactie op het Vlaamse petitionnement. Het ging om een constitutief discours dat de eigen identiteit zou helpen ontwikkelen en versterken door ze sterk af te bakenen van de dreigende, negatieve *andere*, de Vlaamse beweging.

Aanvankelijk waren Waalse initiatieven quasi uitsluitend filologisch van aard. Die taalminnende activiteit verwierf in december 1856 meer structuur door de oprichting in Luik van de *Société de langue et de littérature wallonnes*, die een belangrijke rol speelde in het vastleggen van de Waalse spelling.⁴⁰⁶ Eerst *Société Liégeoise de Littérature wallonne* geheten, getuigde de naamaanpassing van een streven naar Waalse homogenisering vanuit het Luikse bolwerk.⁴⁰⁷ Het eerste artikel van haar *Statuts et règlements* stipuleerde:

⁴⁰⁵ Voor een volledig overzicht van de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit, zie : Anne-Marie Simon-Van Der Meersch en Elienne Langendries, 'De vernederlandsing van de Gentse universiteit', in: Guy Leemans e.a. (ed.), *Vlamingen komt in massa. De Vlaamse beweging als massabeweging*, Gent, Museum van de Vlaamse sociale strijd, 1999, pp. 121-146.

⁴⁰⁶ *Note sur la Société de Langue et de Littérature Wallonnes*, niet ondertekend en niet gedateerd document (4 pagina's). Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon (FHMW), Luik.

⁴⁰⁷ 'D'abord limitée dans son action à la région liégeoise, la Société a étendu son rayonnement à toute la Belgique romane dès le début de notre siècle', *Note sur la Société de Langue et de Littérature Wallonnes*, p. 1.

'Il est constitué à Liège une Société dans le but d'encourager les productions en Wallon liégeois; de propager les bons chants populaires; de conserver sa pureté à notre antique idiome, d'en fixer autant que possible l'orthographe et les règles, et d'en montrer les rapports avec les autres branches de la langue Romane'.⁴⁰⁸

Luik, met zijn particuliere geschiedenis als stad van het Prinsbisdom ('*principocentrisme-liégeois*'), zou de bakermat worden van de filologisch-gedreven aanzet tot Waalse beweging die zich bewust beschouwde als een tak van de Romaanse familie.⁴⁰⁹ Net als zo'n twee decennia eerder het geval was geweest voor de Vlaamse beweging, zou de Waalse ook bij uitstek een stedelijke beweging worden die bijna uitsluitend voorkwam in het geïndustrialiseerde deel van Wallonië.⁴¹⁰

Voor de linguïst en etymoloog Charles Grandgagnage was, net als bij de Vlaamsgezinde dichter Prudens van Duyse, 'de taal gans het volk':

'La langue est donc le seul symbole qui relie entre eux les Wallons des différents âges et des différentes contrées; c'est par elle principalement que nous nous sentons membres d'une même famille'.⁴¹¹

De constructie van een Waalse identiteit en de ermee gepaard gaande zucht naar afbakening moest gematerialiseerd worden, aldus Fernand Bailleux, secretaris van de *Société liégeoise*. Net als elders in de natievormingsprocessen van het Europa van die tijd wees Bailleux op 'l'utilité que présenterait la construction d'une carte de la Wallonie'.⁴¹² 'Cartographie' en natievorming gingen hand in hand.⁴¹³

⁴⁰⁸ *Bulletin de la Société liégeoise de littérature wallonne*, première année, 1858.

⁴⁰⁹ Chantal Kesteloot ontleent de term '*principocentrisme-liégeois*' aan Patrick Leboutte, *Genèse et fonctionnement d'un discours nationaliste. Essai sur l'idéologie principautaire*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling in de Romaanse filologie, Université de Liège, 1982-1983, p. 24. Chantal Kesteloot, *Mouvement wallon et identité nationale*, Bruxelles, CRISP, 1993, p. 44.

⁴¹⁰ Kesteloot, *Mouvement wallon et identité nationale*, p. 44.

⁴¹¹ 'Discours prononcé par m. Charles Grandgagnage, président de la société à la séance du 15 janvier 1858', *Bulletin de la Société liégeoise de littérature wallonne*, première année, 1858, p. 16. Charles Grandgagnage - neef van Joseph Grandgagnage, onder meer de auteur van *Wallonnades* - zou een jaar later liberaal volksvertegenwoordiger worden.

⁴¹² *Bulletin de la Société liégeoise de littérature wallonne*, deuxième année, 1859.

Zoals dat bij de prille Vlaamse beweging ook het geval was geweest, gaapte er bij haar Waalse pendant een diepe kloof tussen de intellectuele interesse in de volkse tradities (*'propager les bons chants populaires'*) en de participatie van dat volk. Op de ledenlijst van de *Société* prijken magistraten, dokters, professoren, gemeenteraads- en Kamerleden, renteniers, fabriekseigenaars, een wapenfabrikant naast een zeldzame bakker.⁴¹⁴ De Waalse beweging bestond overwegend uit de Waalse elite.

Vanaf haar vroegste ontwikkelingsstadium construeerde ze een zelfbeeld in een hechte interdiscursieve relatie tot de Vlaamse beweging. Zo sprak de Luikse hoogleraar Alphonse Leroy bij een literaire prijsuitreiking: *'sans prétendre que le wallon liégeois doive devenir, comme le flamand, le prétexte d'un mouvement enthousiaste et régulièrement conduit'*.⁴¹⁵ Voor voorzitter Grandgagnage was de Vlaamse beweging een stap te ver gegaan in de strijd voor de erkenning van haar 'taal' als cultuur- en bestuurstaal. Het zou de Waals elite niet overkomen: *'Nous aimons le wallon, mais nous savons parfaitement quel rôle lui appartient et nous ne voudrions pas lui en voir remplir un autre'*.⁴¹⁶ In tegenstelling tot de aspiraties van de Vlaamse beweging, wilde haar Waalse 'pendant' de Waalse dialecten in een onbetwistbare ondergeschikte positie houden ten aanzien van het Frans (Waals als *'une simple amulette'*, in de woorden van Grandgagnage). De Franse taal was ontegensprekelijk de *primus inter pares* van de Romaanse en Latijnse beschaving.

De structurering van de Waalse beweging liep ook langs een andere lijn. Naast het filologische was er ook een materieel motief. Nog rechtstreeks vis-à-vis de Vlaamse beweging was immers de oprichting van de *Ligue wallonne de Bruxelles* in 1882, gevolgd door gelijkaardige comités van Franstaligen in Brussel en Vlaanderen die ijverden voor de verdediging van de status quo: het gebruik van de Franse taal als

⁴¹³ Michel Foucher, 'Cartes et territoires', *La Vie des Idées*, 20 oktober 2014, <http://www.laviedesidees.fr/Cartes-et-territoires.html>, geraadpleegd op 22 oktober 2014.

⁴¹⁴ Het *Bulletin* publiceerde de volledige ledenlijst (*'bureau, membres titulaires, membres honoraires, membres correspondants, membres adjoints'*) en zelfs een *'membre décédé'*). Ibidem, pp. 11-13.

⁴¹⁵ *Bulletin de la Société liégeoise de littérature wallonne*, première année, 1858, p. 28.

⁴¹⁶ 'Discours prononcé par m. Charles Grandgagnage, président de la société à la séance du 15 janvier 1858', *Bulletin de la Société liégeoise de littérature wallonne*, première année, 1858, p. 15.

cultuur- en bestuurstaal over het hele Belgische grondgebied.⁴¹⁷ De *ruches* – letterlijk ‘bijkorven’ van Walen in Vlaanderen – en liga’s beschouwden de Franse taal als een hefboom voor emancipatie. Taal werd gezien als een vehikel voor de introductie van de waarden van Verlichting en Franse Revolutie.

Deze belangenverdediging was niet alleen cultureel, ze was ook en vooral materieel. Voorop stond het behoud van de ambtenarenfuncties in Brussel en Vlaanderen van Nederlandsonkundige Franstaligen. Dit was de doorn in het oog van de Vlaamse beweging en *trigger* van haar eerste actie in 1840. Het geografische zwaartepunt van deze groepjes lag dan ook in Brussel, naast Luik de tweede ‘hoofdstad’ van de Waalse beweging.⁴¹⁸

Dat bleek uit de oprichting van de *Société de Propagande Wallonne* te Brussel in 1888 en onmiddellijk daarop de fusie van alle Brusselse groepen in de *Fédération des Ligues et Sociétés Wallonnes*. Het adjectief ‘Waals’ kon hier, net als in 1840, misleidend zijn. Al deze clubs waren in de eerste plaats bekommerd om de status van het Frans, niet om de preservatie of ontwikkeling van het Waals. Anderzijds was ‘België Frans’ een onmiskenbaar Waals standpunt. Zo de filologische lijn volgens haar aanhangers tot dan niet de oprichting van een daadwerkelijke ‘*mouvement wallon*’ had gelegitimeerd, deed de expliciete bestrijding van de Vlaamse eisen, gecoördineerd door de liga’s, dat wel. Wat de twee ‘stromingen’ structureel deed samenvallen was de primauteit van het Frans als cultuur- en bestuurstaal én het anti-flamingantisme. Chantal Kesteloot omschreef het ontstaan van de Waalse beweging als ‘een taalbeweging ter verdediging van het Frans’. Franstaligen, stelde ze, voelden zich bedreigd in een geografische streek die zich buiten het strikt Waalse kader bevond.⁴¹⁹

Naast het zich organiserend anti-flamingantisme werkten ‘*Wallons de Wallonie*’, voornamelijk Luikenaars, van wie er omstreeks 1890 – na de neven Grandgagnage en C°

⁴¹⁷ Voor ontstaan en ontwikkeling van deze liga’s, zie: Chantal Kesteloot, *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français. Les origines du FDF*, Brussel, Complexe, 2004, pp. 13-23.

⁴¹⁸ Kesteloot, *Mouvement wallon et identité nationale*, p. 45.

⁴¹⁹ Chantal Kesteloot, ‘Waalse beweging en nationale identiteit’, in: Kas Deprez & Louis Vos (eds.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging. 1780-2000*, Antwerpen / Baarn, Houtekiet, 1999, pp. 161-162.

- een nieuwe generatie op de voorgrond trad, aan de Waalse identiteitsvorming door op zoek te gaan naar een 'Waalse ziel' (*âme wallon*).

In die geest lanceerde de toen twintigjarige Luikse dichter Albert Mockel in 1886 het literaire tijdschrift *La Wallonie*, dat zich door het symbolisme liet inspireren.⁴²⁰ Franse en Belgische auteurs droegen bij aan het tijdschrift dat volgens haar oprichter de '*culte de la latinité*' moest ontwikkelen en tegen allen en iedereen in de Waalse ziel moest vrijwaren van schadelijke invloeden.⁴²¹ Met de titelkeuze verankerde Mockel, aldus historicus Philippe Destatte, de eigennaam Wallonië '*dans son sens politique d'affirmation culturelle régionale*'.⁴²²

De term 'affirmatie' is hier van belang. Destatte projecteert er een beeld mee terug in de tijd. Hij construeert een continuïteit rond een anti-nationalistisch Waals regionalisme en een agressief, bedreigend Vlaams nationalisme. Het affirmatieve lag, schrijft Destatte, in de '*refus au nationalisme*':

'Ce refus trouve aussi et peut-être surtout son fondement, au sein de l'Etat belge, dans la critique du modèle national flamand en développement, modèle que les Wallons ont perçu – ou vécu – comme menaçant et qu'ils ont donc souvent rejeté en bloc, sans avoir vraiment la capacité de se rattacher à une identité belge'.⁴²³

De tweede generatie Waalsgezinden was politiek en levensbeschouwelijk pluralistischer. Naast het liberale overwicht, gingen een aantal socialisten prominent

⁴²⁰ Het tijdschrift zou tot 1892 bestaan. De titel zou nog meermaals heringevoerd worden. Meest bekende voorbeeld was het socialistisch-syndicale dagblad *La Wallonie* dat van 1920 tot 1998 zou verschijnen, jaar waarin het met *Le Peuple* fuseerde om kortstondig *Le Matin* te worden.

⁴²¹ '*À cette revue, Mockel impose une ligne de conduite stricte : il s'agit de garder envers et contre tous l'âme wallonne de tout contact pernicieux et de développer le culte de la latinité*', schrijft historicus Paul Delforge. Paul Delforge, 'Mockel Albert', EMW.

⁴²² Destatte, *L'Identité wallonne*, p. 32.

⁴²³ Destatte, *L'identité wallonne*, p. 24.

deel uitmaken van de Waalse beweging: Léon Troclet, en ook de Henegouwenaar Jules Destrée, die in 1894 zijn intrede in de Kamer had gemaakt.⁴²⁴

Eenmaal de Waalse beweging zich begon te organiseren, berustte haar zelfidentificatie op een etnische tweedeling. In 1897 werd in Luik op initiatief van de natuurwetenschapper Julien Delaite de *Ligue Wallonne de Liège* met als weekblad *L'Âme Wallonne* gestart.⁴²⁵ De Waalse ziel entte zich op 'un génie latin, roman ou français' terwijl de Vlaamse in het Germaanse wortelde. *L'Âme Wallonne* nam zich voor Waalse kunstenaars, 'anciens et contemporains', voor het voetlicht te brengen, 'en insistant sur les caractères spéciaux et communs qu'ils empruntent au sol wallon'.⁴²⁶

In de zoektocht naar de wortels van een specifieke Waalse identiteit werd de defensieve politieke dimensie bekrachtigd. Dat bleek bijvoorbeeld uit de evolutie van het in 1894 opgerichte tijdschrift *Wallonia*. Aanvankelijk ondertiteld als *Recueil mensuel de littérature orale, croyances et usages traditionnels*, sneed het geleidelijk ook politieke thema's aan. Er werd zelfs een rubriek ingevoerd - *Défense wallonne* - dat de 'dérives flamingantes' aan de kaak stelde.

Bij aanvang van het laatste decennium van de negentiende eeuw organiseerden de twee gezindheden van de beweging samen Waalse congressen: te Brussel in juli 1890, te Namen in december 1891, te Luik in november 1892 en te Bergen in november 1893.⁴²⁷ Discursief werd er een onderscheid gemaakt tussen Vlamingen en de Vlaamse beweging. Aan de hand van de broedermetafoor werd op deze eerste congressen 'nos frères flamands' de hand aangereikt 'en signe d'union et de concorde'. De Vlaamse beweging - 'le mouvement flamingant' - werd daarentegen met haar aanhoudende taaleisen afgeschilderd als 'agressive et militante':

⁴²⁴ 'Destrée, Jules', Van Molle, *Le parlement belge*, pp. 117-199. Dat jaar traden de socialisten voor het eerst in de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

⁴²⁵ Philippe Carlier, 'Delaite Julien', EMW.

⁴²⁶ Geciteerd in: Arnaud Pirott, 'Âme Wallonn(L)' (1898-1900'), EMW.

⁴²⁷ Corinne Godefroid, 'Un premier "exécutif" du Mouvement wallon: le Comité permanent des Congrès wallons (1890-1893)', in : *Studium et Museum. Mélanges Édouard Remouchamps*, Liège, 1996, pp. 695-709.

‘Les exigences de ce parti ne connaissent plus de bornes, chaque jour amène une revendication nouvelle, un rêve nouveau, que trop souvent, hélas! nous voyons introduire dans nos lois [...] sur le drapeau flamingant nous lisons un décret d’ostracisme contre la Wallonie’.

Van vriendschap met deze lieden kon dan ook geen sprake zijn: *‘Comme Wallons et comme Belges nous répondons : non, cent mille fois non !’*.⁴²⁸ De Vlaamse beweging was dé kritische ‘andere’ bij uitstek. Zoals uit de latere passage van Troclet zou blijken, viel ze Wallonië aan en bracht ze hierdoor het Belgische project in gevaar. Wallonië werd gerepresenteerd als slachtoffer van ‘ostracisme’.

De Waalse historica Corinne Godefroid benadrukte echter dat deze eerste reeks van Waalse congressen strategisch in een ander teken stond dan wat er zou op volgen. Veel had te maken met de verschillen tussen Walen en (Franstalige) Brusselaars. De *‘Wallons de Wallonie’* – voornamelijk afkomstig uit de *‘sociétés dialectales’* – waren in de minderheid tegenover de afgevaardigden uit Brussel en Vlaanderen.⁴²⁹ Zo gingen er in 1893 onder de ‘Waalse Walen’ stemmen op om zich het Vlaams toe te eigenen : *‘Au Congrès wallon de Mons, le comité propose de travailler sérieusement à la diffusion de la langue flamande dans les provinces wallonnes!’*.⁴³⁰

Maar niet alle Walen stonden zo toegankelijk tegenover de Vlaamse factor. Het strikte onderscheid dat gemaakt werd tussen positief bejegende Vlamingen en als een bedreiging bestempelde flaminganten was niet altijd even duidelijk. De ietwat excentrieke maar ook invloedrijke Albert du Bois drukte het in 1902 in zijn *Cathéchisme du Wallon* als volgt uit:

‘Ces bons Flamands sont les hommes les plus tenaces, les plus égoïstes, les plus envahissants qui existent. Il y a parmi eux un parti tout puissant « les

⁴²⁸ Openingspeech van congresvoorzitter Edouard Termonia op het eerste Waalse congres van 20 juli 1890. Edouard Termonia, *Compte-rendu analytique des débats du congrès wallon tenu à Bruxelles le 20 et 21 juillet 1890 organisé par la Société de propagande wallonne de Bruxelles* (Brussel 1891), 14-15.

⁴²⁹ Ibidem, 705-706.

⁴³⁰ *La Revue Wallonne*, 1ste jaargang, 1893, nr. 10, p. 297. Geciteerd in Godefroid, ‘Un premier « exécutif » du mouvement wallon’, 706.

Flamingants » qui rêvent de transformer notre pays en une vaste Flandre. Leurs efforts, lentement, produisent des résultats appréciables. (...) Une infiltration considérable de Flamands, s'opère dans nos provinces'.⁴³¹

Du Bois was een rattachist. Hij pleitte voor aanhechting van Wallonië bij Frankrijk. Nochtans vormde zijn radicalisme geen obstakel voor de invloed die hij binnen de Waalse beweging uitoefende.⁴³² De invasie en infiltratie door Vlamingen ('*envahissants*', '*infiltration considérable*') deed de Walen vrezen voor ontarding van eigen streek en zeden. Dit discours met beelden als 'invasie' en 'infiltratie' was nagenoeg identiek aan dat van de Vlaamse beweging vanaf 1840.

Omdat die 'invasie' en 'infiltratie' steunde op een voor Vlaanderen gunstige demografische evolutie en dus electoraal nefast was voor de onderlinge krachtsverhoudingen, klonken binnen de prille Waalse beweging stemmen voor autonomie, voor een federalistisch alternatief. De etnisch gekleurde analyse van de verschillen en de perceptie van een Vlaamse pletwals richting Wallonië leidden in *L'Âme Wallonne* tot drastische politieke conclusies. Op 15 oktober 1889 publiceerde het blad in vette letters op de voorpagina deze oproep: '*Il est de l'intérêt de la Wallonie d'obtenir sans tarder la séparation administrative. Wallons, travaillez à sa réalisation !*'.⁴³³

Vanaf de jaren 1890 begon de idee van '*séparation administrative*' of bestuurlijke scheiding ingang te vinden in de Waalse beweging. Eén van de plausibele middelen hiertoe was het overhevelen van bestuurlijke bevoegdheden naar het provinciale of gemeentelijke niveau.

Volgens Philippe Destate vonden de Waalse voorstanders van deze eis inspiratie in het in 1891 verschenen *Le gouvernement dans la démocratie* van Émile de

⁴³¹ Albert du Bois, 'Le catéchisme du Wallon, nos droits, nos devoirs, nos espérances', in: P. Dupuis & J.-E. Humblet (ed.), *Un siècle de mouvement wallon. 1890-1997*, Gerpennes, 1998, 21.

⁴³² Ibidem, p. 13. Philippe Muret, 'Albert du Bois en het « pangallisme »', in: Kas Deprez & Louis Vos, *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000*, Antwerpen, Houtekiet, 1999, pp. 185-204.

⁴³³ *L'Âme Wallonne*, 15 oktober 1898. Geciteerd in: Arnaud Pirott, 'Âme Wallonn(L)' (1898-1900'), EMW.

Laveleye.⁴³⁴ Deze internationaal vermaarde docent politieke economie aan de Luikse universiteit brak haast *in abstracto* – zonder expliciet zijn model op de Belgische casus te enten – een lans voor een federalistisch model: *‘Le fédéralisme, poussé jusqu’au respect des autonomies les moins importantes, permet de résoudre sans peine les difficultés autrement inextricables que soulève l’antagonisme des nationalités’*.⁴³⁵ Voor Laveleye, die hier voor een subsidiariteitsbeginsel pleitte, moest dat model de democratische vrijheden verruimen door het centrale staatsgezag relatiever te maken en meer bevoegdheden bij steden, gemeenten en provincies te leggen: *‘L’État démocratique ne doit être que la confédération des villes libres et des provinces autonomes’*.⁴³⁶

Albert Mockel formuleerde in 1897 in *Mercure de France* een voorstel waarbij zowel Vlamingen als Walen over een eigen parlement zouden beschikken en er daarnaast een gemeenschappelijke paritaire Kamer zou functioneren.

‘Il y aurait, il est vrai, un remède: la séparation administrative complète de la Flandre et de la Wallonie, avec un parlement pour chacune d’elles et l’union des deux petits Etats sous une Chambre fédérale, dont ils éliraient chacun la moitié. Il y aurait alors en Flandre un gouvernement ultra-conservateur et catholique, en Wallonie il serait libéral et socialiste, et l’on ne verrait plus comme à présent des heurts d’intérêts constants du nord-ouest agricole et des régions de l’est et du midi qui sont industrielles. Mais telle est la crainte de paraître révolutionnaire pour autre chose que du pain, tel est l’aplatissement de tous devant le « fait accompli » que personne en Belgique n’a osé parler de cela’.⁴³⁷

⁴³⁴ Émile de Laveleye, *Le gouvernement dans la démocratie*, Paris, Félix Alcan, 1892. Ook Philippe Destatte benadrukte de belangrijke invloed van Laveleye en zijn federalisme op de Waalse beweging. Destatte, *L’Identité wallonne*, pp. 63-64.

⁴³⁵ Ibidem, p. 76-77.

⁴³⁶ Ibidem, p. 80.

⁴³⁷ Albert Mockel, ‘Étude sur Camille Lemonnier et la Belgique’, *Mercure de France*, tome XXII, avril 1897, p. 101. Overgenomen in: *Wallonia*, XX, 1912, p. 757.

De alterisering werd eind negentiende eeuw gecompleteerd en gehomogeniseerd. ‘Vlaanderen’ was politiek ultra-conservatief en levensbeschouwelijk katholiek. ‘Wallonië’ representeerde zichzelf als liberaal en socialistisch. Het ‘noordwesten’ was ruraal, het ‘oosten’ en het ‘zuiden’ waren industrieel. Een kleine vijftien jaar vóór Troclet beschreef Mockel deze tweedeling als onoverbrugbaar.

Met het congres van 1905 kende de Waalse beweging haar daadwerkelijke politieke *take-off*. Volgens Philippe Destatte vormde het congres zelfs *‘une rupture par rapport aux premières démarches essentiellement défensives et linguistiques des balbutiements du mouvement’*.⁴³⁸ De Waalse beweging toog verder aan de constructie van de eigen identiteit maar of er daadwerkelijk gebroken werd met de aanvankelijke *‘démarches défensives’* moet sterk betwijfeld worden.

Na de cartografisch bezegelde geografische en taalkundige afbakening, na het munten van een gesubstantiveerde eigennaam, diende de nationale identiteit historisch verankerd én gepopulariseerd te worden. Hector Chainaye legde een motie voor die vroeg dat het onderwijs meer aandacht zou besteden aan *‘l’histoire du Pays de Liège’* zodat *‘les enfants de la Wallonie apprennent les hauts faits de leurs ancêtres et les gloires et les revers du passé de leurs pays natal’*.⁴³⁹

Wanneer de Waalse beweging in 1912 aan haar identiteitsvorming een obligate feestdag wilde toevoegen, gebeurde dat ook in expliciete navolging van de Vlaamse identiteitscreatie. *‘Tous en parlent. La Flandre ayant sa fête, la Wallonie aura la sienne’*, schreef Wallonia en voegde er aan toe: *‘Certain journal imprime “fête nationale”, caractérisant ainsi notre glorification ethnique’*.

Er werd ook naarstig gezocht naar een symbolisch moment van ‘ontwaken’: *‘Elle [Wallonië] n’a pas choisie encore l’action d’éclat qu’il faut élire (...) Les six-cent Franchimontois? La Paix de Fexhe? Jemmapes? Le départ des volontaires wallons pour*

⁴³⁸ Philippe Destatte, *L’identité wallonne. Essai sur l’affirmation politique de la Wallonie (XIX-XXèmes siècles)* (Charleroi 1997) 67-68.

⁴³⁹ Hector Chainaye, *Pour la Cause Wallonne. Discours prononcé par M. Hector Chainaye au Congrès Wallon de Liège 1905*, Braine-L’Alleud, 1905, p. 10.

Bruxelles en 1830? On ne sait encore'.⁴⁴⁰ Om de knoop door te hakken, organiseerde het in 1910 opgerichte weekblad *Pourquoi Pas* zelfs een bevraging. Uiteindelijk schaarde men zich achter het voorstel van Jules Destrée om het vertrek van de Walen richting Brussel als datum te kiezen.⁴⁴¹

Toen op 9 maart 1910 de Senaat debatteerde over een voorstel om de griffiers van de Waalse regionale raden ook de kennis van het Vlaams op te leggen, riep senator Émile Dupont: '*Vive la séparation administrative*'.⁴⁴² Tegen wil en dank werd de oude liberaal – in het zog van Laveleye - hierdoor een referentiepunt in de Waalse beweging. In januari 1911 werd het *Comité d'étude pour la sauvegarde de l'autonomie des provinces wallonnes* opgericht, waaraan zowel liberale als socialistische parlementsleden deelnamen. Een jaar later publiceerde in dezelfde logica de Luikse liberale advocaat Emile Jenissen een brochure, *Wallons-Flamands. Pour la séparation politique et administrative*.⁴⁴³

In 1911 organiseerde het socialistische kamerlid Jules Destrée in Charleroi een tentoonstelling over Waalse kunst die grote indruk maakte en het zelfbewustzijn en – vertrouwen versterkten. Een jaar later werd dit succes gekristalliseerd in de oprichting van de *Société des Amis d'Art wallon*. Op 31 maart, in een toespraak in het Brusselse gerechtshof, had Destrée geen blad voor de mond genomen: '*Je ne viens pas ici discuter; je viens affirmer. Je viens affirmer l'âme wallonne. J'affirme l'âme wallonne et je nie l'âme belge*'.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ 'La fête de l'héroïsme wallon', *Wallonia*, XX, 1912, p. 532. Over de betekenis van de Zeshonderd Franchimontezen in de Belgische en Waalse identiteitsconstructie, zie: Sophie Rottiers, 'De eer van de Zeshonderd Franchimontezen', in: Morelli, *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, pp. 65-76. De Vrede van Fexhe (18 juni 1316) voerde een volksvergadering (*Sens du Pays*) in die de steden van het Prinsbisdom Luik meer vrijheden toekende.

⁴⁴¹ *Wallonia*, XX, 1912, p. 538. Deze Waalse feestdag ('*les Wallos*'), vandaag de officiële feestdag van het Waalse Gewest wordt telkens op derde zondag van september gevierd. 'Décret déterminant le jour de fête et les emblèmes propres à la Région Wallonne', *Belgisch Staatsblad / Moniteur belge*, 8 augustus 1998, 25551-25555.

⁴⁴² De liberale politicus Emile Dupont zetelde aanvankelijk in de Kamer (1864-1890) en tot aan zijn overlijden in 1912 in de Senaat. 'Dupont, Émile, Joseph', Van Molle, *Le parlement belge*, pp. 135-136.

⁴⁴³ Emile Jennissen, *Wallons-Flamands. Pour la séparation politique et administrative*, Liège, Desoer, 1911. Jennissen pleitte voor een opdeling van België in drie agglomeraties, een Vlaamse, een Waalse en een Brusselse.

⁴⁴⁴ Geciteerd in: Destatte, *L'Identité wallonne*, p. 71.

Eind mei 1911 lanceerde Hector Chainaye *La Lutte Wallonne*, een publicatie die ‘*combattrà le flamingantisme, l’ennemi de la race wallonne*’.⁴⁴⁵ ‘*Aujourd’hui on nous attaque dans tout ce que nous avons de plus cher, notre langue française*’. De Waalse beweging voelde zich niet alleen bedonderd maar ook bedreigd. Waalse studentenverenigingen werden opgericht en ook een *Garde Wallonne* die moest instaan voor de ordedienst tijdens meetings en optochten benadrukten in functie en benaming het defensieve karakter van de beweging (*défense*, *garde*, *sauvegarde*).

Chainaye voegde er in zijn eerste hoofdartikel aan toe: ‘*La Belgique n’est plus que la Flandre*’.⁴⁴⁶ En ook dat klonk als het spiegeldiscours van de Vlaamse beweging.

Lange woelige zomer

De Waalse misnoegdheid bleef niet beperkt tot publiceren en vergaderen. Er werd bij het ingaan van het nieuwe decennium ook fysiek gemobiliseerd. Vanaf 1911 werden heftige anti-Vlaamse bijeenkomsten georganiseerd in Brussel, Luik, Namen en Charleroi.⁴⁴⁷ Op 12 mei 1912 betoogden in Luik op initiatief van het *Comité de protestation contre le détournement des grands express* zo’n tien- à twintigduizend mensen tegen een plan van de regering om de expresstreinen op de spoorlijn Aken-Brussel door Limburg te laten rijden.⁴⁴⁸ Dat het Vlaamse Limburg en niet het Waalse Luik en Verviers zou profiteren van de doorkomst van deze treinen, werd door de Waalse beweging als een anti-Waals manoeuvre geïnterpreteerd. In de woorden van de socialistische volksvertegenwoordiger Célestin Demblon ging het om een ‘*coup terrible*’ voor de twee Waalse steden.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Arnaud Pirotte, ‘*La Lutte Wallonne (1911-1913)*’, EMW. Stichter Hector Chainaye overleed in 1913 en werd als hoofdredacteur opgevolgd door Ivan Paul. Datzelfde jaar hield het weekblad evenwel op te bestaan.

⁴⁴⁶ Destatte, *L’identité wallonne*, p. 71.

⁴⁴⁷ Freddy Joris, ‘*Les étapes du combat wallon*’, Institut Jules Destrée, 1995. http://www.wallonie-en-ligne.net/1995_Wallonie_Atouts-References/1995_cho2-1_Joris_Freddy.htm, geraadpleegd op 17 oktober 2011.

⁴⁴⁸ ‘*Plus de 20.000 personnes en cortège ont défilé dans les principales rue de la ville*’, schreef *Wallonia*. *Wallonia*, XX, 1912, p. 351.

⁴⁴⁹ Parlementaire Handelingen Kamer, 8 februari 1912, p. 697.

De sociale mobilisatie van de eigen achterban stootte echter op het probleem van de politieke macht. De afschaffing van het cijnskiesrecht en de invoering van het meervoudig algemeen stemrecht voor mannen na de algemene staking van 1893, de invoering van de evenredige zetelverdeling in 1899 en de aanpassing van de zetelverdeling na de bevolkingstelling van 1910 bevorderden een grotere Vlaamse aanwezigheid in het parlement. Onderliggende factor was immers de demografische evolutie die in het voordeel van Vlaanderen speelde. De overwegend liberale, vrijzinnige Waalse leiders zagen met lede ogen aan hoe sinds 1884, na de beëindiging van de Schoolstrijd, de katholieke partij onafgebroken aan de macht was. De nakende parlamentsverkiezingen van 2 juni 1912 moesten ‘de grote stormloop’ worden waarin de verbonden antiklerikale partijen – liberalen en socialisten - hoopten met eenheidslijsten het 28 jaar oude klerikale juk af te werpen.⁴⁵⁰ De politieke breuklijn werd evenzeer geïnterpreteerd als een Vlaams-Waalse breuklijn.

Hoewel de Waalse beweging sterk op de kiesstrijd had ingezet, slaagde ze niet in haar opzet. De frustratie was bijzonder groot, vooral gezien de verdeling van de kiesresultaten. Stemmenaantal en percentages bevestigden immers dat de politieke verdeeldheid met de communautaire overlapte.⁴⁵¹

<u>Wallonië</u>	<u>Vlaanderen</u>
Lib.-soc. oppositie 708.056 (60 %)	Kath. regeringspartij 737.097 (65 %)
Kath. regeringspartij 466.927 (40 %)	Lib.-soc. oppositie 382.942 (35 %)

De katholieken sprongen van 86 naar 101 zetels en behaalden meer dan zeventig procent van die zetels in de Vlaamse arrondissementen. De liberalen bleven steken op 44 zetels. De socialisten wonnen vier zetels: van 35 naar 39. Van de in Wallonië te verdelen zetels kwamen er 44 van de 72 in handen van het socialistische-liberale oppositiekartel. De Waalse hoop werd de kop ingedrukt. Het resultaat dikte de

⁴⁵⁰ Lode Wils, ‘Beproefde samenwerking. Katholieken en vrijzinnigen in de Vlaamse beweging, 1860-1914’, *Wetenschappelijke Tijdingen*, nr. 58, 1999, p. 186.

⁴⁵¹ Harry Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie, 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden*, Kortrijk, UGA, 1982, p. 275.

misnoegdheid aan. Het linkse Wallonië stond, aldus de Luikse historica Cathérine Lanneau, voor een Catch-22: *‘La loi du nombre impose à une Wallonie de gauche la domination d’une Flandre de droite et cette domination flamande ira s’accroissant avec l’obtention du suffrage universel que le mouvement wallon réclame pourtant par conviction idéologique’*.⁴⁵²

De misnoegdheid en de frustratie kwamen tot uiting in wat een lange woelige zomer zou worden. Op 19 juni 1912 keurde de provincieraad van Luik een motie goed waarin het recht van de Walen op vrijheid via autonomie werd verdedigd. De motie kreeg de steun van de voltallige socialistische en liberale groepen terwijl de katholieken tegen stemden. In tal van Waalse steden werden betogingen op touw gezet waarop Waalse leiders krasse taal spraken. Tijdens een staking in het industriële bekken werden vier betogers gedood. Midden juni publiceerde Jules Destrée een eerste tekst, *Pour la Wallonie indépendante*, die hij in augustus zou uitwerken.⁴⁵³

Op 30 juni lieten de spanningen zich gevoelen tussen Vlamingen en Walen op het congres van de Belgische Werkliedenpartij (BWP). De verkiezingscampagne had de Vlaamse en de Waalse socialisten lijnrecht tegenover elkaar geplaatst.⁴⁵⁴ Die interne communautaire spanningen waren niet nieuw en hadden ertoe geleid dat rond 1909 de Vlaamse kwestie een ‘vrije kwestie’ geworden was. Aangezien een compromis tussen Vlaamse en Waalse socialisten niet mogelijk bleek, mochten de mandatarissen naar eigen goeddunken stemmen.⁴⁵⁵ Een symptoom, aldus Maarten Van Ginderachter, maar tegelijkertijd ook katalysator van de hoog oplopende communautaire spanningen

⁴⁵² Cathérine Lanneau, ‘Jules Destrée, Wallon et socialiste’, *Culture, le magazine culturel en ligne de l’Université de Liège*, <http://culture.ulg.ac.be/>, 16/11/2012, 2.

⁴⁵³ Jules Destrée, ‘Pour la Wallonie indépendante’, *Journal de Charleroi*, 12 juni 1912. Het artikel werd overgenomen door *L’Avenir du Borinage* (13 juni), *l’Arrondissement de Mons* (13 juni), *L’Express* (15 juni). Destatte, *L’Identité wallonne*, p. 79.

⁴⁵⁴ Maarten Van Ginderachter, *Het rode vaderland: de vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgisch socialisme vóór WOI*, Tielt, Lannoo, 2005, p. 327.

⁴⁵⁵ Harry Van Velthoven, ‘Onenigheid in de Belgische Werkliedenpartij: de Vlaamse kwestie wordt een vrije kwestie. 1894-1914’, in: Karen Celis & Jasmien Van Daele (eds.), *Harry Van Velthoven. Waarheen met België? Van taalstrijd tot communautaire conflicten. Een selectie uit 35 jaar wetenschappelijk onderzoek*, Brussel, ASP, 2011, p. 156.

in de partij.⁴⁵⁶ Die spanningen kregen overigens ook binnen de partij een etnische invulling.⁴⁵⁷

In haar nummer van 1 juli 1912 lanceerde – net als *Wallonia* een jaar voordien – ook *L'Anti-Flamingant* een ‘*enquête nationale*’. Aan ‘diverse eminente Belgische personaliteiten’ werd gevraagd of ze voorstander waren van een bestuurlijke scheiding, hoe dat in zijn werk moest gaan, wat er de gevolgen konden van zijn en wat er met Brussel moest gebeuren.⁴⁵⁸ Een week later, op 7 juli, werd opnieuw een Waals congres gehouden op initiatief van de *Ligue Wallonne de Liège*. Het congres was al in februari maart gepland maar de inzet was groter en acuter geworden. Het voorstel van een bestuurlijke scheiding, dat van meet af aan op de agenda had gestaan, werd nu hét centrale punt op de agenda. Congresvoorzitter Julien Delaite had een voorstel van bestuurlijke scheiding uitgewerkt dat hij baseerde op een versterking van het provinciale niveau en een drieledig federalisme: Vlaanderen, Wallonië en heel de provincie Brabant, elk met een eigen regionale raad.⁴⁵⁹

In de uitnodiging van 1 juli figureerde het punt over de bestuurlijke scheiding als vijfde punt op de agenda na de vier volgende, betekenisvolle agendapunten: herziening van de wet van 1889 over het gebruik van de Vlaamse taal ‘*en matière répressive*’; herziening van de wet-Van der Linden met betrekking tot het gerechtelijke arrondissement Brussel; herziening van de ‘dwangwetten’ van 1883 en 1910 over het middelbaar onderwijs, ‘*dans le sens de la liberté des langues*’ en toelating van tweetaligheid in het Vlaamse land en verzet tegen de verplichte tweetaligheid in Wallonië.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Van Ginderachter, *Het rode vaderland*, p. 305.

⁴⁵⁷ Van Ginderachter, *Het rode vaderland*, p. 305.. Maarten Van Ginderachter, ‘Social Democracy and National Identity: The Ethnic Rift in the Belgian Workers’ Party (1885-1914)’, *International Review of Social History*, 52, 2007, pp. 215-240.

⁴⁵⁸ *L'Anti-Flamingant*, 1 juli 1912, p. 3.

⁴⁵⁹ Julien Delaite, *Etude d'un régime séparatiste en Belgique*, Liège, M. Thone, 1912.

⁴⁶⁰ De uitnodiging met programma en reglement, werden verstuurd namens de *Ligue Wallonne de Liège* door secretaris Edmond Schoonbroodt en voorzitter Julien Delaite. *Ligue Wallonne de Liège, fondée le 9 mai 1897. Congrès Wallon de Liège, 7 juillet 1912*, Liège, 1912.

Als de bespreking van een mogelijke scheiding acuter werd dan de intrekking van taalwetten, kan moeilijk volgehouden worden, zoals Philippe Destatte doet, dat de *'démarches essentiellement défensives'* voorbijgestreefd waren. Ondanks tegenkanting van de Franstalige Brusselaars, werd het principe van de bestuurlijke scheiding goedgekeurd dankzij een consensusvoorstel van Destrée. Het voorstel had voornamelijk 'sentimentele waarde' en de populariteit van de eis lag volgens hem in haar vaagheid. Een representatieve commissie moest na het congres het voorstel maar uitwerken.

Hiermee gaf de Waalse beweging te kennen dat ze liever baas in eigen huis bleef dan in Vlaams België te ijveren voor de positie van het Frans. De deelnemers lieten het echter niet bij woorden alleen en besloten een *Assemblée Wallonne* op te richten, een schaduwparlement (weliswaar zonder katholieken) dat op 20 oktober in Charleroi voor het eerst zou vergaderen.⁴⁶¹ De vergadering telde één vertegenwoordiger per 40.000 inwoners en tien afgevaardigden voor Brussel. Naast secretaris-generaal Jules Destrée hadden nagenoeg alle vooraanstaande Waalse politici zitting in de vereniging die ten gronde de voorafschaduwing van een volwaardig Waals parlement wenste te zijn.

Op het Waalse congres van 7 juli 1912 riep Emile Jennissen uit:

'Nous, Wallons, nous n'avons pas eu besoin d'attendre le 2 Juin pour devenir séparatistes. C'est une chose que je voudrais bien faire ressortir. Il ne faut pas qu'on nous dise que notre mouvement est le résultat d'un dépit politique'.⁴⁶²

Liever dan beoordeeld te worden als een stelletje opgeschrikte leerling-tovenaars, wilde de Waalse beweging van zichzelf het beeld geven van verantwoorde mensen die in alle continuïteit beredeneerd te werk gingen.

⁴⁶¹ Paul Delforge, *L'Assemblée wallonne. 1912-1923. Premier parlement de la Wallonie?*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 2013. Joseph-Maurice Remouchamps, *L'Assemblée Wallonne. 1912-1937. Vingt-cinq ans de lutte contre l'hégémonie flamande et la contrainte linguistique*, Bruxelles, Editions de la Défense Wallonne, 1939.

⁴⁶² *Congrès Wallon, organise par la Ligue Wallonne de Liège. Le Dimanche 7 Juillet 1912*, Liège, 1912, p. 35.

Helemaal ongelijk had Jennissen niet. De *'dépit politique'* die er wel degelijk was na de electorale nederlaag van 2 juni 1912 slingerde een eis op de voorgrond die het politieke sluitstuk vormde van een defensief discours dat al meer dan tien jaar bestond. Nu ik dat discours gehistoriseerd en gecontextualiseerd heb, zal ik het in wat volgt van meer nabij bekijken.

Vlaams irrationalisme en fanatisme, Waalse legitieme zelfverdediging

Voor de Waalse beweging vormden de *'flamingants'* en het *'flamingantisme'*, de kritische 'andere', openlijk als vijand gebrandmerkt. Bij de lancering in 1911 van het weekblad *La Lutte Wallonne* liet hoofdredacteur Hector Chainaye geen twijfel bestaan over wie bestreden moest worden: *'Ce journal qui se jette dans la mêlée et combattra le flamingantisme, l'ennemi de la race wallonne'*. Of iets verderop: *'les flamingants, nos adversaires avoués'*.⁴⁶³ Deze radicale *othering* van de Vlaamse beweging smeedde de eenheid van de Waalse beweging: *'Wallons de Wallonie'*, francofonen en franskiljons.

Het van oorsprong als pejoratief bedoelde *'flamingant'* kon bedoeld zijn als benaming van een actieve Vlaamsgezinde, maar werd ook – zoals bij *'mouvement'* – als adjectief gebruikt. In militante Waalse publicaties van 1911-1912 gaf het substantief dat ermee gespecificeerd werd een verhelderend beeld van hoe de Waalse beweging sprak over actieve Vlaamsgezindheid – *'flamingantisme'* – en hoe de strategie van alterisering vorm kreeg.⁴⁶⁴

'outrances flamingantes'	buitensporigheden
'exagérations flamingantes'	overdrijvingen
'zèle flamingant'	bezetenheid
'passion flamingante'	passie
'furie flamingante'	furie

⁴⁶³ *La Lutte Wallonne*, nr. 1, 28 mei 1911. Arnaud Pirotte, 'Lutte Wallonne (La)', (1911-1913)', EMW

⁴⁶⁴ Resultaten op basis van een zoekactie op het trefwoord *'flamingant'* in *Wallonia, La Lutte Wallonne, L'Anti-Flamingant, Bulletin de la Ligue nationale antiflamingante, Tatène Veuve Tchanchet* van 1911 en 1912.

'ire flamingante'	toorn, gramschap
'folies flamingantes'	dwaasheden.
'menées flamingantes'	drijfveren, intriges
'empiètements flamingant'	schendingen, inbreuken
'oppression flamingante'	onderdrukking
'agitateurs flamingants',	agitatoren
'favoritisme flamingant'	favoritisme, vriendjespolitiek,
'intransigeances flamingantes'	onverzettelikheden
'revendications flamingantes'	eisen
'perfidie flamingante'	geslepenheid, doortraptheid
'persécutions flamingantes'	vervolgingen
'menaces flamingantes'	(be)dreigingen
'nationalisme flamingant'	nationalisme
'tutelle flamingante'	voogdij, zeggenschap
'contrainte flamingante'	dwang, inperking
'agissements flamingants'	acties, manoeuvres ⁴⁶⁵
'tyrannie flamingante'	tyrannie, dwingelandij
'despotisme flamingant'	despotisme
'chancre flamingant'	kanker
'péril flamingant'	gevaar
'prétentions flamingantes'	aanspraken, claims
'l'envahissement flamingant'	inval, verovering, overweldiging
'l'agression flamingante'	agressie, aanranding
'lois flamingantes'	wetten
'l'agitation flamingante'	agitatie
'appétis flamingants'	honger, eetlust, appetijt
'vexations flamingantes'	pesterijen.

Waar het adjectief 'flamingant' personen omscheef, bleef het beeld onveranderd negatief:

⁴⁶⁵ *'façon d'agir, souvent blâmable pour arriver à un but'*, Larousse online. <http://www.larousse.fr/encyclopedie/rechercher?q=agissements>. Geconsulteerd op 10 maart 2014.

‘rats flamingants’	ratten
‘arrivistes flamingants’	arrivisten, carrièremakers
‘meneurs flamingants’	leiders, aanstokers
‘agitateurs flamingants’	agitatoren, opruiers, oproerkraaiers
‘pangermanistes flamingants’	pangermanisten
‘fanatiques flamingants’	fanatici

Het tot nu toe milderend bedoeld ‘*frères flamingants*’ vond ik terug in italic, ironiserend bedoeld.

De Vlaamse beweging werd geabnormaliseerd. Wat ze voorstelde, was onredelijk en onaanvaardbaar. De drijfveer was irrationeel en dus onverantwoordelijk. De discursieve alterisering stemt overeen met wat Coupland pejorisering noemt. Walen, Wallonië en de Franstaligheid werden gerepresenteerd als bedreigd en onderdrukt, waren zonder meer de underdog. Flaminganten waren strijdbaar, gemeen en in het offensief.

De vervlaamsing van de Gentse universiteit kon nooit ingegeven zijn door rationele argumenten. Volgens het Luikse provincieraadslid Jean Roger, een industrieel die ook voorzitter was van de Ligue Nationale Anti-Flamingante, ging het om ‘*un défi à la raison*’ (...) ‘*un acte de folle aberration*’, zotte zinsverbijstering.⁴⁶⁶

Maar het aanwenden van deze strategie beperkte zich niet tot de *flamingants*. Net als bij Troclet werden karakterisering en onredelijkheid en fanatisme toegeschreven aan alle Vlamingen. ‘*Les Flamands avec leur entêtement fanatique*’, zo schreef de Luikse auteur Albert de Neuville. ‘*Ce peuple admirable est le plus ignorant et le plus fanatique de l’Europe occidentale*’, stemde Fernand Mailleux in.⁴⁶⁷ Oscar Colson,

⁴⁶⁶ Sophie Jaminon, ‘Roger Jean’, EMW. *Wallonia*, XIX, 1911, p. 81.

⁴⁶⁷ *Wallonia*, XIX, 1911, nrs. 3-4, p. 160.

de stichter van *Wallonia*, betoogde op het Waalse congres: *‘Les Flamands sont des fanatiques et dès lors, nous n’avons plus à nous occuper de ces gens-là’*.⁴⁶⁸

Redelijkheid was een cruciaal begrip in dit vertoog. Flaminganten en deels ook Vlamingen werden onredelijk en fanatiek bevonden omdat, als er al terechte Vlaamse grieven geweest waren, deze inmiddels al genoegdoening hadden gekregen. Er was dus, volgens het Waalse discours, geen *redelijke* grond voor nog meer Vlaamse activiteit, tenzij in hoofde van onredelijken, kwaadwilligen en fanatici. Mocht er al een voedingsbodem voor ongenoegen en protest geweest zijn (in de voorwaardelijke wijs) dan was dit, volgens het Luikse liberale Kamerlid Charles Van Marcke, inmiddels al lang weggenomen:

‘Car les flamands les plus flamandisants ne sauraient se prétendre opprimés: une foule de mesures administratives ou légales, prises depuis de longues années, ont eu pour objet de redresser les griefs, vrais ou imaginaires, dont ils disaient avoir à se plaindre. A cet égard, à moins de tomber dans l’exclusivisme, la limite est atteinte, sinon dépassée’.⁴⁶⁹

De voorwaardelijke wijs benadrukte de Waalse toegeeflijkheid. Datzelfde effect werd beoogd door te schrijven dat er al massa’s maatregelen getroffen werden (*‘une foule de mesures’*) om aan de grieven tegemoet te komen. Ook Destrée was van mening dat aan de aanvankelijk legitieme Vlaamse eisen al lang was toegegeven dankzij een ‘Waalse generositeit’ die, geconfronteerd met onrechtvaardigheid, zelfs vergat dat ze het mikpunt van beledigingen was:

‘Mais les Wallons sont généreux et lorsqu’une iniquité leur est signalée, ils oublient les injures et s’associent aux Flamands pour la réforme réclamée’.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ *Congrès Wallon, organise par la Ligue Wallonne de Liège. Le Dimanche 7 Juillet 1912, Liège, 1912, p. 36.* Volgens congresvoorzitter Delaite kon het congres rekenen op de deelname van meer dan twintig kringen die samen zo’n 5000 mensen verenigden

⁴⁶⁹ *Wallonia, XIX, 1911, p. 77.*

⁴⁷⁰ Destrée, *Lettre au roi*, p. 13.

Ook Maurice Maeterlinck sloot zich bij dit vertoog aan. Aan de eerste Vlaamse eisen, die legitiem waren, was al lang tegemoet gekomen. De huidige eisenstrijd was absurd, misdadig en barbaars:

*‘Nous savons tous qu’on a fait droit, dès longtemps, aux premières réclamations des flamingants, lesquelles étaient fort justes. Celles d’aujourd’hui sont absurdes et criminelles (...) une lutte barbare’.*⁴⁷¹

De Vlaamse beweging werd het recht ontzegd zich als onderdrukt te representeren. Dat zou haar immers legitimiteit verschaffen. Slachtoffer, aldus Destrée, was dader geworden: *‘Les Flamands, d’un effort patient et vigoureux, ont rejeté le fardeau inique et voici maintenant que les Wallons le sentent peser sur leurs épaules’.*⁴⁷²

De Vlaamse onderdrukker heette – in overeenstemming met zijn fanatisme en irrationalisme – agressief te werk te gaan, deed aan agitatie, legde dwang op, bracht niet alleen de Belgische constructie in gevaar, maar bedreigde het Waalse volk en de Latijnse cultuur. Dit bracht Wallonië, aldus de Waalse beweging, in een staat van legitieme zelfverdediging. Julien Delaite bestempelde de deelnemers aan het Waalse congres van juli 1912 als *‘défenseurs d’une race’*, want *‘ce ne sont, certes, pas les Wallons qui ont créé la situation périlleuse actuelle’*. Zoals ook Troclet had aangevoerd, was die onderdrukking niet van vandaag: *‘Oh ! nous avons été assez longtemps soumis aux Flamands et sacrifiés pour eux’.*⁴⁷³

‘Malgré nos protestations, sans cesse renouvelées, malgré les avertissements donnés à nos compatriotes du Nord, malgré l’action défensive toujours, de nos Ligues et de nos Associations, le flamingantisme a poursuivi sa marche envahissante et nous attaque aujourd’hui chez

⁴⁷¹ Wallonia, XIX, 1911, p. 122.

⁴⁷² Destrée, Lettre au roi, p. 14.

⁴⁷³ Congrès Wallon, organisée par la Ligue Wallonne de Liège. Le Dimanche 7 Juillet 1912, Liège, 1912 p. 16.

nous, sprak Julien Delaite in zijn openingsrede van het Waalse congres.⁴⁷⁴

In de aanloop naar de verkiezingen van 2 juni 1912 versterkte *L'Anti-Flamingant* dat beeld van onderdrukte en belaagde sub-natie:

'Wallons! Les flamingants rêvent de vous imposer leur langue. Levez-vous! Patriotes! Les flamingants menacent l'unité nationale du pays. Votez comme il est dit-ci-dessus! (...) Antiflamingants! Si vous voulez faire cesser l'oppression flamingante, votez pour un des candidats indiqués en tête du journal'.⁴⁷⁵

In een sterk staaltje van homogenisering en met de kracht van herhaling had Destrée gepoogd aan te tonen hoe de Vlamingen (*'ils'*) de Walen (*'nous'*) beroofd hadden. Op niet minder dan acht domeinen hadden 'zij' 'ons' bestolen, aldus de Henegouwse socialist. Vooreerst werd Vlaanderen de Walen ontstolen. 'In Vlaanderen Vlaamsch' was een *'cri de guerre'*, schreef Destrée. 'Ze' hadden eveneens 'ons' verleden afgenomen. 'Zij' schreven de geschiedenis, een Waalse geschiedenis was er niet (*'Nous ignorons tout de notre passé wallon'*).⁴⁷⁶ 'Ze' hadden 'onze' kunstenaars afgepakt. Hier herhaalde Destrée een toen vaak geopperde Waalse klacht: Roger de la Pasture was omgevormd tot Rogier van der Weyden.⁴⁷⁷ 'Ze' hadden 'onze' openbare tewerkstelling gepikt. Doordat de flaminganten verplichte tweetaligheid eisten voor ambtenaren, verloren zo'n tweeduizend eentalige Walen hun job, klaagde Destrée. 'Ze' hadden 'ons' geld afgenomen. 'Wij betalen een heffing zoals overwonnen volkeren', schreef Destrée. 'Ze' hebben 'onze' veiligheid afgenomen. Hier alludeerde Destrée op een nakende

⁴⁷⁴ *Congrès Wallon, organise par la Ligue Wallonne de Liège. Le Dimanche 7 Juillet 1912*, Liège, 1912, p. 14.

⁴⁷⁵ *L'Anti-Flamingant*, 1 juni 1912, p. 7.

⁴⁷⁶ Dit gebrek aan eigen historische interpretatie was een doorn in het oog van de Waalse beweging. Op het congres van 1905 had Hector Chainaye uitgeroepen: *'Mais le grand historien qui édifiera l'histoire définitive de la Wallonie est encore attendu, et nous l'appelons de tous nos vœux'*. Chainaye, *Pour la Cause Wallonne*, p. 16.

⁴⁷⁷ Eerder, op het Waalse congres, werd ook historicus Henri Pirenne verweten dat hij Roger de la Pasture onder de Vlaamse primitieven had gerekend. *Congrès Wallon*, p. 31. Zie over deze pogingen om deze schilders in de Waalse verbeelding te verankeren: Marnix Beyen, 'Jules Destrée, Roger de la Pasture et "les Maîtres de Flémalle" ». *Une histoire de science, de beauté et de revendications nationales*, in: Destatte, Lanneau en Meurant-Pailhe, Jules Destrée. *La lettre au roi, et au-delà*, pp.

oorlog tussen zuiderbuur Frankrijk en oosterbuur Duitsland. De Vlamingen werden ervan beschuldigd de baan vrij te laten voor een Duitse inval die over Wallonië zou denderen, terwijl Vlaanderen letterlijk buiten schot zou blijven (*'Nous, Wallons, nous serons livrés aux horreurs des combats'*). 'Ze' hadden ook 'onze' vrijheid afgenomen. Destrée verwees daarmee naar het duurzame Vlaams-katholieke overwicht in de politieke verhoudingen ten gevolge van de uitbreiding van het kiesrecht en de demografische evolutie. *'Les Wallons sont donc vaincus, et pour longtemps'*. Tenslotte, hadden 'ze' 'onze' taal afgepakt, of 'ze' waren ermee bezig. Voorlopig kenden 'we', enkel de dreiging én de vernedering, stelde Destrée (*'Nous ne connaissons encore que la menace et l'humiliation'*).⁴⁷⁸

De negatieve alterisering van Vlamingen als fanatiek, onredelijk, koppig, halsstarrig en eigenzinnig, leverde een zelfbeeld op van een Waals volk dat te braaf, te goedzakkig was.

Het socialistische Kamerlid uit Bergen Louis Pepin formuleerde het zo: *'J'estime que les Wallons, selon leur nature du reste, ont trop tardé à se défendre. Les flamingants ne désarmeront pas et se livreront aux pires excès'*.⁴⁷⁹ Genoegdoening of niet, volgens hem zouden de flaminganten het nooit opgeven: *'Les trois chefs actuels (de drie kraaiende hanen, nvdr), inconnus hier, ont acquis la renommée par leurs extravagances. Il sont condamnés à continuer. D'autres demain, jaloux de leurs tristes lauriers, se lèveront pour leur emboîter le pas'*.⁴⁸⁰

Goedzakkig of niet, 'Wallonië' was aan een heropstanding toe zoals bleek uit de openingsparagraaf van het manifest van de pas opgerichte Union des Femmes de Wallonie:

'La Wallonie donne actuellement le spectacle d'un admirable réveil. Sous la poussée du flamingantisme, les forces wallonnes, que l'on aurait pu croire

⁴⁷⁸ Destrée, Lettre au Roi, pp. 14-22.

⁴⁷⁹ Wallonia, XIX, 1911, p. 79.

⁴⁸⁰ Wallonia, XIX, 1911, p. 79.

endormies à jamais, ont repris conscience d'elles-mêmes; les efforts patients des Wallons ont dressé contre les exigences flamingantes la puissance d'une opinion publique qui réclame pour la Wallonie une part égale dans tous les domaines de la vie nationale et le respect de son individualité'.⁴⁸¹

Maar niet iedereen extrapoleerde de pejorisering van de Vlaamse beweging naar het gehele Vlaanderen. De niets ontziende wals van een door fanatisme gedreven Vlaamse beweging heette bij sommigen nadelig te zijn voor de Vlaamse mensen. Om dit punt kracht bij te zetten, moest opnieuw een onderscheid ingevoerd worden tussen drieste flaminganten en onwetende Vlamingen.

'Il faut démasquer leurs (van de Vlaamse beweging, nvdr) exagérations ridicules et mettre même le peuple flamand en garde contre le préjudice considérable qu'on prépare à son avenir, en empêchant ses enfants d'être instruits et éduqués dans une grande langue mondiale, belle et claire comme le français', aldus Louis Pepin, de burgemeester van het Henegouwse mijnwerkerdorp Pâturages.⁴⁸²

Zonder Frans, dreigde Vlaanderen in haar onwetendheid en minderwaardigheid geïsoleerd te worden. Pepin stak een wig tussen kwade flaminganten en '*bons flamands de Flandre*', wiens grieven al lang tegemoet gekomen waren.

'A tout les points de vue la culture d'une grande langue mondiale est toujours préférable. Ce serait rendre un bien mauvais service au peuple flamand que de l'isoler complètement du reste du monde. Ne constatons-nous pas tous les jours l'état d'infériorité, même en Flandre, de l'individu qui ne sait que le flamand. Les bons flamands de Flandre n'ont jamais demandé qu'une chose: c'est d'être administrés et jugés dans la langue

⁴⁸¹ 'Union des Femmes de Wallonie', *Wallonia*, XX, 1912, p. 756. Voorzitter van deze vrouwenunie was L. de Waha.

⁴⁸² *Wallonia*, XIX, 1911, p. 79.

qu'ils comprennent le mieux, et en cela ils avaient raison. Aujourd'hui ils ont pleine et entière satisfaction'.⁴⁸³

Hoeksteen van dit vertoog – hetzelfde als in 1840 – was de superioriteit van het Frans als cultuurtaal. De term 'génie' stond centraal in de argumentatie over de superioriteit van de Latijnse, Romaanse of Franse cultuur. Walther Ravez, secretaris van de Ligue Wallonne du Tournaisis: '*Oui, c'est bien une lutte sans merci poursuivie dans le pays entier contre le génie français et la race wallonne*'.⁴⁸⁴

Die 'génie' werd in de meest lyrische bewoordingen bezongen. Het Vlaams werd geridiculiseerd en geëxotiseerd. In het sarcasme van de Luikse schilder Auguste Donnay hoorde men de echo van Joseph Grandgagnage in de jaren 1840. :

'La langue française, admirablement ordonnée, limpide et toute harmonieuse, est destinée par la seule puissance de sa géniale clarté, à lentement effacer tous les parlars secondaires. Le vocabulaire flamand reste un accident, très digne, très respectable sans doute, mais idiome et pas mondial pour un besant. Pourquoi pas alors le Wallon, mon langage, ou le provençal, le breton, le bangala ou le marabaïcos à cinq centimos il paquetos?'.⁴⁸⁵

De altersering kende een etnische grond, ook bij Waalse socialisten. '*Il faut défendre le génie de notre race et ne plus nous laisser abrutir par la flamandisation qui n'est qu'une forme de la germanisation*'.⁴⁸⁶ Ook Destrée liet zich niet onbetuigd. Er was volgens hem een cultuuroorlog aan de gang en de superieure cultuur die de eenheid van de natie garandeerde was een baken van licht – of verlichting – die dreigde uitgedoofd te worden: '*La guerre à la culture supérieure qui fait l'unité de notre nation, c'est l'extinction d'un foyer de lumière*'.⁴⁸⁷ De Ligue Nationale Antiflamingante beaamde

⁴⁸³ Wallonia, XIX, 1911, p. 78.

⁴⁸⁴ Wallonia, XIX, 1911, p. 148.

⁴⁸⁵ Wallonia, XIX, 1911, p. 109.

⁴⁸⁶ Wallonia, XIX, 1911, nrs. 3-4, p. 79.

⁴⁸⁷ Wallonia, XIX, 1911, p. 65.

'le grave péril que l'irritante question flamingante fait courir au pays wallon et à l'unité nationale' en bepleitte *'une défense énergique de la race wallonne et de la civilisation latine qui est la sienne'*.⁴⁸⁸ Behalve dat de 'race wallonne' toen nog niet geconstrueerd was, sloot dit discours aan bij dat van 1840 dat een aanslag op de verfransing zag als een aanslag op de Belgische eenheid.

Verschillen van deze orde werden als diep en onoverbrugbaar voorgesteld. *'En dehors de traits communs à tous les habitants d'Europe occidentale, vous apercevrez vite les différences profondes'*, schreef Jules Destrée aan de koning.⁴⁸⁹ Met een memorabel geworden passage maakte Destrée nogmaals komaf met de *'âme belge'* van Edmond Picard die hij een onbenullige illusie (*'illusion falote'*) noemde: *'Il y a, en Belgique, des Wallons et des Flamands; il n'y a pas de Belges'*.⁴⁹⁰ Een Belgische 'nationaliteit' was er niet en ook een Belgische proto-staat had volgens hem niet bestaan.⁴⁹¹ Dat Waalse volk werd in de bredere Latijnse familie ondergebracht: *'Notre race est un ancien rameau de la race latine'*, sprak de Luikse industrieel en liberaal politicus Emile Digneffe op het Waalse congres.⁴⁹²

De idee van vermenging werd resoluut afgewezen en volgens Destrée leidde die zelfs tot verbastering, zoals bleek uit het Brusselse geval: *'La fusion des Flamands et des Wallons n'est pas souhaitable; et la désirât-on qu'il faut constater encore qu'elle n'est pas possible'*.⁴⁹³ Hector Chainhaye wist zelfs dat Vlaamse en Waalse katholieken fundamenteel verschilden:

'Un curé wallon et un curé flamand sont deux êtres totalement étrangers. Ils ont la même religion, sans doute. Mais ils sont si dissemblables! L'un cause, admet la liberté des conversations, discute, plaisante, lit le pour et le contre, écarte avec courtoisie de ses entretiens avec ses amis et ses adversaires toutes raisons de discussions; l'autre est rigide, comme un

⁴⁸⁸ *Bulletin de la Ligue Nationale Antiflamingante*, 2 juni 1913.

⁴⁸⁹ Destrée, *Lettre au roi*, p. 8.

⁴⁹⁰ Destrée, *Lettre au roi*, pp. 11 en 9.

⁴⁹¹ Destrée, *Lettre au roi*, p. 8.

⁴⁹² *Congrès Wallon*, p. 22.

⁴⁹³ Destrée, *Lettre au roi*, p. 11.

éternel reproche, sectaire, silencieux. C'est une réduction réssucitée de Torquemado (sic)... moins la pratique du bûcher et encore, ce n'est pas l'envie de rôtir les athés qui lui manque!.⁴⁹⁴

De Waalse musicoloog Paul Magnette pleitte op basis van deze onverenigbaarheid voor een Waalse republiek:

'Séparés de la Flandre, nous formerons une République Wallonne (...) Il ne faut plus parler de concessions, de séparation administrative. Il faut dès aujourd'hui penser à la Wallonie future, travailler à l'indépendance wallonne. Nous avons été libres pendant des siècles Pourquoi subir le joug flamand?'.⁴⁹⁵

Als een verfransing Vlaanderen zou verheffen, dan kon omgekeerd een oprukkende vervlaamsing die de '*culture supérieure*' in het gedrang bracht of uitsloot, slechts tot een '*dégénération*' leiden. Het risico op 'degeneratie' uitte zich ook in het beeld van een geïndustrialiseerd Wallonië dat verstoord werd door de komst van Vlaamse armoezaaiers die hun plattelandsmiserie ontvluchtten, '*les flamendiants*', een pejoratief bedoelde samentrekking van '*flamands*' et '*mendiants*', bedelaars.⁴⁹⁶ Yves Quairiaux benadrukt dat deze eerstegeneratiemigranten uit Vlaanderen, die binnen het enge kader van het dagelijkse leven als *andere* erg 'zichtbaar' waren, stereotypen opriepen '*étendu abusivement à l'ensemble de la communauté flamnde*'.⁴⁹⁷

Deze radicale Waalse stemmen werden echter tegengesproken. Waalse katholieken hadden het in deze scherpe tweedeling immers niet onder de markt. Zij dreigden evenzeer geminoriseerd te worden in een Wallonië gedomineerd door socialisten en liberalen. De negatieve alterisering van Vlaanderen met associaties als

⁴⁹⁴ Hector Chainaye, 'Lendemain de bataille. Réflexions et déduction', *La Lutte Wallonne*, 16 juni 1912.

⁴⁹⁵ Wallonia, XIX, 1911, p. 123. Zo nadrukkelijk en extreem heeft Destrée de scheiding nooit gesteld. Voor hem was Wallonië '*la petite patrie*', '*décor dans lequel il a vécu et dont il désire assurer la continuité*' en België '*la chère et douce maison du Père*'. Firmin van den Bosch, *Ceux que j'ai connus*, Bruxelles, Durendal / Paris, Lethielleux, 1940.

⁴⁹⁶ Zie over de oorsprong van de Waalse clichés over Vlaamse inwijkelingen tussen 1830 en 1914, Yves Quairiaux, *L'Image du Flamand en Wallonie*.

⁴⁹⁷ Quairiaux, *L'Image du Flamand en Wallonie*, p. 305.

‘achterlijk’ en ‘katholiek’ dreigde ook op Waalse katholieken te spatten. Zij predikten gematigdheid in beide kampen en waren de enigen om Vlamingen ‘broeders’ (*frères*) te noemen zonder dat dit ironisch bedoeld was.

In pleidooien zoals dat van Gustave de Terwagne-Delloye, voormalig katholiek Kamerlid uit Hoei, nam de eenheid van België de centrale plaats in die ze in de wallingante vertogen verloren had:

*‘Il faudrait tâcher de faire comprendre à nos frères des Flandres, que nous n’avons absolument aucune prévention ni contre eux, ni contre leur idiome; qu’appartenant les uns et les autres à la même patrie, nos intérêts sont identiques’.*⁴⁹⁸

Maar onder de gematigde stemmen speelde een andere argument. Zo noemde de Luikse journalist en auteur Charles Delchevalerie het voorstel tot bestuurlijke scheiding onder meer egoïstisch en onrechtvaardig: *‘Elle laisse sous la tyrannie flamingante tous les Flamands qui ont choisi le français pour langue usuelle’.*⁴⁹⁹ Dit argument om de Franstaligen niet over te leveren aan de meedogenloze en fanatieke Vlamingen, was de facto verbonden met het pleidooi voor de Belgische eenheid. Het was een vertoog dat vooral gehoord werd onder katholieken en niet-Waalse Franstaligen. Zo achtte Roland de Marès, hoofdredacteur van *l’Indépendance belge*, de bestuurlijke scheiding een verwerpelijk idee:

*‘D’abord ce serait la fin de la patrie belge ; ensuite, la séparation donnerait aux Wallons l’autonomie administrative et politique qui les rendrait maîtres chez eux, mais elle livrerait des centaines de mille Flamands francisés aux rancunes du flamingantisme le plus exaspéré’.*⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ *Wallonia*, XIX, 1911, p. 85.

⁴⁹⁹ *Wallonia*, XIX, 1911, p. 107.

⁵⁰⁰ *Wallonia*, XIX, 1911, p. 124.

Ook de Brusselse advocaat en katholiek Maurice de Miomandre sloot zich hierbij aan. Zowel op het Waalse congres als in een artikel in de *Revue de Bruxelles* betoogde hij dat een scheiding zowel Vlaanderen als Wallonië zou verarmen.⁵⁰¹

De tweespalt binnen de Waalse beweging stak hier de kop op met enerzijds een ‘regionalistische logica’ en anderzijds een ‘communautaristische logica’.⁵⁰² Beide componenten maakten deel uit van de Waalse beweging, namen deel aan haar congressen, maar hielden er verschillende vertoogstrategieën op na. De regionalistische was nationalistischer en etnisch onderbouwd rond een specifieke ‘*race wallonne*’ met een ‘*âme wallone*’. Niet alleen flaminganten, maar alle Vlamingen werden geabnormaliseerd en gepejoriseerd. Strategisch vertaalde dit zich in een roep om een harde grens, een duidelijke scheidslijn waarachter ieder volk naar eigen goeddunken zichzelf ontwikkelde en het superieure ‘*race latine*’ zich ongehinderd kon ontwikkelen. Niet-Waalse Franstaligen en vooral Waalse katholieken hielden er een milder vertoog op na. Ze rekenden op empathie bij de ‘*frères flamands*’ die moesten begrijpen dat ze met het Frans als officiële taal hun eigen emancipatie zouden in de hand werken. Zij benadrukten meer de eenheid van België en stonden afkerig van een bestuurlijke scheiding.

Vlaamschen blok

Zonder de minste twijfel was Hippoliet Meert een man met een missie. De leraar aan het Atheneum van Gent was meermaals bekroond voor zijn werk rond taal en taalzuiverheid.⁵⁰³ In 1907 kwam hij aan het hoofd te staan van de tweede Vlaamsche Hoogeschoolcommissie, die vanuit het Algemeen Nederlandsch Verbond de taak had gekregen de modaliteiten van een vernederlandsing van de Gentse universiteit uit te

⁵⁰¹ Catherine Lanneau, p. 12. Het cijferwerk dat hij op het Waalse congres naar voor bracht om zijn stelling te staven, ontlokte scherpe opmerkingen van onder meer Léon Troclet die de cijfers trachtte te weerleggen en Miomandre ervan betichtte Wallonië bang te willen maken. *Congrès Wallon*, pp. 17-24.

⁵⁰² Jean-Marie Klinkenberg en Philippe Destatte, ‘De zoektocht naar culturele autonomie in Wallonië en Franstalig Brussel: van cultuurgemeenschap tot regionale bekoring’, in: Mark Van den Wijngaert (ed.), *Van een unitair naar een federaal België. 40 jaar beleidsvorming in gemeenschappen en gewesten (1971-2011)*, Brussel, ASP, 2011, p. 64.

⁵⁰³ Janine Beyers-Bell, ‘Meert, Hippoliet’, NEVB, deel 2, pp. 2018-2020.

werken.⁵⁰⁴ Vier jaar later werd hij uitgever en redacteur van het maandblad *De Vlaamsche Hoogeschool*, een propaganda-orgaan dat erop gericht was brede steun te verwerven voor die vernederlandsing.⁵⁰⁵ Hij deinsde er niet voor terug om het debat ook met Franstaligen te voeren. Zo gaf hij een Franstalige versie van zijn blad uit, *L'Université flamande*.⁵⁰⁶

Met zo'n curriculum was Hippoliet Meert zonder twijfel een centrale figuur in de strijd voor de vervlaamsing van het onderwijs. Mede hierdoor voelde hij zich wellicht uiterst geschikt om in de nazomer van 1912 te repliceren op de spraakmakende open brief van Jules Destrée. Hij publiceerde zijn reactie in het augustus-september nummer van *De Vlaamsche Hoogeschool*, nadat een poging om de repliek te laten opnemen in de *Revue de Belgique* – waar Destrées brief in primeur verscheen – gestrand was op de weigering van directeur Maurice Wilmotte, vooraanstaand figuur in de Waalse beweging.⁵⁰⁷

Samen met de oorspronkelijke brief van Destrée werd Meerts antwoord op duizenden exemplaren als brochure aangemaakt.⁵⁰⁸ Paradoxaal genoeg schreef Meert zijn repliek in het Frans; een Nederlandse vertaling volgde snel. Het duidde er op dat Meert zich zeker van zijn stuk voelde en met Destrée en de Waalse beweging het debat wilde aangaan. Dat zijn respons representatief was voor de Vlaamse beweging mocht niet betwijfeld worden. Zo putte het enthousiaste Vlaams-katholieke weekblad *Het*

⁵⁰⁴ Ook Commissie-DeRaet genoemd, volgde ze de eerste op – de Commissie-Mac Leod- die zich vanaf 1896 over de vernederlandsing van het hoger onderwijs had gebogen met Vlaamse kopstukken als Max Rooses en Julius Mac Leod. Officieel: 'Commissie gelast met het onderzoeken van de wenschelijkheid van het inrichten eener Nederlandsche Hoogeschool in Vlaamsch-België'. Jocelyn van Eycken en Pieter van Hees, 'Vlaamse Hogeschoolcommissies', NEVB, deel 3, pp. 3453-3456. Op te merken valt het onderscheid tussen 'Nederlandsch' voor de taal en 'Vlaamsch' voor het noordelijke deel van België.

⁵⁰⁵ Pieter van Hees, 'Vlaamsche Hoogeschool', NEVB, deel 3, p. 3408.

⁵⁰⁶ *L'Université flamande*, Mars 1911, n° 1. In het eerste nummer, met bijdragen van o.m. August Vermeylen, J. Hoste Jr., Georges Eekhoud, Léon Meysmans, werd een overzicht gegeven van de vele manifestaties voor een Vlaamse universiteit. Centraal staat een foto van de bijeenkomst in Brussel, waaraan meer dan 4000 mensen deelnamen en het woord werd gevoerd door de liberaal Leo Augusteyns, de katholiek Frans Van Cauwelaert en de socialist Camille Huysmans. Met dank aan Serge Van Tilburg, hoofd bibliotheek van het ADVN.

⁵⁰⁷ *Encyclopédie du Mouvement Wallon*, p. 1677.

⁵⁰⁸ Hippoliet Meert, *Réponse à Monsieur Destrée*, 1912. Beide documenten werden samen uitgegeven: *Lettre au Roi sur la separation de la Wallonie et de la Flandre par Jules Destrée, représentant, suivi de la réponse à Monsieur Destrée par H. Meert, secrétaire de la Vlaamsche hoogeschool Commissie*, Gent, 1912. Alle hier gebruikte citaten komen uit deze uitgave.

Volksbelang volop uit de krijgsmetaforiek om Meert af te schilderen als ‘onze onvermoeibare kampvechter’, ‘de onversaagde onzer voormannen en tevens de meest beslagen onzer veldheeren (...) die het op zich heeft genomen de scheeve voorstellingen en de vergezochte drogredenen van den apostel der Wallonisten op treffende wijze te weerleggen’.⁵⁰⁹ Het schrijven werd afzonderlijk uitgegeven, in het Frans, samen met de oorspronkelijke brief van Destrée die de reactie van Meert voorafging.⁵¹⁰ Op de koop toe werd een commissie gevormd die de verspreiding moest verzorgen ‘in gansch het land, onder al de standen van de samenleving’. De initiatiefnemers voelden zich ‘bezield door een onverstoortbaar vertrouwen in ons goed recht en de rechtvaardigheid van onze zaak’.⁵¹¹ Het beschermingscomité telde een tachtigtal namen, prominente Vlaamsgezinden van diverse ideologische gezindheden.

Met hun uitgesproken poging om de opponent te overtuigen van de legitimiteit van hun zaak, van hun goede bedoelingen, leek de demarche wat op die van 1840, toen de prille Vlaamse beweging ook dacht dat ze kon rekenen op begrip en inlevingsvermogen vanwege de ‘Waalse broeders’. Meert schreef:

‘Welnu, wij Vlaamsche Volk, wij verklaren, dat we noch Arabieren, noch negers zijn, en dat, welke ook onze bewondering moge zijn voor de ware Fransche kultuur, wij niet dulden, dat men het Vlaamsche land beschouwe als Fransche invloedssfeer. Wij zijn Vlamingen en willen het blijven. Gij schrikt voor een overheersching van Wallonie door Vlaanderen. “Zij zijn een vruchtbaarder ras dan wij”, zegt M. Jennissen en hij vreest de overstroming. Hij roept de onaantastbaarheid van Wallonie uit. Heel goed. Maar evenmin als gij hebben wij tot verplichting de verwerping bij te wonen van den Vlaamschen Blok onder den tand der invloeden die er aan knagen. Evenzeer als gij hebben wij het recht ons te verdedigen tegen de invloeden, die onze

⁵⁰⁹ *Het Volksbelang*, nr. 32 van 19 oktober 1912.

⁵¹⁰ *Lettre au Roi sur la separation de la Wallonie et de la Flandre par Jules Destrée, représentant, suivi de la réponse à Monsieur Destrée par H. Meert, secrétaire de la Vlaamsche hoogeschool Commissie*, Gent, 1912. In het Nederlands: *Antwoord op den Brief aan den Koning over de scheiding van Wallonië en Vlaanderen van den Heer Jules Destrée door H. Meert, leeraar aan het Koninklijk Athenaeum van Gent*, Gent, Plantyn, 1913.

⁵¹¹ Meert, *Antwoord op den Brief aan den Koning*, p. 1.

volkspersoonlijkheid ondermijnen. “De bodem heeft ook zijn rechten”, zegt M. Jennissen. Het ras heeft ook het recht zich te handhaven’.⁵¹²

‘Wij’ werd gedefinieerd als ‘Vlaamsche volk’ en ‘Vlamingen’, bewoners van het ‘Vlaamsche land’ en ‘Vlaanderen’, een ‘ras’ dat het recht had zich te handhaven en haar ‘volkspersoonlijkheid’ te verdedigen.

Ook de Vlaamse natievorming had sinds 1840 een behoorlijk weg afgelegd en de homogenisering werd benadrukt met de term ‘Vlaamschen blok’. De zelfidentificering leek wel een spiegelbeeld van het Waalse. Dat Vlaams blok stond onder druk en werd in haar essentie bedreigd. Invloeden knaagden eraan. De ondermijning van haar ‘volkspersoonlijkheid’ was een gestage operatie (‘verwering’). Het Vlaamse volk werd superieur geacht ten aanzien van Arabieren en negers. Die waren, zo suggereerde Meert, dociel, legden zich neer bij de suprematie van de vreemde, koloniserende sfeer. Wellicht beschikten ze niet, aldus de auteur, over de ‘volkspersoonlijkheid’ om tegengewicht te bieden. Misschien was hun onderdrukte positie, gezien hun inferioriteit, ook gewettigd. Vlamingen, daarentegen, hadden een ontwikkelde eigenheid (‘volkspersoonlijkheid’) en – in tegenstelling tot Arabieren en negers – verleende dit rechten: het recht zich te verdedigen tegen vreemde invloeden, het recht zich als ras te handhaven. Zuiverheid van de volkspersoonlijkheid was van belang: ze waren Vlamingen én wilden dat blijven.

De passage had niet alleen een intertekstuele relatie met de open brief van Destrée – de aanleiding van Meerts reactie – maar expliciet met Emile Jennissen.⁵¹³ In antwoord op Jennissen die Wallonië en het Waalse ras bedreigd achtte door een ‘overstroming’ van het numeriek superieure Vlaanderen, positioneerde Meert een Vlaanderen en een Vlaams ras wiens homogeniteit hij bedreigd achtte door de Franse invloedssfeer. Het verschil tussen de Nederlandse en de Franse tekst was frappant. In de Franse passage schreef Meert over rassenbelangen (*‘intérêts raciques’*) en etnische

⁵¹² Meert, Antwoord op den Brief aan den Koning, p. 22.

⁵¹³ Emile Jennissen, *Wallons-Flamands. Pour la séparation politique et administrative*, Liège, Desoer, 1911. Jennissen

persoonlijkheid (*personnalité ethnique*). De onuitgesproken assumptie luidde dat beide rassen verschillend waren en evenveel rechten hadden om zich te handhaven of te ontwikkelen. Vermenging was uit den boze, want een aantasting ('verwering') van het 'blok' door 'invloeden': ondermijning van de volks- of etnische persoonlijkheid.

Meerts fundamentele analyse van de verhouding tussen de twee volkeren stemde overeen met die van Léon Troclet. Het onderling fundamentele verschil was onverenigbaar want dat zou de zuiverheid aantasten. Beiden representeerden het eigen volk als lijdend volk. Het verschil was dat Troclet concludeerde dat het tijd was voor een scheiding.

Meerts categorisering van een Vlaams blok bevestigde de representatie die in de Waalse beweging over Vlaanderen bestond. In het Waalse discours was het 'flamingantisme' een homogeen en vastberaden anti-Waals blok. Zo schreef Julien Delaite : *'Aujourd'hui, dans la région flamande, (...) presque tous les hommes politiques, dis-je, sont ralliés à l'idée de la flamandisation à outrance de la Flandre'*.⁵¹⁴ Deze eenheid voor een 'buitensporige vervlaamsing' werd voor Delaite in één beeld gesymboliseerd : *'Il nous suffira de rappeler le fameux serment d'Anvers, où le libéral M. Franck, le catholique M. Van Cauwelaert et le socialiste M. Camille Huysmans tombèrent d'accord pour mettre la question flamande au-dessus des querelles de partis'*.⁵¹⁵ Delaite verwees naar de eerste gemeenschappelijke meeting die de drie Vlaamse politici op 18 december 1910 in Antwerpen hielden. Voor vijfduizend aanwezigen had de pas verkozen Huysmans zijn twee collega's bij de hand genomen om zijn toespraak als volgt af te sluiten: *'Wij zullen de drie kraaiende hanen zijn die het volk zullen wakker maken'*.⁵¹⁶ Dat deze bij uitstek romantisch-nationalistische metafoor indruk had gemaakt op prominenten van de Waalse beweging was begrijpelijk. Het politieke triumviraat getuigde van Vlaamsgezinde eenheid over de ideologische verschillen heen. Voor Waalse waarnemers riep dit het schrikbeeld op van een soort Vlaamse *levée en masse*.

⁵¹⁴ Julien Delaite, *Etude d'un Régime séparatiste*, p. 8-9.

⁵¹⁵ Ibidem.

⁵¹⁶ Reginald De Schryver, 'Drie kraaiende hanen', NEVB, deel 1, pp. 984-985.

Maar uitgerekend Camille Huysmans ontbrak in het ondersteuningscomité van Meerts reactie. Wellicht voelde de socialist zich ongemakkelijk met deze repliek op een partijgenoot. Eerder, in de verkiezingscampagne, had hij zich verraden gevoeld door de manier waarop de katholieken de hegemonie van Vlaamsgezindheid hadden geclaimd. Het Vlaams blok vertoonde socialistische en liberale barsten.

Niettegenstaande de gezamenlijke belofte om tot de eindoverwinning verbonden te blijven, was in de aanloop naar de verkiezingen van 2 juni 1912 de alliantie van de ‘drie kraaiende hanen’ immers onder druk komen te staan.⁵¹⁷ Zo verklaarde Frans Van Cauwelaert op 3 maart 1912 bij zijn plechtige aanstelling als kandidaat-volksvertegenwoordiger dat de vernederlandsing van de Gentse universiteit alleen onder een katholieke regering een kans zou maken.⁵¹⁸ Gezien het Franstalige overwicht bij liberalen en socialisten insinueerde hij dat de Vlaamse partijgenoten monddood zouden gemaakt worden. Liberalen en socialisten, zo werd gesuggereerd, waren minder betrouwbare flaminganten dan de katholieken. Tijdens een meeting te Antwerpen scherpte Van Cauwelaert ook de ideologische tegenstellingen aan: ‘Iets hebben de liberalen ons achtergelaten. Zij hebben de loopgrachten gegraven langs welke de socialistische benden met de toortsen der vernieling gewapend, stormlopen om te pogen de rots der Kerk te vernielen’.⁵¹⁹

Door de levensbeschouwelijke verschillen te benadrukken, wilde Van Cauwelaert in de verf zetten dat katholicisme en Vlaamsgezindheid het beste overlaptten. Op verkiezingsmeetingings verdedigde Van Cauwelaert ‘de organische eenheid, de volksverbondenheid en de ordelievendheid van het katholieke programma

⁵¹⁷ Voor een eerdere bespreking van de Vlaamsgezinde reacties op de ‘lange Waalse zomer van 1912’, zie: Vincent Scheltiens, ‘Les effets profonds du long été wallon de 1912 en Flandre’, in: Philippe Destatte, Catherine Lanneau et Fabrice Meurant-Pailhe (eds.), *Jules Destrée. La Lettre au roi, et au-delà. 1912-2012*, Liège, Musée de la Vie wallonne / Namur, Institut Destrée, 2013, pp. 112-130.

⁵¹⁸ Mia Van Mechelen, *Kroniek van Frans Van Cauwelaert*, Beveren en Antwerpen, 1980, p. 50.

⁵¹⁹ *Hooger Leven*, 21, 25 mei 1912. Het weekblad voerde als ondertitel ‘Algemeen weekblad voor ontwikkelde Katholieke Vlamingen’ en werd door hoofdredacteur Emiel Vliebergh aangevuld met een anonieme redactie in Leuven samengesteld. Sandra Maes, ‘Hooger Leven’, NEVB, deel 2, pp. 1461-1462.

tegenover de principiële tegenstrijdigheid, het anti-clericalisme en het “revolutionaire” karakter van het liberaal-socialistische kartel’.⁵²⁰

Deze insinuaties, en de bitsige reacties erop van de antiklerikale kartelpartijen, toonden aan dat in de Vlaamse politieke wereld van 1912 Vlaamsgezindheid *common sense* was. Wanneer de kraaiende hanen het volk zouden ‘wekken’, betekende dit dat alle partijen uitgingen van de onuitgesproken assumptie dat dat volk in slaap gesust was. Op geen enkele manier stonden de kartelpartijen de katholieken het monopolie van het flamingantisme toe.

De nederlaag van het liberaal-socialistische kartel zorgde niet voor een post-electorale *back to business*. De verkiezingscampagne had te diepe sporen nagelaten. Camille Huysmans distantieerde zich van de samenwerking met de klerikale flaminganten. De socialistische partijdagbladen *Vooruit* (Gent) en *De Werker* (Antwerpen) fulmineerden tegen Van Cauwelaert: ‘De klerikalen, met Mr. Van Cauwelaert inbegrepen [...] zij hebben een walgelijke brochure uitgegeven tegen Huysmans-Franck waarin beide volksvertegenwoordigers worden uitgemaakt voor verraders en verkochten [...] Ten andere is het voor ons onmogelijk geworden nog samen te werken met vertegenwoordigers van een partij, die ons op zulke lage, gemene, beestige manier bevochten hebben’.⁵²¹

Vlaamse socialisten en liberalen

De Vlaamse socialisten hadden het moeilijk tijdens de ‘lange Waalse zomer’ van 1912 en het debat over de bestuurlijke scheiding. Destrée was voor hen een vooraanstaande en invloedrijke ‘kameraad’. De relaties met de Waalse socialisten waren gespannen, wat nog maar eens tot uiting kwam op het buitengewoon BWP-congres van 30 juni over de algemene staking. Dat congres was bijeengeroepen om de spontane agitatie, ontstaan na de verloren verkiezingen van 2 juni, te kanaliseren en te

⁵²⁰ *Ibidem*, 50.

⁵²¹ *Vooruit*, 9 juni 1912. Geciteerd in: Lode Wils, *Frans Van Cauwelaert en de barst van België, 1910-1919*, Antwerpen 2000, pp. 51-52.

omkaderen. De Vlaamse minderheid vreesde dat een té gereserveerde houding ten opzichte van het voorstel van algemene werkstaking om het universele stemrecht te bekomen, tot een splitsing in de partij zou leiden. Destrée had daar zelf een allusie op gemaakt. Uiteindelijk besloot het congres bij consensus de staking naar latere datum te verschuiven en via een nationaal comité voor het algemeen stemrecht voor te bereiden. In maart 1913 zou het overigens zo gebeuren.⁵²²

Over de eis van bestuurlijke scheiding was er binnen de werkliedenpartij geen consensus mogelijk. Op het partijcongres van 8 december 1912 deed de Antwerpse afdeling Destrées houding af als ‘niet socialistisch’. Volgens de Antwerpenaars was de jacht op arbeidsplaatsen vanwege de Waalse beweging een manier om Vlaanderen de tweetaligheid op te leggen, terwijl Walen eentalig konden blijven. Ze voegden eraan toe dat ze als Vlaamse socialisten niet vergeleken wilden worden met ‘Papoua’s en Caraïben’ louter en alleen omdat ze een andere taal spraken.⁵²³ Socialist en ‘kraaiende haan’ Camille Huysmans verweet zijn Waalse kameraden dat ze zich lieten leiden door ‘kleinburgerlijk chauvinisme’. Als Vlaamse notabelen hadden de franskiljons zich nooit bekommerd om de emancipatorische strijd van de arbeidersklasse. Het ging om een scheiding van klasse en taal en het was *not done* dat deze franskiljons gesteund werden door Waalse socialisten tegen de belangen in van de Vlaamse arbeidersklasse.⁵²⁴

Nochtans deelde diezelfde Huysmans op een aantal punten de analyse van Destrée. In de concurrentie met katholieken, maar ook liberalen, zocht hij naar raakpunten met zijn Waalse partijkameraad. Hij meende dat raakvlak gevonden te hebben in het pleidooi voor culturele autonomie van de Austro-marxist Otto Bauer, met wie hij persoonlijk kennis had gemaakt.⁵²⁵ Zo verklaarde Huysmans in het parlement dat Destrée en hij het er onderling over eens waren dat

⁵²² Maarten Van Ginderachter, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij (1885-1914). Sociaal-democratie en nationale identiteit from below. Een casusstudie van Gent, Brussel en de Borinage*, doctoraal proefschrift, Universiteit Gent, 2004, p. 441.

⁵²³ Harry Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie*, pp. 284-285.

⁵²⁴ *Parlementaire Handelingen Kamer*, 23 mei 1913, pp. 1320-1321.

⁵²⁵ Otto Bauer, *La question des nationalités et la social-démocratie*, Paris, EDI, 1987 (oorspronkelijk verschenen in 1907). Voor een becommentarieerd overzicht: George Haupt, Michael Löwy et Claudie Weill, *Les marxistes et la question nationale. 1848-1914*, Paris, Maspero, 1974.

'si la Belgique constitue une nation, elle est composée de deux nationalités distinctes. Cette nation doit être basée sur l'unité politique, tandis que les nationalités flamande et wallonne ont besoin de l'autonomie de culture. Cette autonomie de culture, nous la réclamons pour la Wallonie, mais nous la voulons également entière et complète pour la Flandre'.

Bovendien voegde Huysmans eraan toe dat het niet ging om een *'querelle de races'*, die volgens hem niet bestond.⁵²⁶ Het baueriaanse idee van Huysmans – uitgewerkt op basis van minderheidsvolkeren binnen entiteiten als het Oostenrijks-Hongaars rijk – veronderstelde zelfbeschikking voor Vlamingen en Walen om hun eigen onderwijs van de lagere school tot de universiteit te organiseren, zonder de minste inmenging van de *andere*.

Noch Destrée noch andere socialisten waren het hiermee eens. Theoretisch baseerden ze zich op een andere, niet Germaanse maar Franse traditie, die van het federalisme van Proudhon, dat het principe van bestuurlijke scheiding rechtvaardigde.⁵²⁷ Zo had het socialistische Kamerlid uit de Borinage, Louis Piérard, begin 1911 geschreven: *'Libre fédération de peuples. Libres, autonomes et homogènes: c'est du socialisme cela. C'est ce que réclamait Proudhon qui comme créateur du socialisme moderne, en vaut bien d'autres'*.⁵²⁸

Deze interne BWP-impasse – met de nodige twisten en spanningen – zou voortduren. Harry Van Velthoven merkte echter op dat de Vlaamse socialisten, hoewel minoritair binnen de partij, niet zouden buigen voor de Waalse stellingen, zelfs niet onder de dreiging van (nog sterker) geminoriseerd te worden in het klerikale Vlaanderen. Van Velthoven voegde er echter ook aan toe dat de harde stellingen van Destrée en de Henegouwse BWP niet werden overgenomen door andere belangrijke

⁵²⁶ Parlementaire Handelingen Kamer, 23 mei 1913, p. 1321.

⁵²⁷ Van Ginderachter, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij*, p. 449.

⁵²⁸ Louis Piérard, 'Une enquête sur le flamingantisme', *L'Avenir du Borinage*, 28 januari 1911. Geciteerd in: Van Ginderachter, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij*, p. 449.

partijfederaties zoals deze van Luik, die eerder sympathiek stond tegenover de Vlaamse kameraden.⁵²⁹

De Vlaamse liberalen dachten er, net zo min als de socialisten, aan om de katholieken de hegemonie over het flamingantisme te gunnen. Hun Antwerpse dagblad *Het Laatste Nieuws* publiceerde een artikelenreeks waarin het ‘klerikale verraad van de gemeenschappelijke Vlaamse zaak’ werd aangeklaagd.⁵³⁰ Ook in liberale schoot was de kloof tussen Franstaligen en Vlamingen breed. De Brusselse liberale volksvertegenwoordiger Paul Hymans verklaarde zonder omwegen: ‘*La séparation administrative, c’est la rupture de l’unité nationale. C’est le début de la fin*’.⁵³¹

De Vlaamsgezinde liberalen, die in de Kamer door een nieuwe generatie vertegenwoordigd werden, verwierpen eveneens de idee van een bestuurlijke scheiding. In een interventie in het Nederlands preciseerde het Antwerpse Kamerlid Leo Augusteyns op 21 mei 1913 hun positie. Net als de socialisten verweet ook deze jonge progressieve liberaal zijn Waalse collega’s een aanpak voor te staan die in Vlaanderen de notabelen begunstigde (‘aristocratie en bourgeoisie’). Augusteyns bepleitte een oplossing die ‘op eene inschikkelijke, minnelijke wijze’ Walen en Vlamingen kon tevreden stellen, ‘zonder dat één van de twee volksstammen er moet aan denken zich terug te trekken uit het gemeenschappelijke vaderland’. In de legerkwestie bepleitte hij een ‘gewestelijke indeeling’, onder meer omdat de rekruten op die manier ‘het best hun eigen aard en zeden, hun oorspronkelijke karakter’ konden bewaren. ‘Zij zou eene zuivere oplossing geven aan de kwestie van de talen in het leger: Vlamingen zouden met Vlamingen, Walen met Walen dienen; Walen zouden aan Walen, Vlamingen aan Vlamingen bevelen’, aldus de Augusteyns.

‘Het Vlaamsche volk is gelukkigiglijk gaan inzien, dat de manier waarop het tot nu toe gestreden heeft, enkel voor uitslag heeft gehad, eenige brokken wet te bemachtigen, die dan nog dikwijls maar ten halve, en

⁵²⁹ Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie*, p. 286.

⁵³⁰ Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie*, p. 52.

⁵³¹ *Parlementaire Handelingen Kamer*, 24 januari 1913, p. 438.

soms ook geheel niet worden nageleefd. Het is tot het besef gekomen, dat om Vlaanderen's herwording mogelijk te maken, het zal moeten afbreken met die manier van verlamdenden strijd, en dat het, in stee van een deel te eischen van zijn recht, moet opkomen voor de algeheelheid van zijn recht. Het voelt de vernedering, de diepe vernedering, die er ligt in het weinige dat het tot nu toe verkregen heeft. In den nijpenden nood waarin het zich bevindt, en dat was als een korst brood den hongerigen hond toegesmeten, omdat hij terug zou kruipen in zijn kot. Het wil zich niet meer laten bevredigen met halve voldoeningen of schijnvoldoeningen, nu vooral dat de Walen in het strijdperk zijn getreden om hunne zelfstandigheid, die ze gansch ten onrechte natuurlijk bedreigd achten, te verdedigen. Het wenscht dat de beweging voor zijne rechtherstelling niet langer meer zou worden tegengehouden en al zijne eischen steunend op het zelfde principieel : In Vlaanderen Vlaamsch en Fransch in het Walenland, zouden worden ingewilligd'.⁵³²

Augusteyns deelde de analyse van een politieke eenheid van twee verschillende volkeren ('volksstammen'). Net als de katholieke flaminganten achtte hij de strijd voor volledige gelijkheid nog niet gestreden en de 'vernedering' dus nog niet opgeheven. De Vlaamse houding was te slap, aldus de metafoor van de hongerige hond die met te weinig voedsel te snel tevreden terug in zijn kot kruipt. De Waalse eis voor bestuurlijke scheiding moest komaf maken met die slaafse houding.

'Wij willen niets doen dat de Walen kan ontstemmen en zijn het met hen volkomen eens dat de Wallonië onaantastbaar blijven moet, maar wij vragen ook dat zij van hunnen kant de onaantastbaarheid van Vlaanderen zouden erkennen. Wij willen dat ons volk, het Vlaamsche volk, Vlaamsch blijve en beieveren ons dus om alles te weren waardoor het met vreemden invloed en vreemde talen kan worden opgeslurpt. Wij

⁵³² Parlementaire Handelingen Kamer, 21 mei 1913, pp. 1269-1270. Voor een portret van deze radicale, republikeinse liberaal en flamingant die dicht bij de sociaaldemocratie stond: Daniël Vanacker, *Een averechtse liberaal. Leo Augusteyns en de liberale arbeidersbeweging*, en: Daniël Vanacker, *Van activist tot antifascist. Leo Augusteyns en het Vlaams-nationalisme*, Gent, Academia Press, 2008.

willen het geenszins afzonderen, maar hét krachten schenken door eigen natuurlijk voedsel. Onze strijd is niet gericht tegen het Fransch, maar wel voor het Vlaamsch. Indien de Zweden, de Franschen, de Duitschers, de Nederlanders zoo hoog in ontwikkeling staan, hebben zij dat te danken aan het genot van hun eigen levenssappen, aan hun eigen taal'.⁵³³

Ook bij Augusteyns lag de klemtoon op de noodzakelijke 'onaantastbaarheid' van de eigen regio wat de strijd impliceert met 'vreemde invloed'. Dit betoog wordt kracht bijgezet door het systematisch gebruik van organische metaforen: kracht door eigen natuurlijk voedsel, het genot van eigen levenssappen.

Organisatorisch zouden de liberale flaminganten vanaf oktober 1913 de daad bij het woord voeren met de oprichting van een vereniging van liberale kieskringen die de oude generatie (Max Rooses, Jules Hoste, Paul Fredericq) verenigde met de jongere parlementaire garde (naast Augusteyns, Arthur Buysse, Paul Lamborelle en Adolf Buyl).

Ondanks de spanningen met de katholieken was Vlaamsgezindheid onder de politieke partijen van 1912 *common ground*. Vlaamsgezinde socialisten en liberalen beschouwden België als een land met, naargelang, twee 'volkspersoonlijkheden', 'volkeren', 'volksstammen', 'nationaliteiten', 'culturen' die – net als de Waalse *andere* – 'onaantastbaar' moesten blijven. Ze werden als organisch en natuurlijk beschouwd. Het onderlinge verschil omvatte méér dan taal. Het ging ook om cultuur, die 'autonomie' moest krijgen om zich te ontplooien. Van de kant van die *andere* kwamen 'vreemde invloeden' die de eigen aard en zeden, de volkspersoonlijkheid en het ras bedreigden. In wezen ging het om een statische etnische zelf- en *andere*-definiëring. Het onderlinge evenwicht en gelijkheid moest binnen België gewaarborgd worden in een één-plus-één-verhouding, zonder vermenging.

⁵³³ Parlementaire Handelingen Kamer, 21 mei 1913, p. 1270.

Vlaamsgezinde liberalen en socialisten verweten de katholieken dat die door hun opbod in de verkiezingscampagne, door het willen monopoliseren van de Vlaamse strijd, de eenheid hadden verbroken en zo de Vlaamse zaak verzwakten.

Aan God eerst onze dank

In katholieke Vlaamsgezinde publicaties was men niet onder de indruk van dit soort verwijten. De vreugde om de verkiezingsoverwinning van 2 juni en dus om de continuering van de katholieke politieke almacht was evenredig met de woede en frustratie in Wallonië:

‘De uitslag is bijna te schoon; wij moeten toezien er niet duizelig van te worden, het hoofd niet te verliezen en zoo misschien tot vermetelheid of ijdelheid te vervallen. Aan God eerst onze dank; maar menselijke oorzaken dienen niet vergeten’,

luidde het onder de titel ‘Onze zegepraal’ in *Hooger Leven*.⁵³⁴ Onder die menselijke oorzaken was de misrekening van de tegenstander, aldus de editorialist van dienst, zeker niet de geringste: ‘Hun cartel was eene dwaasheid [...] Twee partijen op dwars tegen elkander staande principen gesticht, kunnen onmogelijk samengaan zonder die principen te verkrachten; en eene partij die hare principen verloochent, pleegt zelfmoord’.⁵³⁵

‘Het is het Vlaamsche land, en bepaaldelijk zijn landelijk gedeelte, dat op den grootsten vooruitgang van katholieke stemmen bogen mag’, stelde Van Cauwelaert in een uitgebreid balansartikel vast.⁵³⁶ Hij zocht een diepere verklaring voor de katholieke zege in de aard van het Vlaamse volk en haar vermeende rurale karakter, een representatie die al omstreeks 1840 ontstaan was.

⁵³⁴ *Hooger Leven*, 23, 8 juni 1912.

⁵³⁵ *Ibidem*.

⁵³⁶ Van Cauwelaert publiceerde zijn nabeschoouwingen in het Nederlandse blad *Het Centrum* (3 en 16 juli 1912). Het artikel werd overgenomen door *Gazet Van Antwerpen* (6 en 19 juli 1912) en door *Hooger Leven* (28 en 29 van 13 en 20 juli 1912). In dit laatste blad werden enkel uittreksels gepubliceerd.

‘Wij wonnen dus bij den wil van het volk. [...] Het volk – ons volk althans, - neigt niet van nature tot godsdiensthaat, het houdt niet van dweepzucht, van dwangpolitiek, van oproerigheid. [...] Hoe paradoxaal het ook schijne, het volk is, als geheel, in den grond behoudsgezinder dan de meer beweeglijke en meer nieuwsgezinde hoogere standen, en het is niet afkeerig van leiding-van-boven. Maar men moet het volk niet op afstand en voor de gelegenheid willen opcommandeeren, men moet tot hem gaan en zijn goede neigingen, met ons meer helder doorzicht, bestendig voorlichten en door de werkdadige deelneming in zijn levensstrijd, aan zijn trouw en liefde deelachtig worden’.⁵³⁷

Frans Van Cauwelaert dichtte het Vlaamse volk eigenschappen toe die maakten dat liberale en socialistische hervormers (laat staan revolutionairen) er geen greep op kregen, sterker: dat er tussen volk en deze ideologische stromingen een onverenigbaarheid bestond. De liberale partij, aldus de katholieke volksvertegenwoordiger, deed aan ‘zelfverminking’ en dat had een dubbele oorzaak: ‘onbedwingbare godsdiensthaat en de invloed van het radicalisme’. Hij gaf hiermee te verstaan dat dit twee *onvolkse* kenmerken waren. Ook nu ging Van Cauwelaert naar de ideologische wortels van het probleem.

‘De radicaal heeft zelden eenigen eerbied voor de traditie. Hij is geen dweeper, bij gebrek aan geloof, maar een sectaris, die lust heeft in het tergen en verguizen. Hij is de man van de nieuwigheden en extremen, de rusteloze bij gebrek aan overtuiging en de roekelooze bij gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel’.⁵³⁸

Van Cauwelaert benadrukte dichotomieën als: religiositeit versus godsdiensthaat; traditie en rust versus nieuwigheden en extremen; standvastigheid tegenover wispelturigheid. Zijn representatie benaderde een organische, quasi

⁵³⁷ *Ibidem*.

⁵³⁸ *Hooger Leven*, 29, 20 juli 1912.

premoderne visie. Hij schetste een Vlaanderen op een welbepaald semantisch veld waar een deels impliciete maar alleszins negatieve *andere* tegenover werd gezet: het stedelijke, industriële, snelle, progressieve, extreme, wispelturige en onbetrouwbare Wallonië. Op basis van die tegenstellingen en van een homogene representatie van Vlaanderen als katholiek, leken liberalen en socialisten volksvreemd en eerder thuis te horen in Wallonië.

Niet iedereen bleek even overtuigd als Van Cauwelaert over de immuniteit van de Vlaamse volksaard voor nieuwe ideeën. In katholieke kringen was men zich bewust van een sociaal en democratisch deficit waar vooral de socialisten wel eens baat bij zouden kunnen hebben. Het was nu, aldus *Hooger Leven*, zaak de socialisten in Vlaanderen de pas af te snijden door ze het gras voor de voeten te maaien:

‘Wij moeten ook overal in een democratische richting aansturen. Zóo, maar zoo alleen is van het Vlaamsche land het socialisme af te houden. Men arbeide dus vooruit, voor volksinrichtingen, werklieden organisaties, boerenbonden, middenstandsverenigingen. Van de lagere school af trachte men de knapen op te leiden in de richting van het vereenigingsleven, van het syndicalisme’.⁵³⁹

De Waalse opiniemakers vergisten zich niet toen ze de liberaal-socialistische nederlaag interpreteerden als een Waalse nederlaag. Voor *Hooger Leven* ging het om ‘n schitterende katholieke zegepraal, maar ook eene Vlaamsche overwinning’.⁵⁴⁰ Het katholieke maandblad *Ons volk* beaamde:

‘De prachtige overwinning die wij op 2 Juni l.l. op den vijand bevochten hebben is niet alleen een schitterende triomf voor de katholieke Kerk, maar ook voor de aan de katholieke zaak zoozeer verwante Vlaamsche Beweging’ (...) Is ons land van uit katholiek oogpunt op dien dag aan een nationale ramp ontsnapt, ook de slag die de Vlaamsche Beweging bij een

⁵³⁹ *Hooger Leven*, 25 van 22 juni 1912.

⁵⁴⁰ *Hooger Leven*, 27, 6 juli 1912.

anti-klerikale overheersching zou getroffen hebben, zou eene lange reeks rampen na zich hebben gesleept”⁵⁴¹.

Het liberaal-socialistische kartel werd omschreven als ‘den vijand’. De belangen van de katholieke zaak – de partij, de kerk – zag men ‘zozeer verwant’ met die van de Vlaamse beweging en met die van België, ‘ons land’, dat dankzij de katholieke zege aan een nationale ramp ontsnapt was.

Ons Volk benadrukte dat de Vlaamse strijd niet tegen de Walen gericht was, die in zo’n argumentatie als sinds 1840 het predicaat ‘broeders’ opgekleefd kregen:

‘Tegenover deze overwinning der Vlaamsch-gezinden stelle men niet eene nederlaag der Walen. Neen! Onze kultuurstrijd is niet gericht tegen Frankrijk, nog min tegen onze Waalsche broeders. Het is een *strijd voor de ontwikkeling van ons volk door eigen taal*, een strijd voor hooger leven; en op dit gebied ontmoeten wij onze ergste vijanden onder hen die, geboren, gevoed en opgebracht in ’t hart van ’t Vlaamsche land, meenen hun bloedeigen volk te moeten vernederen en verminken uit ijdele glorie en ten bate van vreemden’.⁵⁴²

De hoofdvijand van ‘ons volk’ – ‘onze ergste vijanden’ – waren de verfranse Vlamingen, de franskiljons. Misschien ook socialisten en liberalen. Hun ondermijning heette vernedering en verminking met zich mee te brengen. Maar de franskiljons zouden moeten wijken. *Ons Volk* gebruikte zelfverzekerd een merkwaardige militaire metafoor. Het stelde de verfransing als een dijk voor en de Vlaamse beweging (‘het Vlaamsche leger’) ook en tegelijk als een ‘aanrukkende zee’:

⁵⁴¹ *Ons Volk (ontwaakt)*, Jaargang 2, nr. 24, 15 juni 1912. Ook hier weer de romantisch-nationalistische metafoor van het ontwaken na een lange en diepe slaap, de zogenaamde ‘schone slaapster-theorie’. Als één van de eerste geïllustreerde bladen in Vlaanderen voerde het als ondertitel: ‘Geen taal, geen volk’. Vanaf de tweede jaargang werd het een weekblad. Gaston Durnez, ‘Ons Volk (ontwaakt)’, NEVB, deel 2, p.2307.

⁵⁴² *Ons Volk (ontwaakt)*, Jaargang 2, nr. 24, 15 juni 1912.

‘Het Vlaamsche leger is tegenwoordig opgewassen tegen den dijk der verfransching. Machtig als eene aanrukkende zee overspoelt het en breekt het eerstdaags alle tegenstand. Mochten het geen paleis- of kerkmuren zijn!’⁵⁴³

Dat de Vlaamse beweging versterkt en vol zelfvertrouwen uit de kiesstrijd was gekomen, hadden de Waalse elites correct geïnterpreteerd. In deze metafoor was de Vlaamse factor – die zich eerder representeerde als slachtoffer van een Franstalige invasie – een actieve, offensieve kracht in staat om alle dijken te breken. Die metaforiek van de aanrukkende, offensieve kracht die alle obstakels opruimde, kwam eveneens voor in *Hooger Leven*: ‘Wij mogen onze vaart niet meer laten belemmeren zelfs niet door het breekspel der liberalen en socialisten, indien dezen daar nog niet van genezen zijn’.⁵⁴⁴

De vervlaamsing van de Gentse hogeschool, maar ook het stemrecht voor vrouwen bij de volgende gemeenteraadsverkiezingen, moesten zo snel mogelijk afgedwongen worden. Op hun elan namen de Vlaamse katholieken ook organisatorische maatregelen. In de marge van de uitvaart van Auguste Beernaert op 12 oktober 1912 organiseerde Van Cauwelaert samen met Alfons Van de Perre en Adelfons Henderickx de stichtingsvergadering van een Katholieke Vlaamsche Kamergroep. Via gezamenlijke studie en collectieve voorbereiding van het parlementaire werk moest deze groep de verstandhouding en eensgezindheid onder de katholieke Vlaamse mandatarissen in de hand werken.⁵⁴⁵

In dit Vlaams-katholieke discours was de grootste vijand die in het eigen kamp. Het ‘Vlaamsche blok’ moest homogeen katholiek zijn. Franskiljons en politieke tegenstrevers werden radicaal gealteriseerd. Van de Waalse *andere* ging eveneens een bedreiging ook

⁵⁴³ *Ons Volk (ontwaakt)*, Jaargang 2, nr. 24, 15 juni 1912.

⁵⁴⁴ *Ons Volk (ontwaakt)*, Jaargang 2, nr. 24, 15 juni 1912.

⁵⁴⁵ Van Mechelen, *Kroniek van Frans Van Cauwelaert*, p. 51.

Verdwaalde Wallonisanten

De stellingnamen en activiteiten van de Waalse beweging tijdens de lange zomer van 1912 konden in de Vlaamse beweging wel op aandacht rekenen, maar werden in het algemeen niet erg ernstig genomen. Dit paste enerzijds in een strategie van *silencing*, maar anderzijds ook van ridiculisering.

Spot maakte deel uit van de *othering*-strategie die in de Vlaamse beweging anno 1912 ten aanzien van de Waalse beweging werd ingezet. Net als de prille Vlaamse beweging in 1840 was overkomen, werd de Waalse beweging geridiculiseerd. Een aantal redacteuren voorzagen de Waalse bewegers van het predicaat ‘wallonisanten’, naar analogie met ‘flaminganten’.

Verschillende motieven lagen aan de basis van de ridiculiseringsstrategie. Ten eerste werden de Walen niet nadrukkelijk als ‘*significant other*’ gezien. Een eerste argument luidde dat ze zich van opponent vergisten. ‘Verdwaalde Wallonisanten, hoe hebt ge’t ooit in den kop gekregen, dat de Vlaamsche beweging tegen u gericht is. De Vlaamsche beweging is veeleer een klassenstrijd dan een rassenstrijd’, schreef het Gentse maandblad *De Witte Kaproen*.⁵⁴⁶

Dat laatste idee domineerde zeker niet in Vlaams-katholieke kringen, maar een geëxpliciteerde anti-Waalse dimensie was ook daar afwezig. Zo schreef het Antwerpse weekblad *Carolus*: ‘Wij bekampen noch het Fransch noch de Walen. Wij betrachten – hoe dikwijls dient het nog herhaald? – alleen de eigen opvoeding, de zelfstandige ontwikkeling van den Vlaamschen stam, die sedert 1830 stelselmatig is miskend en verdrukt geworden’.⁵⁴⁷ De redacteur voegde eraan toe:

⁵⁴⁶ *De Witte Kaproen*, 2de jaargang, juli 1912. Dit ‘Vlaamsch Strijdblad’ werd vanaf november 1910 uitgegeven door Alfons Sevens. Reginald De Schryver, ‘Witte Kaproen’, NEVB, deel 3, p. 3766.

⁵⁴⁷ *Carolus*, ‘het weekblad van de Vlamingen’, 1ste jaargang, nr. 23, 7 juni 1912. Het blad verscheen voor het eerst in januari 1911 en verdween in september 1914. Het werd uitgegeven door de Antwerpse boek- en papierhandelaar Edward Secelle. Marc Somers, ‘Carolus’, NEVB, deel 1, p. 688.

'Het verwijt, als zouden wij onze taal aan de Walen willen opdringen, is zoo ongerijmd, als de beschuldiging dat wij het Fransch willen bannen. Wij willen – en dat moeten we ook bekomen – dat de Walen, die in 't Vlaamsche land hun brood komen verdienen, daartoe wezenlijk in staat zijn en dus onze taal leeren, zooals wij eischen, dat het Fransch doelmatig en degelijk worde onderwezen zonder miskennis van onze eigen spraak'.⁵⁴⁸

De Waalse beweging werd een gebrek aan kennis van zaken en zelf domheid verweten. Op zoek naar een verklaring voor de volgens hem foute interpretatie van de Vlaamsgezinde motivaties door vele Walen, schreef de Nederlandse historicus Arie Willemsen dat de 'Vlaamse heropstanding' rond de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit bij vele Walen een 'spookbeeld' opgeroepen had omdat de Franstalige pers systematisch slechts geïnformeerd was.⁵⁴⁹ Naar aanleiding van de enquête van *Wallonia*, schreef *Carolus*: 'Wij hebben hier te doen met een groep mannen, die, voor het meerendeel, geen woord Vlaamsch kennen en er, spijs de onbekwaamheid, toch een oordeel over vellen. 't Zijn blinden, die over kleuren oordeelen en het eenig zintuig missen, om er het schoone van te waarderen'.⁵⁵⁰

Niettegenstaande deze 'blinden' de Vlaamse beweging geen angst leken in te boezemen, representeerde de Vlaamse beweging zich als onderdrukt. 'Ja, in België leeft er een ras, dat een juk draagt, een schandelijk juk. Geen enkel vrij volk ter wereld, ook niet de Walen, zouden dat juk 24 uren dulden. En dat ras in België is het Vlaamsche ras', denuncieerde het Gentse maandblad *De Witte Kaproen*.⁵⁵¹

Deze zelfrepresentatie als onderdrukt 'ras' stond op het eerste zicht in schril contrast met de geringe omvang en impact die in Vlaanderen aan de Waalse beweging werd toegedicht. Die werd als dermate minuscuul afgedaan dat ze niet al te ernstig hoefde genomen te worden. Waar voor de Waalse beweging '*les flamingants*' de

⁵⁴⁸ Ibidem.

⁵⁴⁹ Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme*, p. 25.

⁵⁵⁰ *Carolus*, 23 van 7 juni 1912.

⁵⁵¹ *De Witte Kaproen*, juli 1912.

gevaarlijke vijand waren, bleken de ‘verdwaalde wallonisten’ de risée. Toen het radicaal Waalse satirische weekblad *Tatène* onder de titel ‘*Pour la séparation et les états-unis de Belgique*’ verslag uitbracht over de betoging tegen de ‘*détournement des grands express*’, reageerde *Hooger Leven* op ‘dit wallonistenblad dat te Luik verschijnt’ met een schamper stukje.⁵⁵² De titel luidde: ‘Uit het boek der dwaasheden: de manifestatie (!) en de beweging (?) tegen het verleggen van den weg der Duitsche sneltreinen’.⁵⁵³ Zowel het uitroepteken bij ‘manifestatie’ als het vraagteken bij ‘beweging’ moesten de lezer duidelijk maken dat althans dit segment van de Vlaamse beweging niet onder de indruk was van de organisatie- en mobilisatiecapaciteit van de Waalse beweging.

Hetzelfde gold voor de reacties op het Waalse congres van 12 juli en de idee van bestuurlijke scheiding die volgens *Hooger Leven* ‘lang niet nieuw’ was, maar nu naar voor geschoven werd omdat ‘de Luiksche Wallonisten wellicht beangst (werden) wegens den zegevierenden tocht welken de eisch om de Vervlaamsching der Hoogeschool te Gent door al de Vlaamsche provinciën deed en de overwachte uitbreiding welke de Vlaamsche Beweging daardoor nam’.⁵⁵⁴ Julien Delaite, auteur van het ontwerp van grondswetsherziening voor bestuurlijke scheiding, werd denigrerend gebrek aan expertise aangewreven: ‘Hij is en blijft apotheker’.

‘Onze lezers vergeven het ons zoo wij zijn ontwerp zoo ernstig besproken hebben (...) Doch laat het ons maar aanstonds zeggen: de beweging, die daarvoor in Wallonië gevoerd wordt, is maar oppervlakkig en steunt op verschillende gronden naar gelang van de voorstanders: de eenen gaan uit van hunne anti-vlaamschgezindheid, de anderen van hun antiklerikalisme, doch zeker is het, dat bij allen de afkeer voor de

⁵⁵² *Tatène. Veuve Tchantchet* verscheen tussen 1911 en 1914 als “journal illustré satirique paraissant le samedi”. In de 146 nummers die verschenen onder impuls van George Curtius werd België als vaderland ingeruild voor Wallonië. De Waalse beweging kreeg kritiek omdat die het idee van de bestuurlijke scheiding niet ver genoeg dreef. Leaders als Delaite werden zelfs afgedaan als “*quelques-uns de ces gens qui se disent Wallons et ne sont que des faux Wallons*”. Uiteindelijk bezweek het weekblad aan de financiële problemen. Abonnees ontvingen voortaan het Brusselse satirische *Pourquoi Pas?* dat wekelijks een pagina aan Luik en de Luikenaren zou wijden. Jean-François Potelle, “*Tatène, veuve Tchantchet (1911-1914)*”, EMW, p. 1515-1516.

⁵⁵³ *Hooger Leven*, 22 van 1 juni 1912.

⁵⁵⁴ *Hooger Leven*, 27 van 6 juli 1912.

Vlaamsche beweging den toon geeft (...) Hun ontwerp zullen wij niet nader onderzoeken: stellen wij enkel vast dat de Vlaamschhaters van Wallonië hunne 'broeders' van Antwerpen, Gent en Brussel, les '*Flamands de coeur*' in den steek laten'.⁵⁵⁵

Hooger Leven analyseerde correct dat het anti-flamingantisme de gemeenschappelijke noemer van de Waalse beweging vormde en extrapoleerde zelf de 'anti-vlaamschgezindheid' naar 'vlaamschaterij'. Niet zonder spot legde het blad de vinger op de strategische knoop die de Waalse beweging niet wist te ontwarren: Waals zelfbestuur of Francofone solidariteit.

De ridiculisering – ook van de congresdeelnemers - kende geen grenzen. 'Ze zouden dus vergaderen te Luik en hun tanden laten zien. Vreselijke tanden met lang haar op', lachte Jozef Goossenaerts op de voorpagina van *Hooger Leven*, waarna hij de onenigheid sterk in de verf zette:

'(...) aan Jules (Destrée, nvdr) werd door Hector (Chainaye, nvdr) verweten dat hij op het laatste congres van de socialisten mondje dicht had gehouden over bestuurlijke scheiding, en Jules voelde op dat oogenblik juist een trek om te zwijgen, en als het gebeurt dat Jules niet zwijgt dan hoort ge hem soms. En als om te bewijzen dat ook anderen dan apothekers wel eens pillen kunnen draaien die u van sceelheid rondom een boom zouden doen kijken, kwam M. de Miomandre, medeopsteller van *Le Soir*, (...) me daar af met een hoop cijfers'.

Met de pillendraaier wordt uiteraard 'apotheker' Delaite bedoeld, doctor in de natuurwetenschappen. Destrée werd inconsequentie, zo niet lafheid verweten. Miomandre, tegenstander van een bestuurlijke scheiding, had op het congres getracht cijfermatig aan te tonen dat een scheiding contraproductief was. In de representatie van de katholieke flaminganten werden ze alle als niet erg ernstige figuren afgedaan.

⁵⁵⁵ *Hooger Leven*, 28 van 13 juli 1912.

Een aspect van de totale Waalse onkunde was de inhoudelijke inconsequentie. Wie voor bestuurlijke scheiding pleitte, moest zich niet mengen in wetgeving die Vlamingen aanging: ‘dat zij, ondanks hun theoretjes over scheiding, toch nog willen protesteren tegen Vlaamse wetten, *ons*, Vlamingen betreffende’. De bespreking van het Waalse congres eindigde met een ridiculisering van de omvang van het congres: ‘P.S. – Excuseert: ik vergat nog te zeggen dat ze met diep in de dertig waren’, gooide Goossenaerts er als slotzin uit.⁵⁵⁶

De Vlaamse reacties op de open brief aan koning Albert I die Jules Destrée op 15 augustus liet publiceren, pasten niet geheel in deze ridiculiseringsstrategie. Dit schrijven ontlokte in de Vlaamse beweging meer ophef dan alle voorgaande initiatieven en mobilisaties van de Waalse beweging. Uiteraard was Destrée een belangrijk politicus. Bovendien werkte hij in zijn brief aan de koning een idee uit dat door het Waalse congres ondersteund werd. En al bij al kon dat congres op de deelname van andere volksvertegenwoordigers en hoogwaardigheidsbekleders rekenen. Maar veel had ook te maken met de aard van zijn demarche: hij richtte zich, tenminste formeel, rechtstreeks tot het staatshoofd.

Die stond in de Vlaamse beweging niet aangeschreven als een Vlaamsvijandige vorst. Albert I sprak beide landstalen vlot en had bij zijn troonsbestijging in december 1909 ook in het Nederlands de eed afgelegd. Daar werden flaminganten haast lyrisch over. Zo schreef Alfons Martens, hoofdredacteur van *Ons Volk*, in juli 1912: ‘Bij tal van bezoeken, als kroonprins aan de Vlaamsche gewesten gebracht, had hij [de koning, nvdr] reeds de Nederlandsche taal gebezigd en aldus blijk gegeven van zijne hoogschatting der spraak van de meerderheid der Belgen, doch de eedsaflegging was de eerste stap op de nieuwe baan, waar voor ons reiner lucht stroomt en ruimer licht straalt. Hopen wij dat deze baan tot aan het einde zal gevolgd worden’.⁵⁵⁷

⁵⁵⁶ *Hooger Leven*, ibidem.

⁵⁵⁷ *Ons Volk*, nr. 29 van 20 juli 1912. Op de voorpagina staat een foto van koning Albert en koningin Elisabeth. Op pagina twee volgt het portret waar het citaat uit gehaald werd. *Ons Volk* opende steeds met een foto op de voorpagina en een portret van iemand die belangrijk was voor ‘ons volk’.

Gaan klagen bij de koning, leek *not done*. Dat bleek ook uit de ondertitel die advocaat Emile Wildiers meegaf aan zijn gepubliceerde reactie op de brief van Destrée: ‘Réponse à Mrtre. Destrée qui crût devoir en référer au Roi’.⁵⁵⁸ Destrée ‘achtte het nodig’ de koning erbij te betrekken, klaagde Wildiers. Het maakte duidelijk dat de Vlaamse beweging niet ongevoelig stond tegenover wat Albert I van de kwestie zou denken. Bovendien was men ervan overtuigd dat Destrée met zijn grievenopsomming (*Ils nous ont pris*) de zaken volledig op de kop zette. Een grondige repliek kon ervoor zorgen dat ‘de Koning (...) nu ook onze argumenten (kan) lezen, en (...) zich (zal) kunnen rekenschap geven van de waarde der redenering – *du radotage tout pur* – van den aanmatigenden en wijsneuzen heer Destrée’.⁵⁵⁹ Destrée, ‘appostel der wallonianten’, kletste uit de nek. Zuiver gezwets (*radotage*), aldus *Het Volksbelang*.

De geprikkeldheid door de demarche naar de koning en de bekommernis om wat die ervan zou denken, toonden aan dat de Vlaamse beweging van 1912 nog vasthield aan de Belgische natiestaat. In een veelbesproken toespraak op 26 augustus 1912, tijdens de openingszitting van het 32^{ste} Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Antwerpen, illustreerde Pol de Mont dit op eclatante wijze.⁵⁶⁰ In aanwezigheid van de *fine fleur* van de Vlaamse beweging recupereerde de schrijver en dichter die ook leraar was aan het Antwerpse Atheneum een ode van Guido Gezelle aan Vlaanderen om België te bezingen.

‘Hoe vurig onze liefde zij voor onzen afzonderlijken Dietschen en Germaanschen stam; hoe jaloersch wij voortaan waken willen op het ongeschonden handhaven van onze eigen volkspersoonlijkheid, toch passen wij, Vlamingen, met al de

⁵⁵⁸ Emiel Wildiers, *De Bestuurlijke Scheiding van Vlaanderen en Wallonië. Antwoord aan Mtr J. Destrée die het noodig achtte een beroep te doen op den Koning*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1912. Verderde citaten zijn afkomstig uit de Franse vertaling: Emile Wildiers, *La Séparation administrative de la Flandre et de la Wallonie. Réponse à Mtre. Destrée qui crût devoir en referrer au Roi*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1912.

⁵⁵⁹ *Het Volksbelang*, ‘weekblad der christelijke sociale werken en der Vlaamsche Actie’, 46ste jaargang, nr. 42 van 19 oktober 1912. Het weekblad verscheen aanvankelijk te Gent en werd later vanuit de christelijke arbeidersbeweging te Mechelen voortgezet.

⁵⁶⁰ *Openingsrede uitgesproken in de eerste algemene vergadering van het 32^{ste} taal- en letterkundig Congres door den Voorzitter der Regelings-Kommissie, Pol de Mont, den 26 augustus 1912 in de Groote Feestzaal van het Koninklijk Kunstverbond Antwerpen*, Antwerpen, 1912. Raymond Vervliet, ‘Mont, Pol, de’, NEVB, deel 2, pp. 2090-2091.

oprechtheid ons eigen, op het geheele België toe de eenvoudig hartelijke verzen, welke Guido Gezelle eens zijn eigen kleine Vlaanderen toezong:

‘O! Landeken, o zijt maar kleen,
Niet grooter zou’k u geren,
En ‘k zie u, - zulk en is maar één, -
En ‘k zie u toch zoo geren’.⁵⁶¹

De geest van Pierre De Decker

In de teksten van de Vlaamse beweging werd volop gebruik gemaakt van generische predicaten als ‘ras’, ‘volk, en ‘stam’ om er het geheel van de Vlamingen mee aan te duiden. Vaker dan in Wallonië opteerde men voor het begrip ‘volk’ (‘Vlaamsche volk’).⁵⁶² Indien gebruikt, werd aan ‘ras’ een etnische invulling gegeven. Pol de Mont beschreef het Zigeunerras aan de hand van fysieke kenmerken⁵⁶³ In dezelfde rede sprak hij over het ‘ander-rassige Walenland’ en over het ‘diep en innig rasgevoel’ van Destrée en zijn ‘stamgenoten’.⁵⁶⁴ Met dat Waalse ‘rasgevoel’ hadden de flaminganten geen probleem. Ze waren een uitdrukking van de natuur en konden niet vermengd worden: *‘Et nous sommes encore d’accord là où vous dites que confondre les deux races est une absurdité, contraire même à la nature’*, schreef de Antwerpse advocaat Emiel Wildiers in zijn reactie op Destrée.⁵⁶⁵

Dat Destrée in zijn brief ook tot deze vaststelling kwam, had volgens Meert alles te maken met de laat gearriveerde waangedachte dat Walen bedreigd werden (*‘depuis que l’on se croit – bien à tort! – menacé’*). De vaststelling, aldus Meert, had in 1830 moeten gemaakt worden. Bestuurlijke scheiding had – zoals in Zwitserland, dat nooit wat anders gekend had – meteen moeten ingevoerd worden. Meert voegde er ook nog

⁵⁶¹ Pol de Mont, *Openingsrede 32ste Nederlandsch taal- en letterkundig Kongres*, Antwerpen, 1912. ‘ , p. 14.

⁵⁶² De Vlaamsche Vlagge, XXXVIIe jg, Paaschverlof, 1911.

⁵⁶³ Pol de Mont, *Openingsrede 32ste Nederlandsch taal- en letterkundig Kongres*, Antwerpen, 1912. ‘zigeunerras’, p. 6. ‘ander-rassig Walenland’, p. 11. Rede gehouden op 12 augustus van datzelfde jaar.

⁵⁶⁴ De Mont, *Openingsrede*, p. 11.

⁵⁶⁵ Wildiers, *La séparation administrative de la Flandre et de la Wallonie*, p. 10.

fijntjes aan toe blij te zijn dat het Destrée was die de vaststelling maakte: *‘Si un Flamand s’avise d’exprimer des vérités aussi patentes, c’est un mauvais patriote, bien pis, un pangermaniste’*.⁵⁶⁶ Maar hoe reageerde hij op de kwestie van de bestuurlijke scheiding? Volgens Meert hanteerde Destrée dat voorstel al spookbeeld, *‘comme moyen d’intimidation’*, maar *‘la séparation ne nous effraie ni ne nous inquiète’*. Integendeel, de scheiding zou in één klap de Vlaamse grieven oplossen:

‘La séparation c’est le redressement immédiat de tous nos griefs, que maintenant nous devons attendre du temps. La séparation, c’est la fin immédiate de la contrainte et de l’oppression linguistique exercée par le pouvoir central. La séparation, c’est la Flandre immédiatement en pleine possession de soi, tandis que ce n’est maintenant qu’un lent retour à soi-même’.⁵⁶⁷

Toch droeg dit voorstel niet de voorkeur van de Vlaamse beweging: *‘Et cependant vous ne voyez pas (...) les flamingants applaudir bruyamment à cette idée de séparation. Ils ne s’emballent pas ; ils restent calmes’*.⁵⁶⁸ De eerste optie bleef een onafhankelijk België met volledige rechten voor Walen en Vlamingen:

‘Beaucoup de Flamands se disent, avec beaucoup de Wallons, que cette séparation ne serait peut-être pas exempte de dangers. Une Belgique indépendante leur laisse toujours, malgré les entraves et les résistances, la possibilité d’atteindre leur but: le complet redressement de leurs griefs et l’épanouissement de leur personnalité ethnique. C’est pourquoi ils préfèrent le lento au prestissimo’.⁵⁶⁹

De Vlamingen, aldus Meert, konden zich best schikken in een *‘vie commune dans une Belgique où il n’y a ni dominateurs ni dominés, mais des égaux, et sont toujours prêts, malgré ce qu’ils ont souffert, à tendre une main loyale aux Wallons, donnant au*

⁵⁶⁶ Meert, *Réponse*, p. 28.

⁵⁶⁷ Meert, *Réponse*, p. 29.

⁵⁶⁸ Meert, *Réponse*, p. 29.

⁵⁶⁹ Meert, *Réponse*, p. 29-30.

monde la preuve que Germains et Gaulois peuvent parfaitement s'entendre parce qu'ils se comprennent'.⁵⁷⁰ Persoonlijk had Meert geen bezwaar tegen een bestuurlijke scheiding. Hij wees ze echter in zijn tekst af 'uit naam van de Vlaamse beweging'.⁵⁷¹

De 'overheerschende gedachte' binnen de Vlaamse beweging was – zeventig jaar later – identiek aan die van Pierre De Decker in zijn pleidooi voor het petitionnement van 1840. Ze luidde: enkel gelijkheid kon de eenheid van twee onderling verschillende entiteiten, een Germaanse en een Gallische, garanderen.

Andere vooraanstaande Vlaamsgezinde reacties op Destrées brief bevestigden de positie die Meert verdedigde. Wildiers, die zijn antwoord in september 1912, publiceerde, betwistte de oprechtheid van Destrée niet en bleef hoffelijk ten opzichte van zijn '*chère confrère*'. Dat er geen Belgen meer waren, noemde ook Wildiers '*une grande vérité*'. Toch hoefde het geenszins tot een scheiding te komen. Net als Meert stelde Wildiers dat de Vlamingen zo'n scheiding niet vreesden. Maar dat ze daar als Belgen toch anders tegenaan keken:

'Elle promet l'anéantissement de la patrie commune. En tant que Flamands nous ne la craignons point; en tant que Belges elle nous répugne. Bien vite elle sera une excuse opportune à des puissances voisines: notre annexion ne tarderait plus',

Hiermee expliciteerde Wildiers de gevaren waar ook Meert naar verwezen had.⁵⁷² Wildiers eindigde met een uitgestoken hand en sterkte zich in de overtuiging dat ook Destrée en de Walen zouden inzien dat een respectvol samenleven voor iedereen een mooie toekomst zou mogelijk maken:

⁵⁷⁰ Meert, *Réponse*, p. 30.

⁵⁷¹ In voetnoot schreef Meert: 'Ik moet mijn eigen oordeel voorbehouden, dat niet overeenstemt met datgene van mijn vrienden. Ik vrees de kwalen niet, die men van de scheiding verwacht. Waren die kwalen te vreezen, dan zou Zwitserland niet bestaan. Met den heer Jennissen geloof ik, dat een Vlaanderen met zelfbestuur en een dito Wallonië een krachtiger België zouden uitmaken. Ik dring evenwel niet aan en ik geef eenvoudig de in ons midden overheerschende gedachte weer'. Meert, *Antwoord op den Brief aan den Koning*, p. 7.

⁵⁷² Wildiers, *La Séparation administrative*, p. 26-27.

*'Venez donc vers nous, tendons-nous la main; la fraternité des hommes ne sera pas toujours un vain mot. (...) La Wallonie et la Flandre se destinent à devenir peuples cultivés. Au sommet de la civilisation mondiale une place vacante les attend. Seul un fraternel et loyal respect des droits de chacun d'eux y mène. La Wallonie aux Wallons, la Flandre aux Flamands, la Belgique à nous tous: Voyez-vous par au-dessus de cela poindre une ère de Travail, une ère de Paix?'*⁵⁷³

Broederlijke en loyale eerbiediging van elkaars rechten, elkeen meester in de eigen leefruimte onder het gemeenschappelijke Belgische dak, bepleitte de Antwerpse advocaat.

Pol de Mont benadrukte in zijn openingsrede van het taal- en letterkundig congres dat uit de Vlaamse rijen nooit één stem was opgegaan om de bestuurlijke scheiding te vragen en dat geen enkele Vlaming zich akkoord had verklaard met de voorstellen van Jennissen.⁵⁷⁴

'Ik stel het op prijs, het hier heden bij deze plechtige gelegenheid en in 't bijzijn van zulk een groot aantal Vlaamschgezinden en leiders van Vlaamschgezinden van elke belijdenis en van elke politieke richting klaar en duidelijk te kunnen zeggen. Nog nooit, ook niet in de somberste dagen van Vlaanderens geschiedenis na 1830, is uit onze rangen een stem opgegaan, aandringende op iets dat op bestuurlijke scheiding zou gelijken'.⁵⁷⁵

Ook voor de Mont was die positie ingegeven door Belgisch patriotisme, want – zo stelde hij – hadden Vlamingen 'niet de geringste reden om voor die scheiding bang te zijn'.⁵⁷⁶ Hoewel ze de Vlamingen grote materiële en nog grotere nationaal-zedelijke voordelen zou kunnen bezorgen, toch wezen ze de scheiding af, omdat ze zich niet

⁵⁷³ Wildiers, *Ibidem*, p. 27.

⁵⁷⁴ Hippoliet Meert was het wel eens met Jennissen (zie voetnoot 185), maar verkoos geen strijd te voeren rond zijn persoonlijk standpunt.

⁵⁷⁵ De Mont, *Openingsrede*, p. 11.

⁵⁷⁶ *Ibidem*, p. 12.

alleen Vlamingen voelden, maar ook trouwe en loyale staatsburgers; omdat ze België te zwak of onvoldoende tegen gevaren gewaarborgd achtten om nutteloos de eendracht en de eenheid van zijn uit twee nationaliteiten bestaande bevolking in gevaar te brengen; omdat het ten slotte niet zozeer nationale als wel politieke motieven waren die de Waalse eis inspireerden. De Vlamingen, besloot hij, willen het taalvraagstuk oplossen zonder maar in het minst de eenheid van het vaderland in gevaar te brengen.⁵⁷⁷

Tijdens zitting van de Kamer van Volksvertegenwoordigers van 7 maart 1913 sprak Frans Van Cauwelaert met het gezag van de Vlaamsgezinde volksvertegenwoordiging over de bestuurlijke scheiding. Net als Meert, Wildiers, de Mont en vele andere flaminganten benadrukte hij dat de Vlaamse beweging geen vragende partij – noch positief reagerende partij – was voor zo'n bestuurlijke scheiding :

'Non, nous ne sommes pas des partisans de la séparation administrative, et quelles que soient les injustices accumulées depuis 1830 contre la partie flamande, nous n'entreprendrons jamais rien qui soit de nature à compromettre la cohésion nécessaire de la patrie. Nous ne nous laisserons même jamais aller à aucune manifestation d'impatience qui puisse compromettre l'entente indispensable entre la Wallonie et les Flandres'.⁵⁷⁸

Van Cauwelaert verheugde zich over het feit dat geen enkele politieke partij positief was ingegaan op Destrées voorstel. Hij achtte het land te klein voor een opdeling. Opdelen en centrumvliedende krachten in gang zetten, kon het einde van het land betekenen. *'Mais ce que nous voulons'*, vervolgde Van Cauwelaert, *'c'est que notre législation soit enfin orientée vers l'égalité complète en fait et en droit entre les populations wallonnes et les populations flamandes'*. Nationale eenheid kon niet versterkt worden door eenheid van taal. België, aldus Van Cauwelaert, was twee-in-één : *'Notre pays est un pays bilingue, non pas par le mélange, mais par la juxtaposition*

⁵⁷⁷ Ibidem, p. 12-14.

⁵⁷⁸ Parlementaire Handelingen Kamer, 7 maart 1913, pp. 833-835.

de deux races'. De visie van de onverenigbaarheid van beide volkeren vond ook bij het katholieke Kamerlid bevestiging.

Radicale minderheid

Dat een overweldigende meerderheid binnen de Vlaamse beweging de bestuurlijke scheiding verwierp, betekende geenszins dat er in Vlaanderen *unanimitéit* bestond rond dat standpunt. Een aantal personaliteiten vonden de Waalse voorzet te mooi om niet te benutten. Bestuurlijke scheiding, zo oordeelden ze, zou hen in staat stellen een homogeen Vlaanderen te bewerkstelligen. Deze homogeniteitsstreven gingen gepaard met een discours waarin de zuiveringsmetaforen centraal stonden.

Al in juli 1912 hoopte Alfons Sevens luidop dat de Vlaamse beweging de voorzet van de bestuurlijke scheiding zou oppikken. Sevens zag er een efficiënte manier in om de '*significant other*' van de Vlaamse beweging – de franskiljons – definitief van hun machtspositie te stoten. Onder de titel 'Ons eigen huisch kuischen' schreef hij:

'Laat ons hopen als Vlamingen, dat zij (de Waalse beweging, nvdr) in hun pogingen gelukken en dat de bestuurlijke scheiding er komt. Wij Vlamingen hebben er niets bij te verliezen, maar alles bij te winnen! Wij hebben nooit tegen de Walen gestreden, wel tegen de franskiljons. De bestuurlijke scheiding is de onvermijdelijke dood der franskiljons. Dan eindelijk zullen we in Vlaanderen een zuivere Vlaamsche lucht inademen, en in een ontsmet huis wonen'.⁵⁷⁹

Het 'zuiveren' van Vlaanderen was een centraal en noodzakelijk element in het homogeniseringsdiscours. Eerder nam dezelfde Alfons Sevens met de lijst 'Vlaamsche Blok' deel aan de Gentse gemeenteraadsverkiezingen. Tijdens de campagne gaf hij een pamflet op 254.000 exemplaren uit met als titel 'Pakt den bezem en kuischt uw huis'.⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ De Witte Kaproen, juli 1912.

⁵⁸⁰ Daniel Vanacker, *Het aktivistisch avontuur*, Gent, Stichting Mens en Cultuur, 1991, p. 15. De Vlaamsche Blok behaalde 1800 stemmen, 4,3 procent.

In september van het daaropvolgende jaar schreef hij: ‘Moest het wapen der bestuurlijke scheiding gebruikt worden om onze taalrechten te fnuiken, dan zullen we zonder vaar of vrees dit wapen zelf ter hand nemen, om onze vulgarisateurs en franskiljons voor goed te verpletteren’.⁵⁸¹ *De Association flamande pour la vulgarisation de la langue française* (‘vulgarisateurs’) was een vereniging die de kennis van het Frans in Vlaanderen wilde promoten.⁵⁸²

De taaltoestanden in het leger vormden de onmiddellijke inzet van deze discussie. De socialistische volksvertegenwoordigers Persoons, Vandevelde en Anseele hadden een wetsvoorstel ingediend dat van Waalse officieren eiste dat ze Nederlands zouden kennen, zoals Vlaamse officieren het Frans moesten beheersen. In de Vlaamse beweging gingen stemmen op voor een gewestelijke oplossing, de splitsing van het leger in Franstalige en Vlaamse eenheden. Gesterkt door de actualiteit van het voorstel van bestuurlijke scheiding, klonk het dat als de Walen het eerste voorstel niet zouden goedkeuren, het tweede zou doorgedrukt worden.

In radicalere, voornamelijk jongeren- en studentikoze kringen wilde men niet wachten, niet dreigen, maar wel voluit in het offensief gaan voor de bestuurlijke scheiding. In 1912, 1913 en 1914 waren deze stemmen een minderheid, maar niet onbetekenend. Begin 1914 richtten studenten het tijdschrift *De Bestuurlijke Scheiding* op als expliciet instrument om deze eis te realiseren. Hun initiatief was naar eigen zeggen een rechtstreekse reactie op de open brief van Destrée.

‘De Walen hebben alleen bedreigd met het spook der bestuurlijke scheiding; maar nu wij ernstig en trotsch den handschoen opnemen, gaan ze op de vlucht. Welnu, ditmaal is het onze beurt. *Wij eischen nu bestuurlijke scheiding, en we zullen het zoo gauw niet opgeven!*’⁵⁸³

⁵⁸¹ De Witte Kaproen, September 1912.

⁵⁸² Vanacker, *Het aktivistisch avontuur*, p. 13.

⁵⁸³ *De Bestuurlijke Scheiding*, 1ste jaargang, nr. 2, 1 juni 1914. Er verschenen slechts vier nummers van het tijdschrift (mei, juni, juli en augustus 1914). De initiatiefnemers hadden bindingen met het in 1904 opgerichte Gentse studentengezelschap Ter Waerheid. De verspreiding telde zo’n 200 à 300 abonnees, voornamelijk intellectuelen. Lammert Buning en Pieter van Hees, ‘Bestuurlijke Scheiding, De’, NEVB, p. 486-487.

Dat de Walen ‘op de vlucht’ gingen, concludeerde *De Bestuurlijke Scheiding* uit een lange bespreking van *Wallonie*, een boek dat Jules Destrée in 1914 publiceerde.⁵⁸⁴ Het was de recensent van dienst opgevallen dat in dit werk niet meer over bestuurlijke scheiding gerept werd.⁵⁸⁵ ‘Nu meent men dat de ‘clou’ gaat komen, hé? – Welnu, over *bestuurlijke scheiding: geen woord!*’. Destrée zou erkennen ‘dat hij in zijn *Lettre au Roi* zou overdreven hebben bij het neerschrijven van den zin: “Er zijn geen Belgen”. Te laat, Destrée! Ge hebt ons de oogen geopend, we zijn wakker geworden, en nu gaat ge ons niet weer doen insluimeren!’⁵⁸⁶

Historici verschillen zowel van mening over de impact als over de strekking van *De Bestuurlijke Scheiding*. In de vroege jaren dertig benadrukte Maurits Basse de steriliteit van de groep door te schrijven dat het blad werd opgesteld ‘door eenige dier ruziemakende ontevredenen, die iedere partij, den mond vol afkeuring, achternalooopen zooals de scheldende slaaf den Romeinschen zegewagen.’⁵⁸⁷ Bruno Yammine geeft toe dat de ‘testoren’ zich Vlaamse nationalisten noemden, maar werpt op dat nergens in het blad expliciet werd opgeroepen tot ‘een vernietiging van de Belgische staat’.⁵⁸⁸ Door te opteren voor de term ‘vernietiging’ lijkt Yammine de lat te leggen waar ze hem uitkomt.

Wezenlijk was dat *De Bestuurlijke Scheiding* enerzijds het grootste deel van het mainstream Vlaamsgezinde alteriteitsvertoog deelde. Anderzijds trok ze die lijn radicaal door en werd haar positie inderdaad een ‘prefiguratie van het Vlaams nationalisme van 1918’. Het gegeven ‘België’ was voor de jonge radicalen die het blad opstelden immers van geen enkel nut. En dat was wel een kwalitatieve breuk met het discours van de vooroorlogse Vlaamse beweging.

⁵⁸⁴ Jules Destrée, *Wallonie*, Paris, A. Messin, 1914.

⁵⁸⁵ In *De Bestuurlijke Scheiding* werden alle artikels met hetzelfde pseudoniem, Testor, ondertekend. Wel werd er achter de naam Testor nog een Romeins cijfer gevoegd (I, II of III of IV), waarachter telkens een andere redacteur schuil ging. Het ging om Marcel Minnaert, Jules Van Roy, Reimond Kimpe en Antoon Thiry. Voor een biografische situering, zie: Bruno Yammine, *Drang nach Westen, De fundamente van de Duitse Flamenpolitik (1870-1914)*, Leuven, Davidsfonds uitgeverij, 2011, pp. 239-242.

⁵⁸⁶ *De Bestuurlijke Scheiding*, nr. 2, 1 juni 1914.

⁵⁸⁷ Maurits Basse, *De Vlaamse beweging van 1950 tot 1930*, Gent, Van Rysselbergh-Rombout, 1930-1933, p.

71.

⁵⁸⁸ Yammine, *Drang nach Westen*, p. 244.

Ten eerste waren voor *De Bestuurlijke Scheiding* Frankrijk en de Franse invloeden de grote externe *andere*. De initiatiefnemers lieten zich inspireren door een boek waarvoor ze in elk nummer volop propaganda voerden: *Frankrijk, de eeuwenoude vijand van Vlaanderen en Wallonië* van Maurits Josson.⁵⁸⁹ In essentie stelde Josson dat Frankrijk al acht eeuwen lang probeerde de linker Rijnsoever te veroveren en daarom ook maximale invloed nastreefde op de ‘taal en de zeden’ in België.⁵⁹⁰ De redactie ging er zelfs toe over de essentie van het boek, ‘het zoo belangrijke gedeelte over Frankrijks kwade bedoelingen tegenover het land Belgique, sedert de rampzalige idioote omwenteling van 1830’, samen te vatten en als brochure uit te geven en ‘op groote schaal in Vlaanderen te verspreiden’.⁵⁹¹

Ten tweede werden de Walen radicaal en ongenueanceerd gealteriseerd. De milde ‘broeders’-variant van het Vlaamsgezinde vertoog werd hier resoluut afgewezen. De ‘broeders’ van *De Bestuurlijke Scheiding* situeerden zich noordwaarts. Het blad wist zich ‘gerugsteund door de schoone, sterke, Nederlandsche en daarna Duitsche en Noorsche cultuur, door onze broeders’.⁵⁹² De Walen, heette het, kiezen voor Frankrijk en dat is hun goed recht. Maar daartegenover moesten de Vlamingen ‘Vlamingen blijven spijs alles’ en zich te weren. Immers, ‘nog te veel Vlamingen nemen te inschikkelijk het land Belgique als het vaderland aan en met de verregaande blindheid van een Lamme Goedzak, den Waal als broeder!’.⁵⁹³ Wallonië was voor deze radicale flaminganten een vreemd land en Walen een vreemd volk dat via exotisering negatief gealteriseerd werd. ‘Ons kan Wallonië even weinig verdommen als Patagonië of Mongolië.’

⁵⁸⁹ Maurits Josson, *Frankrijk, de eeuwenoude vijand van Vlaanderen en Wallonië (843-1913)*, Breda, H. Englbregt, 1913.

⁵⁹⁰ Deze ‘Rijnstrijd’ tussen Frankrijk en Duitsland toont voor Joep Leerssen aan ‘hoe de eeuwenoude strijd om de territoriale afbakening van diverse staten gevoerd werd met argumenten van historiciteit, traditie en cultureel karakter’. Leerssen, *Nationaal denken in Europa*, pp. 70-71.

⁵⁹¹ *Frankrijk in Vlaanderen*. Uitgave van “De Bestuurlijke Scheiding”, 1914.

⁵⁹² *De Bestuurlijke Scheiding*, nr. 2, 1 juni 1914.

⁵⁹³ *Frankrijk in Vlaanderen*, p. 3-4. Deze figuur vond zijn oorsprong, niet in Charles De Costers *Uilenspiegel*, maar eerder, in 18de eeuwse prentenboeken: ‘het prototype van de al te goedige man die onder de knoet ligt van zijn echtgenote en alle huishoudelijke taken uitvoert terwijl zij de bloemetjes buitenzet’. Marnix Beyen, *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tijn Uilenspiegel*, Antwerpen, Houtekiet, 1998, pp. 26-27. Over de aanwending van Lamme in de Vlaamse beweging, zie het volgende hoofdstuk.

Ten derde werd deze radicale *othering* raciaal gefundeerd en hier, bij *De Bestuurlijke Scheiding*, verwierf het rassendiscours een biologische dimensie. Vlamingen en Walen waren ‘twee haatdragende rassen’ ten opzichte van elkaar. Een ras was even organisch als een eik, klonk het. Antropologische studies zouden rassenverschillen tussen Walen en Vlamingen aantonen.⁵⁹⁴

Ook al ging het slechts om een groupuscule, voor het eerst werd in de Vlaamse beweging België niet als vaderland beschouwd. *Founding act* 1830 werd rampzalig en idioot genoemd. In schrille tegenstelling tot het *deckeriaanse* discours konden eenheid en harmonie deze groep gestolen worden. Frankrijk, Wallonië en de Franstaligen in Vlaanderen vormden één vijandig verbond waar enkel ‘het van allen vreemden invloed onafhankelijke Vlaanderen’ een gepast antwoord kon op zijn. ‘Onzen vurigen, innig-gekoesterden droom’: ‘Als het Vlaamsche volk bewust zal zijn dat er in ’t Zuiden een vraat-gierige buur nestelt, die met de Waaltjes en de heeren Franskiljons konkelfoest, dan zal onze Beweging een mooien stap vooruit gegaan zijn’.⁵⁹⁵

Politiek zette deze radicale stroming zich uitermate agressief af tegen de partijen en haar kopstukken. In het bijzonder de kopstukken van de Vlaamse beweging en de ‘kraaiende hanen’ ontsnapten hier niet aan. Hen werd niks minder dan verraad verweten. De Vlaamse beweging ‘zooals ze thans nog wordt begrepen, verdedigd, verspreid en geleid, zijn wij, duizende Vlamingen aan de spits van uw steeds nog slagwachtende leger, de Vlaamsche Beweging thans beu!!!’.⁵⁹⁶ Meer in het bijzonder hekelden deze radicalen, die trachtten te spreken in naam van een nieuwe generatie, de gematigde houding van de leiders inzake de bestuurlijke scheiding:

‘Maar ook zijt gij het, die op openbare meetingen en vergaderingen slechts in beeldspraak durft gewagen van, ja nog niet ronduit verklaren durft den eenigen wensch van duizend en nogmaals duizend, ja telkens

⁵⁹⁴ *De Bestuurlijke Scheiding*, nr. 2, 1 juni 1914. Zie ook: Yammine, *Drang nach Westen*, p. 244.

⁵⁹⁵ *Frankrijk in Vlaanderen*, p. 4.

⁵⁹⁶ *De Bestuurlijke Scheiding*, nr. 1, mei 1914.

in hun heiligste verwachting steeds weer en van her gekrenkte Vlamingen: de Bestuurlijke Scheiding!'.⁵⁹⁷

Het vertoog verraadde ongeduld en onbegrip tegenover de parlementaire politiek en de compromissen die er gemaakt werden. De architecten van dat beleid, zoals een Van Cauwelaert, moesten het dan ook volop ontgelden: 'Gij hebt de Vlamingen verlaten om kleine politieke belangen te dienen, uit vrees? Of... uit parlementaire gewoonte? (...) Wij zijn oververzadigd van uw politiek, heeren kamerleden! Gij verkiest de belangen uwer partij boven de algemeene en zooveel hogere van alle Vlamingen'.

Meer dan een uiting van 'antipolitiek' was dit een roep om een 'andere politiek'. 'Geen heil zien wij nog, dan in een nationaal Vlaamsche partij, die zich aan geen kleinzielige klikjes-politiek wil noch zal bezondigen (...) Enkel vrije mannen kunnen gevreesd worden en daarom, Vlamen, maakt u los, maakt u los en leve een Nationale Vlaamsche Partij, die u met één slag, met een woord de verlossing brengen kan door de Bestuurlijke Scheiding!'.⁵⁹⁸

Toch besluit Bruno Yammine dat *De Bestuurlijke Scheiding* niet anti-Belgisch was. Het efemere blad, stelt hij, had 'geen uitgewerkt secessionistisch project'.⁵⁹⁹ Het wachtte daarvoor op een 'messias' van buitenaf.⁶⁰⁰ Dat er geen 'uitgewerkt project' bestond, staat buiten kijf. Terecht schrijft Yammine overigens dat het blad 'erg warrig' opgesteld was.⁶⁰¹ Dat weerlegt geenszins het anti-Belgische karakter ervan. Want zo vaag als het was op het vlak van 'uitgewerkte projecten', was *De Bestuurlijke Scheiding* straf in denunciatie. Zoals mutatis mutandis de negentiende eeuwse luddieten anti-kapitalistisch waren zonder een uitgewerkt project te hebben.⁶⁰² Of zoals de 21^{ste} eeuwse neo-zapatisten of communalisten de kapitalistische wereldorde betwisten zonder zich uit te spreken voor de 'vernietiging' van dat kapitalisme. 'In the beginning

⁵⁹⁷ *De Bestuurlijke Scheiding*, nr. 1, mei 1914.

⁵⁹⁸ *De Bestuurlijke Scheiding*, nr. 1, mei 1914.

⁵⁹⁹ Yammine, *Drang nach Westen*, p. 247.

⁶⁰⁰ Yammine, *Drang nach Westen*, p. 246.

⁶⁰¹ Yammine, *Drang nach Westen*, p. 242.

⁶⁰² E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, London, Penguin Books, 1980 (1963).

is the scream'.⁶⁰³ Met haar anti-Belgisch discours, haar hekelen van de bestaande politieke partijen, het brandmerken als 'verraders' van de leiders ervan, vormde dit clubje wel degelijk een 'prefiguratie' van het naoorlogse Vlaams-nationalisme.

Onverenigbaarheid

Alle redactieleden van *De Bestuurlijke Scheiding* kwamen in het activisme terecht. Dat gold voor vele radicalen die volop gebruik maakten van de Duitse *Flamenpolitik* om hun eisen te realiseren. Het verdeelde de naoorlogse Vlaamse beweging in 'maximalisten' en 'minimalisten', zoals ook de Waalse beweging verdeeld ging onder de voorstanders van bestuurlijke scheiding en de verdedigers van de Franse taal, de latere regionalisten en communautaristen. Al deze gezindheden en stromingen waren al vóór de Eerste Wereldoorlog aanwezig en kwamen in de lange Waalse zomer van 1912 aan de oppervlakte.

De idee van bestuurlijke scheiding die in de Waalse beweging reeds langer leefde en onderwerp was geweest van studiewerk, kwam in die zomer met kracht naar voor tegen de achtergrond van een dramatische verkiezingsnederlaag die ook als een Waalse nederlaag beschouwd werd.

Dit onheil bracht de Waalse beweging in een stroomversnelling. Na de zomer van 1912 beschikte met de *Assemblée wallonne* over een gelegitimeerde structuur. In de figuur van Jules Destrée had ze ook een charismatische leider.⁶⁰⁴ Ook al werd het niet door iedereen gedeeld, er was een programmatorisch geraamte rond de idee van een bestuurlijke scheiding. Strategisch had op dat moment een groot deel van de Waalse beweging de idee van een herstel van een Frans-België opgegeven. Daarvoor achtte ze de opkomst en vorderingen van de Vlaamse beweging onstuitbaar en vooral onomkeerbaar. Maar de Vlaams-katholieke politieke dominantie binnen het Belgische bestel dreef haar conclusies nog verder. Het zette binnen de Waalse beweging de aanhankelijkheid aan de Belgische staat onder druk. Bij de 'rattachisten' – de

⁶⁰³ John Holloway, *Change the world without taking power*, London, Pluto Press, 2002.

⁶⁰⁴ Reeds in december 1911 wordt de straat in Marcinelle waar hij geboren werd naar hem genoemd.

aanhangers van een aanhechting bij Frankrijk – was dit al langer het geval. Maar voor anderen werd naast de Vlaamse beweging – de uitgelezen *andere* waartegen de Waalse beweging zich van in het begin had opgebouwd – nu ook de Belgische staat een negatieve *andere*. Deze ‘separatisten’ opteerden onomwonden voor een bestuurlijke scheiding en au fond voor de afscheidingsgedachte. Frankrijk, als externe positieve *andere*, was voor sommigen een optie; maar de ontwikkeling van een autonoom Wallonië als noodzaak om de ‘*spécificité wallonne*’ te verdedigen, was voor vele ‘separatisten’ zeker ook een na te streven perspectief.⁶⁰⁵

En de Vlaamse beweging? ‘Het is waarschijnlijk’, schreef Lode Wils, ‘dat de storm van wallingantische anti-Vlaamsgezindheid niet alleen Vlamingen bang maakte, maar door polarisering ook een aantal Vlaamsgezinden radicaliseerde’.⁶⁰⁶ De discussie over de bestuurlijke scheiding in de nasleep van de zomer van 1912 toonde dit aan. Zoals Harry Van Velthoven al aanstipte was het pas door de Waalse reacties in 1912 dat dan maar eerst vanuit politiek Vlaanderen de idee van een beperkte culturele autonomie gelanceerd zou worden en in radicalere kringen de uitdaging met de bestuurlijke scheiding opgang begon te maken.⁶⁰⁷

De Vlaamse kopstukken van de nationaal gestructureerde partijen verwierpen weliswaar met klem het scheidingsidee en vertrouwden op de mobilisatiecapaciteit van de beweging om via parlementaire wetten de Vlaamse eisen ingewilligd te krijgen. Hieruit sprak een vertrouwen in de geschiktheid van het Belgische ‘gemeenschappelijke huis’ om toch twee verschillende ‘rassen’ op gelijke voet te kunnen herbergen.

Dat andere ‘ras’, het Waalse, was weliswaar totaal ‘anders’ en onverenigbaar, niet-vermengbaar, maar geen bedreigende *andere* in tegenstelling tot de ‘interne negatieve *andere*’, de franskiljons. België was voor deze Vlaamsgezinden in het slechtste geval een ‘minste kwaad’ tegenover de dreigende externe *andere*, Frankrijk.

⁶⁰⁵ Delforge, *La Wallonie et la Première guerre mondiale*, p. 483.

⁶⁰⁶ Lode Wils, *Frans Van Cauwelaert en de barst van België, 1910-1919*, Antwerpen, 2000, p. 56.

⁶⁰⁷ Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie*, p. 82.

Deze visie was niet vrij van ambiguïteit zoals het representeren van de Walen, het debat over de bestuurlijke scheiding en de legerkwestie aantoonde. De radicale minderheid maakte het zich in dat opzicht makkelijker door een verbindingsstreep aan te brengen tussen Franstaligen in Vlaanderen, Walen, hun 'moederland' Frankrijk en België als dwangbuis voor Vlamingen.

Zowel de Waalse als de Vlaamse beweging spreidden een dubbelzinnigheid tentoon. Enerzijds beschikten ze over een versterkt zelfvertrouwen gebaseerd op de uitbouw van de eigen beweging, de vorderingen in de eigen natievorming. Dat uitte zich regelmatig in arrogante, neerbuigende, minachtende, ridiculiserende vertogen ten aanzien van de inferieur geachte *andere*. Anderzijds dreven ze beide op een slachtofferdiscours, waarbij ze door dezelfde *andere* onderdrukt, getergd, gekrenkt en beledigd werden.

De onderlinge verschillen waren nu helemaal geëssentialiseerd. De assumptie van twee loten van dezelfde boom, was verlaten voor de onverenigbaarheid tussen het Germaanse en het Latijnse 'ras', 'stam', 'volk', 'volspersoonlijkheid' of 'etnische persoonlijkheid'. Zowel in de Waalse als in de Vlaamse beweging had zich een homogeenistische visie over de eigen streek versterkt dat ook linguïstisch tot uitdrukking kwam. Zowel Walen als Vlamingen poogden die homogeniteit te definiëren rond een cluster van geschiedenis, afstamming, etniciteit, godsdienst, taal en territorium. Brusselaars, Beulemansen, vielen tussen deze twee constructies in en werden door beide gerepresenteerd als 'karakterloos wezen zonder rasbewustzijn', in de woorden van Destrée 'bastaards' of in die van Meert 'Kakebroeks', maar in alle geval onzuiver. Zuiverheid was niet alleen, zoals bij Sevens, een metaforisch hulpmiddel, het was een reële en concrete bekommernis aan Waalse en Vlaamse zijde. Waar in 1840 'eenheid' als sleutelconcept gold, was dit in 1912 vervangen door een sterk discours in twee zich als 'blokken' representerende bewegingen die elkaars wezenlijke kenmerken 'onverenigbaar' achtten.

Hoofdstuk III

1939. Grenzen trekken

In *Greep naar de macht*, zijn magistrale studie van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV), schreef Bruno De Wever dat het politieke bestel in 1939 muurvast zat. De communautaire tegenstellingen waren zeker niet de enige oorzaak, aldus de Gentse historicus, maar ze beheersten toen wel de binnenlandse politiek, net als de kiescampagne die erop volgde.⁶⁰⁸ Ook zijn Leuvense collega Emmanuel Gerard beschreef deze periode als één van groeiende spanningen, veroorzaakt door de communautaire tegenstelling.⁶⁰⁹ Zelfde geluid bij Jan Velaers en Herman Van Goethem voor wie 1939 een crisisjaar bij uitstek was. De zaak-Martens, zo preciseerden ze, had ‘alle communautaire duivels ontbonden’.⁶¹⁰

Eerder al hadden de taalgrensalties van een schoolmeester uit Ronse in het Franstalige landsgedeelte commotie, verontwaardiging en zelf woede opgewekt. In 1939 besliste Florimond Grammens, de onderwijzer in kwestie, een politiek verlengstuk te geven aan zijn actie. In de gevangenis van Oudenaarde, waar hij toen opgesloten zat, ondertekende hij op 10 maart zijn kandidatuur voor het Antwerpse VNV.⁶¹¹ Als onafhankelijke zou hij de radicaal-rechtse ‘Vlaams Nationaal Blok’-lijst zelfs aanvoeren. Vijf dagen later rukten Duitse troepen Praag binnen. Hendrik Elias, op het ogenblik van de feiten de nummer twee van dat VNV, zou later schrijven dat de campagne voor de verkiezingen van 2 april 1939 in het teken werden gesteld ‘van het dreigende hakenkruis en van opmarcherende Duitse laarzen’.⁶¹²

⁶⁰⁸ Bruno De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe orde. Het VNV 1933-1945*, Lannoo, Tielt, 1995, pp. 252-253.

⁶⁰⁹ Emmanuel Gerard, ‘Omstreden democratie’, in: Ronny Gobin & Winston Spriet (eds.), *De massa in verleiding. De jaren dertig in België*, 1994, p. 119.

⁶¹⁰ Jan Velaers en Herman Van Goethem, *Leopold III: de koning, het land, de oorlog*, Tielt, Lannoo, 2001 [1994], pp. 82-91.

⁶¹¹ De Wever, *Greep naar de macht*, p. 254.

⁶¹² Hendrik Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging. 1914/1939. Vierde deel. De Vlaamse Beweging in de crisis van het regime. Mei 1936 / september 1939*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1969, pp. 134-135.

In deze periode, zo schreef Emmanuel Gerard, groeiden de tegenstellingen tussen Vlamingen en Walen in de diepte. De Leuvense historicus weet dit aan de ‘asymmetrische inplanting’ van de katholieke en socialistische zuil. Die zorgde voor ‘stereotypen over het klerikale Vlaanderen versus het linkse Wallonië’.⁶¹³ Daarnaast stipte Gerard ook de Waalse vrees aan voor een demografische, politieke en economische minorisering. In Vlaanderen, vervolgde hij zijn panorama, groeide bij een jongere generatie een nationalistische stroming die België afschreef.

De asymmetrie, de stereotypen, de Waalse minoriseringsvrees, speelden reeds vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. De anti-Belgische stroming onder geradicaliseerde Vlaamse jongeren zag ook al, weliswaar ‘onuitgewerkt’ en marginaal, het licht voor het uitbreken van de oorlog. Wat de tegenstellingen ‘in de diepte’ deed groeien, waren nieuwe elementen, zoals de oorlogservaring, het activisme van een deel van de Vlaamse beweging, haar rechtse radicalisering in een internationale context, de dreiging van een nieuwe oorlog,

Zoals uit het citaat van Elias mag blijken, was 1939 een jaar waarin het Vlaams-Waals antagonisme sterk gekleurd werd door die internationale context en de vrees, twintig jaar na de eerste, voor een nieuwe wereldbrand. Met de zaak-Martens en de Grammensacties als startpunt, behandelt dit hoofdstuk de ‘stereotypen’ waarmee de Vlaamse en Waalse bewegingen elkaar alteriseerden. Hoe werden de ervaringen van de Eerste Wereldoorlog, waarin dat Vlaams-nationalisme helemaal gestalte kreeg, in de respectievelijke vertogen geïntegreerd? Hoe beïnvloedden de nieuwe radicale paradigma’s van het interbellum de vertoogstrategieën? In wat volgt, schets ik eerst de context van de debatten rond de zaak-Martens en de acties van Grammens. Vervolgens bekijk ik hoe in het Waalse discours deze twee elementen en hun context een plaats kregen in de alteriteitsvertogen. Daarna spits ik me toe op de manier waarop in de Vlaamse beweging ‘Martens’ en ‘Grammens’ in het discours geïntegreerd werden. In beide kampen zal ik aandacht besteden aan de extremen. Ik ga er immers van uit dat

⁶¹³ Emmanuel Gerard, ‘De democratie gedroomd, begrensd en ondermijnd. 1918-1939’, in: Michel Dumoulin, Emmanuel Gerard, Mark Van den Wijngaert en Vincent Dujardin, *Nieuwe Geschiedenis van België, II. 1905-1950*, Tielt, Lannoo, 2006, p. 1013.

deze groepen in deze periode van radicalisering discursief uit de marginaliteit traden en bredere vertogen beïnvloedden en kneedden. Dat was zowel het geval voor radicale wallinganten die zelfs irredentistische standpunten innamen, als voor de radciaal-rechtse Vlaamse groepen die zich tot de ‘nieuwe orde’ bekenden. Ik zal dan ook bekijken of en hoe de Vlaams-Waalse tegenstelling etnisch ingevuld werd en hoe dit gevolgen had op een representatie van de *andere*.

‘Traître’

Op 10 maart 1939 schreef Juste Wasterlain onomwonden in *La Bataille Wallonne*: ‘Pour les Wallons, Martens n’est et ne pourra jamais qu’être un traître à leur cause. Il mérite douze balles dans la peau. Ni plus, ni moins’.⁶¹⁴ Om te begrijpen waarom een Waalse militant van oordeel was dat dokter Adriaan Martens door een executiepeloton om het leven moest gebracht worden, dient een kleine kwarteeuw teruggegaan te worden.⁶¹⁵ De alles behalve milde uitspraak was immers illustratief voor de manier waarop de Eerste Wereldoorlog en het activisme van een deel van de Vlaamse beweging ingezet werden in het alteriteitsvertoog van delen van de Waalse beweging.

Adriaan Martens werd op 17 april 1920 door het Hof van Assisen van Brabant bij verstek ter dood veroordeeld wegens misdrijf tegen de veiligheid van de staat. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was Martens docent geweest aan de door de Duitse bezetters vernederlandste universiteit van Gent, de zogenaamde von Bissing-universiteit. Met het vernederlandsen van de Gentse universiteit had de bezettingsmacht de meest brandende kwestie van de vooroorlogse Vlaamse beweging ‘met één pennentrek’ opgelost.⁶¹⁶ Deze vernederlandsing had Martens van jongs af aan na aan het hart gelegen. Als scholier aan het Antwerpse Atheneum was hij onder invloed geraakt van leerkracht Pol de Mont. Hij werd voorzitter van de Vlaamse bond der atheneumleerlingen en medewerker van *De Goedendag*, het overkoepelend blad van

⁶¹⁴ *La Bataille Wallonne*, nr. 4, 10 maart 1939.

⁶¹⁵ Joris Dedeurwaerder, ‘Martens, Adriaan’, NEVB, 2006-2008. Adriaan Martens werd op 8 juni 1885 in het Limburgse Bocholt geboren en overleed te Astene op 26 september 1968.

⁶¹⁶ Hendrik Elias, 25 jaar Vlaamse beweging, deel 1, p. 51.

Vlaamsgezinde scholieren van de rijksmiddelbare scholen. Aan de universiteit, waar hij geneeskunde studeerde, zou hij lid worden van de Vlaamse Hogeschoolcommissie, geleid door Hippoliet Meert.⁶¹⁷ Martens engageerde zich in de Vlaamsgezinde en vrijzinnige studentenvereniging 't *Zal wel gaan*. Hij werd er penningmeester en van 1909 tot 1912 voorzitter.⁶¹⁸ In die dagen maakte hij naam als *coming man* van de Gentse Vlaams-liberalen.⁶¹⁹

De Duitse gouverneur-generaal Moritz von Bissing vernederlandste niet alleen de Gentse universiteit. Op 21 maart 1917 kondigde hij ook de bestuurlijke scheiding af.⁶²⁰ Van bovenaf waren plotsklaps twee hete hangijzers aangepakt die in 1912 waren geculmineerd in hevig politiek debat, maar ook in daadwerkelijke mobilisatie en zelfs oproer. Anderzijds scheidden deze maatregelen binnen de Vlaamse beweging ondubbelzinnig de deelnemers aan deze *Flamenpolitik*, de zogenaamde activisten, van de tegenstanders ervan, de passivisten of loyalisten.⁶²¹ Martens behoorde ontegensprekelijk tot de eerste groep. Vanaf augustus 1916 doceerde hij niet alleen algemene pathologie en interne geneeskunde aan de von Bissing-universiteit. In februari 1917 trad hij ook toe tot de Raad van Vlaanderen, een officieus Vlaams parlement dat 'namens het Vlaamse volk' met de Duitse bezetter wilde onderhandelen over zelfbestuur voor Vlaanderen. De Raad riep de politieke onafhankelijkheid van Vlaanderen uit in de hoop dat Duitsland die zou erkennen, maar dat gebeurde niet.⁶²²

⁶¹⁷ *Hulde aan Dr. Adriaan Martens*, Gent, 1963, p. 18. Deze geïllustreerde publicatie kwam er in opdracht van de inrichters van een eerbetoon aan Martens. De oplage bedroeg 300 exemplaren. Voor het belangrijke aandeel van Pol de Mont en Hippoliet Meert in de Vlaamse reacties op de Waalse voorstellen van bestuurlijke scheiding tijdens de 'lange Waalse zomer' van 1912, zie het vorige hoofdstuk.

⁶¹⁸ Frank Cotman, 'Martens, Adriaan Herman Albert (1885-1968)', UGent Memorie, <http://www.ugentmemorie.be/personen/martens-adriaan-herman-albert-1885-1968>, geraadpleegd op 30 juni 2014. Het archief van de UGent bewaart zowel zijn personeels- als zijn epuratedossier.

⁶¹⁹ Daniel Van Acker, *Het activistisch avontuur*, Gent, Stichting Mens en Cultuur, 1991, p. 130. Boehme, Greep naar de markt, p. 934.

⁶²⁰ Lode Wils, *Flamenpolitik en aktivisme*, Leuven, Davidsfonds, 1974, pp. 201-207. De Vlaamse provincies plus de arrondissementen Brussel en Leuven zouden verder vanuit Brussel bestuurd worden. De Waalse provincies plus het arrondissement Nijvel kregen Namen als hoofdstad. Van Acker, *Het activistisch avontuur*, p. 180.

⁶²¹ De Wever, *Greep naar de macht*, pp. 31-32.

⁶²² Voor heel deze episode, zie: Van Acker, *Het activistisch avontuur*. En ook: Lode Wils, *Flamenpolitik en aktivisme*, p. 194. Hendrik D. Mommaerts en Pieter van Hees, 'Raad van Vlaanderen', NEVB, deel 3, pp. 2523-2527.

Martens was één van de bij benadering 20.000 flaminganten die tijdens de Eerste Wereldoorlog samenwerkten met de Duitse bezetter om een oplossing voor het Vlaamse vraagstuk te forceren.⁶²³ Jarenlang zouden betrokkenen en historici van mening verschillen over de vraag of die collaboratie louter het gevolg was van de Duitse ‘aanlokking’ of van het feit dat de Vlaamsgezinden zelf het voortouw hadden genomen.⁶²⁴ Lode Wils schreef over de vernederlandsing van de Gentse universiteit onder Duitse bezetting dat dit ‘grootste succes van de hele *Flamenpolitik* (...) een bres [had] geschoten in het loyalisme [tegenover België] van de Vlaamse beweging’.⁶²⁵ In het vorig hoofdstuk zagen we echter dat die bres al geschoten was door een aantal figuren als Alfons Sevens en de studenten rond *De Bestuurlijke Scheiding* die in respons op Destrée en de Waalse beweging de Vlaams-nationale (tegenover de Belgisch-patriottische) kaart hadden getrokken. Feit is dat na de bezetting 268 vonnissen wegens collaboratie geveld werden. 45 onder hen werden ter dood veroordeeld, maar allen bleven de ‘*douze balles dans la peau*’ bespaard. Toen het voor Martens fatale verdict werd uitgesproken, bevond hij zich al in de Nederlandse luwte, naast Duitsland een populair vluchtoord voor zo’n vijfhonderd activisten.⁶²⁶

In 1938 keerde Martens terug naar België en vestigde zich in het Oost-Vlaamse Astene-aan-de-Leie. Drie jaar eerder had hij amnestie gekregen. Met zijn polikliniek en dieetkliniek, maar ook met zijn academische publicaties, verwierf hij veel faam en zorgde hij er in grote mate voor dat interne geneeskunde als autonoom specialisme erkend werd. Dit, samen met zijn pioniersrol in de dieetgeneeskunde, maakte dat de tricolore regering-Spaak hem op 7 november 1938 bij Koninklijk Besluit benoemde tot

⁶²³ Wils schrijft dat de Raad van Vlaanderen in december 1917 zijn openlijke aanhangers op 15.000 schatte. Wils, *Flamenpolitik en aktivisme*, p. 257. Pieter Van Hees schat hun aantal op minstens 20.000, terwijl de Duitse propaganda het over 50.000 activisten had. Pieter van Hees, ‘Activisme’, NEVB, deel 1, p. 223.

⁶²⁴ Vooraanstaand pleitbezorger van de ‘aanlokkingsversie’ was Frans Van Cauwelaert die het activisme een ‘vreemd gewas’ noemde, door de Duitse veroveringspolitiek ‘op de Vlaamse Beweging ingeënt’. Frans Van Cauwelaert, *Gedenkschriften over Vlaamse beweging en Belgische politiek*, (ed. Reginald De Schryver), Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1971, p. 265. Prominent aanhanger van de these van het eigen initiatief was Hendrik Elias: ‘Van Duitse inwerking op een ontwakken van de Vlaamse Beweging is hier [tot juni 1915] niets te ontdekken. De Vlamingen zelf zien wij overal het initiatief nemen’. Elias, *25 jaar Vlaamse beweging*, p. 31. *Flamenpolitik en aktivisme*, p. 259. Voor een herwerking van zijn stellingen, zie: Lode Wils, *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitik, aktivisme, frontbeweging*, Kalmthout, Pelckmans, 2014.

⁶²⁵ Lode Wils, *Flamenpolitik en aktivisme*, p. 168.

⁶²⁶ Pieter van Hees, ‘Activisme’, NEVB, deel 1, p. 223.

lid van de Vlaamse Academie voor Geneeskunde, ‘een ogenschijnlijk banale kwestie’.⁶²⁷ De oprichting van deze academie vormde een van de eerste stappen naar culturele autonomie, resultaat van de vooruitgang en geleidelijke institutionalisering van de Vlaamse beweging onder impuls van de ministers van de Katholieke Vlaamse Volkspartij (KVV).

Dat Martens in 1939 één van de voorgedragen leden was, bewees dat hij géén *outcast* was. Hij maakte deel uit van de Vlaamse wetenschappelijke en economische elite, die aan zelfbewustzijn gewonnen had en niet van plan was zich de wet te laten lezen door Franstaligen of Walen. Haar ontwikkeling en actie kon nog het best vergelen worden met wat de Italiaanse marxist Antonio Gramsci omschreef als ‘organische intellectuelen’.⁶²⁸

Dat Vlaamse zelfvertrouwen had ook een materiële basis. De jaren twintig werden gekenmerkt door wat Emmanuel Gerard een ‘Vlaamse ambiance’ noemde: de groeiende affirmatie van Vlaamse eigenheid, het ontluiken van een Vlaams nationaal gevoel, althans bij een minderheid van hoofdzakelijk katholieke Vlamingen.⁶²⁹ Deze ‘ambiance’ werd ondersteut door demografische en, meer recentelijk ook economische evoluties. Er ontwikkelde zich een Vlaamse industrie (Kempense steenkoolnijverheid) en alhoewel die grotendeels in handen was van de Brusselse *haute finance*, zag ook een begin van Vlaams kapitalisme het licht.⁶³⁰ In 1939 stelde in het liberale maandblad *De Vlaamsche Gids* de cultuurfilosoof en notoir flamingant Max Lamberty:

⁶²⁷ Jan Velaers & Herman Van Goethem, *Leopold III. De koning, het land, de oorlog*, Tielt, Lannoo, 2001, p. 82.

⁶²⁸ Gramsci definieerde ‘organische intellectuelen’ als producten van een opkomende sociale klasse – in dit geval een natie – wiens rol erin bestaat die klasse (dus natie) enig homogeen zelfbewustzijn te verlenen op cultureel, politiek en economisch vlak. De categorie ‘organische intellectueel’ omspannt daarom niet alleen ideologen of filosofen, maar ook politieke activisten, industriëlen, technici, economen, juristen, etc. Terry Eagleton, *Ideology. An Introduction*, London, Verso, 2007 [1991], pp. 118-119. Door de denkfunctie te combineren met een doefunctie wordt de natie niet alleen verbeeldt maar ook daadwerkelijk gemaakt.

⁶²⁹ Gerard, *De democratie gedroomd, begrensd en ondermijnd*, p. 1014.

⁶³⁰ Prominent was de Katholieke Algemene Bankvereeniging als onderdeel van de Boerenbond die na een reeks fusies op 9 februari 1935 opging in de Kredietbank voor Handel en Nijverheid. De enige Antwerpenaar in de raad van bestuur werd ook de sterke man van de instelling en promoveerde in 1938 tot voorzitter van de raad van beheer: Fernand Collin. B. Henau, ‘Het bank- en verzekeringswezen in Antwerpen tijdens het interbellum’, *Tijdschrift voor Economie en Management*, Vol. XXXV, 4, 1990, pp. 329-359. In 1926 had de Vlaamsgezinde industrieel Lieven Gevaert het Vlaams Economisch Verbond

‘Er is een Vlaamsche economie. Er is een Vlaamsche economische beweging. De Vlaamsche economie is een toestand, een feit. De Vlaamsche economische beweging is een wilsrichting, een strekking’.⁶³¹

Dit economisch nationalisme, door Olivier Boehme gedefinieerd als nationalisme met economische middelen, was volop in opgang.⁶³² Volgens Lamberty was het Lodewijk De Raet geweest die in de Vlaamse beweging een economisch bewustzijn opwekte.⁶³³ Met het lapidaire slagwoord ‘Taalbelang is stoffelijk belang’ wilde De Raet aantonen dat een (hogere) schoolopleiding in de eigen taal rechtstreeks de materiële belangen van de Vlaamse mensen diende.

Dat er tijdens de Eerste Wereldoorlog gecollaboreerd was geweest met de Duitse bezetter, werd daarom niet goedgekeurd maar wel ‘begrepen’. Amnestie werd een centrale eis van de Vlaamse beweging die de bestraffing van de activisten overdreven en onoordeelkundig achtte.⁶³⁴ Met uitzondering van de liberalen, die behalve een paar enkelingen, de Belgisch-patriottische kaart trokken, werd deze amnestiebeweging gedragen door katholieken, socialisten, communisten en Vlaams-nationalisten. Voor deze laatsten werd amnestie het speerpunt van hun anti-Belgische strijd.

Dat anti-‘belgicisme’ rond de amnestie-eis werd versterkt vanaf de tweede helft van de jaren twintig door de activiteit van het Verbond der Vlaamse Oud-Strijders

opgericht. Ludo Meyvis, *Markt en macht. Het VEV van 1926 tot heden*, Tielt, Lannoo, 2004, pp. 26-41. Over de ontwikkeling van een Vlaams sociaal-economisch bewustzijn en een ‘nationalisme met economische middelen’, zie: Olivier Boehme, *Greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, Tielt, Lannoo Campus, 2008.

⁶³¹ Max Lamberty, ‘Lodewijk De Raet’, *De Vlaamsche Gids*, nr. 4, januari 1939, p. 145. Lamberty was de neef van De Raet: ‘Lodewijk De Raet was mijn oom. Ik heb hem zien werken. Ik heb mijn jonge jaren aan zijn zijde doorgebracht. Hij heeft van mij, na den voortijdigen dood van mijn vader, een flamingant gemaakt’. Ibidem, p. 157.

⁶³² Olivier Boehme, *De welvaart en trots van naties. Een geschiedenis van het economisch nationalisme*, Antwerpen, De Bezige Bij Antwerpen, 2013, p. 33. *De Vlaamsche Gids* situeerde het ontstaan van de Vlaamse economische beweging in 1906 met de oprichting door Leo Meert van het Vlaamsch Handelsverbond.

⁶³³ Lamberty, Lodewijk De Raet, p. 147.

⁶³⁴ Luc Huyse en Luc Vandeweyer, ‘Amnestie’, NEVB, deel 1, pp. 271-290.

(VOS) en de campagnes voor de vrijlating van de notoire en alles behalve berouwvolle collaborateur August Borms. Die culmineerden in de zogenaamde ‘Bormsverkiezingen’ van 9 december 1928. In deze tussentijdse verkiezing voor de zetel van een overleden liberaal parlamentslid in het kiesarrondissement Antwerpen ontstond een brede campagne om de gevangen collaborateur door een verkiezing in het parlement vrij te krijgen. De Frontpartij had Borms immers als kandidaat ingehaald.⁶³⁵ Vlaams-nationalisten construeerden een cultus rond de figuur van Borms. De Vlaamse oudstrijder en volksvertegenwoordiger voor de Frontpartij, Gustaaf ‘Staf’ De Clercq, riep in 1928 in het parlement: ‘Wij zijn ervan overtuigd dat, later, Vlaanderen in al zijn steden standbeelden zal oprichten aan de activisten en aan Dr. Borms’.⁶³⁶ De tussenverkiezing werd een grote zege voor Borms die 83.058 stemmen behaalde. In de daaropvolgende parlamentsverkiezingen van 29 mei 1929 wisten de Vlaams-nationalisten hun zetelaantal te verdubbelen.⁶³⁷

Tien jaar later was er geen enkel juridisch bezwaar tegen de benoeming van Martens in te brengen. Vanuit moreel oogpunt lag dat blijkbaar geheel anders in een deel van de publieke opinie.⁶³⁸ In de Franstalige media stak een storm van protest op tegen Martens’ benoeming, die zich zeker niet beperkte tot radicale wallinganten of irredentisten. Vooral Belgicistische liberalen en de Belgisch-patriottische oudstrijdersverenigingen waren geschokt door wat ze als een belediging aan het vaderland beschouwden. Toen op 21 januari 1939 de academie plechtig zou geopend worden in aanwezigheid van koning Leopold III, hadden de Belgischgezinde oudstrijders massaal gemobiliseerd. Spaak trachtte tevergeefs tot een compromis te komen. Aan Martens vroeg hij om weg te blijven van de ceremonie; aan de oud-strijders om niet te betogen.⁶³⁹ Het mocht niet baten en de affaire-Martens zou uiteindelijk tot de val van de regering-Spaak leiden. Na een mislukte poging van de Franstalige katholiek Hubert

⁶³⁵ Bruno De Wever, *Greep naar de macht*, pp. 63-65.

⁶³⁶ Geciteerd in Wils, *Flamenpolitiek en aktivisme*, p; 265. Staf De Clercq zou de latere leider van het VNV worden.

⁶³⁷ Verkiezingsdatabank federale regering:
http://www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/result_ko.php?date=1929-05-26&vt=CK&ko_type=KO_RK&ko=263, geraadpleegd op 23 mei 2014.

⁶³⁸ Michel Dumoulin, *Spaak*, Bruxelles, Racine, 1999, p. 128.

⁶³⁹ Dumoulin, *Spaak*, pp. 128-129.

Pierlot om een nieuwe regering te vormen, met de socialisten en zonder de liberalen, werden op 6 maart 1939 de Kamers ontbonden.

‘Crétin’

Adriaan Martens was niet de enige figuur die in 1939 de gemoederen tussen Vlaams- en Waalsgezinden deed oplaaien. Bewust en doelgericht deed Florimond ‘Flor’ Grammens dat ook. Gewapend met kwast en verpot trok hij langs de taalgrens om alle schendingen van de taalwetten van 1932 op te sporen en recht te zetten. Deze taalwetten waren gebaseerd op de eentaligheid van Vlaanderen.⁶⁴⁰ De malcontente onderwijzer overschilderde Franstalige plaats- en straatnaamborden, later rukte hij ze gewoon af. Het leverde hem vele verbalisering op en regelmatig werd deze zoon van een rijkswachter door de marechaussee van de ladder geplukt en in de gevangenis opgesloten. Net als Martens was hij Oost-Vlaming, al lag zijn geboortedorp Bellem bijna in West-Vlaanderen. Ook deze man had in 1939 al heel wat kilometers op de teller staan als militant flamingant. Die kilometers moesten letterlijk genomen worden. In 1927 had hij te voet de hele taalgrens afgereisd om de taalsituatie aan een nauwgezet empirisch onderzoek te onderwerpen. Grammens was geen onbekende in de Vlaamse beweging. Actief als ‘taalgrenswerker’ was hij regelmatig gastspreker in de geledingen van het georganiseerd flamingantisme.

Een beetje paradoxaal was Grammens’ verbeterde strijd ook illustratief voor de *verworvenheden* die de Vlaamse beweging de afgelopen decennia had weten te bewerkstelligen. Nederlands, zo heette de taal nu die voorheen als ‘Vlaemsch’ en zelfs ‘Nederduitsch’ omschreven werd, was officieel erkend naast het Frans. Vlaanderen, voorheen de ‘Vlaemsche provinciën’ of ‘gewesten’, was een geografisch omschreven gebied waarbinnen dat Nederlands als enige officiële taal gold. Het gevecht van Grammens surfde op die Vlaamse verworvenheden en draaide om de precieze afbakening van dat gebied, om het weren van alle uitingen van Franstaligheid uit dat

⁶⁴⁰ Respectievelijk: 5 april 1930 (vernederlandsing van de Gentse universiteit); 28 juni 1932 (de wet op het taalgebruik in de administratie) en 14 juli 1932 (de wet op het taalregime in het lager en middelbaar onderwijs). Els Witte en Harry Van Velthoven, *Taal en politiek. De Belgische casus in een historisch perspectief*, Brussel, VUBPress, 1998, p. 103.

grensgebied, om het neutraliseren van de Waalse druk aan de Vlaamse grenzen. De zucht naar homogeniteit door zuivering van ‘vreemde invloeden’ lag in de continuïteit van het flamingantische discours. Het verwijt van Waals en Frans imperialisme, het oertopos van de Vlaamse beweging, bleef in de late jaren dertig voor deze flaminganten onverminderd van kracht.

Evenzeer in de continuïteit was de combinatie van deze ‘stellingenoorlog’ aan de grens met die andere oorlog ‘binnenin’. Het gevaar ging immers van bij de aanvang van haar strijd immer ook uit van franskiljons in Vlaanderen, wat anachronistisch de metafoor van de vijfde colonne oproept.⁶⁴¹ Het trekken en bewaken van grenzen, afbakenen om binnenin te kunnen homogeniseren, vormde de centrale inzet van het flamingantisme.

Grammens had gemeen met Martens dat ook hij door de volledige francofonie werd uitgespuwd. Zijn ‘taalgrensacties’ konden bij Waalse opiniemakers op weinig begrip rekenen. In de Franstalige pers werd hij ‘*le barbouilleur national*’ genoemd, de nationale kliederaar, en het Brusselse dagblad *Le Soir* omschreef hem naar eigen zeggen als ‘*le plus grand crétin que la Belgique ait jamais connu*’, de grootste stommerik die het land ooit gekend had.⁶⁴² Grammens werd neergezet als een voorhoedesoldaat in een Vlaams-imperialistische oorlog.

Maar in tegenstelling tot de dokter kon de onderwijzer *niet* even vanzelfsprekend op de steun van alle Vlaamsgezinden rekenen. De verdeeldheid binnen de Vlaamse beweging tussen de loyalisten en de Vlaams-nationalisten werd overstegen om met z’n allen Martens te verdedigen, niet om met z’n allen achter Grammens’ acties te gaan staan. Daarvoor werd Grammens door sommigen teveel geassocieerd met het Vlaams-nationalisme en met het separatisme. En dat Vlaams-

⁶⁴¹ De militaire metafoor van de vijfde colonne vond zijn oorsprong in de propaganda van de opstandige franquistische militairen die vanaf de zomer van 1936 tot 1939 Madrid omsingelden dat in republikeinse handen was gebleven. Die omsingeling gebeurde met vier militaire colonnes en het heette in de franquistische propaganda dat de voornaamste colonne, de vijfde was, zogenaamd die van de franquistisch gezinde Madrilenen. Om de zelfrepresentatie als bedreigde en geïnfiltrerde entiteit in de verf te zetten, greep de Waalse pers greep retorisch herhaaldelijk naar dat vijfde colonne-idee op haar grondgebied in de gedaante van de clubs die door Vlaamse immigranten gecreëerd werden.

⁶⁴² Joos Florquin, *Ten huize van...* 9, Leuven, Davidsfonds, 1973, p. 138.

nationalisme, dat zich na de oorlog met zijn roep om ‘godsvrede’ en zijn pacifisme had ontpopt als een ‘eerder progressieve beweging’, ging in de jaren dertig in toenemende mate de extreemrechtse toer op.⁶⁴³

De anti-Belgische Vlaams-nationalistische tendens – die in het zog van Destrées open brief van 1912 de kop had opgestoken – had zich in de jaren twintig verder ontwikkeld, nog steeds voornamelijk onder jongeren en intellectuelen. Kop van jut was, al vóór de oorlog, de parlementaire hervormingsstrategie onder impuls van Frans Van Cauwelaert. Midden jaren twintig kende deze stroming een radicalisering, uit onvrede met de als halfslachtig beschouwde vernederlandsing van de Gentse universiteit. Ondanks veroordelingen door de bisschoppen in oktober 1925, ontwikkelde dit Vlaams-nationalisme zich verder. De Belgische staat, het parlementaire stelsel, de liberale democratie... werden allemaal verworpen en vervangen door een Dietse staat, een rechtse revolutie en een corporatistische en solidaristische maatschappijordening.⁶⁴⁴

Uiteraard staat die evolutie in Vlaanderen niet los van de bredere Europese context. Niet toevallig in 1928 bracht de Hongaarse socioloog Karl Mannheim zijn baanbrekend werk over ‘generaties’ uit, waarbij hij dat concept niet reduceerde tot een leeftijdsgroep, maar ook en vooral tot een categorie mensen die eenzelfde ‘*événement fondateur*’ beleeft, een gemeenschappelijke ervaring op basis waarvan nieuwe problematieken en breuklijnen ontstaan.⁶⁴⁵ De Grote Oorlog en de ervaringen in de loopgraven deden in Europa een ‘frontgeneratie’ ontstaan die in het Frans, vanaf de tweede helft van de jaren twintig, toepasselijk ‘*génération du feu*’ werd genoemd.⁶⁴⁶ Uit deze generatie zou zowel ter linker- als ter rechterzijde een politieke radicalisering

⁶⁴³ Boehme, *Revolutie van rechts*, p. 75.

⁶⁴⁴ Olivier Boehme benadrukt dat het om onderling verschillende stromingen ging (‘een revolutie van rechts met vele gezichten’) en situeert het ideologische paradigma voornamelijk in Duitsland, hoewel ook inspiratie gevonden werd bij de *Action Française* van Charles Maurras en het Italiaanse fascisme van Benito Mussolini. Boehme, *Ibid*, pp. 17-55.

⁶⁴⁵ Karl Mannheim, *Le problème des générations*, Paris, Nathan, 1990 [1928].

⁶⁴⁶ Bruno Cabanes, ‘*»Génération du feu «* : aux origines d’une notion’, *Revue Historique*, nr. 1, 2007, pp. 139-150.

ontstaan.⁶⁴⁷ Deze ingrijpende frontervaring gaf ook aanleiding tot een literaire verwerking met klassiek geworden romans als *Le Feu* van Henri Barbusse, het oorlogsdagboek van een auteur die snel een uitgesproken communistische *fellow-traveller* zou worden en, in de jaren twintig, *Im Westen nichts Neues* van Erich Maria Remarque.

Ook in Vlaanderen werd het oorlogstrauma literair verwerkt zoals in de roman *Eer Vlaanderen vergaat* van Jozef Simons.⁶⁴⁸ Simons, als soldaat nauw verbonden met de Frontbeweging, zag in het activisme de wieg van de Vlaamse zelfstandigheidsgedachte en legde deze woorden aan het slot van de roman ook in de mond van één van de personages, de Mechelse oud-kapelaan:

‘Niemand kan’t verleden ongedaan maken. Eén kans is gemist, omdat Vlaanderen niet bereid was. Daar zijn er die zeggen: het uur der volkeren slaat maar ééns. Niet waar! Eer Vlaanderen vergaat, komen er nog levenskansen... De activisten hebben in Vlaanderen neergelegd: het ferment van de zelfstandigheidsgedachte. Die krijgen de vijanden nooit meer kapot’.⁶⁴⁹

In een wisselwerking tussen internationale context en specifieke lokale of nationale voorwaarden, moet eind jaren twintig, na de Borms-verkiezingen in Antwerpen, de doorbraak van het politieke Vlaams-nationalisme begrepen worden. De vieringen van het Belgische eeuwfeest in 1930 werkten die radicalisering mee in de hand. Niet in het minst omdat ze ongeveer samenvielen met de uiteindelijke vernederlandsing van de Gentse universiteit.

⁶⁴⁷ Enzo Traverso, *À feu et à sang. De la guerre civile européenne*, Paris, Stock, 2007, p. 247. In Italië werd de generatie die vanop radicaal rechts de natie wilde regenereren *trincerocrazia* genoemd, een ‘aristocratie’ die zich in de loopgraven gevormd had.

⁶⁴⁸ Jozef Simons, *Eer Vlaanderen vergaat*, Kapellen, Pelckmans, 1999 [1923]. De auteur bracht het werk aanvankelijk uit onder het pseudoniem Ivo Draulans. Voor een overzicht van deze literatuur in Vlaanderen, zie: Frederik Deflo, *De literaire oorlog. De Vlaamse prozaliteratuur over de Eerste Wereldoorlog*, Wevelgem, Kreatief vzw, 1998. [*Kreatief*, jaargang 32, nrs. 3-4, oktober 1998] En over het activisme meer in het bijzonder de pagina’s 70-76.

⁶⁴⁹ Simons, *Eer Vlaanderen vergaat*, p. 168.

In een ogenschijnlijk paradoxale cocktail bleef het toenemende Vlaamse zelfbewustzijn, gebaseerd op de verworven taalwetten, gepaard gaan met een zelfbeeld van geminoriseerde meerderheid en dus van onderdrukking en vernedering. Naar aanleiding van het Belgische eeuwfeest publiceerde de *Vlaamsche Volkskalender* van dat jaar een lijst van honderd jaar discriminatie en onderdrukking, onder de titel 'Hoe de Vlaming geplaagd werd en wordt'.⁶⁵⁰

Het is in deze cruciale jaren 1929-1930, dat in het Vlaams-nationalistische kamp het gevoel zou groeien dat de oude eendimensionale Vlaams-nationalistische ideologie niet meer voldeed en deze ideologie ging ingepast worden in een globale rechtse maatschappijkritiek.⁶⁵¹ Dit politieke radicaliseringsproces trad in een organisatorische stroomversnelling toen in 1934 de radicaal-rechtse stroming haar kristallisatie bewerkstelligde in de stichting van het VNV onder leiding van Staf De Clercq.⁶⁵² Terugblikkend op deze evolutie schreef Bruno De Wever dat aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog dat VNV zowat het hele gamma van het politieke Vlaams-nationalisme belichaamde en het democratische Vlaams-nationalisme nagenoeg niet meer bestond.⁶⁵³

Grammens had er geen probleem mee en liet zich, door zijn lijsttrekkerschap in Antwerpen, graag gebruiken als VNV-speerpunt in de bitsige concurrentie met het katholieke KVV. Om de populariteit van Grammens volop te kunnen uitspelen sprak het VNV-dagblad *Volk en Staat* steevast van de 'Grammens-lijst'.⁶⁵⁴ Iets meer dan een decennium eerder had de soortgelijke operatie met de nog steeds op handen gedragen Borms het Vlaams-nationalisme ook al geen windeieren opgeleverd. De ministerraad besliste Grammens prompt op vrije voeten te stellen. Ook daar dacht men wellicht aan

⁶⁵⁰ *Vlaamsche Volkskalender*, Antwerpen, vzw Volksheil, 1930, pp. 16-55.

⁶⁵¹ Eric Defoort, *Charles Maurras en de Action française in België*, Brugge, Orion, 1978, p. 371.

⁶⁵² Bruno De Wever, *Staf De Clercq*, Brussel, Grammens, 1989. De historiografie rond de latere collaborateur De Clercq werd en wordt stevig gekleurd door sympathie voor de figuur. Zie het werk van de voormalige VNV-er Jef Van Dingenen, *Zijn doel, zijn middelen: Staf De Clercq, het VNV en de collaboratie*, Aalst, Broederband, 1995. Zie ook de lange aanloop naar een biografie bij Pieter-Jan Verstraete met de uitgave tussen 2007 en 2016 van tien *Cahiers Staf De Clercq*, bijdragen ter bevordering van de studie van Staf De Clercq en tijdgenoten.

⁶⁵³ De Wever, *Greep naar de macht*, p. 289.

⁶⁵⁴ De Wever, *Greep naar de macht*, p. 253.

de Bormsverkiezingen van 1928 en wilde men een nieuwe Vlaams-nationalistische *landslide* vermijden.

Dit laatste duidde erop hoe belangrijk ‘martelaarschap’ was als katalysator van de Vlaams-nationalistische actie. Maar algemener, met de figuur van Martens, herkende de hele Vlaamse beweging zich in een perfecte martelaar die het victimiseringsvertoog kon aanzwengelen.

De ‘*traître*’ en de ‘*crétin*’ gaven nieuwe voeding aan de alteriteitsvertogen binnen de Vlaamse en Waalse bewegingen. Martens personifieerde in de Waalse, maar ook in de Belgisch-patriottische opinie het verraad van de Vlaamse beweging. Hiermee werd de oorlogservaring, en met name het activisme, opgenomen ter bevestiging en versterking van een ouder narratief van flaminganten als ‘slechte Belgen’, onbetrouwbare Germanen. Maar de ‘*traître*’ moest ook vandaag en morgen discursieve diensten bewijzen. Zijn benoeming toonde de Vlaamse almacht binnen België aan. Samen met het imperialisme dat door de ‘*crétin*’ gepersonifieerd werd, dreigde de Vlaamse rollercoaster Wallonië te overspoelen. De Germaanse *Drang nach Westen*, die nu het gelaat van Adolf Hitler en zijn nazi’s had gekregen, bezorgde tegelijkertijd de stereotype voorstelling van een rechts Vlaanderen versus een links Wallonië een nieuwe dimensie. Het politieke antagonisme werd nu ingebed in de bredere internationale tegenstelling fascisme versus democratie.

‘Et demain la Wallonie entière’

In het najaar van 1937 lanceerde de Waalse publicist Émile-Édouard Terwagne *La Gaillarde*, een literair-satirisch maandblad. Er zouden nog vijf nummers volgen vooraleer het tijdschrift omwille van financiële problemen op de fles zou gaan.⁶⁵⁵ Het eerste nummer opende met een beginselverklaring, ‘*Notre programme*’, waarin Terwagne een vrees uitdrukte die sterk leefde in de Waalse beweging:

⁶⁵⁵Terwagne omschrijven als publicist is niet overdreven. Onder het pseudoniem Ch. Méricourt schreef hij voor *La Défense wallonne* en *La Wallonie nouvelle*. Hij publiceerde ook in *La province de Namur*, *L’Étoile belge*, *La Lanterne*, *La Meuse* en *La Cité*. Daarnaast was hij correspondent voor het Rijselse *La Voix du Nord*. Paul Delforge, ‘Terwagne, Emile’, EMW.

*'Plus de doute possible aujourd'hui les Flamands – tous les Flamands? Une majorité? Une minorité? Peu importe puisque le flamingantisme n'en est pas moins tout-puissant – les Flamands ne se contenteront pas d'avoir chassé le français de Flandre pour y instaurer l'unilinguisme par la contrainte. Une mystique impérialiste les anime. Leur « Guerre au Français » ne s'arrête pas aux frontières de la Flandre. Ils la portent jusqu'en terre wallonne. Il leur faut Enghien, il leur faut Bruxelles, il leur faudra demain la Wallonie entière'.*⁶⁵⁶

In schrille tegenstelling tot wat de naam en het literaire genre van het blad suggereerden, leek hier van satire of deugnieterie net zo min sprake als verderop in de tekst waar Terwagne zijn programma als volgt samenvatte: *'Notre programme, il est là, précisément, dans cette résistance à l'impérialisme flamingant'*.⁶⁵⁷ Met dat statement leek het 'programma' van 1937 als twee druppels water op wat de woordvoerders van de Waalse beweging in 1912 hadden geschreven. Terwagne zelf belichaamde die continuïteit. Qua verzet tegen het flamingantisme was hij immers geen neofiet. Tussen 1932 en 1935 had hij de Jeune Garde Wallonne van Namen geleid.⁶⁵⁸ Toen de beweging in 1914 boven de doopvont werd gehouden, beschouwde ze zich als *'l'avant-garde de la défense des droits étranglés par la patte puissante du flamingantisme'*.⁶⁵⁹

Niet louter de flaminganten, maar *'les flamands'* waren nu Terwagnes kritische *andere*. Invasie en imperialisme gingen voor Terwagne niet alleen uit van fanatieke flaminganten. Het maakte voor Terwagne niet uit of het 'imperialisme' gedragen werd door een meerderheid of minderheid van de Vlamingen. Het flamingantisme was er

⁶⁵⁶ *La Gaillarde*, jaargang 1, nr. 1, 1 oktober 1937. Na zes nummers ging zijn geesteskind, *La Gaillarde*, wegens financiële problemen op de fles.

⁶⁵⁷ *La Gaillarde*, nr. 1, 1 oktober 1937. Gaillarde of, in het Latijn, Gaillardia, is een kleurrijke plantensoort. De rood-gele variant, in Wallonië 'la Liégeoise' genoemd, werd door de Luikse revolutionairen in 1789 als 'signe de ralliement' gebruikt. In 1913 zou de Union des femmes de Wallonie deze variant tot symbool uitroepen. Een jaar later besliste de Assemblée wallonne formeel van de gaillarde *'l'emblème floral officiel de la patrie wallonne'* te maken. Corinne Godefroid, 'Une belle étrangère : la gaillarde, « fleur de Wallonie »', in : Fabrice Meurant-Pailhe (ed.), *Vers une symbolique wallonne*, Liège, Fonds d'histoire du mouvement wallon, 2006, pp. 97-112.

⁶⁵⁸ Paul Delforge, 'Terwagne, Emile', EMW.

⁶⁵⁹ Paul Delforge, 'Jeune Garde de Wallonie, 1914', EMW.

toch almachtig (*'Peu importe puisque le flamingantisme n'en est pas moins tout-puissant'*) en de Vlamingen waren in de ban van een 'imperialistische mystiek', wat hun irrationele aard moest benadrukken. Ook dat lag in de lijn van wat gedurende de 'lange Waalse zomer' van 1912 werd geponeerd. Ook toen werden negatieve eigenschappen die de flaminganten werden toegeschreven, geëxtrapoleerd op *alle* Vlamingen. Hoewel ook eind jaren dertig de Vlaamse beweging scherp verdeeld en politiek meerstemmig was, werd ze op die manier discursief tot een quasi monolithisch 'blok' gehomogeniseerd.

Zijn bewering dat het Frans uit Vlaanderen verjaagd werd, klonk als een late echo van Destrées brief aan de koning van 1912: *'Ils nous ont pris la Flandre'*. Nog steeds in overeenstemming met de heersende idee die in 1912 binnen de Waalse beweging leefde, representeerde men er het flamingantisme als een onhoudbare invasie. Die invasie werd door Terwagne als fysiek en concreet voorgesteld: *'Les incidents de la frontière linguistique, particulièrement ceux d'Enghien et de Biévène, ont brutalement donné la mesure des prétentions flamingantes'*, vervolgde hij. Biévène-Bever, een kleine gemeente in het Pajottenland, en Enghien-Edingen, vormden samen met hoofdstad Brussel en tal van andere gemeenten de onmiddellijke prooien van de Vlaamse veroveringsdrang. In Edingen vond de Waalse beweging naar eigen zeggen het onomstotelijke bewijs van dat imperialisme. Met 5000 inwoners was het dit stadje in het noorden van de provincie Henegouwen dat Flor Grammens op zaterdag 9 januari 1937 had uitgekozen om wat hij zijn 'grote kuis' noemde op te starten.⁶⁶⁰ Zowel letterlijk als figuurlijk overschriidden de Vlamingen hierdoor een grens, aldus Terwagne: *'Dans l'Etat-Belgique, ce n'est pas leur juste part qu'ils réclament – ils l'ont et largement! – c'est tout le pouvoir qu'il leur faut.'*⁶⁶¹

De Vlamingen viseerden het Frans, hadden er zelfs de oorlog aan verklaard, aldus Terwagne. De oorsprong van dit Waalse topos was ontstaan toen de embryonale Vlaamse beweging in 1840 haar eerste stappen op het politieke forum zette. Nog steeds bestond de Waalse strijd uit het vrijwaren van dat Frans: *'la lutte devenue chaque jour*

⁶⁶⁰ Elias, Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging, deel IV, pp. 59-60.

⁶⁶¹ *La Gaillarde*, nr. 1, 1 oktober 1937.

plus impérieuse pour la sauvegarde de l'intégrité française de la Wallonie, toute la Wallonie'.⁶⁶² Maar in tegenstelling tot toen waren 'Vlaanderen' en 'Wallonië' nu beide sub-nationale entiteiten; etnisch, linguïstisch en geografisch afgeleid. Vlaanderen was eentalig Nederlands geworden, door een '*frontière linguistique*' gescheiden van Wallonië dat op '*intégrité française*' stond. Maar het flamingantisme, zie de Vlamingen, respecteerden, aldus Terwagne, die grens niet en waren in oorlog. De voortgeschreden natievorming had bijgevolg zijn impact op de sinds 1840 meer voorkomende militaire en oorlogsmetaforiek in de Vlaamse, en later, Waalse bewegingen. Wat in 1840 begon als een 'guerrilla' was doorheen de tijd een 'stellingenoorlog' geworden. Vlamingen werden ervan beschuldigd niet te stoppen aan de Vlaamse grenzen ('*frontières flamandes*'). Ze brachten die oorlog tot op 'Waalse bodem' ('*terre wallonne*') en ambiëerden de verovering van heel Wallonië ('*la Wallonie entière*').

Deze representatie steunde op een oudere '*angoisse de la minorisation*': Wallonië vormde demografisch een minderheid. De voor Wallonië ongunstige demografische trend was al omstreeks 1890 waargenomen en hield verband met een snellere ontkerstening in het zuiden van het land. In 1939 bedroeg het aandeel van de Waalse bevolking in het Belgische totaal nog maar een 35 procent, terwijl dat in 1880 nog 42 procent had bedragen. In dezelfde periode was ook de Waalse industriële suprematie verminderd. Terwijl de steenkoolindustrie tot 1910 nog voor honderd procent Waals was, begon men na de Eerste Wereldoorlog in Limburg steenkool te ontginnen. Ook in de glas- en metaalsector begon de Waalse heerschappij te tanen.⁶⁶³ De demografische minorisering had, zoals al in 1912 gebleken was, verregaande politieke gevolgen. Ook na de Grote Oorlog bleef Vlaanderen een de facto katholieke meerderheid afleveren, terwijl in Wallonië de socialistische en vanaf 1925 ook communistische kiezers tezamen de meerderheid uitmaakten.

⁶⁶² *La Gaillarde*, nr. 1, 1 oktober 1937.

⁶⁶³ Hasquin, *Historiographie et politique en Belgique*, p. 199.

De ‘grens overschrijden’ en ‘alle macht ambiëren, zo luidde aldus Terwagne de Vlaamse agenda. Over wat flaminganten en Vlamingen met ‘*tout le pouvoir*’ wilden aanvragen, bestond volgens hem niet de minste twijfel:

*‘Le pouvoir de rompre toute alliance avec la France – c’est fait. Le pouvoir de se rapprocher de l’Allemagne – ça mijote. Le pouvoir d’amnistier les activistes qui trahirent la Belgique – c’est fait. Le pouvoir de les dédommager du préjudice qu’ils subirent et de les réintégrer dans leurs emplois et prébendes – c’est pour cet hiver. Le pouvoir d’écarter les Wallons de tous les postes de commande au bénéfice des Flamands – dans certains ministères cela devient une tradition. Le pouvoir de favoriser l’équipement industriel de la Campine et de laisser mourir le Borinage – ils ne s’en privent pas ! Le pouvoir de dénationaliser, d’appauvrir et d’asservir les Wallons...’*⁶⁶⁴

De passage van Terwagne, een plechtige, want het lanceringsstatement van een nieuw tijdschrift, bevatte in een notendop de thema’s die de Waalse beweging volop bespeelde in haar *othering* van de flaminganten. Er kon ook aan afgelezen worden welke nieuwe elementen dat alteriseringsvertoog versterkten. Met kracht kwam de ervaring van Wereldoorlog I naar voren en meer bepaald het activisme van een deel van de Vlaamse beweging.

Vooreerst dook de aloude *othering* via de externe *andere* opnieuw op. Het Vlaams-Waalse antagonisme werd ingebed in een bredere Germaans-Latijnse tegenstelling en op die manier geëtniciseerd. In maart 1939 riep *La Bataille Wallonne* haar lezers op: ‘*Notre mouvement est votre sauvegarde. Wallons, faites bloc avec nous contre la germanisation de notre sol.*’⁶⁶⁵ De Vlaamse beweging werd ervan beticht haar macht aan te wenden om alle banden met Frankrijk te verbreken (‘*rompre toute alliance avec la France*’). Dit uitte zich concreet in 1936 in de opzegging van de militaire akkoorden die België in 1920 met Frankrijk had afgesloten als afschrikking en

⁶⁶⁴ *La Gaillarde*, nr. 1, 1 oktober 1937.

⁶⁶⁵ *La Bataille Wallonne*, nr. 4 10 maart 1939.

eventueel concreet verweer tegenover Duitsland. Wallinganten zagen hierin een poging om België tegen Frankrijk te keren, de positieve externe *andere* voor de Waalse beweging. Voor *La Bataille Wallonne* waren het ‘*les Flamands*’ die in 1936 de koning en het land een nieuw buitenlandbeleid hadden opgelegd dat ‘*simplement l’assassinat du peuple wallon*’ inhield.⁶⁶⁶ Zelfs de dramatische escalatie op internationaal vlak kon niet beletten dat Vlaamse en Waalse beweging deze door de binnenlandse, communautaire bril lazen. De Vlaamse *andere* werd ervan beticht de belangen van zijn externe positieve *andere* te laten voorgaan op die van België. Toen tegen 1939 de *appeasement* politiek toestond dat Hitler Sudetenland inlijfde en Tsjecho-Slowakije in twee splitste, in Spanje de Tweede Republiek de militaire genadeslag kreeg toegediend door een alliantie van opstandige militairen en Duitse en Italiaanse troepen, liepen in België de communautaire spanningen hoog op. De interne *andere* als ‘foute Belg’ ontmaskeren, het was een delegitimerend vertoog dat in 1840 was opgestart.

Het klopte dat de Vlaamsgezinde organisaties druk hadden uitgeoefend om het militair akkoord op te blazen en afkerig stonden tegenover elk beleid dat, in het zog van Frankrijk, kon leiden tot een gewapend conflict.⁶⁶⁷ Maar het klopte eveneens dat tal van groepjes, overigens niet alleen flaminganten, zich opwierpen als waakhonden van een ‘rigoureuze neutraliteit’ terwijl ze tegelijk begripvol stonden tegenover nazi-Duitsland en vijandig tegenover Parijs en Londen. Meer zelfs, in deze politiek heterogeen samengestelde kringen en salons ontving men Duitse diplomaten en werden *liaisons dangereuses* gesmeed waarvoor na september 1944 de rekening zou worden gepresenteerd.⁶⁶⁸

⁶⁶⁶ *La Bataille Wallonne*, 10, 8 augustus 1939.

⁶⁶⁷ Jules Gérard-Libois & José Gotovitch, *L’an 40. La Belgique occupée*, Bruxelles, CRISP, 1971, p. 15.

⁶⁶⁸ Libois & Gotovitch, *L’an 40*, p. 25. De auteurs schrijven dat tijdens de bezetting in de schoot van deze groepjes tal van collaborateurs zullen gerekruteerd worden. Over deze groepjes, hun inspanningen om de neutraliteit te bevorderen en de ‘onnatuurlijke’ bondgenootschappen die in veelal Brusselse salons tot stand kwamen, zie o.m. Bernard Delcord, ‘A propos de quelques “chapelles” politico-littéraires en Belgique (1919-1945)’, *Cahiers – Bijdragen*, nr. 10, 1986, pp. 153-205; Xavier Dehan, ‘Jeune Europe, le salon Didier et les éditions de la Toison d’Or (1933-1945)’, *Cahiers-Bijdragen*, nr. 17, 1995, pp. 203-236, Michel Fincoeur, ‘Le monde de l’édition en Belgique durant la seconde guerre mondiale: l’exemple des éditions de la Toison d’Or’, in : Paul Aron, Dirk De Geest, Pierre Halen en Antoon Vanden Braembussche (eds.), *Leurs Occupations. L’impact de la seconde guerre mondiale sur la littérature en Belgique*, Bruxelles, 1997, pp. 21-60. [*Textyles*, bijzonder nummer, nr. 2, 1997]

Tweede betekenisvolle element in de tekstpassage van Terwagne was de collaboratie met de Duitse bezetter tijdens de Eerste Wereldoorlog. Activisten, verraders van België (*les activistes qui trahirent la Belgique*), werd strafkwijtschelding (amnestie) geschonken. Erger, komende winter zouden ze een schadeloosstelling ontvangen waardoor ze hun jobs en andere voordelen terug zouden krijgen. Dit vertoogelement was verbonden met het vorige: in 1914 werd gecollaboreerd en met de opzegging van het Frans-Belgische militaire akkoord werd opnieuw een stap gezet om die collaboratie te herhalen. Voor de Waalse beweging bewees dit op eclatante wijze dat de Vlamingen de macht hadden in de Belgische regering. De activisten die België verraden hadden, werden blijkbaar door datzelfde België niet hard genoeg gestraft of zelfs beloond (amnestie, recuperatie arbeidsplaatsen...).

Het derde thema situeerde zich op sociaal-economisch vlak. Uit die openbare jobs werden Walen verwijderd (*écartés*) ten voordele van Vlamingen. En dat was onderdeel van een breder sociaal-economisch narratief. De Kempense industriële ontwikkeling werd begunstigd; die van de Borinage liet men sterven. Dit narratief borduurde voort op de verongelijkte reacties van 1912 toen de hogesnelheidstrein richting Duitsland werd ‘omgelegd’ (*détournement*) via Limburg en dus niet Luik en Verviers zou aandoen.

De conclusie luidde dat in België Walen ‘gedenationaliseerd’ werden, vervreemd of uitgesloten van het Belgische feit. Meer, ze werden verarmd en geknecht (*asservis*). Volgens Terwagne werden Walen uitgebuit en onderdrukt binnen en *door middel van* het Belgische kader dat dan ook koel en mechanisch het predicaat ‘de staat België’ (*L’Etat-Belgique*) kreeg opgekleefd. Van enig patriottisch sentiment viel hier niets te bespeuren. Daar was geen reden toe. Volgens de voormalige liberale senator en voorzitter van de *Assemblée Wallonne*, Joseph-Maurice Remouchamps vocht Wallonië sinds 1912 al een kwart eeuw tegen Vlaamse hegemonie en taaldwang.⁶⁶⁹ Conclusie: de staat was de natie niet (*L’Etat n’est pas la Nation*).⁶⁷⁰

⁶⁶⁹ Joseph-Maurice Remouchamps, *L’Assemblée Wallonne. 1912-1937. Vingt-cinq ans de lutte contre l’hégémonie flamande et la contrainte linguistique*, Bruxelles, Editions de la Défense Wallonne, 1939.

⁶⁷⁰ *La Bataille Wallonne*, nr. 4, 10 maart 1939.

Gematigde flaminganten die vasthielden aan België werden door Waalsgezinden als Terwagne precies daarom als te duchten tegenstrevers beschouwd. Juste Wasterlain, hoofdredacteur van *La Bataille Wallonne*, bestempelde om die reden Frans Van Cauwelaert als '*notre irréductible adversaire*'.⁶⁷¹ Nadat Van Cauwelaert in januari 1939 een redevoering had gehouden in Aalst, reageerde Raymond Colleye in hetzelfde blad: '*Cet ancien séparatiste flamand a proclamé la volonté flamande de maintenir l'Etat unitaire. Si dans cet Etat la Wallonie minoritaire est colonisée, vasaalisée, absorbée, c'est dans l'ordre*'.⁶⁷² Colleye, in 1912 fervent voorstander van de bestuurlijke scheiding, ijverde op dat moment voor een tweeledig federaal België met Brussel als vrijstad.⁶⁷³ Vlaamsgezinden werden er van beschuldigd aan een unitair België vast te houden en het federalisme te verwerpen omdat op die manier de Vlaamse hegemonie en de Waalse 'kolonisering' en 'vazalizing' in stand kon worden gehouden.

Dat het hier geenszins om een geïsoleerde uiting van onmacht ging, toonde de reactie van de voormalige militair en voorzitter van de *Association des Combattants Wallons* Antoine Vanniesbecq nadat de katholieke senator en hoogleraar filosofie Edgar De Bruyne op 30 april 1939 op uitnodiging van het Front Catholique des Jeunes in Luik was komen spreken.⁶⁷⁴ De Bruyne werd omschreven als '*un flamingant impérialiste de vieille date et de la même tendance que M. Van Cauwelaert*'.⁶⁷⁵ De Bruyne was inderdaad door Van Cauwelaert aangetrokken als hoofdredacteur van het weekblad *Elckerlyc*. Hij had een vooraanstaande rol gespeeld in de totstandkoming van de Vlaamsche Concentratie en het akkoord KVV-VNV, maar sprak zich uit voor culturele autonomie in plaats van het federalisme te omarmen.⁶⁷⁶ Maar wat werd deze '*flamingant impérialiste*' verweten? Hoe werkte dat 'imperialisme'? De Bruyne wilde '*le maintien de la Belgique unitaire et refuse le fédéralisme parce que cette forme de l'Etat ne permettrait plus la colonisation progressive et automatique de la Wallonie par la*

⁶⁷¹ *La Bataille Wallonne*, 8, 18 juni 1939.

⁶⁷² *La Bataille Wallonne*, 2, 15 januari 1939. Philippe Muret, 'Colleye, Raymond', EMW, t. 1, pp. 294-295.

⁶⁷³ Philippe Muret, 'Colleye Raymond', EMW.

⁶⁷⁴ Roland Ferrier, 'Vanniesbecq Antoine', EMW. Van Molle, *Le parlement belge*, pp. 66-67.

⁶⁷⁵ *La Bataille Wallonne*, nr. 7, 1 juni 1939.

⁶⁷⁶ Emmanuel Gerard, 'Bruyne, Edgar de', NEVB, deel 1, pp. 659-660.

Flandre'.⁶⁷⁷ De Bruyne verdedigde 'simplement l'application intégrale des lois linguistiques qui signifie pratiquement l'expulsion du français en Flandre'. Hij verdedigde ook de vrijwillige tweetaligheid wat, volgens *La Bataille Wallonne*, de eerste fase was van 'la flamandisation de la Wallonie'. Dit maakte van De Bruyne, net als Van Cauwelaert, een 'impérialiste flamingant'. Sterker, 'De Bruyne, Van Cauwelaert et autres impérialistes flamands sont des ennemis pires que l'Allemand pour la Wallonie. Ils sont plus sournois et plus gourmands'.⁶⁷⁸

'De Duitser' werd er, zoals ook bij Terwagne het geval was, vaker bij gehaald. Inzake buitenlandbeleid stonden, aldus *La Bataille Wallonne*, de twee volkeren als twee blokken tegenover elkaar, wat niet hoefde te verbazen gezien de etnische familie waartoe ze behoorden: 'Nous constatons que leurs opinions en la matière [buitenlandbeleid] sont diamétralement opposées selon qu'ils sympathisent avec la Flandre ou la Wallonie et donc, selon qu'ils relèvent de l'orbite germanique ou de l'orbite latine'.⁶⁷⁹

Tot die conclusie was ook de in het najaar van 1912 opgerichte *Assemblée Wallonne* gekomen. De taalwet van 1921 ('*flamandisation administrative*') presenteerde ze als een tot dan toe laatste aanval van 'trois assauts germaniques contre la civilisation française en Flandre'.⁶⁸⁰ De eerste stormloop had bestaan uit het Hollandse arrest van 15 september 1819. In artikel vijf van dat arrest werd gestipuleerd dat vanaf 1 januari 1823 geen enkele andere taal dan de nationale ('le flamand') wettelijk erkend zou worden in de openbare aangelegenheden van de provincies Limburg, West- en Oost-Vlaanderen en Antwerpen. Het Duitse decreet van 9 augustus 1917 werd als tweede stormloop beschouwd. In artikel één van dat decreet werd gesteld dat in de Vlaamse administratieve regio 'le flamand' de exclusieve officiële taal van alle overheden en ambtenaren hoorde te zijn. De *Assemblée Wallonne* wees erop dat het Hollandse arrest aanleiding had gegeven tot de revolutie van 1830 en het Duitse decreet de

⁶⁷⁷ Ibidem.

⁶⁷⁸ *La Bataille Wallonne*, 7, 1 juni 1939.

⁶⁷⁹ *La Bataille Wallonne*, 10, 8 augustus 1939.

⁶⁸⁰ *Assemblée Wallonne, La loi de flamandisation administrative, 1921, FHMW.*

scheiding inluidde die de 'Bosches' tijdens de bezetting hadden doorgedrukt.⁶⁸¹ Discursief werden deze drie wetten voorgesteld als drie daden van buitenlandse overheersing onder dezelfde gemeenschappelijke noemer: de Germaanse.

De afkeer van en weerstand tegenover dit door Vlaanderen gedomineerde België versterkte bij Terwagne, Colleye en Wasterlain zo mogelijk nog meer de identificatie met het Franse en met Frankrijk. Raymond Colleye was een uitgesproken discipel van de irredentist Albert du Bois, auteur van de in 1902 geschreven *Catéchisme du Wallon*, die Napoleons nederlaag in Waterloo betreurde en wiens radicalisme geen obstakel vormde voor zijn invloed in de Waalse beweging.⁶⁸² '*Nous entendons affirmer simplement, calmement, avec la mesure des Français que nous sommes, notre détermination de demeurer nous-mêmes et de sauvegarder notre patrimoine sacré*', schreef Terwagne.⁶⁸³

De 'Fransen die ze waren' trokken een aantal wallinganten naar irredentistische standpunten. De identificatie met Frankrijk was groter dan met België. Voor een tijdschrift als *La Bataille Wallonne* moest Wallonië onafhankelijk van België worden of (her)aansluiten bij Frankrijk. België was enkel mogelijk en leefbaar als eentalige entiteit. Tweektaligheid was in deze kringen niet meer dan een hellend vlak richting almacht van de Vlaamse meerderheid, een misdadige politiek: '*Faire de la Belgique unitaire un état bilingue où la Wallonie sera livrée aux volontés de la majorité flamande. (...) Il y a encore des tas de gens qui souscrivent à cette politique criminelle*'.⁶⁸⁴

Zolang het Belgische raamwerk intact bleef, zou dit het droeve Waalse lot zijn, aldus *La Bataille*: '*(...) la Belgique actuelle ne peut continuer à survivre sans l'asservissement du peuple wallon et la paupérisation graduelle de la classe laborieuse*'.⁶⁸⁵ De linkse, klassenretoriek stond in schril contract met de oproep van dit blad om een Waals alle sociale klassen omvattend blok te vormen tegen het flamingantisme: '*Le*

⁶⁸¹ 'Annexe. Les trois assauts germaniques contre la civilisation française en Flandre', *La loi de flamandisation administrative*.

⁶⁸² Dupuis et Humblet, *Un siècle de mouvement wallon*, p. 13.

⁶⁸³ *La Gaillarde*, nr. 1, 1 oktober 1937.

⁶⁸⁴ *La Bataille Wallonne*, 2, 15 januari 1939.

⁶⁸⁵ *La Bataille Wallonne*, 7, 1 juni 1939.

peuple wallon dans son ensemble, banquiers, industriels, commerçants, classes moyennes et ouvrières, ont intérêt à rallier leur mère patrie « La France » tant au point de vue matériel que moral. Volgens het irredentisme van hoofdredacteur Wasterlain en de zijnen moest er gestreden worden *‘pour que la Wallonie retrouve sa véritable patrie en déclarant dès aujourd’hui que les Wallons ne sont que des irrédentistes français’*.⁶⁸⁶ Het echte vaderland was het moederland (*‘mère patrie’*) Frankrijk.

Politiek en electoraal stelden deze irredentisten en rattachisten niet veel voor. In de parlementsverkiezingen van 2 april 1939 trokken ze naar de kiezer met hun net opgerichte *Parti Nationaliste Wallon-Parti français de Belgique*. De lijst behaalde slechts 0,02 procent van de stemmen.⁶⁸⁷ Bovendien was er nog de concurrentie te duchten van de al eveneens in zeven haasten opgerichte *Parti Wallon Indépendant* van de priester Jules Mahieu en diens vriend, de advocaat Arille Carlier. Ook deze lijst oversteeg met amper 0,38 procent de electorale marginaliteit niet.⁶⁸⁸

De electorale onmacht stond echter niet in verhouding tot hun discursieve impact.⁶⁸⁹ Met name Mahieu en Carlier waren gezaghebbende figuren in de Waalse beweging naar wie geluisterd werd. Op dat vlak stonden deze radicale wallinganten niet geïsoleerd. In 1938 richtte diezelfde Mahieu de *Société historique pour la Défense et l’Illustration de la Wallonie* op, een instelling die de Waalse identiteit moest aantonen en verdedigen en in die zin ook een echte generator van vertogen trachtte te zijn.⁶⁹⁰ Hun discours over België en over de rol van de gematigde flaminganten drong ook binnen de in Wallonië sterke socialistische beweging. Zo schreven de twee Waalse socialisten, Georges Truffaut en Fernand Dehousse, in een ontwerp van federalistische grondwet voor België: *‘M. Van Cauwelaert (...) ne déclarait-il pas récemment, en substance, qu’il s’agissait en premier lieu de maintenir la structure unitaire actuelle de*

⁶⁸⁶ *La Bataille Wallonne*, 7, 1 juni 1939.

⁶⁸⁷ 317 stemmen op het niveau van het rijk. Databank verkiezingsresultaten federale regering, http://www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/result_ko.php?date=1939-04-02&vt=CK&ko_type=KO_RK&ko=263, geraadpleegd op 1 juli 2014.

⁶⁸⁸ 7370 stemmen op rijksniveau, ibidem.

⁶⁸⁹ Er is geen onlosmakelijk causaal verband tussen maatschappelijke invloed en electoraal succes, wat veel te maken heeft met de specificiteit van het politiek-electorale.

⁶⁹⁰ Dupuis & Humblet, *Un siècle de mouvement wallon*, p. 103. In 1960 veranderde deze instelling haar naam in Institut Jules Destrée. De functie, die grosso modo dezelfde bleef, evolueerde mee met de institutionalisering van de Waalse beweging.

l'Etat belge, la forte natalité des Flandres et le jeu des conditions économiques devant avoir pour conséquence naturelle de soumettre la minorité wallonne à l'hégémonie flamande?'.⁶⁹¹

Wat het discours van de radicale irredentisten gemeenschappelijk had met dat van alle overige Waalsgezinden en Francofonen was de verdediging van het Frans. Al vanaf 1840 gold de '*francité*' als gemeenschappelijke noemer met de '*mouvement flamingant*' als vijand. Het is in dat opzicht interessant te kijken naar hoe Franstalige liberalen tegen Martens en Grammens aankeken.

Dolkstoten in de rug

Toen op 31 januari 1939 het liberale Kamerlid Léon Mundeleer over de zaak-Martens in het parlement interpelleerde, ontstond een verbale strijd tussen enerzijds een Belgisch-patriottisch kamp dat overwegend liberaal en francofoon was en een flamingantisch kamp, dat bestond uit Vlaams-nationalisten, katholieken en socialisten. In beide kampen wist men niet alleen dat de pers het debat met argusogen zou volgen maar ook dat er op hetzelfde moment buiten het parlement gemobiliseerd werd. In enkele gevallen werd daar ook naar verwezen. De verenigingen van oud-strijders (de zogenaamde 'fraternellen') betoogden, maar ook in Vlaanderen raakten de gemoederen verhit.

In schrille tegenstelling tot de Waalse irredentisten stonden de Belgische belangen bij de interpellierende liberalen voorop. En bovendien bleken ze, naar eigen zeggen, geen probleem te hebben met een eentalig Vlaanderen. Meer, de Vlaamse cultuur in België, zo gaven ze toe, steunde op legitieme verzuchtingen. Inzet was de positie tegenover België, waarin het ene kamp fulmineerde over Martens' verraad aan België en de flaminganten over België's deficit ten aanzien van Vlaanderen.

⁶⁹¹ Georges Truffaut et Fernand Dehousse, 'L'État fédéral et la Belgique' [1938], in: Dupuis & Humblet, *Un siècle de mouvement wallon*, p. 111. Micheline Libon, *Georges Truffaut. Wallonie: utopies et réalités*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 2002, pp. 48-58.

De Brusselse jurist Mundeleer concentreerde zijn interventie op de vraag of een ter dood veroordeelde Belg lid kon worden van een academie. In zijn rede, waarin hij de collaboratie van Martens uitvoerig documenteerde, beantwoordde hij die vraag ronduit negatief: Martens moest, goedschiks of kwaadschiks, de academie verlaten. Enigszins anticipatief verklaarde hij dat dit niks te maken had met de legitieme verzuchtingen van de Vlaamse cultuur in België (*'Je ne porte en rien atteinte aux aspirations légitimes de la culture flamande en Belgique'*).⁶⁹² Vertoogstrategisch leken de liberalen te opteren voor een variant van Couplands *'dispalying liberalism'* om de Vlaamse beweging te alteriseren. Uit de passage bleek immers dat de Franstalige liberalen een onderscheid maakten tussen *'aspirations légitimes'* en wat doorgaans de *'exagérations flamandes'* werd genoemd.

Alles had voor Mundeleer te maken met loyaliteit aan België. De benoeming van Martens stond gelijk aan de verheerlijking van de misdaad (*'la glorification du crime'*). Tegelijk schoof Mundeleer ook een gezagsargument naar voor, waaruit moest blijken dat het helemaal geen toeval was dat precies hij die interpellatie voerde. In de oorlog had hij als officier het bevel gevoerd over jongens die door Martens verraden werden, aldus de liberaal. Voor zijn collega Albert Devèze, eveneens Brussels liberaal, kwam de benoeming van Martens bijgevolg neer op een schande, een belediging aan het adres van die oudstrijders (*'une honte [...] un outrage aux anciens combattants'*). Zijn partijgenoot, de Oostendse advocaat Adolphe Van Glabbeke verlevendigde het negatieve discours door de krachtige metafoor van de dolksteek-in-de-rug te introduceren als blijk van ultieme laag- en lafheid: *'Ce monsieur, qui pendant la guerre poignarda le pays dans le dos, en allant au front avec des généraux allemands pour voir tuer nos soldats'*.⁶⁹³

Veel meer dan een metafoor, zette Van Glabbeke hier een transnationale mythe in, de dolkstootlegende, die aan het einde van de Eerste Wereldoorlog ontstaan was in Duitsland. Nationalisten en conservatieven verklaarden de Duitse nederlaag niet aan de hand van militaire factoren, en dus eventuele eigen tekortkomingen, maar aan de

⁶⁹² PHK, 31 januari 1939, p. 435.

⁶⁹³ PHK, 31 januari 1939, p. 443.

als verraderlijk gerepresenteerde houding van het thuisfront. Republikeinen die zich tegen het keizerrijk keerden, opstand en muiterijen van communistisch geïnspireerde burgers en militairen werden met de vinger gewezen.⁶⁹⁴ De dolkstootlegende bewees goede diensten voor wie, via de persoon Martens, via de Vlaamse activisten, de hele Vlaamse beweging wilde discrediteren als anti-patriottisch.

Hendrik Borginon, gewezen kernlid van de Frontbeweging, medestichter van de Frontpartij en op dat ogenblik VNV-kamerlid, doorprikte die discursieve strategie van tolerantie ten aanzien van de '*aspirations légitimes*' door Mundeleer er aan te herinneren dat die in 1929 tegen de vernederlandsing van de Gentse universiteit had gestemd. In 1932 stemde Mundeleer ook tegen de wet op het taalgebruik in bestuurszaken en tegen de wet op de taalregeling in het lager en middelbaar onderwijs. In 1935 keerde Mundeleer zich eveneens tegen de wet op de vernederlandsing van het gerecht. En volgens Borginon en zijn Oost-Vlaamse VNV-partijgenoot Jan Seghers saboteerde deze liberale Brusselaar zelfs hun commissiewerk omdat het in het Nederlands was opgesteld.⁶⁹⁵ Minstens voor wat het stemgedrag betreft, bleek er een kloof te gapen tussen het 'verzachtend' discours van deze liberalen (de Vlaamse verzuchtingen als legitiem erkennen en er geen afbreuk aan willen doen, '*ne pas porter atteinte aux aspirations légitimes flamandes*') en hun praktisch antiflamingantisme. De verdrijving van het Frans uit Vlaanderen ressorteerde voor deze liberalen onder de '*exagérations flamandes*'.

Mundeleers deelname aan de oorlog maakte - geheel omgekeerd - ook deel uit van de Vlaams-nationalistische anti-Belgische aanklacht. De inzet was, alweer, de slachtofferrol, rond de hamvraag wie verraden werd en wie de verrader was. Zo viel Hendrik Borginon fel naar hem uit:

⁶⁹⁴ Deze dolkstootlegende creëerde een ressentiment dat onderdeel werd van de nationaalsocialistische voedingsbodem met inbegrip van een rabiaat antisemitisme. Eberhard Kolb, *The Weimar Republic*, London, Unwin Hyman, 1988. In de jaren 1970 werd de dolkstootlegende eveneens ingezet door de Noord-Amerikaanse haviken om de nederlaag in de Vietnam-oorlog te verklaren. Jeffrey P. Kimball, 'The Stab-in-the-Back Legend and the Vietnam War', *Armed Forces & Society*, vol. 14, nr. 3, 1988, pp. 433-458.

⁶⁹⁵ PHK, 31 januari 1939, p. 441.

‘De heer Mundeleer heeft hier tegen Dr. Martens, tegen de activistische beweging, tegen de regering van den heer Spaak het spook opgeroepen van al het lijden en de ellende die de oorlog over onze gewesten had gebracht. Maar hij, die een officier is geweest in het Belgisch leger, en die, in die hoedanigheid, het bevel heeft gevoerd over een groote meerderheid Vlaamsche jongens die hij niet begreep, met wie hij niet in staat was te spreken, ze aan te voeren en ze aan te moedigen, hij is de laatste van al degenen die de anderen hier mogen komen aanklagen, zelfs de laatste van de thans verdwenen spoken die hem hebben toegejuicht en die tijdens den oorlog medeverantwoordelijk zijn voor de knevelarijen waaraan wij, Vlaamsche soldaten, bloot gestaan hebben, die de verantwoordelijkheid dragen voor de kampen van Auvours en Cézembre, voor de gevangenis van Fresnes, voor de heele marteling van de Vlaamsche jeugd in het leger, zij zijn de laatsten om zich hier vandaag verontwaardigd te mogen toonen’.⁶⁹⁶

‘Het Vlaamse land’, aldus Borginon, aanzag Mundeleer ‘en zijn gelijken, als zijn ergste vijanden’. Hendrik Borginon, hoewel stichter van het VNV zeker geen pro-fascistische *die hard*, illustreerde hiermee wat intussen een centraal topos was geworden in het Vlaams-nationalistische anti-Belgische discours: ‘de marteling van de Vlaamse jeugd, een grote meerderheid Vlaamse jongens’ doordat ze door Nederlandsonkundige officieren vernederd en de dood in gestuurd werden.⁶⁹⁷ Niet Martens maar Mundeleer en consorten had een dolk in de rug geplant: niet België was slachtoffer van de dolksteek, wel Vlaanderen via de IJzersoldaten, de ‘Vlaamsche jongens’.

⁶⁹⁶ PHK, 31 januari 1939, p. 441. Fresnes, Auvours, Cézembre en ook Orne waren Franse militaire kampen die ook gebruikt werden als interneringskampen, soms met dwangarbeid. Aanvankelijk werden er criminelen in ondergebracht. Voor de vaak katholieke Fronters was het een diepe schande en vernedering om opgesloten te worden met mensen die niet naar Gods gebod leefden. Karen Dale Shelby, *Conflicted Nationalism and World War I in Belgium. Memory and Museum Design*, Ann Arbor, UMI Pro Quest Dissertation Publishing, 2008, p. 56.

⁶⁹⁷ Het percentage Vlaamse soldaten aan het IJzerfront werd inzet van een historiografische discussie: was het 80 procent of minder? Bruno De Wever beaamde de 80 procent en schat het Vlaamse aandeel in de gevechtseenheden zelfs op 90 procent. De Wever, *Greep naar de macht*, p. 27.

Dat precies Hendrik 'Rik' Borginon deze woorden uitsprak was al evenmin een toeval. Met wellicht nog meer gezag in het eigen kamp dan Mundeleer in het zijne, had Borginon samen met Adiel Debeuckelaere ('ruwaard') en Filip de Pillecyn de stichtende kern uitgemaakt van de Frontbeweging. In oktober 1917 hadden Borginon en de Pillecyn als 'adjuncten' van Debeuckelaere, de feitelijke leider van de Frontbeweging, het sluikschrift 'Vlaanderens dageraad aan den Yzer' geschreven waarin de beweegredenen van de beweging werden uiteen gezet. Daarin werd gepleit voor zelfbestuur voor Vlaanderen 'als uitgangspunt van het nieuwe leven dat de Belgische staat moet sterker en hechter maken'.⁶⁹⁸

Hier botsten twee fundamenteel verschillende opinies. Het '*Vous ne me ferez jamais croire que le peuple flamand s'intéresse à des traîtres*' van Mundeleer werd prompt beantwoord met 'Het waren geen verraders' door het radicale West-Vlaamse VNV-Kamerlid Reimond Tollenaere wiens retoriek wellicht nooit zo'n breed draagvlak in Vlaanderen had gekend als tijdens deze interventie.⁶⁹⁹

Mundeleers' strategie was niet nieuw. Het flamingantisme abnormaliseren ('*traîtres*') en trachten te isoleren van de meerderheid van Vlaanderen ('*le peuple flamand*'). In die zin zette Mundeleers een voortzetting in van de strategie die vanaf 1840 door de francofone elites was ingezet tegen de prille Vlaamse beweging. Slachtoffer van het 'verraad' was België.

⁶⁹⁸ Gaston Durnez, 'Levenslang Borginon', in: *Gedenkboek Mr. Hendrik Borginon, 1890-1990*, Brussel, Herdenkingscomité 100 jaar Hendrik Borginon, 1991, p. 10-11. De Wever, Greep naar de macht, p. 27. Over de zon- en schaduwzijde in de verhouding tussen Borginon en het VNV, zie: De Wever, Greep naar de macht. Enerzijds distantieerde Borginon zich herhaaldelijk van de fascistische trekken van het VNV en van haar duik in de collaboratie, anderzijds trad hij meermaals – tot verbazing van De Wever – op als woordvoerder van de partij waarmee hij herhaaldelijk in onmin leefde. De illusie de politieke koers te kunnen ombuigen tot een 'realistische machtspolitiek', maar ook het uitzicht op machtsposities (ministerportefeuilles), worden door De Wever als verklaring naar voor geschoven. De Wever, Greep naar de macht, pp. 229-230.

⁶⁹⁹ De West-Vlaming Tollenaere, gedoodverfd opvolger van 'leider' Staf De Clercq, zou naar nationaalsocialistische standpunten evolueren en zich bij de Waffen SS aansluiten. '*Friendly fire*' van het Spaanse geestesgenoten van de *División Azul* kostte hem in januari 1942 het leven in de buurt van het Russische Veliki-Novgorod. In de NEVB vermeldt de doorgaans nochtans nauwgezette Pieter Jan Verstraete dat feit niet, maar schrijft: 'Hij sneuvelde als Untersturmführer van het Vlaamsch Legioen'. Pieter Jan Verstraete, 'Tollenaere Reimond', NEVB, deel III, pp. 3081-3082.

Anderzijds berustte de Vlaams-nationalistische strategie erin om zelf die slachtofferrol te bezetten. Het waren precies de Vlaamse soldaten die verraden waren aan de IJzer door hun Franstalige officieren en, via deze officieren, door het Belgische staatsbestel. Maar waar in 1840 in beide representaties gevochten werd om wie het trouwst en efficiëntst België diende, had het Vlaams-nationalisme een *position switch* doorgevoerd. België was de negatieve *andere* waartegen zij heel Vlaanderen wilde laten afzetten. Op dat vlak konden parallellen getrokken worden tussen het Vlaams-nationalistische discours en het radicale discours van de wallinganten. Beide representeerden België als negatieve *andere*, als onderdrukingsinstrument in handen van de nationale *andere*. Het verraad van Martens en van de activisten aan België werd door het Vlaams-nationalisme geïncorporeerd als een noodzakelijke zelfverdediging. Zo zei Borginon in datzelfde debat dat de Vlaams-nationalisten het activisme beschouwden als ‘de instinctmatige, onvermijdelijke poging van het Vlaamsche volk op een bedreigd ogenblik om zijn bestaan zelf te verdedigen en te beveiligen’.⁷⁰⁰ In de discursieve poging om Vlaanderen rond de vergoelijking van de collaboratie te homogeniseren (het activisme wordt ‘het Vlaamsche volk’ toegeschreven) stoorde Borginon zich niet aan de cijfers: circa 20.000 activisten op een Vlaamse bevolking die dan al de kaap van de vier miljoen gepasseerd was.⁷⁰¹

Zelfbewuste meerderheid

Het Belgisch-patriottische liberale discours interpelleerde daarentegen wel de ‘minimalistische’ Vlaamsgezinden. Die hielden immers, in tegenstelling tot de Vlaams-nationalisten, wél vast aan België. De rond 1840 geopende discursieve strijd over wie de ‘beste patriot’ was, behield hier alle pertinentie. Volgens het katholieke politieke boegbeeld Frans Van Cauwelaert bevorderde de benoeming van Martens de eenheid van het land:

‘Wat wij te beantwoorden hebben, is de vraag of de benoeming van Dr. Martens van aard is geweest om de eendracht in het land en ook de

⁷⁰⁰ PHK, 31 januari 1939, p. 440.

⁷⁰¹ Over het aantal activisten: zie voetnoot 32.

terugkeer van sommige afgedwaalden tot een beter begrip omtrent de positie van de Vlamingen tegenover België, te bevorderen. En op deze vraag antwoord ik onvoorwaardelijk en zonder aarzelen bevestigend’.

Voor Van Cauwelaert draaide het om wat best was voor ‘de eendracht van het land’. Activisten waren ‘afgedwaalden’ maar zeker geen afgeserveerden. Daarom was ‘het Vlaamse land eensgezind om de benoeming van Dr. Martens tot academiëlid te billijken’.

Politieke wispelturigheid was het laatste verwijt dat Van Cauwelaert kon naar het hoofd geslingerd worden. Sinds 1912 was zijn visie niet gewijzigd. Twee aparte volkeren die niet vermengd hoefden of konden worden, maar die in een nevenschikking, op voet van gelijkheid samen vaderland België moesten bevolken en beheren. Franstaligen en Walen moesten, net als in 1912, leren dat Vlaanderen op z’n strepen stond, dat elke vorm van inmenging ongewenst was. Uit die visie vloeiden twee luiken van een zelfrepresentatie voort. Primo, Vlaanderen genoot nog steeds niet dezelfde rechten. Meer: er werd aan beknibbeld. Secundo, Vlaanderen schreed door strijd vooruit en blaakte op basis van zijn numerieke meerderheid van zelfvertrouwen.

Dat laatste had Van Cauwelaert een jaar voordien omstandig uit de doeken gedaan in een voordracht die gepubliceerd werd in een bundel getiteld *Nieuwe Richtlijnen*.⁷⁰² In deze tekst ontwikkelde Van Cauwelaert een helder en overtuigend betoog voor een reformistische, parlementaire strategie binnen het Belgische kader op basis van de numerieke meerderheid van de Vlamingen. Het betekende voor Van Cauwelaert ook dat de beweging haar vertoog van klagen en zagen, jammeren, zou laten varen en zelfvertrouwen zou uitstralen en uitspreken. Impliciet weerlegde hij de argumenten van de ‘nationalisten’ met hun zogenaamde maximalisme. Meer nog, hij eigende zich deze term toe en noemde de hervormingsgezinde, resultaatgerichte

⁷⁰² Frans Van Cauwelaert, ‘Vlaanderen, België, Nederland’, in: *Nieuwe Richtlijnen. De Vlaamse beweging, België en de gebondenheid der Nederlanden*, Brussel, Universum, 1938. De lezingenreeks was een initiatief van het ‘Comité voor Politieke en Sociaal-Economische voorlichting te Sint-Niklaas’. Naast Van Cauwelaert spraken ook Tony Herbert, Graaf Louis de Lichtervelde, Joris van Severen en de historicus Léon van der Essen.

strategie het echte maximalisme. Zijn woorden klonken profetisch, niet in het minst doordat hij vol zelfvertrouwen refereerde naar ‘de uitspraak der toekomst’:

‘Men heeft de anti-Belgische opvattingen in de hoogte willen steken als het maximalistisch ideaal tegenover de kleinburgerlijke opvattingen van het zogenaamd minimalisme. Ik aanvaard deze rangvermindering niet. De politiek van geleidelijken opbouw, en van voortdurende maar onbegrensden uitgroei van onze Vlaamsche volkskracht is het ware maximalisme en de uitspraak der toekomst zal haar niet alleen verrechtvaardigen in haar beweegreden maar loonen in de duurzame resultaten, welke zij door Vlaanderen aan België en aan de Nederlanden in het algemeen zal hebben verzekerd’.⁷⁰³

Vlaanderen werd door Van Cauwelaert als ‘volksgemeenschap’ omschreven, en wie volk zei, zei taal. De beweging die, volgens Van Cauwelaert, smalend het ‘taalflamingantisme’ genoemd werd was dus geen oppervlakkige ‘woordstrijd’:

‘Het flamingantisme (...) was de reactie van een natuurlijk gevoel van eigenliefde en van maatschappelijke rechtvaardigheid tegen de ongehoorde vernedering en miskeningen die wij als Vlamingen overal hadden te ondergaan’.⁷⁰⁴

Het Vlaamse volk kwam op de eerste plaats. ‘Wat ons bij deze overwegingen leiden moet, in de eerste plaats, is de bezorgdheid om het welzijn van ons volk, het heil der gemeenschap, het “bonum commune”, dat door onze katholieke wijsgeeren steeds als het ware doel van alle staatkunde wordt aangegeven (...) De zorg om het levende volk weze dus onze richtsnoer. Daarin ligt besloten het beginsel van de primauteit van de levensbelangen van een volksgemeenschap boven de staatkundige vormen, waarin haar bestaan tijdelijk kan zijn vastgelegd’.⁷⁰⁵

⁷⁰³ Van Cauwelaert, Vlaanderen, België, Nederland, p. 59.

⁷⁰⁴ Van Cauwelaert, Vlaanderen, België, Nederland, pp. 49-50.

⁷⁰⁵ Van Cauwelaert, Vlaanderen, België, Nederland, p. 51.

‘Maar er bestaat geen noodzakelijk parallelisme tussen “volk” en “staat”. Het welzijn van een volk brengt niet noodzakelijk met zich dat het omsloten en afgebakend weze door een evenwijdigen staatsvorm. Het kan historisch verrechtvaardigd zijn dat eenzelfde volk over meer dan eenen staat verdeeld weze, of met een andere volksgemeenschap in eenzelfde staat vereenigd leve. Het streven naar politieke zelfstandigheid kan zelfs voor het ware heil van een volk schadelijk en ermede zelfs onvereinigbaar wezen (...) De houding der Vlamingen tegenover den Belgischen staat voornamelijk werd en wordt ingegeven door de bekommernis om de taaleenheid, de kultureele zelfstandigheid en op deze wijze de zedelijke verbondenheid van hunne volksgenooten te vrijwaren en vruchtbaar te maken’.⁷⁰⁶

De verhouding tegenover België werd uitsluitend bepaald door het taal- en cultuurprobleem. ‘(...) indien we het taalvraagstuk uit onze geschiedenis konden wegruimen zou de behoefte aan politieke eenheid alle regionale tegenstellingen gemakkelijk overvleugelen’.⁷⁰⁷ Toch bestonden er volgens Van Cauwelaert geen onverzoenlijke tegenstellingen tussen Vlaanderen en België. Er was geen ‘kortere weg’ dan de ‘normale uitoefening van onze parlementaire wetgevende macht’ om de volledige culturele ontvoogding te bewerkstelligen. Van Cauwelaert ging omstandig in tegen het complex van een numerieke maar geminoriseerde meerderheid dat sinds 1840 de Vlaamse beweging had gedomineerd:

‘Het Vlaamsche volk is geen volk dat lijdt onder vreemde politieke verdrukking. Het vormt van ouds de meerderheid in dezen staat en onze democratische instellingen verleen en aan deze numerieke overmacht de gelegenheid om zich te laten gelden’.⁷⁰⁸

⁷⁰⁶ Van Cauwelaert, Vlaanderen, België, Nederland, p. 51.

⁷⁰⁷ Ibidem, 52.

⁷⁰⁸ Ibidem, 53-54.

(...) 'Het komt er thans op aan deze ontwakende Vlaamsche volksgemeenschap vertrouwen te geven in zichzelf, haar het rechtmatig gebruik te leeren van de macht die zij ontleent aan haar getal en aan haar toekomstmogelijkheden. Wij moeten van ons volk – en van ons zelf – wegnemen dat minderwaardigheidsgevoel, dat het normaal gebruik van onze kracht zoo dikwijls heeft belemmerd en aan het Vlaamsche volk het besef bijbrengen van de groote dingen die door een politiek van solidariteit en gemeenschappelijke inspanningen kunnen worden bereikt'.⁷⁰⁹

Hangijzers als Brussel en de taalgrens moesten opgelost worden 'langs den weg van de progressieve bewustmaking en vervlaamsching, zooals zij door onze taalwetgeving worden vergemakkelijkt en bevorderd. Het behoud van de staatkundige eenheid van België is een onmisbare voorwaarde voor het bereiken van dit doel'.⁷¹⁰ De ogenschijnlijk paradoxale discursieve cocktail van toenemend Vlaams zelfbewustzijn gecombineerd met een zelfbeeld van geminoriseerde meerderheid en dus van onderdrukking en vernedering, werd door Van Cauwelaert resoluut verworpen.

Dit betoog was niet van aard om Terwagne, Wasterlain of Colleye gerust te stellen. Van Cauwelaerts vertoog bevestigde immers hun bangste vermoedens. De 'imperialst' Van Cauwelaert gaf immers toe vast te houden aan België omdat dankzij de Vlaamse numerieke meerderheid België het kader bij uitstek was voor het bereiken van de Vlaamse objectieven. Toch verwierp Van Cauwelaert nadrukkelijk het imperialistische etiket:

'Onnoodig er aan toe te voegen dat in deze stelling geen imperialistische bijgedachte tegen de Waalsche gemeenschap aanwezig is. Wij willen slechts ons zelf zijn en voor ons eigen gemeenschap de kinderen bewaren die uit haar zijn ontsproten. Wij zoeken noch taaldwang noch eenige overheersching tegenover onze Waalsche landgenooten, en het is enkel

⁷⁰⁹ Van Cauwelaert, Vlaanderen, België, Nederland, 54.

⁷¹⁰ Van Cauwelaert, Vlaanderen, België, Nederland, 56.

om elken kwaadaardigen uitleg te voorkomen dat ik me deze korte aanvulling veroorloof.⁷¹¹

De ‘ontwakende Vlaamsche volksgemeenschap’ vormde het uitgangspunt. Uit haar ontsproten kinderen. De moedermetafoor stond voor een essentialistische, etnische visie van het zelf.

Onoverbrugbare juxtapositie en paritaire staat

De door de Waalse beweging toebedeelde rol als ‘imperialisten’ werd door *Nieuw Vlaanderen*, het zogenaamde ‘professorenblad’ dat dan al in extreem-rechts vaarwater was gekomen, weggelachen als ‘fratsen’.⁷¹² Volgens het weekblad dat zegde het ‘katholieke, nationaal-voelende Vlaanderen’ te vertegenwoordigen, vormde het ‘hele verdrukkingsopzet’ een hersenspindel. ‘*Une vaste blague*’, klonk het in het Frans.⁷¹³ Net als de ‘verdwaalde wallonisten’ van 1912 werd de Waalse beweging ook nu verweten het bij het verkeerde eind te hebben. De beweging werd nog steeds vanwege van haar inhoud, omvang en impact geridiculiseerd: ‘Dit Waalse protest komt van een groepje van niemendal’.⁷¹⁴ Ook de Belgisch gezinde oud-strijdersverenigingen, in de flamingantenpers steevast ‘fraternellen’ genoemd (naar het Franse ‘*fraternité*’, broederschap) werden mikpunt van dezelfde strategie en door het katholieke Vlaamsgezinde *Elckerlyc*, het weekblad van Van Cauwelaert, beschreven als ‘een hoopje hysterische zwanzers’.⁷¹⁵

Net als in 1912 waren ook in 1939 misprijzen en spot een belangrijk wapen in het discursieve arsenaal van een Vlaamse beweging die zich gesterkt voelde door haar politieke overwinningen en haar organisatorische uitbreiding. Dit gold zowel voor de federalisten (*Nieuw Vlaanderen*) als voor de voorstanders van culturele autonomie

⁷¹¹ Van Cauwelaert, *Vlaanderen, België, Nederland*, 56.

⁷¹² Olivier Boehme, *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum. Ideeënhistorische bijdragen*, Leuven, Acco, 2011, pp. 87-88.

⁷¹³ *Nieuw Vlaanderen*, 18 februari 1939.

⁷¹⁴ *Nieuw Vlaanderen*, 18 februari 1939.

⁷¹⁵ *Elckerlyc*, nr. 5, 4 februari 1939.

(*Elckerlyc*). Inzake amnestie, bijvoorbeeld, zag *Nieuw Vlaanderen* de eis van ‘tienduizenden, tuchtvolle en ordelievende Vlamingen’ bestreden door ‘enkele honderden Waalse woelmakers’.⁷¹⁶

Niet alleen de Waalse beweging, ook ‘de Waal’ zelf, was, zeker in radicaal-rechtse katholieke kringen onderwerp van spot. ‘De Waal’ werd ontmenselijkt als extreme vorm van discursieve pejorisering. Zo publiceerde het maandblad van het Dietsch Jeugdverbond *De Blauwvoet*, dat onder invloed stond van de letterkundige Wies Moens, regelmatig ‘Walenmoppen’. Daarin werden Walen gerepresenteerd als onhebbelijke, vloekende wezens, wat tot conclusies leidde als: ‘Zoo ziet ge waarom de Waal geen mensch is en verstaat ge waarom men altijd Walebeest zegt’.⁷¹⁷

Moens had zijn eerste politieke stappen in de Frontpartij gezet. In 1928 stichtte hij het Algemeen Vlaamsch Nationaal Verbond, een politieke jeugdbeweging die kon gesitueerd worden in de romantische Vlaamsgezinde beweging, de zogenaamde blauwvoeterij. In 1931 stond hij samen met Joris Van Severen aan de wieg van het Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso). Tegen de culturele autonomie en het federalisme in, verdedigden ze de Dietse of Groot-Nederlandse gedachte.⁷¹⁸

Bezielers van deze gedachte, zoals de Nederlandse dominee Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard, hadden vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw de kenmerken van hun ‘Noordsche ras’ expliciet raciaal gefundeerd: ‘dat langschedelige, blinkend-withuidige ras, met ’t smalle lange gelaat en lange ledematen’.⁷¹⁹ Vanaf de machtsovername van Hitler eind januari 1933 sloot het Verdinaso zich met haar raciale

⁷¹⁶ *Nieuw Vlaanderen*, 18 februari 1939.

⁷¹⁷ *De Blauwvoet*, nr. 1, 1937-1938.

⁷¹⁸ Els Van Damme, “Met u of zònder u, altijd voor u”. De “volksverbonden” lyriek van Wies Moens’, in: Lukas De Vos, Yves T’Sjoen en Ludo Stynen (eds.), *Verbrande schrijvers. ‘Culturele’ collaboratie in Vlaanderen, 1933-1953*, Gent, Academia Press, 2009, pp. 71-92. Voor de biografische info, zie pp. 71-73.

⁷¹⁹ Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nijegaard, ‘Het Noorderras en de Grootnederlandsche stam’, *De Dietsche Gedachte*, nr. 1, 1926. Geciteerd in: Marnix Beyen, *Vlaamsch zijn in het bloed en niet alleen in de hersenen*, p. 174.

fundering helemaal aan bij het nazistische paradigma. Met name de West-Vlaamse mijningenieur Jef De Langhe.⁷²⁰

In de zomer van 1934 liet Van Severen met zijn 'Nieuwe marsrichting' de anti-Belgische standpunten varen en kwam het tot een breuk met Moens. Fascistische overname primeerde en als afbakening had Van Severen Bourgondië in gedachten.⁷²¹ In het jaar 1939 klonk dat in het partijweekblad *Hier Dinaso!* als volgt: 'Het geheele Vaderland. Wat wil het Verdinaso? Wij willen België, Nederland en het Groot-Hertogdom Luxemburg vereenigen en in dat vereenigde Rijk dat wij het Dietsche Rijk noemen, de nationaalsolidaristische orde vestigen door het Dinaso-Regime'.⁷²² Wallonië, moest in de Nederlanden blijven, volgens Aalstenaar Luc Delafortrie, kaderlid en redacteur van het partijweekblad. 'Heetgebakerde Waalsche en Vlaamsche antibelgen' moesten begrijpen dat ze 'idioten' waren. Het bestaan van België noemde hij 'een element van zekerheid in Europa'.⁷²³

Eén van die 'idioten' was Grammens wiens acties belachelijk gemaakt werden: 'Wij hebben nooit de minste bewondering geuit, noch de minste sympathie gekoesterd voor de heldendaden van Florimond Grammens en zijn verfbbrigade. Al zijn wij ordemannen, wij hebben meer respect voor Sinn-Feiners en voor Dynamiteros dan voor bleeke ridders met den verfkwast, of voor den man die ten aanval trekt, gewapend met een beroesten nagel, waarmede hij dan ergens aan een plaatje gaat krabben.'⁷²⁴

Voor het VNV was hij Belgisch-nationalistisch geworden. In *Volk en Staat* beschuldigde Reimond Tollenaere Van Severen van 'verraad aan de Vlaamse volksgemeenschap'.⁷²⁵ Voor het Verdinaso wilden de 'België-haters' van het VNV, in het bijzonder via de zaak-Martens, 'de eenheid en hechtheid van 's lands bestel een gevaarlijk deuk toe[te]brengen'.⁷²⁶

⁷²⁰ Beyen, Vlaamsch zijn in het bloed en niet alleen in de hersenen, pp. 176-177.

⁷²¹ Lode Wils, *Joris Van Severen: een aristocraat verdwaald in de politiek*, Leuven, Davidsfonds, 1994.

⁷²² *Hier Dinaso!*, nr. 9, 28 januari 1939.

⁷²³ *Hier Dinaso!*, nr. 18, 1 april 1939. Delafortrie was de kleinzoon van Pieter Daems.

⁷²⁴ *Hier Dinaso!*, nr. 16, 18 maart 1939.

⁷²⁵ De Wever, *Greep naar de macht*, p. 293.

⁷²⁶ *Hier Dinaso!*, nr. 12, 18 februari 1939.

In de zaak-Martens koos het Verdinaso de kant van Spaak die, aldus *Hier Dinaso!*, correct had gehandeld. Dat vond het VNV ook. Haar stemmen leverden Spaak aanvankelijk zelfs de benoeming van Martens op. Maar de argumentatie van het Verdinaso verschilde totaal met dat van de radicaal-rechtse Vlaams-nationalisten. Ondanks het ‘dom lawaai eener kleine minderheid’ had de premier gehandeld met het oog op ‘de verzoening der geesten’. Al de heisa in deze zaak achtten de Dinaso’s overbodig. Zowel de ‘fraternellen’ als de ‘flaminganten’ voerden een achterhoedegevecht.⁷²⁷ Het Verdinaso wilde de Vlaams-Waalse dichotomie opheffen en de neuzen in de richting zetten van een sterk België. Radicaal rechts was diep verdeeld.

Hoewel elementen van deze dichotomische representatie (Vlaamse orde en tucht tegenover Waalse chaos en woelmakerij) konden teruggevonden worden in de debatten van 1840, werden ze vooral tijdens het interbellum sterk ingezet door de rechts radicaliserende flaminganten. Figuren als de Antwerpse journalist en voormalig activist Raf Verhulst gaven er vanaf het einde van de jaren twintig in tijdschriften als *De Noorderklok*, *Het Vlaamsche Volk* en *Het Vlaamsche Land* een ‘rassistische’ invulling aan. De toegeschreven kenmerken werden herleid tot verschillen in de ‘rasaard’ tussen Germanen en Latijnen.⁷²⁸ Verhulst zelf zou op basis van die rasverwantschap ijveren voor Vlaams-Duitse toenadering en een bewonderaar worden van Adolf Hitler en de nationaal-socialistische beweging.⁷²⁹

De ridiculisering van de Waalse *andere* belette echter niet dat men zichzelf nog steeds als slachtoffer verbeeldde van de Belgische staat: ‘Ondanks alles, zit Vlaanderen nog altijd “genepen” in de knellende hand van on-Vlaamse, anti-Vlaamse legerleiding, zeewezen, kolonie en luchtvaart, handel en financierie’.⁷³⁰ Vanuit een federalistisch

⁷²⁷ *Hier Dinaso!*, nr. 11, 11 februari 1939.

⁷²⁸ Marnix Beyen, “Vlaamsch zijn in het bloed en niet alleen in de hersenen”. Het Vlaamse volk tussen ras en cultuur (1919-1939), in: Marnix Beyen en Geert Vanpaemel (eds.), *Rasechte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek vóór de Tweede Wereldoorlog*, Leuven / Amersfoort, Acco, 1998, p. 175.

⁷²⁹ Erik Vandewalle en Luc Vandeweyer, ‘Verhulst, Raf’, NEVB, deel III, pp. 3240-3241.

⁷³⁰ *Nieuw Vlaanderen*, 18 februari 1939.

perspectief riep *Nieuw Vlaanderen* de Vlaamse parlementsleden op om in Brussel eendrachtig ‘tegen Brussel en Wallonië’ te strijden. ‘Brussel’ en ‘Wallonië’ zouden zich immers tegen de bestuurlijke splitsing verzetten, een eis waarrond Vlaamse unanimitieit werd gesuggereerd.⁷³¹

Inzake de benoeming van dokter Martens kwam het verzet uit diezelfde hoek. Op 25 februari 1939 riep *Nieuw Vlaanderen* op tot ‘eenheid’ en ‘Vlaamse frontvorming’ rond de figuur van Martens.⁷³² Met deze oproep vertolkte het blad een veel bredere Vlaamse opinie, zoals eind januari ook premier Spaak in de Kamer al had opgemerkt. Volgens de premier was er ‘in heel het Vlaamse land niet één enkele Belg’ te vinden die niet achter de benoeming van Martens stond’. ‘*Dans tout le pays flamand, il n’y a pas un seul Belge sentant comme tel qui, au mois de novembre, s’est levé contre la nomination du Dr. Martens*’.⁷³³

Voor wallinganten en verontruste Franstaligen zal dit citaat de gemoederen zeker niet bedaard hebben. Vlamingen voelden zich Belg en zagen er toch geen graten in de ‘*traître*’ Martens te steunen. Alle elementen waren hier verzameld om het Waalse discours van ‘België als instrument in Vlaamse handen’ te bevestigen.

Bien étonnés de se retrouver ensemble, stonden Spaak en de Vlaams-nationalisten in deze zaak in hetzelfde kamp. Niet alleen had de regering de kandidatuur van Martens voorgedragen aan de koning. Op de koop toe vocht Spaak nu voor het overleven van zijn kabinet. Alle Vlaams-nationalisten zouden in de zaak-Martens de regering steunen. Daardoor kon die rond de benoeming een nipte meerderheid behalen. Toen de week daarop, op 8 februari, alle liberale ministers de regering verlieten, viel het kabinet-Spaak.⁷³⁴

⁷³¹ *Nieuw Vlaanderen*, 18 februari 1939.

⁷³² *Nieuw-Vlaanderen*, 25 februari 1939.

⁷³³ PHK, 31 januari 1939, p. 440.

⁷³⁴ PHK, 31 januari 1939, p. 440. Zie ook: De Wever, *Greep naar de macht*, p. 308.

Mundeleers aanval deed zo mogelijk de Vlaamse rangen nog meer sluiten. Als reactie op Mundeleers' interpellatie schreef *Elckerlyc*, het Vlaams-katholieke weekblad rond Frans Van Cauwelaert:

'Zijne interpellatie heeft echter geen ander gevolg gehad dan een vast aaneensluiten van alle Vlaamsche volksvertegenwoordigers, tot welke partij zij ook behooren, om eensgezind te zeggen dat er op de benoeming van Dr. Martens niet kan teruggekomen worden'.⁷³⁵

Elckerlyc maakte zich sterk dat 'heel Vlaanderen' achter Martens stond en dat protest tegen zijn benoeming zinloos was: 'Wij hopen dat onze franschsprekende langengooten zich niet van streek zullen laten brengen en kalm overwegen dat heel Vlaanderen vast besloten is aan het geval Martens niet te laten raken'.⁷³⁶

Tekenend voor die Vlaamse parlementaire eenheid rond Martens was dat het radicaal-rechtse *Nieuw Vlaanderen* de kolommen opende om het *Manifest van Antwerpen* integraal af te drukken. Dat manifest was opgesteld onder impuls van de socialist Lode Craeybeckx en ondertekend door socialisten, katholieken en Vlaamsgezinde liberalen als reactie op de interpellatie van Leon Mundeleer in de Kamer. Hierin werd de Vlaamse eenheid bevestigd en werd duidelijk geponeerd dat het activisme die eenheid niet zou verbreken. De auteurs van het manifest, die sterk benadrukten de mening van een Vlaamse meerderheid uit te drukken, verdedigden het activisme niet, maar verketterden het evenmin. Ze vergoelijkten het in hun tekst als een 'uitvloeisel' van een Vlaamse verdrukking waaronder ook vandaag nog Vlaanderen leed:

'De groote meerderheid van de Vlamingen heeft vijandig gestaan tegenover het activisme. Een nog grootere meerderheid heeft geoordeeld dat er geen reden bestaat om thans gevolgen te verbinden aan de oorlogsfeiten. De Vlamingen willen niet dat

⁷³⁵ *Elckerlyc*, nr. 5, 4 februari 1939.

⁷³⁶ *Elckerlyc*, nr. 5, 4 februari 1939.

Vlaanderen tegen zichzelf verdeeld blijve. Een verscheurd Vlaanderen beteekent een *verscheurd België*. De groote meerderheid der *Vlaamsche oudstrijders* uit verschillende richtingen deelen deze meening. Het Vlaamsche volk leeft in de diepe overtuiging dat het activisme slechts het uitvloeisel is geweest van een *eeuw verdrukking van Vlaanderen*. De Vlamingen stellen vast dat, zoo er dossiers bestaan ten laste van Vlamingen, welke in strijd gekomen zijn tegen deze verdrukking, een niet minder indrukwekkend dossier bestaat tegen Vlaamsche en niet-Vlaamsche Belgen, *welke de zwaarste fouten bedreven hebben tegen het Vlaamsche Volk*.⁷³⁷

Met 'de Vlamingen' als onderwerp - de auteurs spraken namens de hele Vlaamse bevolking - was het manifest zowel qua genre als inhoud een uitermate performatief document. Het subject was actief (De Vlamingen 'willen', 'stellen', 'kunnen niet aanvaarden', 'verwerpen'...). Naast de homogeniteit straalde het document wilskracht, vastberadenheid en zelfbewustzijn uit. Zo betoogde het manifest dat de benoeming van Martens een louter Vlaamse aangelegenheid was: 'Wij vragen niet aan onze vrienden, de Walen, dat zij de benoeming van Dr. Martens zouden erkennen als een *verheugend feit*. Wij verlangen alleen dat zij het zouden erkennen als een **VLAAMSCH FEIT**'.⁷³⁸ (Cursief en drukletters in de oorspronkelijke passage, nvdr.) Hierover leek binnen het Vlaamsgezinde kamp unanimititeit te bestaan. Politiek was het draagvlak voor die houding in Vlaanderen zeer breed. Op zijn eigen, directe manier had VNV-er Jan Seghers Mundeleer in het parlementaire debat toegeroepen: 'Gij hebt met Vlaanderen niets te stellen! Bemoei u met uw eigen zaken!'⁷³⁹ En dezelfde boodschap weerklonk in het orgaan van de Vlaamse Oudstrijders: de benoeming van Martens was een 'Vlaamsch feit' en 'zij blijft een feit!'.⁷⁴⁰

⁷³⁷ 'Een manifest van Vlaamsche Parlementsleden' werd ondertekend door Frans Van Cauwelaert en Camille Huysmans, gevolgd door de socialisten August Vermeyelen, Willem Eekeleers Edward Anseele (zoon) en de liberalen A. Verbist, Maurice Orban en Edgard Maes. Voor de integrale tekst en alle citaten in dit artikel, zie: *Nieuw Vlaanderen*, 25 februari 1939, p. 6.

⁷³⁸ Ibidem.

⁷³⁹ PHK, 31 januari 1939, p. 13.

⁷⁴⁰ *De V.O.S.*, 9, 26 februari 1939.

Vlaanderen werd gerepresenteerd als een homogeen blok, kon en mocht niet verscheurd worden, wat maar goed was voor België. Aan de Walen, klonk het in het manifest, om hetzelfde te doen. Ieder binnen zijn keurig afgebakende entiteit, op gelijke voet. Walen die dat naleefden waren ‘vrienden’, zoals empathie tonende Walen ook steeds ‘broeders’ werden genoemd.

De initiatiefnemers van het manifest noemden dit ‘culturele autonomie’. Net als in 1912 kwam Van Cauwelaerts’ visie van de onoverkoombare juxtapositie van twee culturen sterk naar voren. Het ging om een onoverbrugbaar verschil van cultuur, beschaving:

‘een feit waarvoor de Vlamingen de verantwoordelijkheid opnemen en dat alleen uitlegbaar is in het kader van het Vlaamsche gemoedsleven en van de gegevens van Vlaamsche cultuur. Het is de juiste opvatting van de culturele autonomie. Het volstaat niet dat beginsel aan te nemen: men moet het ook toepassen. Wij erkennen dat wat behoort tot de Waalsche beschaving uitsluitend aan de Walen behoort’.⁷⁴¹

Niet ‘begrijpen’ maar ‘dulden’ vormde, aldus de Vlaamse parlementsleden, de garantie voor de wederzijdse vriendschap.

‘Het is niet noodig dat wij elkanders culturele motieven *begrijpen*, zoals elk onzer zijn eigen culturele motieven begrijpt. Dit is niet noodig, omdat wij elkanders cultuur niet behoeven te *verzekeren*, maar *alleen elkanders cultuur niet behoeven te belemmeren*. In deze opvatting is de harmonie en het parallelisme in het land verzekerd. Alleen de tegenovergestelde opvatting is gevaarlijk, vermits zij leiden kan tot de consequentie dat door Vlaamsche invloeden in Wallonië een on-Waalsche cultuurpolitiek en door Waalsche invloeden in Vlaanderen een on-Vlaamsche cultuurpolitiek wordt gevoerd’.

⁷⁴¹ ‘Een manifest van Vlaamsche parlementsleden’, *Nieuw Vlaanderen*, 25 februari 1939, p. 6.

Deze visie van de absolute onoverbrugbare juxtapositie streefde naar twee homogene, van elkaars invloed totaal gezuiverde blokken. Ingebed in een langere continuïteit ging de strijd van 1939 om het afbakenen van die blokken en het weren van *andere* invloeden binnen het eigen blok.

Die Vlaamsgezinde aanpak werd goed gelezen én beaamd door enkele Waalse intellectuelen. Met name de priester en moraalfilosoof Jacques Leclercq die in 1926 het invloedrijke *La Cité chrétienne* had opgericht, schreef:

*‘Le fait que les Flamands prennent de plus en plus conscience de former une communauté homogène, qu’ils consacrent leur attention au développement de leur communauté flamande, et exigent que les Wallons leurs laissent le soin de leurs intérêts propres, rend nécessaire que les Wallons, eux aussi, prennent conscience de leur communauté’.*⁷⁴²

Leclercq veroordeelde niet, bleek zelf de idee van volksgemeenschap (*‘communauté populiare’*) zeer genegen en legitimeerde die door het bestaan van duidelijke cultuurverschillen. Walen moesten dus niet louter defensief reageren, maar zich bewust worden van hun eigen volksgemeenschap: *‘Les Wallons ont entre eux une communauté qui les distingue des Flamands d’une part, des Français d’autre part; ils ont tout à gagner à développer entre eux un sens de la Wallonie qui fasse du peuple wallon une communauté populaire vraiment vivante et agissante’.*⁷⁴³ Jacques Leclercq bewees een scherp waarnemer te zijn. Voor hem duidde het geen twijfel dat al wat Frans was als ‘nationale vijand’ zou beschouwd worden en uit Vlaanderen zou uitgesloten worden. Twee jaar eerder, in 1937, had hij accuraat beschreven hoe zich door *othering* twee homogene tegenover elkaar staande blokken begonnen te vormen:

‘La langue française devient en Flandre une sorte d’ennemi national, il faut l’exclure, et les Flamands épinglent tous les signes de mépris ou de mauvais

⁷⁴² Jacques Leclercq, ‘Introduction à des problèmes nouveaux’, in : Pierre Sauvage (ed.), *Jacques Leclercq. Les catholiques et la question wallonne*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 1988, p. 104. Deze tekst van Leclercq werd voor het eerst gepubliceerd in *La Cité chrétienne* van 20 mei 1939.

⁷⁴³ Leclercq, ‘Introduction à des problèmes nouveaux’, p. 104.

vouloir qu'on leur oppose trop souvent. Puisqu'on les traite de barbares, ils traiteront les autres de tyrans et d'ennemis du peuple. Une sorte de manie de la persécution se développe parmi eux. (...)deux blocs se dressent l'un en face de l'autre, chacun imbu de son bon droit, chacun épiait les injustices de l'autre et trouvant juste tout ce qui peut servir sa cause'.⁷⁴⁴

Aldus ontstond in Vlaanderen een '*développement homogène (...) en dehors de toute préoccupation belge*'.⁷⁴⁵ En daar school voor Leclercq het probleem:

'Comme cette culture flamande ignore la Belgique, ne s'en occupe pas, pas plus qu'elle s'occupe des Wallons, - qu'elle considère comme un peuple étranger, avec lequel elle est disposée à entretenir les meilleures relations, pourvu que ce soient des relations de peuple à peuple et non des relations entre membres d'un même peuple - cette culture flamande tend à produire en Belgique une scission intérieure, morale jusqu'ici, mais grosse de conséquences dangereuses pour l'Etat'.⁷⁴⁶

Om België overeind te houden, moest het zijn nut bewijzen aan al haar inwoners, aldus Leclercq. En dat veronderstelde dat België een nationale gemeenschap zou worden van twee volkeren of nationale of taalgroepen ('*une communauté nationale entre deux peuples ou deux groupes nationaux - nationaux ou linguistiques*'). Vlamingen en Walen vormden twee verschillende en te koesteren 'gemeenschappen', België was de gemeenschappelijke 'natie'.⁷⁴⁷

Jacques Leclercq personifieerde met zijn vertoog het concept van 'Waalse broeder'. Vanaf het midden van de jaren twintig kaderden zijn inspanningen in het vragen van begrip voor de eisen van de Vlaamse beweging, waar andere segmenten van de Waalse beweging de flaminganten alteriseerden als voornaamste vijand. Leclercq

⁷⁴⁴ Jacques Leclercq, 'La jeunesse wallonne en face de la question flamande', in : Pierre Sauvage (ed.), *Jacques Leclercq. Les catholiques et la question wallonne*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 1988, p. 89. De tekst van Leclercq dateert van 1937.

⁷⁴⁵ Ibidem, p. 90.

⁷⁴⁶ Ibidem, p. 92.

⁷⁴⁷ Leclercq, *La jeunesse wallonne en face de la question flamande*, p. 94.

voegde ook de daad bij het woord. Hij nam een tweetal Vlamingen op in de redactie van *La Cité chrétienne* en lanceerde de op dialoog gerichte rubriek *Par-dessus la frontière linguistique*.⁷⁴⁸ De eminente katholieke was natuurlijk niet ongevoelig voor het feit dat zijn geloofsgenoten het flamingantisme domineerden en dat de Belgische levensbeschouwelijke en politieke asymmetrie de Waalse katholieken minoriseerde binnen een overwegend seculier en links Wallonië. Discursief ging het voor de Waalse katholieken dus niet op van Vlaanderen met associaties als ‘rechts’, ‘katholiek’, ‘achterlijk’ te alteriseren. De strategie van Leclercq, zoals in de citaten hierboven weergegeven, was deze van de ‘omgekeerde Pierre De Decker’: tweevoudig één moest België zijn, met Vlamingen en Walen op voet van gelijkheid. Alleen op die manier kon België gered worden en vermeden worden dat Waalse katholieken volledig gemarginaliseerd zouden worden. Het spiegelbeeld dat Leclercq de Walen voorstelde (net als de Vlamingen een ‘*communauté populaire*’ uitbouwen), leverde hem echter, volgens historicus Paul Delforge, kritiek op in de Waalse beweging. *Communauté populaire*, de Franse vertaling van ‘volksgemeenschap’, leunde semantisch té dicht aan bij het Duitse *Volksgemeinschaft*. Voor de eveneens katholieke wallingant Elie Baussart was dat begrip ‘nazistisch’. De term toepassen op het Waalse volk strookte niet met het Waalse anti-fascistische discours en met haar hardnekkige pogingen om haar identiteitsopbouw te de-etniciseren tegenover een rechts en etnisch gerepresenteerd Vlaams nationalisme, waarover verder in dit hoofdstuk meer.⁷⁴⁹

Het Manifest van Antwerpen toonde aan dat de Vlaamse socialisten zich inzake flamingantisme niet onbetuigd lieten. De overstap van Herman Vos op 1 november 1933 was daar voordien al een spectaculair voorbeeld van geweest. De Antwerpenaar was een gezaghebbende flamingant met een indrukwekkend curriculum. Ook hij was, als lid van de Raad van Vlaanderen, een gewezen activist. Eenmaal zijn drie jaar gevangenisstraf uitgezeten, werd hij volksvertegenwoordiger voor de Frontpartij. Vos was hoofdredacteur van het Antwerpse Vlaams-nationalistische dagblad *De Schelde*. Hij gold als een uitgesproken figuur van de Antwerpse democratische traditie binnen het flamingantisme. In 1933 scheidde zijn weg met de Vlaams-nationalisten die het

⁷⁴⁸ Paul Delforge, ‘Leclecq Jacques’, EMW.

⁷⁴⁹ Paul Delforge, ‘Leclecq Jacques’, EMW.

VNV oprichtten. Vos koos voor de BWP die hem als senator coöpteerde.⁷⁵⁰ Bij zijn overstap kreeg hij de stellige belofte dat hij niets van zijn verleden moest verloochenen. En dat was heel wat. Eind jaren twintig had Vos, samen met Nederlandse kompanen, een voorstel uitgewerkt om het voorstel van Vlaams zelfbestuur concreet in te vullen. In het *Federaal Statuut* werden Vlaanderen en Wallonië twee soevereine entiteiten binnen een Belgische statenbond dat zich beperkte tot een paar centrale bevoegdheden. In maart 1931 diende hij het in de Kamer als wetsvoorstel in, maar het werd niet in overweging genomen.⁷⁵¹

Tijdens een studiedag van de Jeunes Gardes Socialistes op 24 april 1938 sprak Herman Vos tot een voornamelijk Waals socialistisch publiek over '*le problème flamand*'.⁷⁵² Binnen de socialistische familie waren, net als in 1912, de communautaire spanningen voelbaar. In 1937 hadden de Vlaamse socialisten een apart congres gehouden in Antwerpen, wat de Waalse socialisten hen in 1938 en 1939 zouden nadoen en wat ook spanningen genereerde met de Franstalige Brusselse socialisten.⁷⁵³ In België bestond een '*dualité ethnique*', aldus Vos tijdens zijn lezing. De Belgische staat, een onbetwistbare noodzakelijkheid ('*nécessité inéluctable*'), moest versterkt worden om beide culturele gemeenschappen te handhaven en te dienen. Bijgevolg vormde de federale staat een aantal gevaren. Vooral omdat sommige katholieken en Vlaams-nationalisten, aldus Vos, het federalisme belijden om te kunnen breken met het democratische bestel: '*Nous devons donc écarter le fédéralisme et tenter d'établir un état que j'appellerai volontiers un "Etat Paritaire", où l'égalité des wallons et des flamands soit respectée*'.⁷⁵⁴ Even leek het wel of de jonge Pierre De Decekr van 1840 aan het woord was.

⁷⁵⁰ Bernard Van Causenbroeck, *Herman Vos. Van Vlaams-nationalisme naar socialisme*, Antwerpen, Hadewijch / Gent, Amsab, 1997. Vos werd ook beschouwd als de architect van de Antwerpse Borms-verkiezing van 1928 en de brede campagne voor amnestie die ermee gepaard ging.

⁷⁵¹ Vos diende het in samen met de latere VNV-ers Staf De Clercq, Gerard Romsée en Jeroom Leuridan. De Wever, Greep naar de macht, p. 69.

⁷⁵² Jeunes Gardes Socialistes, *Wallons-Flamands*, Bruxelles, Labor, 1938. Na een voorwoord van Emile Vandervelde komen achtereenvolgens Max Buset, Herman Vos en Louis Piérard aan het woord. (ADV N VB 4888)

⁷⁵³ Witte & Van Velthoven, *Taal en politiek*, p. 110.

⁷⁵⁴ Herman Vos, 'Le problème flamand', in: *Jeunes Gardes Socialistes, Wallons-Flamands*, pp. 35-36.

In de laatste jaren van het derde decennium van de twintigste eeuw leek de hele linkerzijde gewonnen voor de Vlaamse zaak. In de strijd om de politieke hegemonie in Vlaanderen liet ze zich niet onbetuigd in het discursieve opbod. De evolutie van de communisten kan in dat opzicht exemplarisch genoemd worden.

In januari 1937 herdoopten de Vlaamse afdelingen van de Kommunistische Partij van België zich om tot Vlaamse Kommunistische Partij (VKP). Dat gebeurde onder impuls van algemeen-secretaris Georges Van den Boom. Eén van de boegbeelden van de VKP werd Jef Van Extergem, de jonge socialist en activist die na de Eerste Wereldoorlog naar Duitsland vluchtte en er in contact was gekomen met de Spartakusbund van Rosa Luxemburg, Leo Jochiges en Karl Liebknecht, de voorloper van de Duitse communistische partij (KPD).⁷⁵⁵

De VKP nam niet alleen een flamingant discours over, ze eigende zich tevens de symboliek en de activiteiten van het flamingantisme toe. Zo organiseerde ze op 11 juli in Antwerpen een Landdag, hield ze herdenkingen van de Guldensporenslag: 'één van de roemrijkste bladzijden van den bevrijdingsstrijd van ons Volk'.⁷⁵⁶ Het Vlaamse volk werd als 'heroïsch' gerepresenteerd ('Ons Vlaamsche Volk dulde nooit een verdrukking zonder verzet') in een constante lijn van 1302 tot heden ('Eenheidsfront van gansch het werkende volk in 1302').⁷⁵⁷

Het heroïsche verzet nam niet weg dat dat volk sedert het ontstaan van België 'als een tweede-rang volk' beschouwd werd.⁷⁵⁸ Dit impliceerde dat het volk van oudere datum was dan de natiestaat. In de Vlaams-communistische retoriek heette Vlaanderen 'nog steeds cultureel en economisch verdrukt' te zijn. Kop van jut was 'de Belgische bourgeoisie'. Die hitste 'de Waalsche arbeiders en democraten (...) op tegen den bevrijdingsstrijd van het Vlaamsche Volk'.⁷⁵⁹

⁷⁵⁵ Christian Dutoit, *Jef Van Extergem en de Vlaamse beweging*, Antwerpen, Southoudt & C°, 1983. Zie ook: Hendrik Defoort e.a. (eds.), *Jef Van Extergem en zijn tijd*, Brussel, Imavo, 1998.

⁷⁵⁶ Georges Van Den Boom, *Vlaanderen marcheert!*, Antwerpen, De Nieuwe Tijd, 1937, p. 3.

⁷⁵⁷ Van den Boom, *Vlaanderen marcheert*, p. 8.

⁷⁵⁸ Georges Van Den Boom, *Voor een Vrij Volk in een Vrij Vlaanderen*, Aalst, Volksverheffing, 1937.

⁷⁵⁹ Van Den Boom, *Vlaanderen marcheert*, p. 20.

Walen werden niet negatief gerepresenteerd, ook al werd toegegeven dat ‘Waalse kaders’ profiteerden van de Vlaamse industriële ontwikkeling. Van den Boom, Van Extergem en de andere communisten eisten ‘zelfbestuur voor Vlaanderen’, maar dat moest ‘broederlijk verenigd’ blijven met ‘een vrij Wallonië’. Zo kwam men tot ‘een België waar Vlaanderen en Wallonië zich zelf besturen!’, klonk het.⁷⁶⁰

Walen waren ‘broeders’ en ‘bondgenoten’ tegen de bourgeoisie en tegen het fascisme. ‘Wij willen de broederlijke samenwerking, het broederlijke eensgezinde optreden van Walen en Vlamingen tegen alle aanvallen van het Belgische en in het bijzonder van het Duitse Hitlero-fascisme’, schreef Van den Boom.⁷⁶¹ De VKP kantte zich tegen de Grootnederlandse gedachte, verwierp de neutraliteit. België werd immers, net als in 1302, met een ‘vreemden inval bedreigt’ (sic).⁷⁶²

Het fascisme vormde de contemporaine hoofdreiging en de bestrijding ervan werd eveneens door extreme retrospectie tot 1302 herleid (‘Het fascisme voert terug naar de praktijken van de middeleeuwen, naar de wantoestanden waartegen ons Volk in 1302 met zulken heldenmoed streed en waarop het de overwinning behaalde.’).⁷⁶³ Rex, VNV en de ‘klerikale reactie’ werden aangeklaagd als ‘volksvijanden’. In hun zog was dat ook het geval voor het handjevol Vlaamse ‘trotskisten’ (‘Ook de trotskystische kontra-revolutionairen zijn vijanden van de eenheid van ons volk. Onder een rommel van zeer irrevolutionair [sic] klinkende woorden, trachten zij hun schijnheilige, gluisperige werk in het voordeel van het fascisme te verschuilen’).⁷⁶⁴

Ook de VKP ijverde voor de zuivering van ‘volksvreemde’ elementen bourgeois, ‘franskiljonsche nobiljons’, reaktionairen, fascisten en trotskisten) en een homogeen Vlaanderen. Dat moest één zijn en daarvoor reikten de communisten de hand naar de socialisten, , de ‘kristen en katholieke democraten’ en de ‘Vlaamsch nationalistes’. Met

⁷⁶⁰ Van Den Boom, Vlaanderen marcheert, p. 21.

⁷⁶¹ Van Den Boom, Voor een vrij volk in een vrij Vlaanderen, p. 9.

⁷⁶² Van Den Boom, Vlaanderen marcheert, p. 21.

⁷⁶³ Van Den Boom, Vlaanderen marcheert, p. 18.

⁷⁶⁴ Van Den Boom, Voor een vrij volk in een vrij Vlaanderen, p. 28.

een pathologische othering van de ‘volksvreemden’, noemde de partij deze verhoopte eenheid het ‘samentrekken van al de gezonde krachten’.⁷⁶⁵

Het VNV en de Waalse vijand

Het federalisme belijden om te kunnen breken met het democratische bestel, de vrees van Herman Vos, wees in de eerste plaats, maar niet uitsluitend, in de richting van het radicale VNV. Zonder omzichtigheid aan de dag te leggen hield het VNV alleszins een meer agressief anti-Waals discours aan. In dat discours waren Walen allerminst ‘vrienden’, maar openlijke vijanden. De negatieve alterificatie was abrupt, totaal en definitief. In 1936 riep één van de VNV-volksvertegenwoordigers, de West-Vlaamse advocaat Jeroom Leuridan, dat Walen ‘rasvreemden’ waren en Fransgezinden en Belgische patriotten ‘vijanden van het Vlaamsche volk’.⁷⁶⁶ Zijn Kempense collega, Thomas Debacker, was hem al voor geweest: ‘De Walen zijn de vijand van het Vlaamsche volk’.⁷⁶⁷ Debacker personifieerde tegelijkertijd de radicalisering van de Vlaamse beweging en de soms gespannen toenadering en samenwerking tussen katholieken en het VNV. Fundamenteel verschil tussen het agressief anti-Waalse discours van het VNV en de andere Vlaamsgezinde stemmen, was dat het VNV zich niet tot Walen of Franstaligen richtte om er iets van te verwachten. Elementen die erop voorzien waren begrip of empathie te wekken, waren volledig afwezig in haar discursieve strategie. Dit vormde een fundamenteel onderscheid met de vertogen van Vlaamsgezinden die het Belgische kader nog wel nuttig achtten. Hoe dan ook zochten deze laatsten een *modus vivendi* met de Walen, al was het in een scenario van absolute nevenschikking van twee verschillende volkeren en de verwerping van elke vorm van hybriditeit.

Maar een andere toenadering dan die tussen VNV-ers en rechtse katholieken noopte het VNV tot een correctie binnen haar ronduit agressief anti-Waals discours. In oktober 1936 sloot het immers op rechts-radicale en anti-communistische basis een

⁷⁶⁵ Van Den Boom, Voor een vrij volk in een vrij Vlaanderen, p. 34.

⁷⁶⁶ PHK, 26 februari 1936, p. 23.

⁷⁶⁷ PHK, 4 februari 1936, p. 12.

akkoord met Rex dat eveneens het product was van een radicalisering in rechtse katholieke middens. Met populistische eisen voor een autoritaire politieke hervorming had de *pop-up* partij van de jonge journalist Léon Degrelle een grote overwinning behaald in de verkiezingen van mei 1936. Rex deed dit door in te spelen op de misnoegdheid over de regerende partijen.⁷⁶⁸ In de zomer van hetzelfde jaar had Staf De Clercq het royalistische en francofone Rex nog bestempeld als een gevaar voor Vlaanderen. Rex, aldus ‘de Leider’, was immers wezenlijk Belgisch en anti-Vlaams-nationaal.⁷⁶⁹ Op 10 februari 1937 verklaarde Leuridan in de Kamer het akkoord als een poging om ‘samen met REX de groeiende bolchevisering van het Vlaamsche en Waalsche proletariaat te bestrijden’.⁷⁷⁰ Zijn kompaan Debacker had eerder ook al op dat communistische gevaar gealludeerd om het Frans-Belgisch militair akkoord te verwerpen. Achter Frankrijk stond immers de Sovjet-Unie, zo luidde het. ‘Het Vlaamsche volk zal niet misbruikt worden in een preventieoorlog om via Frankrijk spandiensten te verlenen aan Rusland’.⁷⁷¹ Door de kritische externe *andere* Frankrijk (de *usual suspect* bij uitstek van de Vlaamse beweging) te verbinden met het vermaledijde bolsjevisme kon de demonisering nauwelijks completer worden.

Bij monde van Debacker deed de toenadering tot Rex het VNV in een nevenschikkend beeld landen: ‘Wallonië aan de Walen, Vlaanderen aan de Vlamingen’.⁷⁷² De VNV’ers lieten hun separatisme varen, maar behielden hun federalisme, netjes overspannen door de Belgische monarchie.⁷⁷³ Paradoxaal genoeg werd het staatkundig einddoel, Dietsland, behouden. Dat leidde tot retorisch trapezewerk: ‘(...) in de huidige omstandigheden [gaat] de weg naar de Dietse

⁷⁶⁸ Drie jaar later, in 1939, was de beweging ‘nog maar weinig meer dan een marginale politieke beweging, die door de Duitse invasie van mei 1940 van haar ondergang gered werd’, aldus de Britse historicus Martin Conway. De beweging evolueerde snel naar fascistische standpunten en omarmde in januari 1941 het nazisme. Martin Conway, *Collaboratie in België. Léon Degrelle en het Rexisme, 1940-1944*, Groot-Bijgaarden, Globe, 1994, p. 3.

⁷⁶⁹ De Wever, *Greep naar de macht*, p. 225.

⁷⁷⁰ PHK, 10 februari 1937, p. 65.

⁷⁷¹ PHK, 30 juni 1936, p. 149-150.

⁷⁷² 13 november 1936, p. 72.

⁷⁷³ *Het accoord VNV-Rex: samenvatting bedenkingen op een vergadering van de Christelijke Arbeidersleiders van 't ACW, 14 oktober 1936*, Kortrijk, Vooruitgang, 1936, p. 4. De Wever, *Greep naar de macht*, p. 226-227.

volksstaat (...) over de zelfregering van Vlaanderen in de Belgische staat onder de kroon van Saksen-Coburg'.⁷⁷⁴

Dat gecorrigeerde discours spoorde met de marginale Vlaamse poot van het overwegend francofone Rex. De Oost-Vlaamse schrijver Paul De Mont, neef van Pol De Mont, belichaamde Rex in Vlaanderen en beschreef de communautaire strijd als een 'gewelddadig conflict' in wording, wat wellicht de noodzaak van het handhaven van een sterk pacificerend België moest rechtvaardigen:

'Er is in de huidige omstandigheden maar één uitweg die de vrede en de verstandhouding tussen beide nationale gemeenschappen kan verzekeren, die het gewelddadige konflikt tussen beide volksgemeenschappen kan verhouden. HET IS DE OMVORMING VAN BELGIE TOT EEN NIEUWEN STAAT, MET VOOR VLAANDEREN EN WALLONIE HET RUIMSTE ZELFBESCHIKKINGSRECHT DAT VEREENIGBAAR IS MET HET VOORBESTAAN VAN HET KONKRIJK'.⁷⁷⁵

Rex en de Mont dansten hier op twee benen. Enerzijds, het zelfbeschikkingsrecht van Vlaanderen en Wallonië ('gewesten' genoemd). Anderzijds, een eengemaakt België ('Vaderland', in de lopende tekst met hoofdletter) dat autoritair moest zijn. Voor Rex gaf de autoritaire claim zelfs de doorslag en een aantal fundamentele premissen van het Vlaamse en Waalse nationalisme werden ontkend:

'Wij (nationalisten en rexisten, nvdr) bevroeden dat Walen en Vlamingen gemeenschappelijke verzuchtingen en strevingen hebben, die ze op een hooger menselijk plan samen brengen. Wij zijn deelachtig in dezelfde beschaving, wij hebben dezelfde geestelijke behoeften, wij hebben dezelfde haarden en hetzelfde zedelijk erf te verdedigigen tegen het on-nationalizeerend marxisme'.⁷⁷⁶

⁷⁷⁴ Geciteerd in : De Wever, Greep naar de macht, p. 227.

⁷⁷⁵ Paul de Mont, *Het akkoord REX-V.N.V. en zijn nationale beteekenis*, 1936, p. 10-11.

⁷⁷⁶ De Mont, *Het akkoord REX-V.N.V.*, p. 15.

De passage ontblootte een vertoog dat fundamenteel Belgisch-patriottisch. Het spoorde niet alleen met Antoine Clesse en zijn fameuze metafoor van de gemeenschappelijke familienaam. Het paste zelfs in Picards visie van de *'âme belge'*.

Meer, 'verzuchtingen en strevingen', 'beschaving', 'geestelijke behoeften', 'haarden', 'zedelijke erf' waren nu net stuk voor stuk items die historisch zowel in de Vlaamse als de Waalse beweging als onverzoenlijk anders en verschillend zouden omschreven worden.

Enmaal het akkoord tussen VNV en Rex in september 1937 definitief opgezegd, konden de Vlaams-nationalisten terug ongestoord hun omzichtigheid laten varen en terugvallen op brutale varianten van abnormalisering en ridiculisering. Het VNV-dagblad *Volk en Staat* schilderde in 1939 Walen boudweg af als een 'bende onnozelaars'.⁷⁷⁷ Paul de Mont brak met Rex in 1939, mede door de houding van Léon Degrelle in de zaak-Martens. Tegen de richtlijnen van Degrelle in, stemden zowel de Mont in de Senaat, als zijn Vlaamse Rex-collega in de Kamer, voor de benoeming van Adriaan Martens. In het Rex-tijdschrift *Le Pays Réel* hekelde Degrelle zijn ongehoorzame Vlaamse volksvertegenwoordigers. Hierop gaven de Mont en de Vlaamse Rex-Kamerleden, Karel Convent en Odiel Daem, samen publiekelijk ontslag uit de partij.⁷⁷⁸

In de zaak-Martens kon het VNV dus alle remmen losgooien, maar haar discours legde ook gelijkenissen met de andere Vlaamsgezinden bloot. Een eerste gelijkenis met het algemenere Vlaamsgezinde discours was dat ook het VNV in Vlamingen en Walen twee homogene, niet te vermengen blokken tegenover elkaar zag staan. Voor deze onverenigbaarheid pakte Leuridan in het parlementaire debat met een speciale term uit: 'onbijlegbaarheid'. Het debat bewees voor hem 'de

⁷⁷⁷ *Volk en Staat*, 14 maart 1939.

⁷⁷⁸ In de herfst van het daaropvolgende jaar zou Daem terug opduiken als leider van Rex-Vlaanderen. Frederic Van Waeijenbergh, 'Mont, Paul, de', NEVB, deel II, pp. 2085-2087. Frederic Van Waeijenbergh, 'Convent, Karel', NEVB, deel I, pp. 788-789. Romain Van Landschoot & Bruno De Wever, 'Daem Odiel', NEVB, deel I, p. 840.

onbijlegbaarheid van het geschil dat er bestaat tusschen de twee landsgedeelten, de ondempbare kloof tusschen het Vlaamsche en het Waalsche volk in dezen tweeledigen Staat'. Leuridan vervolgde:

'Het gezwel van de Martenskwestie dat hier vandaag is uitgebroken, is de zooveelste proef op de som, dat wij malkaar niet kunnen voelen, niet kunnen verdragen, Vlamingen en Walen, in dezen staat. En het is begrijpelijk : het zijn twee wereldbeschouwingen en twee politieke idealen, welke de eene de andere uitsluiten, die ons beiden bezielen. Het handhaven van het Waalsch voorrecht, gepaard met het behoud van het Belgisch Rijk, staat regelrecht de zegepraal en de ontplooiing van onze Dietsche verlangens en onze Nederlandsche beschaving in den weg'.⁷⁷⁹

Aangedikt door de metafoor van het ongeneeslijk zieke België (een gezwel dat uitbreekt), serveerde Leuridan hier het exacte spiegelbeeld van de irredentistische wallinganten. Niet alleen zagen die het eigen vaderland ook elders liggen dan in België (respectievelijk Frankrijk voor de Waalse irredentisten, Dietsland voor het VNV), maar beiden representeerden de *andere* als de bevoorrechte van wie België het onderdrukkingsinstrument was. In dat laatste spoorde het VNV-discours niet meer met dat van de andere Vlaamsgezinden.

Een tweede gelijkenis met het dominante Vlaamsgezinde discours vloeide voort uit de 'onbijlegbaarheid' en bestond uit de zucht naar afbakening, het trekken van grenzen. Op de voorpagina van *Volk en Staat* van 9 maart omschreef het VNV de inzet van de parlementsverkiezingen van 2 april 1939 als volgt: 'De Vlamingen hebben te antwoorden op de vraag: hebben niet-Vlamingen zich met onze eigen zaken in te laten?'.⁷⁸⁰ Voor het VNV symboliseerde de zaak-Martens ook de illegitieme inmenging van 'volksvreemden' in Vlaanderen. 'De zaak-Martens moest verder gezien worden dan de persoon: 'Martens is de vlag, echter niet de lading', klonk het. Die lading werd als volgt omschreven: 'Het gaat er om eens en voor goed te bepalen of dezen die niet tot

⁷⁷⁹ PHK, 31 januari 1939, p. 30.

⁷⁸⁰ *Volk en Staat*, 9 maart 1939.

onze volksgemeenschap behooren, medezeggenschap hebben in onze eigen aangelegenheden'.⁷⁸¹

Maar voor het VNV was de commotie rond de benoeming van Adriaan Martens en de politieke crisis die erop volgde een aanleiding voor iets veel belangrijkers: de legitimatie van haar politiek handelen. De zaak-Martens werd door het VNV zo mogelijk nog belangrijker geacht dan de affaire-Dreyfus, een vergelijking die Albert Devèze in *Le Soir* gemaakt had. De liberaal werd steevast 'Napoleon Devèze' genoemd, allusie op de Franse overheerser, waarbij zijn status van 'oud-kapitein der artillerie' in de verf werd gezet en gecontrasteerd met het lijden van de gewone Vlaamse soldaten.

Het Vlaanderen dat geen inmenging meer dulde, was een getergd Vlaanderen, gepersonifieerd in het lijden van de Vlaamse Ijzersoldaten twintig jaar eerder. Dat de 'partijpolitiekers' een onderzoekscommissie ('enkwestkommissie') wilden oprichten naar aanleiding van de zaak-Martens, revolteerde de Vlaams-nationalisten. Andere 'enkwestkommissies' moesten opgericht worden, 'over de dooden, die hun jonge borsten zagen kapot schieten, omdat zij de Fransche bevelen verkeerd begrepen hadden'.⁷⁸² Het VNV recupereerde volop het lijden van de Ijzersoldaten die een 'kaakslag' dienden uit te delen aan de 'kaste die de schuld draagt van het onnoemlijke lijden aan de IJzer', de 'kaste voor wie de Vlaamsche jongens "beesten met een broek" aan' waren. De tekst, overgenomen van het VOS, stelde: 'Die kaste verguist ons omdat wij niet meer lijdzaam zijn, omdat wij van ons afbijten, omdat we zelf aanklagen'.⁷⁸³

Via de Ijzersoldaten verbeeldde het VNV een Vlaanderen in een vijandige omgeving: de Walen, de Franstaligen, de Belgische staat, Frankrijk en zelfs de Sovjet-Unie. De soldaten hadden gehoopt door hun 'offers' de 'legitieme verzuchtingen van het Vlaamse volk' gerealiseerd te zien, maar werden – in deze verbeelding – verraden. De Ijzersoldaten symboliseerden het Vlaanderen dat geketend, onderdrukt, vernederd en beschimpt werd, dat geketend was: 'jongens door verdierlijkte sergeanten en

⁷⁸¹ *Volk en Staat*, 9 maart 1939.

⁷⁸² *Ibidem*.

⁷⁸³ *Volk en Staat*, 13 maart 1939.

gegradeerden dood geranseld werden in de boetekompanies, na met drie ijzeren ringen vastgeklonken te zijn aan de schandpaal'.⁷⁸⁴ Dat Vlaanderen werd bovendien belaagd door interne kritische *anderen*: met de Franstaligen meeheulende liberalen, socialisten en communisten, te slappe katholieken. Haar voornaamste euvel was dat ze 'lijdzaam' was geweest. Daar moest een einde aan komen. Het VNV meende in 1939, naast haar 'Leider' Staf De Clercq ('een oud-strijder') over een efficiënt icoon te beschikken om dat narratief, de daad die de lijdzaamheid vervangt, te staven: Flor Grammens, 'den man der daad'.⁷⁸⁵

'Kuisschen en rein verven'

De verheerlijking van de daad tegenover het passieve of, zo mogelijk erger, het meegaande, werd een centraal topos in het rechts-radicaliserende Vlaams-nationalisme. Die daad heette des te urgenter en legitiemer te zijn omdat ze gericht was tegen het onrecht die een meerderheid werd aangedaan. Nagenoeg volledig in lijn met de radicale studenten rond Marcel Minnaert en *De Bestuurlijke Scheiding vóór de Eerste Wereldoorlog*, representeerde men de Vlaamse beweging als ingedommeld, ingekapseld in, zo niet verkocht aan het Belgische systeem. Een schoktherapie was gewenst en de dorpsonderwijzer Flor Grammens verpersoonlijkte dit naar behoren. 'Ware daar niet Grammens, de Vlaamsche Beweging zou stilaan een groot kerkhof geworden zijn', schreef *De Blauwvoet* in februari 1939.⁷⁸⁶

Rond Grammens werd – niet in het minst door hemzelf – een beeld opgehangen van een guitige maar doortastend optredende figuur. Hij werd neergezet als een sympathieke schelm die het recht aan zijn kant had en door het gewone volk op handen gedragen werd. Als *underdog* had hij de kwade heersende machten uitgedaagd en zelfs in hun hemd zette. De Waalse representaties werden hier op hun kop gezet: het imperialisme was francofoon Belgisch, de belagers aan de grens waren Waals.

⁷⁸⁴ Ibidem.

⁷⁸⁵ Ibidem.

⁷⁸⁶ *De Blauwvoet*, Jg. 19, nr. 3, sprokkelmaand (februari) 1939, p. 54.

Dit motief van de sluwe en schalkse strijder tegen de overmacht deed denken aan het Spaanse literaire genre van de picareske roman, ingezet met werken als *Lazarillo de Tormes* en *El buscón*, of aan de legende van Robin Hood over het Kanaal.⁷⁸⁷ Maar zo ver moesten de Vlaams-nationalisten het niet zoeken. Ze kwamen terecht bij de figuur van Tijl Uilenspiegel. Zoals Marnix Beyen aantoonde, waren ze hiermee bijlange niet de eersten en, in dezelfde periode, evenmin de enigen.⁷⁸⁸ Het belette niet dat ze met de figuur van Uilenspiegel en zijn reisgezel Lamme Goedzak hun vertoog over Vlaanderen konden versterken én populariseren.

Waar Tijl stond voor Grammens en de georganiseerde voorhoede, het Vlaams-nationalisme, representeerde de dikbuikige, rondborstige en goedhartige Lamme Goedzak de passiviteit en naïviteit van het Vlaams volk. De modale, onwetende en goedgelovige Vlaming was die Lamme Goedzak die door de Uilenspiegels moest aangepord of gewekt worden. Maar Lamme Goedzak was eveneens de ‘knechtenbent’ die in een variant van het Stockholm-syndroom de eigen held uitleverde aan haar onderdrukker.

De dadendrang die Grammens zo populair maakte, vormde in de rechts-radicalen middens van de jaren twintig en dertig een centraal thema. De populariteit van Benito Mussolini werd er mede door verklaard. Hij werd gerepresenteerd als de staatsman die niets had met grote theorieën, maar als ‘man van de daad’ steeds voeling had met de ‘levenswerkelijkheid’. Het Italiaanse fascisme koppelde die dadendrang aan mannelijke viriliteit en snelheid.⁷⁸⁹ In heel het extreem-rechtse universum van het

⁷⁸⁷ Alonso Zamora Vicente, *Qué es la novela picaresca*, Buenos Aires, Editorial Columba, 1962. Biblioteca Virtual Miguel Cervantes, <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/12604282009040405209624/index.htm>, geraadpleegd op 13 maart 2015.

⁷⁸⁸ Marnix Beyen, *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tijl Uilenspiegel*, Antwerpen / Baarn, Houtekiet, 1998. Uilenspiegel werd in elke ontwikkelingsfase van de Vlaamse beweging ingezet (Beyen spreekt van interpretaties en manipulaties, maar wijst de term ‘misbruik’ af), maar evenzeer in linkse (socialistische, Vlaams-communistische) kringen. Over Grammens en het Uilenspiegel-motief bij Beyen, zie pp. 72-73.

⁷⁸⁹ Enzo Traverso, *L'histoire comme champ de bataille. Interpréter les violences du 20^e siècle*, Paris, La Découverte, 2011. Zie in het bijzonder ‘Culture fasciste’, pp. 95-106.

interbellum werd deze *'Praxis als Prämisse'* alleszins schrill gecontrasteerd met 'het steriele intellectualisme van een vermolmde wereld'.⁷⁹⁰

De actiegerichtheid van Grammens was onlosmakelijk verbonden met haar inhoudelijk doel: de zuiveringsidee. Waar die andere voor de Vlaamse beweging emblematische figuur, Adriaan Martens, vooral een passieve figuur was, een slachtoffer, stond Grammens voor het radicale omgekeerde. Maar wat Grammens net als Martens verzinnebeelde voor de Vlaamse beweging was de idee van 'baas in eigen huis', een huis dat moest gezuiverd worden van alle exogene en, zoals de franskiljons, van de onzuiver geworden endogene elementen. Zo schreef het VOS in februari 1939 met chronologische overdrijving om haar vertoog van meer continuïteit en dus gezag te voorzien:

'De meer dan honderdjarige strijd voor de erkenning van het eigen wezen en de meest elementaire rechten van de Vlaamsche natie is hiermede in zijn beslissend stadium getreden. Thans wordt het voor iedereen duidelijk dat het behoud en de beveiliging van dat eigen Vlaamsche wezen het alpha en omega van de Vlaamsche beweging is. Zelfs aan de overzijde van de barrikade – en in de leidende kringen – is het besef doorgedrongen dat de schaal der waarden van het Belgische huishouden radikaal moet herzien worden; dat een publiekrechtelijke aanpassing van het Belgisch staatsbestel aan de dualiteit van de volksgemeenschappen een natuurnoodzakelijkheid is geworden.'⁷⁹¹

Alles draaide in 1939, volgens de zogenaamde *Vossen*, rond 'behoud en beveiliging van het eigen Vlaamsche wezen'. Dit voor elk nationalisme centraal narratief situeerde zich in een complete conitnuïteit met de vrees die door de pionierende flaminganten van 1840 naar buiten werd gedragen: 'vreemde' invloeden – met name de verderfelijke Franse rationalistische en secularistische waarden – dreigden toen met de Franse taal als vehikel de 'reinheid' en 'onschuld' van de

⁷⁹⁰ Boehme, *Revolutie van rechts*, p. 77.

⁷⁹¹ *De VOS*, nr. 9, 26 februari 1939.

‘vlaemsche jeugd’ aan te tasten. Nu de Vlaamse natievorming een eind gevorderd was, moest de Belgische structuur zich aanpassen aan de ‘dualiteit der volksgemeenschappen’. Metaforisch waren die, aldus de Vlaamse oud-strijders, in oorlog: de Walen bevonden zich althans ‘aan de overzijde van de barricade’.

Voor Grammens, die zijn eigen acties ‘grote kuis’ noemde, werd een *Grammenslied* gecomponeerd (een herwerking van het Arteveldelied) en ook *Het loze Visserke* werd herwerkt tot *Het Gramme Schilderke*. Uit deze tekst bleek dat in het Vlaams-nationalistische vertoog de zelfstandigheidsgedachte samenviel met de zuiverheidsgedachte:

‘Op ’t erf van Tijl en Neleke,
Daar woekert vreemd venijn, venijn!
De huisbaas laat het stil begaan
Maar Flor verft alles rein, ja rein!
(...)
En ’s morgens heeft de ganse streek
’n Proper kleedje aan, ja aan!
De Lamme Goedzak-knechtenbent
Hield toen de schilder staan, ja staan!’⁷⁹²

De discursieve koppeling daad-zuivering bleek succesvol en Grammens koesterde zorgvuldig zijn imago. De commando-allures werden nog versterkt toen hij zich omringde met een ‘Raad der Daad’, waarvan de samenstelling geheim was. Na de ‘grote kuis’ in tientallen steden en gemeenten in de nacht van 20 op 21 februari 1937 schreef *De Standaard*: ‘We kunnen niet anders dan de hr Grammens en zijn vrienden een warme hulde te brengen om die koene zuiveringsactie. We zijn ervan verzekerd

⁷⁹² De tekst is van de mij verder onbekende Bert Bel. Integraal afgedrukt in: *40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, Antwerpen, Grammensfonds, 1959, p. 129-130. *40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, Antwerpen, Grammensfonds, 1961. In feite gaat het om een door het Grammensfonds gepubliceerd egodocument, de registratie van ‘drie druk bijgewoonde en zeer geestdriftige urenlange voordrachten over zijn [Flor Grammens] veertig jarenlange strijd en belevenissen’. De voordrachten vonden plaats te Mere op initiatief van Marcel Decubber, bezieler van de plaatselijke werking van het Jong-Davidsfonds. *Ibidem*, p. 4.

dat we de tolk zijn van Vlaanderen als we hen toeroepen: Niet versagen!'.⁷⁹³ Toen een jaar later het VOS in Gent een betoging hield voor zijn vrijheid, namen daar volgens Grammens zelf 40.000 mensen aan deel. Opnieuw was er *De Standaard* om hem alle lof toe te zwaaien: 'Grammens is een symbool geworden, hij is de verpersoonlijking op dit ogenblik van gans de Vlaamse strijd. Wie dat niet voelt is stekeblind! Zal Vlaanderen eindelijk begrijpen?'.⁷⁹⁴

Ook Frans Van Cauwelaert was niet blind voor de proporties die de Grammens-verering, versterkt door zijn herhaalde gevangenschappen annex martelaarschap aannam. Uit zijn commentaar bleek ongerustheid: 'Het geval Grammens dreigt een politieke gebeurtenis te worden van enige omvang. Hetgeen voor sommigen aanvankelijk maar een guitenstreek scheen te zijn van een moderne Uilenspiegel, belooft langs de weg van het gevang stilaan te worden tot een voorwerp van volkspassie'.⁷⁹⁵

In de kiescampagne die uitdraaide op een *close combat* tussen KVV en VNV om de Vlaamse katholieke kiezer, zette ook Van Cauwelaerts KVV de Tijn-figuur in. Die werd die aangewend om het VNV te *bashen* als pro-Duitse én dus anti-Vlaamse partij. Op een verkiezingspamflet werd Tijn uitgebeeld die enerzijds Staf De Clercq over de grens Duitsland in trapt en anderzijds een socialistische militant Frankrijk in trapt. De titel luidde: 'Tijn houdt zijn kuisch in Vlaanderen's huis – De geest van Vlaanderen is vrijheid'. Het terrein waarop Tijn zijn metaforische kuisch houdt is België, en niet Vlaanderen. Om het VNV te delegeren en te discrediteren, werden ook Staf De Clercq en Jerom Leuridan in het pamflet geciteerd. De eerste werd in de mond gelegd: 'Reken er maar niet op, Vlaanderen marcheert niet tegen Duitsland'. Bij de tweede klonk het iets omstandiger: 'De oorlog komt, Duitsland zal naar Frankrijk oprukken... Het is Vlaanderens belang dat Duitsland den oorlog winne... Wij ook

⁷⁹³ Geciteerd in: *40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, Antwerpen, Grammensfonds, 1959, p. 88.

⁷⁹⁴ *40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, Antwerpen, Grammensfonds, 1959, p. 140. De VNV-krant *Volk en Staat* telde zelfs 50.000 deelnemers.

⁷⁹⁵ 'Nuchtere beschouwingen', *Elckerlyc*, 25 juni 1938.

zijn Germanen en komt Duitschland bij ons aankloppen, dan laten wij Duitschland door'.⁷⁹⁶

Even ongerust als Van Cauwelaert en zelfs negatief tegenover Grammens was Camille Huysmans. De burgemeester van Antwerpen, waar de 'grote kuis' eveneens werd gehouden, liet zich herhaaldelijk negatief uit over Grammens die hij ervan verdacht het separatisme in de kaart te spelen. De Grammens-mania was van die aard dat Huysmans in de rechtse Vlaamse media een mikpunt van spot werd en er, volgens biograaf Jan Hunin, ten onrechte van beschuldigd werd de absolute eentaligheid in de Scheldestad te dwarsbomen.⁷⁹⁷ Huysmans, ooit één van de drie 'kraaiende hanen', beklaagde zich hierover. Terwijl hij in de zaak-Martens als ondertekenaar van het Manifest van Antwerpen in Vlaanderen een *mainstream*-positie innam, dreigde in de zaak-Grammens eerder politiek isolement. Dat had alles te maken met de in Vlaanderen niet voor de hand liggende politieke combinatie die de Antwerpse burgemeester voorstond. Enerzijds kwam hij op voor Vlaamse autonomie. Anderzijds was hij antifascist. In de dominante representatie van een 'paritaire staat' die bestond uit twee 'schoongekuiste' homogene blokken, was dit atypisch.

'Fascistisch Vlaanderen' versus 'democratisch Wallonië'

De rechtse radicalisering van het Vlaams-nationalisme versterkte onder Waalse intellectuelen het beeld van een Vlaanderen dat dezelfde kant uitliep als fascistisch Italië en nazi-Duitsland.⁷⁹⁸ In 1937 wees priester Jules Mahieu op de centrale rol die het VNV in Vlaanderen speelde. Het politieke gedachtegoed van '*la Flandre*' en '*le peuple flamand*' werd als homogeen gerepresenteerd, met het VNV als spil ('*pivot*') en grote vedette ('*grande vedette*') van de politieke mobilisatie:

⁷⁹⁶ KVV-verkiezingspamflet, ADVN. Zie NEVB, deel II, p. 1624.

⁷⁹⁷ Jan Hunin, *Het enfant terrible. Camille Huysmans, 1871-1968*, Amsterdam, Meulenhoff, 1999, pp. 351-352.

⁷⁹⁸ Philippe Destatte spreekt van '*la derive du mouvement flamand vers un autoritarisme fascisant empreint des theses raciales allemandes*'. Destatte, *L'identité wallonne*, p. 131.

'La Flandre précise rapidement ses idéaux sociaux et politiques. Elle affirme son âme nationale flamande (...) le peuple flamand entend faire valoir ses avantages démographiques et parlementaires. Le signe le plus marquant de l'évolution de ses idées dans les masses flamandes et chez leurs chefs est le fait que le parti nationaliste flamand (le VNV) sert de pivot aux concentrations politiques en voie de formation et devient la grande vedette du moment'.⁷⁹⁹

Tegenover dit beeld van een pro-Duitse en pro-fascistisch Vlaanderen representeerden ze een homogeen anti-fascistisch Wallonië dat waarden als democratie en vrijheid hoog in het vaandel droeg. Meer zelfs. Volgens de invloedrijke wallingante katholiek Elie Baussart overlaptten 'Wallonië' en 'democratie' volledig. In een spraakmakend artikel in het door hem geleide *La Terre wallonne* schreef hij in 1937 onder de veelzeggende titel *'En face d'un totalitarisme flamand'*:

'Défendre la démocratie, c'est défendre la Wallonie. Et inversement. Les deux causes, si la menace se confirme, seraient confondues. Pas de doute que les Wallons, sur ces deux questions, seront intraitables'.⁸⁰⁰

De *one-on-one* Wallonië-democratie van Baussart zou dit landsdeel immuun maken voor antidemocratische modellen en uitingen (*'dictature, totalitarisme, racisme'*).⁸⁰¹ Niet bang van enig anachronisme projecteerde Baussart dit maar liefst vijftien eeuwen terug. Deze *othering* leidde linea recta tot een zelfbeeld van Walen als revolutionairen, libertairen, individualisten.

⁷⁹⁹ Jules Mahieu, 'L'avenir de la Wallonie' [1937], in: Dupuis & Humblet, *Un siècle de mouvement wallon*, p. 104.

⁸⁰⁰ *La Terre wallonne* was pal na de oorlog, in 1919 door Elie Baussart opgericht. Hij zou het katholieke en Waalsgezinde maandblad leiden tot aan de volgende oorlog in 1940. Geciteerd in Destatte, *L'identité wallonne*, p. 132.

⁸⁰¹ Ook historicus José Gotovitch verdedigde deze ondoordringbaarheidsthese. Over de parlementaire ondergang van Rex in 1939, schreef hij dat het zuiden van het land, na een korte tussenpauze, zijn ondoordringbaarheid (*'impermeabilité'*) tegenover het fascisme kenmerkte. José Gotovitch, 'Wallons et Flamands: le fossé se creuse', in: Hervé Hasquin (ed.), *La Wallonie. Le Pays et les Hommes*, tome 2, Bruxelles, Renaissance du livre, 1976, p. 309.

'Dictature, totalitarisme, racisme, tout cela n'est pas de chez nous: quinze siècles d'histoire le prouvent. Le sang des révolutions fume encore comme un holocauste. La vieille passion libertaire est toujours vivace au coeur des individualistes que nous sommes'.⁸⁰²

Ontstaan en ontwikkeling van het Franstalige katholieke Rex leken de totale identificatie van Wallonië met de democratische waarden fors te doorprikken. Het akkoord van Degrelles partij met het Vlaams-nationalistische VNV zorgde echter voor de uitweg die de antifascistische zelfrepresentatie kon bestendigen. *L'Action wallonne* ondernam een poging om Rex uit Wallonië te exorciseren en in het (extreem-)rechtse Vlaanderen onder te brengen. Ook strategisch werd Rex bij de Vlaamse imperialisten gecatalogeerd aangezien het ten eerste pleitte voor opzegging van de Frans-Belgische militaire akkoorden en, ten tweede, België wilde behouden als instrument ter onderdrukking van Wallonië:

'Rex se déclare nationaliste flamand, ou à peu près. Et son désir d'arriver est tel qu'il joue délibérément la carte flamande, s'élevant notamment contre l'accord militaire franco-belge, comme le plus pur des mouettards, et chantant lui aussi sa partie dans le chœur du "Los van Frankrijk" (...) Tous les fricoteurs qui rêvent aujourd'hui de maintenir une Belgique dans laquelle ils pourront mettre la Wallonie au pillage ont compris qu'ils devaient faire le jeu des flamingants'.⁸⁰³

⁸⁰² Elie Baussart, 'Quelques considerations sur le problème wallon', *La Terre wallonne*, novembre 1938, p. 87. Geciteerd in: Destatte, *L'identité wallonne*, p. 142. Het gebruik door Baussart van de term 'holocaust' kan de hedendaagse lezer verbazen. Als omschrijving van de judeocide door de nazi's kwam deze term pas vanaf de jaren 1960 in gebruik en deze betekenis is vandaag dominant. Oorspronkelijk duidde deze Griekse term (*holokaustos*) op dierenoffers, en gedurende eeuwen werd het gebruikt om slachtpartijen te omschrijven. Over de etymologie van dit begrip, zie: Zev Garber en Bruce Zuckerman, 'Why Do We Call the Holocaust "The Holocaust?" An Inquiry into the Psychology of Labels, *Modern Judaism*, Vol. 9, n° 2, 1989, pp. 198-200.

⁸⁰³ *L'Action wallonne*, 15 mars 1936, p. 3. Geciteerd in Destatte, *L'identité wallonne*, p. 134.

Nadat Rex in de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 terrein moest prijsgeven, schreef de Luikse socialist Georges Truffaut in *L'Action wallonne*: '*L'échec du rexisme est un succès pour l'idée wallonne*'.⁸⁰⁴

De identificatie van de Waalse beweging met democratie – tegenover een ondemocratisch Vlaanderen – was een hoofdbestanddeel van haar vertoog van de tweede helft van de jaren dertig. In 1936 hadden Arille Carlier en abbé Mahieu een oproep gelanceerd die zou uitmonden in de vorming van een *Front démocratique wallon* die zich tot doel stelde '*rassembler toutes les énergies sous le signe de la défense farouche des libertés démocratiques, politiques et sociales du peuple wallon*'.⁸⁰⁵ In een pamflet van het Front démocratique wallon schreef Lucien Marchal:

'Depuis 1830, la Wallonie est dépositaire, dans ce pays, de l'esprit démocratique. Elle saura se défendre contre toute dictature, contre tous ceux qui voudraient porter atteinte à la souveraineté du peuple (...) Le Front démocratique va coaliser les forces antigermaniques et antifascistes'.⁸⁰⁶

De impliciete *othering* van Vlaanderen als ondemocratisch was in dit pamflet nagenoeg totaal. Sinds de oprichting van België was het '*la Wallonie*' dat garant heette te staan, invoerder en bewaarder was, van de democratische geest. Ook al bestond '*la Wallonie*' in 1830 nog niet, het klonk voor eigen gebruik uitermate coherent: de bedreiging kwam van Germanen en fascistten. Het antwoord op de dreiging bestond erin een harde grens te trekken tussen dat Vlaanderen en het democratische Wallonië: volledige autonomie. Zoals in 1935 het Congres van de Concentration Wallonne had gesteld: '*la fixation de la frontière wallo-flamande*' en '*la création d'un Parlement wallon jouissant d'une entière souveraineté*'.⁸⁰⁷ België werd niet in staat bevonden de Waalse

⁸⁰⁴ *L'Action wallonne*, 15 november 1938, p. 1. Geciteerd in Destatte, *L'identité wallonne*, p. 142. Micheline Libon, *Georges Truffaut: Wallonie, utopies et réalités*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 2002, pp. 59-78.

⁸⁰⁵ *La Wallonie nouvelle*, 14 juni 1936. Het artikel is getekend André de Warelles (pseudoniem van Abbé J. Mahieu) en is getiteld: '*La Wallonie proclame à la face du monde sa volonté d'autonomie et de liberté. Nous créons le Front démocratique wallon*'. Geciteerd in: Destatte, *L'identité wallonne*, p. 135.

⁸⁰⁶ Geciteerd in Destatte, *L'identité wallonne*, p. 136.

⁸⁰⁷ *Programme du Front démocratique wallon*, Geciteerd in: Destatte, *L'identité wallonne*, p. 137.

verdediging tegen Duitsland te organiseren. En vanaf het aan de macht komen van Adolf Hitler in januari 1933 werd voor de Waalse beweging die dreiging acuut. Wallonië achtte zichzelf in de woorden van de liberale Bergense jurist en wallingant François Bovesse de vooruitgeschoven schildwacht van de Latijnsheid (*'sentinelles avancées de la latinité'*) en moest voor haar verdediging terugvallen op Frankrijk.⁸⁰⁸

Temidden van deze polarisatie, waarschuwden liberalen voor de gevaren van communautaire spanningen en wezen ze op de aanwezigheid en verantwoordelijkheid van de 'externe andere' in deze twisten: 'Het is geboden het weerstandsvermogen van het land hoog te houden en de zelfstandigheid niet te laten aantasten door ophitsingen en binnenlandsche twisten, achter dewelke zich maar al te dikwijls buitenlandsche belangen verbergen', schreef Marcel Stijns in het liberale maandblad *De Vlaamse Gids*.⁸⁰⁹ En de auteur sloot af met een oproep: 'In de uren van het gevaar kan de verstandhouding en het saamenhorigheidsgevoel tusschen Walen en Vlamingen aanzienlijk versterkt worden. Elke poging om tegenstellingen te verwekken of aan te moedigen dient dan ook verijdeld. Op die wijze zal het land zich waardig toonen en zijn recht op een onafhankelijk voortbestaan bevestigen'.⁸¹⁰

Op 3 september 1939, na de Duitse inval in Polen, verklaarden Frankrijk en Groot-Brittannië nazi-Duitsland de oorlog. In het westen begon de *drôle de guerre*, de schemeroorlog. De koning der Belgen bleef de illusie koesteren dat hij zijn land uit de oorlog zou kunnen houden. Op 10 mei 1940 werd Leopold III uit die illusie gewekt. Noch de neutraliteitspolitiek van flaminganten, noch de steun aan het Franse '*mère patrie*' vanwege wallinganten hadden kunnen verhinderen dat de Wehrmacht België bezette. Ook de liberale Stijns en de zijnen bleken roependen in de woestijn.

Conclusie

⁸⁰⁸ François Bovesse, 'L'entente nécessaire', *La Défense Wallonne*, 8 oktober 1933. Geciteerd in: Destatte, *l'identité wallonne*, p. 155.

⁸⁰⁹ M. Stijns, 'Ons land in oorlog', *De Vlaamse Gids*, nr. 1, oktober 1939.

⁸¹⁰ *Ibidem*.

Een comparatieve discoursanalyse van stemmen uit de Vlaamse en Waalse bewegingen aan het eind van de jaren dertig, en specifiek omtrent de zaak-Martens in het voorjaar van 1939, bevestigt niet alleen deze ‘spanningen’ en ‘tegenstellingen’, maar legt er ook de diepgang en de ‘onbijlegbaarheid’ (cfr. Jerom Leuridan) van uit.

In het Waalse en francofone discours representeerde de figuur van dokter Adriaan Martens het absoluut verwerpelijke karakter van de Vlaamse beweging. Het ‘*flamingantisme*’ was zowel in 1840 als in 1912 de agressieve, bedreigende, kritische *andere* voor Walen en Franstaligen. In 1939 was dat niet anders. Kroonstuk van dit vertoog was de verplaatsing van het concept ‘invasie’ van metafoor naar realiteit, gesymboliseerd in de grensacties van Flor Grammens. Vermits de Vlaamse *andere* imperialist was, maakte dit van de Waalse ‘wij’ een gekoloniseerde minderheid en van België een instrument in handen van de Vlaamse *andere* om die kolonisering te voltooien en te bestendigen. Het consolideerde ook de representatie van Vlamingen als kwaadaardige rupsjes nooit-genoeg: fanatiek, irrationeel, geabnormaliseerd.

Deze Waalse delegitimeringsstrategie werd in 1939 imposant versterkt door het activisme van een deel van de Vlaamse beweging onder wie de in Vlaanderen compleet gerehabiliteerde Martens, onbetwist lid van de opkomende Vlaamse elite. Het activisme liet toe dit delegitimeringsvertoog te versterken door de ‘aloude’ externe kritische *andere*, Duitsland, het Germaanse constant te betrekken. De Eerste Wereldoorlog en het Vlaamse activisme waren cruciale bijkomende discursieve wapens geworden tegen de Vlaamse beweging die als *Flamboche* (samentrekking van *Flamand* en *Boche*, een scheldwoord voor Duitsers) gebrandmerkt werd en wiens eisenprogramma *Flamenpolitik* werd genoemd. De discursieve koppeling flamingantisme (fanatisme) -activisme (verraad) – Duitsland (verraad/onbetrouwbaarheid) steunde op drie factoren. Er waren ten eerste meer Vlaamse activisten dan de naar schatting honderd Waalse gevallen.⁸¹¹ Ten tweede werden de Vlaamse activisten nadien niet uitgespuwd, in tegenstelling tot de in de ban geslagen Waalse activisten. Ten derde werd het activisme door de Franstaligen

⁸¹¹ Chantal Kesteloot, *Waaals regionalisme tegenover Vlaams nationalisme. Andere projecten of enkel een andere naam?*, Brussel, ASP, 2013, p. 23.

gepercipieerd als een haast *logisch* gevolg van de onverbreekelijke Vlaamse band met de negatieve externe *andere*, Duitsland, het Germanendom waar ook Vlaanderen toe gerekend werd. Die verwantschap werd geëssentialiseerd en etnisch ingevuld. Germanen kregen negatieve karakteristieken toebedeeld.

Het dominante Waalse vertoog amalgameerde steeds vaker de Vlaamse beweging met het Vlaamse volk en met Vlaanderen dat vaak als een monolithisch blok werd voorgesteld, waar ofwel het flamingantisme de toon aangaf, ofwel het extreem-rechtse VNV de draaischijf van vormde.

De al bij al snelle extreem-rechtse radicalisering van het Vlaams-nationalisme en deze representatie van Vlaanderen als een homogeen blok, stond het Waalse discours vrij makkelijk toe het monopolie en van en zelfs de complete identificatie met het antifascisme en van de democratische waarden te claimen. De etnicisering van de verschillen hielp dat in de hand: Vlaanderen was niet alleen etnisch nationalistisch, ze was ook etnisch verbonden met Duitsland waar vanaf 1933 nazi's de plak zwaaiden.

Voor de immer voortschrijdende Vlaamse beweging was de zaak-Martens een *test-case* bij uitstek om aan te tonen dat Vlaanderen bestond en op zijn strepen stond. Specifieker: dat inmenging in Vlaamse aangelegenheden definitief tot het verleden diende te behoren. Retorisch drukte zich dat uit in de veel voorkomende uitspraak dat de benoeming van de Oost-Vlaamse diëtist-internist een 'Vlaams feit' was. De betwisting van dit 'feit' door Franstaligen en Walen, verenigde, op Belgisch-patriottische, vaak francofiële liberalen na, het hele Vlaamse politieke spectrum, dat nochtans sterk verdeeld was.

De Vlaamse natievorming was dermate gevorderd dat België van ondergeschikt belang was geworden. Door de radicalen werd het resoluut verworpen. De gematigden beschouwden het als een nuttige constructie. Dankzij het demografische en parlementaire overwicht liet het de ontwikkeling toe van een autonome Vlaamse 'volksgemeenschap'. Die moest uitgebouwd worden in een paritaire verhouding met de Waalse volksgemeenschap. De Belgische patriottische sentimentaliteit, eigen aan de

taalminnaars van 1840, was nu ingeruild voor een utilitaristisch vertoog, enkele liberalen niet te na gesproken.

In het dominante Vlaamse vertoog van 1939 stond de zucht naar autonomie voorop en zwol die via metaforen als ‘schoonmaken’, ‘grenzen trekken en bewaken’, belichaamd in de acties van Grammens tot obsessionele proporties. Vlaanderen had haar ruimte afgedwongen maar moest die ‘bewaken’, ‘zuiveren’. Toch bleef ook het slachtofferschap een grote rol spelen in de Vlaamse zelfidentificatie, niettegenstaande een enkeling als Van Cauwelaert dit fervent trachtte af te werpen. Zowel de frontbeweging, waarop het Vlaams-nationalisme haar funderingsmythe bouwde, als de bestraffing van het activisme, leverden nieuwe brandstof voor een zelfrepresentatie als benadeelden en vernederden. België werd in dat Vlaams-nationalisme uitgespuwd en in de vele negatieve representaties stonden de Belgischgezinde oud-strijders (de zogenaamde ‘fraternellen’) centraal. De opnieuw verenigde Franstalige negatieve alterisering van de Vlaamse beweging én van Vlaanderen, werkte alweer een zekere homogenisering in de hand. Naast de topos van de ‘vernederings’, bracht de crisis van 1939 ook volop die van het ‘verraad’ aan de oppervlakte. Was het Vlaanderen dat zich verraden moest voelen door het Franstalige België in de loopgraven aan de IJzer? Of waren het de Franstaligen die zich ‘verraden’ moesten voelen door de activistische flaminganten?

Ook in 1939 waren Vlaamse en Waalse stemmen het overwegend eens dat ze zo diep van elkaar verschilden dat er samen geen huis kon gehouden worden. Tenzij er binnen het pand een harde grens zou getrokken worden.

Hoofdstuk IV.

1960-1962. Staken, marcheren en praten

‘De uitgangspositie is, in twee woorden samengevat, dat de maatschappij verandert zonder dat de instellingen worden gewijzigd. De concrete vormen die deze ontwikkeling in ons land aanneemt, zijn enerzijds de Vlaamse prikkelbaarheid en anderzijds het fenomeen van het renardisme’.

L.B., *De Linie*, 17 november 1961.⁸¹²

In *The Sorrows of Belgium*, zijn studie over de geslaagde wederopbouw van de parlementaire democratie in België tussen 1945 en 1947, beschrijft Martin Conway hoe zowel het herstel van de vooroorlogse politieke en sociale orde in een meer conservatieve vorm als de redding van de Belgische natiestaat een ‘*remarkable achievement*’ was.⁸¹³ Belgisch-patriottisme bleek daarin een cruciale factor. ‘*Jamais, de mémoire d’homme, ni peut-être au cours de notre histoire, l’amour du pays n’a été si grand*’. Met deze woorden van Hubert Pierlot, de katholieke politicus die de Belgische regering vanuit Londen geleid had, illustreert Martin Conway de golf van Belgisch patriottisme die, samen met de geallieerde bevrijders, het land in september 1944 overspoelde. Het was een volkser en inclusiever patriottisme dan na de Eerste Wereldoorlog, schrijft Conway. Tegen retrospectieve verleidingen in, benadrukt hij dat het geen overwegend Franstalig fenomeen was.⁸¹⁴

Te midden van de patriottische euforie was ‘*le bon sens*’ één van de meest bezongen typisch Belgische eigenschappen die verbonden werd met ‘passie’ voor vrijheid en democratie.⁸¹⁵ Het onderscheidend kenmerk van de patriottische retoriek

⁸¹² ‘Zeggen wat men meent. Parlement en MPW’, *De Linie*, nr. 685, 17 november 1961.

⁸¹³ Martin Conway, *The Sorrows of Belgium. Liberation and Political Reconstruction, 1944-1947*, Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 2, p. 9, p. 368.

⁸¹⁴ Conway, *The Sorrows of Belgium*, p. 244-245.

⁸¹⁵ Conway, *The Sorrows of Belgium*, p. 247-248.

van de jaren 1940 was, aldus Conway, de klemtoon die gelegd werd op België als gedeelde gemeenschap (*'shared community'*), divers qua samenstelling (*'diverse in composition'*) maar verenigd door een gezamenlijke identiteit.⁸¹⁶ Conway voert aan dat de manier waarop dat zelfbeeld van de Belgen onlosmakelijk verbonden was met de aard van het politieke stelsel, ervoor zorgde dat na de Bevrijding grote hervormingen uitbleven.⁸¹⁷

Maar precies dat zelfbeeld als gezamenlijke maar diverse gemeenschap, legitimeerde het bestaan en de manifestatie van de onderscheiden bestanddelen. Ook Conway moet toegeven dat de aanvankelijke bevrijdingseuforie niet kon verhinderen dat de *'contrasting dynamics'* van de Vlaamse en Waalse bewegingen snel tevoorschijn kwamen.⁸¹⁸ Vraag is hoe, met de ervaring van de collaboratie van een deel van de Vlaamse beweging in de rugzak, de contrasterende dynamieken discursief geuit werden.

Bij aanvang van de jaren 1960, stelt de Britse historicus, 'werkte' België als politieke gemeenschap niet meer zoals dat voorheen in de twintigste eeuw het geval was geweest. De politieke crisis werd een onmiskenbare realiteit, aldus Conway. Ook *'the rediscovery of Belgian nationalism'* en Belgisch-patriottisme als *'point of convergence'* waren achter de horizon verdwenen.⁸¹⁹ Eén van de symptomen van die crisis lag volgens hem in *'the emergence of Flemish and Walloon movements demanding either the abolition of the Belgian nation-state or at least its radical reform'*.⁸²⁰ Hoewel Conway toegeeft dat de Vlaamse en de Waalse bewegingen vanaf de jaren 1960 de meest directe uitdagers werden van de Belgische staat, beschouwt hij ze toch eerder als gevolg dan als oorzaak van het probleem van België. De problemen van België moesten niet bij de zwakte van de Belgische natie gezocht worden, maar in de aard van de politieke structuren. Dat is wat vreemd, want eerder legt Conway uit dat die twee onlosmakelijk verbonden waren. Eerder dan overdonderd te worden door rivaliserende

⁸¹⁶ Conway, *The Sorrows of Belgium*, p. 249.

⁸¹⁷ Conway, *The Sorrows of Belgium*, pp. 251-252.

⁸¹⁸ Conway, *The Sorrows of Belgium*, pp. 254-255.

⁸¹⁹ Conway, *The Sorrows of Belgium*, pp. 244-245.

⁸²⁰ Conway, *The Sorrows of Belgium*, p. 3.

nationalismen, werd de Belgische staat ondermijnd door *'its perceived failure in the post-war era to respond to the grievances and expectations of the populations'*.⁸²¹ Hoe dan ook werd België eind twintigste eeuw een *'failed state'*. Nogal voorspelbaar laat Conway zich voor zijn titel inspireren door *Het verdriet van België* van Hugo Claus.

Conway schrijft dat de Vlaamse en Waalse bewegingen aan kracht wonnen omdat ze de politieke taal werden waarlangs de grieven van aanzienlijke delen van de bevolking uitgedrukt werden, niet omwille van een verondersteld eigen *'remorseless momentum'*.⁸²² En die grieven, aldus Conway, gingen over de politiek en de structuren van de Belgische staat die uit de naoorlogse reconstructie resulteerde.⁸²³ Dit lijkt me een valste tegenstelling. Alsof in de vertogen vóór de jaren 1960 de Vlaamse en Waalse bewegingen niet de grieven van aanzienlijke bevolkingsdelen uitdrukten. Alsof er een zuiver 'idealistisch' sub-nationaal discours bestaat dat de politieke en de structuren van de natiestaat uitdaagt.

Van zodra de Vlaamse en Waalse bewegingen tot ontwikkeling kwamen, stelden ze aspecten van de politiek en de structuren van de Belgische staat in vraag. Dat gebeurde door middel van alteriteitsvertogen waarin de nationale *andere* 'broer' of 'echtgenoot' ook en vooral als 'onderdrukker' gepercipieerd werd. En in de alteriteitsvertogen in beide kampen die België representeerden als een werktuig in handen van de kritische *andere*. En in de diverse voorstellen die ze formuleerden en die in hun onderlinge diversiteit alle een impact op de staatsstructuur hadden: bestuurlijke scheiding, culturele autonomie, federalisme, separatisme, Frans of Diets irredentisme...

In dit hoofdstuk behandel ik voornamelijk twee componenten die vanaf de jaren zestig de federalistische eis centraal in hun discours opnamen en er een brede mobilisatie rond op gang brachten. Eerst is dat het discours van de Waalse vakbondsleider André Renard en zijn 'renardisme' zoals dat tijdens en na de algemene

⁸²¹ Conway, *The Sorrows of Belgium*, p. 371.

⁸²² Conway, *The Sorrows of Belgium*, p. 370

⁸²³ Conway, *The Sorrows of Belgium*, p. 370.

staking van 1960-61 vorm kreeg, onder meer met de oprichting van de *Mouvement Populaire Wallon* (MPW). Conway stelt dat de Waalse beweging dan pas voor het eerst een ‘*unambivalently political discourse*’ verwierf en een aanhang die breder was dan ‘*predominantly intellectual circles*’.⁸²⁴ Het is dan ook interessant dat discours te vergelijken met het Waalse discours tijdens de ‘lange zomer van 1912’. Ik onderzoek eveneens het discours van het naoorlogse Vlaams-nationalisme op elementen van breuk en continuïteit met haar vooroorlogs verleden. Cruciaal is hoe de nefaste ervaring van de collaboratie van een deel van de Vlaamse beweging inwerkt op haar naoorlogs discours.

Vraag is of Conway met zijn ‘*implicit reperiodisation of Belgian history*’ – waarbij de breuk met de negentiende eeuw zich pas voordeed in de jaren 1960 – gegrond is.⁸²⁵ Of had hij een nog vaker te pas en te onpas gebruikte romantitel moeten kiezen om de zorgwekkende situatie van de Belgische natiestaat in de jaren 1960 te omschrijven? Als in *Kroniek van een aangekondigde dood* zou dan niet Santiago Nasar maar de Belgische natiestaat al van veel vroeger het mikpunt geweest zijn van de vereende intenties, niet van de gebroeders Vicario, maar van de Vlaamse en Waalse bewegingen.⁸²⁶

Inflectiepunt

Eind jaren vijftig, begin jaren zestig stond de sociaal-economische teloorgang centraal in het discours van de Waalse beweging. De sociaal-economische dimensie van het Waalse slachtofferdiscours was geenszins nieuw. Het was ontstaan van zodra de Vlaamse beweging in 1840 haar eerste stappen op het politieke toneel zette met het petitionnement voor het gebruik van ‘Vlaemsch’ of ‘Nederduitsch’ in de lokale besturen en rechtbanken van wat toen nog de ‘Vlaemsche gewesten’ werd genoemd. Die sociaal-economische dimensie klonk uitermate defensief: het gebruik van het Vlaams zou eentalige francofonen discrimineren. Tot dan bezetten deze Franstaligen in een verfranst België moeiteloos de ambtenarenjobs. Meer, verfransing was voor

⁸²⁴ Conway, *The Sorrows of Belgium*, p. 370.

⁸²⁵ Mark Mazower, ‘Success of a Belgian Political Elite’, *BMGN – Low Countries Historical Review*, Vol. 129-4, 2014, p. 50.

⁸²⁶ Gabriel García Márquez, *Crónica de una muerte anunciada*, Barcelona, Plaza y Janes, 1995 [1981].

iedereen een *conditio sine qua non* om voor die jobs in aanmerking te komen. De opeenvolgende taalwetten van het einde van de negentiende eeuw veranderden geleidelijk deze situatie. Samen met het Vlaamse demografische overwicht, leidde dit tot Jules Destrées noodkreet van augustus 1912: *'ils nous ont pris la Flandre'* en, concreter, *'ils nous ont pris les emplois publics'*. Dat ambtenaren in het Vlaamse landsgedeelte het Nederlands moesten machtig zijn, kwam volgens het socialistische, Waalsgezinde boegbeeld neer op *'l'exclusion des emplois publics de ces deux millions de Wallons qui ne comprennent que le français'*.⁸²⁷ Maar tegen 1912 werd een bijkomend vertoogelement toegevoegd aan dit dispositief: de regering, onwrikbaar in handen van Vlaamse katholieken, bevoordeelde ook (infra)structureel Vlaanderen. Emblematisch was de *'détournement des grands express'*, de snelle spoorlijn richting Keulen die via Limburg en *niét* via Luik en Verviers zou lopen, wat in 1911-1912 zelfs actiecomités in leven zou roepen en tot straatmanifestaties leidde. In het discours van Destrée klonk dat zo:

*'(...) des observations quotidiennes peuvent nous démontrer que la Wallonie est moins bien traitée que la Flandre. Il suffit de récapituler les grands travaux publics en souffrance ou en projet. Il suffit d'aller de Bruxelles à Anvers, de Bruxelles à Charleroi, et de comparer. Il suffit d'opposer les gares de Charleroi et de Liège, à la gare de Bruges, comme une église, où à la gare d'Anvers, comme un palais. Il suffit d'écouter chaque hiver les lamentations de nos industriels wallons à qui l'Etat ne fournit point les wagons réclamés. Il suffit de rappeler les malencontreux projets de détournement des grands express internationaux.'*⁸²⁸

Op basis van deze 'vanzelfsprekendheid' werd een Waals zelfbeeld van 'gediscrimineerde' regio versterkt, rechtstreeks gevolg van de 'bevoordeling' van een kritische *andere*, Vlaanderen.

⁸²⁷ Jules Destrée, Lettre au roi sur la séparation de la Wallonie et de la Flandre, p. 47.

⁸²⁸ Ibidem, p. 48.

Omstreeks 1939 werd in dat Waalse vertoog sterk geaccentueerd hoezeer België een werktuig was in handen van een Vlaamse meerderheid – Vlaanderen en flamingantisme werden dan volop geamalgameerd – om die discriminatie van Wallonië te bestendigen en ‘*le français*’ niet alleen uit Vlaanderen te verdrijven maar in een waarachtige invasie ook de ‘*terre wallonne*’ te veroveren. Binnen België hadden de Vlamingen alle macht om de Walen ook structureel te discrimineren, wat dan in die beeldvorming volop gebeurde door het begunstigen van de Kempense steenkoolnijverheid ten koste van die van de Borinage: ‘*Le pouvoir de favoriser l’équipement industriel de la Campine et de laisser mourir le Borinage*’.⁸²⁹

Het lot van de mijnwerkersstreek van de Borinage gold als doemscenario voor de Waalse industrie. De crisis had er vroeger toegeslagen dan in andere regio’s. Na de beurskrach van 1929, werden de sociale gevolgen voor de Borinage al vanaf 1930 voelbaar via loondalingen, mijnsluitingen en afdankingen. De miserabele levensomstandigheden van de mijnwerkersgezinnen werden in 1933 vastgelegd in de baanbrekende documentaire *Misère au Borinage* van de sociale cineasten Henri Storck en Joris Ivens.⁸³⁰ De opnamen vonden plaats één jaar nadat een algemene werkstaking er zeer repressief neergeslagen werd.

Meteen na de oorlog had het land een korte periode van economische voorspoed gekend. Zijn productie-apparaat was relatief ongeschonden uit de Tweede Wereldoorlog gekomen en de hulp van het Marshall-plan werd vooral in de traditionele economische sectoren geïnvesteerd (steenkool, metaal, textiel). Vanaf de jaren vijftig onderscheidde de Belgische economie zich echter door een lage groeiwoet van de industriële productie en een hoge werkloosheid. In tegenstelling tot de haar omringende buurlanden waren de Marshall-middelen niet aangewend om de economie te moderniseren.⁸³¹ De crisis trof in de eerste plaats de traditionele, in

⁸²⁹ *La Gaillarde*, jaargang 1, 1, 1 oktober 1937.

⁸³⁰ Mijnwerkers vormden toen ongeveer tien procent van de actieve bevolking, verspreid over de bekkens van de Borinage, de Centre, Luik en de Kempen. Colette Huberty, ‘La grève générale de 1932’, ongepubliceerde paper, 9 pagina’s, Papeles de Sociedad, <http://www.papelesdesociedad.info/?La-Misere-au-Borinage-1932-31-59>.

⁸³¹ In zijn analyse van deze economische evolutie spreekt Alain Meynen van ‘het specifiek « passief » karakter van het Belgisch kapitalisme en het gebrek aan dynamisme op industrieel-

Wallonië gelegen industrie. Dit gebeurde op een moment dat er zich een positieverschuiving voordeed in de ongelijkmatige economische ontwikkeling tussen de Waalse en de Vlaamse regio's. Het ging om een inflectiepunt. Het industrialisatieproces begon sneller te lopen in Vlaanderen dan in Wallonië.⁸³² De verschuiving van het economisch zwaartepunt van Wallonië naar Vlaanderen had ook onderliggende economisch-geografische redenen.⁸³³

Het spookbeeld van de structurele werkloosheid, een probleem waar Vlaanderen al langer mee worstelde, doemde in Wallonië op toen in februari 1959 in de Borinage negen steenkoolmijnen werden gesloten, wat tot een staking leidde die van 13 tot 25 februari zou duren.⁸³⁴ Premier Gaston Eyskens, in 1939 nog aanhanger van het corporatisme, had zich inmiddels tot het keynesianisme bekeerd wat onder meer in september 1959 leidde tot de oprichting van een Bureau voor Economische Programmatie. Op 27 september 1960 kondigde hij aan dat zijn rooms-blauw kabinet een economisch herstelprogramma zou doorvoeren, de zogenaamde Eenheidswet.⁸³⁵

technologisch vlak'. Alain Meynen, 'De grote werkstaking 1960-1961. Een inleidend overzicht van de economische en socio-politieke achtergronden van de grote werkstaking 1960-1961', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 3-4, 1979, pp. 484-485.

⁸³² Helmut Gaus, *Politieke en sociale evolutie van België*, Boek I, Leuven / Apeldoorn, Garant, 2001, pp. 60-61. Meynen, *De grote werkstaking*, pp. 488-489. Tussen 1948 en 1959 steeg het globaal bruto product in Brussel met 4,2 procent, in Vlaanderen met 3 procent en in Wallonië met 2,2 procent.

⁸³³ Eind jaren vijftig, begin jaren zestig trok Vlaanderen bijvoorbeeld makkelijker buitenlandse investeringen aan (vestiging van multinationals) omwille van een reeks uiteenlopende voordelen die het bood als de nabijheid van de havens, beperktere syndicale impact, aanwezigheid van meer arbeidskrachten, betere milieuvorzieningen, etc. Pieter Saey, Christian Kesteloot en Christian Vandermoten, 'Ongelijke economische ontwikkeling aan de basis van de federalisering', in: Deprez & Vos, *Nationalisme in België*, pp. 213-214 en p. 216.

⁸³⁴ 'La coupe était pleine. Elle débordait. Le vendredi 13 février, c'était l'explosion', schreef Robert Moreau om te benadrukken dat het om een langer proces ging waarin de 'explosie' onafwendbaar werd. Robert Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne. Du syndicalisme clandestin au Mouvement Populaire Wallon (1943-1963)*, Bruxelles, Vie Ouvrière, 1984, p. 88. Nochtans lagen de werkloosheidscijfers in het crisisjaar 1959 beduidend hoger in Vlaanderen (66 procent volledige werklozen) dan in Wallonië (21 procent) of Brussel (13 procent). Meynen, *De grote werkstaking*, p. 489. Geciteerde bron: L. Renau, 'Beschouwingen over het probleem van de werkloosheid in België', *Arbeidsblad*, 1960, p. 496.

⁸³⁵ Officieel het wetsontwerp voor 'economische expansie, sociale vooruitgang en financieel herstel'. Vincent Dujardin & Michel Dumoulin, 'Maakt eendracht nog altijd macht? 1950-1970', in: Vincent Dujardin, Michel Dumoulin, Marnix Beyen, Philippe Destatte, *Nieuwe geschiedenis van België III. 1950-heden*, Tielt, Lannoo, 2009, pp. 1439-1441. Toen al fungeerden termen als 'vooruitgang' en 'herstel' als eufemismen voor besparingen op de overheidsuitgaven en invoering van nieuwe fiscale lasten die vooral de werknemers en uitkeringsgerechtigden troffen: 6,6 miljard extra belastingen, drie nieuwe gemeentebelastingen, 4 miljard besparingen en 11 miljard kredietverlaging en verder nog verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd voor overheidspersoneel en een hogere belasting op het overlevingspensioen. Sommen in BEF. Dujardin e.a., *Maakt eendracht nog altijd macht*, p. 1440.

Deze reeks besparingsmaatregelen werden in de Waalse beweging meteen geïnterpreteerd als een overtreffende stap in een al lang durend proces van Waalse benadeling. Deze representatie vond vruchtbare bodem in het feit dat de socialistische partij, na de Bevrijding, omgedoopt tot Belgische Socialistische Partij – Parti Socialiste Belge (BSP-PSB) haar zwaartepunt in Wallonië had, net als de socialistische vakvereniging ABVV-FGTB. Van de drie zuilen die na de oorlog waren herrezen was de socialistische de enige die dan in de oppositie zat. Vanuit het Waals gedomineerde ABVV-FGTB werd vanaf midden jaren vijftig gewerkt aan een antwoord op de structurele gebreken van de Belgische economie. Zowel in 1954 als in 1956 werden buitengewone congressen gehouden waarop een programma van ‘structuurhervormingen’ werd aangenomen met ingrijpende alternatieven zoals het invoeren van een economische planning en nationalisaties van sleutelsectoren van de economie.⁸³⁶

Renardisme

In 1960-61 oordeelde de Waalse linkerszijde dat ze met de rug tegen de muur stond en dat ze massaal moest mobiliseren om alsnog het onzalige tij aan haar grens te stoppen (federalisme) en binnenin zo mogelijk te keren (economische structuurhervormingen). Discursief werd ‘1960’ in dat opzicht een tweede ‘1912’.

De meest gezaghebbende stem van de Waalse linkerszijde was André Renard, die tijdens de algemene werkstaking van de winter 1960-61 de federalistische eis zou herlanceren.⁸³⁷ Renard behoorde tot een generatie linkse figuren die gekneeld en getekend werden door de harde crisisjaren na de recessie van 1929, de solidariteit met de Spaanse republiek (1936-1939), de 18-daagse veldtocht (mei 1940) die hij meemaakte als gemobiliseerd soldaat, het krijgsgevangenschap in Duitsland tot zijn ontslag wegens ziekte in de zomer van 1942, het clandestiene verzet (vanaf 1942-1944), de Koningskwestie (1950) en de staking van de eeuw (1960-61). Doorheen die episoden

⁸³⁶ ABVV, *Buitengewoon congres, 30-31 oktober 1954. Naar sociale vooruitgang door economische expansie*, Antwerpen, 1954. ABVV, *Holdings en Economische Democratie*, 1956.

⁸³⁷ André Renard (Valenciennes, 1911 – Luik, 1962). Pierre Tilly, *André Renard: biographie*, Bruxelles, Le Cri, 2007; Paul Delforge, ‘Renard, André’, EMW.

schopte de metaalarbeider uit Seraing het tot nationaal vakbondssecretaris van het ABVV-FGTB. Toen Renard midden de algemene staking het federalisme centraal stelde, was dat geen primeur. Wel onuitgegeven was dat hij de socialistische arbeidersbeweging en de Waalse beweging liet samenvallen en dat deze laatste diep in de Waalse bevolking doordrong en voor het eerst een massabeweging werd. De Luikse syndicalist Jacques Yerna, zou later in dat verband de parallel maken met de Vlaamse beweging in de jaren dertig.⁸³⁸

Als reactie op de als rechtse en anti-Waals beschouwde besparingen van de regering-Eyskens werd een *Comité d'Action Socialiste Wallon* opgericht dat op 1 mei 1960 een manifest uitgaf. Hierin werd gesteld dat het onrechtvaardig zou zijn mocht de economische ontwikkeling van Vlaanderen ten koste gaan van de Waalse regio's.⁸³⁹ De druk binnen de socialistische familie om te handelen werd groter. In oktober 1960 startten op initiatief van BSP-voorzitter Leo Collard de socialistische partij en vakbond een nationale informatiecampagne, '*Opération vérité*' / 'Operatie waarheid'.⁸⁴⁰ Renard vond de BSP-leiding te traag, te mak en te ingekapseld in het maatschappelijk bestel. Hij wenste de Waalse '*unité d'action*' meer te benadrukken. Vanaf november 1960 – nog vóór het uitbreken van de staking – ondernam hij concrete stappen om een strijdbaar weekblad, *Combat*, op te richten.⁸⁴¹ Toen al werd duidelijk dat hij nood had aan een megafoon om zijn eigen vertoog te verspreiden, wat overbodig zou geweest zijn mocht dat vertoog volledig overlappen met het Belgische linkse discours over de crisis.

⁸³⁸ Jean Neuville & Jacques Yerna, *Le Choc de l'Hiver '60-'61. Les grèves contra la loi unique*, Bruxelles, Pol-His (CRISP), 1990, p. 48.

⁸³⁹ Robert Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne. Du syndicalisme clandestin au Mouvement Populaire Wallon (1943-1963)*, Bruxelles, Vie Ouvrière / Liège, Fondation A. Renard / Mont-sur-Marchienne, Institut Jules Destrée, 1984, pp. 98-99. Robert Moreau, was in deze periode zelf lid van het ABVV-secretariaat en een vertrouweling van André Renard. Moreau nam in dit boek talrijke manifesten, resoluties en andere verklaringen op.

⁸⁴⁰ Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, p. 102 e.v. *De staking van '60-'61*, Gent, Amsab-ISG, 2010. Brochure in samenwerking met het ABVV nav. de gelijknamige tentoonstelling.

⁸⁴¹ Het eerste nummer van dit Waals en socialistisch weekblad zou op 1 januari 1961 verschijnen. Maar de idee leefde binnen renardistische kringen al sinds 1959. Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, pp. 124-125. Paul Delforge, '*Combat (1961-1976)*', EMW.

Op 20 december braken stakingen uit op de as Henegouwen-Luik. De stakingsbeweging verspreidde zich en beperkte zich niet alleen tot Wallonië, hoewel ze daar wel haar zwaartepunt had en alle regio's omvatte. De Waalse leden van het ABVV-secretariaat - André Renard, André Genot en Robert Moreau - richtten een aparte structuur op, de *Coordination syndicale wallonne*.⁸⁴² Formeel bedoeld om de staking efficiënter te kunnen leiden, was het ook een manoeuvre om de nationale ABVV-instellingen, waaraan ook minder combattieve Vlaamse leden deelnamen, te kunnen omzeilen.⁸⁴³ Hetzelfde gold voor de rol die *Combat* in die weken vervulde. Op de voorpagina van het eerste nummer dat op 1 januari 1961 van de persen rolde, prijkte de 'cocq hardi' onder de veelzeggende titel: 'La Wallonie en a assez'.⁸⁴⁴ In de praktijk verving *Combat* de officiële ABVV-publicatie *Syndicats/De Werker* dat 'trop flamand' bevonden werd door de Waalse FGTB-geledingen.⁸⁴⁵

De keuze als symbool voor Wallonië van de haan met opgeheven poot, een dier dat zich verdedigt, was geen trouvaille van Renard. De *coq hardi* was al in 1913, na lang en zorgvuldig beraad, door de door Jules Destrée geleide *Assemblée wallonne* genomen. Volgens Corinne Godefroid, historica van de Waalse beweging, ging het om een keuze die de situatie van een volk reflecteert, een spiegel die ons toont hoe dat volk zichzelf ziet en hoe het wil gezien worden door anderen.⁸⁴⁶ In 1961 vond Renard dat er evenveel reden was als in 1912 om de haan centraal te stellen in de Waalse zelfrepresentatie.

Renard anticipeerde op de mogelijke aantijging dat hij met de *Coordination syndicale wallonne* of met *Combat* de stakingsbeweging in volle strijd communautair verdeelde en bevestigde de solidariteit tussen Waalse en Vlaamse werknemers: 'Ce que nous faisons ne peut être considéré comme un signe de divergence. Nous entendons

⁸⁴² Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, p. 141.

⁸⁴³ De voornaamste van deze Vlaamse 'obstakels' was de algemene-secretaris van het ABVV-FGTB Louis Major die ook nog BSP-parlementslid en hoofdredacteur van het partijblad *Vooruit* was. Onder renardisten genoot Major een kwalijke reputatie omdat hij in de naoorlogse heropgerichte vakbeweging komaf maakte met de aanzienlijke communistische invloed.

⁸⁴⁴ *Combat*, nr. 1, 1 januari 1961.

⁸⁴⁵ Paul Delforge, 'Combat (1961-1976)', EMW.

⁸⁴⁶ Corinne Godefroid, *Premiers pas d'un coq hardi. La naissance de l'emblème wallon*, niet gepubliceerde paper, Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon.

maintenir une solidarité entre travailleurs flamands et wallons'.⁸⁴⁷ Misschien reageerde hij ook op collega-syndicalisten die binnen de coördinatie toch verwijten aan het adres van de '*camarades flamands*' uitten. '*Nous avons beau retourner la carte de Belgique dans tous les sens, seules les Régionales wallonnes font l'action. On ne coordonne que ce qui existe*', zei Hanotte, secretaris voor de Borinage. Pirsoul, de secretaris van de socialistische bediendenbond van Charleroi was explicieter: '*Je suis pour l'unité mais pas pour l'étouffement sans pouvoir crier. S'il s'agit de vassaliser la Wallonie par les camarades flamands, je dis non*'.⁸⁴⁸

In de socialistische partij namen de Waalse geledingen eveneens afzonderlijke initiatieven. Begin januari verenigden de Waalse PSB-federaties zich tot een permanent comité. En iets later, tijdens een bijeenkomst in Saint-Servais, nabij Namen, stelden de Waalse socialistische mandatarissen een verklaring op, ondertekend door 400 Waalse socialistische parlementsleden, bestendige afgevaardigden en burgemeesters. Hierin werd gepleit voor een grondwetsherziening om de teloorgang van Wallonië te stuiten door het zijn lot in eigen (socialistische) handen te geven.⁸⁴⁹

De wallingantische dynamiek versterkte zich naargelang de staking voortduurde. De maatschappelijke omvorming die de Walen wilden realiseren, zouden binnen een unitaire structuur niet lukken. Dat kwam, luidde het, omdat de '*camarades socialistes flamands, minorisés et obligés de tenir compte de la puissance effective du syndicalisme chrétien flamand*' het in hun regio nooit zouden halen.⁸⁵⁰

Renard trok midden in de staking een radicale conclusie: '*D'où, en pleine grève, se greffant sur les objectifs économiques et sociaux proprement dits l'apparition de la revendication fédéraliste (le 4 janvier 1961, exactement) parmi les masses grévistes*

⁸⁴⁷ Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, pp. 141-150.

⁸⁴⁸ Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, pp. 141-150.

⁸⁴⁹ Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, pp. 178-180. Destatte, *L'identité wallonne*, pp. 262-263.

⁸⁵⁰ André Renard, *Le Mouvement Populaire Wallon*, 1961, p. 4. Aparte overdruk van een artikel dat Renard in oktober 1961 in het Franse tijdschrift *Europe* publiceerde. De brochure had de waarde van een zorgvuldig geargumenteerde beginselverklaring van de Mouvement Populaire Wallon. Zie verder.

wallonnes'.⁸⁵¹ Renard verlangde coherent en radicaal deze strategische conclusie naar het organisatorische vlak door in februari 1961 ontslag te nemen als secretaris van het unitaire ABVV-FGTB: niet alleen de unitaire staatsstructuren, zelfs de unitaire syndicale structuren vormden naar zijn oordeel een obstakel voor zowel het socialisme als de economische expansie.⁸⁵² In *Combat* verklaarde Renard de handen vrij te willen hebben om te militeren '*pour une Wallonie démocratique et prospère*'.⁸⁵³ Met zijn 'bevrijde handen' vormde Renard de week daarop het coördinatiecomité van de Waalse FGTB-gewesten om tot Mouvement Populaire Wallon (MPW), een drukkingsgroep voor federalisme en economische structuurhervormingen.⁸⁵⁴

Opmerkelijk was de spanning in de zelfrepresentatie die in deze cruciale periode de linkse Waalse beweging, en in de eerste plaats het discours van André Renard, doorkruiste. Was de 'wij' de Waalse arbeidersklasse? Deels wel. Het kapitaal en '*le patronat*', onder wie voornamelijk Franstaligen en Walen, waren kritische *anderen*. De mijnen en staalbedrijven van Wallonië werden niet door Vlamingen bestuurd. Het Vlaamse werkvolk, en niet in het minst de stakende Vlaamse arbeiders en ambtenaren, waren bondgenoten, '*nos camarades flamands*'.⁸⁵⁵ Maar die klassebasis werd ook constant ingeruild voor een klassen overstijgende 'wij' die het hele Waalse volk omvatte en die als gevolg had dat Vlaanderen als een dan niet vijandig dan toch concurrentieel homogeen blok werd gerepresenteerd en buitengesloten: '*Les travailleurs wallons en grève savent qu'ils portent les espoirs de tous les Wallons*'.⁸⁵⁶

⁸⁵¹ Ibidem, p. 5.

⁸⁵² Ontslagbrief Renard in: Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, pp. 245-246.

⁸⁵³ André Renard, 'J'ai démissionné', *Combat*, 2 maart 1961. Uittreksels in: Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, pp. 247-248.

⁸⁵⁴ Na zijn plotse overlijden in juli 1962 zou de MPW geleidelijk aan impact en omvang inboeten. PSB en FGTB slaagden erin de dissidentie deels te normaliseren. De organisatorische keuze voor de drukkingsgroep en niet voor een alternatieve partij leek niet de meest stabiele. Uit de MPW vloeide weliswaar partijvorming voort in de vorm van de *Parti Wallon des Travailleurs* (PWT, 1964), het *Front des Francophones* (FDF, 1964) *Rassemblement Wallon* (RW, 1968), maar de indruk blijft dat Renard en zijn ploeg het 'momentum' van 1961 gemist hadden om het Waalse en Belgische politieke landschap vanop de linkerflank ingrijpend te hertekenen.

⁸⁵⁵ Hoewel het zwaartepunt onmiskenbaar in Wallonië lag, werd in de winter van 1960-61 ook in Vlaanderen gestaakt. Voor een getuigenis van de acties in Vlaanderen en de discussies en spanningen binnen het ABVV, zie: Georges Debunne, *Ik heb mijn zeg gehad. Memoires*, Leuven, Kritak, 1988.

⁸⁵⁶ André Renard, 'Vers le deuxième souffle', *Combat*, 5 januari 1961. Geciteerd in Destatte, *L'identité wallonne*, p. 261.

Met de oprichting van de MPW na de verloren staking van 1960-61 en in de legitimering ervan, trachtte André Renard de latente contradicties omtrent de invulling van de 'wij' op te lossen.⁸⁵⁷ Van zodra de eis van structuurhervormingen in het vertoog van Renard het gezelschap kreeg van de federalistische eis, verwierf dat federalisme meteen chronologisch voorrang. Het werd een voorafgaandelijke voorwaarde om structuurhervormingen te kunnen doorvoeren. Discursief verschoof het accent van '*classe ouvrière*' naar '*peuple wallon*' of '*Wallonie*', dat bij hoogdringendheid moest gered worden. De vraag wie dat moest doen, werd als volgt beantwoord: '*Tout le peuple wallon. Réuni, rassemblé dans un seul et vaste mouvement. Sans distinction d'appartenance politique, de conviction philosophique ou religieuse.*'⁸⁵⁸

Dit betekende geenszins dat de arbeidersklasse uit het vertoog van de voormalige staalarbeider verdween. De klasse verwierf een plaats als voorhoede van het volk. In februari 1961, na de staking, bezong André Renard haar als '*avant-garde salvatrice d'un Peuple sacrifié*'.⁸⁵⁹ De Waalse arbeidersklasse had een vaderland.⁸⁶⁰ Renard gebruikte deze messianistisch klinkende formule ('*avant-garde salvatrice*') veelvuldig. Soms sloeg ze op de Waalse arbeidersklasse, andere keren op de eigenste MPW. Alsof Wallonië bezet of gekoloniseerd was, verbond Renard de term 'voorhoede' ook met die van een bevrijdingsleger: '*C'est cette avant-garde qui est en train de devenir l'armée wallonne de libération*'.⁸⁶¹

⁸⁵⁷ De staking had de eenheidswet niet kunnen tegenhouden. Op 13 februari 1961 keurde de Senaat de 'ongelukswet' goed. Kort daarop viel de regering en na de verkiezingen van maart 1961 werd een rooms-rode regering gevormd.

⁸⁵⁸ MPW, *Sauver la Wallonie*, septembre 1961, p. 3. Deze 56 pagina's tellende brochure had de nadrukkelijke bedoeling '*de doter nos milliers de propagandistes d'un minimum d'éléments indispensables pour mener à bien leur travail de réveil de la conscience wallonne*'. De waarde van dit soort inforamtie- en scholingsdocumenten is dat ze een gestandaardiseerd te reproduceren vertoog voorleggen aan het eigen kader.

⁸⁵⁹ *Combat*, 23 februari 1961. Geciteerd in: Neuville & Yerna, *Le choc de l'hiver '60-'61*, p. 125. MPW, *Sauver la Wallonie*, septembre 1961, pp. 42-43.

⁸⁶⁰ Veelal wordt verwezen naar de bekende passage in het *Communistisch Manifest* waar Karl Marx en Friedrich Engels schreven dat het proletariaat geen vaderland had. In de werken van beide auteurs komen echter meerdere, vaak contradictorische stellingen naar voren, waardoor deze 'nationale kwestie' onder socialistische aanleiding gaf tot bittere polemieken. Michaël Löwy, *Fatherland or Mother Earth? Essays on the National Question*, London, Pluto Press, 1998. Zie ook: Georges Haupt, Michel Löwy, Claudie Weill, *Les marxistes et la question nationale, 1848-1914*, Paris, Maspero, 1974.

⁸⁶¹ *Combat*, 23 februari 1961. Geciteerd in: Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, p. 209.

De naaste medewerkers én opvolgers van André Renard, die in juli 1962 onverwacht overleed, trachtten het strategische maatschappelijk project van hun voorman te consolideren én te eren door zijn naam, voorzien van het suffix -isme, te munten als origineel politiek concept. Volgens Renard-biograaf Pierre Tilly stond het *renardisme* voor de poging tot simultane integratie van de actie van een arbeidersklasse en van een ‘*action populaire régionaliste*’ binnen een politiek actiemodel dat streefde naar een hervorming van de staat.⁸⁶² Zeer concreet betekende het een belangenfusie en de gezamenlijke actie van de klasse en de natie. Waar voor de actie van de arbeidersklasse gretig socialisme genoemd werd, probeerden de renardisten en bij uitbreiding de hele Waalse beweging de term nationalisme te vermijden.

Het discours over de noodsituatie en over de nadelige demografische evolutie van Wallonië, een vertoog dat ouder was dan de Waalse beweging zelf, kreeg in 1962 een wetenschappelijke onderbouw die de *wake-up call* en de roep naar federalisme nog zou versterken. De Franse demograaf en antropoloog Alfred Sauvy had van de *Conseil économique wallon* de opdracht gekregen een rapport op te stellen over de band tussen demografie en economie.⁸⁶³ Sauvy's opdrachgever, de *Conseil économique wallon*, was als economische belangenbehartiger eind jaren dertig opgericht en spiegelde zich aan het Vlaams Economisch Verbond en de Vlaamse Toeristenbond, organen die al in de jaren twintig *aan de overzijde* waren opgericht.⁸⁶⁴ Dit was, niet voor het eerst een soort van *mimesis* binnen de Waalse beweging van de manier waarop en de middelen waarmee de Vlaamse beweging zich uitbouwde.

Inhoudelijk wees Sauvy op een lagere nataliteit in Wallonië en een snellere veroudering.⁸⁶⁵ Verjonging, luidde zijn ordewoord voluntaristisch. In zijn conclusie

⁸⁶² Pierre Tilly, ‘Le Renardisme, un héritage durable?’, paper, Institut d’Histoire ouvrière, économique et sociale, Liège, http://www.ihoes.be/PDF/Le_renardisme_un_heritage_durable.pdf, geraadpleegd op 28 augustus 2014.

⁸⁶³ Alfred Sauvy, ‘Sur le problème de l’économie et de la population en Wallonie’, in: Dupuis & Humblet, *Un siècle de mouvement wallon*, pp. 211-235.

⁸⁶⁴ Paul Delforge, ‘Conseil économique wallon, 1938-1971’, EMW.

⁸⁶⁵ Sauvy berekende een evolutie tussen 1960 en 1975. Hij stelde drastische remedies voor: ‘geregionaliseerd’ demografisch beleid gericht op verjonging van Wallonië door aangepast geboorte- en gezinsbeleid én immigratie.

klonk de wetenschapper dramatisch: *'Directement menacée dans son existence, la Wallonie doit se jeter résolument dans une cure de jeunesse. Celle-ci doit être comprise par toutes les classes sociales'*.⁸⁶⁶ Alle sociale klassen, Wallonië als homogene entiteit, moesten het probleem remediëren. Het dramatische taalgebruik van de wetenschapper Sauvy (Wallonië dat in zijn bestaan bedreigd was) zou ruimschoots overtroffen worden in het slachtofferdiscours dat de basis vormde van het optreden van de Waalse beweging.

'Sauver la Wallonie': van 'déclin' tot 'fédéralisme'

Centraal vertrekpunt in het verloop van de Waalse beweging was het Waalse verval, *'le déclin wallon'*. Wallonië was aan het vergaan (*'la Wallonie continue à déperir'*).⁸⁶⁷ Met metaforen als « *un fléau* », een plaag, werden discursief de omvang en impact van dat verval benadrukt. Dat gebeurde ook met de onvermijdelijkheid ervan door het verval te omschrijven als een « *marche inexorable vers le déclin économique et social* », een onstuitbare mars richting economisch en sociaal verval.⁸⁶⁸ De klok tikte: *'Il est moins cinq...'*⁸⁶⁹ De benadrukking van de urgentie beoogde een mobiliserend effect. Somber voorspelde de MPW dat het beeld van Wallonië binnen tien jaar dat van de sociaal en economisch getroffen Borinage zou zijn: *'Le Borinage (...) est la sinistre préfiguration de ce qui attend la Wallonie'*.⁸⁷⁰

Het voortdurende industriële verval (sluitingen, ontmantelingen) werd in de visie van de Waalse beweging gecombineerd met een *niet aflatende* overheveling van industriële infrastructuur en activiteit naar Vlaanderen :

⁸⁶⁶ Sauvy, Sur les problèmes de l'économie et de la population en Wallonie, p. 235. Vanuit links syndicaal en wallingant oogpunt, noemde Robert Moreau dit rapport 'un soutien inattendu'. Moreau, Combat syndical et Conscience wallonne, p. 288.

⁸⁶⁷ MPW, *Sauver la Wallonie*, p. 3.

⁸⁶⁸ Ibidem, p. 3.

⁸⁶⁹ MPW, *Sauver la Wallonie*, p. 7.

⁸⁷⁰ 'Dans notre enquête sur ce que sera la Wallonie dans 10 ans, nous devons passer par le Borinage. Car le Borinage n'est pas une exception destinée à rester au musée des accidents. Le Borinage, c'est l'anticipation ; c'est l'exemple ! c'est ce que nous attend si...', MPW, 'Dans 10 ans. Que serez-vous? Que sera la Wallonie?', 1962. FHMW.

(...) les charbonnages continuent à se fermer, des entreprises à être démantelées et des industries entières – telles, par exemple, les verreries, le matériel roulant, l'électronique et, demain, la sidérurgie wallonne – continuent à être déportées vers le Nord'.⁸⁷¹

Net zo emblematisch als de *'détournement des grands express'* in 1912, was de industrialisering van de zone langs het kanaal Gent-Terneuzen, die begon met de oprichting van de Sidmar-vestiging te Zelzate.⁸⁷² Voor de MPW was het opzet duidelijk. In een pamflet getiteld *'Sidemar, guillotine de la Wallonie'* klonk het: *'La construction d'une usine sidérurgique (Sidemar) dans le Nord du pays est un coup direct lancé en pleine face de la Wallonie'*.⁸⁷³ Die slag in het aangezicht (een pijnlijkere variant dan de meer op vernedering toegespitste 'kaakslag' die flaminganten meenden te incasseren) bleef volgens de MPW niet zonder gevolgen: *'C'est votre arrêt de mort'*. Sinistere voorafspiegeling, guillotine en doodvonnis waren slechts enkele voorbeelden uit een morbide discours dat over de ernst en de urgentie geen twijfel liet bestaan. Het was een kwestie van leven of dood: *'Sauver la Wallonie de la mort lente, mais certaine, qui la menace'*, luidde de inzet.⁸⁷⁴

Dat dramatisch negatieve zelfbeeld was onlosmakelijk verbonden met het beeld van de Vlaamse *andere*. Als communicerende vaten veroorzaakte het Waalse verval de Vlaamse vooruitgang en vice versa. Dit vertaalde zich in een contrasterend perspectief. In een comparatieve studie over programma en eisen van de MPW en de in 1956 opgerichte Vlaamse Volksbeweging (*'Mouvement Populaire Flamand'*) werd de tegenstelling belicht tussen enerzijds de Vlaamse federalisten die klaagden dat hun industriële ontwikkeling werd afgeremd en hun oude structurele werkloosheid niet snel genoeg werd opgeslorpt, en anderzijds hun Waalse tegenhangers die de relatieve en absolute achteruitgang van de industrie en de dreiging van een structurele

⁸⁷¹ MPW, *Sauver la Wallonie*, septembre 1961.

⁸⁷² Gaus, Politieke en sociale evolutie van België, p. 60.

⁸⁷³ MPW, *'Sidemar, guillotine de la Wallonie'*, 1962. Het pamflet telde 8 pagina's en dateert van de maand juni. Verantwoordelijke uitgever was André Renard, 59, rue du Cerf, Seraing. FHMW.

⁸⁷⁴ MPW, *Sauver la Wallonie*, p. 4.

werkloosheid aankloegen.⁸⁷⁵ Dit bevestigde de Waalse representatie van een opkomend (maar afgeremd) Vlaanderen tegenover een Waals verval dat helemaal niet afgeremd of gestopt werd. De VVB, aldus de MPW, erkende dat de Vlaamse economische perspectieven bemoedigend waren (*'encourageantes'*), terwijl het Waalse zelfbeeld radicaal omschreven werd als een negatieve spiraal. De huidige economische evolutie kon slechts leiden tot wat, weeral in een morbide woordkeuze, een toenemend afsterven werd genoemd (*'dépérissement croissant'*).⁸⁷⁶ Het in de Waalse beweging gehanteerde perspectiefverschil leek er één tussen een Vlaamse *'will be'* en een Waalse *'has been'*.

In de zoektocht naar een verklaring voor dat dramatische zelfbeeld, belandde de Waalse beweging steevast bij het unitaire België. Dat Wallonië binnen dat unitaire België als een minderheid werd gerepresenteerd stelde op een numeriek feit. Wallonië werd echter in het Waalse vertoog *'geminoriseerd'*, een doelbewust kwalijke handeling waarvan de regio het slachtoffer was (*'la Wallonie minorisée en Belgique unitaire'*). Het Waalse volk werd gerepresenteerd als opgeofferd (*'sacrifié'*). Tautologieën schoten André Renard te kort om de ondankbare positie van het Waalse volk te omschrijven én te benadrukken: *'Notre peuple est grugé, trompé, mystifié, roulé, dans la Belgique unitaire'*.⁸⁷⁷ Het Waalse volk was geofferd, uitgebuit, bedrogen, bedot, in de maling genomen binnen het unitaire België. Het sociaal-economisch getergde Wallonië werd op de koop toe verstikt en van waarde ontdaan omdat de Belgische structuren haar afsloten van rechtstreeks contact met de Franse moedercultuur: *'la Wallonie, étouffée et dévalorisée par l'absence de contact directs avec la culture française qui est la sienne'*.⁸⁷⁸ De eigen regio werd vaak omschreven als *'Belgique romane'* of

⁸⁷⁵ MPW, Bureau d'Information, *Note N°1, Le Mouvement Populaire Flamand comparé au Mouvement Populaire Wallon*, 18 mei 1961. Het document had een informatie- en scholingsfunctie voor militanten en kaderleden en dus de facto ook de ambitie een gestandaardiseerd vertoog te zien reproduceren. De vier pagina's tellende tekst was van de hand van de Luikse economist en hoogleraar Paul Lambert (1912-1977), adviseur van André Renard, die in hetzelfde jaar ook het economisch programma van de MPW voor zijn rekening nam. Paul Delforge, 'Lambert, Paul', EMW.

⁸⁷⁶ MPW, Bureau d'Information, *Note N°1, Le Mouvement Populaire Flamand comparé au Mouvement Populaire Wallon*, 18 mei 1961.

⁸⁷⁷ *Combat*, 23 februari 1961. Geciteerd in : Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, p. 209.

⁸⁷⁸ MPW/Action Wallonne, *'Vous voulez sauver la Wallonie? Alors, vous serez à Charleroi le 26 mai 1963'*. Pamflet voor de betoging van 26 mei 1963 in Charleroi. FHMW.

‘*communauté romane du pays*’, expliciet of impliciet een entiteit die contrasteerde met een ‘Germaans België’ of een ‘Germaanse gemeenschap van het land’.⁸⁷⁹

Dat Waalse slachtofferdiscours rond het sociaal-economische verval dat met een beschuldigende vinger richting unitair België wees, was niet het monopolie van de MPW, maar werd gedragen door de hele Waalse beweging. De in januari 1961 bijeengekomen Waalse socialistische mandatarissen hadden hetzelfde verwijt geuit ten aanzien van de ‘politieke structuren van België’: ‘*Constatant que la politique centraliste accentue et accélère la détérioration de la situation économique de la Wallonie et pose brutalement le problème des structures politiques de la Belgique*’.⁸⁸⁰

In mei 1960 sloot Arille Carlier in *Wallonie Libre* een artikelenreeks over de industriële expansie in Vlaanderen af met de conclusie dat alle investeringen naar Vlaanderen gingen en dat er tegen Wallonië een ‘ostracisme’ heerste.⁸⁸¹ ‘*La Belgique unitaire opprime les Wallons*’, schreef *Wallonie Libre* een maand eerder. Geïnspireerd door de priester Jules Mahieu had deze tijdens de bezetting opgerichte beweging een uitgesproken wallingant en anti-fascistisch karakter.⁸⁸²

In de lente van 1962 schreef *Wallonie Libre* dat Wallonië een ‘veroverd land’ dreigde te worden (‘*La Wallonie risque de devenir un “pays conquis”*’). Of in de morbide variant: ‘*Le régime unitaire tue la Wallonie*’.⁸⁸³ De progressieve katholieken van *Rénovation* bedienden zich van dezelfde topos. Hun wortels lagen al evenzeer in het anti-nazistisch verzet, onder impuls van kanunnik Jacques Leclercq en de *Mouvement catholique wallon*, na de oorlog geherlanceerd als *Rénovation wallonne*.⁸⁸⁴ Deze beweging voor studie en actie omschreef zich als ‘*chrétien mais wallon*’. Uit de keuze van het tegenstellend voegwoord moest blijken dat dit zeker geen voor de hand liggende tautologie was, in tegenstelling tot ‘christelijk en Vlaams’ of ‘socialistisch en

⁸⁷⁹ Zie bijvoorbeeld in de jaargang 1962 van *Rénovation*.

⁸⁸⁰ *Le Peuple*, 14 en 15 januari 1961. Geciteerd in: Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, pp. 176-177.

⁸⁸¹ Arille Carlier, ‘L’expansion industrielle en Flandres’, *Wallonie Libre*, nr. 5, mei 1960.

⁸⁸² Arnaud Pirotte, ‘Wallonie Libre (La) (1944-1980)’, EMW. Over de betwisting van deze zelfrepresentatie, zie verderop in dit hoofdstuk.

⁸⁸³ *Wallonie Libre*, 23^{ste} jg., nr. 4, april 1962.

⁸⁸⁴ Arnaud Pirotte, ‘Rénovation (1962-1970)’, EMW. Micheline Libon, ‘Rénovation wallonne (1945)’, EMW.

Waal's. Net als de MPW bediende *Rénovation wallonne* zich van de morbide verstikkingsmetafoor en de vijf-voor-twaalf urgentiegedachte. Waalse christenen moesten zich bij *Rénovation wallonne* aansluiten '*pour obtenir la réforme des structures unitaires actuelles qui constituent un péril mortel pour la communauté romane de notre pays*'.⁸⁸⁵ Volgens haar algemeen-secretaris Lucien Outers stonden de Walen in 1962 voor de keuze: '*celui de l'étouffement et de l'asphyxie progressive ou celui de la rénovation*'.⁸⁸⁶ Retorisch vroeg *Rénovation* zich af waartoe België nog diende: '*Qu'avons-nous encore à espérer, nous Wallons et francophones, d'une Belgique organisée de telle manière que nos droits fondamentaux sont mis systématiquement en cause*'.⁸⁸⁷ Eind 1962 eigende *Wallonie Libre* zich die underdogpositie toe en gaf de beweging nepidentiteitskaarten uit, '*carte d'identité de citoyen de deuxième catégorie*'.⁸⁸⁸ Voor *Rénovation* waren Walen zelfs '*Belges de troisième zone*'.

De tijd dat de Waalse beweging zich patriottischer achtte dan de in haar ogen Vlaamse verstoorders van het Belgische evenwicht lag ver achter de rug. Zo gebruikte *Wallonie Libre* systematisch een homofoon waarbij het moederland België ('*la mère Belgique*') tot '*l'Amère Belgique*', het bittere België, getransformeerd werd.⁸⁸⁹ Deze in de Waalse beweging populaire homofoon werd in 1945 geïntroduceerd in een gelijknamig werk van de Luikse auteur Abel Lurkin.⁸⁹⁰

De volgende stap in het Waalse vertoog leidde rechtstreeks van de kritische *andere* België, naar Vlaanderen en de Vlamingen. Het was courant dat met betrekking

⁸⁸⁵ *Rénovation*, 1, nr. 3, november 1962, Het artikel is getekend met de initialen 'R.R.' van Robert Royer, de oprichter van de Mouvement Catholique Wallon tijdens de bezetting en van *Rénovation Wallonne* na de Bevrijding. Léopold Genicot, 'Royer Robert', EMW.

⁸⁸⁶ *Rénovation*, 1, 1, september 1962. De jurist Outers werd twee jaar later één van de stichters van het Front des Francophones (FDF). Paul Delforge, 'Outers Lucien', EMW.

⁸⁸⁷ *Rénovation*, 1, 1, september 1962.

⁸⁸⁸ *Wallonie Libre*, nr. 9, 10 december 1962.

⁸⁸⁹ *Wallonie Libre*, nr. 5, mei 1960. '*La Flandre dicte la loi à l'Amère Belgique*', '*La politique nataliste de l'Amère Belgique favorise la Flandre*', *Wallonie Libre*, nr. 4, april 1962.

⁸⁹⁰ Abel Lurkin, *L'amère Belgique, veuve de guerre*. Vervoz-Ocquier, Ed. de Saint-Hubert, s.d. [1945]. Net als *Wallonnades* van Joseph Grandgagnage is dit een merkwaardig boekje dat aanvangt met het sprookje van Belgiquette, een meisje met twee haarvlechten (links een witte en rechts een zwarte) die weigert haar haren door elkaar te halen. Ze wordt belaagd door 'Fridolin le Barbare' die haar tuin wil veroveren. De eerste maal moet hij zich gewonnen geven omdat tante Marianne te hulp snelt. Fridolin slaagt er echter in terug te keren omdat Belgiquette door 'neutrolion' bedwelmd raakt. Het boek oogstte veel commotie omdat Leopold III, zijn beleid en zijn aanhangers hard op de korrel nam. Paul Delforge, 'Lurkin Abel', EMW.

tot Vlaanderen verschillende breuklijnen geïntegreerd en met elkaar vervlochten werden: de politieke (rechtse regering versus linkse oppositie), de communautaire (Vlaanderen versus Wallonië) en de levensbeschouwelijke (katholieken versus vrijzinnigen).

*‘En Wallonie, partie sud du pays, vit un peuple qui depuis des dizaines d’années se serait donné, s’il était maître de ses destinées, un majorité socialiste. Au nord, vit un peuple où l’influence de la bourgeoisie cléricale conservatrice freine les efforts socialistes’.*⁸⁹¹

In de beschrijvingen van Vlaanderen en de Vlamingen werden de verschillen met Wallonië en de Walen benadrukt. België verstikte Wallonië omdat de unitaire staat een instrument was ten voordele van, of in handen van, de Vlamingen die zich steeds van een meerderheid verzekerd wisten. *‘L’Etat belge actuel est un Etat unitaire, centralisé, où la direction des leviers principaux est confiée de plus en plus à une seule région du pays qui, par le simple fait de son nombre, est toujours assurée d’avoir la majorité’*, schreef de MPW.⁸⁹²

*‘Dans la Belgique actuelle, Parlement et Gouvernement sont dominés par la majorité flamande’; ‘les gouvernements unitaristes [sont] dominés de plus en plus par les ailes flamandes de la majorité et plus particulièrement par la droite flamande’.*⁸⁹³

In *Rénovation* schreef Outers: *‘La Belgique est dirigée presque exclusivement par la communauté flamande du pays. Celle-ci est animée d’un nationalisme local exacerbé et tout ce qui est français et qui s’exprime dans cette langue est affecté à ses yeux d’un coefficient de suspicion ou de malveillance’.*⁸⁹⁴

⁸⁹¹ André Renard, *Le Mouvement Populaire Wallon*, 1961, p. 4. Aparte overdruk van een artikel dat Renard in oktober 1961 in het Franse tijdschrift *Europe* publiceerde. De brochure had de waarde van een zorgvuldig geargumenteerde beginselverklaring van de Mouvement Populaire Wallon. Zie verder.

⁸⁹² MPW, *Sauver la Wallonie*, p. 23.

⁸⁹³ MPW, *‘Dans 10 ans. Que serez-vous? Que sera la Wallonie?’*

⁸⁹⁴ *Rénovation*, 1, 1, september 1962.

Toen in februari 1961 de Waalse socialistische mandatarissen hun grieven aan koning Boudewijn voorlegden, klonk dit als het spiegelbeeld van de discursieve strategie die Jan-Frans Willems en de zijnen in 1840 hadden ingeluid en die erop gericht was empathie te winnen van de *andere*. De socialistische mandatarissen schreven dat toen de Vlamingen eisen stelden, de Waalse arbeiders empathie toonden en toelieten dat de problemen van Vlaanderen en België opgelost werden:

*‘A l’heure des revendications flamandes, les travailleurs wallons ont su comprendre des griefs qui n’étaient pas les leurs et aider ainsi à résoudre des problèmes de la Flandre et de la Belgique’.*⁸⁹⁵

Dat België werd al een halve eeuw lang geregeerd door een *‘majorité parlementaire flamande à la prédominance conservatrice’*. Inmiddels was Wallonië in verval als gevolg van kapitalistische concentratie en veroudering van het productieapparaat.⁸⁹⁶ Maar het Waalse volk, zo klonk het, werd noch gehoord, noch begrepen door ‘s lands regeerders, lees de Vlaamse meerderheid (*‘L’évolution de la Belgique donne au Peuple wallon le sentiment de n’être ni compris, ni entendu de ceux qui gouvernent le pays’*).⁸⁹⁷

De Vlamingen, gedomineerd door de rechterzijde, klonk het, stelden Vlaanderen boven België en gebruikten België om Vlaanderen beter te maken ten koste van Wallonië:

‘Les Flamands en sont arrivés, après un siècle d’évolution, à se comporter comme un peuple distinct du reste de la Belgique. Ils sont plus flamands que belges et s’unissent en une communauté solidaire par-dessus les divergences de partis et d’opinions. Ils constituent une sorte de petite

⁸⁹⁵ ‘Adresse des mandataires socialistes au Roi’, *La Wallonie*, 16 februari 1961. In extenso gepubliceerd in : Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, pp. 178-179. Willems schreef in 1840 dat toen de Franstaligen ten tijde van het Hollandse bewind gediscrimineerd werden, de Vlamingen hen waren bijgesprongen. Zie hoofdstuk I.

⁸⁹⁶ ‘*Nos industries ont vieilli et peu à peu beaucoup d’entre elles sont mortes, victimes de la concentration capitaliste, mais aussi de leur inadaptation aux méthodes et aux formes modernes de production*’. Moreau, p. 179.

⁸⁹⁷ *Ibidem*, p. 180.

*nation au sein de la Belgique. Ils tentent de dominer la Belgique entière puisqu'ils sont les plus nombreux. C'est parfaitement leur droit d'avoir pris conscience de leur communauté. Ce n'est pas leur droit de dominer la Wallonie. Nous leur demandons de se gouverner eux-mêmes, entre Flamands, et de nous laisser le droit d'en faire autant. Nos communautés politiques organisées pourront alors s'associer sur un pied d'égalité pour sauvegarder nos intérêts communs.*⁸⁹⁸

Het Waalse vertoog van begin jaren zestig leek wel een *remake* van het wallingantische vertoog van 1912. Vlaanderen en de Vlamingen werden vaak als één monolithisch blok gerepresenteerd. (*les Flamands, un peuple distinct, plus flamands que belge, communauté solidaire, petite nation, conscience de leur communauté...*). Alle Vlamingen zouden het ter zake eens zijn, over de partijgrenzen en meningsverschillen heen, verenigd in een solidaire gemeenschap, een 'kleine natie' binnen België. Vermits 'de Vlamingen' talrijk waren, poogden ze België te domineren. Dat laatste was een stap te ver: ze hadden het recht niet Wallonië te domineren. Want het Vlaamse volk domineerde wel degelijk, aldus de MPW, het Waalse: *'La domination d'un peuple par un autre dans un même pays, qui fait de l'Etat belge un Etat flamand!'*⁸⁹⁹

Tegenover dat Vlaams blok was nood aan een even coherent Waals blok. Zowel Vlamingen als Walen hadden het recht een bewustzijn over de eigen gemeenschap te ontwikkelen en te cultiveren en het lot in eigen handen te nemen. De twee afzonderlijk georganiseerde gemeenschappen zouden dan op voet van gelijkheid een verbintenis kunnen aangaan (*s'associer sur pied d'égalité*) om de gemeenschappelijke belangen te vrijwaren. Dit laatste klonk als het pleidooi van de Vlaamsgezinde volksvertegenwoordiger Pierre De Decker in 1840, dat door de Waalse beweging – geconfronteerd met de niet aflatende taaleisen van het flamingantisme – toegeëigend werd. België kon slechts leefbaar zijn als het tweevoudig-één was, 'op voet van gelijkheid'.

⁸⁹⁸ MPW, *L'Avenir de la Wallonie c'est le Fédéralisme*, 1963, recto-verso pamflet. Ver. uitg. André Genot, 19, rue Pépin, Namur, die André Renard na diens dood was opgevolgd aan het hoofd van de MPW.

⁸⁹⁹ MPW/Action Wallonne, *Vous voulez sauver la Wallonie? Alors, vous serez à Charleroi le 26 mai 1963*. Pamflet voor de betoging van 26 mei 1963 in Charleroi. FHMW.

Door Vlaanderen voor te stellen als in de greep van een ‘lokaal’ en ‘aangescherpt’ nationalisme, refereerde Outers impliciet naar een te abnormaliseren Vlaamse beweging. De term ‘nationalisme’ ging steevast gepaard met pejoratief geïntentioneerde adjectieven. ‘*La nouvelle génération flamande est animée d’un nationalisme exacerbé; ce nationalisme conquérant*’,⁹⁰⁰ Ook de jurist en MPW’er François Perin sprak van ‘*un nationalisme régional, souvent fanatique*’.⁹⁰¹

De Vlaamse beweging werd, net als na Wereldoorlog I en tijdens de Koningskwestie, gedelegeerd als een beweging van gewezen collaborateurs die de sporen van hun landverraad zo snel mogelijk wilden uitwissen. Zo ontdekte de MPW in de VVB-publicaties ‘*quelques noms d’inciviques notoires*’ en was het dus alles behalve toeval dat ‘*la suppression de toutes les séquelles de la répression de l’incivisme*’ een belangrijke plaats bekleedde in het VVB-eisenpakket. De Tweede Wereldoorlog vormde een eerste ijkpunt in een delegitimatievertoog dat de eigen identificatie van een anti-fascistisch Wallonië moest bekrachtigen. Het tweede ijkpunt, in rechtstreekse continuïteit met het eerste, was de Koningskwestie. Het rechtse, katholieke Vlaanderen had, in tegenstelling tot het linkse Wallonië, voor de terugkeer van de in opspraak gekomen Leopold III gestemd.⁹⁰² Volgens historica Françoise Kinet leerde de Waalse beweging een strategische les uit de Koningskwestie. Het zou voortaan onmogelijk zijn België te regeren tegen de wil van Wallonië in, hoe minoritair dat Wallonië op economisch vlak ook mocht zijn.⁹⁰³

De radicale *othering* van het Vlaams-nationalisme sterkte de Waalsgezinden in hun afwijzing van het etiket ‘nationalisme’. Dat label reserveerden ze bij voorkeur voor een Vlaamse beweging die ze volop identificeerden met collaboratie, ‘incivisme’,

⁹⁰⁰ *Rénovation*, 1, 2, oktober 1962.

⁹⁰¹ François Perin, *La Belgique au défi. Flamands et Wallons à la recherche d’un Etat*, Huy, Les presses de l’imprimerie collective, 1963, p. 64.

⁹⁰² ‘*In Belgium, the political debate as to the right attitude during the war was personified in the ‘royal question’*. Pieter Lagrou, ‘Victims of Genocide and National Memory: Belgium, France and the Netherlands, 1945-1965’, *Past & Present*, 154, 1997, p. 197.

⁹⁰³ Francine Kinet, *Mouvement ouvrier et question nationale. La grève générale de l’hiver 1960-1961 en Belgique*, ongepubliceerde licentiaatsthesis, Université de Liège, Faculté Droit, Economie et Sciences Sociales, 1985-1986, p. 117. Geciteerd in: Neuville & Yerna, *Le choc de l’hiver ’60-’61*, p. 32.

fascisme, *etnisch* ingevuld nationalisme. De stereotypen van na de Eerste Wereldoorlog van Vlamingen als verlengstuk van het Germanendom werden volop geactiveerd.⁹⁰⁴ Vanaf 1945 had Abel Lurkin deze *othering* scherp gesteld binnen de context van een Belgische staat die het Vlaanderen met vuile handen bevoordeelde en het anti-fascistische Wallonië als varkens behandelde:

*'Aujourd'hui, ces sont les Flamands qui ont les mains sales et c'est nous que l'on traite de cochons. Ce ne sont pas les Flamingants qui portent ombrage, les Flamingants qui étaient affiliés au V.NV. au nombre de deux cent mille et à De Vlag au nombre de soixante-cinq mille. (...) Ce n'est pas Gand, où des centaines d'étudiants flamands, coiffés de la casquette rouge allemande, se promenaient insollemment pendant la guerre, qui soulèvent l'appréhension ou la méfiance. C'est Liège qu'on suspecte.'*⁹⁰⁵

Het was een alterificatie die de Waalse beweging in staat stelde – zoals Mahieu in 1939 – de discursieve overlapping te versterken tussen 'democratie' en 'anti-fascisme' enerzijds met 'Wallonië' anderzijds. In het vorige hoofdstuk beschreef ik hoe Carlier, Mahieu en andere Waalse anti-fascisten een discours produceerden waarin, op basis van de ideologische en politieke stellingnamen van het VNV én Rex, Vlaanderen impliciet gealteriseerd werd als pro-Duits, rabiaat nationalistisch en 'fascistisch'. De nadrukkelijke conclusie van deze alterisering luidde dat Wallonië, met zijn diepe democratische wortels, zijn identiteit structureerde rond antifascisme, verdraagzaamheid en verzet tegen onderdrukking. Voorwaarde was dat Waals extreem-rechts discursief geëxorciseerd werd. Zo contrasteerde de MPW haar samenstelling met die van de VVB: *'loin d'être lié à l'incivisme, il compte en son sein des*

⁹⁰⁴ Alain Colignon en Chantal Kesteloot, "Nazis durant les guerres". De visie op de Vlaamse collaboratie in Wallonië en Brussel', in: José Gotovitch en Chantal Kesteloot (eds.), *Het gewicht van het oorlogsverleden*, Gent, Academia Press, 2002, pp. 136-137.

⁹⁰⁵ Abel Lurkin, *L'Amère Belgique, veuve de guerre*, Vervoz / Ocquier, Ed. de Saint-Hubert, s.d. [145], p. 62.

résistants notoires'.⁹⁰⁶ Hun eigen streven zouden ze definiëren als '*régionalisme citoyen*'.⁹⁰⁷

De oorsprong van de Vlaams-Waalse kloof werd tot ver in de geschiedenis geprojecteerd en geëtniciseerd, zoals dat ook in 1912 het geval was. Abel Lurkin vatte het na de oorlogservaring boud samen: '*La dualité de l'Etat Belge n'est pas seulement d'ordre sentimental, mais aussi d'ordre ethnique, géographique, civique, voire industriel. C'est en même temps une curieuse et fragile adhérence de germanisme et de latinité!*'.

Dit vertoog, sinds 1912 in beide nationale bewegingen *common sense*, mondde uit in een conclusie die ongeveer klonk als die van Pierre De Decker een eeuw eerder. Ook nu werd een noodzakelijke evenwicht bepleit, met dit verschil dat de gedupeerde nu in het andere kamp gesitueerd werd: '*L'équilibre constitue un élément essentiel de sa viabilité, un élément essentiel de notre vie collective. Supprimez-le, amoindrissez l'une des parties et vous créez d'un côté des maîtres, de l'autre des dupes. Si les Wallons n'ont pas de goût pour le premier rôle, ils rechignent au second*'.⁹⁰⁸

Hoewel deze manicheïstische representatie quasi unaniem was, klonk er vanaf 1948 een sterk nuancerende, dissonante Waalse stem. De socioloog en politicoloog Maurice-Pierre Herremans waarschuwde voor een voorstelling die de '*menées criminelles de certains leaders nationalistes-flamands*' over dezelfde kam zou scheren als '*l'attitude patriotique de la majorité des flamands sous l'occupation*'.⁹⁰⁹ Herremans

⁹⁰⁶ MPW, Bureau d'Information, *Note N°1, Le Mouvement Populaire Flamand comparé au Mouvement Populaire Wallon*, p. 1. Alle volgende citaten, pp. 1 en 2. Als notoire incivieken werden Paul Daels en Ferdinand de Bondt.

⁹⁰⁷ Zie ook: Maarten Van Ginderachter, *Het kraaien van de haan. Natie en nationalisme in Wallonië sinds 1880*, 2005. Maarten Van Ginderachter, 'L'introuvable opposition entre le régionalisme citoyen wallon et le nationalisme ethnique flamand. À propos de *l'Encyclopédie du Mouvement wallon*', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 13/14, 2004, pp. 67-96.

⁹⁰⁸ Lurkin, *L'amère Belgique*, p. 64.

⁹⁰⁹ Deze in Franstalig België gezaghebbende socioloog en politicoloog wijdde studies aan de Vlaamse en de Waalse kwesties (Maurice-Pierre Herremans, *La question flamande*, Bruxelles, Ed. Librairie Meurice, 1948; Maurice-Pierre Herremans, *La Wallonie, ses griefs, ses aspirations*, Bruxelles, Ed. Marie-Julienne, 1952) Hij was socialist, lid van *Wallonie Libre* en nam aan verschillende Waals nationale congressen deel, maar trad voornamelijk als wetenschapper op de voorgrond. Paul Delforge, 'Herremans Maurice-Pierre', EMW.

ging nog een stapje verder en hekelde ‘*certaines polémistes wallons*’ die zwegen over de collaboratie van het Vichy-regime en sommige Franse leiders.

De problematische relatie van een deel van de Waalse beweging met het Franse Vichy-regime zou later ook aan de kaak gesteld worden door de Waalse historicus Hervé Hasquin, die daarmee een vraagteken zette bij de zelfrepresentatie van een antifascistisch Wallonië. Hasquin onderzocht hoe bepaalde wallinganten tijdens de oorlog nauwe banden onderhielden met het Vichy-regime van maarschalk Pétain en er hand- en spandiensten aan leverden. Hasquin verweet deze wallinganten dat ze met alle mogelijke middelen Franse steun wilden bekomen voor hun rattachistische dromen, ook al was dat ‘Frankrijk’ het collaborateursregime van Pétain.⁹¹⁰ Na de oorlog zouden deze wallinganten pretenderen dat ze zich vanaf het begin hadden geïdentificeerd met generaal Charles de Gaulle en het anti-nazistisch verzet.⁹¹¹

Drie jaar na de Bevrijding raakte Maurice-Pierre Herremans wellicht een zeer gevoelige snaar. Pal tegen het dominante vertoog in, doorbrak hij de homogeneïstische voorstelling van een pro-nazistisch Vlaanderen:

*‘Il faudrait tenir compte également de l’attitude vraiment exemplaire de nombreux Flamands qui militèrent dans les rangs de la Résistance ou dans la brigade Piron, qui devait participer à la libération de notre territoire. Pour ne pas parler de ces innombrables Flamands dont le corps ou les cendres reposent en terre ennemie, après un long et pénible séjour dans ces camps de concentration, aboutissement suprême de cette culture hitlérienne que d’aucuns rêvaient d’adapter à la Flandre’.*⁹¹²

⁹¹⁰ Over de collaboratie van het Franse Vichy-regime met nazi-Duitsland, zie: Robert O. Paxton, *Vichy France: old guard and new order, 1940-1944*, New York, Columbia University Press, 1974.

⁹¹¹ Hervé Hasquin, *Les séparatistes wallons et le gouvernement de Vichy (1940-1943). Une histoire d’Omerta*, Bruxelles, Académie Royale de Belgique, 2004. Catherine Lanneau verweet Hasquin dat zijn onderzoek zich toespitst op één figuur, de Luikse drukker Georges Thone, en dat Mahieu en andere wallinganten slechts zijdelings in het verhaal voorkomen. Catherine Lanneau, ‘Bruits autour d’un faux silence. À propos du livre de Hervé Hasquin, *Les séparatistes wallons et le gouvernement de Vichy (1940-1943). Une histoire d’Omerta*’, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 16, 2005, pp. 237-247.

⁹¹² Maurice-Pierre Herremans, *La question flamande*, Bruxelles, Ed. Librairie Meurice, 1948, p. 108.

Herremans' milderend vertoog was net zo marginaal als de poging van Maurice Bologne om, tegen de stroom in, het Waalse streven als etnisch nationalisme te claimen. Begin 1963 schreef hij een omstandig artikel over het nationalisme in België. Hij deed dat in *Wallonie Libre*, waarvan hij als *homme de gauche* door zijn vriendschap met Jules Mahieu mee aan de basis lag en waarin hij een belangrijke rol speelde.⁹¹³ Weinig verrassend wees Bologne op de in Wallonië gangbare link tussen fascisme en nationalisme: *'Ce mot fait penser à Hitler, à Mussolini, à Franco, et, pour ceux qui ont un peu plus de culture, à Maurras et d'autres Daudet (Léon)'*, schreef Maurice Bologne.⁹¹⁴

Het label paste, aldus Bologne, ook op het Belgisch nationalisme: *'Le nationalisme belge appartient certes à la catégorie péjorative depuis qu'il se propose de conserver l'Etat belge dans sa forme unitaire (...) Il repousse toute note discordante et s'oppose à toute réforme profonde du régime'*.⁹¹⁵

Het grote verwijt van Bologne aan dat Belgisch nationalisme was dat het de essentiële verschillen tussen Vlamingen en Walen ontkende: *'Son but ultime est la fusion, l'amalgame, le mélange des deux peuples en un seul peuple belge'*.⁹¹⁶ Dat wilde men, aldus Bologne, forceren via de invoering van een verplichte tweetaligheid. Een Belgische taal bestond immers niet. Gezien de *'lois démographiques'* zou deze tweetaligheid *'inéluçtablement'* tot Vlaamse eentaligheid leiden. *'En d'autres termes, le nationalisme belge ouvre la porte au nationalisme flamand'*.⁹¹⁷ Het Belgisch nationalisme vormde een voorbeeld van 'slecht' nationalisme dat uitging van een 'onderdrukkende staat'. Zo een staatsnationalisme werd dan al snel, volgens Bologne,

⁹¹³ Maurice Bologne trad in maart 1961 ook toe tot de MPW. Paul Delforge, 'Bologne Maurice', EMW.

⁹¹⁴ Maurice Bologne, 'Le nationalisme en Belgique', *Wallonie Libre*, 24 jg. Nr. 2, 15 februari 1963.

⁹¹⁵ Ibidem.

⁹¹⁶ Dit streven van het 'Belgische nationalisme' stond volledig haaks op de Waalse representatie die zeer snel de onoverbrugbare verschillen benadrukte en dat zou blijven doen. *'Comme on le voit dans bien de domaines, les deux peuples sont totalement différents l'un de l'autre. En général, le Flamand est à droite et il est royaliste, tandis que le Wallon est à gauche et est républicain. Les Wallons sont pro-français cependant que les Flamands sont pro-germaniques'*. *Impérialisme flamand ou des querelles linguistiques, des griefs et des mouvements wallons, de l'origine à nos jours*, Nimy, Ed. de la Fédération de Mons-Borinage de la « Wallonie Libre », 1968, pp. 14-15.

⁹¹⁷ Maurice Bologne, 'Le Nationalisme en Belgique', *Wallonie Libre*, 24ste jg., nr. 2, 15 februari 1963.

imperialistisch en kolonialistisch (*Le nationalisme étatique devient facilement impérialiste et colonialiste*).⁹¹⁸

Maar Bologone onderkende daarnaast een ‘goed’ nationalisme dat hij ‘etnisch nationalisme’ noemde, dat uitgedragen werd door onderdrukte volkeren, zoals het Waalse:

*‘(...) le nationalisme ethnique, propre aux peuples opprimés, trouve un issu normal dans le fédéralisme’.*⁹¹⁹ *‘Le nationalisme wallon résulte de l’état de minorité du peuple wallon au sein de l’Etat belge (...) Nationalisme ethnique, il prôna le fédéralisme dès 1892, c’est-à-dire quelques années seulement après sa naissance et les appels au fédéralisme se répéteront régulièrement jusqu’à nos jours : 1912, 1939, 1945, 1962 sont les jalons de cette marche obstinée vers un idéal qui recule sans cesse’.*⁹²⁰

Het Waalse nationalisme van Bologne was niet alleen etnisch. Dankzij haar sociale samenstelling was het ook een volksnationalisme, in tegenstelling tot het conservatieve staatsnationalisme. *‘Nationalisme populaire, il recrute ses chefs et ses troupes dans les milieux progressistes (...) tandis que les conservateurs et réactionnaires sont les défenseurs du nationalisme belge, étatique donc impérialistes’.*⁹²¹

Op basis van dit schema moest Bologne toegeven dat het Vlaamse nationalisme moeilijker te definiëren viel. Om het Vlaamse nationalisme te alterificeren bouwde Bologne zijn vertoog als volgt op. Ten eerste was het Vlaamse volk binnen België nooit

⁹¹⁸ Bologne, *Le nationalisme en Belgique*.

⁹¹⁹ Bologne, *Le nationalisme en Belgique*.

⁹²⁰ Bologne, *Le nationalisme en Belgique*. In 1945, pal na de Bevrijding, sprak het Waals Congres op 20 oktober van dat jaar, zich in een eerste stemming (de zogenaamde gevoelsstemming, ‘*vote de sentiment*’) uit voor afscheiding van België en aanhechting bij Frankrijk. Deze optie behaalde 486 stemmen, tegen 391 voor federalisme, 154 voor onafhankelijkheid en slechts 17 stemmen voor het behoud van het unitaire België. Daarop werd na aandringen om dat pad te verlaten en met hand opsteken een tweede stemming georganiseerd (de zogenaamde stemming van de rede, ‘*vote de raison*’) om dit te corrigeren en een overweldigende meerderheid voor het federalisme te doen kiezen. Davy Van Assche, *Les Congrès national wallon. Een persstudie*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling geschiedenis, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2002-2003. Zie ook: Paul Delforge, ‘Congrès wallon de 1945’, EMW.

⁹²¹ Maurice Bologne, ‘Le Nationalisme en Belgique’, *Wallonie Libre*, 24ste jg., nr. 2, 15 februari 1963.

een minderheid. Ten tweede werden de meeste Belgische regeringen sinds 1884 door Vlamingen geleid en hoofdzakelijk door Vlamingen samengesteld. Ten derde haalde Bologne er de externe kritische *andere* bij: ‘*Le nationalisme flamand n’est qu’une renaissance du nationalisme néerlandais*’ dat in 1830 tijdelijk verslagen werd. Daarna werden dat nationalisme allerlei pejoratieve kenmerken toegedicht: ‘*Le nationalisme flamand se caractérise par son esprit archaïsant, traditionaliste, folklorique et chauvin*’. Als voorbeeld citeerde Bologne ‘De Vlaamse leeuw’ en de Guldensporenslag. Toch was niet alles kommer en kwel en daar situeerde zich, volgens Bologne, de complexiteit die blijkbaar tot nuance inspireerde. Het Vlaamse nationalisme telde een democratische vleugel die zich van het imperialisme afzette en federalisme nastreefde. Rond dat federalisme konden zowel grote delen van de Waalse beweging als Maurice Bologne zich gezamenlijk vinden.

Dat federalisme vormde het coherente sluitstuk van het Waalse vertoog. Het unitaire karakter van België moest losgewrikt, zodat de Vlaamse dominantie kon gestopt worden en Wallonië zijn eigen keuzen kon maken. Dit stond voor een terugkeer naar het vertoog van Terwagne en de Waalse beweging van 1912 onder impuls van Jules Destrée, rond wie begin jaren zestig de verering opflakkerde.⁹²²

In 1962 zou het vijftig jaar geleden zijn dat de socialistische volksvertegenwoordiger zijn brief aan de koning publiceerde. De Waalse beweging deed er alles aan om de continuïteit met Destrée én zijn vertoog in de verf te zetten. De noodkreet van Jules Destrée werd gretig als leidmotief overgenomen door de leiders die zich in zijn voetsporen plaatsten. In alle Waalsgezinde publicaties werd Destrée geciteerd. Ook het *format* van Destrée’s boodschap werd als actiemiddel gereproduceerd, zoals in de ‘*adresse des mandataires socialistes au Roi*’ van januari 1961.⁹²³ De zucht naar continuïteit met Destrée was dermate groot dat de Waalse

⁹²² In februari 1960 veranderde de *Société historique pour la défense et l’illustration de la Wallonie* haar naam in *Institut Jules Destrée*. Chantal Kesteloot spreekt van mythevorming rond de figuur van Destrée. Kesteloot, *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français*, p. 232.

⁹²³ Integrale tekst in: Moreau, *Combat syndical et Conscience wallonne*, pp. 178-180. De brief was opgesteld door het Luikse Kamerlid Jean-Joseph Merlot, zoon van oud-minister Joseph Merlot, en ondertekend met ‘*les députés, sénateurs, députés permanents et bourgemestres socialistes des arrondissements wallons du pays*’.

socialisten er zelfs de paradox voor over hadden van zich te richten tot een instituut dat ze een decennium eerder tijdens de Koningskwestie sterk ter discussie hadden gesteld. In 1912 kon de Waalse beweging gevoelsmatig wel wat ‘albertistisch’ geweest zijn. Na de Tweede Wereldoorlog was ze uiteraard alles behalve ‘leopoldistisch’.⁹²⁴

Vooraf André Renard stond gunstig gepositioneerd om het koppelteken met Destrée te verpersoonlijken. Beiden waren links, socialist en wallingant. Beiden trachtten de fusie te bewerkstelligen tussen sociale ontvoogdingsstrijd (socialisme) en nationale emancipatie (via bestuurlijke scheiding voor de eerste, federalisme voor de tweede). Chantal Kesteloot suggereerde dat de link met Destrée door Renard grondig werd opgebouwd. Ten eerste bestond het parallellisme met Destrée al in 1950 toen Renard sterk inzette op een alterisering van een dominerend klerikaal Vlaanderen ten opzichte van een overheerst socialistisch Wallonië.⁹²⁵ Ten tweede liet Renard op 4 november 1960 bij het *Fonds d’Histoire du Mouvement Wallon* de voornaamste teksten van Destrée uitlenen.⁹²⁶ Renard eiste de erfenis van Destrée nadrukkelijk op:

*‘Dès 1912 (...) un grand socialiste belge, Jules Destrée, avait jeté un cri d’alarme. Il a fallu un demi-siècle pour que la Lettre au Roi de Jules Destrée trouve enfin confirmation de sa véracité dans la lutte engagée en 1961 par le Mouvement Populaire Wallon pour libérer la Wallonie’.*⁹²⁷

De federalistische idee zwengelde, net als voorheen de eis van bestuurlijke scheiding, de spanningen aan tussen ‘Wallons de Wallonie’ en Franstaligen die vreesden aan een imperialistisch Vlaanderen overgeleverd te worden. In die kringen

⁹²⁴ Chantal Kesteloot noemt de brief aan de koning van de socialistische mandatarissen een ‘*symbole étonnant*’ en zoekt een verklaring in een karakterisering door Laurence van Ypersele van de BWP-traditie: ‘*un POB républicain dans l’âme mais “albertiste” de coeur*’. Kesteloot, *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français*, p. 232. Blijk van dat ‘albertisme’ was het citaat van Albert I dat de voorpagina van het progressief-katholieke Waalsgezinde weekblad *Rénovation* sierde: ‘*Un peuple qui se défend, s’impose au respect de tous*’. *Rénovation. Organe de Renovation wallonne*, 1^{ste} jaargang, nr. 1, september 1962.

⁹²⁵ Kesteloot, *Au nom de Wallonie et de Bruxelles français*, p. 232 en 325.

⁹²⁶ FHMW, *Registre des Prêts*, 4 november 1960. Geciteerd in: Kesteloot, *Au nom de Wallonie et de Bruxelles français*, p. 325. Ook publicaties van Maurice-Pierre Herremans werden bij die gelegenheid ontleend.

⁹²⁷ André Renard, *Le Mouvement Populaire Wallon*, 1961. Aparte overdruk van een artikel dat Renard in oktober 1961 in het Franse tijdschrift *Europe* publiceerde.

zwol de kritiek op het federalisme sterk aan. *Wallonie Libre* trachtte de tegenwerpingen te ontcrachten (*‘Le fédéralisme n’est pas ce que disent ses adversaires’*) en ook de MPW vond dat nodig (*‘Le fédéralisme n’est donc pas du séparatisme’*).

Indien het voortbestaan van België op de helling kwam te staan, lag dat aan de Vlaamse motieven voor federalisme. In een vergelijking van haar federalisme met dat van de Vlaamse Volksbeweging schreef de MPW dat wantrouwen geboden was.⁹²⁸ Het federalisme van de Vlaamse beweging stoelde, als het haar goed uitkwam, op *‘58 % de Flamands’*. Met deze verwijzing naar de uitslag van het referendum over de Koningskwestie, zinspeelde de MPW op de Vlaamse intentie om Wallonië ook politiek trachten te minoriseren. Voor de MPW moest federalisme echter de *‘égalité des deux communautés’* bewerkstelligen.⁹²⁹

Ook de insteek was, volgens de MPW verschillend. Hoewel de VVB eveneens een aantal sociaal-economische eisen stelde, waren het toch de taal- en culturele problemen, *‘portés à un niveau passionnel’*, die volgens de MPW aan de basis lagen van de VVB en haar federalisme. Streefdoel van dat Vlaamse federalisme was, volgens Paul Lambert, , één van de adviseurs van MPW-leider André Renard, *‘de créer un Etat flamand afin de préserver la pureté et l’homogénéité de la langue et de la culture flamande qui, dans la forme unitaire actuelle de la Belgique, seraient gravement menacées’*.⁹³⁰ De voorwaardelijke wijze moest twijfel zaaien over de pertinentie van deze Vlaamse interpretatie. Daar tegenover steunde het MPW-federalisme *‘essentiellement sur les difficultés économiques et sociales qu’éprouve la Wallonie dans le*

⁹²⁸ Voor zijn doorlichting van de VVB-programmapunten baseerde Paul Lambert zich op het memorandum dat de VVB in 1958 aan de regeringsformateur richtte, op de documenten van het eerste VVB-congres op 9 oktober 1960 in Mechelen en aan een nieuwe eisenbundel die in 1961 aan de premier overhandigd werd. MPW, Bureau d’Information, *Note N°1, Le Mouvement Populaire Flamand comparé au Mouvement Populaire Wallon*.

⁹²⁹ Op de volksraadpleging van 12 maart 1950 stemden 57,68 procent van de kiezers bevestigend op de vraag ‘Zijt u de mening toegedaan dat Koning Leopold III zijn verheven grondwettelijk ambt zou uitoefenen, ja of neen?’. De grote regionale verschillen zagen er als volgt uit: 73 % ja-stemmen in Vlaanderen, 48,2 procent in Brussel en 41,8 procent in Wallonië. Mark Van den Wijngaert, ‘De monarchie’, in: Els Witte en Alain Meynen, *De geschiedenis van België na 1945*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006, p. 433.

⁹³⁰ MPW, Bureau d’Information, *Note N°1, Le Mouvement Populaire Flamand comparé au Mouvement Populaire Wallon*, p. 2.

cadre d'une Belgique unitaire'.⁹³¹ Als één motivering voor federalisme tot separatisme en het einde van België zou leiden, klonk de suggestie, zou het de Vlaamse zijn.

Hoe sterk de Vlaamse *andere* ook gealterificeerd werd, de eis voor federalisme creëerde een gemeenschappelijk raakvlak, een gemeenschappelijke noemer, met componenten van de Vlaamse beweging. Mikpunt van deze federalisten was de Belgische *andere*, over wie aan beide zijden een nagenoeg identiek vertoog aangehouden werd: België als instrument in handen van de 'tegengestelde gemeenschap'. Paul Lambert noemde het een paradox, '*que l'un et l'autre mouvement accusent la forme unitaire du pays de ne profiter qu'à la communauté adverse*'.⁹³²

Om de naoorlogse genese van '*l'autre mouvement*', de Vlaamse federalistische voortrekkers, te ontmoeten moest men afdalen in wat de catacomben genoemd werd, de metaforische ruimte waar het extreem-rechtse Vlaams-nationalisme verongelijkt de wonden likte. Zichzelf als antifascistisch representerende wallinganten deinsden er niet voor terug rond de tafel te gaan zitten met als 'incivieken' gealteriseerde flaminganten. Trouw aan het adagium dat de vijanden van de vijanden de bondgenoten kunnen zijn, zouden ze samen naar een vergelijk zoeken over een herstructurering van de Belgische staat. Anderzijds werd vastgesteld dat zo'n vergelijk niet voor de hand liggend was, aangezien er fundamentele meningsverschillen opborrelden die telkens te maken hadden met de afbakening, het grenzen trekken, het zuiveren van de eigen regio.

Catacombentijd en wederopstanding

Zoals Paul Lambert wat tot zijn eigen verwondering had vastgesteld, stonden de Waalse federalisten in hun contacten met de Vlaamse federalisten tegenover een groep mensen voor wie België eveneens een werktuig in handen van de kritische *andere* was. Niet alleen de Waalse beweging beschouwde zich een slachtoffer binnen de Belgische

⁹³¹ MPW, Bureau d'Information, *Note N°1, Le Mouvement Populaire Flamand comparé au Mouvement Populaire Wallon*, p. 2.

⁹³² MPW, Bureau d'Information, *Note N°1, Le Mouvement Populaire Flamand comparé au Mouvement Populaire Wallon*.

constructie. Aan Vlaamse zijde leefde, parallel met het discours van zelfvertrouwen op basis van de gestage vooruitgang, een minstens even hardnekkige representatie van Vlaanderen, Vlamingen, en in het bijzonder, het Vlaams-nationalisme als slachtoffers. Waar eind jaren dertig, in de traditie van De Raets 'volkskracht', het vertoog van geloof-in-eigen-kunnen vooral door Van Cauwelaert en de katholieke partij ingezet werd, stond het slachtofferschap bij het extreem-rechtse Vlaams-nationalisme centraal in de representatie van Vlaanderen.⁹³³

Die zelfrepresentatie was geen Vlaams-nationalistische creatie. Ze was omstreeks 1840 ontstaan met de topos van de 'geminoriseerde meerderheid' van Belgisch-patriottische Vlaamsgezinden, die meteen ook het aspect 'vernedering' in dat topos onderbrachten. Ervaringen tijdens en na Wereldoorlog I (activisme en vervolging ervan) versterkten dat slachtofferdiscours en brachten het onder als cruciaal element in een anti-Belgische, Vlaams-nationalistische legitimering. Dat vertoog werd geactiveerd en versterkt door de ervaring tijdens (collaboratie) en uitkomst van de Tweede Wereldoorlog (epuratie).

Dat de Waalse negatieve alterificatie van de Vlaamse beweging met termen als 'collaborateurs' en 'incivieken' eind jaren vijftig een herleving kende, toonde aan dat België, in tegenstelling tot andere voormalige bezette landen, geen consensus over de Tweede Wereldoorlog kende.⁹³⁴ Integendeel, in beide kampen werd dat verleden als 'politiek kapitaal' ingezet.⁹³⁵ Dat was al gebleken tijdens de Koningskwestie die het naoorlogse België verdeelde volgens twee traditionele breuklijnen. Die verdeeldheid bevestigde de wederzijdse alterificaties en stelden die op scherp. Voor de enen was de koning de 'eerste verzetsman van het land'; voor de anderen was hij 'de eerste inciviek van het land'.⁹³⁶ Een overwegend katholiek en rechts Vlaanderen was voorstander van

⁹³³ Zie vorige hoofdstuk.

⁹³⁴ Colignon & Kesteloot, *De visie op de Vlaamse collaboratie in Wallonië en Brussel*, p. 138.

⁹³⁵ Pieter Lagrou, 'Victims of Genocide and National Memory: Belgium, France and the Netherlands 1945-1965', *Past & Present*, 154, , 1997, p. 201. Koen Aerts, "*Repressie zonder maat of einde?*" *De juridische reïntegratie van collaborateurs in de Belgische staat na de Tweede Wereldoorlog*, Gent, Academia Press, 2014.

⁹³⁶ Velaers & Van Goethem, *Leopold III*, p. 994. De auteurs schrijven dat deze polarisering post factum grotesk aandoet en volledig voorbijgaat aan de complexiteit van het oorlogsgebeuren.

de terugkeer van koning Leopold III.⁹³⁷ In deze kringen was de koning een slachtoffer en de koningskwesie ‘een particulier geval van epuratie’.⁹³⁸ Zo voerde het Vlaams-nationalistisch weekblad ‘t Pallieterke een ultra-leopoldistische campagne tegen de ‘koningsbelagers. Het blad hekelde scherp ‘de laffe vluchtelingen’ die, in tegenstelling tot de koning, tijdens de bezetting naar Londen vluchtten.’⁹³⁹ In de terminologie van haar hoofdredacteur, Bruno de Winter, ging het om ‘een kliek politieke beunhazen’.⁹⁴⁰ Eenmaal de koning aftrad, jammerde de Winter: ‘O grote goden van 1830, waarom hebt ge ons de Walen aan ons been gezet?’. Twee significante metaforen met een mooie toekomst in het Vlaams-nationalistische discours volgden. Deze nederlaag was ‘een formidabele muilpeer’ in het aangezicht van de Vlamingen. Maar ook: ‘vroeg of laat moest België barsten’.⁹⁴¹

Mede significant aan deze metaforen was dat ze reprises vormden van een vooroorlogs discours. De slagen in het aangezicht sloten aan bij de sinds 1840 uitgedrukte vernedering van een geminoriseerde meerderheid. Het ‘België barst’ vormde een variant op de uithaal van Joris Van Severen die, als volksvertegenwoordiger voor de Frontpartij, op 29 november 1928 uitriep: ‘*La Belgique, qu’elle crève*’.

De troonsafstand van Leopold vormde een ‘ommekeer’ in de attitude van een aantal Vlaamsgezinden ten aanzien van België. De Vlaamse historicus en Diets-nationalistische militant Herman Todts meende dat er zich onder gematigde Vlaamsgezinden een radicalisering had voorgedaan en dat menigeen als ‘uitlaatklep

⁹³⁷ In de volksraadpleging die op 12 maart 1950 gehouden werd, stemde (ongeldige stemmen en onthoudingen niet meegerekend) 57,68 procent voor en 42,32 procent tegen de terugkeer van de koning. Communautair gaf dit 72 procent ‘ja’ in Vlaanderen, 52 procent ‘nee’ in Brussel en 58 procent ‘nee’ in Wallonië. De polarisering werd duidelijk als men weet dat de CVP bij de laatste verkiezingen 48 procent had behaald. Dat maakte dat, als alle CVP-kiezers voor de terugkeer van Leopold III stemden, dat dit bij de andere partijen maar één op vijf was. De koning was dus niet alleen een ‘Vlaamse koning’ geworden; hij was bovendien een ‘CVP-koning’. Er braken, vooral in Wallonië, onlusten uit waarbij doden vielen. In de nacht van 31 juli op 1 augustus 1950 gaf de koning te kennen zijn macht over te dragen aan zijn zoon Boudewijn. Velaers & Van Goethem, Leopold III, p. 996.

⁹³⁸ Max Lamberty, *De Vlaamse beweging nu*, Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel, 1948, p. 77.

⁹³⁹ Mark Vanvaeck, *t Pallieterke van Bruno de Winter*, De Nederlanden, Antwerpen, 1987, p. 54.

⁹⁴⁰ Ibidem,

⁹⁴¹ ‘t Pallieterke, jg. 6, nr. 23, 8 juni 1950; ‘t Pallieterke, jg. 6, nr. 32, 10 augustus 1950. Beide geciteerd in: Vanvaeck, ‘t Pallieterke van Bruno de Winter, p. 56.

voor de opgekropte woede' het federalisme was gaan aanhangen.⁹⁴² De evolutie van het bij oorsprong apostolische tijdschrift *De Vlaamse Linie* – later *De Linie* – dat door jezuiten uitgegeven werd, leek dit te bevestigen. Het weekblad had het terrein van de politieke analyse betreden om de 'onrechtvaardige anti-katholieke Vlaamse repressie' aan te klagen en amnestie te bepleiten. Het verdedigde hevig Leopold III. Onder leiding van Frans Van Isacker kwam het flamingantisme centraler te staan en werd gepleit voor structuurhervormingen in federalistische zin.⁹⁴³

Hiertegenover stond een overwegend vrijzinnig en links Wallonië dat van mening was dat het staatshoofd niet opnieuw de troon mocht bestijgen. In *Wallonie Libre* deed historicus en voormalig verzetsman Maurice Bologne opnieuw beroep op de metafoor van de echtscheiding om aan te tonen dat de hoog oplopende debatten tussen Vlaamse en Waalse parlementairen

*'ont fait voir aux plus aveugles que la question royale soulignait le divorce qui sépare Flamands et Wallons sur tant de problèmes importants, non seulement d'ordre culturel comme on a trop tendance à le dire, mais encore d'ordre politique'.*⁹⁴⁴

Iets eerder was 't *Pallierterke* tot dezelfde slotsom gekomen. Het blad putte eveneens inspiratie uit de familiale sfeer om de onverenigbaarheid uit te drukken. De verschillen tussen Walen en Vlamingen waren zo groot dat 'het je reinste dwaasheid is de mensen voor te houden dat we tot éénzelfde Belgische familie zouden behoren'.⁹⁴⁵

⁹⁴² Herman Todts, *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden: kroniek van de Vlaamse Beweging, 1954-1965*, Leuven Davidsfonds, 1967, p. 109. Nico Wouters, 'Todts, Herman', NEVB, deel 3, pp. 3074-3075. Het zal menig huidig rechts en extreem-rechts Vlaams-nationalist verbazen dat het republikanisme van 't *Pallierterke* vorm kreeg door teleurgestelde monarchisten, woedend om de zege van voornamelijk Waalse 'koningsbelagers'.

⁹⁴³ Over de positie van dit blad in de naoorlogse Vlaamse beweging, zie: Karl Drabbe, 'De Vlaamse Linie en de heropleving van de naoorlogse Vlaamse beweging', *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 57, nr. 4, pp. 217-236. Nico Wouters, 'Linie, De', NEVB, deel 2, p. 1945.

⁹⁴⁴ *Wallonie Libre*, nr. 2, februari 1950. Geciteerd in: Moreau, *Combat syndical et conscience wallonne*, p. 57.

⁹⁴⁵ 't *Pallierterke*, jg. 4, nr. 51, 16 december 1948. Geciteerd in: Vanvaeck, 't *Pallierterke* van Bruno de Winter, pp. 108-109.

Vanuit tegenovergestelde hoek luidden de conclusies unisono: Vlamingen en Walen konden beter elk hun eigen weg gaan.

In beide bewegingen, de Waalse zowel als de Vlaamse, werd de eigen visie over dat oorlogsverleden actief ingezet tegen de *andere* en als element van eigen identiteitsvorming.⁹⁴⁶ Zoals de Waalse beweging haar negatieve beeld van de *andere* aanwendde om zich sterk te identificeren als democratisch, antifascistisch en anti-nationalistisch, sterkte de naoorlogse Vlaamse beweging haar identiteit aan de naar haar inzien buitenproportionele bestraffing van de collaboratie die ze ‘met de mantel der liefde’ bedekte en hekelde als ‘repressie’.⁹⁴⁷

Rond dit gecreëerde stereotype ontstond een subcultuur in en rond vriendengroepen van zogenaamde repressieslachtoffers en oud-leden van het VNV, jeugdverenigingen als de Zilvermewtjes en ook, prominent, het Sint-Maartensfonds als amicale van voormalige Oostfrontstrijders.⁹⁴⁸ Vanaf 1948 werden ook twee belangrijke en symbolische Vlaams-nationalistische *events* van het interbellum opnieuw georganiseerd: de IJzerbedevaart en het Nationaal Zangfeest.⁹⁴⁹

⁹⁴⁶ Lode Wils verklaart de escalatie van de Koningskwesitie en zowel de strakke leopoldistische houding van de CVP als de even strakke antileopoldistische attitude van de PSB door de druk van fanatieke elementen in beide kampen. Voor het antileopoldistische kamp wijst hij naar de communistische partij en de ‘wallingantische beweging’. Lode Wils, *Frans Van Cauwelaert. 1932-1961. Triomf, val en wederopstanding*, Antwerpen, Houtekiet, 2009, p. 263.

⁹⁴⁷ Bruno De Wever, ‘Goede Belgen, foute Vlamingen, grijze Nederlanders’, in: Eric Corijn (ed.), *Collaboratie in Vlaanderen. Vergeten en vergeven?*, Antwerpen, Manteau, 2002, p. 133. Koen Aerts, ‘Repressie zonder maat of einde?’, De juridische re-integratie van collaborateurs in de Belgische staat na de Tweede Wereldoorlog, Gent, Academia Press, 2014. Luc Huyse & Steven Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1942-1952*, Leuven, Kritak, 1991.

⁹⁴⁸ Marnix Beyen, ‘“Zwart wordt van langs om meer de Vlaamsgezinde massa.’ De Vlaamse beeldvorming over bezetting en repressie, 1945-2000”, in: José Gotovitch en Chantal Kesteloot, *Het gewicht van het oorlogsverleden*, Gent, Academia Press, 2002, p. 108. De vriendengroepen van voormalige collaborateurs en VNV'ers zouden in oktober 1964 gefedereerd worden in de organisatie Broederband, onder het motto ‘Broederband is mijn naam, amnestie is mijn doel’. Frans Van Campenhout en Frans-Jos Verdoodt, ‘Broederband’, NEVB, deel 1, pp. 606-607. De Zilvermewtjes zamelden onder meer via poppenspelvoorstellingen geld in ten voordele van door de ‘repressie’ getroffen gezinnen. Nico Wouters, ‘Zilvermewtjes’, NEVB, deel 3, pp. 3779-3780. Het in december 1953 opgerichte Sint-Maartensfonds telde onder haar leden collaborateurs die in opdracht van of met toestemming van de Duitse instanties wapens droegen. Een groot deel van de leden waren ex-Waffen-SS'ers. Nico Wouters, ‘Sint-Maartensfonds’, NEVB, deel 3, pp. 2754-2755.

⁹⁴⁹ Over de plaats van de IJzertoren in de Vlaamse naoorlogse herinneringscultus, zie: Evert Peeters, ‘“Een vuist tegen België?” De IJzertoren en de Vlaamse tegenherinnering’, in: Bruno Benvindo en Evert Peeters, *Scherven van de oorlog. De strijd om de herinnering aan WOII*, Antwerpen, De Bezige Bij /

Het ging in deze subcultuur om een zelfidentificatie die baadde in verongelijkheid en ressentiment en waarin kritische introspectie en berouw volledig uit den boze waren. Weekbladen als het reeds aangehaalde *'t Pallieterke* (17 mei 1945), *Rommelpot* (26 december 1945) en nog wat efemere periodieken speelden in dit netwerk een belangrijke rol. Niet toevallig fungeerden bij deze bladen satire (*'t Pallieterke*) en sarcasme (*Rommelpot*) als dekmantel of excuus om opnieuw meer gewaagde Vlaams-nationalistische thema's aan de orde te brengen en gerechtelijke vervolging te ontlopen. Bovendien vormde satire, net als aan Waalse kant het geval was in 1937 met *La Gaillarde*, het uitgelezen genre om de *andere* te stereotyperen, te stigmatiseren en te abnormaliseren.

De marginale positie in deze periode werd in de literatuur metaforisch uitgedrukt als de catacombentijd, verwijzend naar de eerste begraafplaatsen van de christenen in Rome, waar deze vervolgd werden en onderdoken voor de Romeinse onderdrukkers. Het 'échte' Vlaams-nationalisme, zo luidde het, diende te 'overleven' in semi-clandestiene situaties, ondergronds.

Met inzet van historici, journalisten, romanciers en cineasten voerde men in de Vlaams-nationale subcultuur een inversie door waarbij de tegenstelling tussen een 'goed' verzet en een 'slechte' collaboratie fundamenteel in twijfel werd getrokken.⁹⁵⁰ In die beeldvorming werd het verzet zo goed als *buiten* Vlaanderen gesitueerd: Waals, Franstalig, 'Belgicistisch' en in elk geval anti-Vlaams. Het werd geassocieerd met lafheid (het stereotype van de verzetsman die opstond tijdens of net na de Bevrijding, althans wanneer van gevaar geen sprake meer zou geweest zijn, de lafaard die weerloze vrouwen kaal scheerde), revanchisme, genadeloze repressie, hardvochtigheid.

De collaboratie die daartegenover discursief gestalte kreeg was idealistisch, goedbedoeld, onbaatzuchtig en emotioneel ('uit liefde voor het Vlaamse volk'). Op die

Brussel, Soma, 2011, pp. 82-113. Bart De Wever, 'Het Vlaams-nationalisme na de Tweede Wereldoorlog. Verrijzenis of herrijzenis?', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 3, 1997, p. 280.

⁹⁵⁰ Beyen, Zwart wordt van langs om meer de Vlaamse massa, p. 110.

manier werd collaboratie gedeïdeologiseerd. Het heette Vlaams, onschuldig en slachtoffer te zijn.⁹⁵¹

Die subcultuur organiseerde zich niet meteen rond een politieke partij. Het nationalisme, dat in het fascisme zijn 'hoogste stadium' had bereikt, was – overigens in heel Europa – gediscrediteerd. Politiek bevond dit milieu zich in buitenspelpositie.⁹⁵² Een aantal belangrijke figuren vonden onderdak bij de tot CVP herdoopte katholieke partij, waarvan de Vlaamse vleugel het 'verweesd en gekneusd' kiezerskorps wilde recupereren ten einde haar fragiele meerderheid te versterken. De amnestie-eis werd, net als na de Tweede Wereldoorlog, het bindmiddel waarmee extremistische elementen deel bleven uitmaken van bredere Vlaamsgezinde netwerken.⁹⁵³ De topos van de 'onrechtvaardige repressie' van de collaborateurs werd breder gedragen dan door de verongelijkte extreem-rechtse kringen.

Onder die bredere paraplu vonden katholieke flaminganten een beschutte plek, ook gewezen en veroordeelde collaborateurs. Van daar uit werd al snel, vanaf 1944, werk gemaakt van een 'wederopbouw' met Tony Herbert als spilfiguur.⁹⁵⁴ Het kader was, in schrille tegenstelling tot de jaren dertig, aanvankelijk nadrukkelijk Belgisch. Federalisme en nationalisme werden in de eerste naoorlogse jaren, althans openlijk, niet meer beleden.

Het belette niet dat partijvorming snel weer op de Vlaams-nationale agenda kwam te staan. Een eerste poging zag het licht in de aanloop naar de parlementsverkiezingen van 26 juni 1949. Vlaams-nationalisten gingen te rade bij

⁹⁵¹ Ibidem, pp. 115-117. Marnix Beyen schrijft dat anders dan bijvoorbeeld in Nederland de naoorlogse Vlaamse romanliteratuur geen verheerlijkingen van het verzet kent en situeert de afbrokkeling van deze Vlaamse consensus over het oorlogsverleden in de jaren tachtig. Toch moet vandaag vastgesteld worden dat er met het verzet in Vlaanderen, niet alleen in de romanliteratuur maar ook en vooral als onderwerp van historisch onderzoek weinig gedaan werd. Bruno De Wever spreekt in dat verband van 'het nagenoeg ontbreken van het perspectief van het verzet of dat van de slachtoffers in het dominante beeld over de oorlog'. Bruno De Wever, 'Goede Belgen, foute Vlamingen, grijze Nederlanders', in: Eric Corijn (ed.), *Collaboratie in Vlaanderen. Vergeten en Vergeven?*, Antwerpen, Manteau, 2002, p. 58.

⁹⁵² Benvindo & Peeters, Scherven van de oorlog, p. 82.

⁹⁵³ Colignon en Kesteloot, 'Nazis durant les guerres', p. 127.

⁹⁵⁴ Op 5 oktober 1944 ging Tony Herbert, spilfiguur van de nv De Gids, al van start met de uitgave van de publicaties van de nv *De Standaard*. Bart De Wever, 'Het Vlaams-nationalisme na de Tweede Wereldoorlog. Verrijzenis of herrijzenis?', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 3, 1997, p. 277.

gevangen VNV-kopstukken. Het ‘zwarte’ electorale potentieel werd in Vlaanderen dermate hoog ingeschat dat de CVP, beducht voor Vlaams-nationalistische kapers op haar flank, nadrukkelijk voormalige collaborateurs voor haar lijsten ging solliciteren.

Dat manoeuvre kon niet iedereen overtuigen en leidde onrechtstreeks tot de oprichting van de Vlaamse Concentratie, een quasi *one-issue* groep rond de ‘repressiekwestie’ die voornamelijk bestond uit oud-collaborateurs uit VNV, Dinaso en Rex.⁹⁵⁵ Een tweede poging vertrok vanuit het in 1950 opgerichte Vlaams Comité voor Federalisme, een studiegroep waaraan onder meer de in Vlaamsgezinde kringen gezaghebbende cultuurfilosoof Max Lamberty en de vermaarde farmacoloog en Nobelprijswinnaar Corneel Heymans deelnamen. Eenmaal de focus gelegd werd op ‘federalisme als oplossing voor het nationaliteitenconflict in België’ (tegenover het meer studiegerichte ‘federalisme in een Europees perspectief’), hanteerde Walter Couvreur de voorzittershamer.⁹⁵⁶ Deze uit Antwerpen afkomstige filoloog werd gedreven door de noodzaak van een Vlaams-nationaal partijpolitek reveal.⁹⁵⁷ Die ambitie deelde hij onder meer met Frans Van der Elst. Deze Vlaams-Brabantse advocaat had naam gemaakt als pleiter in ‘repressiezaken’, onder meer als raadsman van Hendrik Elias.

Gesprekken en herschikkingen leidden tot de oprichting van de Christelijke Vlaamse Volksunie (CVV), een verkiezingskartel dat in 1954 kwantitatief niet veel beter scoorde dan zijn onfortuinlijke voorganger maar wel de Antwerpse lijsttrekker en

⁹⁵⁵ B. De Wever, *Het Vlaams-nationalisme na de Tweede Wereldoorlog*, p. 281. Voorzitter was de ex-Dinaso Alex Donckerwolcke. Er werden 103.896 stemmen gesprokkeld (2,07 procent), met inbegrip van die van de Van Dieren-lijst in Brussel en die van de dissidente CVP'er Coussens in Kortrijk. Zie verkiezingsdatabase van de federale regering: http://www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/result_ko.php?date=1949-06-26&vt=CK&ko_type=KO_RK&ko=263, geraadpleegd op 27 augustus 2014. Tijdens de Koningskwestie kwam de Vlaamse Concentratie in het ultraleopoldistische kamp terecht. Zie ook: Bart De Wever, ‘Vlaamse Concentratie’, NEVB, pp. 3441-3442.

⁹⁵⁶ Voorwoord van Frans Van der Elst in: Toon Van Overstraeten, *Op de barrikaden. Het verhaal van de Vlaamse Natie in wording. 30 jaar Volksunie*, Brussel, Vlaams Nationaal Studiecentrum, 1984, p. 16.

⁹⁵⁷ René Haeseryn, ‘Couvreur ridder Walter’, NEVB, deel 1, pp. 815-816. Al bij al was Couvreur slechts kort, maar intensief en medebepalend actief op het partijpoliteke vlak.

advocaat Herman Wagemans naar de Kamer wist af te vaardigen.⁹⁵⁸ Tegen het eind van dat jaar namen de belangrijkste stichters van de CVV een doorstart met de oprichting op 21 november 1954 van de partij Volksunie (VU). In januari 1955 verscheen het eerste nummer van het partijblad, *De Volksunie*.⁹⁵⁹

Malcontenten trokken zich terug in de Vlaamse Volksbeweging die vanaf 1956, na eerdere mislukte pogingen, wat vaart zou krijgen.⁹⁶⁰

De VU-stichters waren zich zeer sterk bewust van de vertoogelementen die tegen hen zouden ingezet worden. Terugblikkend schreef Frans Van der Elst: 'Daarbij kwam dat, hoe dan ook, het odium van de collaboratie zou kleven op een nieuwe Vlaams-nationalistische partij. Onze politieke tegenstanders zouden niet nalaten ons af te schilderen als een partij van zwarten, van incivieken, van fascisten, van separatisten en scheurmakers'.⁹⁶¹

Tegenover die *othering* stond het zelfbeeld van een 'wij' gedreven door 'geloof in de Vlaams-nationalistische gedachte, door een gekwetst rechtvaardigheidsgevoel omdat wij de repressie en de benadeling van het Vlaamse volk in de Belgische Staat als onrecht aanvoelden. Wij wilden en wij konden ons niet neerleggen bij de nederlaag van het Vlaams-nationalisme of bij de onderdrukking ervan door de repressie'.⁹⁶²

Het leidmotief liet er geen enkele twijfel over bestaan: verongelijkheid en ressentiment kenden een decennium na de Bevrijding hun politieke kristallisatie. De kersverse organisatie werd hoofdzakelijk samengehouden door het zwarte verleden, waarmee men zich volop identificeerde en voor wie men naast eerherstel ook via revanche de overwinning opeiste ('Wij wilden en konden ons niet neerleggen bij de nederlaag van het Vlaams-nationalisme').

⁹⁵⁸ B. De Wever, *Het Vlaams-nationalisme na de Tweede Wereldoorlog*, p. 284. Van der Elst figureerde op de Brusselse Vlaams-nationale antirepressielijst van Edmond Van Dieren, die in 1952 betrokken was bij de oprichting van de Vlaamse Volksbeweging.

⁹⁵⁹ Wilfried Vandaele, *Wij. Vlaams-nationaal. 30 jaar Volksunie-pers doorgelicht*, De Nederlanden, Antwerpen, 1984, p. 17.

⁹⁶⁰ Ibidem.

⁹⁶¹ Frans Van der Elst, *De bewogen jaren. Mijn memoires, 1920-1958*, Tielt, Lannoo, 1985, p. 213.

⁹⁶² Ibidem.

Over de electorale impact van de Vlaamse Concentratie in 1949 tot de lancering van de Volksunie in 1954, schrijft Marnix Beyen dat die louter te danken was aan incivieken en hun familie. Beyen voegt eraan toe dat deze initiatieven hoofdzakelijk werden samengehouden door het collectieve zwarte verleden van de initiatiefnemers.⁹⁶³ Dat zwarte verleden betekende niet dat de stichtende VU-kern - overwegend twintigers en dertigers, een nieuwe generatie - een hoofdrol in de collaboratie had vertolkt. Het betekende wel dat deze kwestie - vaak van thuis uit - voor hen primordiaal was. Toch bleek ook van meet af aan naast de 'liquidatie van de repressie' federalisme een centraal programmapunt.⁹⁶⁴

In de nasleep van de algemene staking en de eenheidswet behaalde de Volksunie in de vervroegde parlementsverkiezingen van 26 maart 1961 een eerste triomf. Het zetelaantal werd vervijfvoudigd, terwijl de CVP acht zetels verloor.⁹⁶⁵ Iets wat ongewild kwam de timing perfect uit. Vanaf 1961 telden zowel de Waalse als de Vlaamse beweging een consistente radicale component, voldoende krachtig om de hele beweging én het politieke spectrum in de eigen regio onder druk te zetten. Historisch en ideologisch elkaars tegengestelden, gebood hun politiek-strategische agenda niettemin dat ze ook elkaar objectieve bondgenoten zouden zijn.

'Inciviques', maar ook 'frères'

In maart 1961 publiceerde *Wallonie Libre* een cartoon met een haan en leeuw die blijkbaar twee opties hadden. In het onderste gedeelte van de afbeelding die de unitaire staat voorstelde, sloeg de leeuw de haan met een stok, terwijl de haan zich met

⁹⁶³ Beyen, *Zwart wordt van langs om meer de Vlaamse massa*, p. 108.

⁹⁶⁴ 'Manifest van de Volksunie', *De Volksunie*, jg. 1, nr. 1, januari 1955. De stichters en tevens leden van de beheerraad waren: Walter Couvreur, voorzitter; de advocaat Frans Van der Elst en volksvertegenwoordiger Herman Wagemans waren de ondervoorzitters. Secretaris werd de Antwerpenaar Rudi Vanderpaal, een self-made man die succesvol was in de vastgoedsector. René Proost en Ludo Sels, die uit middenstands- en boerenorganisaties kwamen, waren leden, net als de germanist Wim Jorissen. Toon Van Overstraeten, *Op de barricaden*, p. 21-22. Bart Seldeslachts, *De leeuw in de achteruitkijkspiegel. Het weekblad De Volksunie-Wij van 1955-1978 over het verleden en de historiografie van de Vlaams-nationale partijpolitiek*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, KU Leuven, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 1999-2000.

⁹⁶⁵ Van één zetel (Wagemans) naar vijf. Nationaal behaalde de partij 3,5 procent. Naast de vijf Kamerzetels bekam ze ook twee zitjes in de Senaat.

de opgeheven poot (*le cocq hardi*) verweerde. Beide bleven in deze strijd niet ongehavend, zo getuigde de pleister die ze droegen. In het bovenste gedeelte van de cartoon, die de federale staat voorstelde, schudden ze elkaar opgetogen de hand.⁹⁶⁶ Twee maanden later drukte *Wallonie Libre* een ‘*Manifeste commun des fédéralistes flamands et wallons*’ af. In het daaropvolgende nummer werd verslag gedaan van een gemeenschappelijk colloquium dat in Charleroi had plaatsgevonden.⁹⁶⁷

Het was niet de eerste keer dat Vlaamse en Waalse federalisten tot een vergelijk trachtten te komen. In 1952 hadden leden van het Vlaamse Comité voor Federalisme samengezeten met Waalse federalisten van het Congrès National Wallon.⁹⁶⁸ Voormalige anti-fascistische weerstanders als de socialist Maurice Bologne, de liberaal Arille Carlier, de liberaal Fernand Schreurs, Jean Pirotte en Jean van Crombrugge zaten samen met Walter Couvreur, Frans Van der Elst en andere Vlaams-nationalisten, wiens handel en wandel meestal als ‘incivisme’ werd afgedaan. Op 3 december 1952 leidden deze gesprekken tot de zogenaamde akkoorden Schreurs-Couvreur, genoemd naar de twee federalisten die de gemeenschappelijke resultaten aan de pers voorstelden. Deze samenwerking resulteerde in de vorming van een Vlaams-Waals college dat in 1954 een ontwerp van federale grondwet voor België uittekende.⁹⁶⁹ De tekst werd ondertekend door ‘honderd vooraanstaande Vlamingen en Walen’.⁹⁷⁰

Voor de Vlaamse participanten aan deze besprekingen situeerden hun inspanningen zich in een sterke continuïteit. Zo maakte het beginselakkoord tussen

⁹⁶⁶ *Wallonie Libre*, nr. 3, maart 1961.

⁹⁶⁷ ‘Manifeste commun des fédéralistes flamands et wallons’, *Wallonie Libre*, nr. 5, mei 1961. ‘Un colloque wallo-flamand a eu lieu à Charleroi’, *Wallonie Libre*, nr. 6, juni-juli 1961.

⁹⁶⁸ Aan Waalse kant waren dat Fernand Schreurs, Arille Carlier en Maurice Bologne. Aan Vlaamse kant: Walter Couvreur en Frans Van der Elst. Een primeur waren deze gesprekken niet. Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog waren geledingen van de Waalse (*L’Opinion Wallonne*) en Vlaamse bewegingen (*Ons Vaderland*) met elkaar in contact getreden. In de jaren twintig werden ook pogingen tot gesprek ondernomen, maar die leverden geen tastbare resultaten op.

⁹⁶⁹ *Het Vlaamse Federalisme. Met een ontwerp van federale grondwet voor België*, 1954, uitgegeven vanwege het Vlaamse Comité voor Federalisme en het Vlaams-Waals Kollege.

⁹⁷⁰ Voor de volledige lijst, zie: *ibidem*, p. 8.

KVV en VNV van 8 december 1936 deel uit van de bijlagen van het Vlaams Comité voor Federalisme.⁹⁷¹ In een rede te Antwerpen op 4 oktober 1953 zei Frans Van der Elst:

‘Federalisme ligt volledig in de lijn van de traditie en de evolutie van de Vlaamse beweging. (...) In het activisme en in de Frontbeweging werd hij [de federalistische eis] gesteld (...) In december 1936 volgde het beginselakkoord KVV-VNV ondertekend door de heren Borginon, De Bruyne, Elias, Eyskens, Romsée en Verbist. Dit akkoord was en blijft een historisch document en een historisch feit van grote betekenis in de Vlaamse Beweging (...) Deze stellingname is vooral belangrijk omdat op dat ogenblik de Vlaamse Beweging ongetwijfeld het hoogtepunt bereikt had aan strijdbaarheid en politieke macht’.⁹⁷²

Zonder ook maar even stil te staan bij de collaboratie of de leidersrol in een als fascistisch beschouwde organisatie van de meeste hoofdrolspelers die hij opgesomd had, stelde Van der Elst de vraag ‘waarom deze inzichten en standpunten na de oorlog zonder uitleg over boord gegooid en verloochend werden door hen die nog aan het woord konden komen’.⁹⁷³ Het getuigde nog maar eens van de quasi hermetische continuïteit die het naoorlogse Vlaams-nationalisme zelf opeiste met het bezwaarde interbellum en de oorlog. In een brochure waarvan de titel deze continuïteit benadrukte (*Zo dacht het Vlaams Nationalisme. Zo denkt het*), schreef de auteur:

‘Een ononderbroken lijn bindt het vroegere Vlaams nationalisme aan het huidige. Het nationalisme van vandaag is de geestelijke erfgenaam van het vooroorlogse Vlaams nationalisme. Niet omdat het strak wil vasthouden aan oude tradities, maar omdat het nationale belang van Vlaanderen slechts één kan zijn, omdat het streven naar het heil van de

⁹⁷¹ Zie: ‘Een Vlaamse meerderheid voor het federalisme: het beginselakkoord K.V.V.-V.N.V. van 8 december 1936’, in: *Het Vlaamse Federalisme. Met een ontwerp van federale grondwet voor België*, pp. 47-48.

⁹⁷² ‘Rede van Mr. F. Van der Elst, gehouden te Antwerpen op 4 oktober 1953’, in: *Het Vlaamse Federalisme. Met een ontwerp van federale grondwet voor België*, pp. 36-37.

⁹⁷³ ‘Rede van Mr. F. Van der Elst, gehouden te Antwerpen op 4 oktober 1953’, in: *Het Vlaamse Federalisme. Met een ontwerp van federale grondwet voor België*, p. 38.

Vlaamse volksgemeenschap in deze nieuwe tijden en in deze nieuwe voorwaarden slechts in éénzelfde gerichtheid kan liggen als vroeger'.⁹⁷⁴

Het benadrukken van de continuïteit met het vooroorlogse nationalisme impliceerde dat Van der Elst geen afstand deed van de etnocratische invulling van de 'Vlaamse volksgemeenschap'.

Een ander wezenskenmerk van de Volksunie in volle continuïteit met het extreem-rechtse Vlaams-nationalisme van het interbellum was haar rabiate anti-socialisme. Zoals het VNV zich geprofileerd had als de sterkste dam tegen het bolsjevisme, schreef *De Volksunie*: 'Alleen de Volksunie kan de rode opmars in Vlaanderen stoppen'.⁹⁷⁵

Met deze Vlaams-Waalse contacten gaven de pro-federalistische elementen van beide nationale bewegingen hun oplossing voor een probleem dat al van kort na de Bevrijding op officieel vlak was opgepikt in het zogenaamde Centrum-Harmel, genoemd naar de jonge Luikse christendemocraat die met een wetsvoorstel aan de basis van deze instantie lag.⁹⁷⁶ Tien jaar na zijn oprichting, in 1958, publiceerde het Centrum-Harmel zijn eindrapport: een inventaris van Vlaamse en Waalse grieven op demografisch, economisch, cultureel, taalkundig en politiek terrein.⁹⁷⁷ Vooral de thema's van dat laatste luik gaven aanleiding tot zware confrontaties tussen wallinganten en flaminganten. Hete hangijzers als de definitieve bepaling van de taalgrens, Voeren, Komen, de hoofdstad, de faciliteiten en de afschaffing van het taalkundige luik van de tienjaarlijkse volkstelling maakten dat het gemeenschappelijke 'anti-unitaire bondgenootschap' van de federalisten aan beide zijden van die taalgrens

⁹⁷⁴ *Zo dacht het Vlaams Nationalisme. Zo denkt het*, Brussel, s.d., p. 59. De brochure is achteraan getekend 'Dr. V.W.'. Verantwoordelijke uitgever is VU-medestichter Wim Jorissen.

⁹⁷⁵ *De Volksunie*, jg. 4, nr. 58, 1957. Geciteerd in: Vandaele, Wij. Vlaams-nationaal, p. 29.

⁹⁷⁶ Het wetsvoorstel werd goedgekeurd op 4 juni 1948. Het Centrum-Harmel noemde voluit 'Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke en rechtskundige problemen in de Vlaamse en Waalse gewesten'. Manu Ruys en Chantal Kesteloot, 'Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke en rechtskundige problemen in de Vlaamse en Waalse gewesten', NEVB, deel 1, pp. 706-708.

⁹⁷⁷ *Kamer der Volksvertegenwoordigers. Zitting 1957-1958. Ministerie van Binnenlandse Zaken. Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtskundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land*. Het document telt 346 pagina's.

niet alleen onder druk kwam te staan maar ook blootgesteld werd aan regelrechte confrontaties. In beide bewegingen leefde dezelfde verzuchting: het eigen territorium afbakenen en zuiveren van de invloed van de *andere*. Die constellatie zorgde enerzijds voor dat het territorialiteitsbeginsel onder quasi unanimiteit in de praktijk gebracht kon worden, maar dat anderzijds hevige conflicten ontstonden, precies in de toepassing ervan. Ook dat was niet nieuw, zoals eind jaren dertig de acties van Flor Grammens hadden aangetoond.

Toen het taalluik van de tienjaarlijkse volkstelling werd geschrapt, iets waar de Vlaamse beweging lange tijd voor ijverde, reageerde *Rénovation*:

*‘Sur le plan linguistique, pleine satisfaction vient d’être donnée à l’extrémisme flamand par la suppression définitive du recensement décennal, par le clichage de la frontière linguistique et l’annexion de la région des Fourons au Limbourg’.*⁹⁷⁸

De Vlaamse federalistische collega’s werden gedelegeerd als fanatici, extremisten en zelfs geweldenaars. De metaforen van 1939, invasie en imperialisme, waren in het Waalse vertoog actueler dan ooit. Het ambivalente vertoog over de kritische *andere* – tegelijk strategische bondgenoot tegen België en onbetrouwbare imperialist – leefde evenzeer aan de overzijde.

‘Fronde flamande’

Parallel met het ‘zelfvertrouwen-discours’ van de Vlaamse elite-in-opmars, had zich na de oorlog opnieuw een slachtofferdiscours ontwikkeld. De zuiverste variant van dat vertoog werd door de Vlaams-nationalisten geproduceerd en zou de Volksunie geen windeieren opleveren. Vlaanderen werd geframed als belaagd en termen als ‘afweer’ en ‘noodweer’ keerden regelmatig terug in de teksten en speeches van Frans

⁹⁷⁸ *Rénovation*, 1, nr. 3, november 1962. Afschaffing van het taalluik in de volkstelling, wet van 24 juli 1961. Toevoeging zes Voerense gemeenten bij de provincie Limburg, 31 oktober 1962. Vastlegging taalgrens, wet van 8 november 1962.

Van der Elst, die in november 1955 partijvoorzitter was geworden in opvolging van Walter Couvreur.⁹⁷⁹ Een jaar voordien had de VU-stichter, die ook hoofdredacteur van het partijblad was, geschreven dat aan de taalgrens, 'die de laatste tien jaar zeer bedenkelijk is uitgehold', de 'Vlaamse afweerstrijd in ernstig verval' zat. Geen toeval, aldus Van der Elst: 'Het Vlaamse volk is een lijdzaam volk'.⁹⁸⁰

Discursief pikte de VU'er hiermee de draad weer op die door Flor Grammens, vervolgd en veroordeeld na de Bevrijding, nooit losgelaten werd. Twee jaar later klonk het zo:

'Vlaanderen is een bedreigd land (...) Het is niet door de uitroeiing van het Vlaams-nationalisme als politieke kracht dat dit volk gediend wordt, tegenover een Waals volk dat zich bewust is van zijn recht op nationaal bestaan, tegenover een verfransing die ons aanvreet zonder dat wij de afweer bezitten van een eigen politieke structuur, van een eigen staat, die uit eigen noodweer zal zorgen dat vlaamse vormen ook bezielde worden door een vlaamse geest'.⁹⁸¹

De representatie van Walen als offensief en zelfbewust volk tegenover een – zonder het Vlaams-nationalisme – lijdzaam en weerloos Vlaanderen, vormde het exacte spiegeldiscours van wat de MPW over Vlaanderen en Wallonië vanaf 1961 zou vertellen, met inbegrip van de aanvretende 'verfransing' als reflectie van de 'flamandisation'. 'Het Waalse volk dat zich bewust is van zijn recht op nationaal bestaan', was in het MPW-discours '*le peuple flamand, conscient, qui se considère comme une petite nation*'. In beide gevallen was de andere de nationaal zelfbewuste belager en het eigen volk een Lamme Goedzak. Aan die 'lijdzame' houding moest een einde worden gemaakt. Eenmaal de Vlaamse beweging door de Brusselse straten

⁹⁷⁹ Van Overstraeten, Op de barrikaden, p. 32.

⁹⁸⁰ 'Rede van Mr. F. Van der Elst, gehouden te Antwerpen op 4 oktober 1953', in: *Het Vlaamse Federalisme. Met een ontwerp van federale grondwet voor België*, pp. 5 en 41

⁹⁸¹ Frans Van der Elst, *De politieke partijen en de Vlaamse beweging*, Brussel, De Volksunie, 1957, p. 13. De brochure is de weergave van een referaat gehouden te Hofstade in augustus 1957 tijdens een studieweek van de Stichting Lodewijk de Raet

marcheerde en haar kracht toonde, meende ze lamme goedgezak 'begraven' te hebben.⁹⁸² Deze representatie vormde tegelijk ook een legitimering van de eigen positie als voorhoede. De Volksunie beschouwde zich de '*avant-garde salvatrice*' van Vlaanderen, zoals de MPW volgens Renard die functie in Wallonië moest vervullen.

Ideologisch stonden beide 'voorhoeden' ver van, zo niet pal tegenover elkaar. Van der Elst positioneerde zich als een conservatief en vond onder meer inspiratie bij Edmund Burke. Maar over de invulling van het nationalisme distantieerde hij zich van deze 18^{de} eeuwse Engelse filosoof om een herderiaans volksnationalisme te prediken dat overeenkomsten vertoonde met de visie van Maurice Bologne en andere linkse wallinganten.

'Indien wij de geesteshouding van Burke ten zeerste op prijs stellen en de blijvende waarde ervan, ook voor onze tijd, wensen te onderstrepen dan moeten wij evenwel voorbehoud maken o.m. wat zijn natieopvatting betreft. Het traditionalistisch nationalisme dat zich op Burke kan beroepen bevredigt ons niet. Het is al te zeer staatsgebonden en daardoor ook machtsgebonden. Hier wensen wij het correctief aan te brengen van hetgeen Herder ontdekt heeft: het volk, de volksgemeenschap. Hier ligt een element in dat Burke niet naar juiste waarde geschat heeft. (...) Burke dacht meer etatistisch dan volks. Wij, Vlamingen, zijn goed geplaagd om de waarde van de volksgemeenschap te verdedigen, ook los van de staat'.⁹⁸³

Volgens het etnisch nationalisme van Van der Elst vormde de 'Vlaamse volksgemeenschap' de kern. De Belgische staat – en het ermee verbonden staatsnationalisme – een kritische *andere*.

Een bijkomend element van continuïteit met het vooroorlogse nationalisme lag in het feit dat de VU-leider intens zijn pijlen op de Belgische eenheidspartijen

⁹⁸² 'Wij begraven Lamme Goedzak', stond te lezen op een spandoek dat door betogers tijdens de eerste Mars op Brussel werd megedragen. Ook de lijkst van Lamme werd megedragen. Zie verder in dit hoofdstuk.

⁹⁸³ Frans Van der Elst, *Edmund Burke en het traditionalistisch nationalisme*, 1956. Overdruk uit: *Kultuurleven*, 23^{ste} jaargang, nr. 4, mei en nr. 5, juni 1956, p. 27.

(christendemocraten, socialisten en liberalen) richtte. Nochtans en zeker voor wat de christen-democraten betref, telden die ook actieve flaminganten in de rangen. Systematisch noemde hij deze partijen 'kleurpartijen', een denunciatie die haar oorsprong in het interbellum had. Van der Elst verweet deze partijen niet alleen een ideologische gezindheid die niet met de zijne strookte. Hij sneerde vooral naar het feit dat al deze partijen ideologische verschillen lieten primeren boven 'het volksbelang' en de 'volksgemeenschap'. Op die manier werd dat 'volksbelang' als politiek neutraal, al het andere overstijgend, en dus unificerend voorgesteld, terwijl de positionering van de andere partijen verdelend werkte en het onrechtvaardig geachte België in stand hielp houden. Afgemeten aan de primauteit van 'volksgemeenschap' en 'volksbelang' waren de kleurpartijen, in het VU-verteog, valse vrienden van het volk, een soort van foute Vlamingen, huichelaars, in extremere situaties, verraders, en in elk opzicht interne *anderen*.

Concreet klaagde de VU-voorzitter aan dat de 'kleurpartijen' na de oorlog geen gewag meer maakten van culturele autonomie, splitsing van het ministerie van onderwijs noch van de cultuurraden. Hiermee zette hij hiermee de eigen onmisbaarheid in de verf.

'Alles was immers dik in orde. De vlamingen hadden geen grieven meer. De vlaamsgezinden in de kleurpartijen, verlost van de druk der Vlaams-nationalisten, verloochenden hun vooroorlogse programmapunten en waren alleszins niet bereid de Vlaamse strijd voort te zetten'.⁹⁸⁴

Eenmaal de Vlaamse eisen opnieuw op de voorgrond traden, bleef van der Elst de CVP *bashen* als niet oprecht en ongeloofwaardig. 'De CVP speelt komedie: openlijk durft zij zich niet uitspreken tegen culturele autonomie, doch in feite saboteert zij de totstandkoming ervan', haalde hij uit in wat een voortzetting leek van de discursieve strategie die het VNV er ten opzichte van de KVV in de jaren dertig had op

⁹⁸⁴ Frans Van der Elst, *Kultuurautonomie voor Vlaanderen en Wallonië?*, s.d., s.l., p. 11. De brochure dateert vermoedelijk van 1958.

nagehouden.⁹⁸⁵ Met die strategie streed de VU, zoals het VNV in het interbellum, voor de hegemonie binnen de Vlaams-katholieke wereld en het flamingantisme in het algemeen.

Tactisch wilde de VU de ‘Waalse staking’ en de ‘federalistische draai’ van Renard als een open doelkans aanwenden om in Vlaanderen de federalistische idee breder ingang te doen vinden. Het was dezelfde reactie als die vóór de Eerste Wereldoorlog op Destrée was gekomen door de jonge radicalen rond het tijdschrift *De Bestuurlijke Scheiding*. Net als toen ging dat gepaard met een sterke veroordeling van wie zich aan de unitaire machtsstructuren heette vast te klampen. Na de eerste Vlaamse mars fulmineerde Frans Van der Elst tegen ‘de regering van de franskiljon Theo Lefèvre, de volksvreemde Brusselaar Spaak, de koppige Walen Merlot, Leburton, Larock, de Vlaamse zwakkelingen Van Elslande, Dequae, De Clerck, Custers, Bertrand (die allemaal zo vereerd zijn minister te zijn dat zij alle vernederingen slikken en tot alles bereid zijn)’.⁹⁸⁶

In en rond de geviseerde ‘kleurpartijen’ trachtte men de radicalisering te counteren met een vertoog over de ‘gemeenschappelijkheid van de problemen en oplossingen’ en de sufficiëntie van ‘culturele autonomie’. Een aantal intellectuelen, zoals de Antwerpse econoom Herman Deleeck, trachtten ‘als christen en Vlaming van deze tijd’ de anti-Belgische angel uit de Vlaamse beweging te trekken: ‘Te veel problemen worden herleid tot Waals-Vlaamse verhoudingen, daar waar het uiteindelijk om problemen gaat die Waalse of Vlaamse aspecten kunnen vertonen, maar uiteindelijk toch Belgische, d.w.z. gemeenschappelijke problemen zijn, of anders gezegd problemen zijn die zich voor de Waalse én voor de Vlaamse gewesten stellen,

⁹⁸⁵ Frans Van der Elst, *Kultuuraautonomie voor Vlaanderen en Wallonië?*, p. 14. Zoals de hele Vlaamsgezinde scène profileerde het naoorlogse *Kultuurleven* zich sterk rond de amnestie-kwestie. In 1961 verweet het intellectuele tijdschrift Belgische parlementairen dat ze een amnestiepetitie voor slachtoffers van het Franco-regime hadden ondertekend zonder evenwel hetzelfde te doen voor ‘Belgische repressieslachtoffers’, waarmee het blad impliciet de slachtoffers en de veroordeelde mededaders van autoritaire regimes op gelijke voet stelde. *Kultuurleven*, nr. 7, augustus-september 1961, pp. 538-539.

⁹⁸⁶ *De Volksunie*, jg. 7, nr. 43, 28 oktober 1961.

en uiteindelijk in het raam van een gemeenschappelijk beleid hun oplossing moeten vinden'.⁹⁸⁷

Nochtans brachten de acties van de Waalse *andere*, net als ten gronde eenzelfde analyse van de rol van de Belgische *andere*, flaminganten dichter tot elkaar. Net zoals Renard in Wallonië, stond Van der Elst in een wijdvertakt netwerk dat naargelang de acties van de *andere* als meer bedreigend beschouwd werden, breder en homogener werd. Dat kreeg ook organisatorisch gestalte. Aan Waalse zijde zou dit in juli 1963 culmineren in het *Collège exécutif de la Wallonie*, dat alle Waalse organisaties en alle Waalse geledingen van de 'kleurpartijen' omvatte en dat een '*pétitionnement wallon*' zou lanceren.⁹⁸⁸ Ook aan Vlaamse zijden begon men, door en na de staking, elkaar te vinden, zonder dat evenwel door iedereen de federalistische eis werd overgenomen. De acties van de Waalse *andere* begonnen de vertogen toch enigszins te synchroniseren rond de 'afweergedachte', de defensieve attitude.

De Brusselse politicoloog Pascal Delwit schreef in dat verband dat eind jaren vijftig, begin jaren zestig de regering te maken kreeg met een '*fronde flamande*' die de afschaffing eiste van het taalluik in de tienjaarlijkse volkstelling.⁹⁸⁹ De vergelijking van de Vlaamsgezinde mobilisaties met de 17^{de}-eeuwse opstand van edellieden en parlementairen in Frankrijk was ongetwijfeld geladen en misschien wel wat tendentieus. Toch had Delwit een punt door te insinueren dat er in Vlaanderen een zeer breed en gevarieerd draagvlak ontstond voor deze eis, gekoppeld aan een wil om ervoor te mobiliseren. De tienjaarlijkse volkstelling moest op 1 januari 1960 gehouden worden. Het luik 'taal' van deze telling was van cruciaal belang voor gemeenten langs de taalgrens en in de Brusselse agglomeratie, die sinds 1954 op basis van de vorige telling tot negentien gemeenten was uitgebreid.⁹⁹⁰ De Vlaamse beweging was beducht

⁹⁸⁷ Herman Deleeck, 'Over Federalisme en Unitarisme heen', *De Maand*, jg. 4, nr. 10, kerstmis 1961, p. 618 en 624.

⁹⁸⁸ *Appel au peuple de Wallonie*, Collège exécutif de Wallonie. Paul Delforge, 'Collège Executif de Wallonie (1963)', EMW.

⁹⁸⁹ Pascal Delwit, *La vie politique en Belgique de 1830 à nos jours*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 2009, p. 129.

⁹⁹⁰ Vincent Dujardin & Michel Dumoulin, 'Maakt eendracht nog altijd macht? 1950-1970', in: Vincent Dujardin, Michel Dumoulin, Marnix Beyen, Philippe Destatte, *Nieuwe geschiedenis van België III. 1950-heden*, Tielt, Lannoo, 2009, pp. 1430-1431.

voor een permeabiliteit van een taalgrens die zij wilde gebetonneerd zien. In die zin lagen haar verzuchtingen in het verlengde van de populaire taalgrensacties van Flor Grammens tussen 1937 en 1939, metaforisch ingeblikt als ‘schoonmaak’.⁹⁹¹ Het demografische taalverschuivingsproces rond Brussel riep bij de Vlaamse beweging het spookbeeld van de ‘olievlek’ op.⁹⁹²

Het ging in de Vlaamse beweging, net als *mutatis mutandis* in de Waalse beweging, om een reële, fysieke dreiging van de Franstalige *andere* die de fel geschakeerde Vlaamse beweging dichter bij elkaar bracht en een front hielp smeden rond de zucht naar een heldere en definitieve afbakening van het territorium, zonder vrees voor intrusies of infiltraties. ‘Geen Waalse poot op Vlaams grond!’, schreef VU-medestichter Wim Jorissen.⁹⁹³ Hoffelijker dan de VU-secretaris, maar discursief identiek, namen de organisatoren van de eerste mars op Brussel enkele versregels van Multatuli op in hun propaganda:

‘Gij hebt U meester gemaakt
van wat U niet toebehoorde,
schrede voor schrede
zijt gij voortgeslopen
en hebt uw voet gezet
op de akker van uw naaste,
gedurig de grenspaal verzettende’.⁹⁹⁴

Ten gronde wilden beide kampen het eigen grondgebied zuiveren van elkaars aanwezigheid. Binnen de Vlaamse beweging ontstond een consensus om samen actie te voeren ‘tegen de gebiedsroof en de uitbreiding van de Brusselse olievlek; vóór de

⁹⁹¹ Zie hoofdstuk III.

⁹⁹² De verhuizing van Franstaligen naar Vlaams-Brabantse gemeenten als onderdeel van een ruimere demografische beweging die alle grote steden ondergingen, kon eenmaal die Franstaligen 30 procent van de plaatselijke bevolking uitmaakten, die gemeente in de richting van tweetaligheid doen evolueren. Els Witte en Alain Meynen (eds.), *De geschiedenis van België na 1945*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006, pp. 98-99.

⁹⁹³ *De Volksunie*, nr. 25, 24 juni 1961.

⁹⁹⁴ VABT, Informatiebulletin nr. 1, 15 juni 1961. Net als voor het MPW-informatiebulletin richtte dit schrijven zich tot alle medewerkers met de nadrukkelijke bedoeling een vertoog over het waarom van de betoging te doen reproduceren. Daarnaast bevatte het bulletin praktische richtlijnen.

integriteit en homogeniteit van Vlaanderen'.⁹⁹⁵ Bij de oproep voor de tweede mars op Brussel luidde het: 'Wij moeten het winnen, omdat een homogeen en ongeschonden Vlaanderen, waarin niet langer aan volksvreemde klassen en inwijkelingen a-sociale taal- en groepsvoorrechten worden verleend, een onmisbare voorwaarde is voor het opruimen van de sociale, kulturele en economische achterstand en achteruitstelling van ons volk'.⁹⁹⁶

De zucht naar 'homogeniteit' mocht letterlijk geïnterpreteerd worden. Voor het flamingantisme moesten alle overblijfselen van het 'franskiljonisme' eruit en kon van 'faciliteiten' geen sprake zijn. De wallinganten zagen dan weer de aanspraken op 'culturele zelforganisatie' van Vlamingen in Wallonië als een bewijs van imperialisme en kolonisatie van hun regio, een kolonisatiemetafoor die aan beide zijden werd ingezet. Tegelijk eisten beide kampen het recht om als minderheid gedoogd en erkend te worden op het territorium van de *andere*. Opgaan in de taalgemeenschap van de andere was voor beide kampen geen optie. Voor een organisatie als *Band* was het behoud en gebruik van het Nederlands een voorwaarde om 'onze jeugd voor ons te behouden', 'het behoud en eerbiediging van eigen zeden', aldus Jeanine Van Avermaet-Gautot, medestichtster van de Vlamingenbond van St. Gerard.⁹⁹⁷

Eén van de meest markante architecten en voortrekkers van het brede en pluralistische samenwerkingsverband dat rond deze zucht naar 'homogeniteit' en rond de 'noodzakelijke afweer' zou tot stand komen, was de Oost-Vlaamse advocaat Antoon Roossens, die zich in de jaren vijftig in Brussel gevestigd had.⁹⁹⁸ Net als de latere Belgische premier Wilfried Martens was Roossens een exponent van de 'generatie van 58', jonge flaminganten die hun eerste wezenlijke ervaring doormaakten in het Vlaams Jeugdkomitee voor de Wereldtentoonstelling. Met het Vlaams Komitee voor Brussel

⁹⁹⁵ VABT, 'Geen gebiedsroof', perscommuniqué, 30 april 1960.

⁹⁹⁶ VABT, 'Oproep', 24 mei 1962. De hang naar zuiverheid drukte zich ook uit in de verwerping van rechten voor anderstaligen: 'Het VAKBT verwerpt met bijzondere kracht de erkenning van de rechten van anderstaligen in het Vlaamse land'. VABT, 'Oproep', 24 mei 1962,

⁹⁹⁷ *Band*, jg. 3, nr. 8, 1960-61. Van Avermaet verzorgde in *Band* de rubriek 'Voor de vrouw' met stukjes als 'Is vader een boeman?'.

⁹⁹⁸ Jelle Versieren, *De politieke biografie van Antoon Roossens (1929-2003)*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, departement geschiedenis, Faculteit Letteren en Wijsbegeert, Universiteit Gent, 2007-2008.

(VKB) trad Roossens in het verweer tegen de ‘uitdijende olievlek’. Er werden contacten gelegd via het Verbond van Vlaams Overheidspersoneel (VVO) en lokale comités kwamen tot stand, gegroepeerd in het Komitee der Randgemeenten (KR). De inmiddels traditionele Vlaamse cultuurfondsen (Vermeylefonds, Willemsfonds en vooral het wijdvertakte Davidsfonds) sloten aan en leverden mensen en middelen. Ook de Vlaams-nationalistische beweging schoof bij met verenigingen als het Algemeen Nederlands Zangverbond en het IJzerbedevaartkomitee.⁹⁹⁹ Samen vormden deze middenveldorganisaties het Vlaams Aktie Komitee voor Brussel en Taalgrens (VABT) dat op 22 oktober 1961 een Mars op Brussel zou organiseren, op 14 oktober 1962 dit zou herhalen en op 10 november 1963 in Antwerpen een derde mobilisatie op touw zou zetten. Alvast de eerste mars werd aangekondigd als ‘nationale betoging van Vlamingen van elke opinie’. Performatief en alluderend aan de beroemde oproep in het *Communistisch Manifest*, klonk het: ‘Vlamingen van alle opinies, verenigt U!’.¹⁰⁰⁰ Niet minder dan 47 Vlaamse verenigingen, honderden Vlaamse gemeentebesturen en provincieraadsleden vormden een breed Vlaams front waarvan de eis ‘geen talentelling onder welke voorwaarde ook’ de kern vormde van een hele reeks grieven.

Hoewel het Vlaamse front in de aanloop naar de Vlaamse mars zeer breed was, bestond er rond dat initiatief geen unanimiteit in het Vlaamse politieke landschap. In een scherp discours dat bol stond van de verwijzingen naar het fascisme en de collaboratie, hekelde de centrale Vlaams-socialistische organen de mars. In *Volksgazet* liet Jos Van Eynde weten: ‘Wij verkiezen ons te onthouden, wanneer de vroegere zwarte heren ergens komen. Voor ons is het woord ‘Vlaming’ nog geen vokabel om terzelfder tijd een gewezen nazi en het door hem verklikte Vlaamse slachtoffer te dekken.’¹⁰⁰¹ Van Eynde wilde niet opstappen met mensen die Vlaamse verdrukking zegden te bestrijden, ‘maar nog niet zo heel lang geleden in verrukking stonden en dankbaar een verdrukking aanvaardden die Duits en fascistisch was’. De hoofdredacteur en BSP-volksvertegenwoordiger zette zich niet alleen van de Volksunie af, hij schoot

⁹⁹⁹ Versieren, De politieke biografie van Antoon Roossens, pp. 11-15.

¹⁰⁰⁰ ‘...Vlamingen... Hoe lang nog...’, 1961, VABT- mobilisatiepamflet voor de mars van 22 oktober 1961. Samenstelling: pers en informatiecommissie VVB. Verantwoordelijke uitgever was Eduard Amter, de VABT-voorzitter en hoofdsecretaris van het Davidsfonds dat ook het secretariaat van de VABT leverde.

¹⁰⁰¹ Alle citaten van Van Eynde: ‘Wij marsjeren niet mee’, *Volksgazet*, 17 oktober 1961.

evenzeer zijn pijlen op ‘tweezakkige’ CVP’ers die zouden meestappen. Echte emancipatie van de Vlaming, argumenteerde hij, werd bewerkstelligd door de socialisten, Walen, Brusselaars en Vlamingen samen. Van Eynde verwees naar de strijd voor stemrecht. Dit was, aldus de socialistische voorman, een strijd waarin de overwegend katholieke Vlaamse beweging afzijdig was gebleven.

De uithaal van Van Eynde toonde aan hoe ‘collaboratie met Duitsland’ een centraal thema in het alteriteitsdiscours tegen het flamingantisme was gebleven. Vermits Van Eynde zich niet met de Vlaamse beweging identificeerde, maakt zijn vertoog – het zou dat van radicale wallinganten kunnen zijn – geen deel uit van deze studie. Het biedt wel een mooie introductie op de hachelijke positie van de socialisten.

Ten gronde, over hoe Walen en Vlamingen samen verder moesten, stonden de socialisten op flanelen benen. De PSB situeerde zich, zeker met de hete MPW-adem in de nek, voluit in de Waalse beweging. En onder impuls van Camille Huysmans werd in de Vlaamse socialistische beweging lippendienst bewezen aan een andere traditie, culturele autonomie. Dat concept was van socialistische makelij, aangezien het gecreëerd was door de jonge Otto Bauer en de Austro-marxisten toen ze naar antwoorden zochten voor het samenleven van verschillende volkeren binnen de Oostenrijks-Hongaars monarchie. Elk van deze volkeren zou, binnen een ‘nationaal-culturele autonomie’ een zekere mate van culturele, bestuurlijke en wettelijke zelforganisatie mogen uitbouwen.¹⁰⁰² Huysmans eigende zich het concept toe en zette het vooral in als wapen tegen het federalisme of andere vormen van territoriale autonome (zoals de bestuurlijke scheiding). Inhoudelijk ging het hem louter om het recht op onderwijs voor de niet-dominante etnische groep.

De Bauer-traditie, die ook die van Van Cauwelaerts ‘minimumprogramma’ was, werd echter door een aantal socialistisch geïnspireerde intellectuelen uitvoerig

¹⁰⁰² Otto Bauer, *La question des nationalités et la social-démocratie*, Paris, EDI, 1987. Oorspronkelijk verschenen in 1907 als *Die Nationalitätenfrage und die Socialdemokratie*.

verdedigd van zodra de kwestie in 1961 brandend actueel werd.¹⁰⁰³ Eén van de actiefste socialisten in die stroming was de onderwijsinspecteur Julien Kuypers, die met Destrée en Huysmans had samengewerkt. Kuypers bepleitte het flamingantisme als integraal onderdeel van de sociaal-democratische strijd. In de lijn van Van Eynde veroordeelde hij scherp het Vlaams-nationalisme van het interbellum, de alliantie tussen katholieken en ‘fascistische partners’ die een ‘monopolium’ in de Vlaamse beweging wilden bekomen. Dat nationalisme was voor hem een ‘Germaans-mythologische pathos’. Dat katholieke nationalisme misbruikte volgens hem de Vlaamse beweging door ze in te passen in de topos ‘onrechtvaardige repressie’, terwijl het voor Kuypers daar louter ging om de keuze tussen dictatuur of democratie.

Kuypers verwees positief naar de ‘democratische volkstraditie’ van Jan-Frans Willems en kanunnik David, maar vooral naar een ‘gezond nationaliteitsgevoel’, ‘een natuurlijke gehechtheid aan de geboortegrond’, die hij romantisch terugvond in de beschrijving van Gentse arbeidersbuurten door Achilles Mussche en die van de Rupelse steenbakkerijen door Piet Van Aken.¹⁰⁰⁴ Tegen Van Eynde en het Waalse discours in probeerde hij hiermee nadrukkelijk een traditie aan te tonen van Vlaamsgezinde socialisten, die de legitimiteit van het flamingantisme in de Vlaamse sociaal-economische achteruitstelling wortelden. Opkomen voor nationale ontvoogding was voor Kuypers, die er een citaat van Bernard Shaw voor aanhaalde, een identieke reflex als opkomen tegen sociale onrechtvaardigheid: ‘Een volk wordt zijn nationalisme in normale tijden evenmin gewaar als een mens zijn ruggengraat. Maar wordt de ruggengraat aangetast door vreemde, vijandige invloeden, dan denkt de mens aan niets anders meer, en is tot alles in staat om terug gaaf en gezond te worden’.¹⁰⁰⁵

Deze passages bij de socialist Kuypers zijn opmerkelijk. De *ruggengraat* als metafoor voor nationalisme, net als de verwijzing naar de ‘geboortegrond’, wijzen op een essentialistische en etnische benadering van nationalisme. Ruggengraat en

¹⁰⁰³ Zie onder meer: Julien Kuypers, ‘Culturele autonomie’, in de special van het *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jg. 15, nr. 1, 1961-1962, uitgegeven als: Julien Kuypers, Herman Teirlinck en Leo Picard, *Culturele autonomie*, Antwerpen, Ontwikkeling, 1962, pp. 5-59.

¹⁰⁰⁴ Julien Kuypers, *De Vlaamse beweging*, Antwerpen, Ontwikkeling, 1960, pp. 8-9.

¹⁰⁰⁵ Kuypers, *De Vlaamse beweging*, p. 7.

geboortegrond zijn gegeven (het nationalisme is natuurlijk) en wordt opgewerkt als het betreden (de grond) of geraakt (de ruggengraat) wordt. Het zijn metaforen die aansluiten bij de klassiekere organische metaforen die de natuurlijkheid en gegevenheid benadrukken.

De veel explicietere koppeling van het nationale met het sociale, maakte dat ook onder Vlaamse socialisten een aantal stemmen niet alleen de ‘vervlaamsing’, maar *à la Renard*, ook structuurhervormingen bepleitten. De Vlaamse communisten die ‘democratisch federalisme’ en structuurhervormingen voorstonden, bleven echter weg van de Vlaamse mars die ze dubbelzinnigheid verweten. Ze vreesden dat Vlamingen en Walen tegen elkaar zouden opgezet worden, terwijl precies de eenheid van die twee geboden was tegen de bourgeoisie. In een stuk waarin hij scherp de ‘vervlaamsing’ van de Société Générale en de opkomst van de Vlaamse elites hekelde, riep Jan Debrouwere op: ‘Laat u niet in het gelid jagen tegen uw natuurlijke bondgenoten: de vooruitstrevende Waalse arbeiders’.¹⁰⁰⁶ De fusie klasse-natie werd door de socialist en dichter-essayist Achilles Mussche verdedigd: ‘Als onze Vlaamse arbeiders, bedienden en ingenieurs zelf hun bedrijven beheren, wordt het bedrijfsleven uiteraard vervlaamst; met de geldmuur stort ook de taalmuur ineen’.¹⁰⁰⁷

In tegenstelling tot van der Elst en de ‘herrezen’ Vlaams-nationalisten bewerkstelligden linkse of sociaal-flaminganten als Roossens en Staf Verrept een duidelijke breuk met de collaboratie, zonder evenwel de discursieve inclusiviteit met de gewezen collaborateurs (‘sommigen onder ons’) te verbreken: ‘Wij konden en kunnen naar onze oprechte overtuiging niet goedkeuren wat niet goed te keuren is, ook al hebben sommigen onder ons langere of kortere tijd in de kollaboratie geloofd’, schreef Verrept in 1957 onder de titel ‘Afscheid van het verleden’ in *Het Pennoen*.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁶ Jan Debrouwere, ‘De mars der dubbelzinnigheid’, *De Rode Vaan*, 12 oktober 1962.

¹⁰⁰⁷ Achilles Mussche, ‘Een socialist tegenover de Vlaamse problemen’, *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jg. 15, nr. 3, 1962, p. 373.

¹⁰⁰⁸ *Het Pennoen*, juni 1957. Geciteerd in: Versieren, Roossens, p. 232. De ‘wij’ en ‘onze’ sloeg bij Verrept op de redactieploeg van *Het Pennoen*. Aanvankelijk ontstaan in Dietse kringen, was het maandblad geëvolueerd tot een fervent pleitbezorger van federalisme en situeerde het zich in de democratische traditie van het daensisme en de Frontpartij. Mede door medewerkers als Roossens en Verrept groeide het tijdschrift op de mobilisatiegolven voor de Vlaamse marsen en zocht het nadrukkelijk en actief samenwerking met segmenten van de Waalse beweging.

‘Vlaamse afweer’

Begin jaren zestig verenigde de Vlaamse beweging zich rond een zelfbeeld van sociaal-economisch slachtofferschap. Dat dominante, unificerende Vlaamsgezinde vertoog leek het spiegelbeeld van het Waalse discours. In beide gevallen werd de Belgische staat veroordeeld als een werktuig in handen van de nationale *andere*. Nieuw was dit gegeven geenszins. Het werd echter wel gedragen en versterkt door contemporaine elementen.

Eenzijds moest Frans Van der Elst toegeven dat de werkgelegenheid in Vlaanderen verruimd werd, maar de tewerkstelling in eigen streek bleef een probleem en de mobiliteit van Vlaamse arbeidskrachten zeer hoog. ‘Werk in eigen streek’ werd een centrale VU-slogan en ook een VABT-eis. Van der Elst zette het Waalse vertoog netjes op zijn kop:

‘Wij moeten nog steeds protesteren tegen de politiek van bevoordeling van Wallonië en verwaarlozing van Vlaanderen door de regering. De gegevens waarover wij beschikken bewijzen duidelijk dat Wallonië nog steeds meer ontvangt dan zijn rechtmatig aandeel en Vlaanderen minder’.¹⁰⁰⁹

In het discours van de Vlaamse beweging was ‘de feitelijke achteruitstelling van de Vlamingen in België’ *common sense*.¹⁰¹⁰ In *Het Pennoen* greep Maurits van Haegendoren, voormalig verbondscommissaris van het Vlaams Verbond van Katholieke Scouts (VVKS) en mede-oprichter van de Stichting Lodewijk de Raet, naar de topos van de geminoriseerde meerderheid:

¹⁰⁰⁹, *Kongresrede. Uitgesproken door mr F. Van der Elst, volksvertegenwoordiger en voorzitter der Volksunie, tijdens de slotzitting van het IXe Kongres der Volksunie te Mechelen op 15 december 1963*, p. 11.

¹⁰¹⁰ *Het Pennoen*, 10^{de} jg., nr. 10, maart 1960.

‘Het feit dat wij Vlamingen numeriek in de meerderheid zijn in België neemt niet weg dat wij een economisch-sociaal-culturele minderheid vormen’.¹⁰¹¹

Ook bij *De Linie* zag men de Vlaams-Waalse verhoudingen anders dan dat de Waalse beweging dat deed. Als reactie op het ‘adres’ aan de koning van de Waalse socialistische mandatarissen, schreef het weekblad: ‘Het Waalse adres (...) dramatiseert een situatie die niet zo erg is als de toestand die sinds een tiental jaren in het Vlaamse land bestaat’.¹⁰¹² De weerstand van Renard tegen de Vlaamse economische ontwikkeling (Sidmar, Kempense steenkoolmijnen...) omdat die ten koste van de Waalse zou gaan, werd beantwoord door Renards ideeëngoed tegen hem in te zetten: ‘Het is wel verwonderlijk dat de socialist Renard in verband met de relatie Luik-Limburg een zo anti-marxistisch, koloniaal-kapitalistisch standpunt blijft verdedigen’.¹⁰¹³

In de representatie van het Vlaamse slachtofferschap en de vernedering die er automatisch mee geassocieerd werd, spande de VU de kroon: ‘Wij moeten ons hoeden voor een goedkoop en ongewettigd optimisme’, schreef *De Volksunie* tegen het Vlaamse zelfvertrouwen in:

‘Dag na dag haast lijden wij nieuwe nederlagen en ondergaan wij nieuwe vernederingen. Onze tegenstrevers zijn machtig en bezetten de machtsposities. Velen die zich voor vlaamsgezind laten doorgaan zijn volkomen onbetrouwbaar en bereid omwille van een ministerportefeuille (of om minder) de Vlaamse belangen te verraden. De unitaire structuur van de partijen en sindikaten is een van de zwaarste hinderpalen’.¹⁰¹⁴

¹⁰¹¹ *Het Pennoen*, nr. 12, juni 1961. In 1968 werd Maurits van Haegendoren gecoöpteerd senator voor de Volksunie. Willem Migom, *Maurits van Haegendoren. Van para- tot partijpolitiek*, ongepubliceerde licenciatserhandeling geschiedenis, Faculteit Letteren en Wijsbegeert, Universiteit Gent, 2010-2011.

¹⁰¹² *De Linie*, nr. 642, 20 januari 1961.

¹⁰¹³ Michel Neiryneck, ‘Federalisme en anti-federalisme in België. Anno 1961’, *De Maand*, jg. 4, nr. 7, aug.-sept. 1961, p. 407.

¹⁰¹⁴ *De Volksunie*, jg. 7, nr. 28, 15 juli 1961.

Net als in 1939 raakte het slachtofferdiscours verstrengeld met een vertoog over het Vlaams zelfvertrouwen: Vlaanderen dat vooruit schreed... maar tegenstand moest overwinnen. De koepel van christelijke werknemersorganisaties ACW, dat net een speciaal congres over de Vlaams-Waalse verhoudingen achter de rug had en de eerste Vlaamse mars op Brussel steunde, omschreef het initiatief als 'de opmars van een mondig geworden volk dat eensgezind en doelbewust voor zijn recht manifesteert'.¹⁰¹⁵ 'Onze toenemende sterkte, onze groeiende economische macht zijn een doorn in het oog van de Waalse en Brusselse financiële grootmachten', schreef het VABT in een ander mobilisatiepamflet voor de eerste mars op Brussel.¹⁰¹⁶ Dit vertoog van een België-met-Wallonië als sta-in-de-weg van een opkomend Vlaanderen had het sociaal-economisch inflectiepunt volledig geïnterioriseerd, zoals de Waalse beweging dat ook had gedaan. In het zuiden van het land vertaalde zich dat onder meer in het veelvuldige gebruik van aan de dood gelieerde metaforen.

De zoektocht naar verantwoordelijken voor de Vlaamse achteruitstelling binnen België leidde, kwam als bij de MPW, tot bij meerdere kritische *anderen* uit. Volgens Van der Elst verenigd hadden die zich verenigd:

'Ik voor mij geloof niet aan de mogelijkheden van deze [Vlaamse] levenswil in het prangend keurslijf van belgische eenheidspartijen waarin de verenigde krachten van Wallonië, van het gedernationaliseerde Brussel, van franskiljons en schijn-flaminganten de koers bepalen'.¹⁰¹⁷

Net als voor de Waalse beweging was voor de Vlaams-nationalisten het unitaire België een staat waarin de Vlamingen 'geen steun, geen bescherming, geen recht mogen verhoppen'.¹⁰¹⁸ Van der Elst waarschuwde voor 'de bedreiging van de samenzwering die door de regering, de traditionele partijen en de gevestigde machten

¹⁰¹⁵ *Het Volk*, 2 oktober 1961. Geciteerd in: VVB-documentatieblad. Maandoverzicht oktober 1961.

¹⁰¹⁶ '22 oktober 1961 = vlaamse doorbraak', VABT mobilisatiepamflet.

¹⁰¹⁷ Van der Elst, Kongresrede, p. 13.

¹⁰¹⁸ , Van der Elst, Kongresrede p. 3.

op touw gezet werd om ten allen prijze de unitaire staat te redden, m.a.w. op de rug van de Vlamingen'.¹⁰¹⁹

'Brussel' was de pars pro toto waarmee deze Belgische constructie en haar werking discursief geduid werden.¹⁰²⁰ 'Brussel' moest pejoratief klinken. De stad en haar inwoners waren niet alleen vreemd aan Vlaanderen, maar heetten er ook vijandig tegenover te staan. Discursief liep deze representatie nogal gelijk met het 'verderfelijke Parijs', een topos die haar plaats vond in de vertogen van de prilste Vlaamse beweging. Er waren echter ook verschillen. 'Brussel' vormde het punt waar – vanuit totaal tegenovergestelde richtingen – Waalse en Vlaamse bewegingen elkaar vonden, terwijl 'Parijs' of 'Frankrijk' voor de Waalse beweging het culturele baken bij uitstek vormden. In deze *othering* werd de hoofdstad soms gehomogeniseerd: alle inwoners werden gewantrouwd en als *hautain* afgeschilderd. Waar Jules Destrée in 1912 Brusselaars 'bastaarden' noemde, werden ze onder flaminganten wel eens 'mestiezen' genoemd. In zijn brief van augustus 1912 was Destrée daar zo ver in gegaan dat dat racisme niet uit de lucht was. Hij noemde Brusselaars '*une seconde espèce de Belges [qui] semble avoir additionné les défauts des deux races, en perdant leurs qualités (...) ignorante et sceptique (...) middelmates*'.¹⁰²¹ Ook arrogantie werd de Brusselaars verweten. Voor Staf Verrept was het 'de grootstad Brussel waar een achtste van de Belgische bevolking de les spelt aan het overige gedeelte van het land'. Verrept meende vanuit de hoofdstad een machiavellistische werkwijze te ontwaren: 'Handig schipperend spelen de Brusselse machthebbers nu eens de Walen tegen de Vlamingen dan weer de Vlamingen tegen de Walen uit'. 'Brussel' stond voor de unitaristen die konden rekenen 'op alles wat gezag heeft in dit land'. Het parallelisme met Bologne, die deze machthebbers bij naam noemde, was treffend: 'de grote politieke partijen, het Hof, de grootfinancier, het Kerkelijk gezag en de logebroeders'.¹⁰²²

¹⁰¹⁹, Van der Elst, Kongresrede p. 3.

¹⁰²⁰ In die zin speelde de naam van de hoofdstad een gelijkaardige rol als vandaag in het duiden van de Europese Unie, haar instellingen en werking.

¹⁰²¹ Destrée, Lettre au roi, p. 10.

¹⁰²² Staf Verrept, 'Federalisme, de oplossing voor de vlaamse en waalse levensbelangen', *Het Pennoen*, 11de jg., nr. 10, april 1961.

De aanklacht tegen ‘Brussel’ als machtsbolwerk werd, vanuit de underdogpositie, een discours dat sterk gebaseerd was op een vernederingsgevoel. Vlaanderen werd gerepresenteerd als slachtoffer van een Brusselse arrogante macht. De VABT-propaganda sprak van ‘de Brusselse geldmachten’ die ‘beslissen of er in het Vlaamse land fabrieken komen of niet’.¹⁰²³ Die machten, een tegen Vlaanderen samenzwerende *upperclass*, waren compleet francofoon. Vanuit de hoogte keken ze neer op de Vlamingen en vernederden ze deze, aldus de VABT. ‘Zij slaan u in het gelaat’.

Net als Bologne waagde ook de VABT zich aan een ontmaskering. Hij viseerde daarbij werkgevers (‘Zij zijn de heren en zij spreken Frans. Het zijn meestal Walen en Brusselaars’), de generaals (‘Zij ook spreken Frans in België. Want het zijn allen Walen en Brusselaars’), de diplomaten (‘Zij vertegenwoordigen de Vlamingen niet in het buitenland. Zij verstaan immers onze taal niet. Veel erger: velen onder hen minachten de Vlamingen’), de Brusselse geldmachten (‘Zij zijn de ware meesters van het land. En zij zijn allen Franssprekenden en vijanden van alles wat Vlaams is’).¹⁰²⁴ In de verwerping van faciliteiten weerklonk eenzelfde anti-establishment toon. Zo kante het VABT zich ‘tegen het “onthaalregime” voor bourgeois-kapitalisten’.¹⁰²⁵ Tweektaligheid in de rand kwam neer op ‘kolonialisme en diefstal, bedreven door een klas van rijke franssprekenden ten koste van de Vlaamse volksmens’.¹⁰²⁶ De Vlaamse beweging moest in Brussel betogen ‘tegen de sociale taalgrens’ die de benadeling van Vlaanderen in stand hield.¹⁰²⁷ Tegenover de bourgeois-representatie van de *andere*, stond een zelfidentificatie die volks en zelfs arbeideristisch was. ‘Taal van de arbeiders, taal van de fabriek’, werd als slogan op 2000 exemplaren gedrukt ter voorbereiding van de tweede mars.¹⁰²⁸

Discursief ontstond een mix waarin een quasi anti-kapitalistische aanklacht tegen de geldmachten de volledig francofone hoofdstad en de Waalse bevoordeling op

¹⁰²³ VABT, ‘Vlamingen hoe lang nog’, p. 2.

¹⁰²⁴ VABT, ‘Vlamingen hoe lang nog’, pp. 2-3.

¹⁰²⁵ VABT, ‘22 oktober 1961 = vlaamse doorbraak’.

¹⁰²⁶ VABT, ‘Geen gebiedsroof’, perscommuniqué, 30 april 1960.

¹⁰²⁷ VABT, ‘Geen gebiedsroof’, perscommuniqué, 30 april 1960.

¹⁰²⁸ VABT, ‘Tekst slogans’, 22 september 1962.

de korrel nam. Walen moesten, samen met de Vlamingen, 'Brussel' bekampen en zich niet van vijand vergissen. *De Linie* voegde er aan toe:

'Men ontkomt niet aan de indruk (...) dat het conservatisme behalve te Brussel, ook in de vooruitstrevende Waalse gewesten kortzichtige aanhangers telt die niet eens beseffen dat het loonverschil tussen Vlaanderen en Wallonië slechts een gevolg is van de ontoereikende werkgelegenheid in het Vlaamse land en dus een bewijs te meer voor diens economische zwakheid'.¹⁰²⁹

Maar Waalse empathie of solidariteit was niet evident, zo klonk het. Als spiegel van de Waalse vertogen stond het Vlaamse onheil immers in omgekeerde verhouding tot de Waalse bevoordeling: 'Sedert de oorlog heeft men wel tientallen miljarden F [Belgische Frank] verbruikt in Waalse steenkoolmijnen, die ten dode opgeschreven waren. Het wordt tijd, dat Vlaanderen ook zijn deel krijgt in de Belgische koek'. 'De ganse Kempense kolennijverheid [wordt] op kunstmatige wijze verdeeld en ondergeschikt gemaakt aan de Waalse belangen en aan andere belangen: die van de trusts en de holdings'.¹⁰³⁰

Het vertoog bevatte ook een anti-kolonialistische, anti-imperialistische dimensie. De recent onafhankelijk geworden ex-kolonie (officieel 30 juni 1960) werd een thema dat, net als Schoolpact en Koningskwestie, aan beide zijden geïntegreerd werd in het alteriteitsvertoog. Vlaanderen werd vaak als 'kolonie' gerepresenteerd: ('Vlaanderen vertikt het een Franse kolonie te blijven'). Volgens de Vlaamsgezinde pers hadden de Congolezen bedongen wat de Vlamingen niet gegund was. *Het Pennoen* vroeg zich af:

¹⁰²⁹ *De Linie*, nr. 642, 20 januari 1961.

¹⁰³⁰ VABT, 'Vlamingen hoe lang nog', p. 3.

‘En de hele Kongolese aangelegenheid zij ons een bitter verwijt om in Vlaanderen eindelijk eens te verwezenlijken wat men Kongo tamelijk rap gegund heeft: zelfbestuur. Waarom uitsluitend voor Kongo?’¹⁰³¹

Niet de Walen maar de Vlamingen waren ‘s lands tweede- en derderangsburgers. ‘Congo vrij, wanneer wij?’, werd een vaak gehoorde slogan. Congo vormde in de VU-retoriek ook nog op een andere manier munitie tegen het unitaire België. Het ‘Kongolese drama’ was volgens de VU het resultaat van ‘pogingen om in Kongo een eenheidsstaat op te dringen naar Belgisch model in plaats van een federale staat die paste bij de verscheidenheid der volkeren aldaar’.¹⁰³² Dat unitarisme werd vooral de CVP en Theo Lefèvre aangewreven. De voormalige kolonie werd ook nog op een derde manier ingezet: als argument tegen het Waalse gevaar. De Waalse mobilisatie werd vergeleken met de secessie van de rijke Katangese provincie en aangewend als argument voor een onderhandeld federalisme: ‘Zal men ook in België zolang wachten tot de Walen het Katangaans voorbeeld zullen volgen en zelfs geen federalisme meer zullen willen?’, vroeg Wim Jorissen zich af.¹⁰³³

Het anti-imperialistische thema werd ook tegen André Renard ingezet. De belangen van ‘s lands machthebbers vielen samen met die van Walen, Franstaligen en Brusselaars. Voor de Volksunie was Renard mee schuldig aan deze overheersing: ‘Renard heeft zich bij het reaktionair franstalig imperialistisch front gevoegd’. Hij maakte deel uit van ‘rovers’ die ‘onze kolonisering wilden verderzetten’.¹⁰³⁴ De imperialistische dreiging was, net als in het Waalse kamp, concreet en fysiek:

‘Zij [de Brusselse machten] willen hun Brussels vaderland “groter maken” door Vlaams Brabant stilaan op te slokken. Hetzelfde gebeurt langsheen de taalgrens, waar de Walen en de franskiljons uit Vlaanderen, die met de grote winsten gaan lopen, niet zullen ophouden vooraleer zij de scholen en gemeenten en steden verfranst hebben om baas te worden en

¹⁰³¹ *Het Pennoen*, jg. 10, nr. 10, maart 1960.

¹⁰³² *De Volksunie*, jg. 7, nr. 1, 7 januari 1961.

¹⁰³³ *De Volksunie*, jg. 7, nr. 2, 14 januari 1961.

¹⁰³⁴ *De Volksunie*, nr. 25, 24 juni 1961.

baas te blijven en te heersen over de Vlaamse mensen zoals in de 19^{de} eeuw'.¹⁰³⁵

De Waalse *andere* was enerzijds een objectieve bondgenoot om de houdgreep van het unitaire België los te wrikken. Maar het 'taalimperialisme' en de sociale mobilisaties - te beginnen met de algemene staking van 1960-61 - maakten haar tot een wel zeer gevaarlijke *andere*.

Terugblikkend op de algemene staking van 1960-61, schreef het katholieke maandblad *Kultuurleven* over de motieven van de Waalse *andere*:

'De Walen zijn zich eindelijk bewust geworden van de nog zeer betrekkelijke emancipatie van de Vlamingen, emancipatie die zij vooral zien tegen de achtergrond van de demografische en economische achteruitgang van Wallonië. Zij worden er zich van bewust dat de Belgische staat, die zij rustig als instrument van hun heerschappij hebben gebruikt, wel eens die rol zou kunnen blijven vervullen, maar dan in omgekeerde richting. Dit gevoel van frustratie zal wel de sterkste motor zijn van de stakingsbeweging op het plan van de onberedeneerde overtuiging'.¹⁰³⁶

België, 'Brussel', maar ook Wallonië was een kritische *andere*, die de eigen rangen kon doen sluiten en radicaliseren in de richting van federalisme. Vooral in het vertoog van de Volksunie, met als summum het hetzerige proza van Wim Jorissen kwam de anti-Waalse dimensie scherp tot uiting. In slechts één artikel representeerde de VU-secretaris de Walen op de volgende manieren: 'wilde Waalse honden', 'de weergaloze aanmatiging van Walen'; 'fanatische Walen', 'fanatici en kolonisators', 'Waalse extremisten', 'Waalse stoottroepen'. Deze agressiviteit mondde uit op een

¹⁰³⁵ VABT, 'Vlamingen hoe lang nog', pp. 2-3.

¹⁰³⁶ In de rubriek 'Tijdsignalen': 'Straatherrie, staking of opstand?', *Kultuurleven*, jg. 28, nr. 2, februari 1961, pp. 127-128. Auteur onbekend. Het blad was in 1930 opgericht door dominicanen als *Thomistisch Tijdschrift voor Katholiek Kultuurleven*. Het hele archief kan digitaal geraadpleegd worden op www.kultuurleven.be.

nauwelijks verholen fysieke bedreiging aan eventuele tegenbetogers op de tweede mars: 'En de Grégoires die ons de poten zullen overslaan als we nog onze eeuwenoude eigen Brusselse grond zullen betreden, zullen liefst rustig thuisblijven. Anders doen wij er geen eed op dat het hun poten niet zullen zijn, die breken'.¹⁰³⁷ Retorisch had Jorissen wat met 'poten' en 'nek- en vuistslagen'. De tweede mars zou door hem beschreven worden als een 'Vlaamse vuist' die 'bonkte' 'op de tafel van de unitaire valsspelers'.¹⁰³⁸

Meer Vlaamse autonomie of federalisme konden soelaas bieden. De VU-gebruikte de klassieke metafoor van de onleefbare gemeenschappelijke woonst, maar greep ook terug naar de alterisering van Walen als 'woelmakers' en 'heethoofden' tegenover een Vlaamse zelfrepresentatie als volk dat gesteld was op rust, orde en tucht:

'In plaats van het Waals en het Vlaams gezin in één appartement samen te stoppen zodat bij de Waalse ruzies de stoelen rond de Vlaamse hoofden zwieren, dienen Walen en Vlamingen elk in hun eigen appartement te wonen. Als de Walen dan ruzie maken, zullen we alleen nog het gerucht van vallende stoelen horen maar ze niet op ons hoofd krijgen'.¹⁰³⁹

De staking van 60-61 had nieuwe munitie geleverd om de Walen binnen het huis als ruziestokers en geweldenaars te portretteren, een alterisering die in het interbellum etnisch ingevuld werd als Latijns, tegenover het ordentelijke Germaans. Maar die alterificatie was ouder dan het interbellum. Net als in 1912 waren de Walen de 'woelmakers'. De algemene werkstaking werd door het Vlaams-nationalisme als uitsluitend Waals voorgesteld. De talloze Vlaamse stakende en betogende ambtenaren werden gewist, net als de Waalse beweging dat gedaan had met 'haar' activisten en collaborateurs. Oproer was voor flaminganten even Waals als collaboratie Vlaams was voor wallinganten.

¹⁰³⁷ Wim Jorissen, 'De nekslag', *De Volksunie*, nr. 3, 20 januari 1962.

¹⁰³⁸ Wim Jorissen, 'Vlaamse vuist bonkt op tafel', *De Volksunie*, nr. 42, 20 oktober 1962.

¹⁰³⁹ 'Waalse methodes', *De Volksunie*, jg. 7, nr. 1, 7 januari 1961.

De VU benadrukte met de metafoor van de onleefbare gemeenschappelijke woonst een ander oud topos die aan weerszijden van de taalgrens in de respectievelijke nationale bewegingen gedeeld werd: de onoverbrugbare verschillen tussen beide volkeren en de afwezigheid van een Belgisch volk. De verkiezingen van 1961 illustreerden dit nogmaals, aldus de Vlaams-nationalistische partij: ‘De uitslag van de verkiezingen toont eens te meer duidelijk aan hoe grondig Vlamingen en Walen van elkaar verschillen’. In continuïteit met 1912 werd vastgesteld dat socialisten en communisten in Wallonië een volstrekte meerderheid hadden behaald (52,70 procent), terwijl deze partijen in Vlaanderen op één derde van de stemmen (30,78 procent) hadden afgeklokt.¹⁰⁴⁰

Maar net als in het Waalse kamp begrepen de Vlaamse voorstanders van meer autonomie of federalisme dat de Waalse *andere*, willens nillens, de enige plausibele bondgenoot was. Meer zelfs, de federalistische wending van Renard tijdens de algemene staking *triggerde* in Vlaanderen het federalisme, méér en nadrukkelijker dan de koningskwestie dat een decennium eerder had gedaan. In september 1961 omschreef Van der Elst die causaliteit onomwonden:

‘De Walen hebben hun standpunt bekend gemaakt. Aan de Vlamingen te antwoorden en op hun beurt hun standpunt te bepalen. (...) De strijd voor of tegen het federalisme is in Wallonië beslecht; ook in Vlaanderen zal hij beslecht worden’.¹⁰⁴¹

Het ‘adres’ van de Waalse socialistische mandatarissen versterkte de eenheid van de Vlaamse cultuurverenigingen. Die reageerden prompt met een ‘proklamatie’ waarin ze federalisme eisten en stelden dat de ‘omvorming van de staatsstructuur de [Vlaamse] economische ontwikkeling niet [mocht] afremmen’.¹⁰⁴²

¹⁰⁴⁰ *De Volksunie*, nr. 19, 13 mei 1961.

¹⁰⁴¹ *De Volksunie*, nr. 39 van 30 september 1961.

¹⁰⁴² ‘Proklamatie’, kladversie, gedateerd op 13 februari 1961. Voor een uitvoerige perspresentatie en – analyse: *De Standaard*, 17 februari 1961.

In het vertoog van *Het Pennoen* waren beide volkeren elkaars bondgenoten tegen een ‘onnatuurlijk België’. Federalisme was de oplossing. Op haar tweede federalistisch congres van 28 februari 1961 had ze in het kader van de ‘Vlaams-Waalse verbroedering’ Maurice Bologne als spreker uitgenodigd. Het podium, zo schreef *Het Pennoen*, was versierd met ‘de Waalse Haan en de Vlaamse Leeuw (...) een beter bindmiddel dan de driekleur’.¹⁰⁴³ Ook Maurits van Haegendoren liet optekenen: ‘Wij Vlamingen 1961 zijn aangewezen op een alliantie met de progressief Waalse kringen’.¹⁰⁴⁴

‘In België kan geen enkele hervorming doorgevoerd worden zonder instemming van de Walen. De Vlamingen moeten hun vooroordelen omtrent de Walen wegnemen. Door persoonlijk contact moeten zij begrijpen dat én Walen én Vlamingen dezelfde tegenstander hebben: het Brussels centralisme.’¹⁰⁴⁵ *Het Pennoen* zag in een Vlaams-Waalse verstandhouding meteen ook een weg om een andere breuklijn te overstijgen: ‘Het is nu toevallig zo dat de meeste nationalistische Walen tot de linkse groeperingen behoren. Door het contact tussen Vlamingen en Walen overbruggen we meteen een ander [sic] Chinese muur. Dus... samen met de Walen!’¹⁰⁴⁶

Het tot elkaar veroordeeld zijn, verklaarde waarom temidden van de grote commotie en de vlijmscherpe alteriseringen die rond de Vlaamse marsen zouden plaatsvinden, het Vlaams-Waals overleg tussen federalisten bleef standhouden. Op 15 oktober 1961, één week voor de eerste Vlaamse mars, vond in het Luikse Palais des Congrès een Vlaams-Waalse studiedag plaats, waar beide partijen zich bogen over een

¹⁰⁴³ *Het Pennoen*, jg. 10, nr. 10, maart 1960. De titel van dit hoofdartikel luidde: ‘Na ons kongres: met de walen naar het federalisme’.

¹⁰⁴⁴ ‘Snelgesprek met dr. M. van haegendoren’, *Het Pennoen*, 12^{de} jg. Nr. 2, juni 1961.

¹⁰⁴⁵ *Het Pennoen*, nr. 12, juni 1961.

¹⁰⁴⁶ *Het Pennoen*, nr. 12, juni 1961.

voorstel tot grondwetsherziening van de Luikse socialist en wallingant Simon Paque.¹⁰⁴⁷

De Linie schreef: ‘Het Renardisme is evenzeer als de Vlaamse Beweging een semi-revolutionaire opstand tegen de aderverkalking waaraan de instellingen lijden’.¹⁰⁴⁸ De ambivalente houding van de Vlaamse federalisten ten opzichte van hun Waalse gelijkgestemden concretiseerde zich in het vertoog over de figuur van André Renard door wie in het noorden van het land velen gefascineerd waren. Enerzijds zag men in de Waalse stakingsleider een federalistische bondgenoot. Binnen het anti-Lamme Goedzak-vertoog werden ook zijn leiderschapscapaciteiten geprezen. Renard werd afgeschilderd als een ‘opstandige figuur die tot de verbeelding spreekt in een land [Vlaanderen] waar leiders van het volk sinds vele jaren vervangen zijn geworden door verenigingsvoorzitters’. Die laatsten waren nodig, aldus *De Linie*, maar volksleiders des te meer.¹⁰⁴⁹ Anderzijds bleef men ook beducht voor de politicus Renard, die de Walen plots van coalitie zou kunnen doen wisselen: ‘samen met Brussel tegen Vlaanderen’.¹⁰⁵⁰

Clash

De vrees van de Vlaamse communist Jan Debrouwere kwam uit. De Vlaamse marsen intensifieerden de wederzijdse Vlaamse en Waalse alteriteitsvertogen en gaven in beide kampen de radicale elementen heel wat *airplay*.

Aan Vlaamsgezinde zijde heerste unanimiteit over het grote succes van de eerste Mars. Volgens *t Pallieterke* ging het om een ‘trionfmars’ en het magazine *De Post* publiceerde een fotoreportage onder de titel ‘De leeuw klauwde’.¹⁰⁵¹ De commentaren klonken euforisch, lyrisch. Verwijzingen naar de kracht van de

¹⁰⁴⁷ Uitnodigingsbrief Waals-Vlaams Overlegcentrum, 27 september 1961. Heikele punten waren de rechten van de minderheden, waarbij de Vlamingen ook wezen op het bestaan van een Duitstalige minderheid op Waals territorium, en het statuut van Brussel.

¹⁰⁴⁸ *De Linie*, nr. 685, 17 november 1961.

¹⁰⁴⁹ *De Linie*, nr. 654, 14 april 1961.

¹⁰⁵⁰ Ibidem.

¹⁰⁵¹ *t Pallieterke*, jg. 17, nr. 43, 26 oktober 1961. *De Post*, 29 oktober 1961.

natuurelementen, moesten het 'échte', 'oorspronkelijke', 'wakker geworden', 'zuivere' Vlaanderen in de verf zetten. *De Post*: 'De branding die uit de massale grondzee der vier Vlaamse provincies over Brussel spoelde was een oerkracht'.¹⁰⁵²

Discursief ging de euforie, net als in 1912, gepaard met de ridiculisering van de *andere*: de hele francofonie die zich naar de keel gegrepen voelde. Een treffend voorbeeld werd gevormd door het centrale artikel dat 't *Pallierterke* op de voorpagina afdruckte van haar 'speciaal marsnummer'. Het fingeerde een ooggetuigenverslag van een voornaam MPW-lid onder de titel 'Bloed over Brussel' en 'Vlaamse betogers ontketenden Teutoonse furie'.¹⁰⁵³ Op die manier trachtte het 'satirische' tijdschrift de draak te steken met de beeldvorming die in de Franstalige en Waalse pers over deze mars domineerde en de negatieve geladenheid van die beeldvorming te neutraliseren. Tegenbetogers werden geridiculiseerd op dezelfde manier als in 1912: 'Een betoging zonder tegenbetogers is als een ei zonder zout. Men gaat de indruk krijgen dat men in het ijle praat. Daarom zijn we hen bijzonder dankbaar. We weten het, het is niet gemakkelijk geweest om een honderdtal tegen-manifestanten de straat op te sturen. Niemand hoeft zich te verontschuldigen voor hun gering aantal, noch voor hun uitzicht'.¹⁰⁵⁴

De Post representeerde de mars als een bezetting van vijandig gebied: 'Vlaanderen bezette Brussel met kalm doch massaal geweld zoals sedert vijftwintig jaar in de van eigenwaan opgeblazen hoofdstad niet meer was vertoond'.

Met het 'Lamme Goedzak'-syndroom werd veelvuldig afgerekend. *De Post*: 'De Vlaamse bezetting van Brussel op zondag 22 oktober was het hardhandig bewijs van een ommekeer: het is gedaan met onze onderdanigheid'.¹⁰⁵⁵ Een groep betogers droeg een doodskist mee die de 'kerkelijke begrafenis van Lamme Goedzak'

¹⁰⁵² *De Post*, 29 oktober 1961.

¹⁰⁵³ 't *Pallierterke*, jg. 17, nr. 43, 26 oktober 1961.

¹⁰⁵⁴ *De Linie*, nr. 682, 27 oktober 1961.

¹⁰⁵⁵ *De Post*, 29 oktober 1961.

symboliseerde.¹⁰⁵⁶ De mars stond symbool voor de Vlaamse wederopstanding. *De Linie* had de lezer tot deze heropstanding uitgedaagd: ‘De maatschappij heeft de misdadigers die zij verdient, de priesters die zij verdient en de politieke leiders die zij verdient. Zijn wij Vlamingen, werkelijk een volk van platbroeken of zal zondag te Brussel een begin van het tegenbewijs geleverd worden?’¹⁰⁵⁷

De mars werd niet alleen beschreven als een militaire operatie, maar ook als een daad van legitiem geweld. (‘kalm doch massaal geweld’, ‘hardhandig bewijs’, ‘een harde Vlaamse verwittiging’).¹⁰⁵⁸ ‘Desnoods met de vuist’, had Frans Van der Elst tijdens de mars aan de beurs laten optekenen. ‘Ons volk is in opmars naar zijn levensdoel (...) Wie dat nog verhinderen wil zal onder voet worden gelopen, wie dat remmen wil zal opzij worden geduwd’, schreef VU-parlementair en ex-VNV’er Leo Wouters in *De Volksunie*.¹⁰⁵⁹

Het eigen geweld was niet alleen legitiem; het was vastberaden en gecontroleerd. De mars was mannelijk en viriel. Er werd in reportages aandacht besteed aan de ‘oerkalme Vlaamse mannetjesputters van de Ordedienst’ die ‘moederlijk’ beschermden. *De Post* schreef naast een foto van een met armband getooide jongeman:

‘De jongeman rechts is een lid van de Vlaamse Ordedienst tijdens de Mars op Brussel. Modern, stijlvol, krachtadig toont hij het nieuwe gezicht van de Vlaamse Beweging, dat – met de rangorde van de vooropgestelde Vlaamse idealen – mee veranderd is. Hier is hij in rustig debat met een tegenbetoger, die het, gezien de spierballen van de Vlaamse jongeman, wijselijk bij woorden laat’.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁶ *De Post*, 29 oktober 1961. De commentaarschrijver, Theo Ten Bensel, vervolgde: ‘Langs de weg betoonde een vroom maar Vlaams pastoor zijn hartgrondige instemming met deze, zij het enigszins onkerkelijke begrafenis’.

¹⁰⁵⁷ *De Linie*, nr. 681, 20 oktober 1961

¹⁰⁵⁸ *De Post*, 29 oktober 1961.

¹⁰⁵⁹ *De Volksunie*, jg. 7, nr. 43, 28 oktober 1961.

¹⁰⁶⁰ *De Post*, 29 oktober 1961.

Ook *De Volksunie* bezong lyrisch het aandeel van de jeugd in de mars en haar voorhoederol in de beweging: 'Deze jeugd is afkerig van het geknoei van de unitaire partijen, deze jeugd is de sukkelgang van de Vlaamse beweging beu'.¹⁰⁶¹ Eerder dan 'het nieuwe gezicht van de Vlaamse beweging' appelleerde deze representatie aan het extreem-rechtse, geüniformeerde Vlaams-nationalisme dat in het interbellum de 'orde' handhaafde tijdens de VNV-Landdagen op de Kesterheide.¹⁰⁶² Opmerkelijk zijn de overeenkomsten in deze representatie met die van de Italiaanse fascistische retoriek uit de jaren twintig, die deels ook door Duitse neo-fascisten in de jaren 1980 werd overgenomen: idealisme, onbevangenheid, jeugd, kracht, viriliteit, schoonmaak, orde.¹⁰⁶³ In dat opzicht kan de hele semiotiek van de Vlaamse marsen geïnterpreteerd worden als een teruggrijpen naar het vooroorlogse Vlaams-nationalisme.

Dat rechtvaardig en gecontroleerd geweld werd in schril contrast geplaatst met het illegitiem en ongecontroleerd geweld van de *andere* ('het giftige geschreeuw van een handvol betaalde tegenbetogers' versus de 'orde' en 'bedachtzaamheid' van de Vlaamse ordediensten en marcheerders). Eens te meer werden Franstaligen geabnormaliseerd als irrationelen. Ze 'schuimbekten van woede', waren 'Brusselse heethoofden'.¹⁰⁶⁴

Aan Waalse en Franstalige zijde trachtte men, aantallen en impact te minimaliseren.¹⁰⁶⁵ De mars werd een provocatie genoemd en ook een vernedering.¹⁰⁶⁶ Ze werd verbeeld als een relict uit het verleden van een beweging die *out of date* was, een 'omweg', schreef *La Wallonie*, terwijl *Le Peuple* het op een processie hield.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶¹ *De Volksunie*, jg. 7, nr. 43, 28 oktober 1961.

¹⁰⁶² Gerard, *Omstreden democratie*, p. 91.

¹⁰⁶³ John Champagne, *Aesthetic Modernism and Masculinity in Fascist Italy*, Abingdon, Routledge, 2013. Voor de naoorlogse voortzetting van deze representatie en de homo-erotische dimensie ervan, zie: Karel ten Haaf, '... en morgen de hele wereld'. *Het Aktiefrent Nationale Socialisten (ANS), de Kühnenbeweging in Nederland (1984-1992)*, Amsterdam, FOK, 1992. De auteur schetst ontstaan en ontwikkeling van een Groningse neo-nazistische groep die zich liet inspireren door de Duitse neo-nazi Michael Kühnen die zich outte als homoseksueel en zich in een 'continuïteit' plaatste met de eveneens homoseksuele Ernst Röhm. Kühnen overleed in 1991 ten gevolge van het HIV-virus.

¹⁰⁶⁴ *De Post*, 29 oktober 1961.

¹⁰⁶⁵ 'La Marche sur Bruxelles n'a pas obtenu le succès escompté'.

¹⁰⁶⁶ *Le Drapeau Rouge*, 24 oktober 1961.

¹⁰⁶⁷ *La Wallonie*, 23 oktober 1961. *Le Peuple*, 23 oktober, 1961.

Het satirische *Pan* riep de Brusselaars op hun ‘schild en vriend’ te oefenen.¹⁰⁶⁸ De achterlijkheid in de tijd die ermee gesuggereerd werd, ging gepaard met een sociale achterlijkheid. De betogers werden gealteriseerd als boeren die in een mondaine hoofdstad, waar ze niets te zoeken hadden, herrie kwamen schoppen. Dit soort alterificaties riep de herinnering op aan de eerste hovaardige Franstalige reacties op het petitionnement van 1840, toen het Vlaamse als ongecultiveerd, katholiek werd afgedaan.

Ook de topos van de nazi-gezinde flaminganten keerde krachtig terug. In een pamflet dat aan de vooravond van de mars in Brussel verspreid werd, stond te lezen: ‘Misleid door incivieken willen Vlaamse landgenoten op 22 oktober op Brussel marsjeren om federalisme te eisen.’¹⁰⁶⁹ Eugène Pauly, die lid was van de Brusselse tak van de MPW, waarschuwde dat de betekenis van de mars niet onderschat mocht worden, dat dit in de kaart van de vijand zou spelen en dat men zo zou afstevenen ‘*vers un régime nazi*’.¹⁰⁷⁰ In *Combat* schreven de renardisten: ‘*Immédiatement, nous avons reconnu l’atmosphère propre aux grandes journées rexistes d’avant-guerre*’.¹⁰⁷¹ Het MPW-orgaan *Combat* legde de focus op het geweld als voornaamste Vlaams argument en maakte op zijn voorpagina de inventaris op van gewonden en vernielingen.¹⁰⁷² Met oog voor detail werden in de betoging opgemerkte attributen opgesomd die de parallel met het fascisme moesten verlevendigen: leeuwenvlaggen, armbanden (van de ordediensten), fanfares in Lederhosen (‘*culottes de peau*’), duizenden stokken, scouts in groene of bruine met decoraties en kentekens getooide hemden. Voor *Combat* ging het om een carnavaleske ontplooiing van militaire discipline die slechts op de lachspieren kon werken van wie nooit in aanraking met het fascisme was gekomen (‘*ce déploiement carnavalesque d’une discipline paramilitaire qui ne peut faire sourire que ceux-là qui n’ont jamais connu les rigueurs du fascisme*’).¹⁰⁷³

¹⁰⁶⁸ *Pan*, jg. 17, nr. 878, 18 oktober 1961.

¹⁰⁶⁹ Pamflet dat in Brusselse brievenbussen verspreid werd aan de vooravond van de eerste mars. Geciteerd in ‘Het wonder’, *De Linie*, nr. 682, 27 oktober 1961. De redacteur citeerde in het Nederlands maar verduidelijkte niet of dit pamflet daadwerkelijk in het Nederlands opgesteld was.

¹⁰⁷⁰ *Le Soir*, 25 oktober 1961. Pauly sprak op een meeting van het Front pour la défense de Bruxelles in antwoord op de mars.

¹⁰⁷¹ *Combat*, nr. 41, 26 oktober 1961.

¹⁰⁷² *Combat*, nr. 41, 26 oktober 1961.

¹⁰⁷³ *Combat*, nr. 41, 26 oktober 1961.

Conclusie

In dezelfde periode dat de aanhangers van het federalisme in beide kampen elkaar op agressieve wijze alteriseerden, zochten ze toenadering tot elkaar om die andere, gemeenschappelijke *andere*, het unitaire België, samen te ontwrichten als unitaire natiestaat.

Wat op het eerste zicht paradoxaal leek, situeerde zich in een langere continuïteit. Vanaf 1840 bestond de houding van de prille Vlaamse beweging erin de 'Walen' als 'broeders' te overtuigen om *samen* in een gelijkwaardig één-op-één scenario België te consolideren. Tegelijk werd fel gewezen op het taalkundig onevenwicht dat de Vlaamse meerderheid 'minoriseerde' en het negatieve aandeel dat de 'Walen' daarin hadden. Beide discursieve sporen ontwikkelden zich eveneens in het zuiden van het land. Aan Waalse zijde vroeg men '*les frères flamands*' te begrijpen dat België beter af was als een Franstalig land. Anderzijds beschuldigde men de Vlaamse beweging, en bij uitbreiding de Vlamingen, ervan een beloftevolle status quo te destabiliseren. Beide discursieve sporen overleefden blijkbaar een eeuw Belgische geschiedenis en twee wereldoorlogen.

In 1962 berustte de wederzijdse negatieve *othering* op dezelfde strategieën, maar die waren aangevuld, versterkt en vernieuwd met nieuwe thema's: de Tweede Wereldoorlog en de collaboratie, de repressie, de koningskwestie, het schoolpact, de Congolese onafhankelijkheid en tot slot de staking 1960-61. De eerste drie thema's (oorlog, collaboratie, repressie) fungeerden eerder als een bevestiging van wat na de Eerste Wereldoorlog, in het interbellum, als alteriseringsthema ingezet werd. Franstaligen en Walen zagen er de onbetrouwbaarheid in van een door radicale flaminganten geleid Vlaanderen. Flaminganten vonden in dezelfde gebeurtenissen argumenten om de nationale *andere* te verketteren als hardvochtige onderdrukker. Beiden representeerden België als een instrument in handen van de *andere*.

In beide kampen wisten voornamelijk de radicalere elementen uit diezelfde thema's munitie tegen de *andere* te putten. Die werd als agressor gepercipieerd

waartegen 'afweer' geboden was, waartegen 'lijdzaamheid' moest opgegeven worden, waartegen eendracht geboden was en storende elementen in het eigen kamp aangeklaagd, verzwakt en verwijderd diende te worden. Ook dat was geenszins nieuw.

De perioden van Belgisch-patriottische euforie na elk van de twee wereldoorlogen bleken niet alleen van korte duur. Ze impregneerden niet ten gronde de discours binnen de Vlaamse en Waalse bewegingen. De radicale kernen van de Vlaamse beweging likte hun wonden in de catacomben, maar wisten via de topos van de 'buitenproportionele repressie' aansluiting te vinden bij een breder Vlaamsgezind discours. Dat vergemakkelijkte hun 'wederopstanding'. De wallinganten voelden zich nog steeds 'geminoriseerd' door een talrijker en rechts Vlaanderen, wat vanaf de naoorlog de sociaal-economische kwestie zo mogelijk nog centraler zou plaatsen. Ook daar maakte de Belgisch-patriottische roes snel plaats voor andere sentimenten.¹⁰⁷⁴ Net zoals in 1939 het geval was met de vertogen over de internationale politiek, bleek begin jaren zestig het sociaal-economische inflectiepunt de alteriteitsvertogen te triggeren en in te kleuren. Dat versterkte het aandeel van syndicalisten in de sociale en discursieve strijd, geïncarneerd door André Renard die in een continuïteit met Jules Destrée geplaatst werd.

Het 'Waalse verval binnen de unitaire staat' werd de centrale topos binnen een radicaliserende Waalse beweging die, tijdens en na de staking van 1960-61, de federalistische kaart trok en rond de noodzaak van een staatshervorming een brede eenheid zou vinden. Ook de Waalse liberalen kozen kamp door op 10 mei 1962 de *Mouvement libéral wallon* op te richten. Alle Waalse organisaties bundelden in juli 1962 hun krachten in het *Comité central d'action wallonne*. Als impliciete reactie op de Vlaamse marsen zou dit comité op 26 mei in Charleroi een massamanifestatie houden. Uit dit comité ontstond een Collège exécutif de Wallonie onder voorzitterschap van de socialistische volksvertegenwoordiger Simon Paque.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁴ Zie de vote 'sentimental' op het Waals congres van 1945. Paul Delforge, 'Congrès national wallon (1945)', EMW.

¹⁰⁷⁵ Paul Delforge, 'Paque Simon', EMW. Paul Delforge 'Collège exécutif de Wallonie (1963)', EMW.

Deze qua samenstelling pluralistische en representatieve koepel zou naar buiten treden met het *'pétionnement wallon'*, waaruit nog maar eens moest blijken hoezeer het mimetisme ook werkte in het overnemen van elkaars actiemodellen. *Wallonie Libre, Rénovation Walllonne, Mouvement Libéral Wallon* en *Mouvement Populaire Wallon* traden samen op, ook om een standpunt rond Brussel uit te werken.¹⁰⁷⁶ Ook politieke formaties kwamen binnen de executieve tot een Waalse krachtenbundeling: de *Parti d'Unité Wallonne*, de *Parti Communiste de Belgique*, de *Parti Socialiste Belge*, de *Parti Social Chrétien*, de *Parti Libéral*, net als de Brusselse vertegenwoordigers van het *Congrès national wallon*.

Grote trigger aan Vlaamse zijde was dan weer de taalkwestie met een quasi even brede eenheidsdynamiek rond het VABT en een fysieke machtsontplooiing met de Vlaamse marsen op Brussel. Waar het betonnen van de afschaffing van de talentelling bij de eerste mars centraal stond, gold 'geen faciliteiten' als voornaamste eis van de tweede mars op Brussel.¹⁰⁷⁷ Maar ook die taalkwestie werd sterk sociaal-economisch ingekleurd. In reactie op die Waalse radicalisering wisten ook de Vlaamse federalisten binnen het eigen kamp aan invloed te winnen. Behalve voor een zelfverzekerde Vlaamse elite zorgde dit voor de 'verrijzenis' van het Vlaams-nationalisme dat – volgens het materialistische adagium dat het zijn het bewustzijn bepaalt – garen spon bij een geprononceerd slachtofferdiscours.

Waar dat Vlaams-nationalisme snel naar nieuwe partijvorming zocht en daar ook in slaagde, beslisten de renardisten – die nochtans in de contramine lagen met de Waalse socialisten – deze stap nadrukkelijk *niet* te zetten. Deze partijvorming zou later volgen, meer verdeeld zijn en uiteindelijk niet opgewassen blijken tegen het wallingantisme van wat Van der Elst de 'kleurpartijen' zou genoemd hebben. De ietwat latere Waalse partijvorming met achtereenvolgens PWT, FDF en RW mag niet

¹⁰⁷⁶ *Y a-t-il une solution au problème de Bruxelles? La Position des 4 Mouvements Wallons*, gemeenschappelijk uitgegeven brochure. FHMW, B72. De vier bewegingen pleitten ervoor dat het statuut van Brussel zou onderhandeld worden door Vlamingen, Walen én Brusselaars en dat de hoofdstedelijke omgeving een aparte, volwaardige provincie zou worden. Dit laatste was een doorn in het oog van de Vlaamse beweging. *Appel au peuple de Wallonie*, Collège exécutif de Wallonie. Paul Delforge, 'Collège Exécutif de Wallonie (1963), EMW.

¹⁰⁷⁷ VABT, 'Oproep', 24 mei 1962.

verhullen dat ook organisatorische keuzen mede bepaald werden door de *andere*, zoals de Waalse federalisten van de MPW ook inspiratie vonden bij de eerder opgerichte VVB.

Zoals de MPW relatief snel over haar hoogtepunt heen zou zijn, bleek ook in de Vlaamse beweging een sub-stroming politiek niet de gewenste duurzaamheid te vinden, eenmaal de scherpe mobilisaties achter de rug waren. Het bij wijlen links klinkende sociaal-economische flamingantisme had ook op een slachtofferdiscours geteerd tegen een als Franstalig gepercipieerde unitaire staat die het Vlaamse volk benadeelde. Het was een vertoog dat grote gelijkenissen vertoonde met dat van de Vlaamse communisten (VKP) vanaf 1937. Hoewel uitgesproken linkse figuren als Roossens bij de totstandkoming van en tijdens de Vlaamse marsen inhoudelijk en organisatorisch een niet onaanzienlijke rol speelden, zouden ze na de agitatiejaren 1960-63 marginaliseren om in de georganiseerde Vlaamse beweging een kleine niche te worden.

Het gevecht om de afbakening en de interne zuivering die er onlosmakelijk mee verbonden was, leek aan de taalgrens een ‘duw-en-trek-spel’ te zijn.¹⁰⁷⁸

Aan beide kanten oefenden de radicale componenten druk uit en slaagden ze erin tijdens en vlak na deze kritieke periode de homogeniteit binnen de beweging te versterken. De algemene werkstaking van de winter van 1960-1961 en de Vlaamse marsen in het najaar van 1961 en 1962 versterkten zowel in de Waalse als in de Vlaamse beweging de eenheid binnen het eigen kamp. Beide bewegingen kenden een ongeziene heropstanding. Naast de reeds beschreven dynamiek in en rond het VABT aan Vlaamse zijde, trok ook in Wallonië het wallingantisme vele krachten tot elkaar.

In beide kampen vielen echter, tijdens het uitdelen van klappen of het samenzitten rond de tafel, de vertogen van beide *anderen* samen om ten slotte in elke

¹⁰⁷⁸ Guido Fonteyn gebruikt hiervoor de termen *Rückromanisierung* en *Rückgermanisierung*. Guido Fonteyn, *De Walen. Een onderhuidse beweging*, Tielt, Lannoo, 1980, p. 28.

gemeenschap quasi consensueel te worden. Uit het ‘*pétitionnement wallon*’ bleek een Waalse unanimité te bestaan rond volgende vaststelling:

*‘L’existence de deux communautés nationales en Belgique, la communauté flamande et la communauté wallonne, n’est plus niée par personne. La Constitution belge de 1831, qui ignore ces communautés, ne correspond plus, sur ce point, ni au sentiment populaire, ni même aux dispositions légales actuellement en vigueur’.*¹⁰⁷⁹

Vanuit deze vaststelling eisten ‘de Walen’ ‘*que l’on cherche à empêcher les Flamands d’agir à leur guise, mais ils veulent avoir le droit de se gouverner eux-mêmes tout en restant associés aux Flamands pour gérer les affaires communes que leurs élus détermineront*’.¹⁰⁸⁰

‘Wallons’ en ‘Vlamingen’ konden hier onderling ingewisseld worden. Renard of Van der Elst hadden deze tekst kunnen schrijven. Maar zonder de constructie en verbeelding van de kritische *andere* hadden noch deze tekst, noch de mobilisaties, noch de bewegingen en noch de uiteindelijke institutionalisering hun verloop gekend.

Zoals Martin Conway terecht stelt, was de weg naar de federalisering van België onomkeerbaar ingeslagen. Maar de vertoogstrategieën die mee deel uitmaakten van deze actie waren veel ouder. Conway spiegelt de inclusievere en diversere Vlaamse beweging aan andere protestbewegingen in Europa op dat moment. Hij suggereert een breuk met de ‘katholieke en anti-moderne toon van *‘much Flemish nationalism in the first half of the twentieth century*’.¹⁰⁸¹ Het is een wat eenzijdige kijk die niet voldoende de continuïteit ziet tussen de fundamentele zelfrepresentaties van toen met die van de jaren zestig. Idem dito aan Waalse zijde. Pas eind jaren vijftig, en dan vooral tijdens de algemene staking van 1960-61, ziet Conway voor het eerst een Waalse beweging met

¹⁰⁷⁹ Pétition. Texte et explication du Collège exécutif de la Wallonie’, in: Dupuis et Humblet, Un siècle de mouvement wallon pp. 254-255.

¹⁰⁸⁰ Pétition. Texte et explication du Collège exécutif de la Wallonie’, in: Dupuis et Humblet, Un siècle de mouvement wallon pp. 254-255.

¹⁰⁸¹ Conway, The Sorrows of Belgium, p. 372.

een ondubbelzinnig discours, met bredere impact dan louter intellectuele kringen.¹⁰⁸² Maar dat discours bouwde voort op dat van de Waalse beweging van 1912. De producenten ervan deden er alles van om zich in die historische continuïteit – en vermeende legitimiteit – te plaatsen. En daar was reden toe. Want al in de zomer van 1912 had de Waalse beweging, gewapend met een eerste federalistisch program, de louter intellectuele kringen weten te overstijgen en boze en verontruste Walen op straat weten te mobiliseren.

¹⁰⁸² Conway, *The Sorrows of Belgium*, p. 372.

Hoofdstuk V.

1993. Zelf doen.

‘Men heeft zich terecht afgevraagd of de huidige hervorming het einde, het begin, het einde van het begin of het begin van het einde zou betekenen’.

Jean-Maurice Dehousse¹⁰⁸³

In 1993 werd de term ‘federaal’ in de grondwet geïntroduceerd. De rechtstreekse verkiezing van de gewestelijke parlementen werd eveneens grondwettelijk bepaald. Een afgeslankte senaat werd omgevormd tot een vergadering waarvan de samenstelling deels moest vastgelegd worden door de gemeenschappen.¹⁰⁸⁴ Kris Deschouwer noemde dit akkoord een *point of no return*.¹⁰⁸⁵ Als institutionele ingreep leek dat inderdaad het geval.

In de vorige hoofdstukken bleek dat de wederzijdse alteriteitsvertogen een zeer grote mate van continuïteit vertoonden. Elk van de tot hiertoe door mij bestudeerde periodes situeerde zich binnen het kader van de unitaire Belgische staat. De vraag die ik in dit slothoofdstuk behandel, is of de oprichting en ontwikkeling van de federale deelstaten ook daadwerkelijk tot een nieuwe zelfrepresentatie geleid heeft met een veranderd vertoog over de nationale *andere*. Werd hier ook een *point of no return* gepasseerd?

Dit hoofdstuk concentreert zich dus in de eerste plaats op de vertogen zoals die door de Vlaamse en Waalse *regeringen* gecreëerd werden. De officiële omvorming van België tot een federale staat in het kader van de Sint-Michielsakkoorden vormde zowel

¹⁰⁸³ Jean-Maurice Dehousse, ‘Een federalisme van hoop en onzekerheden’, in: Geert Van Istendael (ed.), *Het nut van België*, Amsterdam / Antwerpen, Atlas, pp. 20-21.

¹⁰⁸⁴ Marnix Beyen & Philippe Destatte, ‘Een ander land. Van 1970 tot vandaag’, in: Vincent Dujardin, Michel Dumoulin, Marnix Beyen en Philippe Destatte, *Nieuwe geschiedenis van België III. 1950-heden*, Tielt, Lannoo, 2009, pp. 1715-1720.

¹⁰⁸⁵ Kris Deschouwer, ‘De Belgische federatie’, in: Witte & Meynen, *De geschiedenis van België na 1945*, p. 397.

in Vlaanderen als Wallonië een belangrijke aanleiding om de zelfrepresentatie te herdefiniëren en een wervend vertoog te bouwen over wat de eigen identiteit inhield.

Naast het feit dat dit hoofdstuk zich toespitst op instellingen als sprekers in een post-unitaristische conjunctuur, behandelt het nog een nieuw element. Verbonden met de institutionalisering van de nationale bewegingen en met het post-unitarisme, ga ik na welke impact de Europese constructie op de vertogen had.

De centrale idee met betrekking tot Europa in dit hoofdstuk, is het discursieve repertoire van ‘aansluiting zoeken, achterstand wegwerken’. Vlaanderen en Wallonië grepen ‘Europa’ aan om een bepaalde zelfrepresentatie te construeren. Die werd gegrondvest op de noodzaak én het vermogen om aan de hand van STI-beleid (*Science, technology and innovation*) een collectieve identiteit te vormen en te versterken. Voor deze insteek verwijs ik naar het werk van de socioloog en politicoloog Michiel van Oudheusden. Die bestudeerde meer recente projecten zoals *Vlaanderen in Actie* (VIA), *Plan Marchall pour la Wallonie* en *Plan Marshall 2 vert.*¹⁰⁸⁶ Nadat ik aspecten van dat repertoire op mijn chronologisch eerder gesitueerde casus aftoetste, zal ik in wat volgt het streven van de deelstaten naar Europese integratie via dat prisma analyseren.¹⁰⁸⁷

Een spontane assumptie zou kunnen luiden dat vermits ‘België’ in de vertogen naar de achtergrond verdween, de nationale *andere* een minder prominente of expliciete plaats zou toebedeeld krijgen in de identitaire vertogen. Strategisch zou dit betekenen dat als Waalse en Vlaamse regeringen zich expliciet meer gingen toespitsten op het *eigene*, de *andere* in een strategie van *silencing* naar de achtergrond gedrukt werd. Maar welke functie bekleedde die *andere* dan nog in zijn voortdurende *impliciete* aanwezigheid?

¹⁰⁸⁶ Zie voor deze projecten: <http://www.vlaandereninactie.be/> en <http://www.wallonie.be/fr/actualites/le-plan-marshall-2vert>. VIA werd in januari 2015 formeel afgevoerd.

¹⁰⁸⁷ Michiel van Oudheusden e.a., ‘Flanders Ahead, Wallonia Behind (But Catching Up): Reconstructing Communities through Science, Technology, and Innovation Policymaking’, ongepubliceerde paper voorgesteld op de conferentie ‘Belgium: the State of the Federation’, Louvain-la-Neuve, 18 oktober 2013.

De nieuwe Vlaamse en Waalse entiteiten stonden in 1993 op het vlak van identiteitsconstructie voor een grote uitdaging. Ze moesten er in slagen ‘de overwegende of exclusieve loyaliteit van hun burgers’ te verwerven.¹⁰⁸⁸ In de terminologie van de Noord-Amerikaanse socioloog Craig Calhoun die nationalisme als een ‘discursieve formatie’ definieert, betekende dit dat er moest gezocht worden naar ‘*a way of speaking that shapes our conscioussness*’.¹⁰⁸⁹ Dat was in vroegere perioden natuurlijk ook het geval. Maar nu moest het publiek gewonnen worden voor de nieuwe entiteit in een context van geloofwaardigheidsverlies van de politieke instellingen, metaforisch gevat als de kloof tussen burger en politiek.¹⁰⁹⁰ Voor de beleids- en identiteitsmakers leek ‘banaal nationalisme’ bij deze doorstart niet te volstaan. Met veel voluntarisme zetten ze sterk geëxpliciteerde projecten van identiteitsconstructie op touw. Een nieuwe *fond* moest gelegd worden.

Toch wijd ik in dit hoofdstuk veel aandacht aan het discours van de Vlaamse en Waalse entiteiten vóór 1993. Met name het vertoog dat onder Gaston Geens vanaf 1980-81 uitgewerkt werd - de thema’s, de dynamieken, de inspiratiebronnen - lijken me constitutief. Het discursieve werk onder Van den Brande - en zelfs later, met *Vlaanderen in Actie* onder de christen-democratische opvolgers Yves Leterme en Kris Peeters -borduurde daar grotendeels op verder. Ongeveer hetzelfde kan gezegd worden voor het discours van de wallingantische Voerenaar José Happart, die in de jaren tachtig een breed Waals draagvlak rond zijn actie wist te verwerven. De Sint-Michielsakkoorden van 1993 vormen, op basis van Sewells definitie van *historical events*, een precies voorbeeld van hoe een keten van voorvallen een dynamiek creëert en uiteindelijk een historische gebeurtenis die structurele veranderingen teweeg brengt en door tijdgenoten ook als dusdanig begrepen wordt.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁸ Kas Deprez en Louis Vos, *Nationalisme in België*, p. 26.

¹⁰⁸⁹ Craig Calhoun, *Nationalism*, Buckingham, Open University Press, 1997, p. 3.

¹⁰⁹⁰ De Leuvense socioloog Luc Huyse situeerde dit fenomeen binnen een breder raamwerk dan een vaak spontaan opduikende interpretatie die de politici met de vinger wees. Huyse benadrukte evoluties binnen de bevolkingen (zoals individualisering) en de impact van internationale veranderingsprocessen (zoals mondialisering van de economie, de constructie van supra-nationale instellingen). Luc Huyse, *De politiek voorbij. Een blik op de jaren negentig*, Leuven, Kritak, 1995.

¹⁰⁹¹ William H. Sewell Jr., *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*, Chicago / London, The University of Chicago Press, 2005, pp. 225-270.

Een aantal belangrijke veranderingen in het zich federaliserende België drongen een aanpassing van de zelfrepresentatie – en dus van de alterisering - in Vlaanderen en Wallonië op. In de eerste plaats was er de gewijzigde rol van België, dat geen unitaire staat meer was en dus niet meer, of althans minder, gerepresenteerd kon worden als een werktuig in handen van de kritische *andere* (*'l'état belgo-flamand'*, *'l'amère belge'*, *'Belgique à papa'*).

Ten tweede kon almaar meer op gelijke voet met die *andere*, van gemeenschap tot gemeenschap, zeer formeel en met impactvol mandaat onderhandeld worden. Die gesprekken onder gelijken, met *'égal respect'* en in een *'parfait équilibre'*, zou Pierre De Decker zeggen, konden de onderlinge spanningen temperen en de alteriteitsvertogen milderen. Zoals gebleken is uit de vorige hoofdstukken betekenden begrip, empathie, het beroep doen op wederzijdse belangen, dat de broedermetafoor werd ingezet. Zou die categorisering nu dominant worden in de omschrijving van de nationale *andere*?

Ten derde, en ermee verbonden, werden beide gemeenschappen aangezogen door het Europese eenmakingsproces. Dat had in februari 1992 met de ondertekening van het Verdrag van Maastricht en de oprichting van de Europese Unie een kwalitatieve sprong voorwaarts gemaakt binnen een dynamiek die ook al eerder aan de gang was. Aangezien zowel Vlaanderen als Wallonië kleine regio's waren, kon dit de actie binnen Europa in de beste verstandhouding doen verlopen. Een Belgische natiestaat waarin de regio's een *contentieux* hadden gekend vervaagde. Een supra-nationale entiteit in wording waarmee geen belast verleden bestond, trad op het voorplan.

Ten vierde trad vanaf het midden van de jaren tachtig een ander debat hevig op de voorgrond: dat van de plaats van mensen afkomstig uit de immigratie in de samenleving en de gevolgen hiervan voor de afbakening van de eigen identiteit. Dat debat werd in sterke mate aangezwengeld doordat de radicale sector van het politieke Vlaams-nationalisme er vol op inspeelde door 'vreemdelingen' te linken aan criminaliteit en crisis.

Alvorens hier uitgebreider op in te gaan, schets ik de context van de institutionele hervormingen. Ik zal dat doen door in te zoomen op de evolutie van de politieke partijen. Door de organisatorische conclusies die zij uit de federalisering van het land trokken, hun communautaire opsplitsing, beperkten ze mee de ‘Belgische ruimte’. Zo versterkten ze de ‘bipolaire’ institutionalisering. Onderling, elk in hun eigen gemeenschap, groeiden ze op het communautaire vlak naar elkaar toe. Federalisering stelde op een consensus, de voornaamste identificatie van alle partijen was er één met de deelstaat, niet meer met de natiestaat. Dat de federalisering van België op een politieke consensus stelde, werd ook belichaamd in de eerste beleidsorganen. Die waren politiek *all inclusive* en proportioneel samengesteld.

Afscheid van de ‘vrijtijdsbesteders’

In 1993 lanceerde de Vlaamse regering een grootschalig lange termijnproject: ‘Vlaanderen-Europa 2002’.¹⁰⁹² In de eerste zin van een oproep aan de bevolking om over dit toekomstproject in dialoog te treden, stelden de regeringsleden dat 1993 voor Vlaanderen een bijzonder jaar moest worden. De tweede zin verklaarde waarom:

‘Ons land moet op een onomkeerbare wijze een federale staat worden en de staatshervorming van Vlaanderen kan nu definitief als een moderne parlementaire democratie uitgewerkt worden.’¹⁰⁹³

Het attributieve adjectief ‘onomkeerbaar’ en het bijwoord ‘definitief’ accentueerden de stelligheid van deze uitspraak. Dat gold ook voor het werkwoord ‘moet’ in het eerste deel van deze samengestelde zin. ‘Ons land’, waarmee het niet bij naam genoemde België bedoeld werd maar waartoe de auteurs zich wel rekenden, moest haar unitaire karakter opgeven en een federale staat worden. In het tweede zinsdeel werd aangegeven dat wanneer dit gebeurde, en de bijwoordelijke bepaling van tijd ‘nu’ gaf aan dat het moment was aangebroken, het wel bij naam genoemde

¹⁰⁹² Luc Van den Brande e.a., *Vlaanderen-Europa 2002. Een project van de Vlaamse regering*, Tielt, Lannoo, 1993.

¹⁰⁹³ Ibidem, p. 7.

Vlaanderen *kon* uitgewerkt worden als een moderne parlementaire democratie. De verhouding tussen beide zinsdelen had een causaal karakter. De Belgische federalisering was een dwingende zaak, een imperatief ('moest') die 'kon' leiden tot een definitief volwaardiger ('uitgewerkt') Vlaanderen. Bij dit laatste, een positief perspectief, verdwenen druk en dwang.

Deze uitspraak situeerde zich binnen een strakke historische continuïteit. Ze balde decennialang streven van de Vlaamse én de Waalse bewegingen samen. De analyse die erin vervat lag, luidde dat de unitaire Belgische staat een structuur vormde waarin de ontwikkeling van de Vlaamse natie geremd werd. De 'uitwerking' van het onvoltooid geachte Vlaanderen werd erin bemoeilijkt, luidde het, omdat de unitaire structuur *ab ovo* de Franstalige *andere* bevoordeelde. Vanaf haar ontstaan had de Vlaamse beweging dit denunciatievertoog ontwikkeld, zoals in een spiegelbeeld, de Waalse beweging – in reactie op dat Vlaamse discours – het ook was gaan inzetten. De Vlaamse beweging wilde België aanvankelijk beter en authentieker maken door een 'twee-in-één' formule na te streven waarin, naast het 'Waalsche', ook het 'Vlaamschee feit' erkenning zou krijgen. Franstaligen en Walen meenden toen echter dat een eentalig Frans België een *conditio sine qua non* vormde om het jonge land op te nemen in de civilisatiestroom ('*la Belgique sera latine ou ne sera pas*').¹⁰⁹⁴ De demografische en sociaal-economische evoluties, net als de opeenvolgende Vlaamse successen inzake taalwetgeving, wijzigden de politieke strategieën en deels ook de vertogen. Aan beide zijden van wat later een geformaliseerde taalgrens zou worden, nam men de idee aan dat het eigen terrein moest afgebakend worden. Er moesten harde grenzen getrokken worden, waarbinnen eenieder, bevrijd van de unitaristische dwang die in het voordeel van de *andere* speelde, naar believen de eigen ontwikkeling kon optimaliseren.

Aan de basis van deze strategie lag de analyse dat de Belgische populatie bestond uit twee verschillende volksgemeenschappen die elk hun etnische en culturele

¹⁰⁹⁴ De uitspraak werd Charles Rogier toegeschreven, maar zou van de Waalse militant Raymond Colleye zijn en pas van 1915 dateren. Het vertoog dateerde alleszins van bij aanvang van het prille België en werd ingezet tegen de ontluikende Vlaamse beweging. Zie hoofdstuk 1. Nadien werd het overgenomen door de Vlaamse beweging als denunciatie van een als imperialistisch gerepresenteerd Franstalig België. Eenzelfde soort toe-eigening gebeurde met Destrées '*Sire, il n'y a pas de belges*' en – omgekeerd – met de slogan 'Walen buiten!'.

wortels in een andere grote familie of ‘ras’ hadden: de Germaanse versus de Latijnse. Inzake patriottisme verplaatste het zwaartepunt zich gaandeweg van België naar de volksgemeenschappen die aan beide zijden van de taalgrens als politiek-strategisch uitgangspunt genomen werden.

Maar binnen dit nagenoeg ‘klassieke’ vertoog, bevatte de openingszin van het document *Vlaanderen-Europa 2002* een nieuw element, de aanzet tot een nieuw topos: het België van de twee democratieën. Van zodra bevrijd van het unitaristische juk zouden zowel Vlaanderen als Wallonië een ‘eigen’ democratie uitwerken.

En toch. Precies hetzelfde argument had de Luikse socialistische volksvertegenwoordiger Léon Troclet in 1911 al ingezet. Troclet schreef toen dat Wallonië, zoals alle moderne volkeren, nood had aan democratische instellingen *pour prendre l'essor qui convient au génie de la race*.¹⁰⁹⁵

‘Nu’ was het eindelijk zover. België was in datzelfde jaar 1993 inderdaad een federale staat. Het zelfvertrouwen dat uit de openingsregels van de oproep sprak, kwam van een Vlaamse bestuursploeg die bestond uit christen-democraten (CVP), sociaal-democraten (SP) en Vlaams-nationalisten (VU).¹⁰⁹⁶ De benaming van de instanties droeg de sporen van dat zelfvertrouwen én van de voortdurende institutionalisering van de deelinstellingen. Wat in 1981 nog een executieve heette, was nu een regering die geleid werd door een minister-president, de Mechelse christen-democraat Luc Van den Brande. Die institutionalisering was na de woelige jaren 1960-1963 in een stroomversnelling gekomen en had de unitaire Belgische structuur onhoudbaar gemaakt.

Zo luidde althans de slotsom die op 18 februari 1970 door Gaston Eyskens, die in 1968 voor de vijfde keer het premierschap bekleedde, getrokken werd: ‘De unitaire staat met zijn structuur en zijn werkwijze zoals die thans door de wetten nog geregeld

¹⁰⁹⁵ *Wallonia*, XIX, 1911, nrs. 3-4, p. 87. Zie hoofdstuk II.

¹⁰⁹⁶ Voor de christen-democraten: Luc Van den Brande, Theo Kelchtermans, Hugo Weckx, en Wivina Demeester-De Meyer. Voor de sociaal-democraten: Norbert De Batselier, Luc Van den Bossche en Leona Detiège. Voor de Vlaams-nationalisten: Johan Sauwens.

zijn, is door de feiten achterhaald. De gemeenschappen en de gewesten moeten hun plaats innemen in de vernieuwde staatsstructuren, die beter aangepast moeten zijn aan de eigen toestanden van het land'.¹⁰⁹⁷

Tien jaar daarvoor had zo'n uitspraak voornamelijk kunnen opgetekend worden uit de mond van woordvoerders van flamingantisme of wallingantisme. De vaststelling van de discrepantie tussen wetten en feiten, had een decennium eerder het 'renardisme' een hoge vlucht doen nemen, net als de eufemistisch omschreven 'Vlaamse prikkelbaarheid'.¹⁰⁹⁸

Wat toen een aanklacht tegen de unitaire staat was, gerepresenteerd als instrument in handen en ten dienste van de kritische *andere*, bleek in 1971 *common sense* geworden. Dat gemeengoed was het rechtstreekse gevolg van de communautaire conflicten tussen Vlaamse en Waalse beweging. Hun denken en spreken waren hegemonisch geworden en werden, als een zwakgebod, een inzicht *à reculons*, gedeeld door de unitaristische opposanten. Om België te behouden, moest het veranderd worden. Het unitaire karakter moest, liefst zo gecontroleerd mogelijk, opgegeven en het heikele pad van de institutionele hervormingen verder bewandeld worden. Dit zou de centrifugale krachten moeten sussen en het essentiële vrijwaren. Zo klonk althans de argumentatie van zij die België wilden behouden. Eyskens, die zelf al langer voor federalisme pleitte, speelde daar op in: 'De reorganisatie en modernisatie van de instellingen', had hij er in zijn toespraak aan toegevoegd, 'moeten een grotere doelmatigheid van de [Belgische] Staat beogen'.¹⁰⁹⁹ Het maakte dat deze defensieve *top-down* operatie kon congrueren met de offensieve *bottom-up* aanpak vanuit de respectievelijke radicalere sectoren van de nationale bewegingen.

Nochtans neemt deze congruentie de instabiliteit geenszins weg. Volgens de juriste Patricia Popelier en de politicoloog Dave Sindardet moet dit federalisme dienen als oplossing voor een bipolaire samenleving, maar versterkt het federalisme tegelijk

¹⁰⁹⁷ PHK, 18 februari 1970, p. 3.

¹⁰⁹⁸ Zie aanhef hoofdstuk IV. Citaat *De Linie*, nr. 685, 17 november 1961. De tekstuele inhoud is nagenoeg identiek aan die van Gaston Eyskens tien jaar later.

¹⁰⁹⁹ PHK, 18 februari 1970, p. 3.

die bipolariteit. In deze ‘paradox van het federalisme’ wordt in de staatsstructuur die communautair rust moet brengen, tegelijk de instabiliteit gebetonneerd.¹¹⁰⁰

Hoe dan ook was er een politieke consensus gegroeid rond de idee van federalisering. De indertijd door Frans Van der Elst pejoratief omschreven ‘kleurpartijen’ stonden deze evolutie geenszins in de weg. Begin jaren zeventig integreerden ze – gedreven door het gevecht om de taalwetten en hun invoering – het federalisme in hun programma’s.¹¹⁰¹ Van der Elst en de VU verloren hierdoor wel hun *unique selling proposition*. Hun narratief over het verraad van de kleurpartijen die in het beste geval wat lippendienst bewezen aan de idee van cultuurautonomie om het maar niet over federalisme te moeten hebben, verloor steeds meer geloofwaardigheid.

Projecten die voorheen uitgedokterd werden binnen de vergaderlokalen van geledingen van de nationalistische bewegingen, werden vanaf dan geofficialiseerd in het Belgische parlement. Davidsfonds-voorzitter Clem de Ridder vatte in 1984 deze verschuiving in een teleologisch aandoende wegebouwmetafoor:

‘De totstandkoming van officiële Vlaamse instanties (...) brengt ook een nieuwe takenverdeling met zich. Het wegdek te leggen, is nu niet meer op de eerste plaats de taak van de vrijetijdsbesteders in de Vlaamse Beweging, maar van de Vlaamse beroeps politici’.¹¹⁰²

Rouwen hoefden de ‘vrijetijdsbesteders’ daar niet om te doen. Het stramien van de hervormingen spoorde met de federalistische wensen die in beide nationalistische bewegingen leefden.

Het federalistische elan had ook zijn weerslag op de interne structurering van de drie traditionele partijen. Het interne leven van die partijen was op tal van kritieke

¹¹⁰⁰ Patricia Popelier en Dave Sinardet, ‘Stabiliteit en instabiliteit in de Belgische federale staatsstructuur’, in: Patricia Popelier, Dave Sinardet, Jan Velaers en Bea Cantillon (eds.), *België, quo vadis? Waarheen na de zesde staatshervorming?*, Antwerpen / Cambridge, Intersentia, 2012, p. 9.

¹¹⁰¹ Witte en Van Velthoven, *Taal en politiek*, p. 153.

¹¹⁰² Clem de Ridder, ‘Onderweg naar zelfbestuur’, in : Clem de Ridder e.a., *Andere richtingen. Wegen voor Vlaanderen*, Leuven, Davidsfonds, 1985, p. 9.

momenten getekend geweest door communautaire spanningen én dito krachtsverhoudingen. De onderkenning van de ongelijke krachtsverhouding temperde doorgaans de spanningen: de sterkste van de communautaire componenten, zoals de Waalse socialisten of de Vlaamse katholieken, werd binnen de eigen partij meer armslag gegund, als ze die al zelf niet de facto afdwongen. Maar naar het eind van de jaren zestig werd dat formele unitaristische partijmodel langs beide zijden als achterhaald beschouwd. De splitsing van de Leuvense universiteit deed de christendemocraten als eersten, vanaf 1969, opbreken in een Vlaamse CVP en een Franstalige PSC.¹¹⁰³ De unitaire liberalen, die in 1961 een doorstart kenden met de oprichting van de PVV/PLP, zouden vanaf 1972 elk hun communautaire weg bewandelen en het federalisme omarmen. De socialisten voerden vanaf 1971 een dubbel voorzitterschap in tot ook daar, in 1978, de communautaire spanningen de wegen uiteen deden lopen. Vanaf 1980 gingen ze respectievelijk als PS en SP door het politieke leven.

In tegenstelling tot de vorige hoofdstukken is het niet zonder belang om even bij de evolutie van de politieke partijen in te gaan. Hun communautaire splitsing droeg bij aan het ‘maatschappelijk bipolarisme’. De opsplitsing bracht met zich mee dat de voortaan regionale partijen hun programma’s ook regionalistischer gingen inkleuren. Vermits de kiesomschrijvingen de grenzen van de gewesten niet overstijgen, werden volksvertegenwoordigers vooral verantwoording verschuldigd aan de eigen taalgroep. Samen met de opdeling van de nationale radio- en televisieomroep in 1960 nam dit stilaan een ‘Belgische ruimte’ weg die, volgens Dave Sinardet en anderen, noodzakelijk wordt geacht voor een optimale werking van de democratie.¹¹⁰⁴ Hier is het van belang te weerhouden dat de afwezigheid van zo’n ruimte vrij spel gaf aan de ontwikkeling van het vertoog over de ‘twee democratieën’.

De configuratie van het politieke veld was ook onderhevig aan belangrijke veranderingen. Terwijl de communisten de parlementaire rol langzaam maar zeker

¹¹⁰³ Over de communautaire splitsing van de traditionele partijen, zie: Witte & Meynen, *De geschiedenis van België na 1945*, pp. 241-262.

¹¹⁰⁴ Popelier & Sinardet, *België, quo vadis?*, pp. 8-9. Dave Sinardet, ‘Multilingual democracy and public sphere. What Belgium and the EU can learn from each other’, in: Axel Gosseries en Yannick Vanderborght (eds.), *Arguing about justice. Essays for Philippe Van Parijs*, Louvain-La-Neuve, Presses Universitaires de Louvain, 2011, pp. 311-321.

moesten lossen, ontstond vanop links een groene politieke stroming.¹¹⁰⁵ Anders dan bij de drie traditionelen, ontstonden Agalev en later Ecolo los van elkaar, als product van lokale specifieke aandachtspunten, maar duidelijk ingebed in een internationaal politiek paradigma. Dit leidde in verhouding tot de klassiekere partijen tot een atypisch samenwerkingsverband waarin het politiek-ideologisch aspect het communautaire ondergeschikt hield en het alleszins niet in de samenwerking tot noemenswaardige spanningen liet komen. Tegen de politieke stroom in, deelden Franstalige en Waalse groenen eenzelfde Kamerfractie. Beide groene partijen verleenden hun steun aan het Sint-Michielsakkoord in ruil voor de invoering van een milieubelasting ('ecotaks').¹¹⁰⁶ In die periode zal Agalev zich, onder impuls van de tandem Mieke Vogels-Jos Geysels, beginnen profileren als 'Vlaamse partij', wat voordien met Ludo Dierckx, virulent tegenstander van nationalisme, niet mogelijk was.¹¹⁰⁷ Op haar congres van 27 juni 1992 luidde het in de ontwerp-resolutie:

'Agalev is een Vlaamse partij. We kunnen ons herkennen in de beginselen en de doelstellingen van een groot deel van de Vlaamse beweging. Maar anderzijds willen wij ook afstand nemen van dat deel van de Vlaamse beweging dat momenteel naar rechts en uiterst rechts opschuift. Vanuit ons ecologisch uitgangspunt erkennen we het belang van een eigen culturele identiteit en van een eigen regionaal beleid.'¹¹⁰⁸

De communautaire splitsing van de traditionele politieke partijen werd vergemakkelijkt door de prominente rol van een jongere generatie politici die eerder haar wortels had in de cultuur van de sub-nationale grievensrijd dan in het politieke erfgoed van de unitaristische staat.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁵ De KPB verdween in 1985 uit de Kamer. In 1981 verloor partijvoorzitter Louis Van Geyt zijn zitje in het arrondissement Brussel. De laatste Vlaamse communistische volksvertegenwoordiger, de Antwerpse dokwerker Frans Van den Branden, verloor zijn zetel al in juni 1950. Vincent Scheltiens, 'Versnipperd links: een terugblik', *Aktief*, nr. 2, 2013, pp. 13-18.

¹¹⁰⁶ Wouter Smets, '20 jaar ecotaks. Een terugblik', *Oikos*, 64, 1/2013, pp. 46-55.

¹¹⁰⁷ Mieke Vogels & Jos Geysels, *Politieke herbebossing: notities voor de 21^{ste} eeuw*, Antwerpen, Hadewijch, 1993.

¹¹⁰⁸ Stefaan Walgrave, 'Agalev', NEVB, deel 1, pp. 228-231.

¹¹⁰⁹ Dat punt wordt ook gemaakt in: Martin Conway, *The Sorrows of Belgium*, p. 373.

De federalistische *drive* op politiek vlak werd aangezwengeld door de doorbraak van zowel Vlaamse als Waalse communautaire partijen. Na de Volksunie in 1954, zag in 1964 het *Front des Francophones* het licht als politieke vertolking van de strijd voor de afschaffing van de taalwetten van 1962-1963.¹¹¹⁰ Deze aanvankelijk ideologisch heterogene formatie zou vanaf 1968 het gezelschap krijgen van het *Rassemblement Wallon*. Dat RW kon beschouwd worden als een iets latere politieke emanatie van de MPW. Cruciaal in creatie en ontwikkeling van de formatie waren de zoektocht en politieke evolutie van François Perin. De jurist, vóór de algemene staking van 1960-61 redactielid van het linkse PSB-tendensblad *La Gauche*, richtte mee de MPW op, stichtte daarna de *Parti Wallon de Travailleurs*, ging dan een fusie aan met het *Front Wallon* van Robert Moreau om de *Parti Wallon* op te richten die uiteindelijk in de RW zou uitmonden.¹¹¹¹ Beide partijen, FDF en RW, vormden in het parlement '*face à la cohésion flamande*' een gemeenschappelijke fractie.¹¹¹² De Waals-Franstalige broederschap kende zijn ups en downs: waar de RW tussen 1974 en 1977 opteerde voor regeringsdeelname en het FDF de oppositiebanken bezette, werden tussen 1977 en 1980 de rollen omgedraaid.

De zucht naar afbakening van het eigen territorium via tweedeling van de staat leidde, na de radicalisering van begin jaren zestig, tot de door MPW en VU zo geëiste federalisering. Na de verworven cultuurautonomie van de eerste staatshervorming van 1970, volgde die van 1980 die een einde maakte aan de unitaire structuur van 1830. Autonome deelstaten met gemeenschappen en gewesten, met elk een eigen parlement, een eigen regering en een eigen administratie werden opgericht, hoewel de verworven bevoegdheden nog beperkt bleven.

Niet alleen de federalisering *an sich*, maar ook haar architectuur weerspiegelde de belangen van beide geïnstitutionaliseerde bewegingen. De in 1970 opgerichte en op taal gebaseerde cultuurgemeenschappen (Vlaamse, Franse en Duitse) zouden de basis

¹¹¹⁰ Over ontstaan en ontwikkeling van de politieke formatie FDF, zie het laatste hoofdstuk in: Chantal Kesteloot, *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français. Les origines du FDF*, Bruxelles, Complexe, 2004.

¹¹¹¹ Nog later zou Perin toenadering zoeken tot de Franstalige liberalen. Paul Delforge, 'Perin François', EMW.

¹¹¹² Paul Debognie, 'La naissance du FDF', 30 avril 1981. Document van de FDF-studiedienst.

vormen voor de drie gemeenschappen. Brussel zou als tweetalige gemeenschap door Vlamingen en Walen gezamenlijk beheerd worden. Het streven van de Waalse beweging naar economische autonomie vertaalde zich dan weer in de oprichting van drie gewesten (Vlaamse, Waalse, Brusselse). Vlaanderen verzette zich tegen een volwaardig Brussels gewest. In een driedig federalisme vreesde het geminoriseerd te worden door een francofone alliantie van Walen en Brusselaars. Bij gebrek aan overeenstemming, zou het statuut van Brussel nog tot 1988 in de 'koelkast' blijven.

Aan Waalse zijde was men eveneens beducht voor politieke minorisering op basis van een zwakkere demografie, een hoeksteen in het Waalse vertoog sinds eind negentiende eeuw. Van bij haar oprichting had de MPW van Renard voor federalisme gepleit, maar niet het federalisme van '58 % de Flamands'.¹¹¹³ Aan deze Waalse vrees werd in 1970 tegemoet gekomen met ingrepen als de alarmbelprocedure en de paritaire samenstelling van de ministerraad.¹¹¹⁴ Deze ingrepen vormden uitingen van een 'consociational democracy' waar ook de bijzondere meerderheidswetten deel van uitmaakten. Hoewel ze in het parlement in de meerderheid zijn, wil dit stelsel dat Vlamingen naar een consensus streven met de Franstalige numerieke minderheid.¹¹¹⁵

Aan Vlaamse zijde opteerde men voor de uitoefening van de gewestbevoegdheden door de gemeenschap (aangevuld met Brusselse vertegenwoordigers), wat leidde tot één Vlaams Parlement en één Vlaamse Regering. In Franstalig België verkoos men gemeenschap en gewest elk van eigen instellingen te voorzien. De asymmetrie die op die manier de Belgische federalisering zou kenmerken, had alles te maken met de visie op Brussel. In hoofde van de Vlaamse onderhandelaars hoorden Vlaamse Brusselaars bij Vlaanderen en de ontwikkeling van een eigen Brusselse identiteit werd ontkend. Voor de Vlaamse beweging mocht Brussel, de 'uitdijende olievlek', op geen enkele manier een volwaardig derde gewest worden. 'Vlaanderen laat Brussel niet los', heette het. In Franstalig België vormde Brussel

¹¹¹³ Zie hoofdstuk III.

¹¹¹⁴ Grondwetswijziging van 24 december 1970. Resp. artikel 38bis van de nieuwe grondwet en artikel 86bis. Van den Wijngaert, Van een unitair naar een federaal België, pp. 23-24.

¹¹¹⁵ Dave Sinardet, 'From consociational consciousness to majoritarian myth: Consociational democracy, multi-level politics and the Belgian case of Brussels-Halle-Vilvoorde', *Acta Politica*, vol. 45, nr. 3, 2010, pp. 346-369.

historisch de voornaamste katalysator van de spanningen tussen een Waalse ('regionalistische') en een francofone ('communautaristische') logica. De organisatorische congruentie van gemeenschap en gewest kwam er niet.¹¹¹⁶

De deelname van de Volksunie aan de regering Tindemans II én haar medewerking aan een verdere federalisering van België met het Gemeenschapspact (respectievelijk het Egmontpact en het Stuyvenbergakkoord) zette kwaad bloed bij een deel van haar kaders, leden en aanhang. Vooral de ondertekening op 24 mei 1977 van het Egmontakkoord werd in de radicalere en meer rechtse kringen van de VU gepercipieerd als een 'capitulatie' voor of 'collaboratie' met de onderdrukkende Belgische staat.¹¹¹⁷ Kop van jut in deze kringen was de Antwerpse advocaat Hugo Schiltz. Die stond aan het hoofd van regeringspartij Volksunie en was medeonderhandelaar van het Egmontpact. Schiltz klaagde dat de Vlaamse beweging nog teveel door emoties gedomineerd werd.¹¹¹⁸

Schiltz maakte niet alleen zelf veel emoties los. Twee splinterpartijtjes waren het gevolg van zijn 'rationele' politiek: de Vlaamse Volkspartij van onder meer Lode Claes en de Vlaams Nationale Partij van Karel Dillen. In 1978 traden beide groepen in kartel als 'Vlaams Blok' naar de kiezer.¹¹¹⁹ De Antwerpenaar Dillen werd verkozen, wat in Brussel Claes niet lukte. Een jaar later zou de kartelnaam aangehouden worden bij de fusie van beide partijtjes tot één door Dillen geleide formatie. Naast de institutionele meegaandheid werd de VU door de nieuwe zweeppartij verweten aspecten van de erfenis van het vooroorlogse Vlaams-nationalisme niet nadrukkelijk genoeg te hebben opgepikt en zelfs te hebben 'verraden'.

Tegenover de deelname van de VU aan wat als het Belgische establishment beschouwd werd, koos Dillen expliciet voor een underdogpositie met veel verwijzingen

¹¹¹⁶ Jean-Marie Klinkenberg en Philippe Destatte, 'De zoektocht naar culturele autonomie in Wallonië en Franstalig Brussel: van cultuurgemeenschap tot regionale bekoring', in: Mark Van den Wijngaert (ed.), *Van een unitair naar een federaal België. 40 jaar beleidsvorming in gemeenschappen en gewesten (1971-2011)*, Brussel, ASP, 2011, pp. 62-64.

¹¹¹⁷ VVP-affiche: 'Vlaamse eenheid tegen Egmont-kapitulatie', s.d., ADVN VPP168.

¹¹¹⁸ Hugo Schiltz, *Macht en onmacht van de Vlaamse Beweging*, Antwerpen, Soethoudt, 1982.

¹¹¹⁹ Frank Seberechts en Tom Cobbaert, 'Van Vlaams Blok tot Vlaams Belang. Een rechtse Vlaams-nationalistische partij wordt 35 jaar', *ADV-N-Medelingen*, nr. 42, 2013, pp. 4-8.

naar de ‘catacombentijd’. In België waren échte Vlaams-nationalisten ‘marginalen’ en zo hoorde het ook.¹¹²⁰ Zijn lievelingscitaat was van de hand van de letterkundige en collaborateur Wies Moens: ‘Liever wolf in het bos dan vette hond de ketting om de hals’. Een citaat dat, aldus Dillen, ‘opdracht’ bleef in ‘het Vlaanderen met zijn mosselconformisten’.¹¹²¹ Om dit zelfbeeld te versterken van lieden die het hun ongedane onrecht interioriseren en toe-eigenen om er een anti-establishmenthouding mee te funderen, greep de VB-stichter graag en vaak naar een ander citaat, van de Franse fascist en ter dood veroordeelde collaborateur Robert Brasillach:

*‘Nous ne sommes pas respectueux. Il est peu probable que ce mal nous vienne avec l’âge. Ni les feuilles de chêne, ni les robes de juge, ni les toges, ni les écharpes, ni les portefeuilles ne nous ont jamais impressionnés. Nous avons trop vécu de mensonge pour pouvoir continuer à nous en repâtre’.*¹¹²²

Waar voor Van der Elst cultuurautonomie onvoldoende was en federalisme het ordewoord hoorde te zijn, veroordeelde het Vlaams Blok het federaliseringsproces en positioneerde het zich als resoluut anti-Belgisch, separatistisch. De afwijzing van de rest van het Vlaamse politieke veld was identiek. Inhoudelijk was ze verder van België weggeschoven.

De partij ging voluit de concurrentie met de VU aan om de erfopvolging van het Vlaams-nationalisme. Als solidaristische partij trachtte het VB de VU te overtroeven in de strijd voor amnestie. Die strijd zagen Dillen en de zijnen nochtans in het verlengde

¹¹²⁰ Over de toe-eigening van deze omschrijving en haar historische continuïteit, zie: Karel Dillen, *Wij, marginalen*, Antwerpen, A.M.U., 1987.

¹¹²¹ Ibidem, p. 41. In het extreem-rechtse Vlaams-nationalisme werd dit zelfbeeld uitermate populair. Pieter-Jan Verstraete paste de heruitgave aan van zijn biografie van Dillen, in 1992 oorspronkelijk verschenen als *Een portret van een rebel*. Pieter-Jan Verstraete, *Liever wolf in het bos... Een portret van Karel Dillen*, Kortrijk, Groeninghe, 2007.

¹¹²² Dillen, *Wij, marginalen*, p. 43. Alice Kaplan, *The Collaborator. The Trial and Execution of Robert Brasillach*, Chicago, The University of Chicago Press, 2000. Dillen bewonderde Brasillach en vertaalde werk van hem naar het Nederlands. Hetzelfde citaat van Brasillach zou ook op de uitvaartplechtigheid voor Dillen een voorname plaats innemen.

van het discours van Frans Van der Elst die zich – in zijn motivatie om de VU op te richten - weigerde neer te leggen bij de nederlaag van het Vlaams-nationalisme.¹¹²³

Vanaf het midden van de jaren tachtig, met een jonge generatie op de voorgrond, profileerde het Vlaams Blok zich in de eerste plaats rond de immigranten en construeerde ze in haar vertoog een link rond de aanwezigheid van mensen van andere origine enerzijds met criminaliteit en werkloosheid anderzijds. In haar symboliek en metaforiek importeerde ze met bezems en bokshandschoenen volop uit de extreem-rechtse erfenis van Rex en VNV.

Die werden discursief ingezet tegen aan crisis en criminaliteit gelieerde mensen met een immigratieachtergrond. Net als in de tijd van Grammens, moest ook nu weer Vlaanderen gezuiverd worden. De geïmmigreerden en hun nakomelingen vervulden discursief dezelfde functie als indertijd de franskiljons. Ze verhinderden een homogeen Vlaanderen. De keuze was simpel ‘aanpassen of opkrassen’, heette het in het Vlaams-nationalistisch extreem-rechts jargon.

Het leverde het VB electoraal geen windeieren op. Op wat door de media als ‘Zwarte Zondag’ gemunt werd, de parlementsverkiezingen van 24 november 1991, behaalde ze 6,6 procent op Belgisch vlak en sprong ze van 2 naar 12 Kamerzetels. Met 5,9 procent en 10 zetels (een verlies van zes) zag de VU zich door haar extremistische *spin-off* overvleugeld.¹¹²⁴ Toch kocht het VB daar geen rechtstreekse politieke macht voor. Nadat de partij een racistisch ‘70-puntenprogramma’ uitbracht, legden alle andere partijen een ‘*cordon sanitaire*’ rond de extreem-rechtse nationalisten, waardoor

¹¹²³ ‘Wij wilden en wij konden ons niet neerleggen bij de nederlaag van het Vlaams-nationalisme of bij de onderdrukking ervan door de repressie. Frans Van der Elst, *De bewogen jaren. Mijn memoires, 1920-1958*, Tielt, Lannoo, 1985, p. 213.

¹¹²⁴ 40.5247 stemgerechtigden hadden hun voorkeur voor het Vlaams Blok uitgesproken tegen 36.3124 voor de VU. Zie verkiezingsdatabae van de federale regering: http://www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/result_ko.php?date=1991-11-24&vt=CK&ko_type=KO_RK&ko=263, geraadpleegd op 17 oktober 2014. 24 november 1991.

de partij, ondanks opeenvolgende verkiezingsoverwinningen, politiek buitenspel bleef en haar invloed zich beperkte tot die van een zweeppartij.¹¹²⁵

Het racisme brak de partij zuur op. In 2004 zou het VB er gerechtelijk voor veroordeeld worden en heropstarten als Vlaams Belang. Toch werd de partij niet door de hele Vlaamse beweging uitgespuwd. Eerder was dat al evenmin het geval geweest voor de collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog. Ook die werden door voornamelijk katholieke segmenten van de Vlaamse beweging als deel van *de onzen* beschouwd. Clem de Ridder, nationaal voorzitter van het Davidsfonds, de grootste Vlaamse cultuurorganisatie, telde het Vlaams Blok mee toen hij op 4 mei 1985 het nationaal congres van zijn beweging voorhield dat de Vlaamse beweging verdeeld werd door ‘drie –ismen’: federalisme, confederalisme en separatisme.¹¹²⁶

‘Zwarte Zondag’, de vaststelling dat kiezers hun stem aan extreem-rechts gaven of aan de populistische lijst van de ‘beursgoeroe’ Jean-Pierre Van Rossem werd in Vlaanderen geïnterpreteerd als een falen van de politiek. ‘De kloof tussen burger en politiek’ werd een centraal concept in de debatten, alsook de vermeende noodzaak aan een ‘politieke herverkaveling’. Eén van de meest spraakmakende antwoorden op deze crisis van de politieke representatie kwam van de Gentse voorzitter van de liberalen, Guy Verhofstadt, die in november 1992 zijn partij omdoopte tot Vlaamse Liberalen en Democraten (VLD). Zowel qua benaming als partijprogramma stond deze omvorming onder meer ook voor een meer Vlaamse koers. Verhofstadt slaagde er zelfs in een aantal significante leden van de Volksunie te doen overlopen zoals partijvoorzitter Jaak Gabriëls, de parlementsleden Hugo Coveliers, André Geens en Jef Valkeniers, de jonge belofte Bart Somers, die Verhofstadts woordvoerder werd en Hans Bracquené, de directeur van de VU-studiedienst. Verhofstadt schraagde dat project aan de hand van drie ‘Burgermanifesten’ (1991, 1992 en 1994).¹¹²⁷

¹¹²⁵ Vincent Scheltiens, ‘Vom Vlaams Blok zum Vlaams Belang: Analyse eines Problems, Erörterung von Gegenstrategien’, in: Peter Bathke und Susanne Spindler (eds.), *Neoliberalismus und Rechtsextremismus in Europa: Zusammenhänge, Widersprüche, Gegenstrategien*, Berlin, Dietz Verlag, 2006, pp. 88-97.

¹¹²⁶ Clem de Ridder, ‘Onderweg naar zelfbestuur’, in: Clem de Ridder e.a., *Andere richtingen. Wegen voor Vlaanderen*, Leuven, Davidsfonds, 1985, p. 8.

¹¹²⁷ Voor een kritische discoursanalyse van de Burgermanifesten, zie: Jan Blommaert, ‘De retoriek van de Burger. Nota’s bij de Burgermanifesten’, *Samenleving & Politiek*, 1-4, 1994, pp. 25-33.

Boven de Volksunie pakten zich in 1993 donkere wolken samen. De realisatie van de federalisering en dus van het *raison d'être* van de partij wierp de vraag op van een zinvol voortbestaan. Die vraag werd negatief beantwoord door de mandatarissen en kaderleden die de partij verlieten om bij de liberale 'kleurpartij' aan te sluiten. Het antwoord was zo mogelijk nog negatiever voor zij die naar het Vlaams Blok trokken, overtuigd van hun Vlaams-nationale discursieve continuïteit. In een poging om zijn collegae-parlementsleden te overtuigen van de verdere bestaansreden van zijn formatie, bewees nestor Vic Anceaux vooral dat de VU zich moeilijk of niet kon onderscheiden van wat Luc Van den Brande en de Vlaamse regering zich tot taak hadden gesteld:

'Ook na de huidige staatshervorming heeft de Volksunie nog een enorme opdracht, wat sommigen ook mogen beweren. Deze opdracht bestaat erin de motor te zijn van de staatshervorming die nog verder moet worden uitgewerkt, de motor te zijn van de verdere Vlaamse natievorming, bezielde te zijn van de idee van een autonoom Vlaanderen in het Europa der volkeren dat zich vandaag reeds aandient'.¹¹²⁸

Het ontstaan en de doorbraak van het Vlaams Blok vergrootten eveneens de politieke asymmetrie tussen Vlaanderen en Wallonië. Niet alleen omdat tegen 1993 – ondanks herhaalde pogingen – uiterst-rechts geen politieke doorbraak in Wallonië kende. Ook en vooral omdat het Rassemblement Wallon stilaan van de politieke kaart verdween. In een eerste fase had het RW een aantrekkingspool gevormd voor socialistische wallinganten die hun partij te unitaristisch bleven beschouwen. Maar van zodra het federaliseringsproces zich doorzette, was ook de PS mee opgeschoven. Onder de opeenvolgende voorzitters André Cools en Guy Spitaels verlegde de partij het zwaartepunt om een nadrukkelijk Waalsgezinde koers te varen. In 1992 bereikte deze zwenking een hoogtepunt toen het nationale boegbeeld Spitaels ostentatief zelf de leiding van de Waalse Gewestregering in handen nam. Met een zich realiserende federalisering en een moloch als de PS aan het stuurwiel, bleek vanaf het midden van

¹¹²⁸ PHK, 5 februari 1993, 28-1057.

de jaren tachtig de rol van het RW nagenoeg uitgespeeld. De partij bleef amechtig voortbestaan, maar raakte politiek steeds verder gemarginaliseerd.¹¹²⁹ Waals 'regionalisme', het wallingantisme, werd net als in 1912, 1939 of 1960-61 in de eerste plaats politiek belichaamd door de Waalse socialisten.¹¹³⁰

Kenschetsend in dat opzicht was de evolutie van de Voerense fruitteiler José Happart die zich verzette tegen de indeling, met faciliteiten voor Franstaligen, van de Voerense gemeenten bij de provincie Limburg.¹¹³¹ Met de *Action Fouronnaise* koos de landbouwsyndicalist voor actie en in de gemeenteraadsverkiezingen van 1982 werd hij vanop de lokale lijst *Retour à Liège* tot burgemeester van Voeren verkozen. Vermits Happart weigerde het Nederlandse taalexamen af te leggen en Nederlands te praten, werd zijn benoeming door de bevoegde Vlaamse overheden geschorst. Dit zette een carrousel van acties, juridische stappen en tegenacties in beweging. In 1984 echter opteerde Happart, boegbeeld van het 'Waalse regionalisme' en tegen het 'Vlaams imperialisme', voor de *Parti Socialiste* en werd hij met 230.000 voorkeurstemmen verkozen tot Europees parlements lid. Met succes hadden Guy Spitaels en de Waalse socialisten de populariteit van Happart electoraal verzilverd. Ze hadden eveneens het nieuwe boegbeeld van het wallingantisme in de eigen rangen opgenomen.

De belangstelling van Happart voor Europa kon als een opportunistische zet afgedaan worden. In de eerste plaats koos hij met de PS voor de sterkste Waalse bondgenoot. Los van Happart, vormde vanaf de jaren tachtig de in een definitieve plooi geraakte opbouw van een verenigd Europa een belangrijk gegeven voor nationalist, regionalisten en geïnstitutionaliseerde regionale entiteiten. Door dankzij de staatshervorming van 1992-1993 volwaardige federale deelstaten te worden, konden die quasi onbelemmerd de eigen identiteit *realiseren*. 'Europa' speelde hierin een vooraanstaande rol.

¹¹²⁹ Paul Delforge, 'Rassemblement wallon (1968-1976) en 'Rassemblement wallon (1977-1999)', EMW.

¹¹³⁰ Na de staatshervorming van 1993 zou de PS ophouden vragende partij te zijn voor verdere '*réformes constitutionnelles*'.

¹¹³¹ Claude Demelenne en Bénédicte Vaes, *Le cas Happart: la tentation nationaliste*, Bruxelles, Luc Pire, 1995. De auteurs stonden uitermate kritisch tegenover Happart die ze van 'nationalisme' beschuldigden. Zie verder in dit hoofdstuk.

Dit betekent geenszins dat ‘Europa’ tot dan toe afwezig was in het vertoog van de Vlaamse en Waalse bewegingen. In wat volgt zal ik eerst kijken welk aandeel ‘Europa’ tot dan toe in die vertogen had en hoe zich dat verhiel tot ‘België’. Of anders gezegd: welk soort *andere* was ‘Europa’ voor deze nationalistische bewegingen?

‘Iets’ zijn in Europa.

In februari 1961 schreef het Vlaams Aktiekomitee Brussel Taalgrens (VABT):

‘De Europese eenmaking heeft de opruiming van de Vlaamse achterstand uiterst dringend gesteld’.¹¹³²

Het was zeker niet de eerste keer dat in de vertogen van de Vlaamse beweging Europa werd ingeroepen. Reeds van bij haar eerste actie, het petitionnement van 1840, schreven de initiatiefnemers dat ze het recht opeisten te tonen dat ze niet als de ‘paria’s van Europa’ wilden doorgaan.¹¹³³ Europa fungeerde bij de petitievoerders als een maatstaf voor culturele ontwikkeling. De Vlaamse gebieden mochten en konden niet achterblijven. Ze moesten aansluiting vinden bij Europa dat in deze context een positieve connotatie had.

De strijd voor eigen nationale ontvoogding werd vaak gepercipieerd als onderdeel van een bredere strijd waarbij solidariteit was geboden met andere volkeren op het Europese continent die hun ontwikkeling binnen de natiestaat als afgeremd beschouwden. Het ging in de meeste gevallen om minderheden binnen die natiestaat die als onderdrukt gepercipieerd werden. Samen moesten deze eenmaal bevrijde entiteiten, organisch, *bottom-up*, een ‘Europa der volkeren’ construeren. Dat kon gebeuren met een ‘tussenplatform’ van etnisch verwant geachte volkeren. Familiariteit met de Noordelijke Nederlanden, met het Germaanse ras evenals de Dietse gedachte hadden diepe wortels in de Vlaamse beweging. Zo verdedigde het VNV in 1936 dat de

¹¹³² VABT, ‘Proklamatie’, 13 februari 1961, kladversie.

¹¹³³ ‘Aen de Vertegenwoordigers van het Belgisch Volk’, *Kunst- en Letterblad*, 1840, Nr. 3 p. 9.

Dietse gedachte het Vlaamse vraagstuk op Europees niveau tilde.¹¹³⁴ Net als bij de VABT in 1961 steunde deze strategie op een positieve representatie van Europa, dat expliciet gecontrasteerd werd met een negatieve representatie van de ‘eigen’ natiestaat, in dit geval het unitaire België.

In de Vlaamse beweging was die positieve representatie van Europa dus zeker niet nieuw. Af en toe was ze zelfs nadrukkelijk op de voorgrond getreden, geëxpliciteerd. Toen Cyriel Buysse in 1897 het flamingantisme verweet meer te handelen uit haat tegen het Frans dan uit liefde voor haar eigen taal, werd de naturalistische schrijver op een omstandige reactie getrakteerd door collega-auteur en kunsthistoricus August Vermeylen.¹¹³⁵ Met een argumentatie die net zo goed deel had kunnen uitmaken van het francofone discours tegen de eerste Vlaamsgezinde acties, bezwoer Buysse flaminganten niet te blijven zitten op een ‘dorre en ongastvrije rots’ die sowieso door ‘de wijde oceaan der groote wereld noodwendig eens zal overstroomen’.¹¹³⁶ Klopt, reageerde Vermeylen, die samen met Buysse het tijdschrift *Van nu en straks* had opgericht, een project van jonge Vlaamse intellectuelen die in een fin-de-siècle sfeer aan het provincialisme wilden ontsnappen om een meer internationaal gericht pad te bewandelen.¹¹³⁷ Geen enkel particularisme mocht een

¹¹³⁴ ‘Gaat het Vlaamse vraagstuk alleen België aan?’, *Strijd*, jg. 1, nr. 5, 12 januari 1936. Geciteerd in: Tom Cobbaert, *In het Nieuwe Europa. De Europese gedachte bij de Nieuwe Orde en collaboratiebewegingen in Vlaanderen (1931-1944)*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling geschiedenis, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, KU Leuven, 2002-2003.

¹¹³⁵ De flamingant, aldus Buysse, werd gekenmerkt door zijn ‘ingekankerden en onverzoenbaren haat tegen alles wat Fransch is’. Buysse publiceerde zijn stuk in het *Bulletin de l'Association flamande pour la vulgarisation de la langue française*. Deze in Gent opgerichte vereniging bekampte de vervlaamsingspogingen in het officiële secundaire en hogere onderwijs. Over de toenmalige positie van de ‘solitaire’ Buysse tegenover de Vlaamse beweging, zie: Reine Meylaerts, *L'aventure flamande de la Revue belge. Langues, littératures et cultures dans l'entre-deux-guerres*, Bruxelles, Presses Interuniversitaires Européennes - Peter Lang, pp 184-194. Voor de repliek van Vermeylen: August Vermeylen, ‘Vlaamsche en Europeesche beweging’, in: Marcel van der Heijden (ed.), *Strevend Vlaanderen. 19^{de}-eeuwse teksten in verband met Vlaanderens heropleving*, Utrecht/Antwerpen, Prisma, 1972, pp. 315-326. Het essay verscheen oorspronkelijk in het avant-garde tijdschrift *Van nu en straks*, jg. 4, nr. 5-6, november, 1900, pp. 299-310 en werd opgenomen in de door Anne-Marie Musschoot verzorgde bloemlezing van het tijdschrift. Anne-Marie Musschoot (ed.), *Van nu en straks, 1893-1901*, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1982, pp. 308-319.

¹¹³⁶ Buysse publiceerde zijn stuk in het *Bulletin de l'Association flamande pour la vulgarisation de la langue française*. De geciteerde passage werd overgenomen in: Vermeylen, *Vlaamsche en Europeesche beweging*, p. 321.

¹¹³⁷ Remieg Aerts, ‘Hooger Leven’. De aspiraties van het fin de siècle-tijdschrift’, in: Raf De Bont, Geraldine Reymanants en Hans Vandevoorde (eds.), *Niet onder één vlag. Van nu en straks en de paradoxen van het fin de siècle*, Gent, KANTL, 2005, pp. 27-40.

hinderpaal zijn om aan te sluiten bij een hogere beschaving, maar die beschaving zou ‘slechts een stuk leven zijn, op eigen grond, van de wereldcultuur der Europeesche rassen’.¹¹³⁸ Met andere woorden: ‘Om Europeeër te zijn moeten wij eerst en vooral *iets* zijn’, benadrukte Vermeylen.¹¹³⁹ Hij sloot zijn repliek aan Buysse af met een zin die net als Destrées ‘*Sire, il n’y a pas de Belges*’, een evergreen zou worden: ‘En daarom, in twee regels samengevat: om iets te zijn moeten wij Vlamingen zijn – Wij willen Vlamingen zijn, om Europeeërs te worden’.¹¹⁴⁰

In 1962, ter voorbereiding van de tweede mars op Brussel, figureerde Vermeylens adagium tussen de slogans die door de organisatoren werden voorgedragen: ‘Vlaming zijn om Europeeër te worden’.¹¹⁴¹ De Belgische structuur werd in dat vertoog steeds meer onderwerp van *silencing*. Paul Daels formuleerde dat als volgt: ‘Een federaal Vlaanderen in een federaal Europa is onze reddende toekomstvisie’.¹¹⁴²

Het fundamentele verschil was dat niet België, maar Vlaanderen de natie was, zoals dat ook van Wallonië erkend werd. België kón en mocht, liefst als metaforisch gemeenschappelijk dak boven een tweewoonst. Als natiestaat maakte België steeds minder deel uit van de ‘toekomstvisie’.

Het eerste citaat uit de VABT-proclamatie van februari 1961 was echter opmerkelijk om nog een andere reden dan de eenvoudige link tussen Vlaanderen en Europa. In dat ene zinnetje werd enerzijds Vlaanderen gerepresenteerd als een entiteit die ‘achterstand’ had opgelopen. Die achterstand stond impliciet in relatie met haar nadelige positie binnen het unitaire België. Anderzijds werd Europa gerepresenteerd als een entiteit die eengemaakt werd. Europa werd beschreven als een entiteit in voorwaartse beweging, wat een belofte inhield die positief werd ingeschat. Immers, Vlaanderen situeerde zich binnen dat Europese raamwerk, en meer: dankzij het

¹¹³⁸ Vermeylen, *Vlaamsche en Europeesche beweging*, p. 322.

¹¹³⁹ *Ibidem*.

¹¹⁴⁰ Vermeylen, *Vlaamsche en Europeesche beweging*, p. 326.

¹¹⁴¹ VABT, ‘Tekst slogans’, 22 september 1962.

¹¹⁴² *De Volksunie*, nr. 41, 13 oktober 1962.

Europese raamwerk werd de achterstand van Vlaanderen een nadeel dat niet meer geduld kon worden want ‘opgeruimd’ moest worden. Dat stemde overeen met Daels’ statement over Europa als ‘reddende toekomstvisie’. Er was dringendheid, wat impliciet betekende dat zonder opruiming van de achterstand de Europese trein wel eens gemist zou kunnen worden.

Het trekken van de Europese kaart door de Vlaamse beweging nam niet weg dat er af en toe een waarschuwend vinger opgestoken werd. Geheel anders en zelfs in totale contradictie met de homogeenistische visie over Vlaanderen, mocht de Europese eenmaking in geen geval tot culturele eenheidsworst leiden. Zo drukte VU-voorzitter Frans Van der Elst in 1963 zijn vrees voor minorisering uit:

‘De ontmoeting van kleinere en grotere taal- en kultuurgemeenschappen in een éénwordend Europa is niet zonder gevaren. Het zou onverantwoord zijn hiervoor de ogen te sluiten in een blind enthousiasme voor een Europa dat het graf zou worden van ons volksbestaan’.¹¹⁴³

Misschien herinnerde Van der Elst zich het spenceriaanse argument *avant la lettre* van de francofonen uit 1840 waarin werd betoogd dat ‘*le flamand*’ de concurrentie met het wereldse Frans nooit zou overleven.¹¹⁴⁴ Uit het citaat bleek dat Europa de identitaire hiërarchie alleszins niet onderuit haalde. Primordiaal was het etnische ‘volksbestaan’, daarna de samenlegging van gemeenschappen in Europa.

Vlaanderen emanciperen tot volwaardige entiteit, elke vorm van achterstand – relict van haar benadeelde situatie in het Belgische unitaire keurslijf – inlopen om mee te zijn in Europa, werd de nieuwe centrale topos van de Vlaamse beweging. Deze leek aan kracht en legitimiteit te winnen vanuit een neerwaarts en een opwaarts perspectief die elk de pertinentie van het Belgische feit onder druk zetten: enerzijds de overdracht van bevoegdheden naar de regionale entiteiten in het kader van de opeenvolgende staatshervormingen; anderzijds de voortschrijdende opbouw van een supra-nationale

¹¹⁴³ Van der Elst, Kongresrede, p. 14.

¹¹⁴⁴ Zie hoofdstuk I.

Europese entiteit. Vanuit Vlaams perspectief was België de *has been* en Europa, net als Vlaanderen de *will be*.

Aan Waalse zijde deed zich dezelfde evolutie voor. Voor Jules Destrée hoefde een Europese constructie, waar hij voorstander van was, niet haaks te staan op (Belgische) vaderlandsliefde: '*On peut donc rêver aux Etats-Unis d'Europe et chérir sa patrie*', schreef hij in 1912 aan koning Albert I.¹¹⁴⁵ Voor een vooroorlogse socialist was het nog verbazingwekkender dat hij de liefde voor zijn vaderland uitte dan de wensdroom van een verenigd Europa. Die verenigde staten van Europa vormden toen immers een druk besproken voorstel binnen de socialistische internationale.¹¹⁴⁶

Nog nadrukkelijker dan Destrée profileerde de Luikenaar Fernand Dehousse zich als '*grand européen*'.¹¹⁴⁷ De jurist en socialistische wallingant die in zijn partij aanzien genoot als grondwetspecialist en spreekbuis pro federalisme, verdedigde simultaan een Belgisch federalisme als '*besoin d'autonomie*' en een Europees federalisme ('*Etats-unis d'Europe*') als '*besoin d'association*'.¹¹⁴⁸ Dehousse zag er evenmin een tegenstelling in: '*On peut être tout ensemble un fédéraliste wallon et un fédéraliste européen*'. Dehousse zou de daad bij het woord voegen en mee aan de basis liggen van de Raad van Europa en tot aan zijn dood in 1976 zetelen in tal van Europese instanties. Ander notoir voorbeeld was de liberale stadsgenoot van Dehousse, Jean Rey. Deze federalist zou eveneens een belangrijke rol in de Europese instellingen spelen en het tot voorzitter schoppen van de eerste Europese Commissie tussen 1967- en 1970. In

¹¹⁴⁵ Destrée, *Lettre au roi*, p. 4.

¹¹⁴⁶ Dit betekende geenszins dat er rond dit voorstel unanimititeit bestond in de socialistische beweging. In een spraakmakend artikel in augustus 1915 veroordeelde Lenin de idee. Toch zou het regelmatig weerkeren in de debatten en resoluties binnen de socialistische beweging. Zie onder meer voor het artikel van Lenin, Alex-Drace Francis, *European Identity. A Historical Reader*, Houndmills, Palgrave Macmillan, 2013.

¹¹⁴⁷ Philippe Destatte, 'Ce nationalisme wallon', in: Philippe Destatte e.a. (eds.), *Nationalisme & postnationalisme*. Namur, Presses universitaires de Namur, 1995, p. 14.

¹¹⁴⁸ Fernand Dehousse verzorgde het rapport over federalisme op de Waalse socialistische congressen van juli 1947, Charleroi 1961 en 1962. Samen met François Perin werkte hij voor het eerste MPW-congres een voorstel tot grondwetswijziging uit. Hij maakte deel uit van de commissie-Harmel, werd senator en minister voor de PSB en werkte mee aan de grondwetsherzieningen. Philippe Carlier, 'Dehousse Fernand', EMW.

overeenstemming met zijn federalistische ideeën ontpopte Rey zich tot pionier van het Europese beleid inzake ontwikkeling van de regio's.¹¹⁴⁹

Net zoals Van der Elst aan Vlaamse kant, was men binnen de Waalse beweging echter ook beducht voor een Europees centralisme dat nadelige gevolgen kon hebben voor Wallonië, zeker als dit centralisme in het verlengde lag van een Belgisch centralisme. Toen de Antwerpse socialist Wim Geldolf in maart 1962 de centralisering van het Belgisch kapitaal in Brussel als een voldongen en onveranderbaar feit beschreef, reageerde de MPW'er en federalist François Perin geprikkeld:

*'En effet, les socialistes flamands semblent accepter comme un fait inéluctable la centralisation économique capitaliste à Bruxelles et ils imaginent que cette fusion centralisée belge va être suivie d'une fusion centralisée européenne. Avec un processus de ce genre, on peut être sûr que la Wallonie en tant que telle est vouée à la disparition'.*¹¹⁵⁰

Tevens beklagde Perin, de rapporteur van de politieke resolutie op het MPW-congres van 1962, er zich over dat België nu bevoegdheidsoverdrachten regelde zonder dat de grondwet dit toeliet.¹¹⁵¹ Wallonië in Europa, graag; maar niet volgens 'Belgische' modaliteiten. De MPW was voorstander van een Europees federalisme, maar het Belgische tussenniveau dat als centralistisch en pro-Vlaams gerepresenteerd werd, temperde het enthousiasme.

Het minoritaire Wallonië kon, volgens delen van de Waalse beweging en naar analogie met de Dietse ambities in Vlaanderen, uiteraard leunen op zijn affiniteit met het grote Frankrijk, voor vele wallinganten '*la patrie mère*'. Als Europa eengemaakt werd én een leider nodig had, kon en mocht dat voor *Rénovation* niemand anders dan Frankrijk zijn. Het blad citeerde de *Conseil Economique Wallon*:

¹¹⁴⁹ Paul Delforge, 'Rey Jean', EMW.

¹¹⁵⁰ MPW, *Congrès des 8 et 9 décembre 1962. Rapport politique. Rapporteur : François Perin*, p. 5. Het artikel van Wim Geldolf was verschenen in het tijdschrift *Socialisme*. Verwijzing in voetnoot in het politiek rapport van het MPW-congres, p. 5.

¹¹⁵¹ MPW, *Congrès des 8 et 9 décembre 1962 Rapport politique. Rapporteur : François Perin*, p. 15.

*‘S’il faut un leader et un leadership à toute alliance, confédération ou fédération, les Wallons n’ont absolument aucune raison de souhaiter que cette fonction soit remplie en Europe par un autre pays que la France’.*¹¹⁵²

Vanuit de MPW klonk nog een ander fundamenteel idee over Europa:

*‘Dans une Europe en pleine croissance, les pays qui ne savent pas suivre le rythme sont condamnés à un retard de plus en plus grand’.*¹¹⁵³

In België moest de unitaristische grendel er af. Anderzijds was men er zich, vanuit het eigen narratief van een ‘Wallonië in verval’, sterk van bewust dat aansluiting bij Europa een must was, maar niet vanzelfsprekend zou zijn. Wallonië zou als het ware moeten bijbenen. *‘Suivre le rythme’* zou aan beide zijden van de taalgrens een centrale topos worden ten aanzien van Europa. Of zoals *De Linie* het voor Vlaanderen verwoordde: ‘de achterstand opruimen’.

Toen in 1965 *Wallonie Libre* zijn 25^{ste} verjaardag vierde, sprak Maurice Bologne een rede uit waarin hij bevestigde dat de representatie die de Waalse beweging van Europa construeerde positief was. Opmerkelijk hierbij was het mimetisme. Hij gaf bijna letterlijk August Vermeylens imperatief een Waalse versie. In antwoord op beschuldigingen als zou het Waalse streven een vorm van nationalisme zijn, stelde Bologne: *‘Certains ont cru pouvoir nous accuser de “nationalisme” parce que nous voulions être d’abord Wallons pour mieux être Européens’.*¹¹⁵⁴

¹¹⁵² *Rénovation*, jg. 1, nr. 2, oktober 1962.

¹¹⁵³ MPW, *Dans 10 ans. Que serez-vous? Que sera la Wallonie?*, 1962.

¹¹⁵⁴ ‘Discours de M. Bologne au XXV^{ème} anniversaire de Wallonie Libre’, 21 november 1965. Archieven Institut Jules Destrée. Geciteerd in Destatte e.a. (eds.), *Nationalisme et postnationalisme*, p. 19.

Bologne vervolgde:

*‘Car il faut avoir le courage de dire que travailler à la construction de l’Europe politique (ce que nous appelons de tous nos vœux) c’est œuvrer en même temps à la destruction progressive de nos structures nationales’.*¹¹⁵⁵

De opbouw van Europa betekende tegelijkertijd de vernietiging van het unitaire België. Die natiestaat werd een vervelend tussenniveau, een obstakel. Positief over Europa spreken betekende impliciet, en soms expliciet, België pejoratief belichten. En dat impliceerde dan weer dat Wallonië moest gelegitimeerd worden, ook en vooral naar de toekomst.

Toen België vanaf 1993 officieel een federale staat werd, vatte Philippe Destatte dit idee uitstekend samen. Destatte, tegelijkertijd historicus van de Waalse beweging en drijvende kracht achter het Institut Jules Destrée dat mee een eigentijdse Waalse identiteit op de kaart moest zetten, citeerde de Franse socioloog Alain Tourraine: *‘Notre idéal ne peut pas être d’atteindre l’universel en nous dépouillant de toutes nos particularités (...) il doit devenir à la fois le plus universel et le plus particulier possible’.*¹¹⁵⁶

Vlaanderen maken. Van Geens...

Aan Vlaamse zijde konden de *identity makers* van 1993 voortborduren op een langere aanloop. Sterk bepalend hierin was de Vlaams-Brabantse christendemocraat Gaston Geens, die eind december 1981 werd aangesteld als voorzitter (later minister-president) van de eerste autonome Vlaamse Executieve. Geens zou een decennium

¹¹⁵⁵ *Rénovation*, jg. 2, nr. 1, januari 1963.

¹¹⁵⁶ Alain Tourraine, *Qu’est-ce que la Démocratie?*, Paris, Fayard, 1994, p. 240. Destatte, *Ce nationalisme wallon*, p. 15.

lang aan het hoofd van de Vlaamse bestuursploeg blijven tot zijn partijgenoot Luc Van den Brande hem in 1991 afloste.¹¹⁵⁷

In dat decennium ontwikkelde Geens een discours dat constitutief leek voor het ‘nieuwe’ Vlaanderen in een post-unitaristisch België. Marnix Beyen en Philippe Destatte schrijven over het tijdperk-Geens dat de Vlaamse overheid zich dan definitief leek los te rukken uit de romantisch-flamingantische retoriek. De blik werd resoluut op de toekomst gericht. Leidraad hierbij was het werk van de Noord-Amerikaanse futuroloog Alvin Toffler, *The Third Wave*.¹¹⁵⁸ Dat boek werd Geens aangereikt door VEV-topman Kris Rogiers, die door een enthousiaste Geens tot adjunct-kabinetchef werd benoemd.¹¹⁵⁹

Over Vlaamse representativiteit of politiek draagvlak moest Geens zich geen zorgen maken. Zijn bestuursploeg was aanvankelijk proportioneel samengesteld volgens de grootte van de christendemocratische, sociaaldemocratische, liberale en Vlaams-nationale fracties. Ook na de afschaffing van de proportionaliteit in 1985 werden zijn discours en de hoofdlijnen van zijn beleid niet fundamenteel in vraag gesteld.

In 1987 maakte Geens naar eigen zeggen de tussentijdse balans op in een boek dat zijn vertoog over Vlaanderen samenbalde. De titel drukte een kenmerkend

¹¹⁵⁷ Rof Falter, ‘Geens Gaston’, NEVB, deel II, pp. 1240-1241. Voor het politieke curriculum van Gaston Geens, zie: Francis Cardyn. Gaston Geens (1931-2002). In *ODIS - Database Intermediary Structures Flanders* [online]. 22 november 2010. Record Last Modified Date : 29 november 2010. Record no. 9075. Available from World Wide Web: <<http://www.odis.be>>.

¹¹⁵⁸ Alvin Toffler, *The Third Wave*, London, William Collins Sons & C°, 1980. De ‘derde golf’ staat bij de auteur voor de periode die de desintegratie inluit van de op industrie gebaseerde massamaatschappij (de tweede golf). In dat post-industriële tijdperk worden in hoogtechnologische landen de natiestaten – de politieke eenheid bij uitstek van de ‘tweede golf’ – als in een bankschroef (‘vicelike’) geplet langs onder en boven. België is, net als de rest van Europa, het toneel van ‘a relentless build-up of centrifugal pressures’. Toffler, *The Third Wave*, pp. 322-323.

¹¹⁵⁹ Marnix Beyen & Philippe Destatte, ‘Een ander land. 1970-vandaag’, in: Vincent Dujardin, Michel Dumoulin, Marnix Beyen & Philippe Destatte, *Nieuwe geschiedenis van België. III. 1950-heden*, Tielt, Lannoo, 2009, p. 1753.

voluntarisme uit en in de ondertitel werd de verkeersmetafoor gebruikt die ook al het Davidsfonds zo genegen was: *Op eigen kracht. Richting geven aan Vlaanderen.*¹¹⁶⁰

Het voluntarisme moest tegelijk een breuk bewerkstelligen met een onuitgesproken Belgische praktijk. Eerder al had Geens dit als een opdracht uitgedrukt: ‘Wij zullen moeten bewijzen dat wat we zelf doen, beter doen’. In 1987 kwam hij daar nogmaals op terug:

‘Wij wilden bewijzen dat wij beter doen wat wij zelf doen. Dit is een taakstelling, een opgave die besloten ligt in de nieuwe politieke structuur van het land. Een taak die verre van voltooid is, maar waarvan de uitvoering steunt op de eigen kracht van de Vlamingen’.¹¹⁶¹

Met weerkerende sleutelwoorden als ‘eigen kracht’ of ‘inspanningen’ verwierf dit op zelfvertrouwen gebaseerd en intensief herhaald voluntarisme een grote coherentie:

‘In de enkele jaren dat zij [‘mijn eigen volk, de Vlamingen’]in het hervormde Belgische staatsverband een grotere politieke autonomie hebben verworven, hebben de Vlamingen dankzij geloof in eigen kunnen, creativiteit, dynamisme en openheid op de toekomst resoluut een einde gemaakt aan het doemdenken en de bestendige achteruitgang van de crisisperiode van de jaren zeventig. De titel van dit boek “Op eigen kracht” verwijst naar de inspanningen van een volk, dat kiest voor de vooruitgang en daartoe zijn eigen kracht inzet’.¹¹⁶²

Dit eigentijds, zelfbewust en voluntaristisch discours kwam nochtans niet uit de lucht vallen. Het conjuncturele aspect (de economische recessie van de jaren zeventig)

¹¹⁶⁰ Gaston Geens, *Op eigen kracht. Richting geven aan Vlaanderen*, Tielt, Lannoo, 1987. Vergelijk met de publicatie van het Davidsfonds uit 1985: ‘Andere richtingen. Wegen voor Vlaanderen’

¹¹⁶¹ Deze ‘taakstelling’ werd vervormd tot een affirmatieve leuze: ‘Wat we zelf doen, doen we beter’. Geens, *Op eigen kracht*, p. 7.

¹¹⁶² Geens, *Op eigen kracht*, pp. 5-6.

niet te na gesproken, lag dit vertoog in het verlengde van dat van Frans Van Cauwelaert. Het sloot ook aan bij het economisch nationalisme zoals gepredikt door Lodewijk de Raet. Een Vlaamse, economisch succesvolle elite blikte vertrouwensvol de toekomst in, terwijl het organisch verbonden bleef met het volk, dat er in haar zog cultureel en ‘stoffelijk’ op vooruitging.

Inhoudelijk kwam Geens’ vertoog erop neer dat minder België (‘een grotere politieke autonomie in een hervormd Belgisch staatsverband’) gelijk stond aan meer Vlaanderen. Of vice versa: om de positieve kwaliteiten van Vlaanderen tot uitdrukking te laten komen, moest er minder (lees: een gefederaliseerd) België zijn. Pas dan kon Vlaanderen een einde maken aan kwalijke aspecten als ‘doemdenken’ en ‘bestendige achteruitgang’.

De ‘eigen kracht’ dreef op positieve kwaliteiten als ‘geloof in eigen kunnen’, ‘creativiteit’, ‘dynamisme’, ‘openheid op de toekomst’. Deze kwaliteiten, als Vlaams gepresenteerd, waren onderscheidend en dus niet eigen aan België of Wallonië, of werden binnen dat België verstikt en verdrukt. Nog steeds in zijn inleiding illustreerde Gaston Geens dit als volgt:

‘(...) wij werden gehinderd door de samenzwering tegen de verandering en door de institutionele problemen van dit land’. Het toekomstgerichte Vlaanderen zou het slachtoffer zijn van een niet gespecificeerde samenzwering. Pas met meer autonomie (de oplossing voor de ‘institutionele problemen’) vond Vlaanderen ‘de goede weg’. Daarna begon ‘een eigen beleid in een autonoom Vlaanderen’.¹¹⁶³

Impliciet werden hier oudere dichotomieën opnieuw geïntroduceerd: het ‘oude’ België tegenover het ‘nieuwe’ Vlaanderen; achteruitgang versus vooruitgang; inertie tegenover dynamisme; bekrompenheid tegenover ‘openheid op de wereld’. Het waren dichotomieën die in 1912 door de socialistische wallingant Terwagne ingezet werden om voor het industrieel meer ontwikkelde en cultureel verfijnde Wallonië haar

¹¹⁶³ Geens, *Op eigen kracht*, p. 7.

dringende nood aan meer autonomie te legitimeren.¹¹⁶⁴ Het waren met andere woorden dichotomieën die door de meest welvarende ingevoerd en quasi beurtelings ingezet werden.

De kritische *andere* was in het discours van Geens terug van nooit weggeweest. In het ‘wat we zelf doen, doen we beter’, klonk niet alleen zelfvertrouwen door. Het bevatte impliciet ook minachting voor de *andere*. Het was de boutade die de kroon zette op een economisch superioriteitsdenken.

Waar België ietwat naar de achtergrond verdween, kwam Europa nadrukkelijk opzetten. Voor Geens was het de ‘motor’ van Vlaamse ontwikkeling. Ook bij Geens moest er aansluiting gezocht worden, want ‘Vlaanderen [was] in feite niet op Europa voorbereid’.¹¹⁶⁵

Het pad dat Vlaanderen ‘richting’ Europa ‘op eigen kracht’ met zijn ‘creativiteit’ zou inslaan was dat van de technologisering. In schril contrast met het ‘*déclin industriel*’ in Wallonië en de doodstrijd van grote delen van de staalindustrie (Cockerill-Sambre), lanceerde Geens met zijn Vlaamse Executieve in januari 1982 de DIRV, de ‘derde industriële revolutie’. Met het veelvuldig gebruik van het adjectief ‘nieuw’ werd de breuk met het ‘oude’ geforceerd in een voorstelling van de DIRV als

‘een offensief beleid, met klemtoon op vernieuwing van de industriële structuur, op de invoering van nieuwe productiemethoden, op het maken van nieuwe producten, kortom: op een nieuwe industriële omwenteling’.¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁴ Zie hoofdstuk II.

¹¹⁶⁵ Geens, *Op eigen kracht*, p. 48.

¹¹⁶⁶ Geens, *Op eigen kracht*, p. 127.

Via de DIRV moest Vlaanderen een rol spelen in drie basistechnologieën: micro-elektronica, nieuwe materialen en biotechnologie.¹¹⁶⁷ Op hetzelfde elan en binnen de DIRV-campagne lanceerde Geens in 1983 in Gent de tweejaarlijkse technologiebeurs *Flanders Technology*, vanaf 1985 *Flanders Technology International*.

Op het eerste zicht leek de *verengelsing* die met deze naamgeving binnensloop, in schrille contradictie te staan met de historische strijd voor taalkundige homogenisering van Vlaanderen en dus verbanning van elke restant van *verfransing*. Het leek een offer dat de Vlaamse *captains of industry* graag wilden betalen om internationaal ‘aansluiting’ te vinden.¹¹⁶⁸ Zoals in 1840 de Franstalige elite van oordeel was dat enkel het Frans België kon doen aansluiten bij de internationale gemeenschap of beschaving, besepte de Vlaamse elite van de jaren 1980-1990 dat Engels de taal van de toekomstgerichte technologieën was en ook internationaal cultureel domineerde. In tegenstelling tot de Franse taal, was het Engels in Vlaanderen niet het vehikel geweest van een ‘invasie’ of ‘kolonisering’. Bovendien was ook dat Engels een teken des onderscheids met het sterk op Frankrijk gerichte Wallonië.

Toch keerden radicale Vlaams-nationalistische groepen als het Taal Aktiekomitee (TAK) zich tegen Engelse reclame-advertenties en tegen de ‘eurokraten’ in de randgemeenten.¹¹⁶⁹ In hun streven naar een homogeen Vlaanderen ageerden deze militante groepen – in het zog van de ‘grote kuis’-acties van Grammens – vooral aan de taalgrens. ‘Het gramme schilderke’ had in 1932 nog mee aan de wieg gestaan van het TAK. Zijn opvolgers trokken een historische verbindingsstreep tussen de ‘Franstalige aristocraten’ en de ‘Engelstalige eurokraten’ binnen een ongewijzigd narratief van een

¹¹⁶⁷ Tot de nieuwe materialen behoorden onder meer samengestelde materialen (composieten) als vezelversterkte polymeren en kunstharsen, optische vezels en neo-keramische stoffen die bestand zijn tegen hoge temperaturen. Ibidem, p. 131.

¹¹⁶⁸ Deze Engelse term vond sindsdien moeiteloos ingang in de zelfrepresentatie van Vlaamse ondernemers. Zo schreef het VOKA: ‘Verschillende Kempense Captains of Industry zullen tijdens het event hun glasheldere kijk over de toekomst uit de doeken doen’. VOKA-Kempen, uitnodiging event ‘Een glasheldere visie op de toekomst’, 4 december 2013. Website VOKA, <http://www.voka.be/kempen/nieuws/2013/12/een-glasheldere-visie-op-de-toekomst/>, geraadpleegd op 12 november 2014.

¹¹⁶⁹ Koen Vantournhout, *Het Taal Aktie Komitee: 25 jaar Vlaams-nationale prikken*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling geschiedenis, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, KU Leuven, 2003-2004. E-thesis, http://www.ethesis.net/tak/tak_inhoud.htm.

door 'imperialisme' belaagd Vlaanderen. Net als de in hun kringen roemrijke voorganger werden straatnaamborden overschilderd en reclameborden vernietigd. Niettegenstaande binnen deze continuïteit het TAK ook quasi obligaaf refereerde naar 'de schaterlach en de spot van Tijn Uilenspiegel', waren haar acties eerder grimmig en gewelddadig.¹¹⁷⁰

Het protest van TAK en consorten wees, zoals Beyen en Destatte, aanvoeren dat Geens inderdaad een breuk met een romantisch-flamingantisme bewerkstelligde. Ook qua personeel verschilde het 'flamingantisme' van Geens nogal met dat van zijn voorgangers. Het Vlaanderen dat 'op eigen kracht' internationaal ging en zich rond de technologisering profileerde, was een Vlaanderen dat quasi uitsluitend gekneed was door ondernemers.

Voor de lancering van DIRV werden zo'n 1500 Vlaamse ondernemers uitgenodigd en de concrete uitwerking van *Flanders Technology* gebeurde vanuit het in 1926 door Lieven Gevaert opgerichte Vlaams Economisch Verbond (VEV). Spilfiguur was de reeds genoemde en voor het grote publiek onbekende flamingant Kris Rogiers. Deze Assenaar uit een Vlaams-nationalistische familie die indertijd bevriend was met Wies Moens, bedacht het DIRV-concept en ontwierp *Flanders Technology* als internationale vakbeurs voor nieuwe technologieën. Bezorgd om de overname van bedrijven door buitenlandse multinationals, zoals de Franse groep Suez die de Generale Maatschappij overnam, bedacht hij het concept van 'Vlaamse verankering'. Luc Van den Brande pikte dat concept op en zou het een centrale plaats geven in zijn vertoog. Kris Rogiers, die de overstap van het kabinet-Geens naar dat van Van den Brande maakte, schreef ook mee aan het toekomstproject 'Vlaanderen-Europa 2002'.¹¹⁷¹

¹¹⁷⁰ De zelfrepresentatie van het TAK leek ook sterk op die van militante groepen uit het interbellum: 'Ons wapen is de intelligentie en lach van Uilenspiegel, ons wapen is de morele kracht van een gezonde levenshouding. Wij zullen vechten met de weinige wapens die wij hebben: de overtuiging van ons recht, de scherpte van ons woord, de schaterlach en spot van Uilenspiegel, de morele kracht van onze consequente levenshouding'. 'Onze lijn... ter inleiding van dit eerste nummer zetten wij in het kort de bakens uit van onze beginselen', *De Taktivist*, jg. 1, nr. 1, 1976, p. 3 – geciteerd in: Vantourhout, *Het Taal Aktie Komitee: 25 jaar Vlaams-nationale prikken*, http://www.ethesis.net/tak/tak_besluit.htm.

¹¹⁷¹ Toch heeft de in 2001 op 50-jarige leeftijd overleden Vlaams-Brabander geen lemma in de NEVB.

Even paternalistisch als in de tijd van de negentiende-eeuwse embryonale Vlaamse beweging ging de Vlaamse elite ervan uit dat de vooruitgang van de werknemers een rechtstreeks gevolg was van de groei en ontwikkeling van de ondernemers. Alweer emancipatie voor, maar niet *door* de lagere sociale klassen. Van werknemers werd ‘betrokkenheid’ verwacht (‘De ervaring wijst uit dat de productiviteit en efficiëntie bepaald worden door de betrokkenheid van werknemers bij het arbeidsproces’).¹¹⁷²

De *top-down* aanpak bleek ook uit de manier waarop het DIRV-project van bovenaf moest neerdalen en het volk moest mobiliseren. Zo schreef het zakenblad Trends in een in memoriam voor Kris Rogiers: ‘De Dirv, waarvan Rogiers het vaderschap mag opeisen, ontplooide van idee tot volksbeweging’.¹¹⁷³

Waar bij André Renard zo’n twee decennia eerder ‘*le peuple wallon*’ vanuit de Waalse arbeidersbeweging vertrok, trachtte Geens vanuit het hart van het ondernemerschap een inclusieve Vlaamse ‘wij’ in leven te roepen en te mobiliseren. Regering en werkgevers hoopten op een ‘brede maatschappelijke consensus’ en wisten dat ze – interdiscursief sterk contrasterend met het door syndicalisme ‘geplaagde’ Waalse economische leven – konden rekenen op ‘de moderne Vlamingen’. ‘De moderne Vlamingen beschikken blijkbaar over de maturiteit om te komen tot een consensus die, in het algemeen belang, tot de beste en meest rationele oplossing kan leiden’, schreef Geens. Sociale partners – lees: de vakbonden – moesten bijdragen aan ‘de verdere uitbouw van een gunstig sociaal klimaat’.¹¹⁷⁴

Impliciet verwees dit citaat naar de antinomie tussen ‘beredeneerde’ en ‘gedisciplineerde’ Vlamingen en Waalse ‘woelmakers’, een tegenstelling die voorheen ook etnisch ingevoerd werd tussen Germanen en Latijnen.

¹¹⁷² Geens, *Op eigen kracht*, p. 177.

¹¹⁷³ Trends, 28 juni 2001. Geciteerd in: Ludo Meyvis, *Markt en macht. Het VEV van 1926 tot heden*, Tielt, Lannoo, 2004, p. 276.

¹¹⁷⁴ Geens, *Op eigen kracht*, p. 176-177.

De interdiscursiviteit met Wallonië gebeurde niet alleen impliciet. In de erfenis van Gaston Geens, die vanaf 1991 door Luc Van den Brande zou geïncasseerd worden, zat nog een krachtige representatie: dat van een België ‘aan twee snelheden’. Dat Vlaanderen en Wallonië een verschillende economische ontwikkeling kenden, noemde Geens een ‘vaststelling eerder dan een stelling’.¹¹⁷⁵ Dezelfde vaststelling was vanaf het einde van de jaren vijftig gemeengoed in Wallonië en de Waalse beweging, waar de eigen ‘*déclin*’ scherp gecontrasteerd werd met de Vlaamse industrialisering. Wijzend op de onderlinge economische verstrengeling, op de mogelijkheid van samenwerking, stelde Geens nadrukkelijk:

‘Wij hebben absoluut niet de bedoeling denigrerend over onze Waalse landgenoten te spreken of ons erover te verheugen dat het aan de andere kant van de taalgrens minder goed gaat’.¹¹⁷⁶

Toch ontwikkelde Geens, in het duiden van de ‘twee snelheden’, een normatief discours. Reeds als minister van financiën zegde hij in 1979 ‘aan te voelen’ dat België bij een herschikking van de muntpariteiten binnen het Europees Monetair Stelsel voor het noorden moest kiezen, zich vastklinken aan de Duitse mark en Nederlandse gulden. Geens vermeed, naar eigen zeggen, dat de Belgisch frank werd ingedeeld ‘in het kamp van de zuidelijken’ en vond dat de ‘noordelijke munten’ moesten gevolgd worden, ‘ook al zou ons dat strenge budgettaire beperkingen opleggen’.¹¹⁷⁷

Ook hier suggereerde Geens opnieuw een *laissez-aller* mentaliteit bij de ‘zuidelijken’, haaks op een budgettaire gestrengheid in het noorden.

Niet alleen aanpak, ook mentaliteit – een essentialisatie – lagen aan de basis van de ‘twee snelheden’ in België:

¹¹⁷⁵ Geens gebruikte de metafoor het eerst in een interview met *De Standaard* op 25 januari 1984.

¹¹⁷⁶ Geens, *Op eigen kracht*, p. 243.

¹¹⁷⁷ Geens, *Op eigen kracht*, p. 235.

‘Het verschijnsel van de twee snelheden heeft niet alleen te maken met louter economische gegevens, maar ook met verschillen in mentaliteit en aanpak.’¹¹⁷⁸

Opnieuw werd hier een dichotomie geïntroduceerd. Tegenover een als spaarzaam gerepresenteerd Vlaanderen werd Wallonië spilzucht verweten: ‘Wallonië steekt veel meer overheidsgeld in ondernemingen, terwijl wij dat slechts doen voor nieuwe initiatieven’.¹¹⁷⁹ Tegenover Vlaamse initiatiefcapaciteit, werd Waalse passiviteit geplaatst: ‘Het is een feit dat men in Wallonië altijd veel meer verwacht heeft van de overheid.’¹¹⁸⁰

Een politieke verklaring hoefde Geens niet ver te zoeken: ‘de ruim honderd jaar lange socialistische dominantie in Wallonië’.¹¹⁸¹ Geens verwoordde dit ook in het Frans (*‘La Wallonie meurt de socialisme’*). Socialisten waren schuldig aan *‘le déclin industriel’*. Nochtans wees Geens ook even op ‘het feit dat de grote financiële groepen er hun maatschappelijke verplichtingen niet hadden op zich genomen’, maar daaruit volgde geen culpabiliserend discours tegen mogelijke negatieve *anderen* als ‘het financiekapitaal’ of ‘het grootkapitaal’. De expliciete negatieve *othering* van Wallonië als socialistisch stond haaks op de strategie van *silencing* van de *andere*. Het sloot eerder aan bij vroegere abnormaliseringsstrategieën.

Vanaf de autonomisering van het sociaal-economische bestel, benadrukte Geens, opteerde Vlaanderen voor een rigoureuus herstelbeleid zoals ook nationaal werd doorgedrukt, terwijl de socialistisch gedomineerde Waalse executieve dit beleid verwierp. Eigen schuld, dikke bult, want op de koop toe bleven de Waalse beleidsvoerders economisch rekenen op overheidssteun.¹¹⁸² Daarmee schermde Geens

¹¹⁷⁸ Geens, *Op eigen kracht*, p. 239.

¹¹⁷⁹ Geens, *Op eigen kracht*, p. 240.

¹¹⁸⁰ Geens, *Op eigen kracht*, p. 240.

¹¹⁸¹ De titel van dit tussenhoofdstuk luidde: ‘De socialistische erfenis’. *Ibidem*, p. 241.

¹¹⁸² Op nationaal vlak werden de jaren tachtig gekenmerkt door een soberheidsbeleid onder impuls van de opeenvolgende rooms-blauwe regeringen van premier Wilfried Martens, die hiervoor ook volmachten vroeg en kreeg waardoor de parlementaire oppositie lamgelegd werd. Zie over deze grimmige jaren: Vincent Scheltiens, ‘Mogen de jaren tachtig rusten in vrede’, *De Morgen*, 19 oktober 2013.

met de vertrouwde dichotomie 'links Wallonië' versus 'rechts Vlaanderen', een homogenisering die naar gewoonte linkse Vlamingen of rechtse Walen uitgomde. Dat Wallonië werd spilzucht toegeschreven, terwijl het Vlaamse zelfbeeld er een was van slimme rigiditeit. Enerzijds bestond die uit spaarzaamheid inzake overheidsuitgaven, vaak gevat in het spreekwoord 'de tering naar de nering zetten'. Anderzijds welgemikte en renderende investeringen die het privé-initiatief moesten aanzwengelen.

Het in 1959-1960 beklemtoonde perspectiefverschil van een 'opkomend Vlaanderen' versus een 'tanend Wallonië', een representatie die sterk leefde bij de renardisten, had nu in haar Vlaamse versie van de jaren tachtig een nieuwe benaming, gevat in de verkeersmetafoor van de twee snelheden. Vermits er een duidelijk aanwijsbare en hardleerse schuldige was in de gedaante van het Waalse socialisme, pleitte dit, in het vertoog van Geens, voor een evaluatie van de onderlinge solidariteitsmechanismen. Ietwat sibillijns schreef Geens:

'De grenzen van de solidariteit tussen de gewesten werden echter nauwkeurig vastgelegd (...) Iedere bevoegdheidsuitbreiding van gemeenschappen en gewesten moet geschieden met eigen financiële middelen (...) Wij willen alleen dat afspraken worden gerespecteerd. In een gefederaliseerd land is dit een essentieel element van een harmonisch samenleven van de verschillende deelstaten in een ruimer verband'.¹¹⁸³

Opnieuw dook het aloude narratief op over de noodzaak van harmonisch samenleven 'in een ruimer verband' – voorheen binnen België - op voet van gelijkheid en door eerbiediging van afspraken. Ten gronde was dit een eigentijdse *remake* van het narratief van Pierre De Decker in 1840. Hier was het verstrengeld met het narratief van Terwagne uit 1912, 'laat ieder op zijn manier en in wederzijds respect zijn eigen pad bewandelen'.

¹¹⁸³ Geens, Op eigen kracht, p. 244.

...tot Van den Brande.

Luc Van den Brande trok het discursieve spoor van zijn voorganger en partijgenoot door. Ook bij hem vinden we zowel een impliciete als expliciete alterisering van de Waalse *andere*. Die bleek noodzakelijk om de vernieuwde Vlaamse zelfrepresentatie te verankeren.

In oktober 1992 organiseerde hij als minister-president van de Vlaamse regering een conferentie in het 'Vlaams-Europees Congrescentrum' onder de titel 'Maastricht en het Europa van de Kulturen'.¹¹⁸⁴ Naar eigen zeggen paste dit initiatief in een 'VlaamsEuropese strategie' (aan elkaar zonder verbindingsstreep, nvdr). De 'kern' van die strategie bestond, aldus de minister-president, uit een 'tweesporenbeleid'. Enerzijds moest een 'Europees-culturele alliantie' (nu cultuur met 'c', nvdr) gecreëerd worden. De criteria die aan de basis lagen voor de selectie van landen 'met een eigen culturele identiteit' waren allermint duidelijk: Nederland, Zweden, Ierland en Hongarije. Daarnaast waren ook een aantal 'cultuurregio's' gevraagd partij: Catalonië, Schotland, Beieren en Lombardije. Wallonië, waar nochtans willens nillens de meeste contacten en een stuk gemeenschappelijke geschiedenis mee bestond, was niet gevraagd.

Het tweede spoor moest leiden 'naar een evenwichtig Europa waarin de zogenaamde groten en de zogenaamde kleinen op een constructieve manier en in wederzijds respect voor elkaars eigenheid samenwerken en samenleven'. Enerzijds was dit beleid ingegeven door dezelfde vrees die ook Van der Elst had geuit en die Van den Brande expliciteerde: 'In de eerste plaats vrezen de Europeanen een overdreven Europees centralisme: het schrikbeeld van een Europese bigbrother [aan elkaar geschreven, nvdr], een superstaat die door middel van rijkelijk betaalde superambtenaren heel ons doen en laten tot in de puntjes gaat reglementeren'.¹¹⁸⁵ De vrees voor een 'Europese eenheidscultuur' moest gecounterd worden met een 'culturele

¹¹⁸⁴ Luc Van den Brande e.a., Referatenboek conferentie 'Maastricht en het Europa van de kulturen',

¹¹⁸⁵ Luc Van den Brande e.a., Referatenboek conferentie 'Maastricht en het Europa van de kulturen'. Openingstoespraak Luc Van den Brande, p. 9.

verscheidenheid, [die] dé rijkdom van Europa uitmaakt'.¹¹⁸⁶ Van den Brandes aanpak leek een 'geëuropeaniseerde' versie van het oorspronkelijke pleidooi van de Vlaamse beweging ten aanzien van België, zoals onder meer verwoord door Pierre De Decker: de 'twee-in-één', werd uitgebreid tot een 'velen-in-één', maar de onderlinge gelijkheid bleef de absolute voorwaarde om te lukken én het onderscheidend kenmerk bij uitstek.

In het verlengde van Geens bleek die Europese culturele samenwerking sterk economisch getint te zijn en gefocust op de technologisering. Zo kondigde Van den Brande in zijn slotwoord aan dat op *Flanders Technology* – een initiatief van zijn voorganger dat hij voortzette – het project 'Cultuur en Technologie' de blikvanger zou zijn op de stand van de Europese Culturele Alliantie. Tevens zou het Vlerick-instituut voor management samen met *Business-schools* uit Barcelona, München en Rotterdam een Europees colloquium over 'Cultuur en Economie' organiseren 'met aandacht voor de invloed van culturen op management, marketing, joint-venture'.¹¹⁸⁷

Met *Vlaanderen-Europa 2002* lanceerde Van den Brande een alomvattend project dat de Vlaamse identiteit via tal van initiatieven moest vormgeven en dat breder moest gaan dan het louter economische. Er was de reeds vermelde 'oproep aan de bevolking', een 'actieplan beter leven in Vlaanderen 2002' en een 'actieplan beter besturen in 2002'.¹¹⁸⁸ De titel 'culturele ambassadeur van Vlaanderen' werd in leven geroepen. Artiesten, ontwerpers, gezelschappen of evenementen konden dankzij hun (potentiële) internationale uitstraling deze titel, met bijbehorende subsidiëring, in de wacht slepen. Er werden Vlaamse promotietournees op poten gezet en in het buitenland werden Vlaamse huizen opgericht. Het label *Best of Flanders* werd toegekend aan producten die de naam 'Vlaanderen' droegen.¹¹⁸⁹ In 1994 werd de wielerploeg 'Vlaanderen 2002' opgericht als competitieve kweekschool voor beloftevolle Vlaamse renners, waarbij de glorierijke verbeelding van deze populaire

¹¹⁸⁶ Ibidem, p. 10.

¹¹⁸⁷ Ibidem, p. 215.

¹¹⁸⁸ Deze drie documenten vormen samen het boekje *Vlaanderen-Europa 2002* dat hier verder besproken zal worden.

¹¹⁸⁹ Sinardet, Wederzijdse mediarepresentaties van de nationale andere, p. 97.

volkssport (de Ronde, 'de *flandriens*', de 'uit de Vlaamse klei getrokken renners') gekoppeld werd aan eigentijds professionalisme en sportmanagement.

Eenzijds moest het project de Vlaamse identiteit vernieuwde contouren verschaffen en betrokkenheid losweken onder de bevolking ('Zo stelt de Vlaamse regering vast dat de Vlaamse zelfstandigheid die nu verworven is, onvoldoende bezielend is: voor sommigen is ze niet vergaand genoeg en voor velen is ze inhoudelijk niet vernieuwend genoeg').¹¹⁹⁰ Die nieuwe contouren waren de Europese ruimte en de technologisering. Vlaanderen moest 'iets' zijn. Dat heette nu een 'eigenheid' hebben. De erkenning van die 'eigenheid' beoogde naast de adhesie van de bevolking ook een acceptatie in Europa en de wereld.

'Een Vlaamse eigenheid in België, Europa en de wereld uitbouwen (...) Een Vlaanderen dat door de Vlamingen, door de rest van Europa en door de internationale gemeenschap in zijn eigenheid wordt herkend en erkend' (...) Als Vlaanderen erkend en herkend wordt door de Vlamingen zelf, kan en moet ook werk gemaakt worden van de herkenning en erkenning van Vlaanderen door Europa en door de internationale gemeenschap. Vlaanderen wil geen eigenheid louter op basis van symbolen'.¹¹⁹¹

Continuïteit was er volop met het vertoog van Gaston Geens. Dat was het geval met het voluntarisme ('Toch zal Vlaanderen zijn wat we er zelf van maken').¹¹⁹² Ook de economische rigiditeit en de spaarzaamheid waren prominent aanwezig ('Zoals elk huisgezin moet de Vlaamse regering de tering naar de nering zetten').¹¹⁹³ Het concept Vlaamse 'verankering' werd nu een volwaardige strategie ('een strategie van Vlaamse verankering, waarin de GIMV een belangrijke rol kan vervullen (...) Vlaamse

¹¹⁹⁰ Van den Brande, *Vlaanderen-Europa 2002*, p. 8.

¹¹⁹¹ Van den Brande, *Vlaanderen-Europa 2002*, pp. 8, 14 en 16.

¹¹⁹² Van den Brande, *Vlaanderen-Europa 2002*, p. 13.

¹¹⁹³ Van den Brande, *Vlaanderen-Europa 2002*, p. 23.

verankering (...) betekent vooral dat structureel strategische elementen in het sociaal-economisch beleid (...) onder Vlaamse controle moeten blijven’).¹¹⁹⁴

Europa, dat als aanzuigkracht, entiteit om ‘bij aan te sluiten’, centraal stond, leek België – dat sporadischer vermeld werd – naar de achtergrond te drukken, zoals duidelijk bleek uit de naamgeving van het hele project:

‘Het gaat daarbij [over de noodzakelijk geachte vernieuwing van de politieke cultuur, nvdr] vooral over het Vlaamse en het Europese bestuursniveau, aangezien verwacht mag worden dat de Belgische staat steeds meer bevoegdheden zal moeten afstaan aan die twee niveaus (...) Vlaanderen moet zich voor het komende decennium concentreren op drie doorslaggevendende beleidsniveaus, namelijk de gemeenten, Vlaanderen en Europa’.¹¹⁹⁵

Tegelijkertijd met de vernieuwingsretoriek werden in het project ook elementen van historische continuïteit geëxpliciteerd. ‘Identiteit’ of ‘eigenheid’ werden historisch geworteld. Van den Brande deed eveneens aan ‘culturele’ verankering. Dat bleek niet alleen uit de keuze voor een wielerploeg als visitekaartje, maar ook uit de keuze voor een aantal ‘culturele ambassadeurs’ die verwezen naar aspecten van het historische erfgoed van de Vlaamse gebieden (zoals de in 1922 opgerichte Koninklijke Beiaardschool Jef Denyn van Mechelen).¹¹⁹⁶ Zoals Dave Sinardet opmerkte, moest Vlaanderen in 1993 de enige entiteit geweest zijn die officieel niet aftelde naar het millennium, maar al twee jaar verder vooruitblikte om de 700^{ste} verjaardag van de Guldensporenslag te kunnen -herdenken.¹¹⁹⁷ Journalist en historicus Marc Reynebeau zag zelfs in *Flanders Technology* een moderne reprise van de klassieke landdag.¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁴ Van den Brande, *Vlaanderen-Europa 2002*, pp. 109 en 110.

¹¹⁹⁵ Van den Brande, *Vlaanderen-Europa 2002*, p. 172.

¹¹⁹⁶ De vergelijking met het al even wielergekke Baskenland ligt voor de hand. Ook daar werd in hetzelfde 1994 de wielerploeg Euskaltel-Euskadi opgericht met uitsluitend renners uit de drie Spaans-Baskische provincies, Navarra en Frans-Baskenland.

¹¹⁹⁷ Sinardet, proefschrift, p. 97.

¹¹⁹⁸ Marc Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12^{de} tot de 21^{ste} eeuw*, Leuven, Van Halewyck, 1995, p.

De linguïsten Stefaan Slembrouck en Jan Blommaert die zich over de toch wel wollige tekst *Vlaanderen-Europa 2002* bogen, stelden vast dat het begrip ‘eigenheid’ de kern van het vertoog vormde en in een cluster stond met twee andere termen: ‘cultuur’ en ‘identiteit’, die inhoudelijk deels overlaptten.¹¹⁹⁹ Beide auteurs benadrukten terecht hoezeer deze hernieuwde Vlaamse identiteitsconstructie met commerciële methodes en eigentijdse communicatiestrategieën ‘verkocht’ werd. Blommaert sprak van een ‘*businessclass-nationalisme*’, een ‘KMO-cratie’, een nationalisme dat zich – behalve op taal en cultuur – vooral richtte op bedrijven en ondernemers.¹²⁰⁰

Ook de zelfrepresentatie van de regering en het Vlaamse overheidsapparaat was die van een zakelijk bedrijf, van nuchter management. Dat bleek uit het actieplan *Beter besturen in Vlaanderen 2002*, dat bestond uit tussentitels als ‘goede principes’, ‘grondige modernisering’, ‘geen slogans’, ‘voorrang voor het algemeen belang’, ‘bekwaamheid en eerlijkheid eerst’, ‘responsabilisering’, ‘efficiëntie en effectiviteit voorop’¹²⁰¹

Zo België naar de achtergrond verdreven werd, kwam ‘Wallonië’ in het hele document niet één keer voor. De historische *andere* leek geneutraliseerd door het afnemende belang van België voor Vlaanderen en verwierf een eerder anonieme plaats in het ‘Europa van de Culturen’.

Toch bevatte de tekst – net als in het vertoog van Gaston Geens – door wat er niet in stond een zekere *othering* van de Belgische en Waalse *anderen*. De omschrijving van de eigen bestuurscultuur impliceerde een oppositie met als ‘zuiders’ gepercipieerde tradities als partijdig, gepolitiseerd, bureaucratisch, inefficiënt, onverantwoordelijk.

¹¹⁹⁹ Stefaan Slembrouck & Jan Blommaert, ‘De politiek-retorische constructie van een Vlaamse natie: Vaanderen-Europa 2002’, in: Anne Morelli (ed.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, EPO, 1996, pp. 241-258. Wanneer Blommaert later de tekst als hoofdstuk overneemt, past hij de titel in aan: ‘De vermarkting van de natie’. Jan Blommaert, *Ik stel vast. Politiek taalgebruik, politieke vernieuwing en verrechtsing*, Berchem, EPO, 2001, pp. 67-82. Voor de concrete verwijzingen baseerde ik me op de recentste versie.

¹²⁰⁰ Blommaert, *Ik stel vast*, p. 76.

¹²⁰¹ Van den Brande, *Vlaanderen-Europa 2002*, pp. 176-197.

Ondanks het veelvuldige gebruik van termen als ‘nieuw’, ‘vernieuwend’ en ‘modern’, lag in deze zelfrepresentatie veel historische continuïteit die terugging tot het interbellum, de oprichting van het VEV en andere Vlaamse *tools* om de ‘volksgemeenschap’ te verheffen. De link cultuur-economie, concreter culturele emancipatie doorheen economische ontwikkeling, was eerder een constante, net als de instrumentalisering van de economie in functie van de natievorming.¹²⁰² Ook de zelfrepresentatie als performant, zakelijk en rationeel tegenover de alterificatie van een woelig, ongeordend, ‘Latijns’ Wallonië had hier een vertrouwde plaats, zoals dat het geval was in 1912 en überhaupt tijdens de grote staking van 1960-61.

Hoewel onuitgesproken, bevatte *Vlaanderen-Europa 2002* toch een discours over en gericht tot België, de Franstaligen en Wallonië. Zo stelde het document dat de staatshervorming ‘onvoltooid’ was en dat het om ‘een dynamisch proces’ ging waarbij nog meer bevoegdheden moesten geregionaliseerd worden.¹²⁰³

Op het ogenblik dat de Sint-Michielsakkoorden goedgekeurd werden en menig Franstalige hoopte dat dit de eindhalte van de institutionele hervormingen zou betekenen, deed Luc Van den Brande in een spraakmakende interview met *La Libre Belgique* de Franstalige politieke wereld opschrikken. Vertrekkende vanuit het onevenwicht van de geldstromen tussen Vlaanderen en Wallonië, wierp de minister-president de idee op van een splitsing van de sociale zekerheid. Tegelijkertijd stelde hij dat de Sint-Michielsakkoorden en dit federalisme niet de terminus konden zijn en bepleitte hij het confederalisme.¹²⁰⁴

Dat discours vormde een mooie casus van wat in de inleiding van dit hoofdstuk, in navolging van Popelier en Sindardet, de ‘centrifugale dynamiek’ van het federalisme genoemd wordt: ‘De staatsstructuur die communautaire rust moest brengen, heeft tegelijk de instabiliteit gebetonneerd’.¹²⁰⁵

¹²⁰² Olivier Boehme. *De welvaart en trots van naties. Een geschiedenis van het economisch nationalisme*, Antwerpen, De Bezige Bij Antwerpen, 2013, p.105.

¹²⁰³ Van den Brande, *Vlaanderen-Europa 2002*, p. 164-165.

¹²⁰⁴ Luc Van den Brande legde deze verklaringen af in *La Libre Belgique* van 11 januari 1993.

¹²⁰⁵ Popelier & Sinardet, ‘Stabiliteit en instabiliteit in de Belgische federale staatsstructuur’, p. 9.

De clash rond de transfers maakte duidelijk dat ‘Vlaanderen’ – in tegenstelling tot de officiële retoriek – toch nog niet klaar was met ‘Wallonië’.

***‘Forger l’identité wallonne’*. Van Dehousse tot Collignon**

Aan Waalse zijde hadden de *identity makers* evenmin op 1993 gewacht om zich te *herdefiniëren* in de aanloop naar het post-unitaire België. De herdefinitie was ook ten zuiden van de taalgrens een proces dat zich op het ritme van de federalisering ontwikkelde. De overeenkomsten met de Vlaamse identiteitsconstructie waren opvallend.

Retorisch kwam het accent te liggen op ‘het nieuwe’, de nieuwe kans of het nieuwe perspectief. Op 30 september 1980 kondigde Jean-Maurice Dehousse, zoon van Fernand Dehousse en voorzitter van het toen nog binnen de nationale regering samengestelde *Exécutif régional wallon*, de staatshervorming aan met de metafoor van de nieuwe bladzijde uit het geschiedenisboek:

‘Je ne suis certainement pas de ceux qui pensent que l’histoire de la Wallonie commence le 1er octobre 1980. Et encore moins de ceux qui pensent que l’histoire de la Wallonie se termine le 1^{er} octobre 1980. Mais je tenais, avec vous à souligner que pour nous, Wallons, c’est une nouvelle page de notre histoire qui commence demain et une page que je considère importante’.¹²⁰⁶

De zoektocht naar een ‘toekomstproject’ ging naarstig verder. Midden oktober 1987 verzamelden meer dan 400 personaliteiten te Charleroi op initiatief van het Instituut Jules Destrée dat nadrukkelijk de rol van *identity maker* op zich genomen

¹²⁰⁶ *Communication gouvernementale de Jean-Maurice Dehousse, Ministre de la Région wallonne et président de l’Exécutif régional wallon, 30 september 1980, 5 pagina’s, pp. 1 & 5. Geciteerd in: Destatte, L’identité wallonne, p. 347.*

had.¹²⁰⁷ Inzet van dit congres was het uitwerken van een ‘nieuw maatschappijproject voor Wallonië’. De naam dekte de intentie: *‘La Wallonie au futur. Vers un nouveau paradigme’*. Prioritaire velden waren economie, opleiding, cultuur en technologieën. Het congres zou het startschot vormen van een procesmatige werking die tot 2003 duurde.¹²⁰⁸ Zoals in Vlaanderen stond het expliciete discours ook hier in het teken van het ‘nieuwe’, ‘zelf doen’, van voluntarisme. Zo sprak Jean-Claude Van Cauwenberghe, de PS-burgemeester van gaststad Charleroi in zijn openingsrede: *‘Pour la Wallonie, il ne faut pas considérer l’avenir comme une simple amélioration du présent: ce doit être autre chose, ce sera ce que nous voulons qu’il soit’*.¹²⁰⁹

Het nieuwe discours vertrok echter van het oude en slaagde er – evenmin als in Vlaanderen – in om een daadwerkelijke breuk te bewerkstelligen. Dat bleek uit het *Manifeste pour la culture wallonne* dat in september 1983 gelanceerd werd door een tachtigtal Waalse intellectuelen.¹²¹⁰

In dit invloedrijke document – er zou in de latere identiteitsconstructie op voortgeborduurd worden – betrokken de ondertekenaars, net als eind jaren vijftig-begin jaren zestig, vanuit de hachelijke economische situatie die acuut was aangezien de tweede veralgemeende economische recessie had toegeslagen: *‘La Wallonie est confrontée, au travers d’une crise économique violente, à tous ceux qui contestent sa réalité et ses possibilités d’avenir’*.¹²¹¹ Wie die toekomstmogelijkheden betwistte, werd niet geëxpliciteerd. Het kon gaan om de Belgische staat, om Vlaanderen of om wie Wallonië wou ‘verdrinken’ in een bredere Franstalige gemeenschap.

¹²⁰⁷ Destatte, *L’identité wallonne*, p. 369. Dit verleent Philippe Destatte omzeggens een dubbel statuut in dit werk. Enerzijds is hij historicus van de Waalse beweging met bijdragen die steunen op een uitgebreid en waardevol bronnencorpus. Anderzijds is hij professioneel pleitbezorger én co-architect van een Waalse identiteit-in-the-making.

¹²⁰⁸ Alle materialen van de in totaal vijf congressen werden door het Institut Jules Destrée digitaal ter beschikking gesteld en zijn toegankelijk via deze hoofdpagina: http://www.wallonie-en-ligne.net/wallonie-publications/Wallonie-Futur_Index-Congres.htm.

¹²⁰⁹ Jean-Claude Van Cauwenberghe, ‘Discours’, *Wallonie au futur*, octobre 1987. http://www.wallonie-en-ligne.net/Wallonie-Futur-1_1987/WFi-ob_Van-Cauwenberghe-J-Cl.htm.

¹²¹⁰ ‘Manifeste pour la culture wallonne’, integrale tekst opgenomen in: Dupuis & Humblet, *Un siècle de mouvement wallon*, pp. 309-312. Als initiatiefnemers werden vermeld de dramaturg Jean Louvet, de economist Michel Quévit, de journalist José Fontaine, de cineast Jean-Jacques Andrien, de singer-songwriter Julos Beaucarne en de linguïst Jacques Dubois.

¹²¹¹ *Ibidem*, p. 310.

De verouderde industrie, na de steenkoolnijverheid nu met de staalnijverheid als symbool, was het zorgenkind gebleven. Toch mochten, aldus de ondertekenaars, de toekomstmogelijkheden van Wallonië niet in twijfel getrokken worden. Voorwaarde was dat de economische en culturele hefboomen in eigen handen zouden genomen en een *positief* project zou uitgetekend worden. De initiatiefnemers herkenden zich in *'une image positive de la Wallonie et de son peuple'*.¹²¹² Dat beeld werd geprojecteerd in een geschiedenis van strijd en verzet : *'Elle est liée à un long passé fait d'oeuvres et de produits mais aussi jalonnée de combats et d'actes de résistance'*.¹²¹³ Als een late echo van Jules Mahieu, Arille Carlier en de Waalse anti-fascisten uit het interbellum schetsten de Waalse cultuurmensen een Waalse volksaard die de facto onverzoenbaar zou zijn met nationalisme en racisme:

'Il y a, dit-on, chez les Wallons un penchant à la timidité sceptique et moqueuse qui les préserve avec bonheur du racisme et de ce qu'il peut y avoir de borné dans un certain nationalisme. Notre projet culturel n'est entaché ni de nationalisme étroit, ni de racisme'.¹²¹⁴

Het Waalse volk, aldus de cultuurmakers nog, was *'amnésique'* en *'passif'*. Het vergat op haar historische strepen te staan en liet zich goedzakkig doen, luidde het in continuïteit met een Waalse variant op het Vlaamse Lamme Goedzak-verteog. Het was dus historisch slachtoffer geweest van economische, politieke en culturele voogdijen die het volk verstikten en in verval dreigden te storten:

'Il est simplement lié au refus des tutelles économiques, politiques, ou culturelles qui nous étouffent et risquent de nous précipiter dans le déclin'.¹²¹⁵

¹²¹² Manifeste pour la culture wallonne, p. 310.

¹²¹³ Ibidem, pp. 310-311.

¹²¹⁴ In drukletters in de tekst. Manifeste pour la culture wallonne, p. 311.

¹²¹⁵ Ibidem.

De Belgische voorgedij werkte verstikkend, maar de ondertekenaars zetten zich als ‘*wallons de Wallonie*’ ook af tegen de ‘hybride’ en ‘kunstmatige’ Franse Gemeenschap. Een bondgenootschap met Brussel behoorde tot de mogelijkheden, een osmose in geen geval. Behalve in economisch opzicht moest Wallonië zich ook op cultureel vlak autonoom kunnen ontplooiën (‘*A Wallonie autonome, culture autonome*’). Zoals in februari 1939 Vlaamse parlementsleden in het ‘Manifest van Antwerpen’ erkenning hadden gevraagd voor het ‘Vlaamsche feit’, gebeurde dit nu in Wallonië. Het manifest verplichtte de intellectuelen kleur te bekennen ten aanzien van het ‘Waalse feit’: *‘Il oblige les intellectuels à sortir du bois et à prendre position quand au fait wallon’*.¹²¹⁶

Ondanks de benadrukking van het ‘nieuwe’ kon nergens in dit vertoog een consistente breuk bespeurd worden met het vroegere slachtofferdiscours. Integendeel, de impliciete alterificatie qua volksaard liet vermoeden dat *anderen* die niet zo passief of goedzakkig waren, vanuit *hún* volksaard niet even immuun waren voor racisme en nationalisme dat in de tekst telkens gepaard ging met aanvullingen als eng (‘*étroit*’) of bekrompen (‘*borné*’). Onuitgesproken werd dat nationalisme, ook al in een historische continuïteit, naar de andere kant van de taalgrens geëxorciseerd. De tekst situeerde zich in een sterke interdiscursieve verhouding met wat als Vlaanderen gerepresenteerd werd. De slotparagraaf, tegelijkertijd een geloofsbelijdenis, sprak boekdelen:

*‘La culture wallonne est une culture minoritaire, mais vivante, tolérante et pluraliste. Nous sommes conscients de nos particularismes locaux mais nous vivons le moment historique où nos diversités doivent être le creuset de nos forces. Sont de Wallonie sans réserve tous ceux qui vivent, travaillent dans l’espace wallon. Sont de Wallonie toutes les pensées et toutes les croyances respectueuses de l’homme, sans exclusive. En tant que communauté simplement humaine, la Wallonie veut émerger dans une appropriation de soi qui sera aussi ouverte au monde.’*¹²¹⁷

¹²¹⁶ Ibidem, p. 310.

¹²¹⁷ Manifeste pour la culture wallonne, p. 312.

Minoritair, levendig, verdraagzaam, pluralistisch. Lokaal particularistisch, diversiteit als smeltkroes van krachten. Een sterke benadrukking van inclusiviteit en (ideologische en religieuze) pluraliteit, open op de wereld, gewoonweg menselijk. Het geheel vormde een coherente zelfrepresentatie die onvermijdelijk en schril moest contrasteren met de Vlaamse *andere*. Wallonië was ‘regionalistisch’, Vlaanderen ‘nationalistisch’. Net als in Vlaanderen kon de afstand tussen beide best benadrukt worden door alleen, op eigen kracht, ‘aan te sluiten’ bij Europa en de kritische *andere* onvermeld in een tanend België achter te laten.

Aan Waalse zijde werd het vertoog ‘Wallonië in Europa, bevrijd van het keurslijf België’ het radicaalst ingezet door José Happart die in september 1986 zijn eigen drukkingsgroep oprichtte met de veelbetekenende naam *Wallonie, Région d’Europe*.¹²¹⁸

De beweging was bij haar oprichting allerminst de eenmansclub van een in Vlaamse media als arrogant en nors afgeschilderde provocateur. Happart trachtte zich in een lange Waalsgezinde continuïteit te situeren en slaagde er niet toevallig in voormalige MPW-stichters en –kopstukken als François Perin, Jacques Yerna en Robert Moreau bij zijn beweging te betrekken. Met de eminente liberale veteraan Jean Van Crombrugge wist Happart niet alleen de beweging als politiek pluralistisch voor te stellen, maar de historische continuïteit ook uit te rollen tot begin jaren vijftig toen Van Crombrugge mee de gesprekken voorbereidde die zouden uitmonden in de akkoorden Schreurs-Couvreur.¹²¹⁹ Politiek pluralisme en continuïteit werden ook belichaamd door de betrokkenheid van de mediëvist Léopold Genicot, tijdens de Tweede Wereldoorlog actief in de *Mouvement Catholique Wallon*, deelnemer aan het *Congrès National Wallon* van 1945, nadien lid van *Rénovation wallonne* en het *Rassemblement wallon*.¹²²⁰ De oude historicus was voor de Europese verkiezingen van

¹²¹⁸ ‘Wallonie région d’Europe: charte, résolutions du premier congrès (1988 Charleroi)’, in: Dupuis & Humblet, *Un siècle de mouvement wallon*, pp. 313-320.

¹²¹⁹ Zie hoofdstuk IV.

¹²²⁰ Paul Delforge, ‘Genicot, Léopold’, EMW.

17 juni 1984 kandidaat geweest op de lijst *Présence wallonne en Europe*, waardoor zijn betrokkenheid bij Happarts initiatief toch wel een sterke coherentie vertoonde.¹²²¹

Discursief verbond deze lijst ook Wallonië op een positieve wijze met Europa en werd België onvermeld gelaten. Eveneens kandidaat op deze lijst én twee jaar later op het appel bij José Happart was Fernand Massart, in 1937 lid van het *Front démocratique wallon* en van de *Garde wallonne*, in de oorlog clandestien actief in *Wallonie Libre*. Met Massart wist Happart zich te omringen met een gezaghebbend figuur die zijn eerste stappen in de Waalse beweging had gezet in de strijd tegen het als pro-Germaans gerepresenteerd neutraliteitsbeleid en tegen het opkomend fascisme.¹²²² Massart die met Renard, en diens opvolger André Genot, mee de MPW had opgericht, was evenwel begin jaren zestig nog volksvertegenwoordiger voor de PSB. Dit gaf hem de gelegenheid om onder het motto '*Wallon avant d'être socialiste*' tegen de taalwetgeving van 1962-1963 te stemmen.¹²²³ Dit boude statement bevestigde de terugplooi op Wallonië van de socialistische renardisten, de voorrang van de natie op de klasse. De rebelse Massart zou de PSB verlaten en in 1965 aansluiten bij de fusie van de partijen van de oud-kompanen André Genot en François Perin. In 1968 zou hij zijn rentrée in het parlement maken op de lijsten van het *Rassemblement Wallon*. In 1983 werd hij even voorzitter van die partij.¹²²⁴

Deze snelle schets maakt alleszins duidelijk dat het vertoog over Wallonië in Europa, waarbij België op de achtergrond vervaagde, eind jaren tachtig breed gedragen werd in de historische Waalse beweging. Toen partijvoorzitter Guy Spitaels in 1988 zijn Parti Socialiste opnieuw in de regering wilde loodsen en hiervoor rond Voeren compromisbereidheid aan de dag moest leggen, beschouwden de *die hards* dit als '*un lâchage*', het in de steek gelaten worden. Massart schreef wat later een pamflet onder

¹²²¹ De lijst behaalde 51.903 stemmen of 0,91 procent van de stemmen op rijksbasis. Het bleef bij deze ene verkiezingsdeelname. Verkiezingsdatabase federale regering, http://www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/result_ko.php?date=1984-06-17&vt=EU&ko_type=KO_RK&ko=263&party_id=, geraadpleegd op 30 oktober 2014.

¹²²² Zie hoofdstuk III.

¹²²³ Paul Delforge, 'Massart Fernand', EMW.

¹²²⁴ Massart was jarenlang burgemeester van Beez tot de gemeente door de fusie van 1977 opging in de stad Namen. Freddy Joris et Frédéric Marchesani, *Sur les traces du Mouvement wallon*, Namur, Institut Jules Destrée, 2009, p. 173.

de titel *'Mourir pour Fourons'*, een titel die verwees naar een spraakmakend artikel uit 1939 van Marcel Déat, *'Mourir pour Dantzig'*.¹²²⁵ Die auteur, een Frans socialist die gedreven door een virulent anti-communisme het fascisme zou omarmen en in de collaboratie zou stappen, hekelde in dat stuk Engeland. Dat land betwistte volgens hem onterecht Hitlers aanspraken op de Poolse havenstad Dantzig (Gdansk).¹²²⁶ Déats suggestie dat het niet de moeite loonde om 'te sterven voor Dantzig' werd een slogan, een uitdrukking van *defaitisme*, maar in andere contexten ook een aanklacht tegen verraad. José Happart zou de metaforiek een andere richting uitdrijven. Hij vergeleek zijn gemeente met *'une petite fille violée'*.¹²²⁷

Hoe dan ook werd in de Waalse beweging de discursieve link Wallonië-Europa gelegd zoals Vermeylen die verwoord had voor Vlaanderen. Om plaats te hebben in Europa, om er aansluiting mee te vinden, om te kunnen bijbenen, moest je 'iets' zijn. Happart en de zijnen pleitten voor een sterk Wallonië in een Europa van de regio's. Bij hun drukingsgroep en met een boegbeeld dat van de rechtstreekse confrontatie met *'les flamands'* zijn handelsmerk had gemaakt – was de alterisering van Vlaanderen expliciet en nadrukkelijk:

'[Wallonie région d'Europe] s'oppose à la domination que la Flandre exerce sur la Wallonie par le truchement de l'Etat begle et exige les moyens pour assurer son identité'.¹²²⁸

De door Happart geëiste middelen om de identiteit te kunnen verzekeren waren sociaal-economisch, maar ook cultureel. De Parti Socialiste deed er dan ook alles aan om het Waalse economische beleid in handen te houden. Van 1980 – ongeveer tegelijkertijd met het aantreden van Gaston Geens in Vlaanderen – tot 1993 (en daarna) was de Waalse minister-president bevoegd voor economie.¹²²⁹ In Wallonië was

¹²²⁵ Oorspronkelijk verschenen op 4 mei 1939 in het Parijse *L'Oeuvre*.

¹²²⁶ Jean-Paul Cointet, *Marcel Déat. Du socialisme au national-socialisme*, Paris, Perrin, 1988.

¹²²⁷ Jean-François Furnement, *Guy Spitaels, au-delà du pouvoir*, Bruxelles, Ed. Luc Pire, 2005, p. 177.

¹²²⁸ 'Wallonie région d'Europe. Charte', p. 314.

¹²²⁹ Paul Delforge, 'De Waalse economische politiek (1971-2011): van Freddy Terwagne tot Marshall 2 Vert, of hoe de vroegere welvaart terug te vinden', in: Mark Van den Wijngaert (red.), *Van een unitair naar een*

weliswaar in deze periode de personele continuïteit aan het hoofd van de gewestregeringen beduidend minder groot dan in Vlaanderen. Toch belette het niet dat voornamelijk socialisten de plak zwaaiden.¹²³⁰

Maar in tegenstelling tot de economie in Vlaanderen, kreeg de oudere Waalse industrie in volle recessie weeral flinke klappen die door het Gewest moesten opgevangen worden. In 1983 ging de olieraffinaderij van Feluy dicht. Ook in Herstal, Doornik, Engil, Beloeil, Auvelais, Braine-l'Alleud, Harmoncourt, Luik werden bedrijven gesloten. Tussen 1982 en 1985 werden in het kader van de '*politique de restructuration de l'économie régionale*', zoals gevoerd door Dehousse, 10 miljard BEF geïnjecteerd in de zieltoegende industrie.¹²³¹

Het was dit beleid dat in Vlaanderen door Geens als brandstof gebruikt werd voor een stereotypering van de *andere* als 'etatistisch' en 'spilzuchtig, met de ermee gepaard gaande metafoor van de 'bodemloze put'.

Paul Delforge betwist echter dat daarmee het beeld van een 'rode en titoïstische republiek' – een stereotype dat hij zelf aandikte om er de geloofwaardigheid van te ondergraven – met de werkelijkheid overeenstemde.¹²³² De Luikse historicus van de Waalse beweging heeft ten gronde geen ongelijk. In werkelijkheid trachtte Wallonië zijn 'vroegere welvaart' terug te vinden door zich mutatis mutandis de Vlaamse recepten en elementen van het Vlaamse discours eigen

federaal België. 40 jaar beleidsvorming in gemeenschappen en gewesten (1971-2011), Brussel, ASP, 2011, p. 149. In de volgende twee paragrafen baseer ik mij grotendeels op deze bijdrage, ibidem, pp. 149-161.

¹²³⁰ Deze minister-presidenten waren achtereenvolgens Jean-Maurice Dehousse (PS, december 1981 - januari 1982), André Damseaux (PRL, januari 1982- oktober 1982), opnieuw Jean-Maurice Dehousse (PS, oktober 1982 - december 1985), Melchior Wathelet (PRL, december 1985 - februari 1988), Guy Coëme (PS, februari 1988 - mei 1988), Bernard Anselme (PS, mei 1988 - januari 1992), Guy Spitaels (PS, januari 1992 - januari 1994) en Robert Collignon (PS) met twee room-rode regeringen (januari 1994 - juni 1995 en juni 1995 tot juli 1999). Tot eind 1985 regeerden proportioneel de tripartites. Het kabinet Wathelet was van rooms-blauwe signatuur, met de PS op de oppositiebanken. Daarna kwam een tijdperk van rooms-rode regeringen met de liberalen in de oppositie.

¹²³¹ Philippe Destatte, 'L'économie wallonne dans une perspective historique (1886-2006)', Intervention au colloque 'Développement économique, justice sociale et solidarité', organisé par Picardie laïgue et l'UMons, 2 december 2010, p. 27. Integrale tekst van deze uiteenzetting op de site van het Institut Jules Destrée: http://www.institut-destree.eu/Documents/Chantiers/ID-EP-2010/EP_Eo3_Philippe-Destatte_Economie-wallonne_UMons_2010-12-02qter.pdf.

¹²³² Delforge, De Waalse economische politiek, p. 149.

te maken. Ook in het Waalse discours werd de sprong naar Europa gemaakt, stond technologisering – met de erbij horende verengelsing – centraal in de economische profilering... en verliet men meer etatistische recepten voor (neo)liberale, wat overigens gebeurde in nagenoeg alle West-Europese sociaal-democratische partijen.¹²³³

Vanaf de jaren tachtig zou de hardnekkige band met de zware industrieën binnen de Waalse elite stilaan plaats maken voor een meer gedifferentieerd beleid. Bedoeling was het industriële weefsel te herstructureren, zonder – zoals voorheen – de inspanningen te concentreren op de ijzer- en staalindustrie. Met de PS uitzonderlijk in een oppositierol, bracht de christendemocraat Melchior Wathelet, samen met zijn liberale coalitiepartner, die aanpak in een stroomversnelling.¹²³⁴ Net als Geens zette Wathelet in op de promotie van nieuwe technologieën. In 1980 had hij kleur bekend met een witboek voor een technologieënbeleid.¹²³⁵ Biotechnologieën, compositiematerialen en micro-elektronica moesten Wallonië de 21ste eeuw in loodsen.¹²³⁶ Deze selectie overlapte quasi naadloos met de prioriteiten die Gaston Geens in zijn DIRV had laten vastleggen. In de Waalse begroting voor 1986 werd de post ‘onderzoek’ van 2,79 procent van de begroting opgevoerd tot 4,72 procent. Dit ging ten koste van de ‘*aide aux entreprises*’, die met vier vijfden werd afgebouwd.¹²³⁷

Die geleidelijke economische omslag van zware industrie naar nieuwe technologieën stond vooral toe dat het catastrofistische discours van ‘*le déclin wallon*’, gelinkt aan de reële industriële neergang, kon ingeruild worden voor een ander, positief en ‘toekomstgericht’ narratief. De defensieve en socialistisch gekleurde

¹²³³ Men kan dit oordeel nuanceren door op te werpen dat binnen de Europese sociaal-democratie het PS-discours tot de meest linkse is blijven behoren. Zonder dat dit onderwerp van deze studie is, behoeft dit een meer nauwkeurige behandeling die bijvoorbeeld een aantal historisch gewortelde verschillen aan het licht zou brengen tussen de Noord-Europese sociaal-democratische partijen en hun Zuid-Europese collega's. Die verschillen lijken me niet zozeer programmatorisch, als wel discursief. Over de recente ontwikkeling van de Europese sociaal-democratie, zie o.m. Pascal Delwit (ed.), *Social Democracy in Europe*, Brussels, Éditions de l'Université de Bruxelles, 2005.

¹²³⁴ Het gaat om Melchior Wathelet sr, geboren in 1949 en niet om zijn zoon Melchior Wathelet jr., geboren 1977 die eveneens in de Franstalige christendemocratie (vandaag cdH) actief is en deel uitmaakte van een aantal federale regeringen.

¹²³⁵ Melchior Wathelet, *L'innovation pour l'emploi: livre blanc pour une politique des technologies nouvelles*, Bruxelles, Ministère de la Région Wallonne, 1980.

¹²³⁶ Delforge, De Waalse economische politiek, p. 157.

¹²³⁷ Destatte, L'économie wallonne dans une perspective historique, p. 28.

'*réformes de structures*' maakten bij Wathélet plaats voor een kapitalistisch vertoog dat elke Waal uitriep tot 'aandeelhouder van nv Wallonië'.¹²³⁸

De sprong van een Waalse 'wij' met een strijdbare arbeidersklasse als voorhoede (Renards '*avant-garde salvatrice*') naar een 'wij' van aandeelhouders in een naamloze vennootschap, was in het Wallonië van midden jaren tachtig toch nog iets dat veel op een *salto mortale* leek. Maar eenmaal de socialisten terug aan de macht kwamen, namen ze het nieuwe discours – zonder de excessen over een volk als aandeelhouders – fundamenteel over.

De topos '*déclin wallon*' maakte consensueel plaats voor een nieuw topos, de '*reconversion wallonne*' in een veranderde sociaal-economische context waarin de crisis plaats maakte voor een heropleving. In dat vertoog was de arbeidersklasse haar voorhoederol kwijtgespeeld. Van haar werd steeds meer, zoals bij Geens, 'betrokkenheid' verwacht, een meewerkende attitude. In 1988 liet de Waalse economie een snellere groei optekenen dan de Vlaamse (5,9 procent tegen 4,2 procent in Vlaanderen). Dat ondernemend Wallonië zich spiegelde aan en concurreerde met Vlaanderen bleek uit de reactie van de Waalse werkgeversorganisatie *Union wallonne des Entreprises*. Die liet weten dat '*depuis 1986, la Wallonie a emboîté le pas à la croissance flamande*'. Naast de victimisering, ontwikkelde zich opnieuw een vertoog over het 'eigen kunnen', weliswaar met de Vlaamse *andere* als maatstaf.

Toen op 6 januari 1992 Guy Spitaels het voorzitterschap van de Waalse regering voor zijn rekening nam, werd deze accentverschuiving bekrachtigd. Samen zelf doen, voluntarisme, hadden het narratief van '*le déclin wallon*' vervangen. Spitaels' keuze voor de Waalse regering symboliseerde dat aspect van zelfbewustzijn en geloof in eigen kunnen. Het maakte ook duidelijk waar zowel economisch als institutioneel de prioriteiten gelegd werden: op dat moment waren noch de federale noch de Vlaamse regeringen gevormd. De gewestelijke investeringsmaatschappij SRIW (*Société Régionale d'Investissement de Wallonie*) fungeerde voor Spitaels als '*l'expression même*

¹²³⁸ Delforge, De Waalse economische politiek, p. 157.

de la volonté collective de développement économique de la Région wallonne.¹²³⁹ De manier waarop die ‘*développement économique*’ gestalte moest krijgen leek als twee druppels water op de koers die in Vlaanderen aangehouden werd. Dat bleek bijvoorbeeld uit het ontwikkelingsplan voor het door de ‘*déclin industriel*’ zo geplaagde Henegouwen. Prioriteiten van dat plan (*Document unique de programmation*, DOCUP) waren onder meer *research and development* en nieuwe technologieën met de oprichting van het *Centre de Biologie moléculaire et médicinale* (IBMM) te Charleroi, *Materia Nova* en *Multitel* in Bergen en het *Parc d’Aventures scientifiques du Crachet* (PASS) in Frameries.¹²⁴⁰

Ook voor Wallonië zou Europa de ‘motor’ van zijn ontwikkeling worden. Het DOCUP was een Europees gefinancierd project. Nieuwe plannen en projecten, die eveneens een verengelsing van het jargon teweeg brachten, werden afgesproken met of aangereikt door Europa. Spitaels – die vanaf januari 1994 zou afgelost worden door zijn partijgenoot Robert Collignon – leidde een coalitie met de christen-democraten, maar een breuk met de ‘neoliberale’ Wathélet viel niet te bespeuren.

Net als in Vlaanderen wilde de Waalse regering haar politieke en economische koers gepaard laten gaan met en inbedden in een vertoog over een expliciete en globale zelfrepresentatie. Op 22 januari 1992 verklaarde Spitaels in de Waalse Gewestraad: ‘*L’Éxecutif propose un projet de société aux Wallons et invite ceux-ci à y adhérer*’.¹²⁴¹ Bij het aantreden van Spitaels aan het hoofd van de Waalse regering, had Robert Collignon verklaard: ‘*Nous avons clairement l’intention d’affirmer haut et clair la Wallonie*’.¹²⁴² ‘*Affirmer*’ werd een sleutelconcept.¹²⁴³ Het werkwoord betekent ‘bevestigen’, ‘verzekeren’ of ‘bekrachtigen’. In het taalgebruik van Luc Van den Brande zou ook ‘verankeren’ kunnen. In dat geval wordt er vanuit gegaan dat het onderwerp reeds bestaat, maar dat het wat nadrukkelijker moet gesteld worden, mogelijks omdat

¹²³⁹ Spitaels legde deze verklaring af in een interview met *Le Soir* op 29 november 1993. Destatte, *L’économie wallonne dans une perspective historique*, p. 31.

¹²⁴⁰ Destatte, *L’économie wallonne dans une perspective historique*, p. 31.

¹²⁴¹ Conseil Régional Wallon, 22 januari 1992. Geciteerd in Destatte, *L’identité wallonne*, p. 389.

¹²⁴² *Vers l’Avenir*, 8 januari 1992, geciteerd in: Destatte, *L’identité wallonne*, p. 389.

¹²⁴³ Ook bij Philippe Destatte. Zie de ondertitel van zijn werk ‘*Essai d’affirmation politique de la Wallonie*’. Zie ook de titel van het laatste hoofdstuk van datzelfde werk: ‘*Les moteurs d’affirmation de la Wallonie*’, waar ik in de conclusie van dit boek zal op terugkeren.

het nieuw, broos of zwak is. Het onderwerp dat ‘geaffirmeerd’ moest worden was ‘*la Wallonie*’, ‘*la politique wallonne*’ en meestal ‘*l’identité wallonne*’. Maar ‘*affirmer*’ kan ook de betekenis verwerven van ‘verzekeren’ of ‘verdedigen’ in een context waarbinnen het onderwerp in vraag wordt gesteld, tegenkating ondervindt, er met andere woorden een of meerder kritische *anderen* nadrukkelijker op de voorgrond treden.

Die representatie wilden de Waalse identiteitsarchitecten ten stelligste ontkrachten. Zich ‘affirmeren’ tegenover een *andere* stond volgens Guy Spitaels gelijk aan nationalisme, een etiket dat in België historisch Vlaams was en absoluut on-Waals: ‘*Le nationalisme commence au moment où l’on s’affirme contre l’autre*’.¹²⁴⁴ Een maand later herhaalde Spitaels: ‘*Il n’y a chez nous en Wallonie aucun nationalisme si ce terme suppose une agressivité envers un autre groupe ethnique ou linguistique*’. Nationale identiteit, aldus Spitaels, ‘*ne se fonde pas sur une langue, et certainement pas sur une appartenance ethnique*’.¹²⁴⁵

Terecht merkte Philippe Destatte op hoezeer Spitaels in zijn opvatting van niet-nationalisme of ontkenning van het nationalisme inspiratie zocht en vond bij de voluntaristische interpretatie van Ernest Renan. Als zo vaak werd Renan, voor wie de natie een ‘dagelijks plebisciet’ vereiste, hier ingezet als tegenpool van een deterministisch en organicistisch nationalisme dat met Duitsland vereenzelvigd werd.¹²⁴⁶ In een strakke historische continuïteit met de Waalse beweging, stelt Destatte de retorische vraag: ‘*Est-ce là le nationalisme wallon?*’

Ook toen socialisten als Philippe Moureaux, Claude Desama en de PS-gezinde publicist Claude Demelenne Happart van ‘nationalisme’ beschuldigden, nam Jean-Maurice Dehousse met een gelijkaardig discours de verdediging op:

‘*Comment cela pourrait l’être [nationalisme wallon, nvdr] (...) il n’y a chez nous aucune idée de rejet, aucune idée d’exclusivité. Nous ne sommes pas*

¹²⁴⁴ *Le Soir*, 21 september 1992. Geciteerd in: Destatte,, *Ce nationalisme wallon*, p. 16.

¹²⁴⁵ ‘L’identité wallonne. Entretien avec Guy Spitaels’, T. Fauconnier, *La Wallonie*, 28 januari 1993. Geciteerd in: Destatte, *Ce nationalisme wallon*, p. 16.

¹²⁴⁶ Anthony D. Smith, *Nationalism. Theory, Ideology, History*, Cambridge, Polity, 2008, pp. 36-42.

Maurassiens. Mais nous pensons que nous appartenons à un mouvement politique qui revendique pour une nation, le peuple wallon, le droit de former une nation'.¹²⁴⁷

Opmerkelijk was hier – net als bij Spitaels – de definiëring van nationalisme. Het was een negatieve definiëring – en voor de Waalse beweging een ontkenning – die ook bij José Happart kon teruggevonden worden. '*Le nationalisme se base sur l'intolérance et se régénère dans le refus d'accepter l'autre*', verklaarde Happart.¹²⁴⁸ Nationalisme was principieel gekeerd tegen *anderen*, exclusief. Dit sloot aan met de historische visie in de Waalse beweging waar het substantief 'nationalisme' verbonden werd met adjectieven als bekrompen ('*borné*') of eng ('*étroit*'). Of als het zelf als adjectief gebruikt werd, geplaatst werd voor een substantief als 'ontaarding' ('*dérive nationaliste*'), 'waanzin' ('*folie nationaliste*') of fanatisme ('*fanatisme nationaliste*').

In al deze gevallen werd dit 'nationalisme' ingezet in verschillende historische perioden ter pejorisering en abnormalisering van de Vlaamse beweging. Summum van deze *othering* was de representatie van het nationalisme als '*fasciste*', wat na de collaboratie van een deel van de Vlaamse beweging tijdens de Tweede Wereldoorlog werd ingezet op kritieke momenten. Deze representatie van pro-Duits gekoppeld aan anti-democratisch kon nog verder terug in de tijd gesitueerd worden, na de Eerste Wereldoorlog.¹²⁴⁹ Ook hier, bij Dehousse, werden nationalisme en fascisme met elkaar gelieerd. Dit gebeurde met de verwijzing naar de fascistoïde ideeën van de katholieke integrist en collaborateur uit het interbellum, de Fransman Charles Maurras, wat als discursieve stropop kon tellen. Maar wanneer Dehousse in de derde zin overging naar wat hem en de wallinganten wél en ten positieve dreef, kwam hij uit bij de meer serene, niet normatieve en ruim aanvaarde definiëring van nationalisme van Ernest Gellner: het streven naar een samenvallen van de culturele eenheid (het volk) met de politieke eenheid (de staat).¹²⁵⁰

¹²⁴⁷ Jean-Maurice Dehousse, 'Etat, Nation, Région, Communauté', *Wallonie, Région d'Europe*, nr. 8, maart 1990, pp. 6-8. Geciteerd in: Destatte, *Ce nationalisme wallon*, p. 17.

¹²⁴⁸ 'Happart: nationaliste du monde', interview, *Résistances*, sd. <http://www.resistances.be/9712a3.html>.

¹²⁴⁹ Zie hoofdstukken III en IV.

¹²⁵⁰ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca, Cornell University Press, 1983, p. 1.

Het Waalse volk was onder impuls van de Parti Socialiste, aangevuurd door Happarts drukkingsgroep waar Dehousse en tal van andere prominente socialisten deel van uitmaakten, betrokken in een *staatsvormingsproces*. Door Renans opvattingen *buiten* het nationalisme te plaatsen, vermeden de wallinganten dat het – zoals in de courante wetenschappelijke literatuur – *binnen* het nationalisme gesitueerd werd als één van de twee ideaaltypische opvattingen *van* nationalisme. In die vaak beschreven dichotomie staat Renan voor de ‘Franse school’ en *tegenover* de zogenaamde ‘Duitse school’ gepersonaliseerd door Herder. In het Waalse discours werden de opvattingen over nationale identiteit binnen de Vlaamse beweging omschreven als linguïstisch, culturalistisch en etnisch. Ze waren dus als ‘herderiaans’ en ‘nationalistisch’ gecategoriseerd. De verenging van het concept ‘nationalisme’ tot zijn herderiaanse variant en de afwijzing ervan, maakte deel uit van de negatieve alterisering van de Vlaamse beweging. Maar wie zich openlijk op de principes van Renan beroept, treedt zelf *in* het nationalistische raamwerk, maar zegt dan zich te baseren op aspecten als de ‘gemeenschappelijke wil’, een meer electieve opvatting *van* nationalisme.

Impliciet en interdiscursief kon de afwijzing van ‘nationalisme’ ook begrepen worden als een poging tot identiteitsconstructie vis-à-vis de kritische Vlaamse *andere*.¹²⁵¹ Qua opvattingen en mentaliteiten herhaalde zich in deze de zelfrepresentatie van een superieur Franse, zuiderse wereld tegenover een kwalijker Germaans universum. Precies zoals dat geheel omgekeerd was toen Gaston Geens trots meedeelde dat hij qua muntkoppeling van in het begin aanvoelde dat hij de kant moest kiezen van de noordelijken tegen de zuidelijken.

Wallonië ‘affirmeren’ in België en vooral in Europa, de identiteit (her)construeren en tegelijk het nationalistische etiket afwijzen, was de Waalse overheid veel moeite waard. Kort nadat Robert Collignon in januari 1994 Spitaels als Waals minister-president was opgevolgd, kondigde hij prompt de oprichting aan in de

¹²⁵¹ Ook Denise Van Dam, betrok die dichotomie tussen twee staten, Frankrijk en Duitsland, op een conflict tussen twee regio’s, Vlaanderen en Wallonië. Denise Van Dam, *Blijven we buren in België? Vlamingen en Walen over Vlamingen en Walen*, Leuven, Van Halewyck, 1996, pp. 25-29. Nogmaals: de dichotomie wordt ook betwist. Zie het werk van Rogers Brubaker en over België: Van Ginderachter.

schoot van zijn kabinet van een cel '*identité wallonne*'. Voor alle duidelijkheid voegde Collignon er meteen aan toe: '*La Wallonie doit rester plurielle, avec ses spécificités. Surtout pas de nationalisme*'.¹²⁵²

Expliciet ontkende de Waalse beweging dat een kritische *andere* een rol speelde in haar identiteitsreconstructie. Ze wilde zich immers buiten het nationalisme plaatsen. Het expliciteren van de aanwezigheid van zo'n *andere* zou van het Waalse project, volgens de eigen logica, een nationalistisch project maken en haar dus op gelijke voet plaatsen... met het Vlaamse nationalisme waar ze zich impliciet fel van afzette. Maar ook al keken beide deelstaten naar Europa, bleef België hen met elkaar confronteren.

De Waalse Grammens

De pogingen aan beide zijden van de taalgrens om een positieve herdefiniëring van de nationale identiteit te formuleren waarin de regio aansluit bij Europa en kritische *anderen* als België en Vlaanderen/Wallonië naar de achtergrond verdwijnen, werd gedwarsboemd door de Voerense kwestie en de figuur van Happart.

Met Voeren en Brussel zaten beide deelstaten opgescheept met de facto taalgemengde zones die de basisfilosofie doorkruiste van taalhomogene territoria waar de federalisering op beruiste.¹²⁵³ Happart werd het nieuwe topic dat een ouder vertoog deed heropleven over het Waalse imperialisme dat aan de Vlaamse grenzen knaagde.

Met Happart als absolute kop van jut ontstond in de Vlaamse politiek en in de Vlaamse beweging een breed front om de fruitteler – electoraal de sterkste in een gemeente die door de hogere overheden bij Vlaanderen was ingedeeld – van de macht te houden. Toen in 1993 het gerucht de ronde deed dat de koning een geheime ontmoeting had met Happart, ontstond hierover in Vlaamse kringen grote

¹²⁵² *Le Peuple*, 25 februari 1994. Geciteerd in: Destatte, Ce nationalisme wallon p. 18-19..

¹²⁵³ Marc Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12^{de} tot de 21^{ste} eeuw*, Leuven, Van Halewyck, 1995, p. 228.

verontwaardiging. ‘De heer Happart in zijn periode van onruststoker, geweldenaar en oproerkraaier, krijgt zelfs een voorkeursbehandeling en geniet de grote eer dat de Koning met hem een geheime afspraak maakt langs de autosnelweg’, sneerde Vic Anciaux.¹²⁵⁴ Ook een aantal Vlaamse media deden hun duit in het zakje. Zo noemde Guido Fonteyn, journalist bij *De Standaard*, Happart een ‘bendeleider’. Extremistische flaminganten ‘wandelden’ regelmatig door de Voerstreek, geëscorteerd door paramilitaire groepen als de Vlaamse Militanten Orde en Voorpost die de gewelddadige confrontatie niet schuwden. Deze ‘wandelingen’ verlevendigden bij de Franstaligen en Walen dan weer het discours over flaminganten als fascistten.

Dat discours kende een lange continuïteit in de Waalse beweging en werd gereanimeerd door Franstalige militanten van de Voerstreek. Een affiche uit 1978 legde de link tussen de militaire bezettingen van 1914 en 1940 met de toestand in het jaar van de uitgave. De tekst luidde: ‘*C’est toujours le même combat*’ en ‘*Les Fouronnais ne capitulent jamais !*’.¹²⁵⁵ Het FDF hanteerde in de rand dan weer de slogan : ‘*Ils ont choisi la collaboration. Le FDF choisit la résistance*’.¹²⁵⁶

Anderzijds was Happart voor Franstalig België en Wallonië wat Grammens in de tweede helft van de jaren dertig voor Vlaanderen had betekend: een voorhoedestrijder, een Uilenspiegel. Net als Grammens was Happart té populair om niet politiek-electoraal ingezet te worden. Zoals het Gramme Schilderke in 1939 onafhankelijk lijsttrekker van de Antwerpse VNV-lijst werd, trok Happart als onafhankelijke de PS-lijst voor de Europese verkiezingen van 1984. Ook in de parlementsverkiezingen van 1987 gebruikte de PS haar goudhaantje als symbool.

Eind jaren tachtig, toen de PS terug in de federale regering stapte, leek de politieke rol van Happart grotendeels uitgespeeld. Maar andere factoren maakten dat aan beide zijden werd teruggevallen op oudere, sterke alteriteitsvertogen en topoi. Dat

¹²⁵⁴ PHK, 18 januari 1993, 22-740.

¹²⁵⁵ Het pamflet wordt toegeschreven aan de *Parti d’Unité Wallon*. Het bekende beeld van een joods jongetje uit het getto dat door gewapende Wehrmacht-soldaten wordt weggevoerd, werd eveneens overgenomen, behalve dat het jongetje nu een badge met de Waalse haan in plaats van een jodenster draagt. Fonds d’Histoire du Mouvement Wallon, FHMW.

¹²⁵⁶ Zie collectie FHMW.

was onder meer het geval voor de Vlaamse vraag naar meer autonomie en de kritiek op de transfers.

Transfers

‘Het organiseren van transferten is dus inherent aan een economische en monetaire unie’, had Gaston Geens in 1987 geschreven, verwijzend naar de federale functionering van zowel Europa als België. ‘Die transfers en hun intensiteit zijn inmiddels voldoende bekend’, had hij vervolgd, zinspelend op een als disproportioneel gepercipieerde overdracht van middelen richting Wallonië. ‘Wanneer die transfers evenwel een bepaalde grens overschrijden, wordt het politiek bijzonder moeilijk om het systeem nog te laten aanvaarden’.¹²⁵⁷ In *Vlaanderen-Europa 2002* klonk het explicieter:

‘Via grondige en objectieve studie zullen de financiële transfers in de sociale zekerheid worden onderzocht. In afwachting dient de Vlaamse regering stappen te zetten om de ongerechtvaardigde transfers weg te werken’.¹²⁵⁸

Aan de hand van het thema van de transfers, werd een oud topos gerevitaliseerd: de structuur België, zelfs de federale, bevoordeelde Wallonië. In de nieuwste invulling beperkte dat economisch amechtige Wallonië de ontwikkelingsmogelijkheden van Vlaanderen en het ritme waarmee in Europa aansluiting moest gevonden worden, dreigde te vertragen.

De discussie over de ‘ongeoorloofde’, ‘oneigenlijke’ of ‘niet-objectiveerbare’ geldstromen van Vlaanderen naar Wallonië werd gereproduceerd en geradicaliseerd door het Vlaams-nationalisme, dat er nadrukkelijk het doortrekken van federalisme naar afscheiding wilde mee legitimeren. Op 14 maart 1992 gaf de Vereniging van Vlaamse Academics een voorzet in die richting met een rapport over de transfers, dat

¹²⁵⁷ Geens, *Op eigen kracht*, p. 243.

¹²⁵⁸ Van den Brande, *Vlaanderen-Europa 2002*, p. 165.

door het Vlaams Blok werd aangegrepen om er in het federale parlement een wetsvoorstel rond in te dienen. De extreem-rechtse partij stelde een communautaire splitsing voor van de openbare kredietinstellingen (OKI's).¹²⁵⁹ Voor VB-fractieleider Gerolf Annemans moesten Vlaamse gelden louter en alleen dienen voor Vlaamse investeringen.¹²⁶⁰ Zijn fractiegenoot Francis Van den Eynde vond ook dat de Belgische schuldenlast geen Vlaams probleem was. Het ging volgens hem om een put 'die zeker niet door Vlamingen gegraven was'.¹²⁶¹ Besparingsmaatregelen van de federale regering waren erop gericht 'vooral de Vlamingen voor alles te doen opdraaien', klonk het als een explicitering van Geens' sibillijnse boodschap en Van den Brandes tekst over 'ongerechtvaardigde transfers'.

Om dit anti-transfersvertoog bij de publieke opinie kracht bij te zetten, werd het vaak gevisualiseerd. Alweer Gerolf Annemans zei in de Kamer op 9 november 1993 dat ieder Vlaams gezin jaarlijks gemiddeld de waarde van een stevige gezinsauto aan Wallonië gaf. Ook een comparatief element werd ingebouwd. Zo deelde Annemans de volksvertegenwoordiging mee dat de overheveling van Vlaanderen naar Wallonië groter was dan die van het vroegere West-Duitsland naar het vroegere Oost-Duitsland.

De Antwerpse volksvertegenwoordiger van het Vlaams Blok introduceerde hiermee een nieuw discursief element. Na de val van de Muur werd een door de Parti Socialiste gedomineerd Wallonië gerepresenteerd als een overblijfsel van het oude stalinisme.

Ook de topos van de spilzucht paste in deze nieuwe 'stalinisering' van Wallonië en de PS. Alleen al via de sociale zekerheid, stelde Annemans, verdween jaarlijks 120 miljard (BEF) naar 'het Wallonië van Spitaelsus'; de totale overdracht werd op 400 miljard geschat. 'Met dit bedrag kunnen in Vlaanderen meer dan honderdduizend, misschien wel honderdvijftigduizend jobs worden gecreëerd'.¹²⁶²

¹²⁵⁹ Dit wetsvoorstel werd ingediend door de Vlaams Blok-Kamerleden Gerolf Annemans, Francis Van den Eynde en Joris Van Hauthem. Het werd in de Kamer behandeld op 9 juli 1993. PHK, 9 juli 1993.

¹²⁶⁰ PHK, 9 juli 1993, 71-3.209.

¹²⁶¹ Ibidem.

¹²⁶² PHK, 9 november 1993, 8-193.

Naar eigen zeggen, had het Vlaams Blok geen probleem met solidariteit: ‘Voor het Vlaams Blok niet gelaten, maar dan afgesproken, beperkt, redelijk en op een groter plan, niet alleen met het Waalse volk’. Annemans formuleerde dat als ‘omkeerbare solidariteit’, want ‘zoals iedereen weet is de huidige situatie er één van eenrichtingsverkeer’.¹²⁶³

In wezen was er inzake de transfers geen discursieve breuk tussen de tandem Geens-Van den Brande en het Vlaams Blok. Zowel in het officiële Vlaamse vertoog als in zijn extreem-rechtse variant werd uitgegaan van een onevenwicht (meer naar Wallonië dan naar Vlaanderen) dat moest blootgelegd worden (‘geobjectiveerd’), als een onrechtvaardigheid werd beschouwd, dat onhoudbaar was en waaraan paal en perk moest gesteld worden. De Limburgse VU-er Johan Sauwens, minister van institutionele hervormingen in het kabinet-Van den Brande, drukte het als volgt uit in het Vlaams Parlement:

‘Er moet solidariteit zijn. Wij stellen alleen vast (...) dat het eenrichtingsverkeer in de solidariteit in België inderdaad grote vragen naar de toekomst blijft oproepen’.¹²⁶⁴

In beide percepties bestonden er grenzen aan de solidariteit, moest die ‘omkeerbaar’ zijn: geven, maar evenveel terugkrijgen. Achter die perceptie lag een uitermate normatieve alterisering die de ultieme legitimering vormde voor nog meer Vlaamse autonomie.¹²⁶⁵

Die logica was zelfs terug te vinden bij Vlaamse liberalen. Federalisme, aldus de Vlaamse liberaal Patrick Dewael droeg ‘de kiemen van het separatisme’ in zich. Het ‘institutionaliseert de onverantwoordelijkheid’, klonk het aan het adres van de

¹²⁶³ PHK, 9 november 1993, 8-193.

¹²⁶⁴ Vlaamse Raad, handelingen nr. 64, 24 juni 1993, p. 2416.

¹²⁶⁵ Het onderscheid dat in het politieke debat gemaakt werd tussen zogenaamde gerechtvaardigde transfers (bv. van werkenden naar werklozen) en zogenaamde onrechtvaardige transfers (bv. duurdere medische behandelingen in Wallonië) ging door de scherpe alterisering grotendeels voorbij aan de publieke opinie.

Franstaligen, 'men geeft uit en wat men niet heeft, haalt men bij de nationale overheid'. De oplossing lag volgens het Limburgse Kamerlid in 'een regionalisering van een gedeelte van de openbare schuld in verhouding tot de middelen en bevoegdheden die worden overgedragen'. Inzake de sociale zekerheid, vond Dewael dat ook de Franstaligen de discussie moesten durven aangaan over 'niet-objectief verantwoorde transfers'.¹²⁶⁶ Dewael baseerde zich op het tweede Burgermanifest van zijn partijvoorzitter, dat komaf wilde maken met de logica van het 'unionistisch federalisme': het splitsen en overhevelen van bovenaf, vanuit een oorspronkelijk unitaire staat. Daartegenover stelden de Vlaamse liberalen: een 'echte', authentieke, doorzichtige federale staat'. Deze:

'houdt in dat eerst maximale autonomie wordt toegestaan aan het bestuursniveau dat het dichtst bij de burgers aanleunt: de steden en gemeenten. Vervolgens aan de gemeenschappen, de deelgebieden van dit land. En tenslotte aan de federale overheid. De federale staat moet slechts op zich nemen wat de overige niveaus samen beslist hebben om over te dragen, defensie en justitie bijvoorbeeld, of het organiseren van een doorzichtige en omkeerbare solidariteit. Op die wijze wordt een "federalisme van samenwerking" op gang gebracht in plaats van een "federalisme van splitsing, scheuring en konfrontatie", zoals nu met het zogenaamde unionistische federalisme het geval is'.¹²⁶⁷

Uit dit pleidooi voor subsidiariteit vloeide voort dat 'elk bestuursniveau zijn eigen inkomsten int en zijn deel van de schuld draagt. Er kan niet langer sprake zijn van dotaties, toegewezen inkomsten of te ristorneren belastingen, zoals nu gebruikelijk is. In een échte federale staat beheert elk van de bestuursniveaus zelf zijn eigen belastingmateries'. Behalve een pleidooi voor responsabilisering en het 'zetten van de tering naar de nering' klonk een nauwelijks onverholen verwijt aan het adres van 'het zuiden', metafoor van de 'melkkoe' inbegrepen:

¹²⁶⁶ PHK, 4 februari 1993, 27-983 en 27-984.

¹²⁶⁷ Guy Verhofstadt, *De weg naar politieke vernieuwing: het tweede burgermanifest*, Antwerpen, Hadewijch, 1992, p. 38.

‘Uiteindelijk is de federalisering van een deel van de overheidsschuld het enige doeltreffende middel om iedereen in dit land, zowel in het noorden als in het zuiden, tot een zuinig beheer te verplichten in plaats van verder te teren op ongeoorloofde transferten of het uitmelken van de centrale staat’.¹²⁶⁸

Het transferdebat ontblootte in een links-rechts tegenstelling die de tegenstelling meerderheid-oppositie doorkruiste. Zowel de Vlaamse regeringspartij SP als de oppositiepartij Agalev vertrokken van een principiële visie over solidariteit en klaagden de ‘voorwaardelijke solidariteit’ van de andere partijen aan. In het parlementaire debat naar aanleiding van de wetenschappelijke doorlichting die de Vlaamse regering besteld had, verklaarde de Kempense volksvertegenwoordiger Jos Geysels, zinspelend op de Vlaams Blok-slogan ‘Eigen volk eerst’:

‘In de Vlaamse Raad mag er geen transfer zijn van de waarde solidariteit naar de waarde eigenbelang, naar het Vlaanderen van de eigen portefeuille eerst. Daar zullen wij nooit aan meedoen. Solidariteit is een begrip dat niet kan worden gefederaliseerd’.¹²⁶⁹

Zijn socialistische collega Jan Peeters, eveneens Kempenaar, betrok de Europese en internationale context: ‘Het rijke Vlaanderen betaalt op Europees niveau zonder morren voor de armere regio’s (...) Het verricht mondiale Noord-Zuid transfers via ontwikkelingssamenwerking maar verzet zich uit alle macht tegen solidariteit met de niet-actieve bevolking in Wallonië’. Peeters noemde dit ‘bekrompen praktijken die van groepsegoïsme getuigen’ en voegde er aan toe:

‘Wie vandaag als zogenaamde goede Vlaming zich niet langer solidair wil gedragen ten opzichte van een Waal, omdat het hem geld kost, zal

¹²⁶⁸ Guy Verhofstadt, *De weg naar politieke vernieuwing: het tweede burgermanifest*, Antwerpen, Hadewijch, 1992, p. 39.

¹²⁶⁹ Vlaamse Raad, handelingen nr. 64, 24 juni 1993, p.2413.

morgen als kaderlid niet langer willen betalen voor de verplichte pensioenverzekering voor niet-actieven en overstappen op een privé-verzekering omdat dit voor hen rendeert’.

Peeters’ verwijzing naar de ‘goede Vlaming’ liet uitschijnen dat er een onuitgesproken quasi *common sense* visie bestond, die hij betwistte, over zo’n categorie van zelfzuchtige, kortzichtige ondernemers.

Binnen Europa sloot het anti-transfertendiscours als onderdeel van een *othering*-strategie tegenover Wallonië en België aan bij soortgelijke vertogen van nationalistische organisaties. In dat verband waren de gelijkenissen met het discours van de Lega Nord opmerkelijk.¹²⁷⁰ Het loont de moeite even bij deze parallellen stil te staan. Ze illustreren zeer concreet hoe nationale identiteitsconstructie geïnternationaliseerd is.¹²⁷¹ In dit geval werpt het een licht op de manier waarop nationalistische krachten de ‘internationale’ functie van alteriteitsvertogen binnen natiestaten inzetten om ‘aan te sluiten’ bij Europa.

Onder impuls van haar leider, Umberto Bossi, brak de Lega Nord begin jaren negentig electoraal door in een context van crisis van de Italiaanse politieke instellingen. Vanuit haar bolwerk Lombardije streefde de partij naar onafhankelijkheid van de Noord-Italiaanse regio die ze (re)construeerde als Padania.¹²⁷²

Zowel in het Vlaamse als het Noord-Italiaanse geval steunden de verschillende actoren de eigen natievorming op een sterk normatief contrast tussen een welvarend noorden en een arm, en soms ook als corrupt gerepresenteerd zuiden. Zoals we bij

¹²⁷⁰ Voor een analyse van het Lega Nord-discours, zie: Michel Huyseune, *Modernity and Secession. The Social Sciences and the Political Discourse of the Lega Nord in Italy*, New York / Oxford, Berghahn Books, 2006, pp. 165-204.

¹²⁷¹ Anne-Marie Thiesse, *La création des identités nationales. Europe XVIII^e-XX^e siècle*, Paris, Seuil, 1999.

¹²⁷² De intellectueel meest doorgedreven poging tot Padaniaanse constructie is van de hand van de architect en auteur Gilberto Oneto, *L’invenzione della Padania. La rinascita della comunità più antica d’Europa*, Bergamo, Foeudus Editore, 1997. De titel verwijst zowel naar een constructivistische interpretatie (uitvinden) als naar een meer perennialistische (wedergeboorte van de oudste natie). Volgens Huyseune speelt de auteur bewust met deze concepten. Daarenboven zou in oorsprong *inventare* (uitvinden) ook *riscoprire* (herontdekken) betekenen. Huyseune, *Modernity and Secession*, p. 201.

Geens zagen, was de welvarendheid van het noorden evenzeer de eigen verdienste als de armoede van het zuiden. Meritocratie en culpabilisering gingen in dit discours hand in hand. Het Vlaams Blok ging het verst mee in de negatieve representatie. Staat, hoofdstad, regering en ambtenarij – nochtans duidelijk van elkaar te onderscheiden geledingen – werden bij Lega Nord en Vlaams Blok geamalgameerd, sterk gealterificeerd en vaak met een pars pro toto aangeduid als ‘Rome’ en ‘Brussel’. De hoofdstad, zenuwcentrum van de pejoratief bejegende staat werd ‘inefficiëntie’ en ‘bureaucratie’ verweten, en dus in het Italiaanse geval ook corruptie. Maar bovenal, en daar vond men in Vlaanderen een breder draagvlak voor dan extreem-rechts, klonk het dat die staat het zuiden bevoordeelde via haar herverdelingsbeleid (*redistributive policies*).¹²⁷³ Dat zuiden werd gerepresenteerd als een ‘parasiet’ dat geld en middelen opstreek dankzij de rol van de hoofdstad die als dief neergezet werd (*Roma ladrona*). Het zuiden wentelde zich in deze ‘profiteursrol’ (sociaal parasitisme, *assistenzialismo*), equivalent van de Waalse ‘spilzucht’. Het noorden, dat economisch ondernemend, creatief en competitief was (*il popolo produttore*, ‘de hardwerkende Vlaming’), betaalde het gelag.¹²⁷⁴ Het noorden, gekenmerkt door een arbeidsethiek die het zuiden vreemd was, werd metaforisch verzinnebeeld als de ‘melkkoe’. In beide gevallen construeerden zowel de elites als de radicale elementen van het noorden tegelijkertijd een discours van victimisering (wij betalen ten onrechte) en van superioriteit ten aanzien van een *laisser-aller* of zelfs luiheid.

Twee discursief belangrijke topoi werden hieruit gedistilleerd, zowel in Vlaanderen als Lombardije: het noorden was een slachtoffer; het noorden en het zuiden kenden elk een sterk verschillende politieke cultuur, later ietwat neutraal gereproduceerd als het België van de ‘twee democratieën’. Dat onderscheid was normatief.¹²⁷⁵

¹²⁷³ Huyseune, *Modernity and Secession*, p. 169.

¹²⁷⁴ Huyseune, *Modernity and Secession*, p. 176.

¹²⁷⁵ Beide partijen onderhielden ook contacten met elkaar. Vlaams Blok-delegaties woonden de ‘onafhankelijkheidsdagen’ van de Lega Nord bij. Gerolf Annemans sprak op één van de Lega Nord-congressen. Er was samenwerking in het Europees Parlement.

Onder Franstaligen werd dit dualistische transfertenvertoog als een ‘nationalistisch discours van Vlaanderen’ gepercipieerd en de aanvallen op de ‘transfers’ werden er begrijpelijkerwijs als een bedreiging ervaren, schreven Els Witte en Alain Meynen.¹²⁷⁶ Die vaststelling klopt, maar verdient concretisering. Achter de ‘Vlaamse bedreiging’ gingen verschillende vertogen schuil die de discrepantie tussen *francophones* en *wallons* aan het licht bracht, een discrepantie die ook politiek gekleurd was.

Xavier Mabile leek die discrepanties te onderschatten toen hij uit de periode 1992-1994 concludeerde dat *‘les dirigeants politiques francophones soulignent pour la plupart qu’elles doivent être l’étape finale du processus enclenché en 1970’*. Een punt-aan-de-lijn dat moest verhinderen dat Vlaamse drijfverijen rond onbillijke transfers niet tot openingen naar confederalisme of separatisme zouden leiden. In Vlaanderen, zo schreef de Franstalige historicus en politicoloog, oordeelden de Vlaamse politici, onder wie de minister-president, *‘que la réforme des institutions est un processus continu et que de nouvelles adaptations seront nécessaires’*.¹²⁷⁷

Franstalige partijen profileerden zich daarentegen vanaf 1993 als *‘demandeurs de rien’*. Dat waren ze niet echt. Ze waren wél vragende partij voor en drijfveer van de vijfde staatshervorming omdat ze de financieringswet wilden herzien om het noodlastige Franstalige onderwijs te helpen.¹²⁷⁸

Kopstukken van de Parti Socialiste pareerden de ‘Vlaamse dreigementen’ door de transferdiscussie uit te breiden naar andere domeinen van overdracht tussen noord-zuid, zinspelend op een gebrek aan ‘omkeerbaarheid’ in het nadeel van Wallonië. Als andere parameters van overheveling betrokken werden, zag het plaatje er anders uit, zo klonk het in een strategie om de discussie te neutraliseren.

¹²⁷⁶ Witte & Meynen, *De geschiedenis van België na 1945*, p. 179.

¹²⁷⁷ Xavier Mabile, *La Belgique depuis la Seconde guerre mondiale*, Bruxelles, CRISP, 2003, p. 248.

¹²⁷⁸ Dave Sinardet, ‘Federal Reform and Party Politics. The case of the Fifth Belgian State Reform’, in: Arthur Benz & Felix Knuepling, *Changing Federal Constitutions: Lessons from International Comparison*, Opladen / Farmington Hills, Barbara Budrich Publishers, 2012, pp. 135-160.

Illustratief voor deze vertoogstrategie was de bijdrage van Jean-Maurice Dehousse in een boekje dat gericht was op een Vlaams publiek en dat verscheen naar aanleiding van de goedkeuring van de Sint-Michielsakkoorden.¹²⁷⁹ De zoon van Fernand Dehousse had van 1982 tot 1985 als *alter ego* van Gaston Geens aan het hoofd van de *Exécutif régional wallon* gestaan en gold als één van de voornaamste woordvoerders van de wallinganten binnen de PS.

‘Ik begrijp dat er in Vlaanderen vragen worden gesteld over de gelijke toepassing van bepaalde wetten, bijvoorbeeld op sociaal vlak. Maar ik begrijp ook dat er in Wallonië vragen worden gesteld over de gelijke toepassing van de belastingwetten. Ik geef toe dat er in Vlaanderen vragen worden gesteld over de bedragen die daadwerkelijk of zogenaamd, al dan niet gerechtvaardigd, op het gebied van de sociale voorzieningen zouden worden overgeheveld, maar ik zeg hierbij ook nadrukkelijk dat er in Wallonië vragen worden gesteld over de bedragen die op het gebied van de handel worden overgeheveld. Wat dat betreft is de vergelijking tussen het bruto nationaal product en de belastingbijdrage van Wallonië verhelderend. Hiermee komen allemaal problemen aan het licht die nadere aandacht verdienen.’¹²⁸⁰

De transfers werden bezuiden de taalgrens in volkomen verschillend perspectief gezien. Ten gevolge van de Sint-Michielsakkoorden zou Vlaanderen nóg meer middelen krijgen die het eigenlijk niet nodig had, waarmee het zijn toekomst richting 2002 kon voorbereiden terwijl Wallonië, met wat het toekwam, niet eens voldoende had:

‘Comment pouvez-vous parler de l’avenir de la Wallonie compétitive par rapport à ses concurrentes, tandis qu’en Flandre, ce sont les milliards qui vont tomber, alors qu’elle n’en a pas besoin pour se préparer à être encore plus forte demain?’.

¹²⁷⁹ Geert Van Istendael (ed.), *Het nut van België*, Amsterdam / Antwerpen, Atlas, 1993.

¹²⁸⁰ Jean-Maurice Dehousse, ‘Een federalisme van hoop en onzekerheden’, in: Geert Van Istendael (ed.), *Het nut van België*, Amsterdam / Antwerpen, Atlas, p. 21.

In Wallonië werd het vertoog over de transfers slechts beschouwd als een aanloop naar een fundamenteeler project: een onafhankelijk Vlaanderen. Het vertoog over de ‘onverantwoorde’ transfers vormde voor menig Franstalig politicus het bewijs dat de Sint-Michielsakkoorden en de federalisering van België voor Vlaanderen geen eindpunt vormden. De liberaal Louis Michel sloeg de alarmklok nadat hij naar eigen zeggen lucht had gekregen van een interne nota van het kabinet-Van den Brande in die zin:

*‘Il est clairement établi que ces accords ouvrent la dernière brèche qu’il fallait forcer pour permettre aux aventuristes du séparatisme d’atteindre leur objectif de rupture définitive et de destruction de l’Etat’.*¹²⁸¹

Aan echte en vermeende aanleidingen om alarm te slaan ontbrak het niet in de periode 1992-1993. Toen eind 1992 de Vlaamse Executieve de KU Leuven gelastte met een onderzoek naar de transfers in de sociale zekerheid, benadrukten een aantal Franstaligen dat de bedreiging niet uitging van een schimmig Vlaams-nationalistisch clubje. Het FDF, bij monde van haar voorzitter Georges Clerfayt, wees met een beschuldigende vinger in de richting van *‘nombre d’hommes politiques flamands, appuyés d’ailleurs par les éditorialistes de la presse flamande’*.¹²⁸² In januari 1993 hekelde hij dat Vlaanderen er een welbepaalde verborgen agenda op nahield die contrasteerde met *‘le discours officiel’*. Volgens de FDF-voorzitter opende de discussie over een vermeende ‘onbillijkheid’ van de transferten de deur naar de splitsing van de sociale zekerheid en de openbare schuld om zo tot een autonome Vlaamse staat te komen. In Clerfayts representatie heerste er in de Vlaamse politieke gelederen zowat unanimitéit over die agenda. Vlaamse kritiek, aldus Clerfayt, ging louter om de opportuniteit van de timing en niet om de eigenlijke inhoud.¹²⁸³

‘Depuis longtemps, nous avons compris et répété que la classe politique flamande se situait déjà bien au-delà du fédéralisme. Elle n’a que faire d’un

¹²⁸¹ PHK, 23 april 1993, 50-2150.

¹²⁸² PHK, 18 januari 1993, 22-750.

¹²⁸³ PHK, 18 januari 1993, 22-751.

véritable système fédéral. Elle veut scinder la sécurité sociale, ainsi que la dette publique et bien d'autres choses encore. Elle prépare ainsi l'indépendance de la Flandre pour le moment où, l'union européenne étant enfin concrétisée par une monnaie unique, cette indépendance de l'Etat flamand pourrait se réaliser sans trop de problèmes'.¹²⁸⁴

Clerfayt meende zelfs te weten *wanneer* Vlaanderen zich zou losrukken van België: in het mythische jaar 2002, niet toevallig de 700^{ste} verjaardag van de Guldensporenslag. Maar ook het eindpunt in het toekomstproject dat de Vlaamse regering in 1993 met *Vlaanderen-Europa 2002* lanceerde. Het ging om '*une entreprise de destruction de la Belgique*'.¹²⁸⁵ Vlaanderen wilde 'iets' zijn in Europa, zonder het Belgische ballast, vreesde Clerfayt.

Franstalige liberalen en FDF zaten hierover op dezelfde golflengte, zo bleek bij monde van Jean Gol:

'Pour la Flandre, l'avenir est fixé. M. Van den Brande, le nouveau messie flamand, nous l'a clairement fait entendre: ce sera le confédéralisme qui conduit à l'indépendance. Nous ne pouvons négliger son aveu, d'autant qu'il a reçu la confirmation d'une majorité de son Exécutif et du parlement flamand. L'indépendance, M. Van den Brande ne fait pas mystère qu'il la prépare. Son plan « Vlaanderen 2002 » dessine la politique et les projets d'un futur Etat flamand. Aucune équivoque ne subsiste, en fait, sur l'appui que recueillent ses intentions dans le monde politique et médiatique flamand'.¹²⁸⁶

De Franstalige liberalen, die in de oppositie zaten, wendden deze homogenisering aan om een al even homogeen blok te smeden tussen Walen en Franstalige Brusselaars. Serge Kubla vond dat Franstalige solidariteit geboden was: '*une*

¹²⁸⁴ PHK, 18 januari 1993, 22-750.

¹²⁸⁵ PHK, 18 januari 1993, 22-750.

¹²⁸⁶ Conseil Régional Wallon, compte-rendu, 8 juni 1993, p. 26. (Deze parlementaire handelingen worden verder afgekort als: CRW, datum, pagina)

réelle solidarité avec la Région bruxelloise, avec les francophones qui y vivent et avec tous les francophones de Belgique'.¹²⁸⁷ Hij diende een ontwerpresolutie in die deze solidariteit moest 'herbevestigen'.¹²⁸⁸ De '*solidarité francophone*' werd tegenover een '*repli wallon*' geplaatst. De liberalen interpeleerden er de socialistische minister-president Guy Spitaels mee. De PS werd er door de 'communautaristen' – voornamelijk Franstalige liberalen en FDF – van beschuldigd te kiezen voor zo'n terugplooi op Wallonië: '*Pour eux [de PS], ce qui compte avant tout, c'est de continuer leur oeuvre d'occupation partisane de la Wallonie! Ils ont sciemment opté pour le repli wallon. Nous le savons. C'est un choix, c'est le leur*', klaagde de FDF-er Olivier Maingain aan.¹²⁸⁹

De wallinganten binnen de PS legden, in tegenstelling tot de liberalen, het institutionele zwaartepunt elders. Jean-Marie Dehousse schreef dat 'wie de geschiedenis van de Waalse beweging ook maar een beetje kent', kon beamen dat vóór de aanvang van de staats hervormingen in 1970 geen enkele Waalse politieke partij, ook niet de liberalen, zich positief over de Franse gemeenschap zou uitgelaten hebben.¹²⁹⁰ Dehousse verwees naar de liberaal Jean Rey en naar kanunnik Leclecq om aan te tonen dat daar in Wallonië politieke eenstemmigheid had over bestaan. De toekomst van Wallonië, aldus zoon Dehousse, ging over het Waalse Gewest en nooit over de Gemeenschap Wallonië-Brussel. In de lijn van André Renard primeerden in 1993 voor de PS nog steeds de sociaal-economische hefboomen en dus het Waalse Gewest, waarvan hun voorzitter hoogstpersoonlijk de leiding had genomen. Volgens Dehousse bestonden 'de twee belangrijkste pijlers van het gedachtengoed (...) dat door de hele Waalse beweging wordt uitgedragen' uit twee dualismen. 'De eerste is het dualisme Wallonië-Vlaanderen; de tweede, nog altijd aanwezig, is het dualisme Wallonië-Brussel'.¹²⁹¹ Vermits de federalisering voorzag in de oprichting van een Brussels Gewest,

¹²⁸⁷ CRW, 16 december 1992, p. 66.

¹²⁸⁸ 'Projet de résolution visant à réaffirmer la solidarité entre les régions wallonne et bruxelloise', CRW, 16 december 1992, p. 64.

¹²⁸⁹¹²⁸⁹ PHK, 23 april 1993, 50-2150.

¹²⁹⁰ Jean-Maurice Dehousse, 'Een federalisme van hoop en onzekerheden', in: Geert Van Istendael (ed.), *Het nut van België*, Amsterdam / Antwerpen, Atlas, p. 17.

¹²⁹¹ Jean-Maurice Dehousse, 'Een federalisme van hoop en onzekerheden', in: Geert Van Istendael (ed.), *Het nut van België*, Amsterdam / Antwerpen, Atlas, p. 18.

leek het Dehousse ‘vrij normaal dat Wallonië weer zin heeft in zelfbestuur, kortom weer op eigen benen wil staan’.¹²⁹²

Net als bij de Vlaams-nationalisten betekende dit geenszins dat de Waalse beweging Brussel zou ‘loslaten’. Het officiële Vlaamse discours dat luidde dat Brussel moest bestuurd worden door Vlaanderen en Wallonië, werd niet gedeeld. Dehousse en de wallinganten streefden naar ‘een zekere Franse Gemeenschap (...) meer gericht op de samenwerking tussen Wallonië en het Franstalige deel van Brussel’.¹²⁹³

Als een echo van Luc Van den Brande schreef Dehousse: ‘Er staat (...) nog niets definitief vast; mijn voormalige collega Philippe Moureaux had het altijd over een “permanente herziening van de staat”. Dat moeten we goed voor ogen houden, wat niet betekent dat het ons niet uitmaakt waar de reis heen voert en hoe we er komen’.¹²⁹⁴

Conclusie

In aanzienlijke mate verlost van het Belgische keurslijf dat de *andere* heette te bevoordelen, gingen de nieuwe federale deelstaten Wallonië en Vlaanderen op zoek naar de ‘*affirmation*’ van een ‘identiteit’. Dit deden ze beide door Europa als ‘motor’ in te roepen, een al bij al positief project waar bij ‘aangesloten’ diende te worden: ‘iets’ zijn in Europa. In dat vertoog vervaagde België en poogde men de *andere* subnatie naar de achtergrond te drukken. ‘Zelf doen’ werd benadrukt en onlosmakelijk geassocieerd met ‘beter doen’. Impliciet steunde dit op een negatieve alterisering van zowel de subnationale *andere* als België. Vooral aan Vlaamse zijde – waar de economische conjunctuur gunstiger was – leidde dit tot een superioriteitsdiscours.

¹²⁹² Jean-Maurice Dehousse, ‘Een federalisme van hoop en onzekerheden’, in: Geert Van Istendael (ed.), *Het nut van België*, Amsterdam / Antwerpen, Atlas, p. 19.

¹²⁹³ Ibidem, p. 20.

¹²⁹⁴ Ibidem, p. 21.

De federalisering van België mocht dan al een *point of no return* zijn, voor de alteriteitsvertogen gold dat niet. Het gegeneerde discours van een land aan twee snelheden was een klassiek topos dat ook in de vorige hoofdstukken aan bod kwam. Zelfs de ‘nieuwe’ invulling ervan, ‘het land van de twee democratieën’, kon al in 1911 genoteerd worden. Alleen, de producent situeerde zich nu in het andere kamp. Meer nog dan een typisch Vlaams discours, bleek het een discours van de kritische *andere* die zich in de sterkste of meest gunstige positie waant.

Beide entiteiten zetten in op technologisering en *knowledge based economies*, wat in het discours kleur gaf aan het ‘nieuwe’, het ‘positieve’. Het ging om een verhaal gecentreerd rond economie, ondernemerschap waarbij van de massa van de mensen – werknemers – enkel ‘betrokkenheid’ verwacht werd, een manco dat aan beide zijden op voluntaristische manier werd ingebed in een breder maatschappelijk en ‘toekomstgericht’ discours. Vlaanderen, dat minder belast was met een zieltogende oude industrie, leek hierin het voortouw te nemen. Maar met een flinke dosis mimetisme koos ook Wallonië resoluut voor dezelfde weg met een nagenoeg identiek discours.

In de formulering van de projecten van nationale identiteit, inhoudelijke invulling van hun *natievormingsproject* vermeden beide entiteiten zorgvuldig de term ‘nationalisme’. In Vlaanderen was dat etiket niet vrij van smet door de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, waar rond het midden van de jaren tachtig de al te grote empathie met de collaboratie eindelijk tegenkanting kreeg. Nagenoeg consensueel trachtten de Vlaamse partijen een identiteit te construeren die ze ‘inclusief’ en ‘verdraagzaam’ noemden. Dat leek een verschuiving weg van de etnische fundering van de Vlaamse identiteit.

Ook het project *Vlaanderen-Europa 2002* benadrukte dit sterk. In wezen ging het om een aanpak die het Vlaamse zelfbeeld *as such* diende te versterken door de eigen cultuur te ‘verrijken’ met (louter culturele) elementen van mensen afkomstig uit de immigratie. De sociaal-economische gevolgen van structureel racisme en

discriminatie bleven hierbij onder de radar van beleids- en opiniemakers. Sleutelconcept was ‘integratie’: het opnemen in een als vanzelfsprekend en essentialistisch beschouwd complex van ‘vreemde’ elementen, waarvan de niet-opname destabiliserende gevolgen kon hebben.¹²⁹⁵ Die ‘integratie’, een milde variant van assimilatie, wees op de hardnekkigheid van een homogeenistisch streven met in de jaren tachtig de ‘migranten’ als opvolgers van de ‘franskiljons’. Het bijkomende nadeel van deze ‘migranten’ was dat zij in een sociaal-economisch inferieure en kwetsbare positie zaten.

Wie consequent op volksnationalistische standpunten bleef staan, integreerde die historische parallel eveneens in het discours. In 1993 liet de oud-rector van de Vrije Universiteit Brussel Aloïs Gerlo optekenen:

‘Het hele multiculturele gedoe is in strijd met het wezen, de doelstellingen en de verworvenheden van de Vlaamse Beweging. Het is in feite tegen haar gericht, en is een wanhopige poging om te verhinderen dat de Vlaamse Beweging uiteindelijk haar oudste doelstelling – zelfbestuur voor Vlaanderen – bereikt’.¹²⁹⁶

Gerlo stond niet alleen. Notoire uitzondering op de politieke consensus rond dit integratie- en tolerantiediscours was het Vlaams Blok. Het spon electoraal garen met een racistisch discours, profileerde zich wél als nationalistisch en eiste bovendien het martelaarschap op dat voortvloeide uit de topos van de ‘buitenproportionele repressie’. Dat betekent geenszins dat die empathie (en in sommige gevallen zelfs sympathie) met de collaboratie niet zou bestaan hebben tussen 1945 en het einde van de jaren zeventig. Maar met het Vlaams Blok kreeg ze een ongetemperde autonome politieke expressie in

¹²⁹⁵ Voor een kritische doorlichting van dit ‘anti-racistische’ discours, zie: Jan Blommaert & Jef Verschueren, *Het Belgisch migrantendebat. Pragmatiek van een abnormalisering*, Antwerpen, IPrA Research Centre, 1992. En ook: Jan Blommaert en Jef Verschueren, *Antiracisme*, Antwerpen / Baarn, Hadewych, 1994. Jan Blommaert & Jef Verschueren, *Debating Diversity. Analysing the discourse of tolerance*, London / New York, Routledge, 1998.

¹²⁹⁶ Guido Tastenhoye, *Naar de multiculturele samenleving?*, Leuven, Davidsfonds, 1993. Tastenhoye, die journalist was bij *Gazet van Antwerpen*, zou kort nadien de overstap naar de politiek maken en werd volksvertegenwoordiger voor het Vlaams Blok. Over het parcours van de oud-verzetsman en voormalig communist Aloïs Gerlo, zie o.m. ‘Gerlo, Aloïs’, NEVB, deel I, pp. 1287-1288, en zijn in 1989 gepubliceerde autobiografie, Aloïs Gerlo, *Noch hoveling noch gunsteling*, Kapellen, DNB/Pelckmans, 1989.

een formatie die racisme inzette als electoraal speerpunt. Dat dit de partij geen windeieren opleverde, voedde een bepaald klassiek geworden wallingant vertoog dat Vlaanderen abnormaliseerde als ‘zwart’, ‘extreem-rechts’ en zelfs ‘fascistisch’.

Aan Waalse zijde hield de nadrukkelijke ontkenning van nationalisme een impliciete *othering* van Vlaanderen in, terwijl de identiteitsarchitecten er eigenlijk voor een andere variant van het nationalisme opteerden. Deze verwerping van het nationalisme ging al langer in de Waalse beweging mee.

Hoewel het heette dat de pagina werd omgeslagen en een nieuw hoofdstuk zou geschreven worden, bleven de ‘positieve’ vertogen zich situeren in dezelfde discursieve bedding als voorheen. Ten eerste steunden de positief geïntentioneerde zelfrepresentaties op vele impliciete normatieve dichotomieën. Ten tweede lokten twee historische elementen openlijke alterificatievertogen uit: de kwestie van België als hefboom om de andere te bevoordelen, ditmaal in de transferdiscussie; de geografische homogenisering van het eigen territorium, toegespitst op de Voerstreek en de faciliteitengemeenten.

Aan beide zijden van de taalgrens werd het *mainstream* vertoog ‘opgejaagd’ door radicalere varianten. Toch waren er verschillen. Terwijl een politieke consensus een ‘cordon sanitaire’ rond het Vlaams Blok aanlegde, werd Happart meer geïntegreerd in het Waalse politieke leven. Zonder dat het Vlaams Blok aan de macht deelnam, werkte haar zweepfunctie wel binnen de Vlaamse beweging en op de Vlaamse politiek. In Wallonië slaagde Happart erin – vooral met zijn drukkingsgroep en zijn populariteit als Waalse variant van het Grammens-icoon – druk te zetten op de voornaamste speler, de Parti Socialiste. Discursief waren er aan beide zijden meer raakvlakken dan breukpunten tussen de *mainstream* en de radicalen.

De vraag of de federalisering – om het met Dehousse te zeggen – het einde van het begin heeft ingeluid of het begin van het einde, kan vandaag niet door historici beantwoord worden. Rust of pacificatie bracht de federalisering van België geenszins. Ze vormde geen eindpunt en discursief evenmin een nieuw begin. Zoals Lode Wils

opmerkte bleken de gefederaliseerde instellingen centrifugale krachten te zijn die uitbreiding van hun bevoegdheden eisten en zowel de nationale regering als elkaar 'het leven zuur maakten'.¹²⁹⁷

¹²⁹⁷ Wils, Van Clovis tot Happart, p. 280.

Van epiloog tot algemene conclusie

Obstinate discursieve continuïteit

Houden we vast aan het PS-model of ruilen we het in voor het N-VA-model? Zo luidde de keuze die N-VA-voorzitter Bart De Wever de stemgerechtigden voorhield die op 25 mei 2014 onder meer een nieuw federaal parlement moesten kiezen. Zijn Nieuw-Vlaamse Alliantie was bij de vorige parlementsverkiezingen in Vlaanderen de grootste formatie geworden. Voor het eerst in de geschiedenis van België was dat een Vlaams-nationalistische partij gelukt, ten minste in vreedstijd en binnen een parlementair democratisch bestel. Volgens de peilingen leek deze N-VA opnieuw op een overwinning af te stevenen. De N-VA-voorzitter werd in zijn manicheïstische voorstelling van de kiesinzet volmondig bijgetreden door Paul Magnette, zijn Waalse collega van de Parti Socialiste. De PS was nog steeds de grootste partij van Wallonië en, alweer de peilingen, leken aan te geven dat dit zo zou kunnen blijven. Tot tweemaal toe kruisten beide boegbeelden de degens in een rechtstreeks debat.¹²⁹⁸ In de aanloop naar deze debatten en in de bespreking ervan werd door media vaak de metafoor van de boksmatch gebruikt, ook de omschrijving ‘dovemansgesprek’ kon opgetekend worden.¹²⁹⁹ Alle moeite en heisa rond deze tweekamp ten spijt, maakte de federalisering van het land dat de gestelde keuze virtueel was. Er kon geen Vlaming voor de PS stemmen, net zo min als er een Waal het bolletje van de N-VA kon inkleuren. De geïnstitutionaliseerde bipolariteit die eigen was aan de Belgische federalisering verhinderde dat.¹³⁰⁰ De *clash* diende, vanuit het oogpunt van beide partijhoofdkwartieren, andere doelen.

¹²⁹⁸ Het eerste debat vond plaats op 3 april 2015 en was georganiseerd door de dagbladen *De Tijd* en *L’Echo*. Het spitste zich toe op de economische vraagstukken. Een tweede debat, op initiatief van de tv-zenders VTM en RTL, volgde op 13 mei 2015.

¹²⁹⁹ Zie bijvoorbeeld: Simon Demeulemeester, ‘De Wever vs. Magnette: leer je de duivel kennen in een dovemansgesprek?’, *Knack*, 13 mei 2015. <http://www.knack.be/nieuws/belgie/de-wever-vs-magnette-leer-je-de-duivel-kennen-in-een-dovemansgesprek/article-normal-143179.html>.

¹³⁰⁰ Over het verdwijnen van een gemeenschappelijke politieke ruimte, zie o.m. Dave Sinardet & Marc Hooghe (eds.), *Is democracy viable without a unified public opinion? The Swiss experience and the Belgian case*, Re-Bel e-book, nr. 3, 2009.

In plaats van als concrete electorale opties in de eigen kieskring fungeerden ‘PS-model’ ten aanzien van het Vlaamse publiek en ‘N-VA-model’ voor het Waalse publiek als thema’s in een discursieve strategie die afschrikkend moesten werken en het doelpubliek moest homogeniseren rond de grootste partij. Ze moesten in het eigen kamp de rangen doen sluiten rond respectievelijk N-VA en PS. Beide partijen voerden een campagne op basis van alteriteitsvertogen. Het was opmerkelijk hoezeer de respectievelijke alterisering door drongen waren van topoi en narratieven die tot ver in de tijd teruggingen. De representaties van de andere en de zelfrepresentatie die er onlosmakelijk aan verbonden waren bleken gekenmerkt door een taaie historische continuïteit.

In de N-VA-representatie was de kritische *andere* die Vlaanderen bedreigde de PS en, bij uitbreiding, een door de PS-gedomineerd Wallonië. Dat ‘linkse Wallonië’ kreeg negatieve eigenschappen toebedeeld als mismanagement, gebrek aan verantwoordelijkheidszin, spilzucht, bureaucratie, immobilisme, afhankelijkheid. Eerder al, had de N-VA-voorzitter het Duitse weekblad *Der Spiegel* toevertrouwd dat ‘Wallonië’ ‘de zieke man van Europa’ was. De pathologische metafoor werd toegelicht: *‘Die Wallonen, vor allem die Sozialisten als stärkste Partei, blockieren alle sinnvolle Reformen. (...) Das Geld soll doch keine Infusion sein, wie die Droge für den Junkie’*.¹³⁰¹ Met de machtsgreep van de PS op de federale regering, zo klonk het, had deze Waals-socialistische gangreen ook het federale België kapot gewoekerd. Daarmee werd nog een extra *andere* in leven geroepen: de Vlaamse partijen die in de vorige legislatuur een coalitie met de PS waren aangegaan en die geduid werden als in hetzelfde bedje ziek, of medeplichtig. Die partijen werden hierdoor in het defensief gedrukt en moesten de Vlaamse kiezer aantonen dat ze ver van de PS en de ermee geassocieerde eigenschappen af stonden.

De contouren van het N-VA-model konden rechtstreeks afgeleid worden uit de negatie van het ‘PS-model’. De N-VA wilde de kiezer ervan overtuigen dat ze stond voor verantwoordelijkheidszin, fiscale rigiditeit, goed bestuur, efficiëntie en

¹³⁰¹ “Belgien. Europas kranker Mann”. Der flämische Nationalist und Wahlsieger Bart De Wever über die drohende Spaltung seines Landes’, *Der Spiegel*, 50, 2010, pp. 108-110.

dynamisme waardoor opnieuw de concurrentie kon aangegaan worden met de ‘ons’ omringende landen en beter aansluiting kon gevonden worden bij Europa. Zoals de negatieve aan het PS-model gelinkte eigenschappen geëxtrapoleerd werden op heel Wallonië, zo profileerde de N-VA zich als partij die de goede Vlaamse eigenschappen incarneerde en uitstraalde. De kiezer moest geloven dat het N-VA-pakket bestond uit gewone, redelijke, normale waarden en voorstellen, ingegeven door het veel geciteerde ‘gezond verstand’. De *andere* werd geabnormaliseerd. Hij stelde ongewone, zotte, gevaarlijke zaken voor; was irrationeel en dus in hoge mate onbetrouwbaar.

Deze negatieve *othering* werd versterkt en gelegitimeerd door de zogenaamde Waalse ‘aard’ historisch te wortelen en te kaderen in een bredere, *andere* cultuur: de Latijnse met haar vermeende *laissez-aller* mentaliteit en alomtegenwoordige slordig- en slonzigheid. De verschillen werden vanaf hier subtiel geëssentialiseerd en kregen een etnische inkleuring. Tegenover de wat losbandige Latijnen stond een ‘hardwerkend’ Vlaamse volk. Met zijn *Gründlich-* en *Pünktlichkeit* bewees dat ‘Vlaanderen’, aldus het Vlaams-nationalistische vertoog, dat het aansloot bij een Germaanse cultuur. De N-VA-voorzitter stak dan ook niet onder stoelen of banken dat de ‘Duitse weg’ de te volgen weg was. In een gesprek met het Franse persagentschap AFP tijdens de verkiezingscampagne had hij laten optekenen:

‘België is een optelsom van twee democratieën (...) De ene democratie wordt gedomineerd door de linkerzijde en de andere, Vlaamse democratie door de N-VA. Vlaanderen wil de Duitse weg volgen - van de hervorming - terwijl Wallonië het Franse voorbeeld van François Hollande wil volgen: uitgaven, uitgaven, uitgaven’.¹³⁰²

Het leek wel of de N-VA-voorzitter net het werk van Gaston Geens gelezen had. In deze representatie vormde de taalgrens een harde cultuurgrens tussen een degelijk noorden en een zuiden dat sociaaleconomisch op flanellen benen liep en daar zelf

¹³⁰² ‘De Wever: “Vlaanderen wil Duitsland volgen, Wallonië kiest voor Franse weg”’, *Het Nieuwsblad*, 4 oktober 2012. Zie ook: ‘De keuze’, *De Tijd*, 3 april 2014.

schuldig aan was. Het noorden *kon* beter maar mocht niet van België. Het zuiden *wilde* niet beter en klampte zich vast aan België, aldus deze representatie.

Het klopte dat tegenover het Vlaams-nationalisme van de N-VA geen Waals nationalisme van de PS stond. Het gestructureerd wallingantisme was grotendeels in de PS ingekapseld en verschrompeld. De Waalse socialisten verdedigden inderdaad het behoud van het gefederaliseerde België. In tegenstelling tot de N-VA waren ze geen vragende partij voor verdere institutionele hervormingen, maar rekenden ze wel op een adequate herfinanciering in het kader van de afgesproken hervormingen. Toch leek men aan PS-zijde allerm minst rouwig om de scherpe tweedeling die de N-VA introduceerde. De PS-voorzitter beaamde volmondig dat zijn partij het omgekeerde van de N-VA wilde, dat het inderdaad ging om een keuze tussen twee maatschappijmodellen.¹³⁰³ Door mee in de tweedeling te stappen kon Paul Magonette er de Waalse kiezer van overtuigen dat vanuit een door de N-VA gedomineerd Vlaanderen de Belgische welvaartstaat met haar sociale zekerheid gevaar liep. Het Vlaams-nationalisme overlapte immers met rechtse politieke recepten. De N-VA werd afgeschilderd als kil, hardvochtig, besparingsziek, en dus asociaal. Dat moest dan weer alles over de PS zeggen. Die zette zichzelf daarmee neer als de partij van het hart, de solidariteit, de herverdeling en was dus sociaal. En ook de PS voegde er een interne *andere* aan toe: de Franstalige liberalen van de MR, haar grootste electorale concurrent, als vehikel van dezelfde waarden en voorstellen als de N-VA in het ‘eigen kamp’. Ook dit leverde een verhitte woordenstrijd op waarbij MR-boegbeeld Didier Reynders de media in ‘PS-Wallonië’ vergeleek met die in Noord-Korea¹³⁰⁴. Deze *reductio ad Kim-jong unum* riep herinneringen op aan de associatie van het ‘PS-Wallonië’ met het stalinisme bij Gaston Geens.

Net als in het verleden deed zich in de verspreiding en reproductie van deze alteriteitsvertogen een extrapolatie voor van partij naar deelstaat, van politiek personeel naar een hele bevolkingsgroep. Zoals in Vlaanderen stereotypen over de

¹³⁰³ ‘Le fossé est béant entre Magonette et De Wever’, *7sur7.be*, 13 mei 2014, <http://www.7sur7.be/7s7/fr/18101/Elections-2014/article/detail/1885540/2014/05/13/Le-fosse-est-beant-entre-Magonette-et-De-Wever.dhtml>.

¹³⁰⁴ Pascal Delwit, ‘Reynders trekt zwaard dat snijdt aan twee kanten’, *De Tijd*, 14 januari 2014.

Waalse bevolking circuleerden, kregen ook de Waalse stereotypen over Vlaanderen en Vlamingen een breed forum in Wallonië. Vlamingen werden in deze representatie dan koppig en stug, overrijverig en wat zuur, rechts tot extreem-rechts, waarbij dan werd gealludeerd op de collaboratie van een groot deel van de Vlaamse beweging met de nazi-bezetter. In dat vertoog loerde de *reductio ad hitlerum* constant om de hoek. Bij elke crisis, schrijft historica Chantal Kesteloot, hebben deze laatste stereotyperingen steeds de strijd gevoed.¹³⁰⁵ Kesteloot verwijst naar de Bevrijding, wanneer deze stereotypen opduiken. Ze wortelen echter nog dieper in de geschiedenis en met name in de Eerste Wereldoorlog, voegt de Brusselse historica eraan toe. Wie had gehoopt dat het verstrijken van de jaren en decennia ‘*une certaine dilution de la mémoire ou même un regard apaisé*’ met zich zou meebrengen, kwam bedrogen uit.¹³⁰⁶ Chantal Kesteloot heeft gelijk. Maar zelfs in haar poging om de hardnekkigheid van deze stereotyperingen te situeren, lijkt ze de historische inworteling te onderschatten.

Dat doet zeker ook de Britse historicus Martin Conway die in zijn *The sorrows of Belgium* de oorsprong van de ‘barst in België’ situeert in de naoorlogse periode (1944-1947). De snelle en succesvolle wederopbouw van het land liet het constitutionele en politieke raamwerk intact. Het ongenoegen werd, zo betoogt hij, een goed decennium later uitgedrukt via regionalistische sentimenten en bewegingen.¹³⁰⁷ Harry Van Velthoven meent dat het jaar 1930 een ‘historisch kantelmoment’ was omdat dan de weg werd ingezet naar het territorialiteitsbeginsel. Even daarvoor, wanneer hij schrijft over de periode ‘vlak voor de Eerste Wereldoorlog’, stelt de Brusselse historicus dat ‘de constructie van ‘Vlamingen’ en ‘Walen’ in de maak’ was.¹³⁰⁸ Volgens Lode Wils moet het kantelmoment vroeger gezocht worden, in de onwil van koning Albert I om Vlaanderen Nederlandstalig te maken. Die afwijzing van Frans Van Cauwelaerts minimumprogramma plaatste, aldus de Leuvense historicus,

¹³⁰⁵ Chantal Kesteloot, ‘Du bon usage de la Seconde Guerre mondiale’, *Politique. La revue*, nr. 88, januari-februari 2015, p. 22.

¹³⁰⁶ Kesteloot, Du bon usage de la Seconde Guerre mondiale, p. 22.

¹³⁰⁷ Martin Conway, *The Sorrows of Belgium. Liberation and Political Reconstruction, 1944-47*, Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 2 en p. 270. Zie eveneens hoofdstuk IV.

¹³⁰⁸ Harry Van Velthoven, ‘Waarheen met België? Vijftien jaar later. Een stand van zaken in 2011’, in: Karen Celis & Jasmien Van Daele (eds.), Harry Van Velthoven. *Waarheen met België? Van taalstrijd tot communautaire conflicten. Een selectie uit 35 jaar wetenschappelijk onderzoek*, Brussel, ASP, 2011, p. 320.

een tijdbom onder België.¹³⁰⁹ Nog andere historici situeren het begin van het einde van België in 1893 toen het algemeen meervoudig stemrecht ingevoerd werd. Dat doet bijvoorbeeld de Antwerpse historicus Herman Van Gothem, voor wie de geleidelijke democratisering van het kiesstelsel de Vlaamsgezinden versterkte, de Franstaligen in het nauw bracht en uiteindelijk zowel het Vlaams-nationalisme als de territorialiteitsgedachte zou doen doorbreken.¹³¹⁰

'The weakness of the Belgian discourse led simultaneously to its serving as the basis for reinterpretation but also to the development of other discourses', schrijven Bruno De Wever en Chantal Kesteloot in een historiografisch overzicht.¹³¹¹

De oorsprong van deze *'other discourses'*, én in het bijzonder van de alteriteitsvertogen, kan en moet gezocht worden vóór de Eerste Wereldoorlog en zelfs vóór het einde van de negentiende eeuw. Al in 1840 werd omzeggens de discursieve bedding gegraven waarin deze alteriteitsvertogen zich zouden ontwikkelen. Dit betekent geenszins dat ze de hele geschiedenis door op identieke manier en met dezelfde intensiteit ingezet werden. Het betekent wel dat telkens het debat opflakkerde of er een crisis ontstond, uit hetzelfde arsenaal geput werd.

Het antagonisme tussen twee entiteiten die elkaar alteriseerden als onderdeel en werktuig van een externe *andere* was meteen aanwezig in het debat rond het petitionnement van 1840. Het door Pille Petersoo onderkende simultane bestaan van verschillende positieve en negatieve, interne en externe *anderen* vindt er meteen bevestiging. Ook haar stelling dat een argument tegen een andere vaak simultaan een argument ten faveure van *'another Other'* is.¹³¹²

¹³⁰⁹ Lode Wils, *Frans Van Cauwelaert afgewezen door koning Albert I: een tijdbom onder België*, Antwerpen, Houtekiet, 2003.

¹³¹⁰ Herman Van Gothem, *De monarchie en 'het einde van België'*, Lannoo, Tielt, 2008. Voor een bespreking

¹³¹¹ Bruno De Wever & Chantal Kesteloot, 'When was the end of Belgium? Explanations of the Past', *Journal of Belgian History*, nr. 4, 2012, pp. 218-234.

¹³¹² Pille Petersoo, 'Reconsidering otherness: constructing Estonian identity', *Nations and Nationalism*, 13, 1, 2007, p. 129.

Vanuit Frankrijk kwam via de taal het grote gevaar voor een Vlaamse ‘aard’ die zich, vroeger dan eind negentiende eeuw, als ruraal en katholiek verbeeldde en een harde grens trok om de ‘zedigheid van haar jeugd’ te verdedigen. Het Frans bracht verderf, onrust, chaos. Van de seculiere ideeën via de als verwerpelijk verbeelde Franse literatuur tot, meer dan een eeuw later, het socialisme en economisch etatisme (het ‘infuus van de junkie’) van de Parti Socialiste. Net als de andere alteriseringen verschilt deze vertooglijn doorheen de tijd qua intensiteit, treedt ze prominent op de voorgrond of vervaagt ze op de achtergrond. Belangrijk is dat er zich zeer snel een extrapolatie voltrok naar Wallonië en de Walen als ‘woelmakers’. Uit deze extrapolaties vloeien kenmerken voort die toelaten het eigen volk af te bakenen en (positievere) kenmerken toe te bedelen. Deze representatie werd onder meer gevoed met de onlusten tijdens de lange Waalse zomer van 1912 en met de algemene staking van 1960-61.

In een aanvankelijk Franstalig discours (‘Waals’ genoemd, zonder dat er van een daadwerkelijke Waalse beweging sprake was) werd de Vlaamse actie gealteriseerd als een daad die een externe *andere* in de kaart speelde, het koninkrijk van Willem I. Binnen die representatie deed zich snel een verschuiving voor op etnische gronden: Vlamingen waren Germanen, deelden er de kenmerken van (boersheid, stugheid...) die negatief genormeerd werden en die schril afstaken tegen de cultureel meer verfijnde ‘*latinité*’. Eén van kenmerken die ook verbonden werd met de Germaanse oorsprong was de veroveringszucht, de drang naar *Germanisierung*. De Frans-Duitse oorlog van 1871, die door de chronologische selectie in dit werk buiten beschouwing werd gelaten, zwengelde de respectievelijke identificering-alterisering aan. Hetzelfde gebeurde naar aanleiding van de Eerste Wereldoorlog, het afsluiten (1920) en daarna opzeggen (1936) van het militair akkoord tussen België en Frankrijk, de neutraliteitspolitiek en de Tweede Wereldoorlog.

In de discursieve strategie die Vlamingen moest alteriseren op basis van haar Germaanse verwantschap, ging men aan Waalse zijde, doorheen deze episoden een zelfbeeld ontwikkelen van een Wallonië dat immuun was voor de abnormaliteiten waaronder het Germaanse Vlaanderen leed: de Waalse beweging verklaarde zich immuun voor nationalisme *tout court*. Ze verbeeldde zich per definitie als

democratisch, haar regionalisme was inclusief. Historicus Philippe Destatte situeert de wortels van deze verwerping van het nationalisme bij de geschiedenis van ‘*anciennes communes et provinces*’.¹³¹³ Dat is sterk betwistbaar omdat delen van wat vanaf laat in de 19^{de} eeuw als ‘Wallonië’ afgebakend werd, een gemeenschappelijke geschiedenis kende met wat ‘Vlaanderen’ was geworden. Als tweede reden haalt hij de verwantschap met de positieve externe *andere* aan en meer bepaald de invloed van Verlichting en Franse Revolutie. Ook dat is merkwaardig. Weinig ondernemingen waren zo nationalistisch als de Franse Revolutie, die boeren tot Fransmannen ‘nationaliseerde’.¹³¹⁴ De derde reden die Destatte aanhaalt voor de Waalse afwijzing van het nationalisme ligt in ‘*la critique du modèle national flamand en développement, modèle que les Wallons ont perçu – ou vécu – comme menaçant et qu’ils ont donc souvent rejeté en bloc*’.¹³¹⁵ Om de ‘civiele’, ‘regionalistische’ zelfrepresentatie te staven, wordt nationalisme – en het ‘Vlaamse model’ – gedefinieerd als ‘*exacerbation dans un sens agressif des sentiments naturels d’appartenance à la communauté nationale*’.¹³¹⁶

Destatte bevindt zich hiermee in dezelfde discursieve bedding die de Waalse beweging historisch representeerde als een *clash* tussen twee modellen. Enerzijds was dat het Duitse, romantische, exclusieve en etnisch ingevulde nationalisme van de Vlaamse beweging. Anderzijds was dat het Franse inclusieve en civiele regionalisme van de Waalse beweging, dat buiten het nationalisme werd geplaatst. Stemmen, zoals die van Maurice-Pierre Herremans, die deze homogenisering van de *andere* doorbraken (er was ook verzet in Vlaanderen) en die op contradicties in het ‘eigen’ narratief wezen (er was ook collaboratie in Wallonië), waren zeldzaam.¹³¹⁷

De negatieve externe *andere* geldt in het *andere* kamp als een positieve *andere*. Dat is wellicht uitgesprokener voor de associatie Wallonië-Frankrijk dan Vlaanderen-

¹³¹³ Destatte, *L’identité wallonne*, p. 24.

¹³¹⁴ Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914*, Stanford, Stanford University Press, 1976.

¹³¹⁵ Destatte, *L’identité wallonne*, p. 24.

¹³¹⁶ Voor zijn merkwaardige definiëring verwijst Destatte onder meer naar de Franse journalist en historicus Jacques Julliard, *Ce fascisme qui vient*, Paris, Seuil, 1994, p. 48. Julliard beschrijft er het nationalisme zoals dat in voormalig Joegoslavië ‘uitbarst’ en koppelt dit aan een beschrijving van West-Europa als een nieuw ‘Weimar’. Beide elementen verklaren zijn titel.

¹³¹⁷ Maurice-Pierre Herremans, *La question flamande*, Bruxelles, Ed. Librairie Meurice, 1948.

Duitsland. Nog voordat de Waalse beweging ontstond, ontwikkelde zich - als reactie op de eerste actie van de Vlaamse beweging - een discours over de '*génie de la race latine*'. Uit Frankrijk, '*mère patrie*', kwam beschaving en wijsheid. In Vlaanderen bedankten de meeste letterheren voor het pangermanisme dat hen werd aangeboden. Prominente flaminganten en flamingantische organisaties zouden later ook bedanken voor de *Flamenpolitik*, het activisme en de collaboratie. Maar theoretisch én praktisch zullen Waalse irredentistische projecten en Vlaams-Dietse of -Duitse projecten regelmatig opduiken en op sommige momenten bredere aanhang verwerven onder de Vlaamse elite. Aan Waalse zijde gebeurde dat bijvoorbeeld met de '*vote sentimental*' op het *congrès wallon* van 1945, toen een meerderheid in een eerste stemming voor de aanhechting met Frankrijk stemde. Aan Vlaamse zijde werd dat het geval in het interbellum en onder de nazi-Duitse bezetting.

Van bij aanvang ontstond in beide kampen een dubbel discours over de nationale *andere* die eveneens is blijven aanhouden. Zocht men toenadering, begrip of empathie dan waren de anderen 'broeders' of '*frères*'. Dit discours startte in 1840, toen de Vlaamse beweging begrip vroeg aan de 'Waalse broeders' voor haar lot onder de verfransing. Die situatie trachtte ze bevattelijk voor te stellen met de analogie van de Franstalige situatie onder Nederlands bewind. Gemeenschappelijk inzicht of belang zou telkens dit discours regenereren tot aan het vaak herhaalde 'Waalse broeders, laat ons scheiden' toe.¹³¹⁸ Maar telkens het begrip of de empathie niet volgde, genereerde dit de keerzijde van het 'broederdiscours', namelijk dat van de egoïsten, de kritisch, bedreigende *andere*. Ook hier speelt een zekere simultaneïteit. Het vertoog van de letterheren van 1840 steunde op een vraag naar begrip en empathie, maar bevatte tegelijkertijd verwijten van egoïsme rond het sociaal-economische comfort dat voor 'Walen' speelde zolang Frans de ambtenarentaal *par excellence* was. De wallinganten die na de Tweede Wereldoorlog verscheidene keren rond de tafel zaten met Vlaams-nationalisten om samen België trachten te federaliseren, zagen hun gesprekspartners

¹³¹⁸ De uitspraak wordt toegedicht aan Lionel Vandenberghe die van 1989 tot 2002 voorzitter was van het IJzerbedevaartcomité. Wellicht sprak Vandenberghe toen over 'Waalse vrienden', maar in de reproductie haalde de broedermetafoor de overhand.

tegelijk als bondgenoten en als tegenstanders. Deze simultaneiteit bereikte begin jaren 1960 een hoogtepunt in de periode van de Vlaamse marsen.

Zelfs de getemperde en milderende vertogen over de *andere* stoelden nog steeds op een fundamenteel verschildenken en een abnormalisering van die *andere*. Het zijn de strategieën die Coupland omschrijft als ‘*subverting tolerance*’ of ‘*displaying liberalism*’. In het Waalse discours werd deze strategie ingezet om te onderkennen dat men de Vlamingen had gesteund toen ze ‘redelijke’ taaleisen stelden. Aan beide zijden werkte deze strategie volop wanneer gesteld werd ‘niets tegen de Walen te hebben’, ‘geen vijand van de Walen te zijn’.

In beide kampen werd homogeniteit nagestreefd op basis van een alterisering van de *andere* als agressor, imperialist of indringer. Dit genereerde het zelfbeeld van een gevictimiseerde gemeenschap. De hele Belgische geschiedenis door was dit een centrale inzet: de discursieve strijd om het slachtofferschap. De Vlaamse beweging representeerde zich als slachtoffer omwille van de verfransing. Deze victimisering koppelde ze aan de vaststelling van haar numerieke meerderheid. Uit dit zelfbeeld van geminoriseerde meerderheid kon ze de associatie tussen victimisering en vernedering maken. Omgekeerd interpreteerden Franstaligen zich meteen als slachtoffer van een irrationele aanval op iets wat ze als een vanzelfsprekendheid beschouwden, de Franstaligheid van België. Ook hier was een aspect van vernedering aan verbonden, aangezien de superieur geachte ‘*latinité*’ bij de keel gegrepen werd door inferieuren. In een postuum verschenen interview met voormalig christen-democratisch premier Jean-Luc Dehaene resumeerde hij dit eloquent door te stellen dat ‘*la Belgique est un pays de minorités mentales*’.¹³¹⁹

Hierdoor belanden we bij een nieuwe simultaneiteit. De victimiseringsvertogen ontwikkelden zich analoog met een superioriteitsdenken dat zich vaak strategisch uitte in ridiculisering. Toen de Vlaamse taalminnaars hun petitionnementen lanceerden, voelden de ‘Walen’ zich niet alleen geschoffeerd. Ze waanden zich dan

¹³¹⁹ Vincent Laborde, ‘Entretien avec Jean-Luc Dehaene’, in: *Outre-Terre. Revue européenne de géopolitique*, nr. 40, juli-augustus-september 2014, p. 26.

vooral superieur. ‘Vlaemsch’ was niet eens een gestandaardiseerde taal, laat staan dat het de concurrentie met het Frans zou kunnen aangaan. Het zwaartepunt van beide superioriteits- en victimiseringsvertogen verschoof eenmaal de demografische evolutie en de democratisering van het kiesstelsel de numeriek boventallige Vlamingen in een gunstige krachtsverhouding plaatste. Dit zette een voor Wallonië geduchte drietrapsraket in werking: Vlaams demografisch overwicht leidde tot Vlaamse politieke machtsgreep die op zijn beurt in Vlaamse sociaal-economische bevoordeling uitmondde. In Wallonië riep dit het beeld op van een Vlaamse *rouleau compresseur* die, zo bewees de nederlaag van het socialistisch-liberaal kartel in de verkiezingen van 2 juni 1912, slechts kon gestopt worden door een (bestuurlijke) scheiding voor te staan. Tegenover de Vlaamse minoriseringsvrees, stond een even sterke Waalse politieke minoriseringsvrees.

Zonder dat het aan Vlaamse kant de victimisering deed ophouden, versterkte het een discours van zelfvertrouwen, geloof in eigen kunnen. De hoofdstroom van het flamingantisme zou zich er in herkennen. Decennia voor het ‘wat we zelf doen, doen we beter’ van Gaston Geens, wist men in kringen van het cultuurflamingantisme dat de tijd aan de Vlaamse kant stond. Het omslagpunt situeerde zich niet in 1960-62, maar eind negentiende eeuw. In de dan nog jonge Waalse beweging worden onder de noemer ‘*séparation administrative*’ projecten voor een federale reconfiguratie van de Belgische natiestaat ontworpen. Binnen de simultane inferioriteits-superioriteitsvertogen veranderde het zwaartepunt en wisselde het zelfvertrouwen van kant. Ook de strategie van ridiculisering was mee van kant gewisseld. Er werd gelachen en gespot met de ‘prestaties’ van een verongelijkte Waalse beweging, zoals voordien gelachen en gespot werd met de Vlaamse voorvechters die zich in het Frans uitdrukten omdat hun ‘*patois*’ eigenlijk niet voldeed. Deze inversie deed zich meermaals voor.

Het Vlaamse victimiseringsdiscours slaagde er echter in telkens prominentie te heroveren. De anti-Belgische, Vlaams-nationalistische vleugel van de Vlaamse beweging stond daar borg voor en beide wereldoorlogen leverden de springplank. Imponanter dan de organisatorische kristallisatie van deze victimisering was het gemak waarmee het algemene Vlaamsgezinde discours ervan doordrongen werd. Noch

activisten noch collaborateurs werden geëxorciseerd. Vooral in de tweede casus slaagde een beweging die zich als een vertrappeld en vernederd slachtoffer in de 'catacomben' representeerde, er in het quasi dominante discours te leveren in naoorlogs Vlaanderen. Ressentiment ten overstaan van de Belgische staat werd een sterke motor die deze victimiseringsvertogen activeerde. Anderzijds voelden ook wallinganten zich 'bekocht' door de 'l'amère Belgique' omdat het Vlaamse collaborateurs hun gang liet gaan.

Dat België was in de sub-nationale representaties vrij snel een tweederangsgegeven geworden. Geconfronteerd met de taaleisen van de Vlaamse beweging die als een wals werden voorgesteld, ontwikkelde de Waalse beweging een zelfbeeld rond een '*race wallonne*' als onderdeel van de '*latinité*'. Tegen de '*âme belge*' in werd een '*âme wallonne*' geconstrueerd. Het fungeerde als legitimering van een potentieel alternatief voor een België dat gedomineerd werd door een Vlaamse, katholieke meerderheid.

Omgekeerd ontwikkelden deze Vlaamse katholieken een al even etnisch gefundeerd zelfbeeld van een 'Vlaamsche volksgemeenschap'. Als in een spiegelbeeld streefden beide naar de quasi absolute homogeniteit van hun landsdeel. Franskiljons werden in Vlaanderen even streng op de schop genomen als de Vlaamse clubs in Wallonië. Ook aan de taalgrens mocht, aan geen van beide zijden, enige vorm van infiltratie of permeabiliteit toegelaten worden. Discursief werd dit in de verf gezet met veel metaforen over 'schoonmaak', 'zuiverheid', 'opkuis'... In de Vlaamse beweging werd Grammens een held, gerepresenteerd als een reïncarnatie van Tijn Uilenspiegel. Behalve het imperialistische karakter van de *andere* benadrukte deze representatie ook de sloom- en gedweeheid van het eigen volk, een aanmaning om dat volk te mobiliseren (of te 'laten ontwaken'). Dezelfde representatie van een volk dat 'zich door de agressor liet doen' werden in de Waalse beweging geproduceerd.

De zucht naar 'interne' homogeniteit die in beide kampen zo prominent aanwezig was, maakte dat de verbeelding rond 'vermenging' totaal negatief was. Soms

gold, aan beide zijden overigens, het multiculturele Brussel als afschrikking. Hybriditeit was uit den boze en werd gezien als een bedreiging van de eigen identiteit.

De 'zuiveringsgedachte' overleefde de Tweede Wereldoorlog. Voor het hernieuwde Vlaams-nationalisme bleef de etnische volksgemeenschap de norm. In tegenstelling tot het beeld dat retroactief over de Volksunie verspreid werd, weigerden de stichters van deze partij een cesuur aan te brengen tussen hun naoorlogse activiteit en het extreem-rechtse Vlaams-nationalisme van het interbellum. Ook de geest van Flor Grammens leefde voort. Infiltraties van het territorium werden niet geduld en daar waar onduidelijkheid of betwisting was, werd gemobiliseerd en gemanifesteerd, met inbegrip van fysieke confrontaties. Vlaamse marsen en de strijd rond de faciliteitengemeenten en de Voerstreek wisten telkens relatief brede Vlaamse platformen in het leven te roepen. Het discursieve arsenaal rond de acties van Grammens keerde herhaaldelijk weer en vond uiteindelijk een hernieuwde variant in de acties van verscheidene Vlaamse gemeentebesturen die door N-VA geleid werden of waarin ze mee bestuurde. Tegen 'sluipende verfransing' werden bevestiging en aangepaste straatnaamborden ingezet. Winkel- en horecazaken werden aangemaand om Franse namen voor hun handelspanden om te vormen in Vlaamse.¹³²⁰

Op tal van momenten doet zich tussen beide bewegingen een soort van mimetisme voor. De Indische literatuurwetenschapper Homi Bhabha omschreef het concept van '*mimicry*' of mimetisme als een fenomeen waarbij gekoloniseerde volkeren de taal, gebruiken, cultuur, kledij van hun overheersers reproduceren. Het motief is opportunisme. Maar, schrijft Bhabha, '*mimicry*' kan ook ongeïntentioneerd subversief zijn doordat in een overgenomen versie oorspronkelijk bedoelde elementen van macht ontbloeit en doorzien kunnen worden.¹³²¹ Ik heb in mijn onderzoek de term een aantal keren geleend om te wijzen op de manier waarop de Waalse beweging delen van haar

¹³²⁰ 'N-VA wil geen Franse namen in Kortrijk', *Het Laatste Nieuws*, 29 mei 2013. <http://www.hln.be/hln/nl/957/Binnenland/article/detail/1642417/2013/05/29/N-VA-wil-geen-Franse-namen-in-Kortrijk.dhtml>.

¹³²¹ Homi K. Bhabha, 'Of Mimicry and Man. The Ambivalence of Colonial Discourse', in: Frederick Cooper & Ann Laura Stoler (eds.) *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World*, Berkeley / Los Angeles / London, University of California Press, 1997, pp. 152-162. Bhabha zelf haalde het concept bij Jacques Lacan.

identiteitsconstructie en haar organisatorisch dispositief 'overnam' van de Vlaamse beweging die ze nochtans als gevaarlijke andere bij uitstek beschouwde. Waar in het midden van de negentiende eeuw vanuit de Waalse *sociétés dialectales* mordicus ontkend werd dat men een beweging wilde oprichten zoals de Vlamingen hadden gedaan, nam de Waalse beweging nadien tal van elementen over zoals de stichting van de Mouvement Populaire Wallon als volksbeweging naar het model van de Vlaamse Volksbeweging. Maar ook discursief waren er sporen van mimetisme, zoals toen in de Waalse beweging het tot Vlaams adagium uitvergroete citaat van August Vermeyleen overgenomen werd: '*être d'abord Wallons pour mieux être Européens*'.

Voor zowel de Waalse als de Vlaamse beweging werd België gepercipieerd als het werktuig in handen van de nationale *andere*. Het Belgisch patriottisme, dat op zich geen deel uitmaakt van dit onderzoek, dreef in 1840 beide kampen tot een eerste debat dat draaide om de vraag wie België het best kon consolideren: het onderscheidende 'Vlaamsche' karakter of de aansluiting bij de wereldse '*françité*'. De Waalse beweging en haar minoriseringsvrees doorbraken deze Belgisch-unitaristische consensus als eerste door te pleiten voor de bestuurlijke scheiding en dit te baseren op een onverenigbaarheid tussen twee aparte volkeren ('*races*'). Ook in het dominante Vlaamse discours stond de etnische 'stam' voorop. Men deelde het onverenigbaarheidsdiscours maar het Belgische kader bleek nuttig en efficiënt voor de verdere ontplooiing van Vlaanderen. Het was pas in respons op de Waalse scheidingsvoorstellen gekoppeld aan een antiparlementarisme dat de eerste (vooroorlogse) kiemen van een Vlaams-nationaal discours ontstonden.

De twee kortstondige vloedgolven van Belgisch patriottisme na de twee wereldoorlogen leken de vertogen van wallinganten en flaminganten niet fundamenteel te beïnvloeden. Ook tussen beide wereldoorlogen in, tijdens het eeuwfeest van 1930, versterkte dit eerder gevoelens van ressentiment en identitaire bevestiging aan Vlaams-nationalistische zijde. In de dominante versies van Vlaams- en Waalsgezinden bleef het 'Belgische feit' verdedigbaar, meer uit utilitarisme dan uit patriottisme, meer uit rationalisme dan uit sentiment. Dat speelt door tot op vandaag. De discursieve verdediging van 'België' door Franstaligen en Walen, tegen de

pleidooien voor ‘confederalisme’ of zelfs afscheiding, wijzen op rationele elementen als de gemeenschappelijke sociale zekerheid, het gemeenschappelijke Brussel en zelfs de gemeenschappelijk opgebouwde staatsschuld.

Zoals in de inleiding aangekondigd, streefde ik er met dit onderzoek niet naar een nieuwe geschiedenis van België te schrijven. Doelstellingen en ambitie van dit onderzoek situeerden zich elders. Vanuit een methodologisch voor België unieke aanpak wilde ik nagaan hoe twee sub-nationale bewegingen, de Vlaamse en de Waalse, ontstonden en zich ontwikkelden door een kritische *andere* te construeren en deze in te zetten om de eigen identiteitsconstructie te versterken. Met deze aanpak komt de nadruk niet zozeer te liggen op *wat* er gebeurd is: dat twee sub-nationale identiteiten al snel de Belgische identiteitsconstructie ondermijnden, dat ze zich succesvol institutionaliseerden. De nadruk ligt meer op *hoe* dat gebeurde. Alterisering was hierin cruciaal. Zelfs vanaf het moment dat in een post-unitair België, en met de blik op Europa gericht, verwacht kon worden dat de nationale *andere* aan impact zou inboeten, gebeurde dat geenszins. De *silencing* strategie woog niet op tegen de heftige en expliciete alterisering rond de redistributieve politiek (transfers) en de betwistingen aan taalgrens en in faciliteitengemeenten.

De alteriseringsvertogen bleven ten gronde zeer stabiel. In 1840 werd een diepe discursieve bedding gegraven waar de nochtans meerstemmige Vlaamse en Waalse bewegingen niet uit traden. Nieuwe impactvolle gebeurtenissen, zoals de wereldoorlogen, de stakingen, de betogingen, werden toegevoegd aan het discursieve arsenaal en versterkten reeds bestaande vertogen. Telkens er nieuwe krachten aantraden, situeerden die zich in de continuïteit van hun voorgangers, zoals André Renard zich baseerde op het vertoog van Jules Destrée dat dan van een halve eeuw geleden dateerde. Aan Vlaamse kant was dat zo voor de Volksunie ten overstaan van het Vlaams-nationalisme van het interbellum en die discursieve lijn kan, via de radicalisering van het discours met het Vlaams Belang, tot vandaag doorgetrokken worden. In die radicalisering treden opnieuw ‘etnocratische’ elementen op de voorgrond, vermengd met een victimiseringsdiscours (betalen voor de Walen). In Wallonië slaagde de Parti Socialiste er in de radicale wallinganten binnenin te

stabiliseren of buiten te neutraliseren. Vrij ongestoord konden de krachten gebundeld worden tussen Franstaligen en Walen, zoals steeds tegen het gevaar van het 'buitenproportionele' flamingantisme.

De analyse van de alteriteitsvertogen van Vlaamse en Waalse bewegingen levert een zinvolle bijdrage aan de Belgische historiografie. Het 'Vlaams-Waalse' antagonisme werd zeer vroeg uitgedrukt en kneedde de respectievelijke identiteitsconstructies. Ten gronde bleven de representaties vrij stabiel. Dat is hoegenaamd geen pleidooi voor een essentialistische visie op identiteiten. De studie van de alteriteitsvertogen leert immers dat binnen de stabiliteit of continuïteit van de vertogen er dynamieken speelden, de beide actoren triggerden elkaars vertogen en kopieerden ze. Dat mimetisme (*mimicry*) gaat pal in tegen elk essentialisme. Aan de hand van deze aanpak leren we dus nationalisme op een andere manier te lezen en haar huidige zelfrepresentatie beter te begrijpen. Het 'civiele nationalisme' waar Wallonië vandaag prat opgaat, heeft ze – *matter of speaking* – te danken aan het flamingantisme. Het positieve zelfbeeld van een volk bestaande uit 'hardwerkende Vlamingen' – hard werken als evidentie, als norm om 'erbij te horen', en niet als bijvoorbeeld symptoom van (over)uitbuiting – is evenzeer te danken aan de alterisering van de nationale *andere*.

De categorisering van die *anderen* blijkt in het Belgische geval niet helemaal opgelost. Binnen België vormden de Waalse en Vlaamse entiteiten elkaars interne negatieve of kritische *anderen*. Maar eenmaal Vlaanderen en Wallonië als geografische entiteiten afgebakend werden, speelden mechanismen die vergelijkbaar zijn met die tussen rivaliserende buurlanden (elkaars externe *anderen*). In de wetenschappelijke literatuur zijn de interne negatieve *anderen* overigens doorgaans minderheden die verweten worden de culturele en politieke orde te verstoren en dus een uitdaging vormen voor de representatie van eenheid en authenticiteit.¹³²² Klassieke voorbeelden zijn migrantengemeenschappen, Joden, Roma, waartegen het vertoog ontstaat dat ze 'the fabric of the nation' ondermijnen.¹³²³ Dat beeld kan opgaan voor franskiljons (en

¹³²² Anna Triandafyllidou, 'National identity and the "Other"', *Ethnic and Racial Studies*, 21, nr. 4, 1998, p. 603.

¹³²³ Anthony D. Smits, *Nations and nationalism in a global era*, Cambridge, Polity Press, 1995, p. 95.

geïmmigreerden) in Vlaanderen of uitingen van Vlaamsgezindheid in Wallonië. Maar qua maatschappelijk en discursief gewicht gaat die klassieke invulling van het concept 'interne *andere*' niet op voor Vlamingen versus Walen en vice versa.

Dit werpt de vraag op of België als *case study* geen buitenbeentje is waarvan de configuratie het land tot een soort *Sonderweg* veroordeeld heeft. Twee nationale *anderen* van min of meer dezelfde omvang en hetzelfde discursieve potentieel, op de achtergrond – en af en toe prominent op de voorgrond – twee 'vergelijkbare' externe *anderen*. Deze Belgische uniciteit moet echter gerelativeerd worden wanneer we de inzetbaarheid van de *othering*-strategieën afwegen. De meest frequent ingezette categorie is deze van de 'homogenisering', zoals gedefinieerd door Coupland, maar eerder ook door de Antwerpse pragmatische linguïst Jef Verschueren. Dit hoeft geenszins te verbazen. Een *andere* construeren is op zich een daad van homogenisering. Verschueren hanteert het concept homogenisering als aanloop om de abnormalisering van de *andere* te kunnen blootleggen. Bij Coupland loopt dit parallel met de door hem omschreven strategie van pejorisering. '*Suppression and silencing*', het 'doodzwijgen' of naar de achtergrond drukken van de *andere*, bleken in deze studie minder frequente strategieën. Het is hier dat we het nut zien van een meer longitudinale studie waarin deze strategieën onderzocht worden. In het geval van '*suppression*' of '*silencing*' zou men kunnen aannemen dat deze vooral ingezet werden op conflictluwe of voorspoedige momenten, maar zo'n eenduidige conclusie dringt zich niet op. Wel valt er wat te zeggen voor een simultaan gebruik van verschillende strategieën, naargelang het genre en statuut van de tekst. Zo vermeldden de copywriters van het manifest *Vlaanderen-Europa 2002* geen enkele keer de Waalse *andere*. Die werd in het document geïmpliciteerd, zoals bijvoorbeeld in de passage over 'ongerechtvaardigde transfers'.¹³²⁴

Vandaag is Eric Hobsbawm helaas niet meer onder ons en lijkt de bij zonsondergang uitgevlogen uil van Minerva aan een nieuwe bril toe om over naties en nationalisme te circelen. Hopelijk helpt deze studie zijn kijk terug te verscherpen.

¹³²⁴ Luc Van den Brande e.a., *Vlaanderen-Europa 2002*, Tielt, Lannoo, 1993, p. 165.

Bibliografie

Archieven en documentatiecentra

ADVN, Archief, Documentatie- en Onderzoekscentrum, Antwerpen.

Amsab-ISG, Instituut voor Sociale Geschiedenis, Gent.

AMVC-Letterenhuis, Antwerpen.

Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen.

Fonds du Musée de la Vie Wallonne, Liège :

Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon.

La Bibliothèque des dialectes de Wallonie

Liberaal Archief, Gent.

Studie- en Onderzoekscentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij, Brussel.

Hulpinstrumenten

Databanken

Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (dbnl), www.dbnl.be.

Institut Jules Destrée. Recherche scientifique. Histoire de la Wallonie. Wallonie en ligne. http://www.wallonie-en-ligne.net/Wallonie_Histoire/index.htm.

Odis. Online Database voor Intermediaire Structuren,
http://www.odis.be/hercules/nl_home.php.

Parlementaire Handelingen Kamer, www.plenum.be.

Verkiezingsdatabank federale regering, <http://www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/doc.php>.

Conseil Régional Wallon, Parlement Wallon, <http://www.parlement-wallon.be/pwpages?p=pub-form>.

Handelingen Vlaamse Raad en Vlaams Parlement, http://www.vlaamsparlement.be/vp/parlementairedocumenten/pdf_teksten.html.

Inventarissen, toegangen, catalogi, repertoria

BOEVA, Luc (ed.), *Fontes fons scientiae. Overzicht van de archieven bewaard in het ADVN*, Antwerpen, ADVN, 2004.

COOPMAN, Th. en Jan Brouckaert, *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd*, Eerste deel (1787-1844), Gent, Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- & Letterkunde, 1904.

CORDEWIENER, André, *Étude de la presse liégeoise de 1830 à 1850 et répertoire général*, Louvain / Paris, Nauwelaerts, 1972.

DELFORGE, Paul, Philippe Destatte and Micheline Libon (eds.), *Encyclopédie du mouvement wallon*, Namur, Institut Jules Destrée, 2000-2010.

DE POTTER, Fr, *Vlaamsche bibliographie. Lijst der boeken, vlug- en tijdschriften, muziekwerken, kaarten, platen en tabellen, in België van 1830 tot 1890 verschenen*, Gent, Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, 1893.

DEPREZ, Ada (ed.), *Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw, Volume 2*, Gent, Cultureel Documentatiecentrum Rijksuniversiteit Gent, 1998, (in totaal 38 delen).

DE SCHRYVER, Reginald, Bruno De Wever e.a. (eds.) *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Lannoo, 1998.

DUPUIS, Patrick en Jean-Emile Humblet, *Un siècle de mouvement wallon. 1890-1977*, Gerpennes, Quorum, 1998.

PROVOOST, Guido en Willem Van den Steene, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging. Bibliografie 1945-1970*, Brussel, Dosfelinstituut, 1972.

ROEMANS, Rob. en Hilda Van Assche, *Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften. Reeks II: Vlaamse niet-literaire tijdschriften van 1886 tot en met 1961*, Hasselt, HeideLand, 1964.

SCHILTZ, Veerle, 'Bibliografie "Wetenschappelijke Tijdingen"', *Wetenschappelijke Tijdingen*, Jg. 60, nr. 4, 2001, p. 25-140.

VAN DEN EECKHOUT, Patricia en Guy Vanthemsche (eds.), *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19^e-21^e eeuw*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 2009.

VAN DER HEIJDEN, Marcel, C. A. (ed.), *Strevend Vlaanderen. 19-eeuwse teksten in verband met Vlaanderens heropleving*, Utrecht / Antwerpen, Prisma, 1972.

VAN MOLLE, Paul, *Het Belgisch parlement, 1894-1969*, Ledeberg / Gent, Erasmus, 1969.

Bronnen

Hoofdstuk I. 1840

Tijdschriften

Bulletin de la Société Liégeoise de littérature wallonne, (première année), Liège, 1858.

De Broederhand, 1845.

De Middelaer, 1840.

De Noordstar. Tydschrift voor Letteren, Kunsten en Wetenschappen, 1840.

Kunst- en Letter-Blad, 1840, 1841.

Andere werken

CONSCIENCE, Hendrik, *De Leeuw van Vlaenderen of de Slag der Gulden Sporen*, Antwerpen, 1860 (1838).

DE DECKER, PierrE, *Du petitionnement en faveur de la langue flamande*, Bruxelles, 1840.

DUVILLERS, C.F.A., *De Fransquiljonnade of dichtproef op de verbasterde Belgen*, Gent, 1842.

GRANDGAGNAGE, Joseph, *Wallonnades, par l'auteur d'Alfred Nicolas*, Liège, Félix Oudart, 1845.

GRANDGAGNAGE, Joseph, *De la Belgique en cas de guerre*, Bruxelles, 1840.

HÉNAUX, Ferdinand, *Etudes historiques et littéraires sur le wallon*, Félix Oudart, 1843.

Suite aux Lettres pour servir de matériaux à l'histoire de deux introductions du système linguistique néerlandais en Belgique, Bruxelles, 1841.

VAN DUYSE, Florimond (ed.), *Bloemlezing uit Prudens van Duyse's gedichten tijdens zijn leven verschenen*, Roeselare, 1889.

VERMEIRE, Pierre, *Le Germanisme ou Renaissance Flamande*, Germann, Sint-Niklaas, 1859.

Hoofdstuk II. 1912

Tijdschriften

Bulletin de la Ligue nationale anti-Flamingante, 1911, 1912, 1913.

Carolus. Het weekblad van de Vlamingen, 1912.

De Bestuurlijke Scheiding, 1914.

De Witte Kaproen, Vlaamsch strijdblad, 1912.

Het Volksbelang, weekblad der christelijke sociale werken en der Vlaamsche Actie, 1912.

Hooger Leven, Algemeen weekblad voor ontwikkelde Katholieke Vlamingen, 1912.

La Lutte wallonne, 1911, 1912.

L'Anti-Flamingant, Organe de la Ligue Nationale pour la Défense de la Langue Française, 1912.

L'Université flamande, 1911.

Ons Volk (Ontwaakt), 1912.

Tatène Veuve Tchantchet, journal illustré satirique paraissant le samedi, 1912.

Wallonia, XIX, 1911, XX, 1912.

Andere werken

Antwoord op den Brief aan den Koning over de scheiding van Wallonië en Vlaanderen van den Heer Jules Destrée door H. Meert, leeraar aan het Koninklijk Athenaeum van Gent, Gent, Plantyn, 1913.

CHAINHAYE, Hector, *Pour la Cause Wallonne*, Braine-L'Alleud, Léon Pastur, 1905.

CLESSE, Antoine, *Chansons*, Bruxelles, Lebègue, 1866.

Congrès Wallon, organise par la Ligue Wallonne de Liège. Le Dimanche 7 Juillet 1912, Liège, 1912.

Congrès Wallon. Sous le haut patronage du gouvernement. Compte-rendu officiel, Liège, 1905.

DELAITE, Julien, *Etude d'un régime séparatiste en Belgique*, Liège, M. Thone, 1912.

DE LAVELEYE, Émile, *Le gouvernement dans la démocratie*, Paris, Félix Alcan, 1892.

DESTRÉE, Jules, *Wallonie*, Paris, A. Messin, 1914.

Frankrijk in Vlaanderen. Uitgave van De Bestuurlijke Scheiding, 1914.

JENNISSEN, Emile, *Wallons-Flamands. Pour la séparation politique et administrative*, Liège, Desoer, 1911.

JOSSON, Maurits, *Frankrijk, de eeuwenoude vijand van Vlaanderen en Wallonië (843-1913)*, Breda, H. Englbregt, 1913.

LANGLOIS, Jean-Baptiste, *À propos de la commission flamande. À M. Ch. Rogier, Ministre de l'Intérieur*, Brussel, Korn. Verbruggen, 1860.

LANGLOIS, Jean-Baptiste, *Le mouvement flamand au point de vue politique*, Brussel, 1858.

Lettre au Roi sur la separation de la Wallonie et de la Flandre par Jules Destrée, représentant, suivi de la réponse à Monsieur Destrée par H. Meert, secrétaire de la Vlaamsche hoogeschool Commissie, Gent, 1912.

Openingsrede uitgesproken in de eerste algemene vergadering van het 32^{ste} taal- en letterkundig Congres door den Voorzitter der Regelings-Kommissie, Pol de Mont, den 26 augustus 1912 in de Groote Feestzaal van het Koninklijk Kunstverbond Antwerpen, Antwerpen, 1912.

TERMONIA, Edouard, *Compte-rendu analytique des débats du congrès wallon tenu à Bruxelles le 20 et 21 juillet 1890 organisé par la Société de propagande wallonne de Bruxelles, Bruxelles, 1891.*

Vlaemsche Commissie. Instelling, Beraedslagingen, Verslag, Officieel Oorkonden, Brussel, Korn. Verbruggen, 1859.

WILDIERS, Emiel, *De Bestuurlijke Scheiding van Vlaanderen en Wallonië. Antwoord aan Mtr J. Destrée die het noodig achtte een beroep te doen op den Koning, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1912.*

WILDIERS, Emile, *La Séparation administrative de la Flandre et de la Wallonie. Réponse à Mtre. Destrée qui crût devoir en referrer au Roi, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1912.*

WILMOTTE, Maurice, *La culture française en Belgique. Le passé littéraire, les conflits linguistiques, la sensibilité wallonne, l'imagination flamande, Paris, Champion, 1912.*

Hoofdstuk III. 1939

Tijdschriften

Action Wallonne, 1939.

De Blauwvoet, maandblad van het Dietsch Jeugdverbond, 1937, 1938, 1939.

De Vlaamsche Gids, algemeen maandschrift, 1939.

De VOS, blad van het Verbond der Vlaamse Oud-Strijders, 1939.

Elckerlyc, het weekblad voor ieder, 1938, 1939.

Hier Dinaso !, het Dietsche Rijk en Orde, 1938, 1939.

Kultuurleven, 1939.

Nieuw Vlaanderen, algemeen weekblad, 1939.

La Bataille Wallonne, organe mensuel du Parti Nationaliste Wallon, Parti Français de Belgique, 1939.

La Gaillarde, revue littéraire et satirique, 1937, 1938.

Volk en Staat, Vlaamsch Nationaal Dagblad, 1939.

Andere werken

Assemblée Wallonne, *La loi de flamandisation administrative*, 1921, FHMW.

DE MONT, Paul, *Het akkoord REX-V.N.V. en zijn nationale beteekenis*, 1936.

Het accoord VNV-Rex: samenvatting bedenkingen op een vergadering van de Christelijke Arbeidersleiders van 't ACW, 14 oktober 1936, Kortrijk, Vooruitgang, 1936.

Jeunes Gardes Socialistes, *Wallons-Flamands*, Bruxelles, Labor, 1938.

LECLERCQ, Jacques, 'Introduction à des problèmes nouveaux', in : Pierre Sauvage (ed.), *Jacques Leclercq. Les catholiques et la question wallonne* [1939], Charleroi, Institut Jules Destrée, 1988, pp. 103-107.

LECLERCQ, Jacques, 'La jeunesse wallonne en face de la question flamande' [1937], in : Pierre Sauvage (ed.), *Jacques Leclercq. Les catholiques et la question wallonne*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 1988, pp. 79-101.

MAHIEU, Jules, 'L'avenir de la Wallonie' [1937], in: Patrick Dupuis & Jean-Emile Humblet, *Un siècle de mouvement wallon. 1890-1977*, Gerpennes, Quorum, 1998.

REMOUCHAMPS, Joseph-Maurice, *L'Assemblée Wallonne. 1912-1937. Vingt-cinq ans de lutte contre l'hégémonie flamande et la contrainte linguistique*, Bruxelles, Editions de la Défense Wallonne, 1939.

Nieuwe Richtlijnen. De Vlaamsche beweging, België en de gebondenheid der Nederlanden, Brussel, Universum, 1938.

SIMONS, Jozef, *Eer Vlaanderen vergaat*, Kapellen, Pelckmans, 1999 [1923].

TRUFFAUT, Georges et Fernand Dehousse, 'L'État fédéral et la Belgique' [1938], in: Patrick Dupuis & Jean-Emile Humblet, *Un siècle de mouvement wallon. 1890-1977*, Gerpennes, Quorum, 1998.

VAN CAUWELAERT, Frans, 'Vlaanderen, België, Nederland', in: *Nieuwe Richtlijnen. De Vlaamsche beweging, België en de gebondenheid der Nederlanden*, Brussel, Universum, 1938.

VAN CAUWELAERT, Frans, *Gedenkschriften over Vlaamse beweging en Belgische politiek*, (ed. Reginald De Schryver), Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1971.

Vlaamsche Volkskalender, Antwerpen, vzw Volksheil, 1930.

VAN DEN BOOM, Georges, *Vlaanderen marcheert!*, Antwerpen, De Nieuwe Tijd, 1937.

VAN DEN BOOM, Georges, *Voor een Vrij Volk in een Vrij Vlaanderen*, Aalst, Volksverheffing, 1937.

VOS, Herman Vos, 'Le problème flamand', in: Jeunes Gardes Socialistes, *Wallons-Flamands*, Bruxelles, Labor, 1938, pp. 25-40.

Hoofdstuk IV. 1962

Dagbladen (louter voor de verslaggeving van de Vlaamse marsen)

De Standaard

La Wallonie

Le Drapeau Rouge

Le Soir

Volksgazet

Tijdschriften

Band, 1961, 1962.

Combat, 1961-1962.

De Linie, 1961, 1962.

De Maand, 1958, 1960, 1961, 1962, 1963.

De Post, 1961.

De Rode Vaan, 1962.

De Volksunie, blad van de Vlaams nationale partij, 1961, 1962, 1963.

Het Pennoen, 1960, 1961, 1962, 1963.

Nieuw Vlaams Tijdschrift, 1961, 1962, 1963.

Pan, 1961.

Rénovation, organe de Rénovation wallonne, 1962, 1963.

't Pallieterke, 1961.

Wallonie Libre, mensuel de combat, 1960, 1961, 1962.

Andere werken

Appel au peuple de Wallonie, Collège exécutif de Wallonie, 1963.

ABVV, *Holdings en Economische Democratie*, 1956.

ABVV, *Buitengewoon congres, 30-31 oktober 1954. Naar sociale vooruitgang door economische expansie*, Antwerpen, 1954.

HERREMANS, Maurice-Pierre, *La Wallonie, ses griefs, ses aspiratons*, Bruxelles, Ed. Marie-Julienne, 1952.

HERREMANS, Maurice-Pierre, *La question flamande*, Bruxelles, Ed. Librairie Meurice, 1948.

Het Vlaamse Federalisme. Met een ontwerp van federale grondwet voor België, 1954, uitgegeven vanwege het Vlaams Comité voor Federalisme en het Vlaams-Waals Kollege.

Impérialisme flamand ou des querelles linguistiques, des griefs et des mouvements wallons, de l'origine à nos jours, Nimy, Ed. de la Fédération de Mons-Borinage de la « Wallonie Libre », 1968.

Kamer der Volksvertegenwoordigers. Zitting 1957-1958. Ministerie van Binnenlandse Zaken. Centrum van onderzoek voor de nationale oplossing van de maatschappelijke, politieke en rechtskundige vraagstukken van de verschillende gewesten van het land. [346 pagina's]

KUYPERS, Julien, Herman Teirlinck en Leo Picard, *Culturele autonomie*, Antwerpen, Ontwikkeling, 1962.

KUYPERS, Julien, *De Vlaamse beweging*, Antwerpen, Ontwikkeling, 1960.

LAMBERTY, Max, *De Vlaamse beweging nu*, Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel, 1948.

LURKIN, Abel, *L'amère Belgique, veuve de guerre*. Vervoz-Ocquier, Ed. de Saint-Hubert, s.d. [1945]

Mouvement Populaire Wallon / Action Wallonne, 'Vous voulez sauver la Wallonie? Alors, vous serez à Charleroi le 26 mai 1963', 1963.

Mouvement Populaire Wallon, 'L'Avenir de la Wallonie c'est le Fédéralisme', 1963

Mouvement Populaire Wallon, 'Sidemar, guillotine de la Wallonie', 1962.

Mouvement Populaire Wallon, 'Dans 10 ans. Que serez-vous? Que sera la Wallonie?', 1962.

Mouvement Populaire Wallon, *Sauver la Wallonie*, septembre 1961.

Mouvement Populaire Wallon, Bureau d'Information, *Note N°1, Le Mouvement Populaire Flamand comparé au Mouvement Populaire Wallon*, 18 mei 1961.

PERIN, François, *La Belgique au défi. Flamands et Wallons à la recherche d'un Etat*, Huy, Les presses de l'imprimerie collective, 1963

RENARD, André, *Le Mouvement Populaire Wallon*, 1961.

SAUVY, Alfred Sauvy 'Sur le problème de l'économie et de la population en Wallonie', in: Patrick Dupuis & Jean-Emile Humblet, *Un siècle de mouvement wallon. 1890-1977*, Gerpinnes, Quorum, 1998, pp. 211-235.

VAN DER ELST, Frans, *De bewogen jaren. Mijn memoires, 1920-1958*, Tielt, Lannoo, 1985.

[VAN DER ELST, Frans] *Kongresrede. Uitgesproken door mr F. Van der Elst, volksvertegenwoordiger en voorzitter der Volksunie, tijdens de slotzitting van het IXe Kongres der Volksunie te Mechelen op 15 december 1963.*

VAN DER ELST, Frans, *Kultuurautonomie voor Vlaanderen en Wallonië?*, s.d., s.l [1958]

VAN DER ELST, Frans, *De politieke partijen en de Vlaamse beweging*, Brussel, De Volksunie, 1957.

VAN DER ELST, Frans, *Edmund Burke en het traditionalistisch nationalisme*, 1956.

Vlaams Aktiecomitee voor Brussel en Taalgrens, *'Tekst slogans'*, 22 september 1962.

Vlaams Aktiecomitee voor Brussel en Taalgrens, *'Oproep'*, 24 mei 1962

Vlaams Aktiecomitee voor Brussel en Taalgrens, *'...Vlamingen... Hoe lang nog...'*, 1961,.

Vlaams Aktiecomitee voor Brussel en Taalgrens, *Informatiebulletin nr. 1*, 15 juni 1961.

Vlaams Aktiecomitee voor Brussel en Taalgrens, *'Geen gebiedsroof'*, perscommuniqué, 30 april 1960.

Y a-t-il une solution au problème de Bruxelles? La Position des 4 Mouvements Wallons, sd.

Zo dacht het Vlaams Nationalisme. Zo denkt het, Brussel, s.d., [ver. Uitgever: Wim Jorissen]

Hoofdstuk V. 1993

Voor dit hoofdstuk werd voornamelijk gebruikt gemaakt van gedigitaliseerde bronnen (zie hoger).

DEHOUSSE, Jean-Maurice, 'Een federalisme van hoop en onzekerheden', in: Geert Van Istendael (ed.), *Het nut van België*, Amsterdam / Antwerpen, Atlas, pp. 11-24.

DE RIDDER, Clem e.a., *Andere richtingen. Wegen voor Vlaanderen*, Leuven, Davidsfonds, 1985.

DILLEN, Karel, *Wij, marginalen*, Antwerpen, A.M.U., 1987.

GEENS, Gaston, *Op eigen kracht. Richting geven aan Vlaanderen*, Tielt, Lannoo, 1987.

'Happart: nationaliste du monde', interview, *Résistances*, sd.
<http://www.resistances.be/9712a3.html>.

'Manifeste pour la culture wallonne', in: Patrick Dupuis en Jean-Emile Humblet, *Un siècle de mouvement wallon. 1890-1977*, Gerpinnes, Quorum, 1998, pp. 309-312.

Mouvement Populaire Wallon, *Congrès des 8 et 9 décembre 1962. Rapport politique. Rapporteur : François Perin*

Mouvement Populaire Wallon, *Dans 10 ans. Que serez-vous? Que sera la Wallonie?*, 1962.

SCHILTZ, Hugo, *Macht en onmacht van de Vlaamse Beweging*, Antwerpen, Soethoudt, 1982.

TASTENHOYE, Guido, *Naar de multiculturele samenleving?*, Leuven, Davidsfonds, 1993.

VAN DEN BRANDE, Luc e.a., *Vlaanderen-Europa 2002. Een project van de Vlaamse regering*, Tielt, Lannoo, 1993.

VAN DEN BRANDE, Luc e.a., Referatenboek conferentie 'Maastricht en het Europa van de kulturen', Vlaams-Europees Congrescentrum, 1 oktober 1992.

VERHOFSTADT, Guy, *De weg naar politieke vernieuwing: het tweede burgermanifest*, Antwerpen, Hadewijch, 1992

VERMEYLEN, August, 'Vlaamsche en Europeesche beweging', in: Marcel van der Heijden (ed.), *Strevend Vlaanderen. 19^{de}-eeuwse teksten in verband met Vlaanderens heropleving*, Utrecht/Antwerpen, Prisma, 1972, pp. 315-326.

VOGELS, Mieke & Jos Geysels, *Politieke herbebossing: notities voor de 21^{ste} eeuw*, Antwerpen, Hadewijch, 1993.

'Wallonie région d'Europe: charte, résolutions du premier congrès' (1988 Charleroi), in: Patrick Dupuis en Jean-Emile Humblet, *Un siècle de mouvement wallon. 1890-1977*, Gerpinnes, Quorum, 1998, pp. 313-320.

WATHELET, Melchior, *L'innovation pour l'emploi: livre blanc pour une politique des technologies nouvelles*, Bruxelles, Ministère de la Région Wallonne, 1980.

Secundaire literatuur

40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp, Antwerpen, Grammensfonds, 1959.

AERTS, Koen, "Repressie zonder maat of einde?", De juridische re-integratie van collaborateurs in de Belgische staat na de Tweede Wereldoorlog, Gent, Academia Press, 2014.

AERTS, Remieg, "'Hooger Leven'. De aspiraties van het fin de siècle-tijdschrift', in: Raf De Bont, Geraldine Reymenants en Hans Vandevoorde (eds.), *Niet onder één vlag. Van nu en straks en de paradoxen van het fin de siècle*, Gent, KANTL, 2005, pp. 27-40.

AGULHON, Maurice, *Le Cercle dans la France bourgeoise, 1810-1848. Étude d'une mutation de sociabilité*, Paris, Armand Colin, 1977.

ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1983.

ARON, Paul & Cécile Vanderpelen-Diagre, *Edmond Picard. Un bourgeois socialiste belge à la fin du dix-neuvième siècle*, Bruxelles, Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique, 2014.

ARON, Paul, Dirk De Geest, Pierre Halen en Antoon Vanden Braembussche (eds.), *Leurs Occupations. L'impact de la seconde guerre mondiale sur la littérature en Belgique*, Bruxelles, 1997.

AUSTIN, J.L, *How to do things with words*, Oxford, Oxford University Press, 1962.

BAGEHOT, Walter, *Physics and Politics, or: Thoughts on the application of the principles of 'natural selection' and 'inheritance' to political society*, London, Kegan Paul, Trench, Trübner & C°, 1940 [1872].

BAKHTIN, Michail, *The Dialogic Imagination. Four essays*, Austin, The university of Texas Press, 1981 (1975).

BASSE, Maurits, *De Vlaamse beweging van 1950 tot 1930*, Gent, Van Rysselbergh-Rombout, 1930-1933.

BAUER, Otto, *La question des nationalités et la social-démocratie*, Paris, EDI, 1987.

BHABHA, Homi K., 'Of Mimicry and Man. The Ambivalence of Colonial Discourse', in: Frederick Cooper & Ann Laura Stoler (eds.) *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World*, Berkeley / Los Angeles / London, University of California Press, 1997, pp. 152-162.

- BHABHA, Homi K., *Nation and Narration*, London, Routledge, 1990.
- BHABHA, Homi K., 'The Other Question... The Stereotype and Colonial Discourse', *Screen*, Vol. 24, nr. 6, 1983, pp. 18-36.
- BENHABIB, Seyla, 'The Democratic Moment and the Problem of Difference', in: Seyla Benhabib (ed.), *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*, Princeton, Princeton University Press, 1996, pp. 3-18.
- BENJAMIN, Walter, *Maar een storm waait over het paradijs. Filosofische essays over taal en geschiedenis*, Nijmegen, Sun, 1996.
- BERG, Christian, 'Het Belgisch bewustzijn in de Frans-Belgische letterkunde van de 19de eeuw', in: Kas Deprez & Louis Vos (eds.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000*, Antwerpen / Baarn, Houtekiet, 1999, pp. 70-80.
- BERGER, Stefan, 'Introduction: Towards a Global History of National Historiographies', in: Stefan Berger (ed.), *Writing the Nation. A Global Perspective*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007, pp. 1-29.
- BEYEN, Marnix, 'Jules Destrée, Roger de la Pasture et "les Maîtres de Flémalle" ». Une histoire de science, de beauté et de revendications nationales', in: DESTATTE, Philippe, Catherine Lanneau et Fabrice Meurant-Pailhe (eds.), *Jules Destrée. La Lettre au roi, et au-delà. 1912-2012*, Liège, Musée de la Vie wallonne / Namur, Institut Destrée, 2013, pp. 202-221.
- BEYEN, Marnix, 'Who is the Nation and What does it do? The Discursive Construction of the Nation in Belgian and Dutch National Histories of the Romantic Period', in: Hugh Dunthourne en Michael Wintle (eds.), *The historical imagination in nineteenth-century Britain and the Low Countries*, Leiden, Brill, 2013, pp. 67-85.
- BEYEN, Marnix en Maarten Van Ginderachter, 'General Introduction, Writing the Mass into a Mass Phenomenon', in: Maarten Van Ginderachter en Marnix Beyen (eds.), *Nationhood from below. Europe in the long nineteenth century*, Basingstoke, Palgrave-MacMillan, 2012, pp. 3-22.
- BEYEN, Marnix, 'Tragically Modern. Centrifugal Sub-nationalisms in Belgium, 1830-2009', in: Michel Huysseune (ed.), *Contemporary Centrifugal Regionalism: Comparing Flanders and Northern Italy*, Brussels, KVAB, 2012, pp. 17-28.

- BEYEN, Marnix & Philippe Destatte, 'Een ander land. 1970-vandaag', in: Vincent Dujardin, Michel Dumoulin, Marnix Beyen & Philippe Destatte, *Nieuwe geschiedenis van België. III. 1950-heden*, Tielt, Lannoo, 2009, pp. 1537-1980.
- BEYEN, Marnix and Benoît Majerus, 'Weak and Strong Nations in the Low Countries: National Historiography and its 'Others' in Belgium, Luxembourg and the Netherlands in the Nineteenth and Twentieth Centuries', in: Stefan Berger and Chris Lorenz (eds.), *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, pp. 283-310.
- BEYEN, Marnix, 'Een uitdijend verhaal. De historiografie van de Vlaamse beweging, 1995-2005', *Wetenschappelijke Tijdingen*, LXIV, bijzonder nummer, 2005, pp. 18-34.
- BEYEN, Marnix, "'Zwart wordt van langs om meer de Vlaamsgezinde massa.' De Vlaamse beeldvorming over bezetting en repressie, 1945-2000", in: José Gotovitch en Chantal Kesteloot, *Het gewicht van het oorlogsverleden*, Gent, Academia Press, 2002, pp. 105-120.
- BEYEN, Marnix, 'De natie, de stad en de wereld. Vlaamse en Waalse identiteitsvorming als antwoorden op de moderniteit', *Deus Ex Machina*, nr. 100, 2000, pp. 7-11.
- BEYEN, Marnix, *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tijl Uilenspiegel*, Antwerpen, Houtekiet, 1998
- BEYEN, Marnix, "'Vlaamsch zijn in het bloed en niet alleen in de hersenen". Het Vlaamse volk tussen ras en cultuur (1919-1939), in: Marnix Beyen en Geert Vanpaemel (eds.), *Rasechte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek vóór de Tweede Wereldoorlog*, Leuven / Amersfoort, Acco, 1998, pp. 173-202.
- BILLIG, Michael, *Banal Nationalism*, London, Sage, 2010.
- BLOMMAERT, Jan, *Links van de kerk. De linkerzijde en de multiculturele samenleving*, Antwerpen, KifKif vzw, 2001.
- BLOMMAERT, Jan, *Ik stel vast. Politiek taalgebruik, politieke vernieuwing en verrechtsing*, Berchem, EPO, 2001.
- BLOMMAERT, Jan and Jef Verschueren, *Debating Diversity. Analysing the discourse of tolerance*, Londen and New York, Routledge, 1998.
- BLOMMAERT, Jan and Jef Verschueren, 'European Concepts of Nation-Building', in: Wilmsen en McAllister, *The Politics of Difference*, Chicago, University of Chicago Press, 1996, pp. 104-123.

- BLOMMAERT, Jan en Jef Verschueren, *Antiracisme*, Antwerpen / Baarn, Hadewych, 1994.
- BLOMMAERT, Jan, 'De retoriek van de Burger. Nota's bij de Burgermanifesten', *Samenleving & Politiek*, 1-4, 1994, pp. 25-33.
- BLOMMAERT, Jan & Jef Verschueren, *Het Belgisch migrantendebat. Pragmatiek van een abnormalisering*, Antwerpen, IPrA Research Centre, 1992.
- BLOMMAERT, Jan and Jef Verschueren, 'The Role of Language in European Nationalist Ideologies', *Pragmatics*, 2, 3, 1991, pp. 355-375.
- BOBBIO, Norberto, *On Mosca and Pareto*, Genève, Librairie Droz, 1972.
- BOEHME, Olivier, *De welvaart en trots van naties. Een geschiedenis van het economisch nationalisme*, Antwerpen, De Bezige Bij Antwerpen, 2013
- BOEHME, Olivier, *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum. Ideeënhistorische bijdragen*, Leuven, Acco, 2011.
- BOEHME, Olivier, *Greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, Tielt, Lannoo Campus, 2008.
- BOEVA, Luc, 'Pour les Flamands la même chose'. *Hoe de taalgrens ook een sociale grens was*, Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1994.
- BOTTOMORE, Tom, *Elites and Society*, London, Routledge, 1993 (1964).
- BOUNIAS, Dimitris, 'Syriza Rising', *The Nation*, 20 januari 2015.
- BOURDIEU, Pierre, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge, Harvard University Press, 1984 [1979].
- BOUVEROUX, Jos, *De barst in België... is er altijd al geweest*, Leuven, Van Halewyck, 2011.
- BRAECKMAN, Antoon, Raoul Bauer en Jacques de Visscher (eds.), *Onbehagen met de moderniteit. De revolte van de intellectuelen, 1890-1933*, Kapellen, Pelckmans, 2001.
- BRENNAN, William, *Dehumanizing the Vulnerable. When Word Games take Lives*, Chicago, Loyola University Press, 1995.
- BREUILLY, John, 'Nationalism as Global History', in: Daphne Halikiopoulou en Sofia Vasilopoulou, *Nationalism and Globalisation. Conflicting or complementary?*, London / New York, Routledge, 2011, pp. 65-83.

- BREUILLY, John, 'Nations and Nationalism in Modern German History', *The Historical Journal*, Vol. 33, nr. 3, 1990, pp. 659-675.
- BRUBAKER, Rogers, 'Charles Tilly as a Theorist of Nationalism', *American Sociology*, nr. 41, 2001, pp. 375-381.
- BRUBAKER, Rogers and Frederick Cooper, 'Beyond "identity"', *Theory and Society*, nr. 29, 2000.
- BRUBAKER, Rogers, 'The Manichean Myth: Rethinking the Distinction Between "Civic" and "Ethnic" Nationalism', in: Hanspeter Kriesl, Klaus Armingeon, Hannes Slegrist & Andreas Wimmer (eds.), *Nation and National Identity. The European Experience in Perspective*, Zürich, Rüeger, 1999, pp. 55-71.
- BRUBAKER, Rogers, 'Myths and misconceptions in the study of nationalism', in: John Hall (ed.), *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp. 272-305.
- BURKE, Peter, *History and Social Theory*, Cambridge, Polity, 2007.
- CABANES, Bruno, '«Génération du feu» : aux origines d'une notion', *Revue Historique*, nr. 1, 2007, pp. 139-150.
- CALHOUN, Craig, *Nationalism*, Buckingham, Open University Press, 1997
- CHAMPAGNE, John, *Aesthetic Modernism and Masculinity in Fascist Italy*, Abingdon, Routledge, 2013.
- CLARK, Elizabeth A, *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn*, Harvard University Press, 2004.
- COBBAERT, Tom, 'Een onuitgegeven erfenis. Het archief Hendrik Jozef Elias', *ADV-N-Mededelingen*, nr. 31, 2001, pp. 4-8.
- COBBAERT, Tom, *In het Nieuwe Europa. De Europese gedachte bij de Nieuwe Orde en collaboratiebewegingen in Vlaanderen (1931-1944)*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling geschiedenis, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, KU Leuven, 2002-2003.
- COINTET, Jean-Paul, *Marcel Déat. Du socialisme au national-socialisme*, Paris, Perrin, 1988.
- COLIGNON, Alain en Chantal Kesteloot, "Nazis durant les guerres". De visie op de Vlaamse collaboratie in Wallonië en Brussel', in: José Gotovitch en Chantal Kesteloot (eds.), *Het gewicht van het oorlogsverleden*, Gent, Academia Press, 2002, pp. 121-148.

- CONWAY, Martin, *The Sorrows of Belgium. Liberation and Political Reconstruction, 1944-1947*, Oxford, Oxford University Press, 2012
- CONWAY, Martin, *Collaboratie in België. Léon Degrelle en het Rexisme, 1940-1944*, Groot-Bijgaarden, Globe, 1994.
- CORBET, Raymond and Joep Leerssen, *Alterity, Identity, Image. Selves and Others in Society and Scholarship*, Amsterdam / Atlanta, Rodopi, 1991.
- COTMAN, Frank, 'Martens, Adriaan Herman Albert (1885-1968)', UGent Memorie, <http://www.ugentmemorie.be/personen/martens-adriaan-herman-albert-1885-1968>, geraadpleegd op 30 juni 2014.
- COUPLAND, Nikolas, 'Other' Representation', in: Jan-Ola Östman en Jef Verschueren (eds.), *Handbook of Pragmatics Online*, John Benjamin Publishing, 2010 [1999].
- CROCE, Benedetto, *Theory and History of Historiography*, London, George G. Harrap, 1921 [1917].
- CSENGI, Zsuzsa & James M. Goldgeier, 'Nationalist Strategies and European Integration', *Perspectives on Politics*, nr. 1, 2004, pp. 21-37.
- DALE SHELBY, Karen, *Conflicted Nationalism and World War I in Belgium. Memory and Museum Design*, Ann Arbor, UMI Pro Quest Dissertation Publishing, 2008.
- DAY, Graham and Andrew Thompson, *Theorizing Nationalism*, Basingstoke, Pallgrave Macmillan, 2004.
- DE BONDT, Raf en Tom Verschaffel (eds.), *Het verderf van Parijs*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2004.
- DEBUNNE, Georges, *Ik heb mijn zeg gehad. Memoires*, Leuven, Kritak, 1988.
- DE CILLIA, Rudolf, Martin Reisigl and Ruth Wodak, 'The Discursive Construction of National Identities', *Discourse & Society*, nr. 10, 1999, pp. 149-173.
- DEFLO, Frederik, *De literaire oorlog. De Vlaamse prozaliteratuur over de Eerste Wereldoorlog*, Wevelgem, Kreatief vzw, 1998. [*Kreatief*, jaargang 32, nrs. 3-4, oktober 1998].
- DEFOORT, Eric, *Het klauwen van de historicus*, Antwerpen, Hadewych, 1996.
- DEFOORT, Eric, *Charles Maurras en de Action française in België*, Brugge, Orion, 1978.
- DEFOORT, Hendrik e.a. (eds.), *Jef Van Extergem en zijn tijd*, Brussel, Imavo, 1998.
- DEHAN, Xavier, 'Jeune Europe, le salon Didier et les éditions de la Toison d'Or (1933-1945)', *Cahiers-Bijdragen*, nr. 17, 1995, pp. 203-236.

- DEJARDIN, Valérie, Guy Focant & Julien Maquet, *Cent merveilles de Wallonie*, Namur, Institut du patrimoine wallon, 2007.
- DELCORD, Bernard, 'A propos de quelques "chapelles" politico-littéraires en Belgique (1919-1945)', *Cahiers – Bijdragen*, nr. 10, 1986, pp. 153-205.
- DELFORGE, Paul, *L'Assemblée wallonne. 1912-1923. Premier parlement de la Wallonie?*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 2013.
- DELFORGE, Paul, 'De Waalse economische politiek (1971-2011): van Freddy Terwagne tot Marshall 2 Vert, of hoe de vroegere welvaart terug te vinden', in: Mark Van den Wijngaert (red.), *Van een unitair naar een federaal België. 40 jaar beleidsvorming in gemeenschappen en gewesten (1971-2011)*, Brussel, ASP, 2011, pp. 149-161.
- DELFORGE, Paul, *Cent Wallons du siècle*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 1995.
- DELWIT, Pascal, 'Reynders trekt zwaard dat snijdt aan twee kanten', *De Tijd*, 14 januari 2014.
- DELWIT, Pascal, *La vie politique en Belgique de 1830 à nos jours*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 2009.
- DELWIT, Pascal (ed.), *Social Democracy in Europe*, Brussels, Éditions de l'Université de Bruxelles, 2005.
- DEMELENNE, Claude en Bénédicte Vaes, *Le cas Happart: la tentation nationaliste*, Bruxelles, Luc Pire, 1995.
- DEMEULEMEESTER, Simon, 'De Wever vs. Magnette: leer je de duivel kennen in een dovemansgesprek?', *Knack*, 13 mei 2015.
- DE MEY, Raf, 'Charler Rogier (1800-1885) en de Vlaamse beweging. De beeldvorming herbekeken', *Wetenschappelijke tijdingen*, LXIV/4/2005, pp. 221-236.
- DENECKERE, Gita, 'Vlaamse identiteit of verdeeldheid? Straatmanifestaties als graadmeter voor groepsgevoel', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 3, 1997, pp. 203-213.
- DENECKERE, Gita, 'Lode Wils en Koning Albert I', *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 55, nr. 3, 1996, pp. 181-196.
- DENECKERE, Gita, 'Turbulenties rond de vernederlandsing van de Gentse universiteit na de eerste wereldoorlog. Analyse van een besluitvormingsproces', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, jg. 48, 1994, pp. 201-231.

- DEPREZ, Kas, 'De taal van de Vlamingen', in: Kas Deprez & Louis Vos, *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000*, Antwerpen, Houtekiet, 1999, pp. 103-116.
- DÉRENS, Jean-Arnault & Cathérine Samary, *Les conflits yougoslaves de A à Z*, Paris, Les éditions de l'Atelier, 2000.
- DE ROOVER, Peter, 'Bart De Wever is al honderd jaar oud', *De Standaard*, 18 augustus 2012.
- DE ROOY, Piet, 'De wetenschap van het ras', in: Marnix Beyen en Geert Vanpaemel (eds.), *Rasechte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek vóór de Tweede Wereldoorlog*, Leuven / Amersfoort, Acco, 1998, pp. 21-30.
- DESCHOUWER, Kris, 'De Belgische federatie', in: Els Witte en Alain Meynen, *De geschiedenis van België na 1945*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006, pp. 395-424.
- DE SCHRYVER, Reginald, 'The Belgian Revolution and the Emergence of Belgium's Biculturalism', in: Arend Lijphart (ed.), *Conflict and Coexistence in Belgium. The Dynamics of Culturally Divided Society*, Berkeley, Institute of International Studies, 1981, pp. 13-33.
- DE SCHRYVER, Reginald e.a. (eds.) *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, Terra-Lannoo, 1973-1975.
- DE SMAELE, Henk, 'How "real" is Right-Wing Flanders', in: Bruno De Wever (ed.), *Right-wing Flanders, left-wing Wallonia? Is this so? If so, why? And is it a problem?*, Brussels, Re-Bel e-book, 2011, pp. 6-10.
- DE SMAELE, Henk, *Rechts Vlaanderen. Religie en stemgedrag in negentiende-eeuws België*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2009.
- De staking van '60-'61*, Gent, Amsab-ISG, 2010.
- DESTATTE, Philippe, 'L'économie wallonne dans une perspective historique (1886-2006)', Intervention au colloque 'Développement économique, justice sociale et solidarité', organisé par Picardie laïgue et l'UMons, 2 december 2010, p. 27. Integrale tekst van deze uiteenzetting op de site van het Institut Jules Destrée: http://www.institut-destree.eu/Documents/Chantiers/ID-EP-2010/EP_E03_Philippe-Destatte_Economie-wallonne_UMons_2010-12-02qter.pdf.
- DESTATTE, Philippe, *L'identité wallonne. Essai sur l'affirmation politique de la Wallonie (XIX-XXèmes siècles)*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 1997.

DESTATTE, Philippe, 'Ce nationalisme wallon', in: Philippe Destatte e.a. (eds.), *Nationalisme & postnationalisme*. Namur, Presses universitaires de Namur, 1995, pp. 13-21.

DESTATTE, Philippe, 'Jules Destrée, l'antisémitisme et la Belgique: lettre ouverte à tous ceux qui colportent des mythes éculés sur les Wallons et leur histoire', www.wallonie-en-ligne.net, http://www.wallonie-en-ligne.net/wallonie-publications/1995_Destatte_Philippe_Jules-Destree_Antisemitisme-et-Belgique.htm.

DETREZ, Raymond en Jan Blommaert, *Nationalisme. Kritische opstellen*, Berchem, EPO, 1994.

[DE WEVER, Bart] "Belgien. Europas kranker Mann". Der flämische Nationalist und Wahlsieger Bart De Wever über die drohende Spaltung seines Landes', *Der Spiegel*, 50, 2010, pp. 108-110.

DE WEVER, Bart, 'Het Vlaams-nationalisme na de Tweede Wereldoorlog. Verrijzenis of herrijzenis?', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 3, 1997, pp. 277-290.

DE WEVER, Bruno, 'The Flemish Movement and Flemish Nationalism. Instruments, Historiography and Debates', *Studies on National Movements*, 1, 2013, pp. 50-80. <http://snm.nise.eu>.

DE WEVER, Bruno (ed.), *Right-wing Flanders, left-wing Wallonia? Is this so? If so, why? And is it a problem?*, Brussels, Re-Bel e-book, 2011.

DE WEVER, Bruno, 'Belgium', in: R.J.B. Bosworth (ed.), *The Oxford Handbook of Fascism*, Oxford, Oxford University Press, 2009, pp. 470-488.

Bruno De Wever, 'Goede Belgen, foute Vlamingen, grijze Nederlanders', in: Eric Corijn (ed.), *Collaboratie in Vlaanderen. Vergeten en vergeven?*, Antwerpen, Manteau, 2002, pp. 51-62.

DE WEVER, Bruno, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe orde. Het VNV 1933-1945*, Lannoo, Tielt, 1995.

DE WEVER, Bruno, 'Hendrik Elias: historicus in de politiek', in: Dirk Martin en Alain Colignon (eds.), *1940. België, een maatschappij in crisis en oorlog*, Brussel, NCWOII, 1993, pp. 327-335.

DE WEVER, Bruno, *Staf De Clercq*, Brussel, Grammens, 1989.

DRABBE, Karl, 'De Vlaamse Linie en de heropleving van de naoorlogse Vlaamse beweging', *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 57, nr. 4, pp. 217-236.

- DRAKULIC, Slavenka, *Balkan-Expres*, Baarn, De Prom, 1993.
- DRAULANS, Dirk, *De charme van chaos: Berichten uit de burgeroorlog in België*, Amsterdam, Atalas, 2000.
- DRAYE, GreeT, *Laboratoria van de natie. Literaire genootschappen in Vlaanderen. 1830-1914*, Nijmegen, 2009.
- DUJARDIN, Vincent & Michel Dumoulin, 'Maakt eendracht nog altijd macht? 1950-1970', in: Vincent Dujardin, Michel Dumoulin, Marnix Beyen, Philippe Destatte, *Nieuwe geschiedenis van België III. 1950-heden*, Tielt, Lannoo, 2009, pp. 1352-1420.
- DUMOULIN, Michel, *Spaak*, Bruxelles, Racine, 1999.
- DURNEZ, Gaston, 'Levenslang Borginon', in: *Gedenkboek Mr. Hendrik Borginon, 1890-1990*, Brussel, Herdenkingscomité 100 jaar Hendrik Borginon, 1991, pp. 9-13.
- DUTOIT, Christian, *Jef Van Extergem en de Vlaamse beweging*, Antwerpen, Southoudt & C°, 1983.
- DUSZAK, Anna (ed.), *Us and Others*, Amsterdam, John Benjamin, 2002.
- DUYNDAM, Joachim and Marcel Poorthuis, *Levinas*, Rotterdam, Lemniscaat, 2003.
- EAGLETON, Terry, *Ideology. An Introduction*, London, Verso, 2007 [1991].
- ECO, Umberto, *Inventing the enemy and other occasional stories*, London, Harvill Secker, 2012.
- ECO, Umberto, *De begraafplaats van Praag*, Amsterdam, Prometheus, 2011.
- ELEY, Geoff en Ronald Grigor Suny (eds.), *Becoming National*, New York / Oxford, Oxford University Press, 1996.
- ELIAS, Hendrik J., *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging. 1914/1939*. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1969-1972 (vier delen).
- ELIAS, Hendrik J., *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte, 1780-1914*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1963-1965 (vier delen).
- FABIAN, Johannes, 'Presence and Representation: The Other in Anthropological Writing', *Critical Inquiry*, Vol. 16, nr. 4, 1990, pp. 753-772.
- FABIAN, Johannes, *Time and Other. How anthropology makes it object*, New York, Columbia University Press, 1983.
- FAIRCLOUGH, Norman, *Critical Discourse Analysis. The Cultural Study of Language*, Harlow, Longman-Pearson, 2010.

- FAIRCLOUGH, Norman, *Analysing Discourse. A method for advanced students*, London / New York, Routledge, 2003.
- FITZMAURICE, John, *The Politics of Belgium: A Unique Federalism*, London, Hurst, 1996.
- FLORQUIN, Joos, *Ten huize van... 9*, Leuven, Davidsfonds, 1973.
- FONTEYN, Guido, *Afscheid van Magritte. Over het oude en nieuwe Wallonië*, Antwerpen, Meulenhoff-Manteau, 2004.
- FONTEYN, Guido, *Over de taalgrens. Van Komen naar Voeren*, Berchem, EPO, 2009.
- FONTEYN, Guido, *De nieuwe Walen*, Tielt, Lannoo, 1988.
- FONTEYN, Guido, *De Walen. Een onderhuidse beweging*, Tielt, Lannoo, 1980.
- FOUCAULT, Michel, *L'archéologie du savoir*, Paris, Gallimard, 1969.
- FRANCIS, Alex-Drace, *European Identity. A Historical Reader*, Houndmills, Palgrave Macmillan, 2013.
- FRANK, Robert, 'Qu'est-ce qu'un stéréotype?', in: Jean-Noël Jeanneney (ed.), *Une idée fausse est un fait vrai. Les stéréotypes nationaux en Europe*, Paris, Odile Jacob, 2000, pp. 17-26.
- FREEDEN, Michael, 'Is Nationalism a Distinct Ideology', *Political Studies*, XLVI, 1998, pp. 748-765.
- FREUD, Sigmund, *Civilization, Society and Religion*, London, Penguin, 1991 (1930).
- FREIND, Julius W., *Stateless Nations. Western European Regional Nationalisms and the Old Nations*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2012.
- FUREDI, Frank, *Colonial Wars and the Politics of Third World Nationalism*, London, I.B. Tauris, 1994.
- FURNEMENT, Jean-François, *Guy Spitaels, au-delà du pouvoir*, Bruxelles, Ed. Luc Pire, 2005
- FUSS, Diana, *Identification Papers: Readings on Psychoanalysis, Sexuality and Culture*, New York / London, Routledge, 1995.
- GARBER, Zev & Bruce Zuckerman, 'Why Do We Call the Holocaust "The Holocaust?" An Inquiry into the Psychology of Labels', *Modern Judaism*, Vol. 9, n° 2, 1989, pp. 197-211.
- GARCÍA MÁRQUEZ, Gabriel, *Crónica de una muerte anunciada*, Barcelona, Plaza y Janes, 1995 [1981].

- GAUS, Helmut, *Politieke en sociale evolutie van België, Boek I*, Leuven / Apeldoorn, Garant, 2001
- GELLNER, Ernest, *Nations and Nationalism*, Ithaca, Cornell University Press, 1983.
- GENICOT, Léopold, *Racines d'Espérance, 20 siècles en Wallonie par les textes, les images et les cartes*, Bruxelles, Didier Hatier, 1986.
- GENICOT, Léopold, *Histoire de la Wallonie*, Paris, Privat, 1973.
- GERARD, Emmanuel, 'De democratie gedroomd, begrensd en ondermijnd. 1918-1939', in: Michel Dumoulin, Emmanuel Gerard, Mark Van den Wijngaert en Vincent Dujardin, *Nieuwe Geschiedenis van België, II. 1905-1950*, Tielt, Lannoo, 2006, pp. 867-1118.
- GERARD, Emmanuel, 'Omstreden democratie', in: Ronny Gobin & Winston Spriet (eds.), *De massa in verleiding. De jaren dertig in België*, 1994, pp. 74-123.
- GÉRARD-LIBOIS, Jules Gérard & José Gotovitch, *L'an 40. La Belgique occupée*, Bruxelles, CRISP, 1971.
- GERLO, Aloïs, *Noch hoveling noch gunsteling*, Kapellen, DNB/Pelckmans, 1989
- GOBIN, Ronny & Winston Spriet (eds.), *De massa in verleiding. De jaren dertig in België*, Brussel, ASLK, 1994.
- GODEFROID, Corinne, 'Un premier "exécutif" du Mouvement wallon: le Comité permanent des Congrès wallons (1890-1893)', in : *Studium et Museum. Mélanges Édouard Remouchamps*, Liège, 1996, pp. 695-709.
- GODEFROID, Corinne, *Premiers pas d'un coq hardi. La naissance de l'emblème wallon*, niet gepubliceerde paper, Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon, Luik, sd.
- GRIFFIN, Roger & Matthew Feldman (eds.), *The Nature of Fascism*, London, Routledge, 2004.
- GUBIN, Elian & Jean-Pierre Nandrin, 'Het liberale en burgerlijke België. 1846-1878', in: Els Witte, Jean-Pierre Nandrin, Eliane Gubin en Gita Deneckere, *Nieuwe Geschiedenis van België I, 1830-1905*, Tielt, Lannoo, 2005, pp. 239-437.
- GUBIN, Eliane, *Bruxelles au XIXe siècle : berceau d'un flamingantsme démocratique (1840-1873)*, Bruxelles, Crédit Communal de Belgique, 1979.
- GUTWIRTH, Serge, 'Beyond Identity?', *Identity in the Information Society*, nr. 1, 2008, pp. 122-133.
- HALL, Stuart en Paul du Gay, *Questions of Cultural Identity*, London, Sage, 2011.

HALL, Stuart, 'Who needs "identity"?', in: Paul du Gay, Jessica Evans and Peter Redman (eds.), *Identity: a reader*, London, Sage, 2000, pp. 15-30.

HARDT, Michael en Antonio Negri, *Empire*, Amsterdam, Van Genneep, 2000.

HASQUIN, Hervé, *Les séparatistes wallons et le gouvernement de Vichy (1940-1943). Une histoire d'Omerta*, Bruxelles, Académie Royale de Belgique, 2004.

HASQUIN, Hervé, *La Wallonie, son histoire*, Bruxelles, Luc Pire, 1999.

HASQUIN, Hervé, *Historiographie et politique en Belgique*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 1996.

HASQUIN, Hervé, *La Wallonie, le pays et les hommes: histoire et société*, Bruxelles, Racine, 1975.

HASTINGS, Adrian, *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

HAUPT, George, Michael Löwy et Claudie Weill, *Les marxistes et la question nationale. 1848-1914*, Paris, Maspero, 1974.

HENAU, B., 'Het bank- en verzekeringswezen in Antwerpen tijdens het interbellum', *Tijdschrift voor Economie en Management*, Vol. XXXV, 4, 1990, pp. 329-359.

HILL, Jane H., 'Mock Spanish: A Site for the Indexical Reproduction of Racism in American English', *Language and Culture*, Binghamton University, <http://language-culture.binghamton.edu/symposia/2/part1/index.html>. Jane H. Hill, 'Mock Spanish: A Site for the Indexical Reproduction of Racism in American English', *Language and Culture*, Binghamton University, <http://language-culture.binghamton.edu/symposia/2/part1/index.html>,

HILL, Richard, *The Art of being Belgian*, Brussels, Europublic, 2005.

HIRSCHI, Caspar, *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to early Modern Germany*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

HOBSBAWM, Eric, 'Ethnicity and Nationalism in Europe Today', in: Gopal Balakrishnan (ed.), *Mapping the Nation*, London / New York, Verso, 1996, pp. 255-266.

HOBSBAWM, Eric, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

HOBSBAWM, Eric en Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

HOLLOWAY, John, *Change the world without taking power*, London, Pluto Press, 2002.

- HOSKING, Geoffrey en George Schöpflin (eds.), *Myths and Nationhood*, London, Hurst & C°, 1997.
- HROCH, Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, New York, Columbia University Press, 2000.
- HUBERTY, Colette, 'La grève générale de 1932', ongepubliceerde paper, 9 pagina's, Papeles de Sociedad, <http://www.papelesdesociedad.info/?La-Misere-au-Borinage-1932-31-59>
- Hulde aan Dr. Adriaan Martens*, Gent, 1963.
- HUNIN, Jan, *Het enfant terrible. Camille Huysmans, 1871-1968*, Amsterdam, Meulenhoff, 1999.
- HUTCHINSON, John, 'Globalisation and Nation Formation in the Longue Durée', in: Daphne Halikiopoulou en Sofia Vasilopoulou, *Nationalism and Globalisation. Conflicting or complementary?*, London, Routledge, 2011, pp. 84-99.
- HUTCHINSON, John and Anthony D. Smith, *Nationalism*, Oxford / New York, Oxford University Press, 1994.
- HUYSE, Luc, *De politiek voorbij. Een blik op de jaren negentig*, Leuven, Kritak, 1995.
- HUYSE, Luc & Steven Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1942-1952*, Leuven, Kritak, 1991.
- HUYSEUNE, Michel (ed.), *Contemporary Centrifugal Regionalism: Comparing Flanders and Northern Italy*, Brussels, KVAB, 2012.
- IGLESIAS TURRIÓN, Pablo, *Disputar la democracia. Política para tiempos de crisis*, Madrid, Akal, 2014.
- JEISMANN, Michael, 'Nation, Identity and Enmity', in: Timothy Baycroft and Mark Hewitson, *What is a Nation? Europe 1789-1914*, Oxford, Oxford, University Press, 2009, pp. 17-27.
- JENKINS, Brian en Spiros A. Sofos (eds.), *Nation and Identity in Contemporary Europe*, London / New York, Routledge, 1996.
- JORIS, Freddy & Frédéric Marchesani, *Sur les traces du mouvement wallon*, Namur, Institut du Patrimoine Wallon, 2009.

- JORIS, Freddy, 'Les étapes du combat wallon', Institut Jules Destrée, 1995. http://www.wallonie-en-ligne.net/1995_Wallonie_Atouts-References/1995_choz-1_Joris_Freddy.htm,
- JULLIARD, Jacques, *Ce fascisme qui vient*, Paris, Seuil, 1994.
- KABBANI, Rana, *Imperial Fictions. Europe's Myths of Orient: Devise and Rule*, Basingstoke, Macmillan, 1986.
- KAPLAN, Alice, *The Collaborator. The Trial and Execution of Robert Brasillach*, Chicago, The University of Chicago Press, 2000.
- KESTELOOT, Chantal, 'Du bon usage de la Seconde Guerre mondiale', *Politique*, nr. 88, januari-februari 2015, pp. 21-23.
- KESTELOOT, Chantal, *Waals regionalisme tegenover Vlaams nationalisme. Andere projecten of enkel een andere naam?*, Brussel, ASP (VUB-press), 2013.
- KESTELOOT, Chantal, 'L'historiographie du Mouvement Wallon', *Wetenschappelijke Tijdingen*, LXIV, bijzonder nummer, 2005, pp. 36-57.
- KESTELOOT, Chantal, *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français. Les origines du FDF*, Bruxelles, Complexe 2004.
- KESTELOOT, Chantal, 'Écrire l'histoire du Mouvement Wallon: une démarche historique et citoyenne?', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nrs. 13-14, 2004, pp. 17-44.
- KESTELOOT, Chantal, 'Waalse beweging en nationale identiteit', in: Kas Deprez & Louis Vos (eds.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging. 1780-2000*, Antwerpen / Baarn, Houtekiet, 1999, pp. 160-176.
- KESTELOOT, Chantal, 'Etre ou vouloir être. Le cheminement difficile de l'identité wallonne', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 3, 1997, pp. 181-201.
- KESTELOOT, Chantal, 'Mouvement wallon et identité nationale', *Courrier hebdomadaire du CRISP*, nr. 1392, 1993.
- KIMBALL, Jeffrey P., 'The Stab-in-the-Back Legend and the Vietnam War', *Armed Forces & Society*, vol. 14, nr. 3, 1988, pp. 433-458.
- KLINKENBERG, Jean-Marie en Philippe Destatte, 'De zoektocht naar culturele autonomie in Wallonië en Franstalig Brussel: van cultuurgemeenschap tot regionale bekoring', in: Mark Van den Wijngaert (ed.), *Van een unitair naar een federaal België*.

- 40 jaar beleidsvorming in gemeenschappen en gewesten (1971-2011), Brussel, ASP, 2011, pp. 59-81.
- KLOSS, Heinz, 'Notes concerning a language-nation typology', in: Joshua Fishman, Charles Ferguson en Jyotirindra Das Gupta (eds), *Language Problems of Developing Nations*, New York, Wiley & Sons, 1968, pp. 69-85.
- KOHN, Hans, *The Idea of Nationalism. Study in its origins and background*. New Brunswick / London, Transaction Publishers, 2008 [1944].
- KOLB, Eberhard, *The Weimar Republic*, London, Unwin Hyman, 1988.
- KOSSMAN, Ernst Heinrich, *De Lage Landen. 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam / Brussel, Elsevier, 1976.
- KUMAR, Krishan, 'Nationalism and the Historians', in: Gerard Delanty and Krishan Kumar (eds.), *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*, London, Sage Publications, 2006, pp. 7-20.
- LABORDERIE, Vincent, 'Entretien avec Jean-Luc Dehaene', in: *Outre-Terre. Revue européenne de géopolitique*, nr. 40, juli-augustus-september 2014, pp. 26-32.
- LABRIE, Arnold, 'Ijkkunten in het theoretische en historiografische debat', in: Leo H.M. Wessels & Toon Bosch (eds.), *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden*, Nijmegen, Vantilt, 2012, pp. 50-102.
- LAGROU, Pieter, 'Een glorierijk verleden', in: Eric Corijn (ed.), *Collaboratie in Vlaanderen. Vergeten en vergeven?*, Antwerpen, Manteau, 2002, pp. 66-67.
- LAGROU, Pieter, 'Victims of Genocide and National Memory: Belgium, France and the Netherlands, 1945-1965', *Past & Present*, 154, 1997, pp. 181-222.
- LANNEAU, Catherine, 'Jules Destrée, Wallon et socialiste', *Culture, le magazine culturel en ligne de l'Université de Liège*, <http://culture.ulg.ac.be/>, 16/11/2012.
- LANNEAU, Catherine, 'Bruits autour d'un faux silence. À propos du livre de Hervé Hasquin, Les séparatistes wallons et le gouvernement de Vichy (1940-1943). Une histoire d'Omerta', in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 16, 2005, pp. 237-247.
- LEERSEN, Joep, *When was Romantic Nationalism? The Onset, the long tail, the banal*, Antwerp, NISE, 2014, p. 36. [NISE-Essays, nr. 2]

- LEERSEN, Joep, 'Identity, alterity, hybridity', in: Manfred Beller and Joep Leerssen (eds.), *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, Amsterdam / New York, Rodopi, 2007, pp. 335-342.
- LEERSEN, Joep, *Nationaal denken in Europa. Een cultuurhistorische schets*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 1999.
- LEMKE, Jay, *Textual Politics: Discourse and Social Dynamics*, London, Taylor & Francis, 1995.
- LERNOUT, Ghislain, 'Het Vlaams petitionnement van 1840 en de reakties van de Belgische pers', in: Lode Wils, *De houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse beweging in de 19^e eeuw*, Heule, UGA, 1972, pp. 12-78. [*Standen en Landen*, LIX, 1972].
- LIBON, Micheline, *Georges Truffaut. Wallonie: utopies et réalités*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 2002.
- LIBON, Micheline, *De la « séparation administrative » au fédéralisme (1912-1950): quête identitaire du mouvement wallon?*, Institut Jules Destrée, 1997. http://www.wallonie-en-ligne.net/Wallonie_Histoire/mouvement-wallon/1998_Libon_Micheline.html.
- LIBON, Micheline, *Elie Baussart: 'Raciner' les Wallons*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 1993.
- LORENZ, Chris, 'Representations of Identity: Ethnicity, Race, Class, Gender and Religion. An Introduction to Conceptual History', in: Stefan Berger & Chris Lorenz (eds.), *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008, pp. 24-60.
- LÖWY, Michael, *Fatherland or Mother Earth? Essays on the National Question*, London, Pluto Press, 1998.
- LYNCH, Allen, 'Woodrow Wilson and the principle of "self-determination": a reconsideration', *Review of International Studies*, 28, 2, 2002, pp. 419-436.
- MABILLE, Xavier, *La Belgique depuis la Seconde guerre mondiale*, Bruxelles, CRISP, 2003.
- MABILLE, Xavier, *Histoire politique de la Belgique. Facteurs et acteurs de changement*, Bruxelles, 1997.
- MALIK, Kenan, *The Meaning of Race. Race, History and Culture in Western Society*, Basingstoke, Macmillan Press, 1996.

- MANNHEIM, Karl, *Le problème des générations*, Paris, Nathan, 1990.
- MANN, Michael, *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- MANN, Michael, 'Has globalization ended the rise and fall of the nation-state?', *Review of International Political Economy*, 4, 3, 1997, pp. 472-496.
- MARCOS, J.M., P. Corroto & B. García Jaén, 'Los historiadores se alarman ante la hagiografía de Franco', *Público*, 30 mei 2011.
- MAZOWER, Mark, 'Success of a Belgian Political Elite', *BMGN – Low Countries Historical Review*, Vol. 129-4, 2014, pp. 50-54.
- MEURANT-PAILHE, Fabrice (ed.), *Vers une symbolique wallonne*, Liège, Fonds d'histoire du mouvement wallon, 2006, pp. 97-112.
- MEYLAERTS, Reine, *L'aventure flamande de la Revue belge. Langues, littératures et cultures dans l'entre-deux-guerres*, Bruxelles, Presses Interuniversitaires Européennes - Peter Lang, pp 184-194.
- MEYNEN, Alain, 'De grote werkstaking 1960-1961. Een inleidend overzicht van de economische en socio-politieke achtergronden van de grote werkstaking 1960-1961', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 3-4, 1979, pp. 481-515.
- MEYVIS, Ludo, *Markt en macht. Het VEV van 1926 tot heden*, Tielt, Lannoo, 2004.
- MEZLAN, Karim, *Negotiation and Construction of National Identities*, Leiden / Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2007.
- MIGOM, Willem, *Maurits van Haegendoren. Van para- tot partijpolitiek*, ongepubliceerde licentiaatserhandeling geschiedenis, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Universiteit Gent, 2010-2011.
- MOREAU, Robert, *Combat syndical et Conscience wallonne. Du syndicalisme clandestin au Mouvement Populaire Wallon (1943-1963)*, Bruxelles, Vie Ouvrière, 1984.
- MOSCOVICI, Serge, *Social Representations. Explorations in Social Psychology*, Cambridge, Polity, 2000.
- MUDIMBE, Valentin-Yves, *The Invention of Africa. Gnosis, Philosophy and the Order of Knowledge*, Oxford, James Currey publishers, 1988.
- MURET, Philippe, 'Albert du Bois en het « pangallisme »', in : Kas Deprez & Louis Vos, *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000*, Antwerpen, Houtekiet, 1999, pp. 185-204.

- MUSSCHOOT, Anne-Marie (ed.), *Van nu en straks, 1893-1901*, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1982,
- NEUVILLE, Jean & Jacques Yerna, *Le Choc de l'Hiver '60-'61. Les grèves contra la loi unique*, Bruxelles, Pol-His (CRISP), 1990.
- NORVAL, Aletta J., 'Thinking Identities: Against a Theory of Ethnicity', in: Edwin N. Wilmsen en Patrick McAllister (eds.), *The Politics of Difference. Ethnic premises in a World of Power*, Chicago / London, The University of Chicago Press, 1996, pp. 59-70.
- Note sur la Société de Langue et de Littérature Wallonnes*, niet ondertekend en niet gedateerd document (4 pagina's). Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon (FHMW), Luik.
- NUTTIN, Joseph, *Het stereotiep beeld van Walen, Vlamingen en Brusselaars. Hun kijk op zichzelf en op elkaar. Een empirisch onderzoek bij universitaireren*, Brussel, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1976.
- ÖZKIRMLI, Umut, *Theories of Nationalism, A Critical Introduction*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010.
- PAXTON, Robert O., *Vichy France: old guard and new order, 1940-1944*, New York, Columbia University Press, 1974.
- PEETERS, Evert, "Een vuist tegen België?" De IJzertoren en de Vlaamse tegenherinnering', in: Bruno Benvindo en Evert Peeters, *Scherven van de oorlog. De strijd om de herinnering aan WOII*, Antwerpen, De Bezige Bij / Brussel, Soma, 2011, pp. 82-113.
- PEETERS, Evert, *Het labyrint van het verleden. Vrijheid en geweld in de Belgische geschiedschrijving. 1787-1850*, Leuven, 2003.
- PETERSOO, Pille, 'Reconsidering otherness: constructing Estonian identity', *Nations and Nationalism*, 13, 1, 2007, pp. 117-133.
- PICKERING, Michael, *Pickering, Stereotyping. The Politics of Representation*, Basingstoke, Palgrave, 2001.
- PLATEL, Marc, *Communautaire geschiedenis van België. Van 1830 tot vandaag*, Leuven, Davidsfonds, 2004.
- PEPELIER, Patricia en Dave Sinardet, 'Stabiliteit en instabiliteit in de Belgische federale staatsstructuur', in: Patricia Popelier, Dave Sinardet, Jan Velaers en Bea

- Cantillon (eds.), *België, quo vadis? Waarheen na de zesde staatshervorming?*, Antwerpen / Cambridge, Intersentia, 2012, pp. 3-31.
- QUAIRIAUX, Yves, *L'image du flamand en Wallonie. Essai d'analyse sociale et politique (1830-1914)*, Bruxelles, Labor, 2006.
- RASKIN, Brigitte, *De taalgrens*, Leuven, Davidsfonds, 2012.
- REICHER, Stephen & Nick Hopkins, *Self and Nation. Categorization, Contestation and Mobilization*, London, Sage, 2001.
- RENAN, Ernest, 'Qu'est-ce qu'une nation? Conférence prononcée le 11 mars 1882 à la Sorbonne', in: Philippe Forest, *Qu'est-ce qu'une nation? Littérature et identité nationale de 1871 à 1914*, Paris, Pierre Bordas et fils, 1991, pp. 32-52.
- REYNEBEAU, Marc, *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12^{de} tot de 21^{ste} eeuw*, Leuven, Van Halewyck, 1995.
- REYNTJENS, Filip, 'Rwanda, Ten Years on: from Genocide to Dictatorship', *African Affairs*, nr. 103, 2004, pp. 177-210.
- SAID, Edward, *Orientalism*, London, Penguin, 1995 [1977].
- SARTRE, Jean-Paul, *L'existentialisme est un humanisme*, Paris, Nagel, 1970.
- SAUVAGE, Pierre (ed.), *Jacques Leclercq. Les catholiques et la question wallonne*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 1988.
- SAEY, Pieter, Christian Kesteloot en Christian Vandermoten, 'Ongelijke economische ontwikkeling aan de basis van de federalisering', in: Kas Deprez & Louis Vos (eds.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-2000*, Antwerpen / Baarn, Houtekiet, 1999, pp. 207-217.
- SEBERECHTS, Frank en Tom Cobbaert, 'Van Vlaams Blok tot Vlaams Belang. Een rechtse Vlaams-nationalistische partij wordt 35 jaar', *ADV-N-Mededelingen*, nr. 42, 2013, pp. 4-8.
- SEWELL, William H., Jr., *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*, Chicago / London, The University of Chicago Press, 2005.
- SEWELL, William H Jr., 'Historical events as transformations of structures: Inventing revolution at the Bastille', *Theory and Society*, Vol. 25, N° 6, 1996, pp. 841-881.
- SCHELTJENS, Vincent, 'Les effets profonds du long été wallon de 1912 en Flandre', in: Philippe Destatte, Catherine Lanneau et Fabrice Meurant-Pailhe (eds.), *Jules Destrée*.

La Lettre au roi, et au-delà. 1912-2012, Liège, Musée de la Vie wallonne / Namur, Institut Destrée, 2013, pp. 112-130.

SHELTIENS, Vincent, 'Versnipperd links: een terugblik', *Aktief*, nr. 2, 2013, pp. 13-18.

SHELTIENS, Vincent, 'Mogen de jaren tachtig rusten in vrede', *De Morgen*, 19 oktober 2013.

SHELTIENS, Vincent, 'Vom Vlaams Blok zum Vlaams Belang: Analyse eines Problems, Erörterung von Gegenstrategien', in: Peter Bathke und Susanne Spindler (eds.), *Neoliberalismus und Rechtsextremismus in Europa : Zusammenhänge, Widersprüche, Gegenstrategien*, Berlin, Dietz Verlag, 2006, pp. 88-97.

SCHMOOK, Ger, *Fragment uit "Kleine studie naar aanleiding van Jan Frans Willems' Honderdste Sterfdag. Genesis van het Petitionnement van 1840-41"*, Antwerpen, 1946.

SCHÖPFLIN, George, 'The functions of myth and a taxonomy of myths', in: Geoffrey Hosking and George Schöpflin (eds.), *Myths and Nationhood*, London, Hurst & C°, 1997, pp. 19-35.

SCHREIBER, Jean-Philippe, 'Jules Destrée tussen separatisme en nationalisme', in: Anne Morelli (ed.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonie*, Berchem, EPO, 1996, pp. 223-234.

SELDESLACHTS, Bart, *De leeuw in de achteruitkijkspiegel. Het weekblad De Volksunie-Wij van 1955-1978 over het verleden en de historiografie van de Vlaams-nationale partijpolitiek*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, KU Leuven, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 1999-2000.

SEN, Amartya, *Identity and Violence. The Illusion of Destiny*, London / New York, Norton, 2006.

SIMON-VAN DER MEERSCH, Anne-Marie en Elienne Langendries, 'De vernederlandsing van de Gentse universiteit', in: Guy Leemans e.a. (ed.), *Vlamingen komt in massa. De Vlaamse beweging als massabeweging*, Gent, Museum van de Vlaamse sociale strijd, 1999, pp. 121-146.

SINARDET, Dave, 'Federal Reform and Party Politics. The case of the Fifth Belgian State Reform', in: Arthur Benz & Felix Knuepling, *Changing Federal Constitutions: Lessons from International Comparison*, Opladen / Farmington Hills, Barbara Budrich Publishers, 2012, pp. 135-160.

SINARDET, Dave , 'Multilingual democracy and public sphere. What Belgium and the EU can learn from each other', in: Axel Gosseries en Yannick Vanderborght (eds.), *Arguing about justice. Essays for Philippe Van Parijs*, Louvain-La-Neuve, Presses Universitaires de Louvain, 2011, pp. 311-321.

SINARDET, Dave, 'From consociational consciousness to majoritarian myth: Consociational democracy, multi-level politics and the Belgian case of Brussels-Halle-Vilvoorde', *Acta Politica*, vol. 45, nr. 3, 2010, pp. 346-369.

SINARDET, Dave & Marc Hooghe (eds.), *Is democracy viable without a unified public opinion? The Swiss experience and the Belgian case*, Brussels, Re-Bel e-book, 2009.

SINARDET, Dave, *Wederzijdse mediarepresentaties van de nationale "andere": Vlamingen, Franstaligen en het Belgische federale samenlevingsmodel*, Antwerpen, Universiteit Antwerpen, doctoraal proefschrift, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen, 2007.

SLEMBROUCK, Stefaan & Jan Blommaert, 'De politiek-retorische constructie van een Vlaamse natie: Vaanderen-Europa 2002', in: Anne Morelli (ed.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, EPO, 1996, pp. 241-258.

SMETS, Wouter, '20 jaar ecotaks. Een terugblik', *Oikos*, 64, 1/2013, pp. 46-55.

SMITH, Anthony D., *Ethno-Symbolism and Nationalism. A cultural approach*, London / New York, Routledge, 2009.

SMITH, Anthony D., 'Adrian Hastings on nations and nationalism', *Nations and Nationalism*, 9 (1), 2003, pp. 25-28.

SMITH, Anthony D., *Nationalism. Theory, Ideology, History*, Cambridge, Polity, 2001.

SMITH, Anthony D., *Nationalism and Modernism*, London: Routledge, 1998.

SMITH, Anthony D., 'Nationalism and the Historians', in: Gopal Balakrishnan (ed.), *Mapping the Nation*, London, Verso, 1996, pp. 175-197.

SPIEGEL, Gabrielle M., History, Historicism and the Social Logic of the Tekst in the Middle Ages, *Speculum*, Vol. 65, nr. 1, 1990, pp. 59-86.

STASZAK, Jean-François, 'Other / Otherness', in: Rob Kitchin & Nigel Thrift (eds.), *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier, 2008. Département de Géographie et Environnement van de Université de Genève, Zwitserland.
<http://www.unige.ch/sciences-societe/geo/collaborateurs/publicationsJFS/OtherOtherness.pdf>

- STENGERS, Jean en Éliane Gubin, *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918. Tome 2. Le grand siècle de la nationalité belge*, Bruxelles, 2002.
- STENGERS, Jean, *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918. Tome 1. Les racines de la Belgique. Jusqu'à la Révolution de 1830*, Bruxelles, Racine, 2000.
- SWENDEN, Wilfried, 'Belgian Federalism: Basic Institutional Features and Potential as a Model for the European Union', paper voorgelegd op de *RIIA Conference: governing together in the New Europe location*, Cambridge UK, 13 april 2003.
- TEN HAAF, Karel, '... en morgen de hele wereld'. *Het Aktiefront Nationale Socialisten (ANS), de Kühnenbeweging in Nederland (1984-1992)*, Amsterdam, FOK, 1992.
- THERBORN, Göran, *European modernity and beyond: The trajectory of European societies 1945-2000*, London, Sage, 1995.
- THIESSE, Anne-Marie, *La création des identités nationales. Europe XIII^e-XX^e siècle*, Paris, Seuil, 1999. Anne-Marie Thiesse, *La création des identités nationales. Europe XIII^e-XX^e siècle*, Paris, Seuil, 1999.
- THOMPSON, E.P., *The Making of the English Working Class*, London, Penguin Books, 1980 (1963).
- TILLY, Charles (ed.), *Citizenship, Identity and Social History*, Cambridge, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis / Cambridge University Press, 1996.
- TILLY, Pierre, *André Renard: biographie*, Bruxelles, Le Cri, 2007.
- TILLY, Pierre, 'Le Renardisme, un héritage durable?', paper, Institut d'Histoire ouvrière, économique et sociale, Liège, sd, http://www.ihoes.be/PDF/Le_renardisme_un_heritage_durable.pdf,
- TOFFLER, Alvin, *The Third Wave*, London, William Collins Sons & C°, 1980.
- TOLLEBEEK, Jo, 'Het koppelteken van de nationale cultuur. De paradox van de eigenheid in België en Nederland, 1860-1918', in: Nele Bemong, Mary Kemperink, Marita Mathijssen en Tom Sintobin (eds.), *Naties in een spanningsveld. Tegenstrijdige bewegingen in de identiteitsvorming in negentiende-eeuws Vlaanderen en Nederland*, Hilversum, Verloren, 2010, pp. 15-32.
- TOLLEBEEK, Jo, 'Historical Representation and the Nation-State in *Romantic Belgium (1830-1850)*', *Journal of the History of Ideas*, 59 (2), 1998, pp. 329-353.
- TOLLEBEEK, Jo, 'Historiografie', in: Reginald De Schryver, Bruno De Wever e.a. (eds.) *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tiel, Lannoo, 1998, pp. 117-171.

- TOLLEBEEK, Jo, 'De Guldensporenslag. De cultus van 1302 en de Vlaamse strijd', in: Anne Morelli (ed.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, EPO, 1996, pp. 191-202.
- TOLLEBEEK, Jo, 'Enthousiasme en evidentie in de negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving', *Leidschrift*, jg. 8, nr. 2, 1992, pp. 61-81.
- TOLLEBEEK, Jo, *De toga van Fruin: denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*, Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1990.
- TÖMMEL, Sieglinde, *Nation und Nationalliteratur. Eine soziologische Analyse des Verhältnisses von Literatur und Gesellschaft in Belgien zwischen 1830 und 1840*, Berlin, Duncker & Humblot, 1976.
- TODTS, Herman, *Hoop en wanhoop der Vlaamsgezinden: kroniek van de Vlaamse Beweging, 1954-1965*, Leuven Davidsfonds, 1967.
- TOURAINÉ, Alain, *Qu'est-ce que la Démocratie?*, Paris, Fayard, 1994.
- TRAVERSO, Enzo, *L'histoire comme champ de bataille. Interpréter les violences du 20^e siècle*, Paris, La Découverte, 2011.
- TRAVERSO, Enzo, *À feu et à sang. De la guerre civile européenne*, Paris, Stock, 2007.
- TRIANDAFYLIDOU, Anna, *Negotiating nationhood in a changing Europe: Views from the press*, Lampeter, Edwin Mellen Press, 2002.
- TRIANDAFYLIDOU, Anna, 'National identity and the "other"', *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 21, N° 4, 1988, pp. 593-612.
- TYRELL, Martin, 'Homage to Ruritania: Nationalism, Identity, and Diversity', *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 19, 4, 2007, pp. 511-522.
- VANACKER, Daniel, *Het activistisch avontuur*, Gent, Stichting Mens en Cultuur, 1991.
- VAN ASSCHE, Davy, *Les Congrès national wallon. Een persstudie*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling geschiedenis, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2002-2003.
- VAN CAUSENBROECK, Bernard, *Herman Vos. Van Vlaams-nationalisme naar socialisme*, Antwerpen, Hadewijch / Gent, Amsab, 1997.
- VAN CAUWELAERT, Rik, *'Ils nous ont pris la Flandre'. Waals socialisme en Belgische illusies. Van Jules Destrée tot Elio Di Rupo*, Kalmthout, Pelckmans, 2012.
- VANDAELE, Wilfried, *Wij. Vlaams-nationaal. 30 jaar Volksunie-pers doorgelicht*, De Nederlanden, Antwerpen, 1984.

- VAN DAM, Denise & Jean Nizet, *Wallonie Flandre. Des regards croisés*, Bruxelles, De Boeck & Larcier, 2002.
- VAN DAM, Denise, *Blijven we buren in België? Vlamingen en Walen over Vlamingen en Walen*, Leuven, Van Halewyck, 1996.
- VAN DAMME, Els, "Met u of zònder u, altijd voor u". De "volksverbonden" lyriek van Wies Moens', in: Lukas De Vos, Yves T'Sjoen en Ludo Stynen (eds.), *Verbrande schrijvers. 'Culturele' collaboratie in Vlaanderen, 1933-1953*, Gent, Academia Press, 2009, pp. 71-92.
- VAN DEN BOSCH, Firmin, *Ceux que j'ai connus*, Bruxelles, Durendal / Paris, Lethielleux, 1940.
- VAN DEN WIJNGAERT, Mark, 'Van een unitair naar een federaal België', in: Mark Van den Wijngaert (ed.), *Van een unitair naar een federaal België. 40 jaar beleidsvorming in gemeenschappen en gewesten (1971-2011)*, Brussel, ASP, 2011, pp. 19-39.
- VAN DEN WIJNGAERT, Mark, 'De monarchie', in: Els Witte en Alain Meynen, *De geschiedenis van België na 1945*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006, pp. 425-454.
- VAN DINGENEN, Jef, *Zijn doel, zijn middelen: Staf De Clercq, het VNV en de collaboratie*, Aalst, Broederband, 1995.
- VAN GINDERACHTER, Maarten, Koen Aerts en Toon Vrints (eds.), *Het land dat nooit was. Een tegenfeitelijke geschiedenis van België*, Antwerpen, De Bezige Bij Antwerpen, 2014.
- VAN GINDERACHTER, Maarten en Joep Leerssen, 'Denied ethnicism: On the Walloon Movement in Belgium', *Nations and nationalism*, 18 (2), 2012, pp. 230-246.
- VAN GINDERACHTER, Maarten, 'Nationalist vs. regionalist? The Flemish and Walloon movements in belle époque Belgium', in: Joost Augusteyn en Eric Storm (eds.), *Region and State in Nineteenth-Century Europe. Nation-building, regional identities and separatism*, Basingstoke, Palgrave-Macmillan, 2012, pp. 209-228.
- VAN GINDERACHTER, Maarten, 'Social Democracy and National Identity: The Ethnic Rift in the Belgian Workers' Party (1885-1914)', *International Review of Social History*, 52, 2007, pp. 215-240.
- VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WOI*, Tielt, Lannoo, 2005.

- VAN GINDERACHTER, Maarten, *Le chant du coq. Nation et nationalisme en Wallonie depuis 1880*, Gent, Academia Press, 2005.
- VAN GINDERACHTER, Maarten, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij (1885-1914). Sociaal-democratie en nationale identiteit from below. Een casusstudie van Gent, Brussel en de Borinage*, doctoraal proefschrift, Universiteit Gent, 2004
- VAN GINDERACHTER, Maarten, 'L'introuvable opposition entre le régionalisme citoyen wallon et le nationalisme ethnique flamand. À propos de l'Encyclopédie du Mouvement wallon', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 13/14, 2004, pp. 67-96.
- VAN GINDERACHTER, Maarten, *De politieke partijen en de taalwetgeving. Een argumentatieanalyse van de Kamerdebatten (1873-1963)*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling Geschiedenis, Universiteit Gent, 1998.
- VAN GOETHEM, Herman, *De monarchie en 'het einde van België'*, Tielt, Lannoo, 2008.
- VAN HUMSKERKE, Veronique, 'Slovenië, het land aan "de zonnige zijde van de Alpen". Over de problematische dichotomie tussen "etnisch" en "civiel" nationalisme', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, nr. 123, 2010, pp. 94-107.
- VAN ISTENDAEL, Geert (ed.), *Het nut van België*, Amsterdam / Antwerpen, Atlas, 1993.
- VAN MECHELEN, Mia, *Kroniek van Frans Van Cauwelaert*, Beveren en Antwerpen, 1980.
- VAN OUDHEUSDEN, Michiel e.a., 'Flanders Ahead, Wallonia Behind (But Catching Up): Reconstructing Communities through Science, Technology, and Innovation Policymaking', ongepubliceerde paper voorgesteld op de conferentie *Belgium: the State of the Federation*, Louvain-la-Neuve, 18 oktober 2013.
- VAN OVERSTRAETEN, Toon, *Op de barricaden. Het verhaal van de Vlaamse Natie in wording. 30 jaar Volksunie*, Brussel, Vlaams Nationaal Studiecentrum, 1984.
- VAN PARIJS, Philippe, *Linguistic Justice for Europe & for the World*, Oxford, Oxford University Press, 2011.
- VANTOURNHOUT, Koen, *Het Taal Aktie Komitee: 25 jaar Vlaams-nationale prikken*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling geschiedenis, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, KU Leuven, 2003-2004. E-thesis, http://www.ethesis.net/tak/tak_inhoud.htm.

VAN VELTHOVEN, Harry, 'De historiografie over de Vlaamse beweging: ideeëngeschiedenis, machtsstrijd, natievorming', in: Karen Celis en Jasmien Van Daele (eds.), *Harry Van Velthoven. Waarheen met België? Van taalstrijd tot communautaire conflicten. Een selectie uit 35 jaar wetenschappelijk onderzoek*, Brussel, ASP, 2011, pp. 35-70.

VAN VELTHOVEN, Harry, 'Onenigheid in de Belgische Werkliedenpartij: de Vlaamse kwestie wordt een vrije kwestie. 1894-1914', in: Karen Celis & Jasmien Van Daele (eds.), *Harry Van Velthoven. Waarheen met België? Van taalstrijd tot communautaire conflicten. Een selectie uit 35 jaar wetenschappelijk onderzoek*, Brussel, ASP, 2011, pp. 147-184.

VAN VELTHOVEN, Harry, 'Waarheen met België? Vijftien jaar later. Een stand van zaken in 2011', in: Karen Celis & Jasmien Van Daele (eds.), *Harry Van Velthoven. Waarheen met België? Van taalstrijd tot communautaire conflicten. Een selectie uit 35 jaar wetenschappelijk onderzoek*, Brussel, ASP, 2011, pp. 319-359.

VAN VELTHOVEN, Harry, *De Vlaamse kwestie, 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden*, Kortrijk, UGA, 1982.

VAN VELTHOVEN, Paul, *Franstaligen tegen Vlamingen. Hoe België als natie mislukte*, Soesterberg, Aspekt, 2002.

VELAERS, Jan en Herman Van Gothem, *Leopold III: de koning, het land, de oorlog*, Tielt, Lannoo, 2001 [1994].

VERHOFSTADT, Guy, Erwin Mortier, Bart Somers e.a., *Een beter België: een federale toekomst voor ons land*, Antwerpen, De Bezige Bij, 2014.

VERMEYLEN, August, 'Vlaamsche en Europeesche beweging', in: Marcel van der Heijden (ed.), *Strevend Vlaanderen. 19^{de}-eeuwse teksten in verband met Vlaanderens heropleving*, Utrecht/Antwerpen, Prisma, 1972, pp. 315-326.

VERSCHAFFEL, Tom, *Beeld en geschiedenis. Het Belgische en het Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties*, Turnhout, Brepols, 1987.

VERSCHUEREN, Jef, *Ideology in Language Use. Pragmatic Guidelines for Empirical Research*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

VERSCHUEREN, Jef, *Understanding Pragmatics*, London, Arnold, 1999.

- VERSCHUEREN, Jef, 'De pragmatiek van Europese nationalistische ideologieën', in Raymond Detrez and Jan Blommaert (eds.), *Nationalisme. Kritische opstellen*. Berchem, Epo, 1994, pp. 92-101.
- VERSIEREN, Jelle, *De politieke biografie van Antoon Roossens (1929-2003)*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, departement geschiedenis, Faculteit Letteren en Wijsbegeert, Universiteit Gent, 2007-2008.
- VERSTRAETE, Pieter-Jan, *Liever wolf in het bos... Een portret van Karel Dillen*, Kortrijk, Groeninghe, 2007.
- VERVAECK, Mark, *'t Pallieterke van Bruno de Winter*, De Nederlanden, Antwerpen, 1987.
- VORSTENBOSCH, Berry, 'Wat de Ander mij aandoet. Emmanuel Levinas, René Girard en de alteriteit', Online teksten, Blaise Pascal Instituut, Vrije Universiteit Amsterdam, 1998, http://www.bezinningscentrum.nl/teksten/girard/v/Vorstenbosch_Berry_1.htm.
- VOS, Louis, 'Nationalisme en historiografie', *Wetenschappelijke Tijdingen*, bijzonder nummer, LWIV, 2005, pp. 193-200.
- VOS, Louis, 'De nationale identiteit in België: een historisch overzicht', in: Raymond Detrez en Jan Blommaert, *Nationalisme. Kritische opstellen*, Berchem, 1994, pp. 120-150.
- WILLEMSSEN, Arie, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht, Ambo, 1969.
- WILLIAMS, Gwyn A., *Madoc : The Making of a Myth*, Oxford, Oxford University Press, 1987 [1979].
- WILLIAMS, Raymon, *Marxism and Literature*, Oxford / New York, Oxford University Press, 1977.
- WILS, Lode, *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitik, activisme, frontbeweging*, Kalmthout, Pelckmans, 2014.
- WILS, Lode, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie. Een geschiedenis van de Vlaamse beweging*, Leuven, Acco, 2009.
- WILS, Lode, *Frans Van Cauwelaert. 1932-1961. Triomf, val en wederopstanding*, Antwerpen, Houtekiet, 2009.
- WILS, Lode, *Van Clovis tot Di Rupo. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Antwerpen / Apeldoorn, Garant, 2005.
- WILS, Lode, *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt*, Leuven, Davidsfonds, 2001.

- WILS, Lode, *Frans Van Cauwelaert en de barst van België, 1910-1919*, Antwerpen, 2000.
- WILS, Lode, 'Beproefde samenwerking. Katholieken en vrijzinnigen in de Vlaamse beweging, 1860-1914', *Wetenschappelijke Tijdingen*, nr. 58, 1999, pp. 155-189.
- WILS, Lode, 'De taalpolitiek van Koning Albert I', *Wetenschappelijke Tijdingen*, LV/3/1996, pp. 197-203.
- WILS, Lode, *Joris Van Severen: een aristocraat verdwaald in de politiek*, Leuven, Davidsfonds, 1994.
- WILS, Lode, 'Elias of het gevecht met de geschiedenis', *Wetenschappelijke Tijdingen*, nr. 51, 1992, pp. 193-209.
- WILS, Lode, *Flamenpolitik en aktivisme*, Leuven, Davidsfonds, 1974.
- WILS, Lode, *De houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse beweging in de 19^e eeuw*, Heule, UGA, 1972.
- WILS, Lode, *De politieke oriëntering van de Vlaamse beweging (1840-1857)*, Antwerpen, Standaard Boekhandel, 1959.
- WILS, Lode, 'Het Vlaams petitionnement van 1840. De bijdragen van Leuven en Antwerpen', *Bijdragen tot de geschiedenis inzonderheid van het oud hertogdom Brabant*, 1958, pp. 143-155.
- WILS, Lode, *Kanunnik Jan David en de Vlaamse Beweging van zijn tijd*, Leuven, 1956,
- WILS, Lode, *De Vlaamse beweging tot 1914*, Antwerpen, Standaard Boekhandel, 1955.
- WITTE, Els, *Het verloren koninkrijk. Het harde verzet van de Belgische orangisten tegen de revolutie, 1828-1850*, Antwerpen, De Bezige Bij, 2014.
- WITTE, Els en Harry Van Velthoven, *Strijden om taal. De Belgische taalkwestie in historisch perspectief*, Kapellen, Pelckmans, 2010.
- WITTE, Els en Alain Meynen (eds.), *De geschiedenis van België na 1945*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2006.
- WITTE, Els Witte, 'De constructie van België. 1828-1847' in: Els Witte, Jean-Pierre Nandrin, Éliane Gubin en Gita Deneckere, *Nieuwe geschiedenis van België. I. 1830-1905*, Tielt, 2005, pp. 29-238.
- WITTE, Els en Harry Van Velthoven, *Taal en politiek. De Belgische casus in een historisch perspectief*, Brussel, VUB-Press, 1998
- WITTE, Els en Harry Van Velthoven, *Taal en politiek. De Belgische casus in een historisch perspectief*, Brussel, VUBPress, 1998.

- WITTE, Witte & Jan Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830*, Antwerpen, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, 1985.
- WODAK, Ruth, 'Discourse-analytic and socio-linguistic Approaches to the Study of Nation(alism)', in: Gerard Dlanty and Krishan Kumur (eds.), *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*, Londen, Sage Publications, 2006, pp. 104-117.
- WYNANTS, Paul, 'Rechts Vlaanderen ou une certaine idée de la Wallonie de Henk de Smaele', *La Revue Nouvelle*, 5/6, 2010, pp. 134-136.
- YAMMINE, Bruno, *Drang nach Westen, De fundamente van de Duitse Flamenpolitik (1870-1914)*, Leuven, Davidsfonds uitgeverij, 2011.
- YEGEN, Mesut, 'The Kurdish Question in Turkish State Discourse', *Journal of Contemporary History*, 34, 4, 1999, pp. 555-568 .
- ZAMORA VICENTE, Alonso, *Qué es la novela picaresca*, Buenos Aires, Editorial Columba, 1962. Biblioteca Virtual Miguel Cervantes, <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/12604282009040405209624/index.htm>,
- ZOLLBERG, Aristide, 'The Making of Flemings and Walloons: Belgium 1830-1914', *Journal of Interdisciplinary History*, 5, 2, 1979, pp. 179-235.
- ZUCKIER, Henri, 'The Essential Other and the Jew', *Social Research*, Vol. 64, nr. 3, 1996, pp. 1110-1154.
- Y.P. Zupnik, 'A pragmatic analysis of the use of person deixis in political discourse', *Journal of Pragmatics*, 21/iv, 1994, pp. 339-383.